ΝΕΑ ΣΙΩΝ

ΝΕΑ ΣΙΩΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

Ἡ «ΝΕΑ ΣΙΩΝ» πραγματεύεται θέματα ἐπιστημονικὰ τῆς καθόλου Θεολογίας καὶ ἰδιαιτέρως ἀφορῶντα εἰς τὴν ἱστορίαν, τήν ἀρχαιολογίαν, τήν τοπογραφίαν τῆς Παλαιστίνης καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν τοῦ Παλαιφάτου Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, καθὼς καὶ εἰς τὰ δίκαια καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, παρακολουθεῖ τὴν σύγχρονον ἐκκλησιαστικὴν πραγματικότητα ἐν ταῖς Ὀρθοδόξαις Ἐκκλησίαις καὶ τὴν ἐν γένει θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν κίνησιν τῶν ἄλλων Δογμάτων, Ὁμολογιῶν καὶ Θρησκειῶν. Εἶναι ἐπίσημον ὄργανον τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ὑπεραμύνεται τῶν ἐπί τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων τιμαλφῶν δικαίων τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, προβάλλει τὰ δίκαια καὶ ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς «Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν» Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, καταγράφον τὰ «Χρονικὰ» Αὐτῆς.

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ
Γέρων Ἀρχιγραμματεύς

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΣΙΤΣΙΓΚΟΣ, MA, ThD, PhD
Ἀν. Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
Ἀρχιμανδρίτης ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ

Διεύθυνσις εἰς Ἱεροσόλυμα:
NEA SION
Greek Orthodox Patriarchate
P. O. Box 19632-633
Jerusalem 91140, Israel
Τηλέφωνον: +972-2-6285636, Fax: +972-2-6262718, Κινητόν: +972-522-375702
E-mail: aristarh@netvision.net.il

Διεύθυνσις εἰς Ἑλλάδα:
Ἐλλογιμώτατον Καθηγητήν
κ. Σπυρίδωνα Τσιτσῖγκον
Ἀντωνίου Νίκα 3
341 00 Χαλκίδα
Τηλέφωνον: +30-22210-78428, Κινητόν: +30-6976449899
E-mail: stsitsig@yahoo.com

Ἐτησία συνδρομή:
Ἁγίας Γῆς & Ἑλλάδος: 20 € • Εὐρωπ. Ἑνώσεως: 25 € • Λοιπῶν χωρῶν: 30 €
Διαβιβαζομένη διά ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἐπ' ὀνόματι: «Nea Sion – Archbishop of Constantina Aristarchos Peristeris», εἰς τήν ὡς ἄνω ἐν Ἱεροσολύμοις διεύθυνσιν.

Ἐπιμέλεια, στοιχειοθεσία: Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ – ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΚΡΙΤΑΣ Α. Ε.
Ταγματάρχου Πλέσσα 29 & Σωκράτους, 17674, Καλλιθέα,
τηλ.: 210-9314968, 210-9334554, fax: 210-9404950
E-mail: akritas@pkbooks.gr • www.akritas.net.gr
Κεντρική διάθεσις: Βιβλιοπωλεῖο ΑΚΡΙΤΑΣ, Στοά τοῦ Βιβλίου,
Πεσμαζόγλου 5, 10564, Αθήνα, τηλ.: 210-3247678

ΕΤΟΣ ϟθ΄ 2007 ΤΟΜΟΣ ϟα΄

ΝΕΑ ΣΙΩΝ

ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ

Ἔκδοσις Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου

Σημείωσις: Ἡ «ΝΕΑ ΣΙΩΝ», λόγῳ καθυστερήσεως τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἀνά ἔτος, εἰς τὸ ἑξῆς δημοσιεύει εἰς ἑκάστην νέαν ἔκδοσιν αὐτῆς καί Χρονικὰ μεταγενεστέρων ἐτῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς τρεχούσης ἐκδόσεως.

«Διὰ Σιὼν οὐ σιωπήσομαι
καὶ διὰ Ἱερουσαλὴμ οὐκ ἀνήσω».
(Ἡσ. 62, 1)

Ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Μακαριότης
ὁ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἰερουσαλὴμ
κ.κ. Θεόφιλος ὁ Γ΄.

Ἡ «ΝΕΑ ΣΙΩΝ»
ἐκδίδεται τῇ εὐγενεῖ χορηγίᾳ
τῆς ἑταιρείας
Π. Κυριακίδης – Ἐκδόσεις Ἀκρίτας Α.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄
Μελεται και Αρθρα

Μακαριωτατος Πατριαρχης Ιεροσολυμων κ.κ. Θεοφιλος Γ΄

Ἐναρκτήριος λόγος εἰς τὸ πρῶτον Διεθνές Συνέδριον τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» 19

Πρωτοπρεσβύτερος Γεωργιος Δ. Δραγας (PhD, ThD)

Ρωμηοσύνη, Ἀπόδημος Ἑλληνισμός, Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα 23

Contine G.-A. Niarchos (Dr. Phil. Oxford)

The Dialectic between Philosophical and Christian Ethics 37

Μαρια Μαντουβαλου (Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν)

Ρωμαῖος – Ρωμηὸς καὶ Ρωμηοσύνη 49

Μ. Γ. Βαρβουνης (Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Λαογραφίας στὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης)

Ὁ Καθαγιασμός τῆς Φύσης στὴν Ἑλληνικὴ Λατρευτικὴ Παράδοση 63

Αικατερινη Διαμαντοπουλου (Θεολόγος-Φιλόλογος, MA, PhD, Ἀναπληρώτρια Διαχειρίστρια τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη»)

Ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» ὡς φορέας ἀναζωπύρωσης τῆς Ρωμηοσύνης 75

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Θ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΠΑΤΡΑΓΑΣ (Dr Ἰσλαμικοῦ Δικαίου Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν)

Ἡ Αὐτοδιάζευξις τῆς γυναικὸς κατά τό Ἰσλαμικόν Δίκαιον 81

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΛΕΜΜΕΝΟΣ (Νομικός - Ἐθνομουσικολόγος, MPhil, PhD)

Ἡ Ἅγια Πόλη Ἱερουσαλὴμ στήν Ἑλληνικὴ καὶ Εὐρωπαϊκὴ δραματουργία: Μιὰ ἱστορικο-κοινωνιολογικὴ προσέγγιση 89

ΝΙΚΟΣ ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ

Ἡ λογοτεχνικὴ πρόσληψη τῆς Ρωμηοσύνης ἀπὸ τὴ Ρωμανία τοῦ Τραπεζουντίου Ἄσματος στή Ρωμηοσύνη τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη 117

ΧΡΗΣΤΟΣ Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ

Ἀρχαία Ἱστορία καὶ ἑρμηνευτικὲς στρατηγικὲς στόν Βησσαρίωνα 131

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΘΡΑΨΑΝΙΩΤΗΣ (Δρ. Θεολογίας)

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Δικονομία τὸν 4ο αἰώνα - Ἀναφορὰ στὶς Ἀποστολικὲς Διαταγὲς 155

ΕΙΡΗΝΗ Α. ΑΡΤΕΜΗ (Θεολόγος-Φιλόλογος, ΜΑ Θεολογίας, ὑποψ. Διδ. Θεολογίας)

«Σκάνδαλον Οἰκουμενικόν». Ἡ ἀπόρριψη τοῦ ὅρου Θεοτόκος *ἀπὸ τὸν Νεστόριο καὶ ἡ ἀνασκευὴ τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας* 179

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Β. ΚΑΤΣΙΡΑΣ (Θεολόγος-Νομικός-Πολιτικὸς Ἐπιστήμων-Κοινωνιολόγος, ΜΑ, LLM. Σχολικὸς Σύμβουλος Νομικῶν-Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν)

Σχέσεις Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων κατὰ τοὺς 18ο καὶ 19ο αἰῶνες (Ἐπ᾽ ἀφορμῇ τῆς ἐκδόσεως τῶν Πατριαρχικῶν Ἐγκυκλίων 1722 καὶ 1836 κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων Ἱεραποστολῶν) 203

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΛΕΜΜΕΝΟΣ (Νομικὸς – Ἐθνομουσικολόγος, MPhil, PhD.)

Μουσικὲς εἰκόνες καὶ συμβολισμοὶ στὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης 239

ΠΕΤΡΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ (Διαχειριστὴς τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη»)

Χαιρετισμὸς κατὰ τὴν ἔναρξη τοῦ 1ου Διεθνοῦς Συνεδρίου 277

ΜΕΡΟΣ Β΄
Πατριαρχικα Κειμενα και Εκκλησιαστικα Χρονικα

Πασχάλιος Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος 283
Ἑόρτιον Γράμμα 287
Ἐκκλησιαστικὰ Χρονικὰ (Ἰανουάριος-Δεκέμβριος 2007)..... 291

ΜΕΡΟΣ Γ΄
Βιβλιοπαρουσιασεις

Βιβλιοπαρουσιάσεις 461

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Σημείωσις

Οἱ συγγραφεῖς δὲν ἐκφράζουν πάντοτε τὰς ἐπὶ τῶν θεμάτων θέσεις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ 1ου ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Μ.Κ.Ο. «*Ρωμηοσύνη*»
1ο Διεθνὲς Συνέδριο μὲ θέμα «*Ἡ Ρωμηοσύνη διαμέσου τῶν αἰώνων*»
Ἀμφιθέατρο τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν
Σάββατο 30 & Κυριακὴ 31 Μαΐου 2009

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ κ.κ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΤΟΥ Γ′ ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΗΣ Μ.Κ.Ο. «ΡΩΜΗΟΣΥΝΗ»

Ἐν Ἀθήναις, Σάββατον 30 Μαΐου 2009

«Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν,
ἵνα καὶ ἡμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ′ ἡμῶν»
(Α′ Ἰω. 1-4)

Μακαριώτατε Ἀρχιεπίσκοπε Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος
Κύριε Ἱερώνυμε,

Ἐντιμότατε κ. Κυριακίδη,

«Τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν κοινωνίας ἡμῶν τῶν ἑλληνοφώνων μετὰ τῶν ἀραβοφώνων Ρωμαιορθοδόξων Χριστιανῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν λοιπῶν ὁμοδόξων Χριστιανῶν ἀφ' ἑτέρου, ἔθεσεν ὡς σκοπὸν αὐτοῦ τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μ.Κ.Ο. *ΡΩΜΗΟΣΥΝΗΣ*.

Ἡ ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ὡς γνωστόν, εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ συνεπῶς μὲ τὴν ἱερὰν ἱστορίαν τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων. Τὰ δὲ Προσκυνήματα ἀποτελοῦν τὰ ἀναντίρρητα μαρτύρια καὶ τὰ ψηλαφητὰ τεκμήρια τῆς ἱερᾶς ταύτης ἱστορίας, δηλονότι τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου.

Κοινωνὸς καὶ μέτοχος τῆς ἐν Χριστῷ πνευματικῆς καὶ φυσικῆς αὐτῆς κληρονομίας κατέστη ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας ἡ παλαιγενὴς Ἁγιοταφιτικὴ Ἀδελφότης, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ εὐσεβοῦς γένους τῶν Ρωμαίων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, ἀναδειχθεῖσα οὕτως ὁ φυσικὸς καὶ πνευματικὸς φύλαξ καὶ λειτουργὸς αὐτῆς.

Συγκληρονόμος καὶ ἄμεσος διάδοχος τοῦ Βασιλικοῦ καὶ αὐτοκρατορικοῦ γένους τῶν Ρωμαίων Ὀρθοδόξων ἀναδεικνύεται τὸ εὐσεβὲς ἔθνος τῶν Ἑλλήνων. Τοῦ ἔθνους δὲ τούτου οἱ ὑπὲρ τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων ἀγῶνες αὐταπαρνήσεως, πολλῷ δὲ μᾶλλον τὸ θυσιαστικὸν αὐτῶν αἷμα ἐπισφραγίζουν τὰ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων θεσμοθετηθέντα προνόμια καὶ δικαιώματα. Ταῦτα, βεβαίως, δὲν ἀποτελοῦν αὐτοσκοπόν, ὡς ἐσφαλμένως ὑπό τινων ἑρμηνεύεται, ἀλλὰ μᾶλλον μαρτυρίαν ζῶσαν τοῦ Εὐαγγελικοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ κηρύγματος τῆς Ἀποστολικῆς τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας.

«*Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*», παραγγέλλει ὁ Κύριος εἰς τοὺς μαθητὰς Αὐτοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

Ἡ Χριστιανικὴ παρουσία εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν Ἁγίαν Γῆν μέχρι σήμερον ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ γεγονότος ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ λατρευτικὰ κέντρα τῆς χριστιανικῆς Πίστεως γενικώτερον καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ὀρθοδόξου ἁγιοπατερικῆς Παραδόσεως τῆς Ρωμηοσύνης, εἰδικώτερον.

Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ Πανάγια Προσκυνήματα ἀποτελοῦν ἐγγύησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ, ἀλλὰ καὶ διατήρησιν τῆς ἰδιαζούσης ἐθνικοθρησκευτικῆς ταυτότητος αὐτοῦ. Τοῦτο ἀναγνωρίζεται ὑπὸ πάντων, τόσον τῶν Χριστιανῶν, ὅσον καὶ τῶν μὴ Χριστιανῶν. Οἱ Χριστιανοί, π.χ. διερωτῶνται: «Ἡμεῖς ποῦ ἀνήκομεν; Ποία εἶναι ἡ ἐθνικὴ μας καταγωγή»; κ.τ.λ. Εἰς αὐτό, βέβαια,

συνέβαλε καὶ συμβάλλει ἀπειλητικῶς ἡ ἔξαρσις τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητος εἰς βάρος τῆς ἐθνικῆς τοιαύτης.

Ἡ συμβολή, λοιπόν, τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρεόντων δικαιωμάτων καὶ προνομίων τῆς Ρωμηοσύνης, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν σωτηριολογικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν αὐτῶν σημασίαν, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἐν ἐξελίξει τελοῦσαν τἀνῦν διαμόρφωσιν τοῦ διαθρησκειακοῦ καὶ κοινωνικοπολιτικοῦ καθεστῶτος τῆς Ἱερουσαλήμ, μὲ σημεῖον ἀναφορᾶς πάντοτε τὴν Παλαιὰν αὐτῆς Πόλιν καί, φυσικά, τὸ Παλαίφατον Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

Σημειωθήτω, ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων, μετὰ τῶν ἄλλων συμπρεσβυγενῶν αὐτοῦ Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, προβάλλουν ὡς αἱ ἀκοίμητοι κανδῆλαι τοῦ ἀνεσπέρου φωτός, τοῦ φωτὸς τοῦ σῴζοντος Θείου Λόγου, τοῦ Χριστοῦ. Αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς τυγχάνει ἡ κατ' Ἀνατολὰς Ὀρθόδοξος Ρωμηοσύνη, καὶ μάλιστα ἐν μέσῳ ἀλλοθρήσκου καὶ ἑτεροδόξου περιβάλλοντος. Ἐπὶ πλέον δέ, ἡ Ρωμηοσύνη ἀποδεικνύεται ὡς ἡ μόνη συνεκτικὴ καὶ ἑνοποιὸς δύναμις τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐθνικοθρησκευτικῶν αὐτῶν ὀντοτήτων.

Ἡ ἰδιάζουσα θέσις τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, τοῦ τελοῦντος ὑπὸ τὰς πολιτειακὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, δηλονότι, τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ, τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας καὶ τοῦ Χασιμιτικοῦ Βασιλείου τῆς Ἰορδανίας (ὡς καὶ τοῦ Πριγκιπάτου τοῦ Qatar) καθιστᾷ τὴν ab antiquo ἀναγνωρισθεῖσαν θεσμικὴν αὐτοῦ θρησκευτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐξόχως σημαντικήν, τόσον διὰ τὴν ἑνότητα τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν συνύπαρξιν τῶν ὁμόρων λαῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ.

Ἐξ ἄλλου, ὁ συνδυασμὸς τῆς διττῆς ἰδιότητος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ὡς Ποιμενάρχου καὶ ἐν ταὐτῷ Ἡγουμένου τῆς Μοναστικῆς Ἀδελφότητος τῶν Ἁγιοταφιτῶν, ἀποκαλύπτει τὸ ἀσκητικὸν φρόνημα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐμφορεῖται τὸ πνευματικὸν μέγεθος τῆς Ρωμηοσύνης.

Ἀποτελεῖ χρέος, λοιπόν, ἱερὸν πάντων ἡμῶν, Κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ποιμένων καὶ ποιμαινομένων, «ἡ κίνησις τοῦ δικαιωτάτου θυ-

μοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ συλλογὴ τῆς ποιμαντικῆς ἐπιστήμης», κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν θεοφόρων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων, διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγιοῦς Ρωμαιορθοδόξου ταυτότητος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ καὶ ἀλλαχοῦ διαβιούντων. Τὸ ἱερὸν δὲ τοῦτο χρέος κρίνεται, κατὰ τὴν ταπεινὴν τῆς Μετριότητος Ἡμῶν γνώμην, ἄμεσον καὶ ἐπιτακτικόν».

SUMMARY

The history of the Patriarchate of Jerusalem is inseparable from the history of the Holy City of Jerusalem, and therefore the history of the Holy Shrines. The Hagiotaphite Brotherhood was made a participant of the "in Christ" spiritual and physical inheritance by divine providence, and thus representative of the religious race of Greek-Orthodox Christians. The religious nation of the Greeks becomes the fellow-heir and direct successor of the royal and the imperial race of the Roman-Orthodox, which confirms the statutory benefits and rights arising from the sacred legacy of the Holy Shrines. The Holy Shrines ensure a Christian population in the Holy Land and their contribution extends to the ongoing development of interreligious and sociopolitical status of Jerusalem, by the testimonial of the Holy City and the Patriarchate of Jerusalem. The Patriarchate of Jerusalem raises the unfading light of the Divine Word, of Jesus Christ. Moreover, Romeosyni is proved to be the only coherent and unifying power of the Eastern Orthodox Churches and their national-religious entities. The special status of the Patriarchate of Jerusalem has been, ab antiquo recognized institutional, religious and ecclesiastical entity. It is everyone's duty to safeguard the healthy Greek-Orthodox identity of our brothers in the Middle East and wherever people live, following the example of the Fathers of Church.

ΡΩΜΗΟΣΥΝΗ, ΑΠΟΔΗΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ, ΠΡΕΣΒΥΓΕΝΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ

Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Δράγα, PhD, ThD.

Μακαριότατε Πατριάρχα Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλε,

Πανοσιολογιότατε Ἀντιπρόσωπε τοῦ Μακαριότατου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἱερωνύμου,

Σεβασμιότατοι, Πανοσιολογιότατοι, Αἰδεσιμολογιότατοι πατέρες,

Ἐλλογιμότατες καθηγήτριες καὶ Ἐλλογιμότατοι καθηγητές,

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ὀφείλω πρωτίστως νὰ ἐκφράσω τὴν ὁλόθυμη εὐγνωμοσύνη μου πρὸς τὸν Μακαριότατο Πατριάρχη Ἱεροσολύμων καὶ τὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ παρόντος Συνεδρίου γιὰ τὴν πρόσκληση συμμετοχῆς μου σ' αὐτὸ ὡς ὁμιλητῆ. Εἶναι μέγιστη τιμὴ γιὰ μένα νὰ προσφέρω ὁποιαδήποτε ὑπηρεσία στὴν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων καὶ στὸν καταξιωμένο Πατριάρχη της κ.κ. Θεόφιλο. Τὸν Μακαριότατο γνώρισα ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια καί, μαζὶ μὲ ἐκεῖνον γνώρισα καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐκλεκτοὺς καὶ ἀφοσιωμένους ἑλληνορθόδοξους Ἁγιοταφίτες ἀδελφοὺς ποὺ θυσίασαν τὴ ζωή τους στὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἁγία Γῆ καὶ στὴ διαφύ-

λαξη τῶν παναγίων προσκυνημάτων ποὺ καθαγίασε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς μὲ τὴν παρουσία Του καὶ συνεχίζουν νὰ καθαγιάζονται ἀπὸ τὸ Πανάγιο Πνεῦμα καὶ νὰ ἁγιάζουν τοὺς πιστοὺς προσκυνητὲς ποὺ τὰ ἐπισκέπτονται. Εἶμαι ἰδιαίτερα εὐτυχής, γιατί συμμετέχω κι' ἐγὼ μέσω τοῦ Συνεδρίου αὐτοῦ στὴν πρωτοβουλία τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων νὰ προβάλλει μὲ ἰδιαίτερο τρόπο τὴ διακονία του μὲ τὸν Μὴ Κυβερνητικὸ Ὀργανισμὸ «*Ρωμηοσύνη*».

Ἐπίσης, ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τὴν ἰδιαίτερη χαρά μου, διότι, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ παρόντος Συνεδρίου, παρευρίσκομαι καὶ πάλι στὴν πατρώα γῆ τῆς ἀθάνατης Ἑλλάδας, ὅπου γεννήθηκα καὶ πρωτοεῖδα τὸ φῶς τὸ αἰσθητὸ καὶ τὸ φῶς τὸ ἄκτιστο τῆς Θείας Χάρης τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἀνδρώθηκα καὶ ἔμαθα τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ καὶ χριστιανικὰ γράμματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀπόκτησα τὴν ἑλληνορθόδοξη ταυτότητά μου. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ Συνεδρίου τούτου ἐδῶ στὴν ἐλεύθερη ἑλληνικὴ γῆ εἶναι ἀτράνταχτη ἔνδειξη ὅτι ἡ οἰκουμενικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι καθόλου τελειωμένη ὑπόθεση, παρὰ τὶς ἐρινύες ποὺ στριγκλίζουν στὴ δίνη τῆς οὐτοπικῆς παγκοσμιοποίησης τοῦ σύγχρονου ἐκκοσμικευμένου κατεστημένου.

Ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας καὶ ἡ Ρωμηοσύνη

Ἡ παροῦσα συγκυρία μὲ ὠθεῖ νὰ ἐπαναλάβω αὐτὸ ποὺ τονίζω στοὺς φοιτητές μου στὸ Ἐξωτερικό: ὅτι στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα δὲν εἶναι μόνο ὁ κλασσικὸς Ἑλληνισμὸς μὲ τὸν Μεγαλέξανδρο ποὺ ἐπιβιώνει, ἀλλὰ καὶ ὁ μαρμαρωμένος πιστὸς Βασιλιὰς τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ρωμανίας, ὁ Κωνσταντῖνος Δράγας, ὁ Παλαιολόγος, ποὺ ξαναγεννιέται τοπικὰ καὶ πολιτισμικὰ στὶς Ἑλληνορθόδοξες παροικίες τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Εἶμαι ἀπόλυτα πεπεισμένος ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀναστήθηκε γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἀποστολὴ τῆς Ρωμανίας, δηλαδὴ τῆς Ἑλληνορθόδοξης Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς *Νέας Ρώμης*, ποὺ ἦταν ἡ ἱστορικὴ ἀνάδειξη καὶ θεσμικὴ θεμελίωση τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Μαρτύρων, τῶν Πατέρων, τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, δηλαδὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν

ἀπαρτίζουν τὰ Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα καὶ οἱ νεώτερες αὐτοκέφαλες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνεται καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας.

Ἑλληνικὴ Διασπορά, Ρωμηοσύνη, Παλαίφατα Πατριαρχεῖα

Σήμερα, ὅμως, εὑρίσκομαι ἐδῶ σὰν Ἕλληνας τῆς Διασπορᾶς καὶ Κληρικὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, προσκυνητὴς καὶ ὀφικιάλιος τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας, πανεπιστημιακὸς καθηγητὴς Θεολογίας πρῶτα στὴν Ἀγγλία καὶ ἐν συνέχεια στὴν Ἀμερικὴ γιὰ 35 συναπτὰ ἔτη, μόνιμος κάτοικος Ἐξωτερικοῦ, ποὺ ἐπισκέφθηκα πολλὰ πανεπιστήμια καὶ ἔλαβα μέρος σὲ δεκάδες συνέδρια καὶ θεολογικοὺς διαλόγους μὲ τὴ διπλῆ ἰδιότητά μου, τὴν ἀκαδημαϊκὴ καὶ τὴν ἐκκλησιαστική, στὴν Εὐρώπη, στὴν Ἀμερικὴ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Εὑρίσκομαι ἐδῶ γιὰ νὰ δηλώσω ὅτι ὄχι μόνο διατήρησα τὴν ἑλληνορθόδοξη ταυτότητά μου, ποὺ ἀπόκτησα στὴν ἑλλαδικὴ γῆ, στὴν ὁποία γεννήθηκα καὶ ἀνδρώθηκα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔντυσα μὲ τὴν καλύτερη φορεσιά της, τὴ «ρωμαίικη». Ἔγινα, δηλαδή, πολὺ πιὸ Ἕλληνας, πολὺ πιὸ Ὀρθόδοξος, Ρωμιὸς μὲ τὴν καλύτερη, τὴ δυνατότερη, τὴν εὐρύτερη σημασία τῆς λέξης.

Τὴ φορεσιὰ τῆς Ρωμηοσύνης τὴν ἀπόκτησα στὴν Ἑλληνορθόδοξη Διασπορά, ἀλλά, ὅσο παράξενο καὶ ἂν ἀκούγεται αὐτό, τὴν πῆρα ἀπὸ τὰ Πρεσβυγενῆ ἢ Παλαίφατα Πατριαρχεῖα τῆς Ρωμηοσύνης, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέθηκα μέσω τῆς Διασπορᾶς. Ἡ Διασπορὰ μὲ ἔστειλε στὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ρωμηοσύνης καὶ τὰ Πατριαρχεῖα μὲ ξανάστειλαν πίσω στὴ Διασπορὰ γιὰ προσφορότερη καὶ οἰκουμενικότερη διακονία. Τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτό;

Ἀπὸ τὸ Πρωτόθρονο Πατριαρχεῖο τῆς Ρωμηοσύνης, τὴν Ἐκκλησία τῆς *Νέας Ρώμης*, ποὺ σήμερα συνεχίζει νὰ σταυρώνεται ἀλύπητα στὸ ἱστορικὸ κέντρο του, τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ «Χάριτι Θεία» νὰ ἀνασταίνεται μὲ τὶς Μητροπόλεις του καὶ τὶς ἱερὲς Μονές του στοὺς τέσσερεις ὁρίζοντες τῆς οἰκουμένης καὶ νὰ συνεχίζει τὸν ἡγετικὸ πνευματικὸ ρόλο του καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἔλαβα τὴν ἱεροσύνη καὶ

τὴν εὐλογία νὰ ὑπηρετήσω σὲ πάμπολλες τοπικὲς καὶ οἰκουμενικὲς ἀποστολές. Στὸ Φανάρι, ὅπου βρέθηκα πολλὲς φορές, βρῆκα τὸν παλμό, τὸ φρόνημα καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ρωμηοσύνης, δηλαδὴ τῆς ἑλληνορθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης τῆς Ρωμανίας (δηλ. τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας τῆς *Νέας Ρώμης*), ποὺ ἀνάδειξε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Παμβασιλέα Χριστοῦ στὸ ἱστορικὸ «γίγνεσθαι» τοῦ κόσμου σὰν τὴν αὐθεντικότερη καὶ κλασικὴ περίοδο τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας (τὴ χρυσή, τὴ βυζαντινὴ χιλιετηρίδα, ὅπως τὴ λένε σήμερα οἱ μελετητές). Οἱ ἐμπειρίες ποὺ ἔχω ἀποθησαυρίσει ἀπὸ τὶς ἐπισκέψεις μου στὴ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἀποτελοῦν ἀνεξάντλητη πηγὴ ἀνεφοδιασμοῦ γιὰ τὴ διακονία μου στὴ Διασπορά.

Ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῶν Ἱεροσολύμων, τὴν Ἐκκλησία τῆς *Νέας Σιών*, τὴν ὁποία θεμελίωσε ὁ Κύριος μὲ τὴν παρουσία Του, μυήθηκα στὸ θαυματουργικὸ μυστήριο τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ τῆς Ἁγίας Γῆς ποὺ ἐκπέμπει τὸ ἅγιο Φῶς. Ἐκεῖ εἶδα «ἰδίοις ὄμμασι» καὶ ψηλάφησα «ἰδίαις χερσὶ» τὸ ἱστορικὸ πνευματικὸ ὑπόβαθρο τῆς Ρωμηοσύνης καὶ ἔμαθα νὰ ὑπηρετῶ ἐκεῖ ποὺ μὲ ἔταξε ὁ Θεὸς ὡς Ταξιάρχης τοῦ Παναγίου Τάφου στὶς εἰδικὲς ἀποστολὲς πού μοῦ ἀνέθεσε ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία καὶ νὰ σηκώνω ὑπομονετικὰ καὶ ἀγόγγυστα τὸ δικό μου σταυρό, σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀμέτρητους Ὀρθόδοξους προσκυνητὲς ποὺ περνοῦν ἀδιάκοπα ἀπὸ τὸ πανίερο τοῦτο Βῆμα τῆς Ὀρθοδοξίας. Ὅταν ἐπισκέφθηκα γιὰ πρώτη φορὰ τὴν Ἁγία Γῆ καὶ γνώρισα τὸν ἀγώνα καὶ τὶς θυσίες πολλῶν Ἁγιοταφιτῶν ἀδελφῶν, εἶπα στὸν τότε Πατριάρχη κ. Διόδωρο πώς θὰ ἤθελα νὰ εἶχα 100 γιοὺς, γιὰ νὰ τοὺς φέρω ὅλους στὰ ἱερὰ προσκυνήματα καὶ νὰ διακονήσουμε μαζὶ τὴ μητέρα Σιών.

Ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀντιόχειας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο λάβαμε ἀρχικὰ τὸ ὄνομα Χριστιανοί, ἔμαθα κυρίως σὰν προσκυνητὴς καὶ ἐπισκέπτης καθηγητὴς στὴν Μπελεμέντιο Θεολογικὴ Σχολὴ, ὅτι ὅσες ἐξωτερικὲς ἀλλαγὲς καὶ δοκιμασίες καὶ ἂν προκάλεσε στὸ διάβα της ἡ Ἱστορία, ἡ Ἐκκλησία παραμένει ἀναλλοίωτη στὸ φρόνημά της καὶ στὶς ἐπάλξεις της, γιατὶ οἱ δοκιμασίες, οἱ πικρίες καὶ οἱ διχασμοὶ τὴν ἐξαγνίζουν καὶ τὴν ἀποστέλλουν στὴν ἱερὴ πορεία της μὲ μεγαλύτερη καὶ αὐθεντικότερη ἀποφασιστικότητα. Στὸ Λίβανο, καὶ στὴ Συρία, εἶχα ἐμπειρίες ἀνείπωτες. Εἶδα τὴν αὐθεντικότητα

τῆς ἑλληνορθόδοξης Ρωμηοσύνης νὰ μιλάει ἑλληνικά, ἀραβικά, ἀραμαϊκά, συριακά, γαλλικά, ἀγγλικὰ μὲ ἀπερίγραπτη ἁρμονικότητα καὶ πρωτόγνωρη οἰκουμενικότητα.

Ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς ὁποίας οἱ μεγάλοι Πατέρες Ἀθανάσιος καὶ Κύριλλος, θεμελίωσαν τὰ κύρια δόγματα τῆς Ὀρθόδοξης Πίστης, μυήθηκα στὴν ἁγιοπατερικὴ θεολογικὴ (δογματικὴ) Παράδοση, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἐγγυᾶται καὶ διαφυλάττει τὸ ἀδιαίρετο δίπτυχο ὀρθοπραξίας καὶ ὀρθοδοξίας, τὸ ὁποῖο παρέδωσε ὁ ἴδιος ὁ ἐναθρωπήσας Θεὸς στὸ Ἱερὸ τετράμορφο Εὐαγγέλιο καὶ κήρυξαν οἱ πνευματοφόροι ἅγιοι Ἀπόστολοι («*Ὅπερ ὁ Χριστὸς παρέδωκεν, οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν*» – κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιο). Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, μὲ τὰ συγγράμματα τοῦ ὁποίου ἀσχολήθηκα ἰδιαίτερα, μὲ δίδαξε τὸ κριτήριο τῆς Ρωμηοσύνης ποὺ εἶναι ἡ *συναλληλία*, τὸ ἀλληλοσυμπλήρωμα τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας (τοῦ κράτους) καὶ τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ὑπάγονται καὶ οἱ δύο στὸν Παμβασιλέα Χριστό. Στὶς δύο περίφημες ἀπολογίες του ἐξήγησε ἀντίστοιχα ὅτι ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας μεταμορφώνεται ἢ σὲ «δέκατο τρίτο τῶν Ἀποστόλων», ἢ σὲ «Ἀντίχριστο», ὅταν, μὲ βάση τὸ ἀνωτέρω κριτήριο τῆς συναλληλίας, ἢ ὑποστηρίζει τὴν Ἐκκλησία ἐνάντια στὴν αἵρεση, ἢ τὴν αἵρεση ἐνάντια στὴν ὀρθόδοξη Πίστη. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ὡς ἱστορικὰ δεύτερο κατὰ τὰ πρεσβεῖα κέντρο τῆς Ρωμηοσύνης, ἀγωνίζεται καὶ μεγαλουργεῖ σήμερα στὴν πονεμένη ἤπειρο τῆς Ἀφρικῆς μὲ τὶς ἱεραποστολές της καὶ ἐμπνέει μὲ τὴν ἁγιοπατερικὴ της παράδοση καὶ τὴν καταξιωμένη αἰγυπτιώτικη διασπορά της τὸ ἔργο τῆς οἰκουμενικῆς Ὀρθοδοξίας.

Ἡ χρυσὴ καὶ ἱερὴ Παράδοση τῆς Ρωμηοσύνης

Στοὺς Πατριάρχες καὶ Ἀρχιερεῖς, ποὺ φοροῦν σήμερα τὸ στέμμα τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ τῆς Ρωμηοσύνης στὰ ἱστορικὰ κέντρα της καὶ στὶς λοιπὲς καθέδρες τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στὶς χῶρες ποὺ ἁγίασε ἡ Ὀρθοδοξία ἀλλὰ καὶ στὴν παγκόσμια Ἑλληνορθόδοξη Διασπορά, στὶς προσευχὲς καὶ ἀγρυπνίες τῶν ὀρθοδόξων ἀσκητῶν στὰ ἱστορικὰ κέντρα τῆς ὀρθόδοξης πνευματικότητας καὶ

στὰ νεώτερα τῆς Διασπορᾶς, καὶ στὴν ἀγωνία τοῦ πιστοῦ Ὀρθόδοξου λαοῦ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς Ὀρθοδοξίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς σωστικῆς ἀποστολῆς της στὸν κόσμο, ποὺ προσέρχεται μὲ τὸ κερὶ καὶ τὸ λιβάνι, γιὰ νὰ συμμετάσχει στὴν ἱερότερη λειτουργικὴ πράξη τῆς ἀνθρωπότητας, τὴ Θεία Εὐχαριστία, βρῆκα τὴ χρυσὴ καὶ ἱερὴ Παράδοση τῆς Ρωμηοσύνης, τοῦ ἑλληνορθόδοξου χριστιανικοῦ πληρώματος, ποὺ ντύνεται καὶ μὲ δόξα καὶ ταπείνωση, γιὰ νὰ φανερώσει καὶ νὰ οἰκειοποιηθεῖ τὸ μεγαλεῖο τῆς αἰώνιας σωτηρίας, ποὺ χάρισε στὸν κόσμο ἡ Θεία καὶ ἔνσαρκη Οἰκονομία, δηλ. ἡ ἐν Χριστῷ Βασιλεία τῆς Μίας, Ἁγίας, ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ Τριάδος.

Τὸ παρὸν συνέδριο, ἀναφερόμενο στὴ Ρωμηοσύνη, μοῦ παρέχει τὴν εὐκαιρία νὰ καταθέσω τὴν προσωπική μου μαρτυρία ὡς μία σύγχρονη ἀπόδειξη ὅτι, ὅπως τὸ εἶπε ὁ ποιητής, «*Ἡ Ρωμανία κι ἂν πέρασε, ἀνθεῖ καὶ φέρει κι ἄλλο*». Ἤδη δήλωσα ὅτι ἡ δική μου ταυτότητα εἶναι ἑλληνορθόδοξη ἀλλὰ μὲ ρωμαίικη χροιά, ἢ ρωμαίικο ἔνδυμα, ποὺ ἀπέκτησα ἢ συνειδητοποίησα στὸ Ἐξωτερικό, στὴν Ἑλληνορθόδοξη Διασπορά. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ Ρωμηοσύνη εἶναι σήμερα οἰκουμενικὰ ἐξαπλωμένη στὴν Ἑλληνορθόδοξη Διασπορὰ καὶ ὅτι ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία συνεχίζει νὰ εἶναι ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας τοῦ ἑνὸς πολυεθνικοῦ γένους τῶν Ὀρθοδόξων.

Ἑλληνορθόδοξη Διασπορά, Ρωμηοσύνη, Οἰκουμενικὸς Ἑλληνισμὸς

Στὴ σύγχρονη Ἑλληνορθόδοξη Διασπορὰ βρέθηκα ἀντιμέτωπος μὲ ἀμεσότερο τρόπο καὶ σὲ κάθε τοπικὸ ἐπίπεδο μὲ ὅλο τὸ φάσμα τοῦ ἑλληνορθόδοξου κόσμου, δηλαδή, ὄχι μόνο μὲ τὸν τοπικὸ ἑλληνισμὸ τοῦ σύγχρονου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν εὐρύτερο ἑλληνισμὸ τῶν «χαμένων πατρίδων» τῶν Ἑλληνορθόδοξων Ρωμηῶν, ποὺ ξερριζώθηκε ἀπὸ τὶς μακροχρόνιες καὶ ἱστορικὲς ἑστίες του στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Ρωμανίας καὶ διασπάρθηκε στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, στὴν Ἀμερική, στὴν Αὐστραλία καὶ σὲ ὅλο τὸν κόσμο, λόγω ἱστορικῶν συγκυριῶν, καὶ μάλιστα τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν ἀνακατατάξεων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων δύο αἰώνων (19ου καὶ 20οῦ).

Ἔτσι, σὰν ἀπόδημος Ἕλληνας, ἔμαθα νὰ ξεπερνῶ τοὺς ὅποιους τοπικιστικοὺς καὶ στενοὺς ἐθνικιστικοὺς φραγμοὺς καὶ νὰ γίνομαι οἰκουμενικὸς καὶ ὑπερεθνικός. Μὲ ἄλλα λόγια, ἔμαθα νὰ εἶμαι ἑλληνορθόδοξος Ρωμηὸς, γιατί ἔμαθα νὰ διαπνέομαι ἀπὸ τὰ εὐρύτερα δυνατὰ (πανανθρώπινα) πολιτισμικὰ κριτήρια, τὰ ὁποῖα ἀγκαλιάζουν ὅλους ὅσους ἐμφοροῦνται ἀπὸ τὴν ἑλληνορθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση τῆς Ρωμανίας, δηλ. τοῦ Ἑλληνορθόδοξου, Ρωμαϊκοῦ ἢ Βυζαντινοῦ κράτους —ὅπως τὸ ἀποκαλοῦν μερικοὶ— τὸ ὁποῖο γιὰ χίλια τόσα χρόνια (ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς *Νέας Ρώμης* μέχρι τὴν ἅλωσή της τὸ 1453) κυριαρχοῦσε στὴν παγκόσμια ἱστορία. Αὐτὴ ἡ Παράδοση πρόβαλε ἕναν θεόσδοτο καὶ οἰκουμενικὸ πολιτισμὸ, ποὺ εἶχε ὡς πρωταρχικὴ προοπτική του τὴν πνευματικὴ ἑνοποίηση ὅλων τῶν λαῶν μέσω τῆς Ἐκκλησίας. Σ' αὐτὴν στρέφονται σήμερα μὲ δέος καὶ μὲ ἀφάνταστη ἐπιστημονικὴ φροντίδα οἱ ἱστορικοί τῆς Δύσης, οἱ Βυζαντινολόγοι, οἱ ἱστορικοί τῆς Τέχνης καὶ οἱ λοιποὶ ἐπιστήμονες. Στὴν Ἑλληνορθόδοξη Διασπορὰ ἔμαθα ὅτι ἂν καὶ ἡ Ρωμανία —σὰν πολιτικὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς πέρασε— ἐντούτοις σὰν πνευματικὴ πολιτισμικὴ Παράδοση συνεχίζει νὰ ἀνθίζει καὶ νὰ καρποφορεῖ ὡς ἐλπιδοφόρα ἑνοποιητικὴ πνευματικὴ δύναμη· δηλαδὴ, συνεχίζει τὸ ἔργο της ὡς ἑλληνορθόδοξη ὁμογένεια καὶ οἰκουμενικὴ Ρωμηοσύνη.

Ρωμηοσύνη καὶ Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα

Στὴ σύγχρονη Ἑλληνικὴ Διασπορὰ ἀντικρύζει κανεὶς σήμερα Ἑλληνορθόδοξους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Μικρὰ Ἀσία, τὴ Μέση Ἀνατολή, τὰ Βαλκάνια, τὴ Ρωσία, δηλαδὴ Ἕλληνες ποὺ εἶναι συνειδητὰ πολιτογραφημένοι ὡς Ῥωμηοὶ ἑλληνορθόδοξοι Χριστιανοὶ ἄσχετα μὲ τὴ χώρα προέλευσής τους. Στὶς ἐνορίες, στὶς ὁποῖες ὑπηρέτησα καὶ ὑπηρετῶ ἱερατικά, εἶχα καὶ ἔχω ὡς μέλη Ρωμηοὺς Ὀρθόδοξους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, τὴν Τραπεζοῦντα καὶ τὶς ἄλλες Ποντιακὲς πόλεις, τὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας, τὴ Σμύρνη καὶ τὶς δυτικὲς πόλεις τῆς Ἰονικῆς γῆς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴ Βηρυτό, τὴ Δαμασκὸ καὶ τὶς πόλεις τῆς Συρίας, τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τὴν ἁγία Γῆ τῆς Παλαιστίνης, τὴ μαρτυρικὴ Κύ-

προ, τὴν Κρήτη καὶ τὰ ἑλληνικὰ νησιά, τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν Αἰθιοπία, τὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Ἀζοφικῆς, τὴν Κωστάντζα τῆς Ρουμανίας, τὴ Βάρνα, τὴ Μεσημβρία καὶ τὶς ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας, τὴ Βόρεια Ἤπειρο τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας καὶ τὴ Μακεδονία. Ὁ κατάλογος εἶναι τόσο ἐντυπωσιακός, ὅσο καὶ ἀτέλειωτος. Οἱ ἱστορικὲς μνῆμες τῶν ὁμογενῶν ἀποτελοῦν ἕνα ἀνεκτίμητο θησαυρό καὶ μία ἐποποιία χωρὶς προηγούμενο, ποὺ φανερώνει τὸ διαχρονικὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ διαχρονικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μὲ ὅλους αὐτοὺς συμμερίστηκα καημούς, ἀγωνίες, ἱστορικὲς μνῆμες (ἀπόμακρες καὶ πρόσφατες), σθένος καὶ λεβεντιά, γενναιότητα καὶ ἐλευθεροφροσύνη.

Ἔτσι, ἡ ταυτότητά μου ἔγινε ἀνεπίστρεπτα ὑπερεθνικὴ καὶ κυριολεκτικὰ οἰκουμενική. Ἔγινα πέρα γιὰ πέρα *ρωμηός*, γιατί ἐμπεδώθηκε μέσα μου ἡ συνείδηση ὅτι ἡ ταυτότητά μου δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ εἶναι ἑλληνορθόδοξη ρωμαίικη καὶ ὄχι ἁπλῶς ἑλληνική. Συνειδητοποίησα ὅτι ἡ ἀναφορά μου εἶναι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τῆς *Νέας Ρώμης*, τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ ὁποῖο μαζὶ μὲ τὰ Πρεσβυγενῆ, ἢ Παλαίφατα Πατριαρχεῖα, ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τῆς ἀκατάλυτης Ἑλληνορθόδοξης Παράδοσης, τῆς Ρωμηοσύνης, ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκαν καὶ στὴν ὁποία ἀνήκουν ὅλες οἱ νεώτερες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες —οἱ Αὐτοκέφαλες καὶ οἱ Αὐτόνομες, ὅπως ὀνομάζονται σήμερα μὲ τοὺς Ὀρθόδοξους λαούς τους—, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ Μία, Ἁγία, Καθολική καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ Ρωμηοσύνη καὶ ἡ «Νεοπατερικὴ Σύνθεση» τοῦ Φλορόφσκυ

Ἡ σημερινὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἡ πραγματικὴ κληρονόμος τῆς Ρωμηοσύνης, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον παραμένει μία, ἀδιαίρετη καὶ ὑπερεθνικὴ κοινωνία Ἐκκλησιῶν, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἑλληνορθόδοξη Παράδοση τῆς ἱστορικῆς Ρωμηοσύνης καὶ ἀποτελοῦν τὴ συνεχιζόμενη ζῶσα παρουσία της στὴν περιρρέουσα πραγματικότητα τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ὁ μεγάλος καθηγητής μου, π. Γεώργιος Φλορόσκυ, Ρῶσος κατὰ τὴν ἐθνική του καταγωγή, τὸ ἔλεγε μὲ

ἔμφαση στὶς διαλέξεις του: «*Ὡς Χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι εἴμαστε ὅλοι Ἕλληνες. Ὄχι ἁπλῶς Ἕλληνες μὲ τὴν ἀρχαία, κλασικὴ ἔννοια, ἀλλὰ μὲ τὴν ἑλληνορθόδοξη, δηλ. μὲ τὸν ἑλληνισμὸ ποὺ βαπτίστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους καὶ τοὺς Πατέρες στὸν Χριστό, στὸ ὄνομα τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἔγινε ἡ οἰκουμενικὴ βάση τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ποὺ περιλαμβάνει πολλοὺς λαοὺς καί, "δυνάμει", ὁλόκληρο τὸν κόσμο*»· ἐννοοῦσε, φυσικά, τὴν ἑλληνορθόδοξη Ρωμηοσύνη. Σὲ κάποιο μάθημά του στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Πρίνστον, εἶπε ὁ σοφὸς καθηγητὴς μὲ ἄκρα σοβαρότητα καὶ τὸ ἑξῆς: «*Ἐὰν οἱ Ρῶσοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν γίνουν Ἕλληνες, δὲν θὰ σωθοῦν οὔτε αὐτοί, οὔτε ὁ κόσμος!*» Καὶ πρόσθεσε, ἀπευθυνόμενος σὲ μένα: «*Καταλαβαίνεις τί ἐννοῶ· ἐννοῶ, ἂν δὲν γίνουν Ἑλληνορθόδοξοι Χριστιανοί*». Σήμερα στὴ Διασπορὰ γίνεται μεγάλη συζήτηση στοὺς θεολογικοὺς κύκλους γύρω ἀπὸ τὸ τί ἐννοοῦσε ὁ Φλορόφσκυ, μιλώντας γιὰ τὴ σύγχρονη ἀνάγκη «νεοπατερικῆς σύνθεσης».

Μακαριότατε,
Ἅγιοι Ἀρχιερεῖς,
Ἱερεῖς,
Ἑλληνορθόδοξοι Ἀδελφοί,

πιστεύω ὅτι ἡ «νεοπατερικὴ σύνθεση» τοῦ ἀείμνηστου πατρὸς Φλορόφσκυ ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴ/πολιτισμικὴ ἀνασυγκρότηση τῆς σύγχρονης διευρυμένης, ἑλληνορθόδοξης Ρωμηοσύνης, ἡ ὁποία πρέπει νὰ συνεχίσει νὰ εἶναι ὑπερεθνικὴ καὶ οἰκουμενικὴ καὶ νὰ περιλαμβάνει ὅλους τοὺς Ὀρθόδοξους λαοὺς καὶ τὴν Ὀρθόδοξη Διασπορά, ποὺ εἶναι ἐγκατεσπαρμένη σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Αὐτῆς τῆς διευρυμένης Ρωμηοσύνης ἡ βάση θὰ πρέπει νὰ συνεχίσει νὰ εἶναι ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς ἱστορικῆς Ρωμηοσύνης, τῶν Πρεσβυγενῶν καὶ Παλαίφατων Πατριαρχείων τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινῆς ὀρθόδοξης κληρονομιᾶς της. Αὐτό, ἄλλωστε, εἶναι καὶ τὸ ζητούμενο τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Πανορθόδοξης Συνόδου, ἡ προετοιμασία τῆς ὁποίας ἐπανέρχεται καὶ πάλιν στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο.

Ἡ Παράδοση τῆς Ρωμηοσύνης καὶ ἡ σύγχρονη Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία

Τὸ σημερινὸ διευρυμένο σχῆμα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας περιλαμβάνει: 1ον) τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τῆς *Νέας Ρώμης*, τῆς Κωνσταντινούπολης, καὶ τὰ ἄλλα τρία Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων[1], 2ον) τὰ Νεοπαγῆ Πατριαρχεῖα Μόσχας (1593), Σερβίας (1897), Ρουμανίας (1925), Βουλγαρίας (1961), Γεωργίας (1991), καὶ 3ον) τὴν Αὐτοκέφαλη Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου καὶ τὶς νεοπαγεῖς Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες τῆς Ἑλλάδας (1850), τῆς Πολωνίας (1927), τῆς Ἀλβανίας (1937) καὶ τῶν χωρῶν Τσεχίας καὶ Σλοβακίας (1998). Τὸ ζητούμενο, ὅμως, εἶναι πῶς θὰ διατηρηθεῖ ἀναλλοίωτη καὶ ἀδιαίρετη ἡ ἑλληνορθόδοξη αὐτὴ Παράδοση τῆς Ρωμηοσύνης στὴ σύγχρονη Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία χωρὶς νὰ ἐπηρεαστεῖ ἡ σύγχρονη διεύρυνσή της ἀπὸ τὴν περιρρέουσα πολιτισμικὴ κατάσταση, ἡ ὁποία ἔχει προβληματικὸ χαρακτήρα ἐξ αἰτίας τῆς ἐκκοσμικευμένης προοπτικῆς της. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ ζητούμενο αὐτό, θὰ πρέπει τὰ νεοπαγῆ Πατριαρχεῖα καὶ οἱ νεοπαγεῖς Αὐτοκέφαλες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες νὰ συνεχίσουν τὴν ἁγιοπατερικὴ ἱερὴ Παράδοση τῆς Ὀρθόδοξης Πίστης καὶ Τάξης τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων καὶ νὰ τὴ διατηρήσουν ἀπαραχάρακτη καὶ ἀπόλυτα συνεπῆ στὶς θεόσδοτες καταβολές της καὶ στὴν ἁγιοπνευματικὴ ἱστορικὴ πορεία της. Δυστυχῶς, ὅμως, αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο αὐτονόητο σήμερα, διότι οἱ πολιτικὲς μεταβολὲς ποὺ ἐπῆλθαν μετὰ τὴν κατάλυση τῆς Ρωμανίας, τόσον στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς ἐπιρροῆς της ὅσον καὶ στὸν εὐρύτερο πολιτικὸ χῶρο, προκάλεσαν τὴν ἐμφάνιση νέων κινδύνων ποὺ

1. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων εἶναι ἱστορικὰ ἡ πρώτη Ἐκκλησία ποὺ ἐμφανίστηκε –ἐξ οὗ καὶ ὁ τιμητικὸς τίτλος της «Μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν»–, λόγω ὅμως τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων τὸ 70 μ.Χ. καὶ τῆς διαφυγῆς καὶ διασπορᾶς τοῦ ποιμνίου της καὶ τῆς μεταγενέστερης, σταδιακῆς ἀνασύστασής της, ἀναγνωρίστηκε ἀρχικὰ ὡς ἐπισκοπὴ ὑπὸ τὸν Μητροπολίτη Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καὶ τελικὰ ὡς Πατριαρχεῖο στὴν 4η Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας τὸ 451 μ.Χ. (Mansi VII, 179) καὶ μάλιστα 5ο κατὰ σειρὰ ὡς πρὸς τὰ πρεσβεῖα τιμῆς (βλ. Κανόνα 36ο τῆς Πενθέκτης Συνόδου).

ἀπείλησαν τὴν ἀλλοίωση τοῦ φρονήματος τῶν ὀρθοδόξων λαῶν καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἐσωτερικῆς των πολιτισμικῆς παράδοσης. Οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ ἔγιναν ἰδιαίτερα αἰσθητοί, κυρίως κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, μὲ τὴν ἐμφάνιση νέων πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀνασχηματισμῶν στὴ σύγχρονη διευρυμένη Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὴ σύγχρονη Διασπορά της, οἱ ὁποῖοι ἀνασχηματισμοὶ προκάλεσαν τὴν ἵδρυση νεοπαγῶν κρατῶν καὶ αὐτοκέφαλων ἐκκλησιῶν ἀνάμεσα στοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς, δημιουργώντας ἀντιπαραθέσεις καὶ ἀλληλοσυγκρούσεις. Ἡ ἱστορία τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν εἶναι γνωστὴ καὶ δὲν θὰ ἀναφερθῶ σ' αὐτήν. Θέλω, ὅμως, νὰ ἐπισημάνω τὰ σύγχρονα ρεύματα τοῦ φυλετισμοῦ, τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων σύγχρονων ἰδεολογικῶν παρεκκλίσεων τῆς ἐκκοσμικευμένης καὶ παγκοσμιοποιημένης πολιτικῆς τῆς ἱστορίας αὐτῆς, τὰ ὁποῖα συνεχίζουν νὰ ἀπειλοῦν τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ πολιτισμικὴ κληρονομιὰ τῆς Ρωμηοσύνης τῶν Ὀρθοδόξων λαῶν. Ἀπειλεῖται μὲ οὐσιαστικὴ ἀλλοίωση —γιὰ νὰ τὸ ἐκφράσω διαφορετικὰ— τὸ «Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο», ὅπως ὀνόμασαν τὴ συνεχιζόμενη παρουσία τῆς Ρωμηοσύνης στοὺς Ὀρθόδοξους λαοὺς οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Μία τέτοια ἀλλοίωση θὰ εἶναι καταστρεπτικὴ γιὰ τοὺς Ὀρθόδοξους λαούς, γιατί τοὺς ἀποξενώνει ἀπὸ τὴν ἱστορική τους ταυτότητα καὶ ἡγετικὴ πολιτισμικὴ πορεία καὶ ἀποστολή τους στὸ ἱστορικὸ «γίγνεσθαι» τοῦ κόσμου. Τὸ ζητούμενο, λοιπὸν, τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας σήμερα εἶναι ἡ διατήρηση τῶν οἰκουμενικῶν Παραδόσεων τῆς Ρωμηοσύνης μέσα στὴ δίνη τῶν σημερινῶν κρίσεων τοῦ κόσμου.

Ὁ ρόλος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας σήμερα καὶ ἡ Ρωμηοσύνη

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ρόλος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ ζητούμενο αὐτὸ εἶναι κρίσιμος, γιατὶ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωμηοσύνης τόσο ὡς πρὸς τὶς δομὲς της ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της. Δὲν πρέπει, ἐπ' οὐδενὶ λόγω, οἱ νεοπαγεῖς Ἐκκλησίες νὰ ἀφήσουν τοὺς λαούς τους νὰ παραδώσουν τὴν οἰκουμενικὴ πολιτισμικὴ καὶ πνευματικὴ κλη-

ρονομιά τους, τὰ ἱερὰ καὶ ὅσια τῆς Ρωμηοσύνης, στὴ λαίλαπα μίας παγκοσμιοποίησης ποὺ ἰσοπεδώνει —σὲ τελικὴ ἀνάλυση— τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ τὸν ἀποξενώνει ἀπὸ τὴν «ἐν Χριστῷ» σωτηρία, δηλ. τὴ Θεία Ἀποκάλυψη καὶ θεανθρώπινη ἱστορία. Ἡ ἑλληνορθόδοξη Παράδοση τῆς Ρωμηοσύνης εἶναι ὁ οἰκουμενικὸς χριστιανικὸς πολιτισμὸς, τὸν ὁποῖο κληρονόμησαν οἱ Ὀρθόδοξοι λαοὶ καὶ τὸν ὁποῖο χρειάζεται ἰδιαίτερα σήμερα ὁ σύγχρονος κόσμος, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς κοσμογονικὲς κρίσεις ποὺ τὸν συγκλονίζουν. Ἡ ἱστορικὴ ἑνότητα, συνέπεια καὶ συνοχὴ τῆς Ὀρθοόδοξης Ἐκκλησίας, εἶναι ἕνα πανίσχυρο καὶ θεραπευτικὸ ἀντίδοτο στὸν σημερινὸ προβληματικό, πολιτικὸ καὶ πολιτισμικὸ πλουραλισμό. Αὐτὴν τὴν πνευματικὴ κληρονομιὰ τῆς Ρωμηοσύνης πρέπει νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ ἀναδείξουν μέσω μίας σύγχρονης «νεοπατερικῆς σύνθεσης» —γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὸν ὅρο τοῦ σύγχρονου πατέρα τῆς Ὀρθόδοξης Διασπορᾶς, τοῦ καθηγητοῦ μου π. Γεωργίου Φλορόφσκυ— οἱ νεοπαγεῖς Ἐκκλησίες τῶν Ὀρθόδοξων λαῶν στοὺς συγκεκριμένους τόπους τους καὶ τὴ διασπορά τους. Ἔτσι, θὰ συνεχίσουν τὴν ἱστορικὴ, οἰκουμενικὴ καὶ θεόσδοτη ἀποστολή τους, προβάλλοντας τὴν αὐθεντικὴ πνευματικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἑνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὰ πολιτισμικὰ πλαίσια τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

Αὐτὸ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι ἐπιδιώκεται ἀπὸ τὶς σύγχρονες πανορθόδοξες διασκέψεις ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλη προσπάθεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου νὰ ὀργανώσει τὴν ὀρθόδοξη Διασπορὰ μὲ βάση τὶς κανονικὲς Ἀρχιεπισκοπὲς καὶ Μητροπόλεις, τὶς ὁποῖες ἵδρυσε στὸν 20ὸ αἰώνα τὸ Πρωτόθρονο Πατριαρχεῖο τῆς Ρωμηοσύνης, συνεχίζοντας τὸν ἐθναρχικὸ πολιτισμικὸ ρόλο του, παρὰ τὶς ἐξωτερικὲς ἀντιξοότητες ποὺ δημιούργησε ἡ σύγχρονη ἱστορία. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα μέχρι σήμερα ἵδρυσε τὶς ἑξῆς κανονικὲς Ἀρχιεπισκοπὲς καὶ Ἐξαρχίες: Θυατείρων καὶ Μ. Βρετανίας (1922), Ἀμερικῆς (1922), Αὐστραλίας (1924), Γαλλίας (1963), Γερμανίας (1963), Αὐστρίας (1963), Σουηδίας (1969), Βελγίου (1969), Ν. Ζηλανδίας (1970), Ἑλβετίας (1982), Ἰταλίας (1991), Τορόντο (1996), Μπουένος Ἄϊρες (1996), Μεξικοῦ (1996), Χὸνγκ Κὸνγκ (1996), Ἱσπανίας (2003), Κορέας (2004) καὶ Σιγκαπούρης (2008). Δίπλα σ' αὐτὲς, ὑπάρχουν, βεβαίως, καὶ οἱ διάφορες ἐθνικὲς καὶ ἱεραποστολικὲς

Μητροπόλεις, τὶς ὁποῖες ἵδρυσαν στὴ Διασπορὰ κυρίως τὰ Νεοπαγῆ Πατριαρχεῖα καὶ οἱ νεοπαγεῖς Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ὑπάγονται στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ θέμα τῆς ἑνότητας καὶ ἱεροκανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς διευθετήσεως τῆς Ὀρθόδοξης Διασπορᾶς εἶναι ἀπὸ τὰ τελευταῖα στὸ θεματολόγιο τῆς προσεχοῦς Πανορθόδοξης Συνόδου. Θὰ ἔλεγα, ὅμως, ὅτι εἶναι πρῶτο σὲ σημασία, γιατὶ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν οἰκουμενικὴ μαρτυρία καὶ ἀποστολὴ τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν σύγχρονο κόσμο. Πιστεύω ὅτι καὶ σήμερα μὲ τὴ Χάρη τοῦ Κυρίου τῆς Ἐκκλησίας, θὰ ἐπικρατήσει ἡ Πατερικὴ νηφαλιότητα καί, παρὰ τὶς δυσκολίες τὶς ὁποῖες δημιουργεῖ τὸ σύγχρονο πολιτισμικὸ πλαίσιο, θὰ πρυτανεύσει ἡ νεοπατερικὴ σύνθεση τῆς Ὀρθόδοξης Παράδοσης τῆς Ρωμηοσύνης γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου.

Τὸ μήνυμα τοῦ Πατριάρχη Ἱεροσολύμων

Αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν καὶ τὸ μήνυμα, τὸ ὁποῖο ἔφερε στὸ παρὸν Συνέδριο ἀπὸ τὸν Πανάγιο Τάφο ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος Γ΄. Ὁ Μακαριώτατος τόνισε ἰδιαίτερα τὴν καίρια σχέση τῆς Ρωμηοσύνης μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἔχει οἰκουμενικὸ καὶ σωτηριολογικὸ χαρακτήρα, παρ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς κρίσεις καὶ ἐκκλησιολογικὲς αὐξομειώσεις της. Συνεχίζει, εἶπε, ὁ Μακαριότατος, καὶ θὰ συνεχίσει τὴν ἱστορικὴ καὶ διαχρονικὴ πορεία της ἡ Ρωμηοσύνη μέχρι τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου, γιατί ἡ βάση της εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς Ἐνσάρκωσης τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία ἔλαβε χώρα ἱστορικὰ στὰ Ἱεροσόλυμα.

Πράγματι, ἡ Ἐκκλησία, ποὺ ἵδρυσε ὁ Χριστὸς στὰ Ἱεροσόλυμα, εἶχε τρία κύρια ἱστορικὰ (πολιτισμικὰ θὰ λέγαμε ἴσως σήμερα) χαρακτηριστικά, ποὺ περιγράφονται συμβολικὰ καὶ περιφραστικὰ στὶς ἐπιγραφὲς τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὁποῖες ἦσαν χαραγμένες «*γράμμασι ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς*». Ὁ Χριστιανισμὸς βγῆκε μέσα ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμό, ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικό του ὑπόβαθρο ἦταν ρωμαίικο – ἑλληνιστικό. Τὸ ἑλληνιστικὸ στοιχεῖο ἀπεδείχθη καίριο γιὰ τὸν Χριστιανισμό, γιατὶ μὲ αὐτὸ ἀνέδειξαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὴν

ἑλληνορθόδοξη οἰκουμενικὴ καὶ ὑπερεθνικὴ Ρωμηοσύνη, ἡ ὁποία διασώζεται σήμερα στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ στοὺς Ὀρθόδοξους λαούς, καὶ στὴν ὁποία ὑπάρχουν ὅλοι οἱ θεόσδοτοι πόροι γιὰ μία σύγχρονη καταλλαγὴ καὶ ἀνανέωση τοῦ κόσμου. Ἐπιτρέψτε μου νὰ κλείσω μὲ μία παραλλαγὴ τῶν λόγων τοῦ ποιητῆ: «*Ἡ Ρωμανία δὲν πέρασε, ἀνθεῖ καὶ φέρνει κι ἄλλο*»!

THE DIALECTIC BETWEEN PHILOSOPHICAL AND CHRISTIAN ETHICS

Constine G.-A. Niarchos
Dr Phil. Oxford

The task of Ethics

The traditional and usual meaning of ethics is the research and study of the concept of "good" for man, in the sense of idea of individual conduct and communication. Respectively the traditional meaning of morality is the study of the use by human communities of a given theory of ethics.

In the popular understanding ethics has managed to combine a lofty level of high and rather abstract consideration with a kind of a widely accept free moralism, which only a little refers to the everyday actual lives and practices of individuals and societies.

Morality itself has come to mean and indicate chiefly a reference to sexual ethics, and in some cases certain puritanical attitude toward indulgence. In professional circles, in our era, ethics refers mainly to the making of moral judgements on preferential grounds, emotive theories confined to the corrections of inevitable errors in the use of moral language.

Despite of any value of the above-mentioned definitions, the question is: how can individual ethics preempt the topic when the moral life of the

individual is contigent upon the moral structure and concerted actions of societies? It is certain in any case that ethics is everyone's concern, because there is no human life which is completely independent of any morality.

Indeed, before we make decisions of any ethical theory it might be better if we knew the truth of ourselves. But what is that truth and how could we recognize its limitations? Certainly, reality is always wider than our narrow schemes because life is both more wonderful and more terrible than it is usually conceded to be. The philosopher moves in a field of assorted concepts and among the battered remains of traditional systems. He tries to arrange them in the suitable way. He is more an act of discovery than of invention, though it requires some imagination to see how things could be made to occur together.

Certainly the theory of ethics is a theory and not an ethics. There is a theory *about* ethics and a theory *in* ethics. While ethics must be pursued in independence of practice, as any theory must, at the same time it is equally true that no theory which lacks applications would be worthy of consideration.

In order to formulate a theory of ethics one should not begin by establishing auxions and then proceed to deduce theorems from them. Nothing that precise. Nor should start as it were, from the order and of the spectrym and begin as Aristotle suggested in the Eudemian Ethics by advancing from "*true but obscure judgements*" (Book 1, 6) to arrive at clear ones. It has been widely accepted that empiricism is the leading edge of discovery while reason pronounces the final judgements.

Aristotle perhaps is responsible for the emphasis on practical application from which the study of ethics has subsequently suffered. Such an emphasis is premature. In this sense he hed that ethics is practical while metaphysics is theoretical. This, of course, would be entirely true only if morals were the direct practical application of mataphysics. Indeed, metaphysics, in any case, has many applications - all theories of one sort or another, each of which has its practical applications. Metaphysics is high theory and frequently applies to lesser theories. Ethics is a lesser theory and applies to practice. Ethics is still a theory and as theory it is needed. In this sense, we must determine what the good is before taking thought of one of its main subdivisions, which is a human good. And then we must put the actual study of human good before

the detailed study of moral codes. In fact it is true that ethics has a practical branch called morals, but ethics is no more intimately allied with practice than any other theory.

Moral practice cannot proceed on any sustained basis without norms. The exigencies of experience compel the working formulation and immediate adoption of interim concrete ideals. Thus norms are mainly matters of practical prodecure even though how they are discovered may be theoretical and how they are introduced strategic. But ethics is both empirical as well as normative. It deals with actual situations as much as with the ideals suggested by them just as physics does with its physical world and mathematical formulations.

It is very important to stress that an individual' s reasons for his actions and a society's rules for what is permitted to the individual are after all empirical elements; In fact they exist and have an affect in the world of matter and energy in space and time. But the values which are behind them are values in the same time way that other values lie behind the physical elements. Whatever humans do it is human to do. No particular kind of behavior can be said to be more human that any other. Now, the question is, what is it best for humans to do, best for them and also perhaps best for the world?

It is widely accepted that moral values have been held to be normative and physical values, empirical chiefly because moral values differ from society to society whereas physical values do not. But human communities and everything they contain in themselves, including the moral values built into their peculiar constructions, are empirical also. The normative is the locally empirical. It should be stressed that morality is substantive, it is constitutive first and regulative only afterwards. Instead, the customs, traditions, cultures and laws of a society are intended to intergrade that particular society with its immediate environment. We should be reminded that the normative "ought", given the confines of a particular society, is entirely determined from that "is". Certainly it is conventional within a certain setup to assume a definite conception of what ought to be. In fact, the test of empirical values is not whether they are without exception and globally prevail, but whether they enter into material things in space and time and subsequently influence them.

To a certain extent measurements cannot be allowed to make the difference between the normative and the empirical. We call what we can measure empirical and what we have not succeeded in measuring normative, mainly because we erect our success and our failure into world conditions, which they are not. For, as Plato instead long ago, what exists can be measured even thought, he might have added, in some cases we may not yet have succeed in working out the measuring techniques.

To sum up all the above mentioned efforts of interpreting the theory of ethics, we are accepting that morality has to do primarily with the rules of conduct which in a given society, where the emphasis should be led upon the conscience of individual members. Ethics has to do with the comparative study of actual moralities, and from this study with what the ideal morality coed be actual eventually should be: with what moralities have in common and with how to establish by their aid the conception of the perfect morality for an ideal society, which is the hope and expectation of all peoples.

It should be noticed that if ethics is the practice of the good, then the good is empirical; Further, if it is empirical then it should prove to be not exclusively human. Indeed, human good is a definite part of the good but not the whole of it, for surely other things can be good in themselves. Morality at the human level may be an emergent quality and peculiarly human; But something analogous to it must exist at other empirical levels.

Considering the meaning of good there is a basic distinction between intrinsic and extrinsic goods. The intrinsic good is qualitative and therefore does not admit of subdivisions into further distinctions and differences. The extrinsic is the useful, and so there are many subdivisions. Among these are:

a. the instrumental (the good as an implement),
b. the functional (the good as a skill),
c. the utilitarian (or social good),
d. the hedonic (pleasurable),
e. the voluntaristic (well-intenioned),
f. the intellectual (the good as good reasons),
g. the evolutionary (the good as an improvement of the species),
h. the self- realizing (the perfection of the individual), and

i. the linguistic (sentences conveying expressions of emotions or of prescriptions).

There is not any doubt that reason so far as ethics is concerned is the highest good, because it orders goods, which are mainly material goods; Such as the intergration of the individual's organic needs, the welfare of his society, the proper relations with all existing species. Our basic question refers to whether or not philosophy helps men to approach ethics and to live within the rules of morality. The popular discontent with philosophy more often refers to ethics than to metaphysics. Ethics is more familiar term, and this is chiefly because of the many kinds of morality ordinarily met with in a working day. Every state has an official ethics, usually embodied in a charter or constitution; Every doctor follows the so called "*medical ethics*", every religion has a formally authorized ethics, usually though not always divinely ordained. Every social institution has its professional ethics, etc.

Instead, the effect of an official philosophy is to suppose that all philosophical questions have been settled. In fact, if an ethics has been chosen and is operating, why speculate any further about ethics? It was an advantage of the Greek philosophy of the fith and fourth centuries B.C. that the established philosophy did not preclude the exploration of philosophies; philosophy was absolutely free. In the Middle Ages, philosophy became the handmade of theology and st. Thomas Aquinas used philosophy for the rational defense of theology. In our days it is rather the voluntary slave of science. In other words it works the attempt to construct a science of ethics on the one hand and to escape from science on the other.

Philosophy always asks the important questions those for which no final answers have been found. But merely asking philosophical questions and finding supposed final answers can have the most important of practical effects. Ethics as a branch of philosophy has a crucial part to play in the foundation of human life.

Indeed, Ethical Thought, in the sense of the attempt to formulate codes and principles of moral behavior, has always been a necessary feature of human cultures, but moral philosophy in the more precise sense can be said to begin with the Sophists of the Greek world in the

fith century B.C. The Sophists defended the idea of moral codes and the more radred of the their followers, as portrayed in Plato's dialoques, concluded that, traditional moral standards are mere conventions. The challenges traditional moral codes thus raised the fundamental question "why be moral?". The moral philosophy of Plato and Aristotle can be seen as systematic attempts to answer that question.

Plato deals with questions about the traditional virtues (temperance, courage, justice and piety). The goodness of these virtues depends of how are helping men for achieving a good life. In his work *The Republic* Plato argues that the good life consists in the harmony of the soul —reason, spirit, and appetite— performing its proper function. The traditional virtues can then all be defined as aspects of this underlying condition of psychic harmony. Since such a condition is one in which the person is happy and flourishing, the morally good life lived in accordance with the virtues. Is thereby shown to be the best life for human beings. This is the answer of Plato to the question: why should I be moral?

Plato's theory of ethics is closely connected with his belief in the immortality of the soul, as it appears in his dialogues *Republic, Phaedrus, Phaedo,* and *Symposium*. He does retain the early view that virtue is a condition of the soul, but wisdom is now viewed as a virtue of the reasoning part, whereas courage is a virtue of the spirited part, and justice is explained as a suitable "*harmony*" between the three parts.

Although there are important differences between the moral philosophies of Plato and Aristotle, the latter employs the same broad framework. In his work *Nicomachean Ethics*, Aristotle asserts that the ultimate end of all human action is happiness (*eudemonia*). Aristotle's explains that happiness is the distinctive function of human beings as an activity in accordance with reason. This then provides the hypothesis for a general account of the moral virtues; They are dispositions in which our feelings and emotions are guided by reason so that our behavior is appropriate to the situation. In fact, the continuous guidance of reason requires the avoidance of excess or deficiency, and therefore each virtue is, in Aristotle's famous phrase, a "mean" between these extremes (τό *μέσον* ἤ *χρυσοῦς κανών*).

Epicurus held that ethics is based upon Hedonism, the identifica-

tion of good with pleasure (*ἡδονὴ*). But the true hedonism for the Epicureans was principally that of mental tranquility, to be achieved by banishing superstitions fears of the gods and the after life.

The Stoics suggested that ethics is based on the achievement of good life, which derives from the living in accordance with nature or the natural law. This stoic version of Ethics echoes Plato's and Aristotle's teaching "*acting in accordance with reason*". Since for the Stoics this meant especially rendering oneself immune to the disturbances of the emotions, their actual ideal was in practice akin to the mental tranquility of the Epicureans.

Christian Ethics

Ethical requirements can readily be thought of as commands – with authority behind them. The question is: whose authority?

Could it to be that the sole ground for moral judgements is their being willed or forbidden by God? Could is will, alone, constitute moral rightness? That would certainly imply that we can accept the existence of moral requirements only in the case that we definitely believe in God and then can know his command. In this sense, to speak of morality is no more than to speak of that, as a matter of fact, God wills or commands. Obviously a religious person wants say: that what *God commands is right and good*. But if all we mean by "*morally right and good*" is "*what God commands*". No longer news, but only a trivially true statement. In fact, the divine command is: the command of a being with total power over his universe.

In this case how can we speak of appraising the command of such a being? Natural thought this response is, it would definitely reduce morality to mere passivity under divine power. Hence the worship of God (is the Judaeo-Christian tradition) has been very different indeed from the worship of sheer power. In the supposition that there is no God, no life after the death of the body, and no final vindication of good and defeat of evil, can the moral life be lived seriously, and to a certain extent altruistic concern sustained?

Indeed, a secular moralist will argue that for from morality losing its

viability and seriousness in the absence of a God and a future life, the opposite is at least as reasonable: individual moral agents are more thoroughly responsible for one other. It must be acknowledged that the *religions* have played an important role in moral learning and, certainly, in moral acting.

It is widely accepted that the popular conception of morality is closely connected with religion. Sometimes is very strong the belief referring to the equation of moral concepts with divine commands. Although both Plato and Aristotle were theists and to a certain extent they believed in one God, the Supreme Good and the First Unmoved Mover, respectively, their ethics is not a religion ethics and their one God is not a divine lawgiver; At most he is an exemplar of the Ideal life.

The moral philosophy of Medieval Christendom, however, involved an attempt to marry Christian morality to Greek philosophy, and the most influential version of this effort was that of Thomas Aquinas, whose philosophical speculation reflected the Aristotelian philosophy which had received through the Arabian translations of Aristotle's works. In particular, Aristotle had talked of a human "*function*", but had made no use of the idea that this function might be seen as a necessary purpose with which human beings are benefited by a divine creator. Indeed, from an understanding of human nature we can identify the natural purposes proper to human beings, and to fulfill these purposes is to follow exclusively: "*natural law*". Obviously, soon after this natural law reflects our immediate participation in the eternal law by which the whole universe is manifested, it is exhibited abo in the divine law laid down for us by the divine creator, and the moral rules of natural law will therefore coincide with the moral rules revealed by the Christian doctrine.

No one can assure us that this synthesis can, in any case, be a stable one. It should be stressed once more that any attempt to identify moral principles with divine commands must run up against a dilemma first formulated in Plato's dialogue. *Euthyphro*: Is the good, good because God commands it, or does God command it because it is good? If the former, then morality is the product of arbitrary will, and obedience to morality is mere obedience to divine authority. If the latter, then morality is independent of God's will and command. Certainly knowledge of the divine will is at best redundant.

It is evident that Thomas Aquina's attempt to mixed up the God's will with man's expectations is therefore liable to collapse in one of the two directions. Obviously if we still insist on the fact that morality is to be found exclusively in the commands of God revealed in a particular organized religion, certainly these commands will have to be taken on trust and moral philosophy will have no role to play any more. On the other hand, if, in any case, philosophical understanding can lead to the formulation of moral theory, religious belief will play no distinctive part in this process. Indeed, the second alternative is the one adopted by moral philosophy in the modern times; the mainstream tradition has been essentially a secular one.

The dialectic between Philosophical Ethics and the Christian doctrine on Ethics and Morality is based mainly on the ground of the transition from ancient Greek philosophical ethics to Christian consideration of man and its position within Christian communities.

Virtue is the basic element of ethics, as it was recognized by Socrates, Plato, Aristotle and other philosophers. Usually virtue was closely connected with knowledge, a subject much discussed among Greek philosophers. Aristotle was the first philosopher who organized a system of applied ethics, where all intellectual reasoning was widely accepted by men in their everyday life mainly as the foundation of rules by which was formed the life of the citizens.

We have already stressed that the highest goal of the Aristotelian ethics was the achievement of happiness (eudemonia). While Plato was searching for happiness in the world of Ideas, Aristotle recognized it within human societies, where all virtues consist the essence of happiness.

Aristotle started that the perfect happiness overcomes the simple human nature and based on mind, soul's highest and divine part, leads man towards the deity. Hence Aristotle's approach to theology. But it is clear that the Aristotelian theology is primarily intellectual and therefore is unable to approach the true happiness. Now the crucial question refers to the problem of immortality, for happiness exist only in close relationship with the doctrine of immortality, Aristotle taught the immortality of νοῦς (mind) and Plato's teaching on immortality does not include the whole soul. In this sense man's happiness remains uncertain.

Despite the greatness of the Platonic and the Aristotelian philosophical speculation on ethics and happiness in particular, they did not offer any specific answer to crucial questions about immortality and death. Indeed, there is an undefined inextricable.

The Christian answer to the inextricable Aristotelian doctrine is based on the search for human happiness within ethics. Here we have Christian love as the only answer to the perennial question of all humanity throughout the ages. Indeed, Christian love is the sole overdoing not only the law of corruption but even death itself. And man only as a participant of immortality is able to love even his enemy, something that is absolutely absent from philosophical ethics and morality. In this sense, Christian Ethics is based on a new ontology, which derives from the divine and human nature of Christ. Man, as a Christian believer, recognizes the already existing dichotomy in human nature. St Paul in his letter to the Romans (7, 15-24) explicitly described the contradiction between will and the law of sin, which can be solved only in Christ.

It is certain that the Christian doctrine does not complete the theory of ethics and morality. The new element that it is introduced by Christianity does not refer to the social or psychological level, but exclusively to anthropology and ontology. In other words, Christianity does not introduce a fresh mode of ethics and morality, but creates exclusively a new man, who is invited to live in a new life in Christ. This particular new man bases his new life on the new concept of truth, which diberates him from death. It should be reminded here that this truth is not identified with knowledge but incarnates the life itself, the life which opposes death for ever. The knowledge of that truth is not achieved by intellect, simply because human intellect, is necessarily subject to corruption and death, characteristic of all humans. Evidently this knowledge cannot provide happiness, because it is impossible to overdo the divulsion due to death. In this sense the knowledge which can be identified with happiness is that which liberates man from death. This knowledge exists potentially and it is up to man's choice to accept it, since only through this knowledge there this the certainty for achieving the true happiness in Christ. Christian ethics and morality is based upon the new ήθος, the new person who lives in society according to the rules of Christian faith. This new person, who represents the new is

ethics based upon the new Christian ontology. This new person is understood only as the sourse of love for the enemy. This love for the enemy is the only way to overdo death. – Indeed, this Christian theory of Ethics, namely the love for the enemy is the completion of all virtues, which re-creates human beings throughout history.

Bibliographical References

ADLER, M. I. - CAIN, S., *Ethics: The study of Moral Values*, Chicago, 1962.

ANSCOMBE, G. EM., *Ethics, Religion and Politics*, Oxford, Blackwell, 1981.

BARROW, R., *Injustice, Inequality and Ethics: A Philosophical Introduction to Moral Problems*, Totowa, N.I. 1982.

BERGSON, H., *Les deux Sources de la Morale et de la religion*, Paris, P.U.F. 1967.

—, *Οἱ δύο πηγὲς τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Θρησκείας*, μτφ. Β. Τατάκη, ἐκδ. Γ. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1951.

BRANDT, R., *Facts, Values, and Morality*, Cambridge U.P. 1966.

COLLINS, J., *God in Modern Philosophy*, London, Paul Kegan 1959.

DUPRE'AL, E., *Traite' de Morale* Vol. I, II, Bruxelles, McMxxxii.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ, *Ἠθική*, Ἀθῆναι, Ἐξάντας 1992.

FELDMAN, F., *An Introduction to Ethics*, Englewood Cliffs, N.I. 1978.

FOOT, Ph. *Theories of Ethics*, Oxford U.P., 1967.

—, *Virtues and Vices*, Berkeley, Calif 1978.

GADAMER, H.E., *Die Idee des Guten Zwischen Plato und Aristoteles,* Heidebberg, 1978.

GIBLEMAN, J., *Moral Strategy: An Intoduction to the Ethics of Confrontation,* The Hague, Martinus Nijhoff, 1967, esp. pp. 3-45.

HICK, J., *The Existence of God, London,* Mac Millan 1962.

HONDERICH, T., ed. *The Oxford Companion to Philosophy*, Ocford U.P. 1995.

IRWIN, T.H., *Stoic and Aristotelian Conceptions on Happiness*, in: M. Scho-

field and C. Striker (eds), The Norms of Nature, Cambridge, 1986.

—, *Plato's Ethics,* Oxford U.P., 1995.

MALEBRANCH, N., *Treatise on Nature and Grace*, tr. P. Riten, Oxford Clarendon Press, 1992.

MANTZARIΔH Γ., *Εἰσαγωγὴ στὴν Ἠθική. Ἡ ἠθικὴ στὴν κρίση τοῦ παρόντος καὶ τὴν πρόσκληση τοῦ μέλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1986.

—, *Μαθήματα Χριστιανικῆς Ἠθικῆς*, Θεσσαλονίκη 1986.

MESNARD, J., *Les Pense'es de Pascal*, Paris 1976.

POJMAN, L., *Ethics: Discovering Right and Wro*ng, Belmont Calif 1990.

SLOTE, M., *From Morality to Virtue*, Oxford, 1992.

WHEAT, L., *Paul Tillich's Dialectical Humanism: Unmasking the God above God,* 1970.

WILLIAMS, B.A.O., *Morality: An Introduction to Ethics*, NY. 1972.

ΡΩΜΑΙΟΣ – ΡΩΜΗΟΣ ΚΑΙ ΡΩΜΗΟΣΥΝΗ

Μαρία Μαντουβάλου
Ἀν. Καθηγήτρια Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πρὶν ἀπὸ 25 περίπου χρόνια, μὲ ἀφορμὴ πρόσκληση ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης νὰ συμμετάσχω, μὲ ἀνακοίνωση, στὸ Διεθνὲς Συνέδριο, ποὺ διοργάνωναν στὸ Campidoglio, ἡ Νομικὴ καὶ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου καθὼς καὶ τὸ Σεμινάριο Διεθνῶν Ἱστορικῶν Σπουδῶν, μὲ θέμα «*Da Roma alla Terza Roma. La nozione di Romano tra cittadinanza e universalita*», ἀσχολήθηκα μὲ τὸ θέμα τῆς ἔννοιας τῆς Ρωμηοσύνης καὶ τοῦ «Ρωμαῖος», ὡς ἐπωνυμίας τῶν Ἑλλήνων, πρὶν καὶ μετὰ τὴν Πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Στὸ Συνέδριο αὐτό, μὲ ἔκδηλη κατάπληξη ἄκουγαν οἱ σύνεδροι, κυρίως οἱ διοργανωτές, ὅτι ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες διατηροῦμε μέχρι σήμερα τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Ρωμαῖος* γιὰ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη καὶ *Ρωμηὸς* γιὰ τοὺς λαϊκούς, καὶ ὅτι ἡ λέξη «Ρωμηοσύνη» εἶναι στὸ καθημερινό μας λεξιλόγιο, καθὼς καὶ σὲ χρήση στὴν ἐπιστήμη («Ἱστορία τῆς Ρωμηοσύνης») καὶ στὴ Λογοτεχνία («*Τὴ Ρωμηοσύνη μὴν τὴν κλαῖς*»).

Ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Ἰταλῶν Καθηγητῶν ἦταν τόσο μεγάλος,

ὥστε πρότειναν οἱ ὀργανωτὲς τοῦ Συνεδρίου, καθηγητὲς P. Catalano καὶ R. Siniscalco, καὶ ἀποφασίστηκε ὁμόφωνα, νὰ ἀφιερώσουν εἰδικὴ ἡμέρα συνεδρίας στὸ ἑπόμενο Διεθνὲς Συνέδριό τους, μὲ θέμα «*Romania Romiosyni*».

Ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ Συνέδριο βγῆκα πολὺ πιὸ ἔμπειρη ἀπ' ὅ,τι πῆγα, γιατὶ δὲν εἶχα μέχρι τότε καταλάβει ὅτι τὸ ὄνομα *Ρωμαῖος* τὸ διεκδικοῦν ὅλοι, καὶ Βαλκάνιοι καὶ Εὐρωπαῖοι, καὶ μάλιστα μὲ ἐπιχειρήματα νομικὰ κληρονομικοῦ δικαίου καὶ καταγωγῆς. Ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ Συνεδρίου, βέβαια, τὸ πρῶτο καὶ ἀναμφισβήτητο δικαίωμα εἶχε ἡ Ρωσία μὲ τὸν ἱστορικὸ τίτλο «*Da Roma alla Terza Roma*», δηλαδὴ Ἀρχαία Ρώμη, δεύτερη Ρώμη (Βυζάντιο), τρίτη Ρώμη (Μόσχα). Ἀλλὰ καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐμφανίσθηκαν ὡς κατ' εὐθείαν καὶ νόμιμοι διάδοχοι τῆς ἀρχαίας Ρώμης καὶ μέχρι καὶ ὁ Σουλτάνος, μέσῳ Τραπεζούντιου, ὀνομάστηκε «*αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων*». Οἱ Ρουμάνοι, ἐπίσης, προσδιορίστηκαν ὡς κληρονόμοι τοῦ θρόνου τῆς Πόλης, καθὼς καὶ οἱ Βούλγαροι. Μετὰ ἀπ' αὐτὴν τὴν αὐξημένη γνώση γύρω ἀπὸ τοὺς ὅρους *Ρωμαῖος*, *Ρωμηοσύνη* ἀλλὰ καὶ *Ρωμανία*, ἀποδέχθηκα εὐχαρίστως τὴν ἀμέσως ἑπόμενη πρόσκληση, αὐτὴν τὴ φορὰ ἀπὸ τὴν Ὁλλανδία, νὰ δημοσιεύσω, στὸ περιοδικὸ *Μαντατοφόρος*, τὸ ἐκδιδόμενο ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Amsterdam, ἔρευνά μου μὲ θέμα «*Κριτικὴ Βιβλιογραφία*» πάνω στὴν ὀνοματολογία «*Ρωμαῖος – Ρωμηὸς καὶ Ρωμηοσύνη*» (παραπομπὴ ἀριθμ. 1). Τρίτη πρόσκληση ἦρθε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων «*Ρωμηοσύνη*», γιὰ συμμετοχὴ στὸ 1ο Διεθνὲς Συνέδριό της μὲ θέμα «*Η ΡΩΜΗΟΣΥΝΗ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ*».

Εὐχαριστῶ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου, γιὰ τὴν εὐκαιρία ποὺ μοῦ ἔδωσε, νὰ καταθέσω ἐδῶ, στὴν Εἰσήγησή μου, πλευρὲς τοῦ θέματος, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα, θεολογικό, ἱστορικό καὶ φιλολογικό, ἔχουν καὶ πολιτικό, διπλωματικό, ἀντίστοιχα μὲ γεωπολιτικὲς διαστάσεις. Ἡ ἐμμονὴ στὴ διεκδίκηση ἐθνικῶν ὀνομάτων ἀπὸ λαούς, ποὺ οἱ ὀνομασίες αὐτὲς δὲν τοὺς ἀνήκουν, ὅπως π.χ τὸ ὄνομα *Ρωμαῖος* ἢ τὸ ὄνομα *Μακεδονία*, ἔχουν διεθνεῖς διαστάσεις καὶ συνέπειες, καὶ δὲν περιορίζονται μόνο σὲ φιλολογικὲς συζητήσεις καὶ ἱστορικὲς θεωρίες. Ἔτσι, στὴν ἀνακοίνωση αὐτὴν προσπάθησα νὰ ἀναδείξω τὴν πλαστογράφη-

ση καὶ προπαγάνδα, ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ Ἕλληνες καὶ ξένους ἐρευνητές, προκειμένου νὰ ὑπονομευθεῖ ἡ ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὸν βασικὸ ἄξονά της, τὴν Ὀρθοδοξία, μὲ κύριο ἐκφραστὴ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς, ὥστε νὰ ἐπικρατήσει ἡ δῆθεν «φιλελληνικὴ» ἄποψη τῆς σύνδεσης τῶν Νεοτέρων Ἑλλήνων μὲ τὴν Ἀρχαιότητα, τὴν ὁποία, βέβαια, ἀμφισβητοῦν καὶ ἀπορρίπτουν σήμερα οἱ ἴδιοι καὶ μερικοὶ «προοδευτικοὶ» Ἑλληνόφωνοι Πανεπιστημιακοὶ καθηγητές.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (δηλαδὴ ὁ Γαλλικὸς Ἐμφύλιος) καὶ ὁ λεγόμενος «Διαφωτισμὸς» εἶχαν ὡς κύριο μέλημα τὴν καταστροφὴ τῶν συμβόλων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν κατασυκοφάντηση καὶ διάλυση κάθε ἴχνους ἀνάμνησης τῆς Ὀρθόδοξης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ γένος τῶν Ρωμαίων ἔπρεπε νὰ σβήσει, γιὰ νὰ ἀναδυθοῦν ἀνενόχλητοι οἱ σφετεριστὲς τῶν ἐδαφῶν τῆς Ὀρθόδοξης Αὐτοκρατορίας. Αὐτοὶ ἀποφάσισαν ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς νὰ περιέλθει καὶ νὰ παραμείνει στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Τὸ θέμα τῶν ὀνομάτων εἶναι πολὺ σημαντικὸ καὶ ἡ διεκδίκηση πρέπει νὰ εἶναι συνεχής, συνιστᾶ ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἐθνικὴ ταυτότητα.

Αὐτὰ τὰ θέματα ἐπιχειρῶ νὰ ἀναδείξω στὴν παροῦσα ἀνακοίνωση, προκειμένου νὰ δείξω ὅτι δὲν ἐκτοπίζεται, ὅσο εὔκολα νομίζουν ὁρισμένοι, ἡ ὀρθόδοξη – ρωμαίικη συνείδηση τοῦ διαχρονικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι οἱ ἐθνικὲς ὀνομασίες *Ἕλλην – Ρωμαῖος – Ρωμηὸς – Γραικὸς* εἶναι ἰσοδύναμες καὶ ταυτόσημες.

Ἡ προπαγάνδα καὶ οἱ ἐθνικὲς ἐπωνυμίες στὴν Τουρκοκρατία

Ἐπιχειρεῖται ἀπὸ ὁρισμένους ἐρευνητὲς ἡ ἄσκηση προπαγάνδας, μὲ χρήση τὶς ἐθνικὲς ὀνομασίες τῶν Ἑλλήνων, προκειμένου νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἐθνική τους ταυτότητα. Παρασιωποῦν, ἐπίσης, ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς συσσωρευμένες καὶ ταυτόχρονα διαχρονικὰ ἐκφραζόμενες ἐθνικὲς ὀνομασίες, ὅπως *Ρωμαῖος, Ρωμηός, Γραικός, Ἕλληνας*, ὑποβόσκουν, ἀπὸ ποικιλώνυμους ξένους δυτικούς, Βαλκάνιους, Ρώσσους (Μόσχα: «*Τρίτη Ρώμη*»), Γερμανοὺς (ἀντιποίηση τίτλου: *Imperator Ro-*

manorum) κ.ἄ., διεκδικήσεις ἐδαφικὲς καὶ κληρονομικὰ δικαιώματα πάνω κυρίως στὰ ἐδάφη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς τουρκοκρατούμενης καὶ ἀργότερα ἀπελευθερωμένης Ἑλλάδας.

Ἡ Ρωμανία ἀποτελοῦσε τὸ χρυσόμαλλο δέρας γιὰ πολλοὺς διεκδικητὲς καὶ οἱ ἐπιλεκτικὲς κάθε φορὰ ὀνομασίες τῶν Ἑλλήνων ἀπ' αὐτοὺς σηματοδοτοῦσαν καὶ τὶς διπλωματικές τους μηχανορραφίες. Αὐτὸ φαίνεται καλύτερα ἀπὸ τὶς ἐπανειλημμένες προσπάθειες νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἀπαλειφθεῖ παντελῶς ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση ἡ ρωμαϊκὴ συνείδηση, δηλαδὴ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς *Νέας Ρώμης*, ποὺ κακόβουλα ὀνόμασαν, μετὰ τὴν Πτώση, *Βυζάντιο*.

Οἱ Ἕλληνες δὲν χρειάσθηκε νὰ πλάσσουν ἐθνικὴ ταυτότητα, γιατὶ ποτὲ δὲν εἶχαν ἀμφισβήτηση γιὰ τὴ διαχρονική τους συνείδηση, ποὺ ἦταν ἑλληνική, ρωμαϊκή, γραικική. Πολλοὶ μάλιστα Ἕλληνες συγγραφεῖς τοῦ ΙΗ' αἰώνα ἀδιαφοροῦν τελείως γιὰ τὴ χρήση τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων. Ἡ Ὀρθοδοξία καὶ ἡ γλῶσσα, παράλληλα πρὸς τὴ διδασκαλία ὅλης τῆς Γραμματείας ἀπὸ τὸν Ὅμηρο μέχρι τὰ χριστιανικὰ Μαρτυρολόγια, σηματοδοτοῦσαν ἀβίαστα τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ καὶ γραικικὴ ταυτότητα, χωρὶς ἰδιαίτερα προβλήματα.

Τὰ προβλήματα στὸ θέμα τῶν ἐθνικῶν ὀνομασιῶν τῶν Ἑλλήνων προῆλθαν ἀπὸ τὶς ἐπιλογὲς τῶν ξένων «ἐρευνητῶν» τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν στὴν Εὐρώπη. Ἔτσι, ἀνάλογα μὲ τὸ ἐξωτερικὸ ρεῦμα «φιλελληνικὸ» ἢ «φιλογραικικό», ποτὲ ὅμως «φιλορωμαϊκό», δηλαδὴ «φιλοβυζαντινό», ἀκολούθησαν καὶ οἱ ἐξωτερικὲς προσαρμογές, γιατὶ οἱ ἐσωτερικὲς συνειδησιακὲς προσαρμογὲς ἦταν μόνιμες καὶ σταθερές, μὲ σαφῆ γνώση καὶ τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐθνικῶν καταβολῶν. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀναγκάζονται οἱ Ρωμαῖοι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς νὰ ἀπολογοῦνται γιὰ τὰ ὀνόματά τους ἀποδεικνύει τοὺς πολλοὺς σφετεριστές, κυρίως τῆς Δύσης, οἱ ὁποῖοι καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, διεκδικοῦσαν τὸν Ἑλληνικὸ θρόνο, ὡς διάδοχοι καὶ κληρονόμοι τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἀποτελεῖ ἀνακρίβεια ἡ ἄποψη ὅτι οἱ συντηρητικοὶ χρησιμοποιοῦν τοὺς ὅρους *ρωμαῖος* καὶ *ρωμηοσύνη*, ἐνῶ οἱ προοδευτικοὶ καὶ «διαφωτιστὲς» τοὺς ὅρους *Ἕλληνας* ἢ *Γραικός*. Μὲ μεγάλη εὐχέρεια π.χ. γράφει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος: «*Ἡμεῖς Ἕλληνες ὄντες*» καὶ μά-

λιστα σὲ ἕνα καθαρὰ δογματικὸ (θεολογικὰ) κείμενο[1]. Στὸ ἴδιο ἔργο χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο *Γραικοί*[2], καὶ μὲ τὴν ἴδια εὐχέρεια σὲ ἄλλο ἔργο του ἀναφέρει *Ρωμαίους* καὶ «*γῆ τῶν Ρωμαίων*»[3]: Εἶναι ἄπειρο πλῆθος οἱ ἀναφορὲς σὲ *Ρωμαίους* καὶ *Ρωμηοσύνη*, παράλληλα μὲ τὴν ἀβίαστη χρήση τῶν ὅρων *Ἑλλάδα* καὶ *Ἕλληνες*, σὲ ὅλη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα. Ὁ Κ. Κούμας, σὲ ἔργο του γράφει γιὰ βιβλία: «*εἰς τὴν τῶν Ρωμαίων ἑρμηνευθέντα φωνήν*», «*ὑπὸ διαφόρων* [ἐκδοθέντα] *Ρωμαϊστὶ ἅμα καὶ Ἑλληνιστὶ*», καὶ τὸ ἀφιερώνει στοὺς Ζωσιμάδες «*ὅτι τὴν ΕΛΛΑΔΑ διατελοῦσιν εὐεργετοῦντες*»[4].

Ὁ Κύπριος Καγγελάριος τῆς Τεργέστης Χριστόφορος Κόνιαλης (1806) θὰ γράψει *Ὑποθῆκες* γιὰ τὸ γένος τῶν Γραικῶν τῆς Τεργέστης[5]. Σὲ χειρόγραφα τῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης διαβάζουμε: «*Διήγησις ψυχωφελὴς μετενεχθεῖσα ὑπὸ τῆς τῶν Αἰθιόπων ἐσωτέρας χώρας εἰς τὴν ρωμαίων γῆν, καὶ μεταβληθεῖσα ὑπὸ τῆς Αἰθιόπων διαλέκτου ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, παρὰ Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ*»[6]. Βέβαια, ἡ λέξη *Ἑλλὰς* ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Φράγκους, χωρὶς νὰ σημαίνει εἰδωλολατρία, ἀφοῦ ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις ὀνομάζει τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τοῦ κράτους του *Ἑλληνικὸν* ἢ *Ἑλλὰς* καὶ ὁ ὅρος *Ρωμαῖος* ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει εὐρύτερο περιεχόμενο, συνδεόμενο

1. *Ἐπιτομή, εἴ τε Συλλογή τῶν θείων τῆς πίστεως δογμάτων… 1806*, σελ. 224. Γιὰ τὸν πλήρη τίτλο βλ. Χρ. Αραμπατζη, *Ἀθανασίου τοῦ Παρίου Βιβλιογραφικά*, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 30.
2. *Ἐπιτομή*, ὅ.π., σελ. 181, ὑποσημ.
3. *Οὐρανοῦ Κρίσις*… 1805, σ. 87, 90, 91 ὑποσημ. Βλ. γιὰ τὸ ἔργο Χρ. Αραμπατζη, ὅ.π., σελ. 29.
4. Κ. Κουμα, *Σειρᾶς στοιχειώδους τῶν Μαθηματικῶν καὶ Φυσικῶν Πραγματειῶν* … τόμος πρῶτος, ἐν Βιέννῃ τῆς Αυστρίας, ΑΩΖ', σελ. β'.
5. Χριστοφορου Κονιαλη, *Ὑποθῆκαι… μεταφρασθεῖσαι ἐκ τῆς Ἰταλίδος εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον παρὰ Χρ. Κόνιαλη, τοῦ Κυπρίου Καγγελαρίου τοῦ ἐν Τεργεστίῳ γένους τῶν Γραικῶν*, ἐν Τεργεστίῳ 1806.
6. Μητροπολίτου Μιλήτου Αιμιλιανου Τσακοπουλου, Ἀρχειοφύλακα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, *Περιγραφικός Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Γ' (α') Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, σελ. 199, ὑποσημ. 153.

περισσότερο μὲ τὴν πολιτική, παρὰ μὲ τὴν πολιτιστικὴ ἰδέα[7]. Στὴν Τουρκοκρατία μεταφέρονται ὀνομασίες καὶ θεσμοὶ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ μάλιστα αὐτοὶ ποὺ θεμελιώνονται μετὰ τὴ Φραγκοκρατία (1204-1261), ὅπως ὁ θεσμὸς τῶν καθολικῶν *κριτῶν* τῶν Ρωμαίων, ὅπου τὸ Δίκαιον εἶναι καὶ ὑπόθεση τῆς Ἐκκλησίας[8]. Φυσικὴ ἡ συνέχεια ἀπὸ τὸ Βυζάντιο στὴν Τουρκοκρατία καὶ στὰ ὀνόματα. Ἔτσι, π.χ. ὁ Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς (1597-1682) ἀβίαστα κάνει λόγο γιὰ τὴν *Ἑλλάδα*, ποὺ τὴν ἀποκαλεῖ «περίφημον» καὶ τοὺς συγχρόνους του συμπατριῶτες ὀνομάζει *Ἕλληνες*[9]. Βέβαια, στὰ πλαίσια τῆς διπλωματίας, ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων ὑποχώρησε, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει ἀλλότρια σχέδια καταγωγῆς, ὅπως π.χ. αὐτὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ. Οἱ Ἕλληνες – Ρωμηοί, ἐν τούτοις, συνέχισαν τὴν αὐτοσυνειδησία τους, ἀδιαφορώντας γιὰ τὶς αὐθαίρετες μισελληνικές, μισορωμαϊκὲς θεωρίες, καί, ἀντ' αὐτῶν, μνημόνευαν ἀκόμη καὶ τὸ περίφημο Πάριο μάρμαρο, ποὺ βρέθηκε στὴν Πάρο τὸ 1627, στὸ ὁποῖο γίνεται λόγος γιά: «*Ἕλληνες τὸ πρότερον Γραικοὶ καλούμενοι*»[10]. Σὲ ὅλην τὴν Τουρκοκρατία συναντοῦμε συγγραφεῖς, πού, προκειμένου νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν ἐπωνυμία *Ρωμαῖος*, ἀνατρέχουν στὴ βυζαντινὴ ἱστορία, ὅπως ὁ Π. Κοδρικᾶς (1762-1827), ποὺ γράφει: «*διὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῶν Ρωμαίων εἰς Κωνσταντινούπολιν, Ρωμαῖοι οἱ Ἕλληνες μετωνομάσθησαν καὶ ὅλοι οἱ Ρωμαῖοι ἐν γένει Χριστιανοὶ ἀνεκηρύχθησαν. Οἱ εἰς αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν ἐπωνυμίαν συμπεριλαμβανόμενοι Ἕλληνες, ἂν ὡς Ρωμαῖοι ἔχασαν τὴν πολιτικὴν βασιλείαν, ὡς Χριστιανοὶ ὅμως ἐφύλαξαν τὴν ἐθνικὴν των ὁλοκληρίαν. Ὅθεν τὸ Ἑλληνικὸν Γένος, διὰ τῆς Χριστια-*

7. Ν. Πανταζοπουλου, «Ὁ ἐσωτερικὸς ἀνταγωνισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου ὡς ἐπίπτωσις τῆς Λατινοκρατίας», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν*, τόμ. ΙΘ', Ἀντιχάρισμα στὸν Ν. Ι. Πανταζόπουλο, τεῦχ. Β', Θεσσαλονίκη, 1986, σ. 128, 129.
8. Ν. Πανταζοπουλου, «Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, Νομοφύλαξ καὶ Κριτὴς Θεσσαλονίκης», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα*, ὅ.π., σελ. 268.
9. Γ. Τσουκνιδα, «Οἱ ὅροι *Ἑλλάς, Ἕλλην, Ἑλληνιστὴς* κ.λπ. στὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Ὁσίου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ», στὸν τόμο: *Σύναξις Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχή του. Πρακτικά*, Ἀθῆναι 1986, σελ. 286 κ.ἑξ.
10. Κ. Παπαρρηγοπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους…* Ἔκδοσις ἕκτη μετά προσθηκῶν ὑπό Παύλου Καρολίδου, τόμ. Α', Μέρος Α', σελ. ογ'.

νικῆς Πίστεως διεσώθη ἀκέραιον. Ἡ πολιτικὴ του κατάσταση ἄλλαξε»[11].

Τὰ ὀνόματα *Ρωμαῖος – Ρωμηοσύνη* καὶ ἡ νεότερη κριτική

Ὁ Μανώλης Τριανταφυλλίδης γράφει ὅτι τὸν ἐξελληνισμὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους «*συμπαρακολουθεῖ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ὀνομασία Ρωμαῖος – Ρωμιός. Ἔτσι, ἡ παλιὰ λατινικὴ λέξη, ποὺ ἀπὸ ἐθνικὴ εἶχε πάρει πολιτικὴ σημασία, ξαναπῆρε στὰ ἑλληνικὰ ἐθνογραφικὴ σημασία καὶ σήμανε τὸν Ἕλληνα. Ὁ Λάμπρος Κατσώνης λέει γιὰ τὸ στρατὸ του (προκήρυξη 1792): ἐξακουστὸν ἀριθμὸν Ρωμαίων στρατιωτῶν, ὅπου παριστῶσι τὸ Ἑλληνικὸν γένος, καὶ ὁ Θανάσης Διάκος, ὅταν τὸν ρωτοῦν: Γίνεσαι Τοῦρκος βρὲ παπά; Κι ὅλα στὰ συμπαθάω, ἀπαντᾶ: Ρωμιὸς ἐγὼ γεννήθηκα, Ρωμιὸς θενὰ πεθάνω*»[12].

Βέβαια, τὸ ὄνομα *Ρωμαῖος – Ρωμηός*, ὡς ἐθνικὴ ἐπωνυμία, ἀντιμετωπίστηκε συχνὰ μὲ περιφρόνηση, κυρίως ἀπὸ τὸν Κοραή, τὸν Κ. Ἄμαντο, τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη, ποὺ ἔγραψε μάλιστα ὁ τελευταῖος ἀρνητικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Ρωμηοσύνης τοῦ Ἀργ. Ἐφταλιώτη (ἐφημ. *Ἀκρόπολις*, 5.8.1901), τὸν Σπυρίδωνα Ζαμπέλιον καὶ τὸν Γ. Ν. Χατζιδάκι. Ὁ Χατζιδάκις ἔγραφε: «*πάντες ἐπιστάμεθα ὅτι μετὰ τοῦ ὀνόματος Ρωμαῖος, Ρωμαΐϊκο συνάπτεται σήμερον παρ' ἡμῖν πᾶσα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀτασθαλία καὶ ἀκοσμία*» (πρβλ. δὲν θὰ φτειάσωμε τώρα τὸ Ρωμαίικο κ.ἄ.) καὶ συνεχίζει, λέγοντας: «*Δὲν ἐξετάζω τὴν αἰτίαν τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς ἄλλοτε περιδόξου καὶ πολυζήλου ὀνομασίας ταύτης*» καὶ ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα στοὺς συμβουλεύοντες νὰ ὀνομαζόμαστε *Ρωμαῖοι*[13]. Πάντως, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ὅπως καὶ σήμερα, εἶναι ἰσάξια τὰ ὀνόματα *Ἕλλην*,

11. Μ. Μαντουβαλου, *Romaios – Romios – Romiossyni*, ὅ.π., σελ. 193 (*Επετηρίδα*) = 165 (*Κείμενα*).
12. Μ. Τριανταφυλλιδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματική*, πρῶτος τόμος, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή*, Ἀθήνα 1938, σ. 24-25.
13. Γ. Ν. Χατζιδακι, *Νεωτάτη Φάσις τοῦ Γλωσσικοῦ Ζητήματος*, Παναθήναια, ἔτος Β', 15 Ιαν. 1902, σελ. 218.

Ρωμαῖος, Γραικός. Στὸν θρῆνο καὶ κλαυθμὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ματθαίου Μυρέων ἀπαντοῦν καὶ οἱ τρεῖς ἐπωνυμίες:

«Ἀλλοίμονον, ἀλλοίμονον στὸ γένος τῶν Ρωμαίων
Ὦ, πῶς ἐκαταστάθηκε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων.
Σ' ἐμᾶς, εἰς ὅλους τοὺς Γραικοὺς νὰ ἔλθη τούτ' τὴν ὥρα»[14].

Ἀδικαιολόγητα, λοιπόν, νομίζω, ὁ Κωνσταντῖνος Ἄμαντος, ὅπως ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, ἰσχυρίζεται ὅτι «*εἰς νεοτέρους χρόνους ἐπεζητήθη, κακῶς, ἡ ἐπίσημος ἀντικατάστασις τοῦ ὀνόματος Ἕλληνες καὶ Ἑλλὰς διὰ τοῦ Ρωμιὸς καὶ Ρωμηοσύνη. Τὸ ὄνομα Ρωμιὸς δὲν ἐδόθη, διότι οἱ Ἕλληνες ἤλλαξαν ἐθνολογικῶς καὶ ἔγιναν Ρωμαῖοι*»[15].

Ἀντίθετα, ὁ Ἑλληνολάτρης ποιητὴς Κωστὴς Παλαμᾶς βρίσκεται, ὅπως μᾶς βεβαιώνει, μέσα στὴ Ρωμηοσύνη, εἶναι σπλάχνο της καὶ γράφει καὶ τὸ ἄρθρο «Ρωμηὸς καὶ Ρωμηοσύνη» (*Ἅπαντα*, τ. 6, σ. 273), ὑποστηρίζοντας ὅτι *Ρωμηὸς* καὶ *Ρωμηοσύνη* καὶ *Ἕλλην* καὶ *Ἑλληνισμὸς* εἶναι ὀνόματα ἐθνικὰ καταξιωμένα ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας[16].

Οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι καὶ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Παναγιώτης Χρήστου γιὰ τὶς μονομερεῖς ἀντιδράσεις ἀπέναντι στὶς ἐθνικὲς ὀνομασίες, ὅτι σ' αὐτὲς μποροῦμε νὰ διακρίνουμε ἐνσυνείδητη ἢ ἀσυνείδητη ἐπίδραση τῆς θεωρίας γιὰ πλήρη ἀλλοίωση τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας, θεωρία ποὺ προβλήθηκε ἀπὸ Αὐστριακούς, Γερμανοὺς καὶ Σλαύους ἱστορικοὺς μὲ πολιτικὲς ἐπιδιώξεις καὶ προκαταλήψεις[17].

---

14. Δ. Βαγιακακου, *Σχεδίασμα περί τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962*, ἐν Ἀθήναις 1964, σελ. 235.
15. Κ. Αμαντου, *Μικρά Μελετήματα*, Ἀθῆναι 1940, σελ. 113.
16. Κρίστα Ανεμουδη-Αρζογλου, «Ἕξη γράμματα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ στὸν Ἀλέξανδρο Πάλλη», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 18 (1979) 19.
17. Π. Χρηστου, *Αἱ περιπέτειαι τῶν Ἐθνικῶν Ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων*, Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 53.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν «φιλελληνικῶν» κινημάτων τῆς Εὐρώπης ἀποκαλύπτει καὶ τὶς πραγματικὲς προθέσεις της, νὰ τεθεῖ τέρμα δηλαδὴ στὴ μνήμη τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, μὲ τὸν ὑπερτονισμὸ τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα γράφει ὁ πρεσβύτερος π. Ἀντώνιος Ἀλεβιζόπουλος: «*Ἡ ἀναγέννησις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ ἡ κίνησις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐξηπλώθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Γερμανίαν… καὶ ἐξειλίχθη εἰς εἶδος θρησκευτικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἔστρεφε βαθμιαίως τὴν προσοχὴν τῆς γερμανικῆς διανοήσεως εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα… τοῦτο ὡδήγησε εἰς τὴν συσχέτισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρωπισμοῦ*» καὶ ἐπιλέγει αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀποκαλυπτικὸ τῶν προθέσεων ὄχι μόνο τῶν Γερμανῶν ἀλλὰ ὅλης τῆς Εὐρώπης ἀπέναντι στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία· γράφει: «*Ὁ θαυμασμὸς γιὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα* [τῶν Γερμανῶν] *συνεδέθη μὲ τὴν θλῖψιν διὰ τὰ δεινὰ τῶν Νεοελλήνων*»[18]. Τὸ Βυζάντιο, λοιπόν, ὁ ἐνδιάμεσος ρωμαίικος κρίκος τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων, ἀγνοήθηκε ἐπιδεικτικά.

Τελείως ἀντιεπιστημονικὰ τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τοῦ βυζαντινολόγου πανεπιστημιακοῦ Νικολάου Τωμαδάκη, ὁ ὁποῖος, μὲ πλήρη ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ ἄγνοια, γράφει γιὰ τὸν καθηγητὴ τῆς Δογματικῆς τοῦ Ποιμαντικοῦ τομέα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἰωάννη Ρωμανίδη, τὰ ἀκόλουθα: «*Ἐσχάτως ἱερωμένος εἰσήγαγεν τὸν ἀνύπαρκτον ὅρον Ρωμηοσύνη, ὁ δὲ ὅρος Ρωμηοσύνη υἱοθετήθη ἀπὸ κουλτουριάρηδες καὶ καραγκιοζολόγους καὶ τινας θεολόγους*»[19]. Τί ἔγραφε ὅμως ὁ Ρωμανίδης; Ἂς τὸ δοῦμε: «*Οἱ Νεοέλληνες ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Φραγκιὰν νὰ γράψη τὴν ἱστορία τῆς Ρωμαιοσύνης καὶ νὰ ἑρμηνεύση τὸ πνεῦμα Αὐτῆς, ὅπως ἐκείνη τὸ κατανοεῖ καὶ ὅπως συμφέρει εἰς ἐκείνην. Ὁ Ρωμηός, γενόμενος Νεογραικός, ὅπως τὸν θέλει ἡ Φραγκιά, ἔπαυσε νὰ εἶναι Ρωμηὸς καί, ὅπως ὁ Φράγκος διδάσκαλός του, οὔτε κατανοεῖ, οὔτε ὁμιλεῖ πλέον τὰ Ρωμαΐικα. Ἡ καρδιὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ρωμηοσύνης εἶναι ἡ μία καὶ ἑνιαία Πατερικὴ θεολογία καὶ πνευματικότης, ἡ ὁποία ταυτίζεται πρὸς ἐκείνην τῆς Ἁγίας*

18. Αντ. Αλεβιζοπουλου, *Ἡ Φιλελληνική κίνησις καὶ αἱ πρῶται ἐν Γερμανίᾳ Ἑλληνικαὶ Κοινότητες*, Ἀθῆναι 1979, σελ. 221.
19. Βλ. Μ. Μαντουβαλου, *Κείμενα καὶ Μελέτες*, ὅ.π., σ. 113-114.

Γραφῆς», καὶ προσθέτει «*ταυτίζονται σαφῶς τὸ Ρωμαῖος καὶ Ἕλλην*»[20].

Θὰ κλείσω αὐτὴ τὴ σύντομη περιήγηση μὲ τὸ δίστιχο τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὶς *Πατρίδες*, ποὺ τὸ βάζει moto στὸ ἄρθρο του «Ρωμιὸς καὶ Ρωμηοσύνη»[21]:

«*Κρυμμένη στὴν πολύπαθη τὴ Ρωμηοσύνη*
σὰ νὰ ξανοίγω τὴ βασίλισσα Ἑλλάδα».

Καὶ ὁ Σεφέρης ἔχει μόνιμα στὰ χείλη τὸν καημὸ τῆς Ρωμηοσύνης. Διαβάζω ἀπὸ τὸ «Νεόφυτος ὁ Ἔγκλειστος μιλᾶ»[22]:

«*Γιὰ μᾶς ἦταν ἄλλο πράγμα ὁ πόλεμος γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθισμένη στὰ γόνατα τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, ποὺ εἶχε στὰ μάτια ψηφιδωτὸ τὸν καημὸ τῆς Ρωμηοσύνης, ἐκείνου τοῦ πέλαγου τὸν καημὸ σὰν ηὗρε τὸ ζύγιασμα τῆς καλοσύνης*».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀποτελεῖ ἠθελημένη παραχάραξη τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας, ὅσα γράφουν οἱ αὐτόκλητοι δικολάβοι τοῦ «Διαφωτισμοῦ», φιλόσοφοι, πολιτικοὶ ἐπιστήμονες κ.ἄ., ὅπως π.χ. ὁ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, ποὺ μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι: «*Μία εὐκρινὴς ἑλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση εἶχε ἐκτοπίσει τὴν κοινὴ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ συνείδηση ποὺ οἱ Ρω-*

20. Βλ. «Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», *Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα*, τόμος Α', ἐπόπτης ἐκδόσεως: Ἰωάννης Σ. Ρωμανίδης, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 55, 60, 62, κ.ἑξ. Βλ. καὶ Μ. Μαντουβαλου, *Κείμενα*, ὅ.π., σελ. 101.
21. «Ρωμιὸς καὶ Ρωμιοσύνη», *Κ. Παλαμᾶ, Ἅπαντα*, τόμος ἕκτος, *Γράμματα Β'*, σελ. 273.
22. Γ. Σεφερη, *Δοκιμές*, Πρῶτος Τόμος (1936-1947), Ἀθήνα 2003, σ. 47, 317, Μ. Πιερη, *Ἀπό τὸ Μερτικὸν τῆς Κύπρου*, Ἀθήνα 1991, σ. 354, Γ. Σεφερη, *Ποιήματα*, Ἀθήνα 1982 (14η ἔκδ.), σ. 260.

μαῖοι τῆς Ἀνατολῆς εἶχαν κληρονομήσει ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς πολιτικῆς κοινότητας ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ προβαλλόταν σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ἱεραρχικὸ προστατευτισμὸ τῆς χριστιανικῆς μοναρχίας. Μία σύγχρονη ἐκκοσμικευμένη παιδεία, βασισμένη στὴν ἀναβίωση τοῦ κλασικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, προβαλλόταν ὡς ὑποκατάστατο τῆς παραδοσιακῆς θρησκείας στὸν ὁρισμὸ τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ ὡς ἐννοιολογικὸ πλαίσιο αὐτογνωσίας» καὶ συνεχίζει ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἴδια παχυλὴ βεβαιότητα: «*Ὁ νέος δημοκρατικὸς ἐθνικισμός, γεννημένος ἀπὸ τὸν κοσμοπολιτισμὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸν ὁποῖο τόσο πολὺ τιμοῦσε ὁ Κοραής, ἔγινε ἔτσι ἡ πνευματικὴ μήτρα γιὰ τὴν ἀποτίμηση τοῦ παρελθόντος, τὴν κριτικὴ τοῦ παρόντος καὶ τὸν ὁραματισμὸ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ Κοραὴς εἶχε βοηθήσει νὰ δοθεῖ ὁριστικὴ πολιτικὴ ἔκφραση στὶς ἀναζητήσεις ἑνὸς αἰώνα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς καὶ πολιτισμικῆς ἀνανέωσης. Στὴν πραγματικότητα, θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὁ πνευματικὸς θεμελιωτὴς τοῦ νέου ἔθνους. Ἡ πολιτικὴ του θεωρία δὲν ἀντιπροσώπευε ἁπλῶς τὴν ὑπέρβαση τῆς παραδοσιακῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ καὶ συνέδεσε τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση μὲ τοὺς πιὸ προωθημένους προσανατολισμοὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνικῆς σκέψης, ἡ ὁποία εἶχε ἀναδυθεῖ ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ*»[23].

Ὡστόσο, ὅλοι οἱ στρεβλωτὲς τῆς ἀλήθειας, Ἕλληνες κατ' ὄνομα, ἐρευνητὲς καὶ ὀπαδοὶ τοῦ λεγόμενου «Διαφωτισμοῦ», γνωρίζουν πολὺ καλὰ ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ἀφοῦ, ὅπως εἶπα, χρησιμοποιεῖται ἡ ἐθνική μας ὀνομασία καὶ στὶς τρεῖς ἐκδοχές της: *Ἕλληνας, Ρωμηός, Γραικός*. Ἂν ἐπιμένουν οἱ Ἕλληνες, περισσότερο σὲ ὅλη τὴν Τουρκοκρατία —ἀκόμη μέχρι καὶ σήμερα— , ὅπως καὶ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, νὰ προτιμοῦν τὸ ὄνομα *Ρωμηός*, αὐτὸ γίνεται, γιὰ νὰ τονισθεῖ ἡ ἀντίθεση τόσο τῆς Ὀρθοδοξίας τοῦ Ρωμηοῦ ἀπέναντι στὴν εἰδωλολατρεία τοῦ Ἕλληνα τῆς κλασικῆς περιόδου, ὄχι τοῦ Ἕλληνα τῆς ἐποχῆς τους, μὲ τὸν ὁποῖο ὑπῆρχε ἀπόλυτη ταύτιση καὶ σαφὴς προσανατολισμός, ποὺ ἦταν ἡ ἀνάσταση τῆς ρωμαϊκῆς βασιλείας, ὅσο καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ ἀντιπαράθεση ἀπέναντι στὰ σχέδια τῆς Δύ-

23. Π. Κιτρομηλιδη, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1999, σελ. 426.

σης, ποὺ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἤθελε μὲ κάθε τρόπο νὰ συκοφαντήσει τὴν Ἑλληνικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, ποὺ ὕπουλα τὴν εἶχε βαφτίσει *βυζαντινή*, προκειμένου νὰ ἀποκόψει παντελῶς τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὶς ὀρθόδοξες ρίζες τους καὶ νὰ μείνει αὐτὴ μοναδικὴ κληρονόμος μὲ ἄνομο σφετερισμὸ καὶ παράλληλο ἐκτοπισμὸ τῆς Ρωσίας, ἡ ὁποία μὲ τὸ ὅραμα τῆς Μόσχας, ὡς *Τρίτης Ρώμης*, ἐργαζόταν γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς ἴδιον, βέβαια, ὄφελος. Αὐτὸ τὸ γνώριζαν οἱ Ἕλληνες καὶ γι' αὐτὸ μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν Ὀρλωφικῶν (1774) ἔγραφαν, χωρίς, βέβαια, νὰ χάνουν τὴν πίστη τους στὸ μέλλον, ὅτι: «*Ἂν λοιπὸν εἰς καιρὸν διωρισμένον ἀπὸ τοὺς χρησμούς, καὶ μετὰ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας νίκας τῶν Μοσχόβων κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν, δὲν ἠλευθερώθημεν οἱ Ρωμαῖοι, δύσκολον πολλὰ τὸ νὰ γένη εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ἀνάστασις τῆς ρωμαϊκῆς βασιλείας*»[24].

Λίγα χρόνια πρίν, τὸ 1749, ὁ ἐκδότης Ἀθανάσιος Σκιαδάς, ἀφιερώνει τὴ μετάφραση τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Rollin εἰς τὸ ἔνδοξον Γένος τῶν Ρωμαίων «*διότι διηγεῖται τὰ ἔνδοξα καὶ λαμπρὰ κατορθώματα τῶν περιφανῶν τέκνων σου, τοῦ πολυθρυλήτου γένους τῶν Ἑλλήνων*»[25].

Ἐπίσης, πολὺ νωρίτερα, τὸ 1590, σὲ γράμμα τοῦ Κύπριου Μοναχοῦ Λεόντιου Εὐστρατίου πρὸς τὸν Ἑλληνιστὴ Μαρτίνο Κρούσιο, ἀναφέρεται ἔμμεσα σὲ μία ἀφήγησή του πρὸς αὐτόν, στὴν περίοδο τοῦ Πατριαρχείου Κων/πόλεως τῶν ἐτῶν 1580 – 1590, καὶ ἐκεῖ γράφει γιά: «*Ἑλληνικὰς τῶν νεωτέρων Ἱστορίας, γιὰ τὰς τῆς ἀτυχοῦς Ἑλλάδος τύχας, γιὰ τὰ τύραννα καὶ ἀσεβῆ σκῆπτρα τῆς Βυζαντίδος, γιὰ Γραικῶν ἐκκλησία, γιὰ νεανίσκους Ἕλληνας*»[26], χωρὶς δισταγμὸ μήπως κάποιος δὲν καταλάβει γιὰ ποιοὺς γράφει καὶ μᾶς πληροφορήσει γιὰ ἐκτόπιση τῆς ὀρθόδοξης συνείδησης, ὅπως εἴπαμε παραπάνω.

---

24. Αθ. Υψηλαντη, *Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν*, Κων/πολις 1870, σελ. 534.
25. Τὸ παράθεμα ἀπὸ Δ. Ζακυνθηνου, *Μεταβυζαντινὴ καὶ νεωτέρα Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία*, Ἀθήνα 1974 [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 49 (1974) 81*].
26. Otto Kresten, *Das Patriarchat von Konstantinopel im ausgehenden 16 Jahrhundert*, Wien 1970, σ. 38, 40, 48.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ἐνῶ σὲ ὅλη τὴν Τουρκοκρατία χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ τρεῖς ἐθνικὲς ἐπωνυμίες *Ἕλλην – Γραικὸς - Ρωμαῖος*, καὶ μὲ αὐτὲς ταυτίζεται τὸ Ὀρθόδοξο Γένος, οἱ διάφοροι «κληρονόμοι» τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀνατολῆς ἀμφισβητοῦν κατὰ περιόδους τὸ δικαίωμα τῶν Ἑλλήνων νὰ χρησιμοποιοῦν κυρίως τὸ ὄνομα *Ρωμαῖος*, γιατί ἐρχόταν σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν προπαγάνδα, ποὺ ἤθελε νὰ ἐκμηδενίσει τὴν Ὀρθοδοξία τῆς Ἀνατολῆς, ὡς συνέχειας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ «Διαφωτιστὲς» καὶ οἱ «Φιλέλληνες» περιφρονοῦν τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ταυτότητα τῶν Νεοτέρων Ἑλλήνων, ὥστε νὰ πάψει νὰ ὑπάρχει ἡ διαχρονικὴ συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

SUMMARY

Although during Turkish domination all three national names: *Hellene – Greek – Roman*, were used several «successors» of the Eastern Roman Empire disputed the right of Greeks to use mainly the name Roman, due to the fact that it opposed the propaganda contributing to an elimination of the Orthodoxy of the East, as a continuation of the Byzantine Empire. The «supporters of Enlightenment», including the «Philhellenes», feel contempt for Orthodoxy and the roman identity of the new Greeks, in order to establish the diachronic continuity of Hellenism.

Ο ΚΑΘΑΓΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Μ. Γ. Βαρβούνης
Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Λαογραφίας στὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Ἡ Φύση ἀποτελεῖ τὸ κέλυφος, τὸ προστατευτικὸ περίβλημα κάθε παραδοσιακοῦ πολιτισμικοῦ συστήματος. Ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος ζεῖ, ἐργάζεται καὶ δημιουργεῖ πολιτισμικὰ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς κοινότητάς του, ἐνῶ εἶναι ἡ Φύση μὲ τὶς λεπτομέρειές της ποὺ τὸν ἐμπνέει συχνὰ γιὰ τὶς ἐπιμέρους μορφὲς τῆς παραδοσιακῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας του[1]. Εἶναι λοιπὸν ἀπολύτως φυσιολογικό, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Φύση νὰ ἀποτελεῖ πρότυπο τῆς οὐσιαστικῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεῖον, συχνὰ μάλιστα νὰ θεοποιεῖται ἢ νὰ ἀποτελεῖ ἀφορμὴ θέσπισης διαφόρων τελετουργιῶν καὶ πρακτικῶν, ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴ συμβολικὴ ἀναζωογόνηση καὶ γονιμοποίησή της, μέσω τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτυγχάνονταν καὶ ἡ ἀποκομιδὴ μίας πλούσιας καὶ θρεπτικῆς σοδιᾶς, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐξασφαλιζόταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ συνέχεια τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν.

---

1. Δ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Πασχαλινὰ καὶ τῆς ἄνοιξης*, Ἀθήνα 1980, σ. 57-58. Γενικότερα γιὰ τὸ σπουδαῖο αὐτὸ θέμα βλ. Ν. Σ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ, *Λαογραφικὴ οἰκολογία. Ἤθη-ἔθιμα-συμπεριφορά-περιβάλλον*, Ἀθήνα 1991, μὲ εὔστοχες παρατηρήσεις.

Οἱ τάσεις αὐτές, ποὺ ὁδηγοῦν σὲ ἀντίστοιχες πίστεις καὶ ἀνάλογες τελετουργίες σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς θρησκεῖες τοῦ κόσμου, διαπιστώνονται καὶ στὴν Ὀρθοδοξία, συχνὰ δὲ ἔχουν παρεισφρύσει σὲ πολλὲς ἐπίσημες ἐκκλησιαστικὲς τελετὲς καὶ ἱερὲς Ἀκολουθίες[2]. Ἂς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαός, μὲ τὶς κατὰ βάση παραδοσιακὲς ἀγροτικὲς καὶ κτηνοτροφικὲς ἐνασχολήσεις του, οὐσιαστικὰ ζοῦσε σὲ ἄμεση σχέση πρὸς τὴ Φύση, τὴν ὁποία καὶ προσπαθοῦσε νὰ καθαγιάσει τελετουργικά, σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ λαϊκὰ θρησκευτικὰ ἔθιμά του. Γιὰ τὸν λόγο ἄλλωστε αὐτὸ συναντοῦμε στὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ λατρευτικὴ παράδοση πολλὰ στοιχεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀρχαῖες θρησκεῖες, καὶ τὰ ὁποία εἴτε ἔχουν ἐνταχθεῖ στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ Παράδοση ἀποκτώντας χριστιανικὴ σημασιοδότηση, εἴτε συνεχίζουν νὰ ἐπιβιώνουν στὴ λαϊκὴ λατρεία μας, κάποτε μὲ τὴν ἐπίσημη ἀντίδραση ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ σιωπηρὴ ἀνοχὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ὡς προχριστιανικὰ ἐπιβιώματα τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ[3].

Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία διαθέτει σειρὰ Εὐχῶν γιὰ πολλὰ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἰδίως δὲ γιὰ τὰ τρόφιμα. Καθαγιάζονται, στὴ λατρευτική μας πρακτική, τὰ σταφύλια καὶ τὰ σῦκα, στὶς ἑορτὲς τῆς ἁγίας Μαρίνας (17 Ἰουλίου), τοῦ προφήτη Ἠλία (20 Ἰουλίου) καὶ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (6 Αὐγούστου), ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς ὡριμάνσεώς τους σὲ κάθε τόπο. Καθαγιάζονται τὰ ἀβγά, ποὺ βαμμένα μοιράζονται στὸ τέλος τῆς ἀναστάσιμης λει-

2. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. M. G. VARVOUNIS, «A contribution to the study of influences of Christian upon Moslem customs in popular worship», *Journal of Oriental and African Studies* 5 (1993) 75-89. Ο ΙΔΙΟΣ, «Christian orthodox and Moslem popular religious customs : a study of influenses and practices», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 78 (1995) 805-814. Πρβλ. Γ. Α. ΜΕΓΑΣ, «Οἱ Ἀδώνιδος κῆποι τῶν Σερρῶν», *Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 183-184.
3. M. G. VARVOUNIS, «Survival of ancient elements in the traditional culture of the Greek people», *Mesogeios* 1 (1998) 161-169. Πρβλ. Π. ΗΡΕΙΩΤΗΣ, «Ὁ χορὸς τῆς Λαμπρῆς, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐν Αἰγίνῃ Παλαιᾷ Χώρᾳ», *Λαογραφία* 8 (1921-1925) 69 καὶ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Συνέχειες καὶ ἀσυνέχειες στὸν παραδοσιακὸ ἑλληνικὸ πολιτισμό. Ἰδεολογικὲς ἀντιπαραθέσεις καὶ ἐπιστημονικὰ δεδομένα», *Ἀπόψεις* 7 (1995) 499-509.

τουργίας, καὶ εὐλογοῦνται, στὴν Ἀρτοκλασία, ὁ σίτος στὴ μορφὴ ἑορταστικῶν καὶ λατρευτικῶν ἄρτων, ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον[4]. Πολλὲς σχετικὲς Εὐχὲς ὑπάρχουν στὰ ἐν χρήσει Εὐχολόγια τῆς Ἐκκλησίας μας, ἐνῶ τὰ λουλούδια, τὰ φυτὰ καὶ τὰ κλαδιά, συνήθως ἀπὸ φυτὰ ἀρωματικὰ καὶ μὲ συμβολικὴ ἀξία, ὅπως ὁ βασιλικός, ἡ δάφνη καὶ ἡ μυρτιά, μὲ τὰ ὁποῖα στολίζονται οἱ πόρτες καὶ οἱ εἰκόνες τῶν ναῶν ποὺ πανηγυρίζουν, ὁ ἐπιτάφιος, οἱ εἰκόνες τῶν Ἁγίων, ἢ ποὺ μοιράζονται τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων καὶ τὸ πρωὶ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, στὸν ἑσπερινὸ πρὶν τὴ λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, θεωροῦνται εὐλογημένα καὶ ἀναδιανέμονται στοὺς πιστούς, γιὰ νὰ κρατηθοῦν στὰ εἰκονοστάσια τῶν σπιτιῶν ἐπὶ ἕνα χρόνο. Ἀπὸ τὰ «σταυρώματα» —ἢ «σταυρολούλουδα» ἢ «βάγια» ἢ «μύρα» κ.λπ.— αὐτὰ θὰ κάψουν στὸ θυμιατὸ γιὰ νὰ «καπνιστοῦν» σὲ περιπτώσεις ἀσθενειῶν ἢ σὲ κρίσιμες στιγμές, καταιγίδες καὶ χαλαζοπτώσεις, ποὺ ἀπειλοῦν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ σπιτιοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκιακὴ σοδιά.

Οἱ «ἀπαρχὲς» αὐτὲς τῶν τροφῶν ἀντανακλοῦν στὴ Φύση ὁλόκληρη, ποὺ ἔτσι ζωογονεῖται μὲ τὴν εὐλογία τους στὸν ἀέναο κύκλο τοῦ χρόνου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς πολλὲς καὶ ποικίλες ἐκκλησιαστικὲς Εὐχὲς ποὺ συνοδεύουν κάθε παραγωγικὴ ἀνθρώπινη δραστηριότητα, ὅπως αὐτὲς ἀποτυπώνονται στὸ Εὐχολόγιον, μία σπουδαία ἐκκλησιαστικὴ πηγὴ λαογραφικῶν εἰδήσεων καὶ πληροφοριῶν. Οὐσιαστικά, πρόκειται γιὰ ἕνα ὁλόκληρο σύστημα εὐλογιῶν καὶ τελετουργικῶν ἐνισχύσεων τῆς Φύσης καὶ τῶν προϊόντων της, ποὺ συνιστοῦν μία ὑπερφυσικὴ παρέμβαση τοῦ Θεοῦ

4. Βλ. Αικ. Πολυμερου, «Δημώδεις δοξασίαι περὶ χαλάζης καὶ τρόποι πρὸς ἀποτροπὴν ἢ κατάπαυσίν της», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 23 (1973-1974) 55-57. Δ. Πετροπουλος, «Λαογραφικὰ σύμμεικτα ἐξ Αἰτωλίας», *Λαογραφία* 12 (1938-1948) 15. Φ. Κουκουλες, *Οἰνουντιακά*, ἐν Χανίοις 1908, σ. 131. Πρβλ. Στ. Κυριακιδης, «Τὰ κόκκινα ἀβγὰ τοῦ Πάσχα», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου* 3, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 5-13. Ἐπίσης, Γ. Ν. Αικατερινιδης, «Ἐαρινὰ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σερρῶν», *Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 14-19 καὶ Στ. Ημελλος, «Θρακικὸν πασχαλινὸν ἔθιμον μαγικοῦ περιεχομένου», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 23 (1973-1974) 3.

στὴν πορεία τῶν φυσικῶν πραγμάτων, μὲ ἀφορμὴ τὴ σχετικὴ παράκληση τῶν ἀνθρώπων, ὅπως αὐτὴ διατυπώνεται στὰ κείμενα τῶν συγκεκριμένων Εὐχῶν. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὴν παλαιότερη πρακτικὴ τῆς εὐλόγησης τοῦ σπόρου στὸν ναό, συνήθως κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) —ἢ μὲ ἄλλη φθινοπωρινὴ ἑορτολογικὴ εὐκαιρία—καὶ πάντως πρὶν τὴ σπορά. Διὰ τοῦ εὐλογημένου σπόρου, ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐλογία, ἄρα καὶ ἡ Θεία δύναμη καὶ Χάρη, περνοῦσε στὴ γῆ, στὴ Φύση καὶ στὴν ἐπερχόμενη νέα βλάστηση καὶ καρποφορία, ἄρα ἀνανέωνε τὸν συνεχῆ κύκλο εὐλογίας καὶ καθαγιασμοῦ τῆς Φύσης, ποὺ κατὰ τὴ λαϊκὴ θρησκευτικὴ σκέψη συγκρατοῦσε τὴν καθιερωμένη τάξη τοῦ κόσμου, καὶ δομοῦσε τὶς σχέσεις τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον του, μέσα στὰ ὅρια μίας ἔνθεης καὶ σεβαστικῆς ἀντιμετώπισης, μακριὰ ἀπὸ τὴν ὀλέθρια γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας ληστρικὴ ἀπομύζηση τῶν φυσικῶν πόρων, ποὺ κυριαρχεῖ στοὺς χαλεποὺς καιροὺς μας[5].

Ὡστόσο, σὲ πολλὰ λαϊκὰ θρησκευτικὰ ἔθιμά μας ὑπάρχουν καὶ πιὸ τελετουργικὲς καὶ συγκροτημένες περιπτώσεις καθαγιασμοῦ τῆς Φύσης. Ἀναφέρομαι κυρίως στὶς δύο κορυφαῖες στιγμὲς τοῦ ἐτήσιου ἑορτολογικοῦ κύκλου μας, στὸ Δωδεκαήμερο καὶ στὴν ἑορτὴ τοῦ Πάσχα, ποὺ κυριαρχοῦν στὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ λατρευτικὴ πρακτική. Στὴν πρώτη περίπτωση, ὁ καθαγιασμὸς ἐπιδιώκεται μὲ τὴ χρήση τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων, κυρίως δὲ μὲ τὸν Ἁγιασμὸ τῆς παραμονῆς (5 Ἰανουαρίου), ἀλλὰ κάποτε καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ἁγιασμὸ τῆς κυριώνυμης ἡμέρας (6 Ἰανουαρίου), τὸν ὁποῖο ὡστόσο ὁ λαὸς μας θεωρεῖ μεγαλύτερης θρησκευτικῆς ἀξίας καὶ ἁγιαστικῆς δύναμης.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μὲ τὸν Ἁγιασμὸ αὐτὸν ραντίζει καὶ καθαγιάζει ὅλους τοὺς χώρους ἐργασίας καὶ παραγωγῆς του: χωράφια, κήπους, στάνες, κοτέτσια καὶ μάντρες, ἀλλὰ καὶ τὸν κατεξοχὴν χῶρο κατοικίας, τὸ σπίτι· ὅλα ραντίζονται μὲ Ἁγιασμό, ὥστε νὰ ἀπαλλαχθοῦν

5. Κ. Παπαθανασή-Μουσιοπουλου, *Λαογραφικὰ Θράκης* 1, Ἀθήνα 1979, σ. 71-73. Γ. Ν. Αικατερινιδης, «Ἀπαρχὲς (λατρευτικὲς καὶ εὐετηρίας) στὴ νεοελληνικὴ ἐθιμολογία», *Λαογραφία* 37 (1993-1994) 61-73. Αθ. Τσακνακης, «Ἀγροτικὰ ἔθιμα Ἐπανομῆς», *Χρονικὰ Χαλκιδικῆς* 6 (1963) 245. Αν. Καρανασταση, «Οἱ ζευγάδες τῆς Κῶ», *Λαογραφία* 14 (1952) 290.

ἀπὸ τὴν κακοποιὸ ἐπίδραση τῶν δαιμονικῶν μορφῶν τοῦ Δωδεκαημέρου, ποὺ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση σχηματοποιοῦνται στὸ πρόσωπο τῶν «Καλικαντζάρων», ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποβοηθηθοῦν τελετουργικὰ καὶ ὑπερφυσικὰ γιὰ τὴν ἀναμενόμενη γονιμότητα γῆς καὶ ζώων, κατὰ τὴν ἀνοιξιάτικη περίοδο ἀνθοφορίας καὶ ἀναπαραγωγῆς ποὺ θὰ ἀκολουθήσει. Ὁ Ἁγιασμός, ποὺ συνδυάζει τὶς ἐκκλησιαστικὲς Εὐχὲς μὲ τὴν πανάρχαιη ἀντίληψη γιὰ τὴ γονιμοποιητικὴ καὶ θεραπευτικὴ δύναμη τοῦ νεροῦ, μεταμορφώνει τὰ πάντα: ἀκόμη καὶ οἱ θάλασσες πιστεύει ὁ λαός μας ὅτι ἡμερεύουν μετὰ τὸν ἁγιασμό τους ἀπὸ τὴ ρίψη τοῦ σταυροῦ, ὁ ὁποῖος, ἂν λείπει ἡ θάλασσα, ρίχνεται σὲ ποτάμια, λίμνες, στέρνες καὶ πηγάδια —ἀκόμη καὶ στὰ ἀστικά μας κολυμβητήρια—, ὥστε ὁλόκληρη ἡ Φύση, μέσω τοῦ ρέοντος ζωογόνου νεροῦ, τοῦ ἀπαραίτητου γιὰ τὴν ἀνάπτυξη κάθε μορφῆς ζωῆς, νὰ καθαγιαστεῖ καὶ νὰ ἀναζωογονηθεῖ.

Ὁ Ἁγιασμὸς καὶ ἡ ρίψη τοῦ σταυροῦ συχνά, στὴ Βόρειο Ἑλλάδα κατὰ κανόνα, συνδυάζεται μὲ μία μικρὴ λιτανευτικὴ περιφορὰ τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ σταυροῦ τοῦ ναοῦ μέσα στὰ ὅρια τοῦ οἰκισμοῦ. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι οἱ λιτανεῖες τῆς λαϊκῆς λατρευτικῆς μας παράδοσης συνιστοῦν χριστιανικὴ ἐκδοχὴ τῶν πανάρχαιων μαγικῶν κύκλων, μέσω τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ συμβολικὴ καὶ τελετουργικὴ ἐνίσχυση τοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάθεση τῆς ὑπερφυσικῆς φύλαξης καὶ προστασίας του σὲ μεταφυσικὲς δυνάμεις, ἐν προκειμένω στὸν Χριστὸ καὶ τοὺς Ἁγίους. Ὅ,τι κλείνει ὁ κύκλος τῆς λιτανείας, ποὺ συνήθως ὁριοθετεῖται ἀπὸ τὰ τρίστρατα καὶ τὰ παρεκκλήσια κάθε οἰκισμοῦ, στὰ ὁποῖα καὶ ἀναπέμπονται δεήσεις, ἂν τὴ λιτανεία συνοδεύει ἱερέας, θεωρεῖται ἀπαραβίαστο ἀπὸ τὸ κακό, προστατευμένο καὶ τελετουργικὰ κατοχυρωμένο, γιὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ποὺ ἀκολουθεῖ[6].

6. Β. Πουχνερ, «Θεατρικὰ στοιχεῖα στὰ δρώμενα τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου», *Πρακτικὰ Δ΄ Συμποσίου Λαογραφία τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 252. Χρ. Χρηστιδης, «Ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ Λαγοῦ», *Θρακικὰ* 42 (1968) 242. Ελ. Γραματικογλου, «Λαϊκὴ λατρεία εἰς Πύθιον Διδυμοτείχου», *Θρακικὰ* 43 (1969) 197. Δ. Πετροπουλος, «Λαογραφικὰ Σκοπέλου - Πέτρας Ἀνατολικῆς Θράκης», *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* (1941-1942) 144-145. Δ. Βραχιολογλου, *Μορφὲς λαϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Θράκη καὶ στὸν Ἕβρο*, Ἀλεξανδρούπολη 2000, σ. 52.

Τὸ Πάσχα, πάλι, ὁ καθαγιασμὸς τῆς Φύσης ἐπιδιώκεται μὲ τὶς πασχαλινὲς λιτανεῖες, ποὺ εἶναι γνωστὲς σὲ ὁλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμικὸ χῶρο, κατὰ τὴ Διακαινήσιμο Ἑβδομάδα. Μία μέρα —ἀναλόγως τῆς λατρευτικῆς παραδόσεως καὶ πρακτικῆς κάθε τόπου— τῆς πανηγυρικῆς αὐτῆς ἑβδομάδας, μετὰ τὴν ἀναστάσιμη Θεία Λειτουργία, τὸ χωριὸ τελεῖ μία μεγάλη λιτανεία, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τὸν ἱερέα, τὰ λάβαρα, τὰ ἑξαπτέρυγα, τὸν σταυρὸ καὶ τὶς εἰκόνες τῶν ναῶν, τὶς ὁποῖες συχνὰ οἱ πιστοὶ ἀναλαμβάνουν μετὰ ἀπὸ πανηγυρικὴ καὶ τελετουργικὴ δημοπρασία, μὲ τὰ ἔσοδα νὰ ἐνισχύουν τὸ ἐνοριακὸ ταμεῖο. Ἰσχύουν καὶ ἐδῶ ὅσα ἀναφέρθηκαν καὶ παραπάνω γιὰ τὴ σημασία τῶν λιτανειῶν, τώρα ὅμως ὁ κύκλος εἶναι μεγαλύτερος, καθὼς περιλαμβάνει ὁλόκληρο σχεδὸν τὸν παραγωγικὸ χῶρο κάθε οἰκισμοῦ, ὄχι μόνο τὸ χωριό, ἀλλὰ καὶ τοὺς τόπους τοὺς ὁποίους τὸ χωριὸ καλλιεργεῖ ἢ οἰκονομικὰ ἐκμεταλλεύεται, γιὰ νὰ ζήσει.

Στὶς πασχαλινὲς λιτανεῖες, ὁρόσημα τοῦ διαγραφόμενου κύκλου εἶναι τὰ ξωκλήσια ποὺ ὑπάρχουν στὴν περίμετρο κάθε οἰκισμοῦ, καὶ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σημάδια τοῦ τόπου, ἀλλὰ καὶ ὑπερφυσικοὺς φύλακες καὶ προστάτες τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔργων τους, σύμφωνα μὲ τὶς διαπιστώσεις τῆς ὑπάρχουσας γιὰ τὸ θέμα λαογραφικῆς βιβλιογραφίας. Ἐπίσης, ὁρόσημα εἶναι καὶ τὰ «ὑψωμένα δένδρα», ποὺ ὑπάρχουν σὲ ὁρισμένες ἑλληνικὲς περιοχές, δένδρα δηλαδὴ στὰ ὁποῖα ἐνσωματώνεται τελετουργικὰ κομμάτι ἀπὸ τὸν «ὑψωμένο» ἄρτο τῆς Θείας Λειτουργίας, ποὺ προηγήθηκε, καὶ τὰ ὁποῖα θεωροῦνται γι' αὐτὸ ὑπερφυσικοὶ φύλακες τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ χωριοῦ ὡς καὶ τὴν ἑπόμενη Πασχαλιά, ὁπότε μὲ ἀνάλογη λιτανεία θὰ ἀνανεωθεῖ ἡ συμβολικὴ θρησκευτικὴ καὶ φυλακτική τους δύναμη[7].

7. Μ. Γ. Βαρβουνης, *Νεοελληνικοὶ ἐθιμικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ πλειστηριασμοί*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 297. Πρβλ. Γ. Ν. Αικατερινιδης, «Πασχαλινὸ δρώμενο εὐετηρίας στὴν καλὴ Βρύση Δράμας», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 28 (1987-1998) 29-41, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης, Αγγ. Δευτεραιος, «Ἔκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς περιοχὰς τοῦ νομοῦ Κοζάνης», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 18-19 (1965-1966) 253 καὶ Ελπ. Σταμουλη-Σαραντη, «Παραδόσεις τῆς Θράκης», *Θρακικὰ* 7 (1936) 309-310 [= *Λαογραφία* 14 (1952) 170].

Ἀκόμη καὶ στὸ Ἅγιο Ὄρος, συνηθίζονται οἱ πασχαλινὲς λιτανεῖες, μὲ ἐπικεφαλῆς τὶς ἐφέστιες καὶ τὶς θαυματουργὲς εἰκόνες κάθε Μονῆς —συνήθως δὲ εἰκόνες τῆς Παναγίας—, κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ Μοναχοὶ καὶ οἱ προσκυνητὲς κάνουν κύκλο γύρω ἀπὸ τὴν ἱερὰ Μονὴ καὶ τοὺς κήπους ἢ τὶς καλλιεργημένες ἐκτάσεις της, ραντίζοντας τὴν ἀνθισμένη ἀνοιξιάτικη Φύση μὲ τὸν ἁγιασμὸ τῆς ἑορτῆς, καὶ ψάλλοντας θριαμβευτικοὺς ἀναστάσιμους ὕμνους. Εἰδικότερα μάλιστα οἱ λιτανεῖες τοῦ Ἁγίου Ὄρους, μὲ τὴν ἰδιαίτερη καὶ εὐλαβικὰ τηρούμενη ἐθιμοταξία τους, ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα ζητήματα καὶ γιὰ τὴν ποικιλόμορφη «θρησκευτικὴ λαογραφία» μας: οἱ καθιερωμένες στάσεις τους, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, συμβαίνει μὲ τὴν Παναγία «Ἄξιον Ἐστὶ» στὶς Καρυὲς καὶ μὲ τὴν Παναγία τὴν Πορταΐτισσα στὴν ἱερὰ Μονὴ Ἰβήρων, συχνὰ ἀπηχοῦν γεγονότα τῆς πρόσφατης ἢ τῆς ἀπώτερης ἁγιορείτικης ἱστορίας, ποὺ ἐνδιαφέρουν τόσο τοὺς ἱστορικούς, ὅσο καὶ τοὺς θεολόγους καὶ τοὺς λαογράφους.

Ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ νησιὰ λιτανεύονται, τὴ Διακαινήσιμο Ἑβδομάδα, θαυματουργὲς εἰκόνες τῆς Παναγίας[8]. Στὴ Φολέγανδρο μάλιστα, ἡ λιτανεία καλύπτει ὁλόκληρο τὸ νησί καὶ κρατᾶ μέρες, ὥστε ἡ εὐλογία νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ὅλον τὸν τόπο καὶ στὸ σύνολο τῶν κατοίκων, στὰ χωράφια, στοὺς δρόμους καὶ στὰ λιμάνια, στὶς ἀγροτικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ στὰ καράβια τοῦ νησιοῦ. Εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴ μελέτη τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ λαοῦ μας, οἱ νησιώτικες αὐτὲς λιτανεῖες, ποὺ συχνότατα γίνονται μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας μπροστά, καὶ στὶς μετακινήσεις τῶν ὁποίων ἀπὸ οἰκισμὸ σὲ οἰκισμὸ ἢ ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ καὶ στὶς ἐποχιακὲς μετοικίσεις καὶ μετεγκαταστάσεις τοπικῶν θαυματουργῶν εἰκόνων ποὺ ἐπακολουθοῦν τὴν κάθε λιτανεία, ἀπηχοῦνται ἱστορικὰ γεγονότα, καταστροφές, μετοικίσεις καὶ ἀνασυνοικισμοί, ποὺ προσδιορίζουν τὴν τοπικὴ μικροϊστορία κάθε νησιοῦ. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, ἱστορία καὶ τοπικὴ θρησκευτικὴ παράδοση συμπορεύονται, φανερώνοντάς μας ἀνάγλυφα ὅτι στὶς τοπικὲς ἐκφάνσεις τῆς λαϊκῆς θρη-

8. Ν. Α. Κεφαλληνιαδης, *Ἡ λατρεία τῆς Παναγίας στὰ ἑλληνικὰ νησιὰ* 2, Ἀθήνα 1991, σ. 279, ὅπου σχετικὲς περιγραφές.

σκευτικότητας συχνὲς εἶναι οἱ ἱστορικὲς μνῆμες, ἀκόμη κι' ἂν αὐτὲς δὲν ἔχουν καταγραφεῖ στὴν τοπικὴ ἢ στὴ γενικότερη ἱστοριογραφία[9].

Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ σημασία τῶν λιτανειῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη βροχῆς, σὲ περιόδους μεγάλης καὶ καταστρεπτικῆς ἀνομβρίας. Σὲ μία προσπάθεια ἑνὸς ἐκ νέου καθαγιασμοῦ τῆς Φύσης καὶ τῶν δυνάμεών της, οἱ ἄνθρωποι λιτανεύουν ὅλην τὴν ἡμέρα, μὲ νηστεία, ταπείνωση καὶ παρακλήσεις, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ τοὺς ἐλεήσει μὲ τὴν ἀπαραίτητη βροχή, ποὺ θὰ ἀναζωογονήσει τὴ Φύση, ἐπιτρέποντας καὶ ὑποβοηθώντας τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῶν κοινοτήτων τους. Οἱ λιτανεῖες γιὰ τὴν ἐπίτευξη βροχῆς συνιστοῦν τὴν ἄλλη ὄψη τοῦ τελετουργικοῦ καθαγιασμοῦ τῆς Φύσης στὴ λαϊκὴ λατρευτική μας παράδοση, ἀφοῦ δι' αὐτῶν ἐπιδιώκεται ἡ ἀναπλήρωση φυσικῶν δυνάμεων ποὺ ἔχουν χαθεῖ, κυρίως λόγω τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ κόσμου στὴν πρότερη καὶ πρωταρχικὴ τάξη του, διὰ τῆς ἐπιδιωκόμενης ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ, ἴσως καὶ μέσω Ἁγίων ποὺ ἀπὸ τὸν λαὸ μας θεωροῦνται ἔφοροι τῆς βροχῆς καὶ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν προφήτη Ἠλία[10].

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς καθιερωμένες αὐτὲς ἐτήσιες ἐθιμικὲς καθιερώσεις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὑπάρχουν καὶ οἱ ἔκτακτες περιστάσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν μὲ λατρευτικὰ μέσα νὰ ἐξημερώσουν τὴν ἀνυπότακτη Φύση, καθιστώντας τη φιλικὴ πρὸς αὐτοὺς καὶ τὶς δραστηριότητές τους, ἀλλὰ καὶ περισσότερο προσοδοφόρα κατὰ τὴν καλλιέργεια καὶ λογικὴ ἐκμετάλλευσή

9. Βλ. σχετικὰ Β. Πουχνερ, *Λαϊκὸ θέατρο στὴν Ἑλλάδα καὶ στὰ Βαλκάνια (συγκριτικὴ μελέτη)*, Ἀθήνα 1989, σ. 81-85. Πρβλ. Γ. Ν. Αικατερινιδης, *Νεοελληνικὲς αἱματηρὲς θυσίες. Λειτουργία-Μορφολογία-Τυπολογία*, Ἀθήνα 1979, σ. 114-115. G. Nikolakakis, «La litanie dans le Lassithi Crete», *Etudes et Documents Balkaniques et Mediterraneens* 16 (1992) 42-48. Μ. Γ. Βαρβουνης, *Λαϊκὴ λατρεία καὶ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων τῆς Σάμου*, Ἀθήνα 1992, σ. 119-121.

10. Πρβλ. Ν. Γ. Πολιτης, «Ἅγιος Ἠλίας», *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα* 1, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 89-92. Γ. Α. Μεγας, *Ἑλληνικαὶ ἑορταί …*, ὅ.π., σ. 223-227. Δ. Σ. Λουκατος, *Τὰ καλοκαιρινά*, Ἀθήνα 1981, σ. 87-95. Στ. Ημελλος, *Λαογραφικὰ* 3. *Ποικίλα*, Ἀθήνα 1994, σ. 20-30. Μ. Γ. Βαρβουνης, *Λαϊκὴ λατρεία …*, ὅ.π., σ. 227, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

της. Τὰ εἰκονοστάσια καὶ τὰ προσκυνητάρια τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου, ἀλλὰ καὶ τῶν νεοελληνικῶν ἀστικῶν δρόμων καὶ χώρων στὴ νεότερη ἐκδοχή τους, ἀποτελοῦν μία ἀπὸ αὐτές. Ἡ ἵδρυση τοῦ προσκυνηταριοῦ, μὲ τὶς εἰκόνες ποὺ περιέχει, οὐσιαστικὰ μεταφέρει τὸν ἁγιασμένο χῶρο τοῦ ναοῦ στὴν ὕπαιθρο, ἄρα μεταβιβάζει καὶ τὴν ὑπερφυσικὴ εὐλογία στὴ γύρω Φύση. Καὶ εἶναι βεβαίως γνωστὴ ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ μας γιὰ τὰ προσκυνητάρια, τῶν ὁποίων τὰ καντήλια φροντίζει μὲ πίστη καὶ ἐλπίδα νὰ ἀνάβει, ἐπικαλούμενος τὴ βοήθεια τῶν Ἁγίων, στὰ ὁποῖα εἶναι ἀφιερωμένα, ἀσπρίζοντάς τα καὶ ἀνανεώνοντας τὶς εἰκόνες τους μὲ τὰ εἰκονίσματα τῶν δικῶν τους προστατῶν Ἁγίων.

Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὰ μπουκάλια μὲ ἁγιασμό, τὰ ὁποῖα οἱ παλαιότεροι γεωργοὶ φρόντιζαν νὰ θάβουν στὰ ὅρια τῶν χωραφιῶν τους, ὥστε αὐτὰ νὰ εἶναι ὑπερφυσικὰ προστατευμένα καὶ ἀπαραβίαστα ἀπὸ ἀνθρώπους, καταστρεπτικὰ ζιζάνια καὶ κακοποιὰ πνεύματα. Τὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὰ εὐλογημένα κόκκινα ἀβγὰ τοῦ Πάσχα, τὰ ὁποία οἱ παλαιότεροι γεωργοὶ καὶ πάλι ἔθαβαν στὰ χωράφια τους, πιστεύοντας ὅτι προφυλάσσουν τοὺς ἴδιους καὶ τὴ σοδιά τους ἀπὸ τὴν καταστρεπτικὴ χαλαζόπτωση, ποὺ συχνὰ χαρακτηρίζει τὶς ξαφνικὲς καὶ ὁρμητικὲς ἀνοιξιάτικες καταιγίδες. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἁγιασμὸς συγκεκριμένων Ἁγίων, ποὺ θεωροῦνται προστάτες τῶν γεωργῶν καὶ τοῦ μόχθου τους, χρησιμοποιεῖται περιστασιακὰ γιὰ τὸν καθαγιασμὸ τῆς Φύσης. Τὸ χαρακτηριστικότερο ἴσως παράδειγμα εἶναι τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἁγιασμὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Τρύφωνα (1 Φεβρουαρίου), παραδοσιακοῦ προστάτη τῶν ἀμπελουργῶν, ποὺ μεταφέρεται στὰ ἀμπέλια, καὶ μὲ τὸν ὁποῖο ραντίζονται τὰ κλήματα, ὥστε νὰ καταστραφοῦν τὰ ἔντομα καὶ τὰ ζιζάνια ποὺ τὰ ἀπειλοῦν[11]. Σὲ πολλὲς μάλιστα περιοχὲς οἱ καλλιεργητές, ραντίζοντας τὸν ἁγια-

11. Γ. Α. Μεγας, *Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας*, Ἀθῆναι 1956, σ. 87-88. Δ. Σ. Λουκατος, *Συμπληρωματικὰ τοῦ χειμώνα καὶ τῆς ἄνοιξης*, Ἀθήνα 1985, σ. 107-109, μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Ἐπίσης βλ. Μ. Γ. Βαρβουνης, «Δημώδεις παραδόσεις γιὰ τὸν ἅγιο Τρύφωνα ἀπὸ τὴ Θράκη», *Θρακικὰ* 7 (1991-1992) 287-294.

σμό, ἐπικαλοῦνται φωναχτὰ μέσα στὸ ἀμπέλι τους τὸν Ἅγιο καὶ τὸν προσκαλοῦν, ὥστε νὰ εὐλογήσει καὶ νὰ προστατεύσει τὴν περιουσία καὶ τὴν καλλιέργειά τους.

Εἶναι μάλιστα ἀπολύτως χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι παλαιότερα, τὰ δάση ποὺ βρίσκονταν πάνω ἀπὸ ὀρεινοὺς οἰκισμούς, τὰ ἀφιέρωναν σὲ ναοὺς καὶ Μονές, ὥστε ὡς «βακούφια» νὰ εἶναι ἀναπαλλοτρίωτα καὶ ἀπαραβίαστα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἐξασφάλιζαν τὴ βιωσιμότητα καὶ τὴ φυσικὴ προστασία τῶν χωριῶν τους ἀπὸ πλημμύρες καὶ ἄλλες φυσικὲς καταστροφές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σήμερα ὑποφέρουν οἱ κοινωνίες μας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔπαψαν νὰ ἱεροποιοῦν, δηλαδὴ νὰ ἀντιμετωπίζουν μὲ θρησκευτικὸ σεβασμὸ καὶ ἱερὸ δέος ὁτιδήποτε τοὺς προστατεύει καὶ τοὺς ἐξασφαλίζει ἀπὸ τὴ μανία τῶν στοιχείων τῆς Φύσης. Ἦταν καὶ αὐτὸ μία ἀκόμη πρακτικὴ καθαγιασμοῦ τῆς Φύσης, ποὺ ἐπὶ αἰῶνες προστάτευε τὸν ἄνθρωπο, καλλιεργώντας μία λαϊκὴ οἰκολογικὴ συνείδηση μὲ μεταφυσικό, γι' αὐτὸ καὶ σταθερὸ καὶ μόνιμο, οὐσιαστικὸ ὑπόβαθρο, μακριὰ ἀπὸ οἰκονομικὲς πρακτικὲς καὶ στρατηγικὲς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης.

Στὴν ἐποχή μας, ποὺ οἱ μηχανικοὶ ὅροι τῆς καλλιέργειας ἔχουν αἰσθητὰ μειώσει τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ προσφυγὴ σὲ μία ὑπερφυσικὴ παρεμβατικὴ προστασία, καὶ ποὺ ἡ ἐξασφάλιση τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης συντελοῦν, ὥστε ὅλο καὶ λιγότερο οἱ ἀγρότες νὰ προσφεύγουν στὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἁγίων γιὰ τὴν καλὴ ἔκβαση τῆς σοδιᾶς τους, ἡ παρεμβατικότητα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ φυσικὸ περιβάλλον ἔχει ἀλλάξει στόχο, σκοπὸ καὶ μέσον, ἀλλὰ ὄχι καὶ οὐσιαστικὸ τρόπο ἐκδήλωσης. Τώρα εἶναι ἡ εὐαισθητοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴν καθημερινὰ συντελούμενη φυσικὴ καταστροφὴ ποὺ ἔχει πρωτεύοντα ρόλο, ὑπακούοντας στὶς συνθῆκες τῶν καιρῶν[12]. Στὴν παγκόσμια οἰκολογικὴ εὐαισθητοποίηση, ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἔρχεται νὰ

12. Βλ. σχετικὲς πληροφορίες στοὺς Αστερ. Θηλυκος, «Δύο παλαιὰ ἔθιμα τῆς Νιγρίτας», *Σερραϊκὰ Χρονικὰ* 6 (1973) 289-290. Δ. Σ. Λουκατος, «Τὸ ἑλληνικὸ Πάσχα», *Ἐλεύθερα Γράμματα* 64 (1947) 104-105. Γ. Ν. Αικατερινιδης, «Συνοπτικὴ λαογραφικὴ θεώρηση τῆς Χαλκιδικῆς», *Πρακτικὰ Γ' Διεθνοῦς Συμποσίου*, Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία Χαλκιδικῆς, Θεσσαλονίκη

προσδώσει ἕνα διαφορετικό, πνευματικὸ περιεχόμενο, ἀντιμετωπίζοντας τὴν προστασία τῆς Φύσης ὄχι ὡς ἔργο ἀνάγκης ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου γιὰ μία ἐπερχόμενη ὁλικὴ καταστροφή, ἀλλὰ ὡς χρέος τιμῆς καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὴ Θεία δημιουργία καὶ πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ Δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν παγκόσμια αὐτὴ κίνηση πρωτοστατεῖ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ προσωπικὰ ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος, μὲ σειρὰ ἐκδόσεων, συνεδρίων, ὁμιλιῶν καὶ ἐκδηλώσεων. Καὶ ἡ κίνηση αὐτὴ βαθμιαία ἀποφέρει τοὺς γλυκοὺς πνευματικοὺς καὶ ἠθικοὺς καρπούς της. Οὐσιαστικά, ἀποτελεῖ μία νέα προσπάθεια ἐμβολιασμοῦ τῆς παγκόσμιας διανόησης καὶ τοῦ διεθνοῦς οἰκολογικοῦ κινήματος —ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ συχνὲς ἀκτιβιστικὲς ἐκφράσεις καὶ ἐκφάνσεις— μὲ τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα, τὴ γνήσια ἐκκλησιαστική μας ζωὴ καὶ λατρεία καὶ τὶς λύσεις ποὺ ἐπὶ αἰῶνες ἔδωσε σὲ παρόμοια ζητήματα ἡ ἔμπρακτη καὶ δοκιμασμένη λαϊκὴ σοφία. Ἂν αὐτὸ ἐπιτευχθεῖ, θὰ ἔχουμε ἕναν ἐκ νέου καθαγιασμὸ τῆς Φύσης καὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, σωτήριο ὄχι μόνο γιὰ τὴν πνευματική μας ὑπόσταση καὶ γιὰ τὴν πολιτισμική μας ταυτότητα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὕπαρξης τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων πάνω στὸν πλανήτη μας, ὑπὸ τοὺς ὅρους καὶ τοὺς νόμους ποὺ ἔθεσε κατὰ τὴ δημιουργία ὁ πανάγαθος καὶ φιλάνθρωπος Θεός.

Καὶ δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολὴ νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ καθαγιασμὸς τῆς Φύσης, σὲ παγκόσμιο πλέον ἐπίπεδο, θὰ συνδυαστεῖ μὲ μία μορφὴ ἠθικῆς ἀναγέννησης τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ μία προσπάθεια πνευματοποίησης καὶ τῶν πλέον ὑλικῶν ἐκφράσεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς του.

1993, σ. 235. Δ. Λουκοπουλος - Δ. Πετροπουλος, *Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων*, Ἀθήνα 1949, σ. 51.

Η Μ.Κ.Ο. «ΡΩΜΗΟΣΥΝΗ» ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΑΝΑΖΩΠΥΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΟΣΥΝΗΣ

Αἰκατερίνη Διαμαντοπούλου
Θεολόγος-Φιλόλογος, MA, PhD.
Ἀναπληρώτρια Διαχειρίστρια τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη»

Ἡ μὴ κυβερνητικὴ ὀργάνωση «Ρωμηοσύνη» δημιουργήθηκε κατόπιν ἐμπνευσμένης πρότασης τοῦ Πατριάρχη Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου Γ'. Διαχειριστὴς αὐτῆς εἶναι ὁ κύριος Πέτρος Κυριακίδης. Κύριος στόχος της εἶναι ἡ ἐνίσχυση τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων καὶ τοῦ πολυμεροῦς πνευματικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ ἔργου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ἡ ἐπίτευξη αὐτῶν τῶν στόχων καθιστᾶ τὴν Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» φορέα ἀναγέννησης τῆς Ρωμησύνης.

Μακαριότατε Πατριάρχα Ἱεροσολύμων κκ. Θεόφιλε,
Σεβασμιότατοι, ἅγιοι πατέρες,
κύριε Πέτρο Κυριακίδη,
κύριοι Καθηγητές,
ἐκλεκτοὶ προσκεκλημένοι,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἡ μὴ κυβερνητικὴ ὀργάνωση «Ρωμηοσύνη» συμπλήρωσε τὸν 1ο χρόνο λειτουργίας της. Ἡ σύστασή της ἀποτελεῖ ἐνσάρκωση τῆς πρότασης τοῦ Μακαριότατου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεο-

φίλου νὰ δημιουργηθεῖ φορέας μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ρωμηοσύνη». Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀποφάσισε τὴν ἵδρυση τῆς Ὀργάνωσης αὐτῆς, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας κοινοποιήθηκε μὲ Πατριαρχικὰ Γράμματα. Ἰδιαίτερη μνεία ἀξίζει νὰ γίνει στὸν κύριο Πέτρο Κυριακίδη, ὁ ὁποῖος ἀπεδέχθη τὴν ἐπίσημη πρόσκληση ἐκ μέρους τοῦ Μακαριότατου νὰ ἡγηθεῖ τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος στὴ θέση τοῦ Διαχειριστῆ. Στηρίζει ἔμπρακτα, ὡς ὁ βασικὸς χορηγός, τὴ λειτουργία καὶ τὰ ἔργα ποὺ ἐπιτελεῖ ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη».

Εἶναι ἰδιαίτερη τιμὴ καὶ χαρὰ γιὰ μένα νὰ ὑπηρετῶ τὸν Ὀργανισμὸ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀπὸ τὴ θέση τῆς Ἀναπληρώτριας Διαχειρίστριας τῆς Μ.Κ.Ο «Ρωμηοσύνη». Ὁ κ. Πέτρος Κυριακίδης ἀναφέρθηκε στοὺς κύριους σκοποὺς τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη». Θὰ σᾶς παρουσιάσω ἀναλυτικὰ τοὺς στόχους μας καὶ πῶς μπορεῖ ἡ Μ.Κ. αὐτὴ ὀργάνωση νὰ λειτουργήσει ὡς φορέας ἀναγέννησης τῆς Ρωμηοσύνης.

Κύριος σκοπός μας εἶναι ἡ ἐνίσχυση τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων, ἡ ἐνίσχυση τῶν ἱερῶν Μονῶν, Ἱερῶν Ναῶν, πολιτισμικῶν μνημείων καὶ ἡ προβολὴ καὶ προώθηση κάθε στοιχείου Παράδοσης, ποὺ δεσπόζει στὴν ἐθνικὴ μας πορεία. Ἐπίσης, ἡ παροχὴ τεχνικῆς ὑποστήριξης, προκειμένου νὰ συντηρηθοῦν οἱ ἱερὲς Μονές μας μὲ ὅ,τι αὐτὲς χρειάζονται (ἀρδευτικὸ - ὑδρευτικὸ - ὑδραυλικὸ σύστημα, συστήματα πυρασφάλειας κ.λπ). Ἀκόμα, ἡ ἐκπόνηση μελετῶν, ἡ ἔκδοση βιβλίων, περιοδικῶν, ἡ ὀργάνωση τῶν βιβλιοθηκῶν μας, ἡ λειτουργία ἱστοσελίδας στὸ διαδίκτυο στὴ διεύθυνση *www.romiosini.org.gr*, στὴν ὁποία, μεταξὺ ἄλλων, προβάλλεται, σὲ παγκόσμια πρωτοτυπία, τρισδιάστατη ἀπεικόνιση τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων. Ἡ ἱστοσελίδα ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, στὸ ὁποῖο κοινοποιοῦνται ὅλες οἱ δραστηριότητες τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη».

Ἐξάλλου, στόχος μας εἶναι ἡ παροχὴ πρὸς τὸ Παλαίφατο Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων ὑποστήριξης μὲ ἔμψυχο ὑλικὸ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, κατάταξη, ψηφιοποίηση, ἀποτύπωση, ἀνασκαφή, συντήρηση, ἀναστήλωση ἢ ἀποκατάσταση τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ πλούτου. Ἔπειτα, ἡ ἀνάληψη ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, τὰ ὁποῖα στηρίζουν τὴ διακονία τοῦ Πατριαρχείου, ἡ διοργάνωση ἐκδηλώσεων γιὰ τὴν προβολὴ τῶν Παναγίων Προσκυ-

νημάτων, ἡ συμμετοχή μας σὲ ἐθνικές, διεθνεῖς καὶ παγκόσμιες δραστηριότητες, ὅπως συνέδρια, ἔρευνες, πιλοτικὰ προγράμματα κ.λπ.

Τέλος, ἡ χορήγηση ὑποτροφιῶν, προκειμένου νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Σιών, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ φυτώριο, τὸ ὁποῖο τρέφει μὲ ἔμψυχο δυναμικὸ τὴν Ἁγιοταφιτικὴ Ἀδελφότητα καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδεικνύεται ὁ ἑκάστοτε Πατριάρχης.

Ἡ διὰ ὑποτροφιῶν μάλιστα στήριξη τῶν Ἁγιοταφιτῶν Μοναχῶν καὶ ἡ ἀρωγή μας στὴν προσπάθεια νὰ ἀνταποκριθεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων στὶς ὑποχρεώσεις του, μὲ πράξεις ποὺ νὰ διασφαλίζουν τὴν ἱερότητα ὁλόκληρης τῆς περιοχῆς, ἀποτελεῖ πρωταρχικὸ στόχο. Παράλληλα, πρόθεσή μας εἶναι ἡ στήριξη τῶν Μετοχίων μας μὲ τὴ διοργάνωση ἱεραποδημιῶν στοὺς Ἁγίους Τόπους, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴ βαθύτερη γνωριμία μὲ αὐτά. Ἐν γένει, ἐπιδίωξή μας εἶναι ἡ παντοειδὴς ἐνίσχυση τοῦ πολιτισμικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ φιλανθρωπικοῦ ἔργου τοῦ Πατριαρχείου.

Ὅπως εὔκολα ἀντιλαμβάνεται κανείς, ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» φιλοδοξεῖ νὰ ἀγκαλιάσει ὁλόκληρη τὴ Ρωμηοσύνη. Καὶ ἡ Ρωμηοσύνη μας εἶναι μία ζῶσα, ἀληθινὴ καὶ διαρκὴς κατάσταση. Εἶναι ὁ Ἕλληνας λόγος. Εἶναι τὸ ταπεινὸ φρόνημα. Εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἥρωες τοῦ ἔθνους μας συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν Ἁγίων μας. Ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη», ἐφόσον πετύχει τοὺς ὁμολογουμένως μεγαλεπήβολους στόχους της, ὑπηρετώντας τὸν ἱερὸ θεσμὸ τοῦ Πατριαρχείου, θὰ μπορέσει νὰ λειτουργήσει καὶ γενικότερα ὡς φορέας ἀναγέννησης τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ. Ἡ ὀρθόδοξη Πίστη, ἡ ὀρθοπραξία, ἡ ἀγάπη μας γιὰ τὴν ἐθνική μας Παράδοση καὶ τὴν πολιτισμική μας κληρονομιὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ μᾶς ἐμπνέουν καὶ ὁδηγοῦν. Αὐτὰ συνιστοῦν γιὰ ἐμᾶς μαρτυρία καὶ κατάθεση ἀλήθειας. Καὶ ἡ μεγαλύτερη σήμερα ἔνδειξη ἀλήθειας, ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρει στὸν σύγχρονο κόσμο ἡ Ἐκκλησία μας, εἶναι, φρονῶ, ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, ποὺ σαρκώνεται στὴν ἑλληνικὴ Παιδεία.

Ὁ Σεφέρης συνθέτει μὲ τὸν δικό του ξεχωριστὸ τρόπο τὸν ὕμνο γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὸν Ἑλληνισμό. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἐξαντλεῖται στὰ πράγματα, ἀλλὰ χρειάζεται ἡ προσωπικὴ αἴσθηση καὶ βίωσή

της ἀπὸ τὸν κάθε ἄνθρωπο. Αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ἔχει σχέση μὲ τὴν πίστη ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία. Εἶναι ἡ ἴδια πίστη ποὺ ἀνεβάζει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὰ γόνατα τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, τῆς Παναγιᾶς μας. Γι' αὐτὸ ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ στὸ ποίημά του «Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος μιλᾶ»: «*Γιὰ ἐμᾶς ἦταν ἄλλο πράγμα, ὁ πόλεμος γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθισμένη στὰ γόνατα τῆς Ὑπερμάχου στρατηγοῦ, ποὺ εἶχε στὰ μάτια, ψηφιδωτό, τὸν καημὸ τῆς Ρωμηοσύνης, ἐκείνου τοῦ πέλαγου τὸν καημό, σὰν ηὗρε τὸ ζύγιασμα τῆς καλοσύνης*».

Ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» ἐκφράζει ἔμπρακτα καὶ τὸ κοινωνικό της ἐνδιαφέρον, τηρώντας τὸ περιεκτικὸ νόημα τῶν δύο μεγάλων καὶ κυριοτέρων ἐντολῶν τοῦ Εὐαγγελίου: «*Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν*». Ἡ «Ρωμηοσύνη» προσφέρει ἀφειδώλευτα βοήθεια ἰατροφαρμακευτικὴ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ φυλὴ ἢ θρησκεία, ποὺ ἔχουν ἀνάγκη, καὶ οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν στὴν ἐπικράτεια τοῦ χώρου εὐθύνης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ὁ Κύριός μας σὲ ὁλόκληρη τὴν ἐπίγεια ζωή Του αὐτὸ ἔπραξε. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν βαθμὸ πίστης τοῦ καθενὸς, συγχώρησε καὶ ἐλέησε τὸν πάσχοντα ἄνθρωπο. Αἰσθανόμαστε χρέος μας νὰ τιμήσουμε, ἀλλὰ καὶ νὰ συνεχίσουμε αὐτὴν τὴν ἱερὴ παρακαταθήκη.

Συνοψίζοντας, ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» συνδράμει, ἔτσι ὥστε νὰ διατηρηθοῦν ἀνόθευτα τὰ Πανάγια Προσκυνήματα, μέσω τῶν ὁποίων ἡ Ὀρθοδοξία κηρύσσεται πρὸς πᾶσα κατεύθυνση ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη, ἐνισχύοντας τὴν Ἁγιοταφιτικὴ Ἀδελφότητα, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται νὰ διατηρήσει τὴν αὐθεντικότητα καὶ παραδοσιακότητα τοῦ Θείου Λόγου. Προβάλλει «εὐκαίρως ἀκαίρως» τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, τὴ Βυζαντινὴ Τέχνη καὶ μουσική, τὸν πεζὸ λόγο, μὲ λίγα λόγια, καθετὶ ποὺ ἀναφέρεται στὴν Ἑλλάδα, στὴν ἀθάνατη ἑλληνικὴ ψυχή. Ὅλα αὐτὰ συνθέτουν τὴν ἐξαίσια ψυχὴ τοῦ Ἕλληνα, στὴν ὁποία κρύβεται ἕνας θησαυρός, ἄξιος νὰ διαφυλαχθεῖ. Εἴμαστε περήφανοι γιὰ τοὺς προγόνους μας, ἀγαποῦμε τοὺς προγόνους μας καὶ αὐτὴ ἡ περηφάνια μᾶς δημιουργεῖ τὴ βαρύτατη ὑποχρέωση νὰ γίνουμε ἄξιοι συνεχιστές τους. Ἂς φέρουμε στὸν νοῦ μας τὸν Ὅμηρο, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ τυφλός, βρῆκε

τὴ δύναμη νὰ δείξει στοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν φυσικὰ μάτια, τὴ μυστικὴ ὀμορφιὰ τοῦ κόσμου. Ἂς θυμηθοῦμε τὸν Αἰσχύλο, τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, τὸν Θουκυδίδη, τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τὸν Ρήγα Φεραῖο. Ὅλοι αὐτοὶ ἀνήκουν στὴ χρυσὴ ἁλυσίδα τῆς τιμημένης, ἀλλὰ καὶ αἱματοβαμμένης, Ρωμηοσύνης, ποὺ στάθηκε ἡ δόξα, τὸ κάλλος, ἡ χαρὰ καὶ ἡ ἐλπίδα τῆς Οἰκουμένης.

Στὰ ἑλληνικὰ γράφτηκαν τὰ Εὐαγγέλια, στὰ ἑλληνικὰ ἔγραψε τὶς Ἐπιστολές του ὁ ἀπόστολος Παῦλος, στὰ ἑλληνικὰ ὑμνήθηκαν τὰ ἑκατομμύρια τῶν Μαρτύρων καὶ τῶν Ἁγίων μας. Καὶ μαζὶ μὲ τὸν Χριστό μας ταξίδεψε ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ τέχνη ὥς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου. Τὸ Βυζάντιο στάθηκε τὸ γρανιτῶδες ὁρμητήριο, ἀπὸ ὅπου ξεπρόβαλε ἡ νέα λάμψη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ Βυζάντιο ζεῖ στὶς καρδιές μας καὶ ἂς συμπληρώθηκαν χθὲς 556 χρόνια ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Βασιλεύουσας. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἐκφράσουμε τὴν κατάπληξή μας γιὰ τὸν φιλόσοφο Πλήθωνα, γιὰ τὸν ὁποῖο γράφτηκαν τὰ ἑξῆς: «*ἀκατάλυτη καὶ τρομερὴ δύναμη, Ἑλλάδα, χωρὶς τὸ δικό σου πνεῦμα τίποτα δὲ γίνεται στὸν κόσμο. Ὅλα τὰ γονιμοποιεῖς ἐσύ, γιὰ μιὰ στιγμὴ φαίνεται πὼς πεθαίνεις καὶ ἄξαφνα παρουσιάζεσαι πάλι ὁλοζώντανη καὶ δροσερὴ ἐκεῖ ποὺ δὲ σὲ περίμενε κανείς*».

Καταλήγουμε, ἐπαναλαμβάνοντας τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης ποὺ μᾶς βαραίνει, γιὰ νὰ συνεχίσουμε ἀπαρασάλευτη τὴν ἱερή μας Παρακαταθήκη. Αὐτὴ ἀκριβῶς συγκροτεῖ τὴν ψυχή μας. Ἄραγε πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ὑποχρέωσή μας ἰδιαίτερα πρὸς τοὺς νέους, τοὺς τόσο εὐκολόπιστους, μὰ πάντα προδομένους, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τοὺς στίχους τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ Διονυσίου Σολωμοῦ; Ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομιᾶς μπορεῖ νὰ βοηθήσει τὸ ἔθνος μας νὰ φυλαχθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνεμοζάλη ποὺ θέλει ὅλους νὰ μᾶς καταποντίσει. Εἶναι ὑπαρκτὸς ὁ πόλεμος σὲ ἰδεολογικο-πνευματικὸ ἐπίπεδο. Καὶ αὐτὸς ὁ «ἀόρατος πόλεμος» δὲν κερδίζεται εὔκολα. Μὲ ὅπλα μας ὅμως τὴν ἀμώμητη Ὀρθόδοξη Πίστη, τὴν ὀρθοπραξία, τὸ ἀγωνιστικὸ φρόνημα, τὴ διαφύλαξη τῆς ἀξίας τοῦ προσώπου, ἀλλὰ καὶ τὴ συνειδητοποίηση τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας, ὁ ἀγώνας αὐτὸς μπορεῖ νὰ κερδηθεῖ.

Ὁ βαθιὰ στοχαζόμενος Καβάφης συμβουλεύει κάθε ἐπίδοξο ταξιδευτὴ νὰ ἔχει πάντα στὸν νοῦ του τὴν Ἰθάκη· γιατὶ αὐτὴ τοῦ ἔδωσε τὸ ὡραῖο ταξίδι. Ἐμεῖς ξεκινήσαμε αὐτὸ τὸ ἀλαργινὸ καὶ μαγευτικὸ

ταξίδι. Ἐπιθυμία μας εἶναι ἡ Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» νὰ καταστεῖ φορέας ἀναγέννησης τῆς Ρωμηοσύνης καὶ νὰ ἐπιτελέσει οὐσιῶδες ἔργο. Σᾶς χαιρετίζω μὲ τοὺς γνωστοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ μας Γιάννη Ρίτσου: «*Τὴ Ρωμηοσύνη μὴν τὴν κλαῖς, ἐκεῖ ποὺ πάει νὰ σκύψει, μὲ τὸ σουγιὰ στὸ κόκαλο, μὲ τὸ λουρὶ στὸ σβέρκο, νὰ τη, πετιέται ἀποξαρχῆς καὶ ἀντρειεύει καὶ θεριεύει*».

SUMMARY

The Non Governmental Organization "Romeosyni" has as its main purpose the reinforcement of the Holy Shrines, as well as the promotion of every traditional element that dominate in our national route. We created the website: www.romiosini.org.gr, where the All Holy Sacred Pilgrimages are being projected panoramically in three-dimensions, creating a worldwide originality. It also aims to support with live ware the struggle of the Hagiotaphite Brotherhood. In general our goal is the strengthening of all kinds of cultural, social and charitable tasks of the Patriarchate of Jerusalem. The N.G.O. "Romeosyni" help to maintain the fair Namata of our faith through which Orthodoxy is declared worldwide.

Η ΑΥΤΟΔΙΑΖΕΥΞΙΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΙΣΛΑΜΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Κυριάκος Θ. Νικολάου-Πατραγᾶς
Dr Ἰσλαμικοῦ Δικαίου Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἐξετάζονται τ' ἀφορῶντα εἰς τά περί διαζεύξεως τοῦ ἰσλαμικοῦ γάμου καί δή καί τοῦ τρόπου δι' οὗ τεκμαίρεται ἡ τούτου ἰσχύς. Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ δὲ μελετᾶται καὶ ἡ ὅλως ἰδιαιτέρα περίπτωσις τῆς ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς γυναικὸς λύσεως τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως καὶ τό, βάσει τῶν παραδεδομένων τοῦ ἰσλαμικοῦ δικαίου, ἐπιτρεπτὸν ταύτης διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν τούτου γαμετὴν εἰδικῆς περὶ τούτου ἐξουσιοδοτήσεως, κειμένης ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ σώματι τοῦ γαμηλίου συμφώνου.

Ἡ κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐμφάνισις τοῦ Ἰσλάμ εἰς τὴν Ἀραβικὴν Χερσόννησον ἐσηματοδότησε μίαν εὐρείας ἐκτάσεως μεταρρύθμισιν τῆς πλειονότητος τῶν κυριαρχούντων ἐν τῇ περιοχῇ κοινωνικῶν θεσμῶν, ἥτις κατόπιν, διὰ τῆς σημειωθείσης σταδιακῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἰσλάμ ἀνὰ τὴν ὑφήλιον, ἔλαβε διάστασιν παγκόσμιον[1]. Ἔκτοτε,

1. Ὅρα, ἀντί ἄλλων, ΧΑΣΑΝ ΜΠΑΝΤΑΟΥΗ, *Εἰσαγωγὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Ἀραβικοῦ Κόσμου*, τ. Α΄, ἐν Θεσσαλονίκῃ 2003, σ. 175 ἑξ.

γηγενεῖς τῆς Ἀραβίας θεσμοί, δεδομένης χρονικῆς ἐμβελείας[2], περιεβλήθησαν τὸ ἀλάθητον τῆς δογματικῆς πίστεως, εἰσερχόμενοι οὕτως εἰς τὸν δεοντολογικὸν κανόνα καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν ὑποχρεωτικῶς ἐπιβεβλημένην πρακτικὴν τῶν ὀπαδῶν των.

Τοῦ Ἰσλὰμ ἡ ἰδιαιτερότης ὡς κράτους καὶ θρησκείας ταὐτοχρόνως, μὲ τὰς δύο ταύτας ἐννοίας νὰ συμπλέκωνται, μὴ διακρινόμεναι ἀλλήλων οὐδὲ καὶ θεωρητικῶς, ἐπήνεγκε καὶ τὰς προτεραιότητας, τὰς ὁποίας αὕτη ἀπ' ἀρχῆς ἔθηκεν. Τὸ Ἰσλάμ, ἰδιαιτέρως ὑπὸ τὴν πολιτικήν του διάστασιν, ἐπενέβη ἐν τῷ κοινωνικῷ πεδίῳ, ἐπιβαλὸν εὐρείας μορφῆς ἀναδιάρθρωσιν τῶν ὅσων τότε ἴσχυον εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις.

Πρωταρχικὸν καθῆκον αὐτοῦ ἐθεώρησε ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὴν οἰκογένειαν, δοθέντος ὅτι αὕτη ἀπετέλεσεν τόν πυρῆνα ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ᾠκοδομεῖτο ἡ ἰσλαμικὴ κοινωνία. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ φυλετισμοῦ εἰς τὴν θρησκευτικὴν κοινότητα[3], ἀναγκαίως διήρχετο ἀπὸ τῆς ἰσλαμικῆς οἰκογενείας, ἔνθα ἐτέθησαν αὐστηρότατοι περιορισμοὶ εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ εἰς τὴν διάλυσίν της οὕτως, ὥστε νὰ διασφαλισθῇ τὸ εὔρρυθμον τοῦ βίου καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς κοινωνικῆς ἀρρυθμίας, ἥτις θ' ἀποσυνετόνιζε τὸν κοινωνικὸν ἱστόν. Δι' ὃ καὶ ἐν τῷ γάμῳ τὸ βάρος ἐδόθη εἰς τὴν δημοσιότητα, νὰ καταστῇ δῆλα δὴ γνωστὸν ὅτι δύο ἄτομα ἀπεφάσισαν κοινῇ βουλήσει νὰ εὐθυγραμμίσουν τὸν βίον των, συνενοῦντες ἑαυτοὺς εἰς μίαν οἰκογενειακὴν μονάδα, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶνε ἡ τεκνογονία.

Ὁ τρόπος ἀποδείξεως τῆς ὑπάρξεως ἐγγάμου κοινωνίας δέν ὑπῆρξεν ὁ αὐτὸς καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα ἱστορίαν τοῦ Ἰσλάμ. Ἐν ἀρχῇ ἡ ἁπλότης, δι' ἧς τὸ ὅλον ἀρχικὸν Ἰσλὰμ ἦτο ἐμπεποτισμένον, καθώρισε καὶ τόν, οὕτως εἰπεῖν, τύπον τοῦ γάμου. Ἐξήρκει ἡ ὕπαρξις δύο ἀρρένων μαρτυρούντων τὴν γνῶσιν τῆς τοιαύτης ἀποφά-

2. Αχμαντ Ιμπραχιμ Χασαν καὶ Κυριακος Θ. Νικολαου-Πατραγας, «Ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ ἰσλαμικῷ νόμῳ. Μελέτη ἱστορικοδικαϊκή», ἐν *Ἐκ. Φάρος*, τ. ΟΔ' (2003) 159-179 (ἰδίᾳ 159-160).

3. Κυρ. Θ. Νικολαου-Πατραγας, «Φυλετισμὸς καὶ σύγχρονον ἰσλαμιστικὸν κίνημα», ἐν *Ἀλεξανδρινός Ἀμητός*. Ἀφιέρωμα στὴν μνήμη τοῦ Ι. Μ. Χατζηφώτη, [Ἔκδοσις Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας. Πηγαὶ καὶ Τεκμήρια ἀρ. 3], τ. Β΄, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 2009.

σεως, διὰ νὰ καταστῇ ἔγκυρος ὁ γάμος, χωρὶς ἑτέραν τυπικὴν προϋπόθεσιν. Ἡ τυπικότης εἰσῆλθε κατόπιν καὶ τοῦτο ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περιπλοκότητος τῶν δημιουργηθεισῶν σχέσεων διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἁπλοϊκοῦ τρόπου ζωῆς καὶ τῆς μετατροπῆς τοῦ Ἰσλὰμ εἰς παγκόσμιον αὐτοκρατορίαν. Τοῦτο συνέβη διὰ τῆς προσαρτήσεως νέων ἐδαφῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἠκολουθεῖτο συγκεκριμένη διαδικασία, ἥτις δὲν ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ ἀδιάφορον τὸ Ἰσλάμ[4].

Ὡσαύτως, ἁπλῆ εἶναι καὶ ἡ λύσις τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως[5]. Εἰς αὐτὴν τὸ προνόμιον δίδεται εἰς τὸν ἄνδρα, ὅστις δύναται, καὶ ἀναιτιωδῶς ἔτι, νὰ λύσῃ ταύτην διὰ τῆς ἐξηκριβωμένης θελήσεώς του νὰ μὴ συνεχίσῃ ὑφιστάμενος ὁ ἔγγαμος βίος. Ἀρκεῖ ἡ τρὶς ἐκφορὰ τῆς φράσεως «Εἶσαι διαζευγμένη», ἵνα τελεσθῇ αὕτη ἡ λύσις. Ζήτημα ἐγεννήθη ἄν δύναται διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκφορᾶς νὰ ἐπέλθῃ ἡ διάζευξις, τιθεμένου τοῦ τρίς ἐντὸς τῆς αὐτῆς προτάσεως. Μᾶλλον τὸ τοιοῦτον δὲν εἶνε δυνατόν, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι σκοπὸς τῆς τρισσῆς διαζεύξεως ὑπῆρξεν ἡ ἀποφυγὴ ἀσκόπων διαζυγίων, τά ὁποῖα δὲν θὰ ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὴν ἀληθῆ βούλησιν τοῦ συζύγου, ὅστις, ὑπὸ τὸ βάρος φευγαλέου θυμοῦ, θὰ διέλυεν οὕτω τὸν ἔγγαμον βίον του. Ἡ διαδοχική, καὶ δὴ καὶ κατ' ἄλλην χρονικὴν διάρκειαν, ὅμως, ἐκφορὰ καταδεικνύει τὴν ἄνευ ἑτέρου ἀκλόνητον βούλησίν του περὶ τερματισμοῦ τούτου. Τὸ ὀρθότερον εἶναι, ὅπως ἡ διαζευχθεῖσα γυνή, ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ὑπό τοῦ ἀνδρός της διαζεύξεως, μετακομίσῃ εἰς τὴν πατρῴαν οἰκίαν καὶ ἐπ' ἐλλείψει ταύτης τῆς τῶν ἐγγυτέρων συγγενῶν της, ὁπόθεν ὁ ἀνὴρ θ' ἀνακαλέσῃ κατόπιν ταύτην, ὀψέποτε θελήσῃ, ἀλλὰ πάντως ἐντὸς εὐλόγου χρονικοῦ διαστήματος —διότι, ἄν παρέλθῃ μέγα τοιοῦτο, τεκμαίρεται ἡ ἀκλόνητός του βούλησις περὶ ὁριστικῆς διαζεύξεως—, καὶ τοῦτο, ἕως ὅτου πληρωθῇ ὁ ἀπαιτούμενος τρισσὸς ἀριθμὸς διαζεύξεων[6].

---

4. Σχετικῶς ἰδὲ τὴν ἐξαιρετικὴν διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ ΧΑΣΑΝ ΜΠΑΝΤΑΟΥΗ, *Διοικητικὴ Ὀργάνωση τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὴν ἀραβικὴ κατάσταση. Ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ πρότυπο*, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1994.
5. ΜΟΥΧΑΜΑΝΤ ΚΑΜΑΛ – ΝΤΙΝ ΙΜΑΜ, *Ἀκχάμ ἀλ-ταλάκ φί ἀλ-σάρ ἀλ-ἰσλάμη*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1995, σσ. 4 ἑξ.
6. Περὶ τῶν περιπτώσεων τούτων ὅρα αὐτόθι, σ. 74 ἑξ.

Ἡ ἀρχικῶς προφορικὴ ἀστικὴ σύμβασις τοῦ γάμου, διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου κατέστη ἔγγραφος, χωρὶς πάντως ν' ἀπαιτῆται νὰ περιβληθῇ τύπου τινός ἤ ν' ἀκολουθήσῃ ὡρισμένον θρησκευτικὸν τελετουργικόν[7]. Τὰ ἐλάχιστα ἀπαιτούμενα στοιχεῖα, ἅτινα ἐξαρκοῦν διὰ τὸ ἐγκυρον ταύτης εἶναι ἡ κοινή βούλησις τῶν συζύγων, γνωστοποιουμένη διὰ τῆς προτάσεως καὶ τῆς ἀποδοχῆς, ὅπως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ συζύγου καταβολὴ πρὸς τὴν γυναῖκα τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς (*μάχρ*)[8]. Πέρα τούτων θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῇ ὁ,τιδήποτε θὰ ἐκρίνετο ἑκάστοτε σκόπιμον ὑπὸ τῶν μερῶν νὰ διαρρυθμισθῇ δι' αὐτῆς, ἀρκεῖ νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰσλὰμ καὶ νὰ μὴ καταστρατηγῇ τὰ κοινωνικὰ ἤθη.

Δυνατόν, λοιπόν, ἐν τῷ σώματι τοῦ κειμένου τῆς συμβάσεως νὰ τεθῇ ἡ ρήτρα ὅτι ὁ ἀνὴρ παραιτεῖται τοῦ δικαιώματος διαζεύξεως ὑπὲρ τῆς γυναικός (*ἔσμα φί γιάντ ἀλ-μάραα*). Τοῦτο ἐπάγεται ὅτι ὁ ἀνὴρ οὐδέποτε δύναται ν' ἀνακαλέσῃ τὴν ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς διὰ τοῦ γαμηλίου συμφώνου δοθεῖσαν πρὸς τὴν γυναῖκα παραχώρησιν. Ἔκτοτε αὕτη καθίσταται ὁ ἀποκλειστικὸς παράγων κινήσεως τῆς σχετικῆς διαδικασίας, ὑποκαθιστῶσα εἰς τὸ δικαίωμα τὴν ἀνδρῴαν μονομέρειαν τῆς λύσεως τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως.

Καθ' ὅτι ὁ γάμος ἀποτελεῖ ἀστικὴν σύμβασιν, ἐν αὐτῇ ἰσχύουν πάνθ' ὅσα ἰσχύουν γενικῶς εἰς τὰς ἀστικὰς συμβάσεις. Ὁπότε, ἐπιτρέπεται ἡ ἐξουσιοδότησις διὰ τὴν ἄσκησιν δικαιώματος, πηγάζοντος ἐξ αὐτῆς[9]. Ὁ ἀνήρ, λοιπόν, δύναται νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ τρίτον πρόσωπον, ὅπως, ἀντ' αὐτοῦ, κινήσῃ τὴν διαδικασίαν διαζεύξεως, ἐνεργοῦν ἐν ὀνόματι καὶ διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἐξουσιοδοτοῦντος - συζύγου. Ἡ ἐξουσιοδότησις αὕτη εἶναι εἰδικὴ διαπλαστικὴ ἐντολὴ καὶ δέον νὰ διατυποῦται σαφῶς εἴτε ἐν τῷ σώματι τῆς συμβάσεως

7. Αχμαντ Μαχμουντ Αλ-Σαφαη, *Ἀλ-ζαουάγκ φί ἀλ-σαρία ἀλ-ἰσλαμέια*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1411/1990, σ. 41 ἑξ., Αχμαντ Ιμπραχημ Χασαν, *Οὐσούλ ταρίχ ἀλ-κανούν*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 2003, σ. 615
8. Περὶ αὐτοῦ Αλ-Σαφαη, ἔνθ' ἀν., σ. 181-228.
9. Μουχαμαντ Μουσταφα Αλ-Σαλαμπη, *Ἀλ-μάντχαλ φί τααρίφ μπέλ φέκχ ἀλ-ἰσλάμη*, ἐν Βηρυτῷ 1388/1969, σ. 409-633 καὶ εἰδικῶς περὶ τῆς ἐντολῆς ὅρα τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ Ἀχμαντ Ἰμπραχήμ Χάσαν τὴν ὑποστηριχθεῖσαν ἐν Σορβώννῃ τῷ 1981 περὶ τῆς ἐντολῆς κατὰ τὸ Ἰσλαμικὸν καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον.

εἴτε ἀλλαχοῦ, ἐν εἰδικῷ πρὸς τοῦτο ἐγγράφῳ. Εἰσέτι, δύναται νὰ δοθῇ καὶ προφορικῶς, ἀρκεῖ, βεβαίως, τὸ τοιοῦτον ν' ἀποδείκνυται, συνήθως διὰ μαρτύρων.

Διὰ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ λάβουν τὴν τοιαύτην ἐξουσιοδότησιν, ἀρκοῦν αἱ γενικαὶ προϋποθέσεις πρὸς δημιουργίαν ἐννόμων σχέσεων (ἐνηβότης, διαύγεια, πίστις εἰς τὸ Ἰσλὰμ ἐνίοτε, νοῦς κ.ἄ.)[10], χωρὶς νὰ τίθενται εἰδικαὶ ἐπιπρόσθετοι προϋποθέσεις, ὅπως ἡ ἀνδρῴα ἰδιότης τοῦ ἐξουσιοδοτουμένου. Ἐλλείψει, λοιπόν, εἰδικῆς ρυθμίσεως, φυσικὸν ἐπακόλουθον εἶναι νὰ δύναται καὶ ἡ ἰδία γυνή-σύζυγος ν' αὐτοδιαζευχθῇ, καθ' ὅν, βεβαίως, τρόπον ἐπιτάσσει ἡ τρισσὴ διαδικασία.

Τοῦ διαζυγίου (*ταλάκ*)[11], ὅμως, διαφέρει ἡ ὑπέρ τῆς γυναικός προβλεφθεῖσα διαδικασία τοῦ *Χόλαα*[12], ἥτις ἐρρυθμίσθη διὰ τῆς Προφητικῆς Πρακτικῆς (*Σόννας*) καὶ τῆς ὁποίας, ἀντιθέτως, πρὸς τὸ διαζύγιον, δὲν ὑφίσταται κορανικὴ πρόβλεψις.

Κατ' αὐτήν, ὅταν θελήσῃ ἡ γυνὴ νὰ λύσῃ τὴν ἔγγαμον συμβίωσιν, ἀδυνατοῦσα νὰ πείσῃ τὸν ἄνδρα της νὰ τὴν ἀποπέμψῃ, δύναται νὰ προσφύγῃ εἰς τὸν δικαστήν[13], αἰτουμένη ὅπως οὗτος διατάξῃ τὴν λύ-

---

10. Περὶ τούτων ἀσχολοῦμαι διά μακρῶν ἐν τῇ διδακτορικῇ μοι διατριβῇ «Γενετήσιος παραβατικότης κατὰ τὸ ἰουστινιάνειον καὶ τὸ ἰσλαμικὸν δίκαιον», ἐν Ἀθήναις 2007, σ. 197 ἑξ.
11. Ὁ Ἀνδρούσης ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ [Γιανουλᾶτος, νῦν Τιράνων], *Ἰσλάμ, θρησκειολογικὴ ἐπισκόπησις*, ἐν Ἀθήναις 1975, εἰς σ. 196-201 ποιεῖται μνείαν τῶν σχετικῶν κορανικῶν ἐδαφίων. Ἡμεῖς, εἰς τὸ ἄρθρον μας «Γαμικὸν δίκαιον καὶ πρακτικὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Φατεμυδῶν» ἐν *Ἐκ. Φάρος*, τ. ΟΣΤ (2005) 195-211 προσεπαθήσαμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν τὰς πρακτικὰς ἰδιαιτερότητας τοῦ ἰσλαμικοῦ γάμου ἐν τῇ εἰρημένῃ κοινωνίᾳ. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ Δ. ΖΙΑΚΑ, «Γυναῖκα καὶ Οἰκογένεια στὴν Παύλεια Θεολογία καὶ τὴν Ἰσλαμικὴ Κοινωνία» ἐν *Ἡ Γυναῖκα κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο*, ἐν Βεροίᾳ 2003, σ. 159-172.
12. ΑΛ-ΣΑΪΕΝΤ ΣΑΜΠΕΚ, τ. 2, σ. 191-199.
13. Πρβλ. Ἀγνώστου Ἄραβα συγγραφέα, *Συντίπας ἤ οἱ πανουργίες καὶ οἱ μηχανορραφίες τῶν γυναικῶν* (μτφ. Κώστας Τρικογλίδης), ἐν Ἀθήναις 1982, κεφ: Ἱστορίας τοῦ γιοῦ τοῦ Βεζίρη καὶ τῆς γυναίκας τοῦ Λουτράρη, σ. 62-71 (ἐδῶ σ. 70): «Νὰ φύγεις, νὰ φύγεις ἀπὸ μένα! Δὲ σὲ θέλω πιά, γεροπαραλυμένε! Νὰ πᾶμε στὸν Καδῆ νὰ μᾶς δώσει διαζύγιο, καὶ πήγαινε νὰ βγάλεις τὰ μάτια σου μ' ὅποια κατσίκα θέλεις, φαῦλε, μασκαρά, ἀσυνείδητε, κτῆνος, πού ἔχεις γυναῖκα σὰν τὸ κρύο νερὸ καὶ φρόνιμη καὶ ἁγνὴ καὶ πιστὴ καὶ δὲν ξέρεις νὰ τὴν ἐκτιμήσεις!» (Τὸ κείμενο τοποθετεῖται πρὸ τοῦ ι' αἰῶνος, αὐτόθι, σ. 9).

σιν τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως. Ὑποχρεοῦται ὅμως νά ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν σύζυγον πάνθ' ὅσα ἔλαβε ὑπ' αὐτοῦ (σχετικῶς τὸ *χαντίθ* μὲ τὸν κῆπον). Αἱ ἀπόψεις διΐστανται καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ αἰτιῶδες, διὰ τινα σπουδαῖον λόγον ἤ καὶ εἰς τὸ δυνατὸν τοῦ ἀναιτιώδους ταύτης. Τὸ βέβαιον, πάντως, εἶναι ὅτι ἡ δικαστικὴ αὕτη ἀπόφασις εἶναι διαπλαστικὴ καὶ οὐχὶ ἀναγνωριστικὴ μιᾶς τετελεσμένης καταστάσεως.

Λεκτέον, ὡσαύτως, ὅτι προβληματικὴ παραμένει καὶ ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις καὶ δὴ καὶ ἄν ὑφίσταται ὑποχρέωσις διὰ τὸν δικαστὴν νὰ διατάξῃ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, ἀρκούμενος εἰς τὴν τοιαύτην ἐνώπιόν του ἐκφρασθεῖσαν βούλησιν τῆς γυναικός, ἤ, ἀντιθέτως, δύναται ὁ ἴδιος νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν κατάστασιν, ἀναλόγως τῶν συγκεκριμένων περιστατικῶν. Τὸ ζήτημα, νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν ἀκολουθητέαν πρόκρισιν τοῦ αἰτιώδους ἤ ἀναιτιώδους ταύτης. Ἐπικρατεῖ, πάντως, ἡ ἀντίληψις ἐν τῇ ἰσλαμικῇ νομικῇ διδασκαλίᾳ[14] ν' ἀκολουθῆται ἡ πρακτικὴ τοῦ ἰδίου τοῦ Προφήτου, ὅστις ἐν προκειμένῳ ἠρκέσθη εἰς τὴν βούλησιν τῆς συζύγου του Θάμπετ ἐν τῷ σχετικῷ, νομιμοποιητικῷ τοῦ θεσμοῦ *χαντίθ* (διήγησιν), χωρὶς νὰ διατάξῃ ἔρευναν καὶ χωρὶς νὰ προβῇ εἰς διευκρινιστικὰς ἐρωτήσεις. Τοῦτο ἤγαγε τὸν νομοκανονολόγον Σάφαη νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Προφήτης «ἐξήρκησεν εἰς τὰς διαπροσωπικὰς σχέσεις τὴν πιθανολόγησιν (τῶν ἰσχυρισμῶν)», ὁπότε ἐν προκειμένῳ ἐξαρκεῖ ἡ δήλωσις τῆς γυναικός.

Πρὸ τῆς κατακλείσεως τοῦ σημειώματος αὐτοῦ, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ ἀναφερθῶ εἰς τὸν νομικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ θεσμοῦ τοῦ *Χόλαα* καὶ δὴ καὶ ἄν οὗτος ἀποτελεῖ διαζύγιον ἤ ἁπλῆν διάλυσιν τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως. Ἔνιοι ὑπεστήριξαν ὅτι πρόκειται περὶ δικαστικοῦ ρεπουδίου ἕνεκεν τῆς διηγήσεως περὶ τὸν Προφήτην: «*λαβὲ τὸν κῆπον σου καὶ διάζευξον ταύτην*», ἐξ ἑτέρου δ' ἐλλείψει ἐπιλογῆς ἐκ μέρους τοῦ συζύγου, ὅστις δὲν δύναται ἄλλως πράττειν. Ἕτεροι νομοκανονολόγοι (Ἄχμαντ, Ἴμπν Νταοῦντ) καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων τοῦ Προφήτου (Ἴμπν Ἀμπᾶς, Ὀθμάν μπέν Ὄμαρ) ἐθεώρησαν τοῦτο διάλυσιν, καθ' ὅτι δὲν ἀνεφέρθη ἐν τῇ *Σοῦρετ Ἀλ-Μπάκαρα*[15] καὶ

14. Αὐτόθι.

15. «Δὶς δίδεται ἡ διάζευξις. Ἐὰν διατηρῆτε τὴν σύζυγον ὑμῶν, μεταχειρίσθητε αὐτὴν καλῶς, ἐὰν τὴν ἀποβάλητε, πράξετε τοῦτο γενναίως. Δὲν επιτρέ-

ὅθεν ἡ διάλυσις ἐπέρχεται, κατ' αὐτούς, συναινετικῷ τῷ τρόπῳ[16]. Τὸ τοιοῦτον φρονεῖ καὶ ὁ Ἴμπν Κίαμ, δοθέντος ὅτι δὲν χωρεῖ ὑπαναχώρησις, ὅπως εἰς τὸ διαζύγιον, οὐδ' ἡ ἀναγκαιότης τοῦ τρισσοῦ τῆς διαζεύξεως. Ἡ διαφορὰ τοῦ νομικοῦ χαρακτηρισμοῦ δὲν εἶναι μόνον θεωρητική, διότι ἐν ᾗ περιπτώσει, καθ' ἥν τις διαζευχθῇ γυναῖκα καὶ εἶτα δώσῃ *Χόλαα*, τότε τὸ τοιοῦτον θεωρεῖται ὁριστικὴ διάζευξις καὶ ἄρα διὰ τὴν ἐπαναφορὰν της δέον αὕτη νὰ ὑπανδρευθῇ ἄλλον καὶ κατόπιν νὰ λάβῃ ταύτην ἐκ νέου ὁ πρῴην σύζυγος, ἐν ᾧ, ἂν πρόκειται περὶ ἁπλῆς διαλύσεως (ὅπερ καὶ ὀρθότερον), τότε μετὰ τὴν δὶς διάζευξιν καὶ τὸ *Χόλαα*, δύναται οὗτος νὰ ὑποχωρήσῃ αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ ταύτην, ἄνευ νέου γάμου της, λόγῳ μὴ ἐκπληρώσεως τοῦ ἀπαιτουμένου τρισσοῦ ἀριθμοῦ τῶν διαζεύξεων.

Ἐφ' ὅσον μία γυνή ἔλαβε *Χόλαα*, δέν χωρεῖ δυνατότης διαζυγίου, λόγῳ λύσεως τῆς διὰ τοῦ *Χόλαα*[17] ἐγγάμου σχέσεώς των.

πεται ὑμῖν νὰ κρατήσετε ὅ,τι ἐδώκατε εἰς αὐτήν, ἐκτός ἂν μὴ φοβῆσθε νὰ παραβῆτε τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν φοβῆσθε μήπως δὲν τηρήσητε αὐτάς, δὲν θὰ ἐπιβαρύνῃ ἀμφοτέρους ἁμάρτημα, δι' ὅσα ἤθελε πράξει ἡ σύζυγος πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτῆς. Τοιοῦτοί εἰσι οἱ ὅροι τοῦ Κυρίου. Μὴ ὑπερπηδᾶτε αὐτούς, καθ' ὅτι ὁ ὑπερπηδῶν τοὺς ὅρους τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄδικος. Ἐάν τις ἐξ ὑμῶν διαζευχθῇ τρὶς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὸν νὰ τὴν ἀναλάβῃ, ἐὰν πρῶτον δὲν ἤθελε συζευχθῇ αὐτὴν ἕτερος, ὅστις ἐπ' ἴσης ἤθελε διαζευχθῇ αὐτήν. Οὗτοι ἐὰν συμφιλιωθῶσι, δὲν ἁμαρτάνουσι, βέβαιοι ὅτι δὲν παραβαίνουσι τοὺς ὅρους τοῦ Κυρίου. Τοιοῦτοί εἰσι οἱ ὅροι οὓς ὁ Κύριος ἐξηγεῖ εἰς λαὸν ἐχέφρονα» (*Μπάκαρα-Βοῦς* 229-230).

16. ΜΠΑΝΤΑΪΕΤ ΑΛ-ΜΟΥΓΚΝΤΑΧΕΝΤ, τ. 2, σ. 65.

17. Εἰς τὸ προσφάτως κυκλοφορῆσαν βιβλίον τῆς ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, *Συγκριτικὸ δίκαιο καὶ νομικὸς πλουραλισμός*, ἐν Ἀθήναις - Θεσσαλονίκῃ 2008, σ. 132-205 ἐξετάζεται κατὰ τρόπον ἄρτιον ὁ θεσμός τῆς δι' ἀποπομπῆς λύσεως τῆς ἐγγάμου συμβιώσεως ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος τῶν συζύγων. Ἡ συγγραφεύς, προκρίνουσα τὸν φιλελεύθερον τρόπον ἑρμηνείας τῆς *Σαρία*, ὁδηγεῖται εἰς συμπεράσματα, τά ὁποῖα ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν καταλύουν τὴν μακραίωνα παράδοσιν τοῦ Ἰσλὰμ, τὴν ὁποίαν σέβεται, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατορθώνουν, διὰ τῆς προκριθείσης ἑρμηνείας, νὰ εὐθυγραμμίσουν τὴν *Σαρία* πρὸς τὰ διεθνῶς —καὶ ἡμεδαπῶς— κρατοῦντα. Ἡ πλουσία νομολογικὴ ἐπίκλησις προσφάτων ἀποφάσεων δικαστηρίων τῶν «ἰσλαμικῶν κρατῶν» καὶ ὁ ἐπιτυχὴς σχολιασμός των, συμβάλλουν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Πρβλ. καὶ Ἀρετὴ Δημοσθένους, *Γυναῖκα καὶ Ἰσλὰμ. Τὸ διαζύγιο καὶ οἱ μικτοὶ γάμοι. Ἔρευνα νομικὴ-θρησκειολογικὴ* (διδακτορικὴ διατριβὴ ἐν Θεολογικῇ Σχολῇ Ἀθηνῶν), ἐν Ἀθήναις 2005, σ. 119 ἑξ.

Η ΑΓΙΑ ΠΟΛΗ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΙΑ: ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Γιάννης Πλεμμένος
Νομικὸς - Ἐθνομουσικολόγος, MPhil, PhD.

1. Εἰσαγωγὴ

Στὴν εὐρωπαϊκὴ δραματουργία, ἡ Ἱερουσαλὴμ ἔχει περισσότερο συνδεθεῖ μὲ τὴν Α' Σταυροφορία καὶ τὴ σύγκρουση Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων ποὺ κατέληξε στὴν ἀνακατάληψη τῶν Ἁγίων Τόπων γιὰ ἕναν περίπου αἰώνα (1099-1187). Οἱ Ἅγιοι Τόποι εἶχαν περιέλθει ἀπὸ τὸν 7ο αἰώνα στὰ χέρια τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα ἄρχισαν νὰ ἐξαπολύουν διωγμοὺς κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ νὰ λεηλατοῦν τὰ Ἱερὰ Προσκυνήματα. Τὸν 11ο αἰώνα, ὅπου λαμβάνει χώρα καὶ ἡ Α' Σταυροφορία, οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν φτάνουν στὸ ἀποκορύφωμά τους, ὅταν ὁ χαλίφης Ἀλ-Χακὶμ ἐξαπολύει τὸν χειρότερο μέχρι τότε διωγμὸ (1007), ποὺ ἐπέφερε δημεύσεις ἱερῶν περιουσιῶν, τὴν καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴ λεηλασία τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς Ἀναστάσεως. Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ σφοδρὴ ἀντιπαράθεση τῶν Ἀράβων μὲ τοὺς Σελτζούκους Τούρκους, ποὺ ἦταν τότε ἡ ἀνερχόμενη δύναμη.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἔλευση τῶν Σταυροφόρων, πρὶν τὸ κλείσιμο τοῦ 11ου αἰώνα (1099), χαιρετίστηκε μὲ μεγάλη ἱκανοποίηση ἀπὸ τοὺς

Χριστιανοὺς τῶν Ἱεροσολύμων. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ σκληρότητα ποὺ συχνὰ ἐπέδειξαν οἱ Σταυροφόροι ἔναντι τῶν ἡττηθέντων Μουσουλμάνων, ποὺ ἔφτασε κάποτε καὶ σὲ σφαγὲς τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου. Ἂν καὶ οἱ Φραγκολατῖνοι Σταυροφόροι προσπάθησαν νὰ περιορίσουν τὴν Ὀρθόδοξη παρουσία στοὺς Ἁγίους Τόπους, ἐντούτοις ὠφέλησαν τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἐπανέφεραν τὸν Ναὸ τῆς Ἀναστάσεως στὴν προτέρα του μορφή, ἑνοποίησαν τοὺς τέσσερεις Ναοὺς (Ἀναστάσεως, Γολγοθᾶ, Ἀποκαθηλώσεως καὶ Εὑρέσεως) καὶ προσέδωσαν στὸ συγκρότημα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τὴν ἑνιαία μορφὴ ποὺ διατηρεῖ μέχρι σήμερα. Ἂν καὶ τὰ Πάνσεπτα Προσκυνήματα διοικοῦνταν ἀπὸ τὸν λατινικὸ Κλῆρο, οἱ Ἁγιοταφίτες διατήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ διαχειρίζονται τὸν Ναὸ τῆς Εὑρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ νὰ λειτουργοῦν ἑλληνιστὶ στὸν Πανάγιο Τάφο καὶ τὴ Βηθλεέμ[1].

Ἡ παροῦσα μελέτη ἐξετάζει τὰ δραματικὰ καὶ μελοδραματικὰ ἔργα Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων δημιουργῶν, ποὺ ἀξιοποιοῦν τὰ γεγονότα τῆς Α' Σταυροφορίας μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἱερουσαλήμ. Λόγω τῆς πληθύος τῶν σχετικῶν ἔργων, ἡ μελέτη περιορίζεται στὰ δημιουργήματα ποὺ ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους στὸ θέατρο καὶ τὴν ὄπερα καὶ παραμένουν μέχρι σήμερα δημοφιλῆ. Ἡ ἐξέταση προχωρᾶ κατὰ χῶρες (Ἰταλία, Ἑλλάδα, Γαλλία, Ἀγγλία, Αὐστρία), ἡ σειρὰ τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ σχετικοῦ ἔργου σὲ κάθε μία ἀπὸ αὐτές. Ἡ κατανομὴ τῶν ἔργων κατὰ χῶρες ὑποδείχθηκε ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα τῶν ἔργων καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτὰ προσεγγίζονται. Ἤδη ἀπὸ τὸν 14ο αἰώνα, στὴν Ἱερουσαλὴμ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Φραγκισκανοὶ Μοναχοί, καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν Ἅλωση τὸ ἐνδιαφέρον τῶν εὐρωπαϊκῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους γίνεται ὁλοένα ἐντονότερο. Τὰ Πάνσεπτα Προσκυνήματα γίνονται ἀντικείμενα συνθηκῶν μεταξὺ τῶν Δυνάμεων καὶ τῶν Ὀθωμανῶν, γεγονὸς ποὺ ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία κάθε ἐποχῆς.

1. Βλ. Στὸ: ODED PERI, *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times* (Brill, Leiden 2001).

Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὸ δρᾶμα πρέπει μᾶλλον νὰ ἐνταχθεῖ σὲ εὐρωπαϊκὴ ἐπίδραση, ἀφοῦ ἕπεται τῶν πρώτων μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δημιουργιῶν, ἂν καὶ θεωρεῖται πολὺ σημαντική, καθὼς ἀνήκει στὶς πρῶτες σχετικὲς δημιουργίες μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Κρητικῆς Ἀναγέννησης τοῦ 17ου αἰώνα. Πρέπει πάντως νὰ τονιστεῖ ὅτι τὸ corpus τῶν δραματικῶν ἔργων μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἱερουσαλὴμ ξεπερνᾶ τὰ 100 καλλιτεχνήματα καὶ οἱ δημιουργοί τους ἀνήκουν στοὺς σημαντικότερους καλλιτέχνες κάθε ἐποχῆς (ὅπως ὁ Βολταῖρος, ὁ Βιβάλντι, ὁ Χαῖντελ, ὁ Ροσίνι καὶ ὁ Βέρντι), τὰ δὲ ἔργα τους συνεχίζουν μέχρι σήμερα νὰ παίζονται καὶ νὰ κυκλοφοροῦν.

2. Ἡ Ἱερουσαλὴμ τοῦ Tasso

Ἡ χώρα μὲ τὶς πρῶτες, σημαντικότερες καὶ πολυπληθέστερες δραματουργικὲς ἐπεξεργασίες τῆς Α' Σταυροφορίας εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ Ἰταλία. Τοῦτο ὀφείλεται, σὲ μεγάλο βαθμό, στὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔτρεφε τὸ Βατικανὸ γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους πρὶν ἀκόμα τὴν ἅλωση τῆς Κων/πόλεως. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἀπὸ τὸ 1334 στὸν λόφο τῆς Σιών, στὴν Ἱερουσαλήμ, ἐγκαθίστανται Φραγκισκανοὶ Μοναχοί, ποὺ ἱδρύουν δική τους Μονή. Μὲ τὴν ἐπικράτηση ὅμως τῶν Ὀθωμανῶν στὴν Παλαιστίνη ἐπὶ σουλτάνου Σελὶμ (1517), οἱ Φραγκισκανοὶ πέφτουν σὲ δυσμένεια, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Μονή τους νὰ καταστραφεῖ (1523). Μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς πρώτης συνθήκης μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας (1604), ποὺ ἀναγνώριζε ἐπίσημα δικαιώματα τῶν Λατίνων στοὺς Ἁγίους Τόπους, στὴν Ἁγία Γῆ ἐμφανίζονται καὶ οἱ Ἰησουίτες ποὺ λειτουργοῦν ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τοὺς Φραγκισκανούς. Λίγο ἀργότερα (1677), ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος Β' ἀκύρωσε τὶς ἐνέργειες τοῦ πρέσβη τῆς Βενετίας, ποὺ μαζὶ μὲ τοὺς ὁμολόγους του τῆς Αὐστρίας, Γαλλίας καὶ Πολωνίας, διεκδικοῦσε τὴν παραχώρηση νέων, μὴ ἱστορικῶν, προνομίων στοὺς Λατίνους.

Ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῶν τῶν διεργασιῶν, δὲν ἔρχεται ὡς ἔκπληξη τὸ γεγονὸς τῆς πρωτιᾶς τῆς Ἰταλίας στὴ δραματουργικὴ ἐπεξεργασία τῆς Α' Σταυροφορίας. Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀποτυπώνεται στὸν τίτλο τοῦ ἐπικοῦ ποιήματος *Ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλὴμ* (Gerusalemme Liberata) τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ ποιητῆ τοῦ 16ου αἰώνα Torquato Tasso.

Ὁ Ἰταλὸς δημιουργὸς ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Α' Σταυροφορίας καὶ τὴν ἀνακατάληψη τῶν Ἁγίων Τόπων, περιγράφοντας μὲ γλαφυρότητα τὴ σύγκρουση Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων. Τὴν ἀγριότητα καὶ σατανικότητα τῶν Μουσουλμάνων ἐνσαρκώνει ἡ Σαρακηνὴ μάγισσα Armida, ποὺ φέρεται ὅτι ἔχει ἀποσταλεῖ ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ σκότους, γιὰ νὰ ξελογιάσει τοὺς Χριστιανοὺς Σταυροφόρους καὶ νὰ τοὺς παρεκκλίνει ἀπὸ τὸν σκοπό τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν ἰδανικὸ Χριστιανὸ Σταυροφόρο ἐνσαρκώνει ὁ ἱππότης Rinaldo, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα ἀφοσιωμένος στὸ καθῆκον του ἀλλὰ καὶ εὐαίσθητος καὶ ρομαντικός. Ἡ Armida τὸν πλησιάζει, ὅπως ἡ Κίρκη τὸν Ὀδυσσέα, καὶ μὲ τὰ μαγικά της ἀρχίζει νὰ τὸν ἐπηρεάζει, μέχρι ποὺ τὰ μάγια της ἐξουδετερώνονται ἀπὸ τὴν ἀγάπη της γι' αὐτὸν καὶ τελικὰ πείθεται νὰ γίνει Χριστιανή.

Ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλὴμ τοῦ Tasso εἶναι ἕνα ἐπικὸ ποίημα, ποὺ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1581. Τὸ ἔργο εἶναι μία λογοτεχνικὴ ἐκδοχὴ τῆς Α' Σταυροφορίας, στὸ ὁποῖο οἱ Χριστιανοὶ ἱππότες, ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Γοδεφρίδου τῆς Βουλώνης, μάχονται μὲ τοὺς Μουσουλμάνους, γιὰ νὰ ὀργανώσουν τὴν πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ. Τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτάστιχες στροφὲς ποὺ συγκεντρώνονται σὲ 20 ᾠδὲς (*cantos*) διαφορετικοῦ μεγέθους. Ὁ Tasso δανείζεται συχνὰ τὴν πλοκὴ καὶ τοὺς χαρακτῆρες του ἀπὸ τὸ ἔργο *Orlando furioso* τοῦ ἄλλου μεγάλου Ἰταλοῦ ποιητῆ Ariosto. Ἐμπνέεται, ἐπίσης, ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Βιργιλίου (εἰδικὰ στὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ ἔργου ποὺ διηγοῦνται τὴν πολιορκία καὶ τὶς ἐχθροπραξίες). Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ θέματος τοῦ Tasso βασίζεται σὲ πραγματικὰ γεγονότα τῆς σύγκρουσης Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, στὰ ὁποῖα προσθέτει καὶ φανταστικὰ στοιχεῖα. Ὅπως καὶ ἄλλα ἔργα τῆς περιόδου ποὺ περιγράφουν συγκρούσεις μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, τὸ θέμα εἶχε ἀπήχηση στοὺς ἀναγνῶστες, καθὼς ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία προωθοῦνταν στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, καὶ ἕνα αἰώνα ἀργότερα θὰ ἔφτανε στὴ Βιέννη (1683).

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ δίδυμο Armida - Rinaldo, στὸ ἔργο ἐμφανίζονται καὶ ἄλλα δύο ζευγάρια: Sofronia - Olindo καὶ Clorinda - Tancredi. Ἡ Sofronia, μία Χριστιανὴ κοπέλα τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνη ἑνὸς ἐγκλήματος στὸν ἑαυτό της, προκειμένου νὰ ἀποτρέψει μία γενικευμένη σφαγὴ τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὸν μουσουλ-

μάνο βασιλιά. Ταυτόχρονα, ὁ ἀγαπημένος της Olindo, σὲ μία προσπάθεια νὰ τὴ σώσει, κατηγορεῖ καὶ αὐτὸς τὸν ἑαυτό του, καὶ καθένα ἀπὸ τὰ δύο μέρη προσπαθεῖ νὰ σώσει τὸ ἄλλο. Ἐμφανίζονται ἡ Clorinda, μία Καυκάσια γυναίκα-ἀμαζόνα ἀπὸ Ἀφρικανοὺς γονεῖς, ποὺ συντάσσεται μὲ τοὺς Μουσουλμάνους, καὶ ὁ Tancredi, ἕνας Χριστιανὸς ἱππότης ποὺ τὴν ἀγαπᾶ. Κατὰ τὴ διάρκεια μίας νυχτερινῆς μάχης, ὅπου ἡ Clorinda βάζει φωτιὰ σὲ ἕναν χριστιανικὸ πύργο πολιορκίας, σκοτώνεται κατὰ λάθος ἀπὸ τὸν Tancredi, ἀλλὰ προσχωρεῖ στὸν Χριστιανισμὸ, πρὶν πεθάνει. Ἐμφανίζεται, ἐπίσης, ἡ πριγκίπισσα τῆς Ἀντιόχειας Erminia, ποὺ ἐρωτεύεται τὸν Tancredi, καὶ προδίδει τοὺς ἀνθρώπους της, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει. Ὅταν, ὅμως, μαθαίνει ὅτι ὁ Tancredi ἀγαπᾶ τὴν Clorinda, ἐπιστρέφει στοὺς Μουσουλμάνους, κλέβει τὴν πανοπλία τῆς Clorinda καὶ προσχωρεῖ σὲ μία ὁμάδα ποιμένων.

Στὴ συνέχεια, ἐμφανίζεται ἡ μάγισσα Armida, ποὺ εἰσχωρεῖ στὸ χριστιανικὸ στρατόπεδο, ζητώντας ἐνισχύσεις, ἀλλὰ οἱ ἀποπλανητικοὶ τρόποι της διχάζουν τοὺς ἱππότες μεταξύ τους, μὲ ἀποτέλεσμα μία ὁμάδα νὰ τὴν ἀκολουθήσει, γιὰ νὰ μετασχηματιστεῖ σὲ ζῶα ἀπὸ τὰ μαγικά της. Ἡ Armida προσπαθεῖ νὰ σκοτώσει τὸν γενναιότερο Χριστιανὸ ἱππότη Rinaldo, ἀλλὰ τὸν ἐρωτεύεται καὶ τὸν παίρνει μακριὰ σὲ ἕνα μαγικὸ νησί, ὅπου τὸν ἀποπλανᾶ μὲ τὰ χάδια της καὶ τὸν καθιστᾶ ἀργόσχολο. Στὴ συνέχεια, δύο Χριστιανοὶ ἱππότες ἀναζητοῦν τὸ κρυμμένο φρούριο, ξεπερνοῦν τοὺς κινδύνους, ποὺ τὸ φρουροῦν, καί, δίνοντας στὸν Rinaldo τὸν διαμαντένιο καθρέφτη του, τὸν ἀναγκάζουν νὰ δεῖ τὸ κατάντημά του καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὸν πόλεμο, ἀφήνοντας τὴν Armida ἀπελπισμένη. Ἡ Armida θρηνεῖ γι' αὐτὴν τὴν ἀπώλεια καὶ ἀναζητεῖ τὸν θάνατο, ἀλλά, σὰν μάγισσα, δὲν μπορεῖ νὰ πεθάνει. Ἀπὸ τὴ διήγηση, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ μεταμόρφωση τῶν ἱπποτῶν ἀπὸ τὴν Armida θυμίζει τὴν Κίρκη τῆς *Ὀδύσσειας* τοῦ Ὁμήρου.

Κάποιοι ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες τοῦ ἔργου βασίζονται σὲ ἱστορικὰ πρόσωπα, ἐνῶ ἄλλοι εἶναι ἐντελῶς φανταστικοί. Τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα εἶναι ὁ Γοδεφρίδος τῆς Βουλώνης (Goffredo), ἕνας ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Α' Σταυροφορίας καὶ ἀργότερα κυβερνήτης τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ Πέτρος ὁ Ἐρημίτης (Pietro l'eremita), πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῆς Σταυροφορίας, καὶ ὁ Tancredi, ἕνας Νορ-

μανδὸς ἱππότης, ποὺ ἔγινε ἀργότερα κυβερνήτης τῆς Γαλιλαίας καὶ τῆς Ἀντιόχειας. Αὐτὸς καὶ ὁ Gaston IV τοῦ Bearn φέρονται ὡς οἱ πρῶτοι Σταυροφόροι ποὺ εἰσῆλθαν στὴν Ἱερουσαλὴμ, ὅταν ἡ πόλη ἔπεσε στὶς 15 Ἰουλίου 1099.

Ὁ Rinaldo ἦταν ἕνας γενναῖος Χριστιανὸς ἱππότης, ἀπόγονος τοῦ Οἴκου τῶν Este, ἂν καὶ δὲν συμμετεῖχε στὶς Σταυροφορίες. Ὁ χαρακτήρας του φαίνεται πὼς εἶναι μία ἐπινόηση τοῦ Tasso, γιὰ νὰ κολακεύσει τὸν πάτρωνά του Alfonso II d'Este, Δούκα τῆς Ferrara. Ἄλλος ἕνας ἱππότης Rinaldo ἐμφανίζεται καὶ στὸν Orlando Furioso τοῦ Ariosto. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπαλλαγή του ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῆς Armida, ἐπιδιώκει τὴν τιμωρία του στὸ Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ χριστιανικοῦ καθήκοντός του, γιὰ ἀγάπη, καὶ συμμετέχει στὴν τελικὴ ἐπίθεση στὴν Ἱερουσαλήμ.

Ἀπὸ τὰ φανταστικὰ πρόσωπα, ἡ Armida, ἐκτὸς ἀπὸ μάγισσα, περιγράφεται ὡς μία ὄμορφη εὐγενὴς ἀπὸ τὴ Δαμασκό, ὁ παπποὺς τῆς ὁποίας (Idraote) εἶναι κυβερνήτης τῆς Συριακῆς πόλης καὶ μάγος. Χρησιμοποιεῖ τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὶς μαγικές της ἱκανότητες, γιὰ νὰ παρασύρει τοὺς Χριστιανοὺς ἱππότες καὶ νὰ σπείρει διχόνοια ἀνάμεσά τους. Ἀφοῦ παρασύρει τὸν Rinaldo στὸ μαγικὸ νησί της, οἱ δύο τους ἐρωτεύονται. Ὅταν ὁ Rinaldo ἔρχεται στὰ λογικά του καὶ τὴν ἀφήνει, γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴ μάχη, γίνεται αὐτοκαταστροφική. Ὁ χαρακτήρας της ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Κίρκη τοῦ Ὁμήρου καὶ τὴν Alcina τοῦ Ariosto.

Ἡ Erminia εἶναι κόρη τοῦ μουσουλμάνου βασιλιᾶ τῆς Ἀντιόχειας (Cassano), ποὺ σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, ὅταν κατέκτησαν τὴν πόλη. Ὁ Tancredi, ἐντούτοις, τῆς συμπεριφέρεται μὲ τιμὲς καὶ τὴν προστατεύει, προκαλώντας ἔτσι τὸν ἔρωτά της. Ὅταν ὁ Tancredi πληγώνεται στὴ μάχη καὶ εἶναι στὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου, ἐκείνη προδίδει τοὺς ἀνθρώπους της, θεραπεύοντάς τον μὲ εἰδικὰ βότανα. Ἡ ἀγάπη της γίνεται ζηλοτυπία, ὅταν συνειδητοποιεῖ ὅτι ὁ Tancredi εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴν Clorinda, γι' αὐτὸ καὶ ἐπιστρέφει στοὺς δικούς της. Στὸ πρόσωπο τοῦ Tancredi, ὁ Tasso ἐνσαρκώνει τὴ χριστιανικὴ ἐπιείκεια, κάτι, βεβαίως, ποὺ δὲν συνέβαινε πάντα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Α' Σταυροφορίας.

Ἡ Clorinda περιγράφεται ὡς μία ἀμαζόνα πριγκίπισσα, ποὺ ἀγωνίζεται στὸ πλευρὸ τῶν Μουσουλμάνων, ἂν καὶ στὴν πραγματικότη-

τα εἶναι κόρη τοῦ Χριστιανοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰθιοπίας, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει. Γεννήθηκε λευκή, ἕνα ἐξαιρετικὸ γεγονὸς ποὺ ἀποδόθηκε στὴ σύλληψή της κάτω ἀπὸ μία εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Φοβούμενη ὅτι ὁ μελαμψὸς βασιλιὰς δὲν θὰ πίστευε αὐτὴ τὴν ἐξήγηση, ἡ μητέρα τῆς Clorinda μετέφερε τὸ παιδὶ στὴν Αἴγυπτο μὲ τὸν ὑπηρέτη της (Arsete), ὅπου ἀνατράφηκε σὰν μουσουλμάνα. Ἡ Clorinda σκοτώνεται ἀπὸ τὸν Tancredi καί, πεθαίνοντας, τοῦ ζητᾶ νὰ τὴ βαπτίσει. Ἡ βάπτισή της στὸν Χριστιανισμὸ λειτουργεῖ ὡς ἀποκατάσταση τῆς διασαλευθείσας τάξης καὶ ὡς λύτρωση γιὰ τὴν ἡρωίδα, θυμίζοντάς μας τοὺς ἐξισλαμισμένους Ἕλληνες, ποὺ ἐκτελοῦνταν, ὅταν ἐπέστρεφαν στὴν πατρώα πίστη τους καὶ γίνονταν νεομάρτυρες.

Ἡ Sofronia καὶ ὁ Olindo παρουσιάζονται ὡς ζευγάρι νεαρῶν Χριστιανῶν, ποὺ ζοῦν στὴν Ἱερουσαλὴμ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση της στοὺς Σταυροφόρους. Ὅταν ὁ Μουσουλμάνος κυβερνήτης τῆς πόλης (Aladino) διατάζει τὸν διωγμὸ τῶν Χριστιανῶν, τοὺς στέλνει γιὰ ἐκτέλεση. Ἡ Clorinda τοὺς λυπᾶται καὶ τοὺς διασώζει, καθὼς ἑτοιμάζονται νὰ καοῦν στὸν πάσσαλο. Ἡ ἱστορία τους μᾶς θυμίζει παρόμοιες περιπτώσεις ζεύγων μαρτύρων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ἐνῶ ἡ διάσωσή τους λειτουργεῖ ὡς θαυματουργικὴ παρέμβαση καὶ ὡς ἀνταπόκριση τοῦ Θεοῦ στὶς προσευχές τους.

3. Ἡ ἑλληνικὴ διασκευὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοῦ Tasso

Ἴσως ἔρχεται ὡς ἔκπληξη τὸ γεγονὸς ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν Ἰταλία ἀκολουθεῖ ἡ Ἑλλάδα, ὄχι τόσο ἀπὸ πλευρᾶς ποσοτικῆς παραγωγῆς ἀλλὰ ἀπὸ πλευρᾶς σπουδαιότητας. Πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ ἕνα μόνο ἔργο, ποὺ ἀνήκει ὅμως στὶς ἐμβληματικὲς δημιουργίες τοῦ Κρητικοῦ 17ου αἰώνα: τὰ τέσσερα ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Κρητικοῦ Γεωργίου Χορτάτση, ποὺ τυπώθηκαν τὸ 1637 στὴ Βενετία. Τὰ ἰντερμέδια, ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς λέξεις *intermedio* καὶ *intermezzo*, ἦταν σύντομα δραματικὰ κείμενα, ποὺ προορίζονταν εἴτε γιὰ παράσταση ἀνάμεσα στὶς πράξεις τῶν θεατρικῶν ἔργων, εἴτε γιὰ αὐτόνομη παράσταση. Ἡ πρώτη ἔκδοση τῶν ἰντερμεδίων ἔγινε μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Κύπριου ἱερέα Ματθαίου Κιγάλα, ποὺ φέρεται ὅτι τὰ μετέγραψε ἀπὸ τοὺς ἰταλικοὺς χαρακτῆρες, στοὺς ὁποίους τὰ εἶχε γράψει ὁ

Χορτάτσης, σὲ ἑλληνικούς. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι ἔπεσε σὲ ἀρκετὰ λάθη καὶ προχώρησε σὲ διάφορες παρεμβάσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς γλώσσας, τοῦ στίχου καὶ τοῦ περιεχομένου[2].

Ἡ Ἐρωφίλη τοῦ Γεωργίου Χορτάτση εἶναι ἡ σημαντικότερη τραγωδία τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Γράφτηκε γύρω στὰ 1600 καὶ δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1637 στὴ Βενετία, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ. Φαίνεται πὼς παίχτηκε ἀρκετὲς φορὲς στὴν Κρήτη, στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Ἑνετοκρατίας. Τὸ ἔργο εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ ἰταλικὸ πρότυπο, τὸ *Orbecche* τοῦ Gianbattista Giraldi, ἀλλὰ ὁ Ἕλληνας ποιητὴς δούλεψε πολὺ ἐλεύθερα, μετρίασε τὶς αἱματηρὲς σκηνὲς καὶ ἔδωσε στοὺς ἥρωές του ἦθος καὶ περισσότερη εὐγένεια. Τὰ διαλογικὰ μέρη τῆς Ἐρωφίλης εἶναι γραμμένα σὲ ζευγαρωτοὺς δεκαπεντασύλλαβους στίχους, ἐνῶ τὰ χορικὰ σὲ *τερτσίνες* (ἰταλικὸ στιχουργικὸ σχῆμα). Ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ πρωτότυπου ἔπους τοῦ Tasso, ὁ Χορτάτσης ἀξιοποιεῖ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Armida καὶ τοῦ Rinaldo, τὸ ὁποῖο τὸ τροποποιεῖ σὲ ἀρκετὰ σημεῖα[3].

Στὰ ἰντερμέδια τοῦ Χορτάτση, ἡ Ἱερουσαλὴμ δὲν εἶναι μόνο τὸ ὑπόβαθρο, στὸ ὁποῖο στήνεται ἡ ἱστορία ἀγάπης τῶν δύο κεντρικῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ τὸ σύμβολο τῆς Χριστιανοσύνης, ποὺ ἐμπνέει τοὺς Σταυροφόρους καὶ κάθε πιστὸ διαχρονικά. Φαίνεται λοιπὸν πὼς στὴν Ἑνετοκρατούμενη Κρήτη, ἡ Ἁγία Πόλη μὲ τὰ προσκυνήματά της ἐνέπνεαν τὴν τοπικὴ εὐσέβεια καὶ τροφοδοτοῦσαν τὸ ἡρωικὸ φρόνημα (ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μέρος ἑνὸς ἔπους). Δὲν πρέπει, γιὰ παράδειγμα, νὰ εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ὁ Σαρακηνὸς διοικητὴς τῆς Ἁγίας Πόλης μετατρέπεται σὲ Τοῦρκο σουλτάνο τῆς Ἱερουσαλήμ, κάτι ποὺ ἴσχυε βέβαια γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χορτάτση καὶ ὄχι γιὰ αὐτὴν τῶν Σταυροφοριῶν. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀκόμα καὶ τὸν 16ο αἰώνα πολλοὶ Χριστιανοὶ ὀνειρεύονταν μία νέα Σταυροφορία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἱερουσαλήμ[4].

---

2. Βλ. Γ. Χορτατση, *Ἡ ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλὴμ (Τὰ Ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης)*, Στ. Ἀλεξίου (ἐπιμ.), Στιγμή, Ἀθήνα 1992.
3. Βλ. καὶ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου στὸ Τορκουάτο Τάσσο, *Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ, Ἄσμα τρίτο*.
4. Βλ. Rosemary BANCROFT-Marcus, "Interludes", *Literature and Society in Renaissance Crete*, David Holton (ἐπιμ.), Cambridge University Press, pp. 166-170.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Χορτάτση στὸ ἐν λόγω θέμα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ Κρήτη ἦταν ἐξαιρετικὰ εὐάλωτη στὴν Ὀθωμανικὴ ἀπειλὴ καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς διάδοχος τοῦ Βυζαντίου. Ἐκεῖ εἶχαν καταφύγει μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κων/πόλεως πολλοὶ λόγιοι καὶ καλλιτέχνες, βρίσκοντας ἕνα ἀσφαλὲς καταφύγιο ἀπὸ τὴ μουσουλμανικὴ λαίλαπα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ὁ Σουλτᾶνος τῆς Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζεται Σολιμᾶνος, πιθανῶς ἀπὸ τὸν Ὀθωμανὸ Σουλτάνο Σουλεϊμὰν τὸν Μεγαλοπρεπῆ, ποὺ ἦταν σχεδὸν σύγχρονος τοῦ Tasso. Κάτι τέτοιο φαίνεται ἤδη ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ α' ἰντερμέδιου, ὅταν ὁ ἱππότης Κάρλος, ἀπευθυνόμενος στὸν Ρινάλδο, λέει: «*Ὅσοι πιστεύγου στὸ Χριστὸ κι ὅσοι τὸν προσκυνοῦσι / τώρα στὰ Γεροσόλυμα γιὰ κεῖνο πολεμοῦσι*» (ἰντερ. Β', στ. 107-108).

4. Ἡ Ἱερουσαλὴμ στὸ ἰταλικὸ μελόδραμα

Τὸ ἔργο τοῦ Tasso μεταφράστηκε σὲ πολλὲς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, ἐνῶ διασκευάστηκε καὶ ἀπὸ ἀρκετοὺς δημιουργούς. Στὸ πεδίο τῆς μουσικῆς, τουλάχιστον ἑκατὸ ὄπερες ὀφείλουν τὴ δημιουργία τους στὸ ἔργο τοῦ Tasso, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες γράφτηκαν ἀπὸ Ἰταλούς. Ἀπὸ τοὺς κύριους χαρακτῆρες τοῦ ποιήματος, ὁ Rinaldo καὶ ἡ Armida, εἶναι οἱ συχνότεροι μελοδραματικοὶ χαρακτῆρες. Ἡ ἱστορία τῆς ἀγάπης τους, ποὺ ἐξιστορεῖται κυρίως στὸ Canto XVI, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ διασημότερα ἐπεισόδια τοῦ ἔργου καὶ ἔχει χρησιμεύσει ὡς θέμα γιὰ περισσότερες ἀπὸ πενήντα ὄπερες, ἐνῶ καταγράφονται πάνω ἀπὸ εἰκοσιπέντε ὄπερες μόνο γιὰ τὴν Armida. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες τῆς Armida καὶ τοῦ Rinaldo, ἀξιοποιεῖται καὶ αὐτὸς τοῦ Tancredi, ἂν καὶ μὲ μικρότερη συχνότητα. Ὁ ἀπόηχος τοῦ ἔργου τοῦ Tasso ἔφτασε μέχρι τὸν 20ο αἰώνα μὲ τὴ δημιουργία νέων ἔργων ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναβίωση τῶν παλαιότερων.

Ἡ παλαιότερη μουσικὴ μεταφορὰ τοῦ ἔργου τοῦ Tasso θεωρεῖται τὸ ὀρατόριο - ὄπερα *Il Combattimento di Tancredi e Clorinda* (1624) τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ συνθέτη Claudio Monteverdi, ποὺ ἀντιπαραθέτει τοὺς δύο χαρακτῆρες τοῦ τίτλου του, τὸν ἕνα ἀπέναντι στὸν ἄλλο, στὸ πεδίο τοῦ πολέμου. Ὁ Tancredi εἶναι ἕνας Χριστιανὸς ἱππότης, ποὺ ἀγαπᾶ τὴ μουσουλμάνα Clorinda. Ἐκείνη τὸν ἐγκαταλείπει,

γιὰ νὰ ἀγωνιστεῖ στὸ πλευρὸ τῶν Σαρακηνῶν, μετατρέπεται σὲ πολεμιστή, καὶ πετυχαίνει νὰ κυριεύσει ἕνα χριστιανικὸ κάστρο. Ὁ Tancredi νικᾶ τελικὰ τὸν Σαρακηνὸ «πολεμιστὴ» καὶ ἑτοιμάζεται νὰ «τὸν» βαφτίσει, ὅταν ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ ἀντίπαλός του δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη του Clorinda. Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ προσεχθεῖ, εἶναι ὅτι στὶς παλαιότερες ὀπερατικὲς διασκευὲς ἡ Σαρακηνὴ μάγισσα προσχωρεῖ στὸν Χριστιανισμό, ἐνῶ σὲ μεταγενέστερα ἔργα ἀποχωρεῖ ἀμετανόητη καὶ ὁρκιζόμενη ἐκδίκηση[5].

Ἕναν αἰώνα σχεδὸν ἀργότερα, ἐμφανίζεται ἡ τρίπρακτη ὄπερα *Armida al campo d'Egitto* τοῦ διάσημου Βενετσιάνου συνθέτη Antonio Vivaldi σὲ λιμπρέτο τοῦ Giovanni Palazzo. Ἑρμηνεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ καρναβαλιοῦ τοῦ 1718 στὸ θέατρο San Moise τῆς Βενετίας. Ἡ Armida ἀναβίωσε στὸ καρναβάλι τοῦ 1738, μὲ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς μουσικῆς νὰ ἔχει ξαναγραφεῖ, καὶ τὶς ἄριες νὰ ἔχουν προστεθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ συνθέτη Leonardo Leo. Ἡ Β' Πράξη τῆς ἀρχικῆς ἐκδοχῆς τοῦ ἔργου ἔχει σήμερα χαθεῖ, ἐνῶ σώζονται τὰ ὀνόματα τῶν τραγουδιστῶν ἀπὸ τὸ λιμπρέτο. Ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου ἔχουν ἠχογραφηθεῖ καὶ κυκλοφοροῦν σὲ πρόσφατες παραγωγές[6]. Οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἔργου εἶναι οἱ: Armida (πριγκίπισσα), Califfo (βασιλιὰς τῆς Αἰγύπτου), Tisaferno, Adrasto, Emireno (στρατηγός), Erminia (πριγκίπισσα) καὶ ἡ Osmira (ἀνιψιὰ τοῦ Califfo).

Ἡ ἑπόμενη μεγάλη παραγωγὴ ἐντοπίζεται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, ὅταν τὸ θέμα ἐπανέρχεται μὲ μεγαλύτερη πυκνότητα. Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδυο, συναντᾶμε τὴν τρίπρακτη ὄπερα *Armida Abbandonata* τοῦ ἰταλοῦ συνθέτη Niccolo Jommelli σὲ λιμπρέτο τοῦ Francesco Saverio De Rogatis, ποὺ βασίζεται στὸ ἐπικὸ

5. Τὸ ἔργο ἔχει ἠχογραφηθεῖ καὶ κυκλοφορεῖ σὲ δισκογραφικὴ παραγωγὴ μὲ τὴν ὀρχήστρα Concentus musicus Wien ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Nikolaus Harnoncourt (*Das Alte Werk*, 2009).
6. Ἡ ὀβερτούρα τοῦ ἔργου ἔχει ἠχογραφηθεῖ στὴν παραγωγή *Vivaldi: Opera Overtures* μὲ τὸ συγκρότημαI Solisti Veneti ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Claudio Scimone. Δύο ἐπίσης ἄριες κυκλοφοροῦν στὴν παραγωγή *Vivaldi: Arie Per Basso* (μὲ τὸν μπάσο Lorenzo Regazzo, τὸ συγκρότημα Concerto Italiano καὶ διευθυντὴ τὸν Rinaldo Alessandrini).

ποίημα τοῦ Tasso. Ἡ ὄπερα ἔκανε πρεμιέρα στὸ μεγαλειῶδες θέατρο San Carlo τῆς Νάπολη στὶς 30 Μαΐου 1770, στὸ ἀκροατήριο τοῦ ὁποίου βρισκόταν καὶ ὁ νεαρὸς τότε Μότσαρτ, ὁ ὁποῖος περιέγραψε τὸ ἔργο ὡς «*ὄμορφο ἀλλὰ πολὺ σοβαρὸ καὶ παλιομοδίτικο γιὰ τὸ θέατρο*»[7]. Ἐντούτοις, παρὰ τὴ χλιαρὴ ὑποδοχὴ στὴν πρεμιέρα του, τὸ ἔργο παιζόταν εὐρέως σὲ ὅλη τὴν Ἰταλία τὰ ἑπόμενα χρόνια, ἐνῶ ἔχει πρόσφατα ἠχογραφηθεῖ καὶ κυκλοφορηθεῖ ἀκέραιο[8].

Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεση, στὴν Α' Πράξη, ἡ μάγισσα Armida ἔχει γητεύσει τὸν Σταυροφόρο ἱππότη Rinaldo, ἐνῶ ὁ Tancredi ἀποτυγχάνει νὰ διαλύσει τὰ μάγια. Στὴ Β' Πράξη, οἱ ἱππότες Ubaldo καὶ Dano καταφέρνουν νὰ ἐλευθερώσουν τὸν Rinaldo ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς Armida καὶ ἐκείνη ἐξοργισμένη καταστρέφει τὸ παλάτι της πάνω στὸν θυμό της. Στὴν Γ' Πράξη, ὁ Rinaldo καταφέρνει νὰ ἐλευθερώσει τὸ δάσος, ὅπου οἱ Σταυροφόροι πρέπει νὰ ἐγκαταστήσουν τὶς πολιορκητικὲς μηχανὲς, γιὰ νὰ γλυτώσουν τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὰ μάγια ποὺ τὴν ἔχουν περικυκλώσει. Ὁ Rinaldo παλεύει μὲ τὶς παραισθήσεις, ποὺ τοῦ ἔχει προκαλέσει ἡ Armida καὶ ἀπὸ τὶς ὁποῖες τελικὰ ἀπαλλάσσεται, κόβοντας τὴ μυρτιὰ στὴν καρδιὰ τοῦ δάσους, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς μαγείας. Ἡ Armida ἐδῶ δὲν προσχωρεῖ στὸν Χριστιανισμό, ἀλλὰ ἐξαφανίζεται γεμάτη θυμό, μόλις ὁ Rinaldo κόβει τὴ μυρτιά. Τὸ ἔργο κυριαρχεῖται ἀπὸ δαιμονικὰ στοιχεῖα, ποὺ πολιορκοῦν καὶ αὐτὰ μὲ τὸν τρόπο τους τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ ὁποῖα τελικὰ ἀποδιώκονται ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς ἱππότες.

Τὸν ἑπόμενο χρόνο, ἡ Armida ἀνεβαίνει ὡς *dramma per musica* ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ συνθέτη Antonio Salieri, σὲ τρίπρακτο λιμπρέτο τοῦ Marco Coltellini. Ἡ πλοκὴ τοῦ λιμπρέτου βασίζεται μὲν στὸ ἐπικὸ ποίημα τοῦ Tasso, ἀλλὰ εἶχε ἤδη ἀξιοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Coltellini στὴ δίπρακτη *Armida* τοῦ Giuseppe Scarlatti (Βιέννη 1766). Ἡ ὄπερα τοῦ Salieri ἐκτελέσθηκε ἀρχικὰ στὴ Βιέννη στὶς 2 Ἰουνίου 1771 καὶ ἡ σύνθεσή της ἐπηρεάστηκε πολὺ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ Gluck (ἑνὸς

7. Βλ. τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μότσαρτ, στὸ: W. A. Mozart, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδόσεις Ἐρατώ, 2001.
8. Ὁλόκληρη ἡ ὄπερα ἠχογραφήθηκε καὶ κυκλοφορεῖ στὴν παραγωγή *Armida abbandonata* μὲ τὸ συγκρότημα Talens Lyriques ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Christophe Rousset (FNAC, 1995, ἐπανέκδ. Sound Arts / Ambroisie, 2005/2006).

ἄλλου συνθέτη *Armida*), ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ μεταρρυθμίσει τὴ σοβαρὴ ὄπερα, συνδέοντας περισσότερο τὸ δρᾶμα μὲ τὴ μουσική. Ἡ ὀβερτούρα τοῦ Salieri ἀκολουθεῖ τὶς ἀρχὲς ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὸν Gluck στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ὄπερας *Alceste*[9]. Ἄλλες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸν Gluck συνδέονται μὲ τὴ συχνὴ ἀλληλεπίδραση τοῦ σολίστ καὶ τῶν χορικῶν, καὶ τὴν πυκνότερη χρήση χορικῶν καὶ χορευτικῶν.

Οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἔργου περιορίζονται σὲ τέσσερεις (Armida, Ismene, Rinaldo καὶ Ubaldo), ποὺ εἶναι οἱ πιὸ βασικοί. Ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου τοῦ Salieri περιορίζεται ἐπίσης στὴ σχέση Armida καὶ Rinaldo στὸ τελευταῖο της στάδιο. Τὸ δίδυμο τῶν ἱπποτῶν Carlo καὶ Ubaldo, ποὺ συναντᾶμε στὸ ἔργο τοῦ Tasso (ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ὄπερες), περιορίζεται μόνο στὸν Ubaldo, ποὺ ἐνσαρκώνει τὸ πνεῦμα τῆς φρόνησης καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὁ Coltellini ἔχει ὅμως προσθέσει καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς Ismene, ἀγαπημένης καὶ πιστῆς συντρόφου τῆς Armida στὶς μαγικὲς τελετές, ποὺ φαίνεται ὅτι ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὸν μάγο Ismeno τοῦ Tasso. Ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ λιμπρέτο χρησιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ μεταγενέστερους συνθέτες, δεῖγμα τῆς ἀπήχησης τῆς ὄπερας τοῦ Salieri.

Τὸν 19ο αἰώνα, δεσπόζει ἡ ὄπερα *Armida* τοῦ Gioachino Rossini, σὲ λιμπρέτο τοῦ Giovanni Schmidt, βασισμένη σὲ σκηνὲς τῆς Ἱερουσαλὴμ τοῦ Tasso, ποὺ ἀνέβηκε στὸ θέατρο San Carlo τῆς Νάπολη στὶς 11 Νοεμβρίου 1817. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Armida καὶ τὸν Rinaldo, ἐμφανίζονται οἱ ἱππότες Gernando, Ubaldo καὶ Carlo, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἱπποτῶν Goffredo (Γοδεφρίδος τῆς Βουλώνης), ὁ ἀδελφός του Eustazio, ὁ θεῖος τῆς Armida καὶ βασιλιὰς τῆς Δαμασκοῦ Idraote, ὁ ἀρχηγὸς τῶν πνευμάτων τῆς Armida, Astarotte, ἄλλοι ἱππότες, δαίμονες καὶ πνεύματα. Ἡ ὄπερα ἀναβίωσε στὸ Teatro Comunale τῆς Φλωρεντίας στὶς 26 Ἀπριλίου 1952 μὲ τὴ Μαρία Κάλλας στὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μουσικοῦ Μαΐου τῆς Φλωρεντίας καὶ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Tullio Serafin[10].

9. Ἡ ὀβερτούρα τοῦ ἔργου ἔχει ἠχογραφηθεῖ ἀπὸ τὴ Σλοβακικὴ Συμφωνικὴ Ὀρχήστρα τοῦ Ραδιοφώνου τῆς Μπρατισλάβα ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Michael Dittrich καὶ κυκλοφορεῖται ἀπὸ τὴ Naxos Records.
10. Μία ἠχογράφηση τοῦ ἔργου τὸ 1991 μὲ τοὺς Gasdia, Furlanetto, Ford, Scimone κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὴν ἑταιρεία *ARTS*.

Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεση, ἡ Armida ἐπινοεῖ ἕνα σχέδιο, γιὰ νὰ ἀποδυναμώσει τὴ στρατιωτικὴ δύναμη τῶν Σταυροφόρων μὲ τὴν ἀνάμειξη τοῦ Goffredo καὶ τῶν ἱπποτῶν του σὲ μία προπαρασκευασμένη ἀψιμαχία, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει δῆθεν τὸν θρόνο τῆς Δαμασκοῦ, στὸν ὁποῖον ὅμως βασιλεύει νόμιμα ὁ θεῖος της. Ὁ Rinaldo ἀρνεῖται ἀρχικὰ νὰ ἐκτραπεῖ ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ σκοπό του, τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Σιὼν, ἀλλά, στὴ συνέχεια, πολιορκούμενος ἀπὸ τὴν Armida, συμφωνεῖ νὰ φύγει μαζί της. Ἐκείνη τὸν παρασύρει σὲ ἕναν κῆπο τῆς εὐδαιμονίας, ὅπου τὸ ζευγάρι εὐωχεῖται ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς ἀγάπης καὶ ὅπου ὁ Rinaldo βγάζει τὰ ὅπλα του καὶ στολίζεται μὲ λουλούδια. Ὁ Goffredo καὶ οἱ ἄνδρες του εἰσβάλλουν στὸν κῆπο, καὶ κατορθώνουν νὰ συνεφέρουν τὸν ἱππότη, ποὺ ἐπανέρχεται στοὺς Σταυροφόρους. Ὅταν ἡ Armida ἐπιστρέφει, δὲν μπορεῖ νὰ τὸν σταματήσει, καί, παρόλο ποὺ τὸν παρακαλεῖ νὰ τῆς ἐπιτρέψει νὰ τὸν συνοδεύσει, ἐκεῖνος ἀρνεῖται. Τὸ ἔργο τελειώνει μὲ τὴν Armida νὰ καταστρέφει τὸν κῆπο τῆς εὐδαιμονίας καὶ νὰ ἀπομακρύνεται στὸ ἅρμα της μὲ τὶς Ἐρινύες της, ὁρκιζόμενη ἐκδίκηση στὸν προδότη.

5. Ἡ Ἱερουσαλὴμ στὸ γαλλικὸ μελόδραμα

Ἡ Γαλλία, μὲ τὴ σειρά της, ἀξιοποιεῖ τὴν *Ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλὴμ* τοῦ Tasso μὲ ἕνα ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο τρόπο ἤδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γαλλίας γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους γίνεται ἐντονότερο τὸν 17ο αἰώνα, ὅταν τὸ 1604 ὑπογράφει μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τὴν πρώτη συνθήκη ποὺ ἀναγνώριζε ἐπίσημα δικαιώματα τῶν Λατίνων στοὺς Ἁγίους Τόπους, μὲ συνέπεια τὸν ἑπόμενο χρόνο οἱ Λατῖνοι νὰ εἰσχωρήσουν στὸν Γολγοθᾶ καὶ στὸν Ναὸ τῆς Βηθλεέμ. Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ πρέσβης τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη διεξήγαγε ἀγώνα ἐναντίον τοῦ Πατριάρχη Θεοφάνη Γ', ὁ ὁποῖος ὅμως πέτυχε τὴν ἔκδοση εὐεργετικῶν φιρμανίων ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνο Μουρὰτ (1631-1634). Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰώνα, ὁ πατριάρχης Δοσίθεος Β' (1669-1707) ἀπέτρεψε μία σοβαρὴ προσπάθεια τῆς Γαλλίας γιὰ παραχώρηση τῶν Προσκυνημάτων στοὺς λατίνους Μοναχούς. Τὸ 1740, ἡ

Γαλλία συνῆψε μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς νέα συνθήκη, ποὺ ἔβλαπτε τὰ συμφέροντα τῶν Ἀγιοταφιτῶν, ἀλλὰ δύο διατάγματα τῶν σουλτάνων Ὀσμὰν (1757) καὶ Μουσταφᾶ Γ' (1768), ποὺ ἐκδόθηκαν μὲ ἐνέργειες τοῦ πατριάρχη Παρθενίου, ἀποκατέστησαν τὰ νόμιμα δικαιώματά τους.

Ἡ Γαλλία παρήγαγε τρία ἀπὸ τὰ πλέον ἀριστουργηματικὰ ἔργα, τόσο τοῦ θεάτρου ὅσο καὶ τῆς ὄπερας, ποὺ βασίζονταν στὸ ποίημα τοῦ Tasso. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ ὄπερα *Armide* τοῦ Γάλλου συνθέτη Jean-Baptiste Lully, σὲ λιμπρέτο τοῦ Philippe Quinault, μόνιμου σχεδὸν συνεργάτη του, ποὺ ἀνέβηκε στὴν Opera τοῦ Παρισιοῦ στὶς 15 Φεβρουαρίου 1686. Τὸ ἔργο θεωρήθηκε ὡς τὸ ἀριστούργημα τοῦ συνθέτη καὶ παιζόταν κατὰ τὴ μεγαλύτερη διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα[11]. Ἀντίθετα ἀπὸ τὶς περισσότερες ὄπερές του, ἡ *Armide* ἐπικεντρώνεται στὴν ψυχολογικὴ ἀνάπτυξη τῆς Armide, ἡ ὁποία προσπαθεῖ ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ βάλει τὴν ἐκδίκηση πάνω ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τελικὰ δὲν ἐπιτυγχάνει τίποτα ἀπὸ τὰ δύο. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Rinaldo (ποὺ ἐδῶ ὀνομάζεται Renaud) μπαίνει σὲ δεύτερη μοίρα, καθὼς ἡ ὑποτιθέμενη ἡρωικὴ σύγκρουση μεταξὺ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ καθήκοντος ἐξαφανίζεται, τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ μάγια διαλύονται.

Τὸ ἔργο ἀνοίγει μὲ ἕναν ἀλληγορικὸ πρόλογο, σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἐμφανίζονται ἡ *Δόξα* (La Gloire) καὶ ἡ *Σοφία* (La Sagesse), ποὺ συμβολίζουν τὸν Γάλλο βασιλιά. Ἡ κύρια ὑπόθεση διηγεῖται τὴν ἱστορία τῆς μάγισσας Armide καὶ τοῦ Χριστιανοῦ ἱππότη Renaud κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Α' Σταυροφορίας στὴν Ἱερουσαλήμ. Στὸν πόλεμο μὲ τοὺς Χριστιανοὺς σταυροφόρους, ἡ Armide παρασύρει τὸν ἀντίπαλό της Renaud μὲ τὰ μαγικά της, ἀλλὰ τὴ στιγμὴ ποὺ σηκώνει τὸ στιλέτο της, γιὰ νὰ τὸν σκοτώσει, συλλαμβάνει τὸν ἑαυτό της νὰ εἶναι ἐρωτευμένη μαζί του. Προσπαθεῖ νὰ τὸν κάνει καὶ ἐκεῖνον νὰ τὴν ἐρωτευτεῖ, ἀλλὰ δύο ἀπὸ τοὺς συντρόφους του βρίσκουν τὸν Renaud καὶ διαλύουν τὰ

11. Βλ. καὶ τὴ σύγχρονη ἠχογράφηση στὴν παραγωγὴ *Armide* μὲ τὸ Collegium Vocale καὶ τὴ *La Chapelle Royale* ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Philippe Herreweghe (*Harmonia Mundi*).

μάγια της. Ὁ Renaud μπορεῖ ἔτσι νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὴ Armide, ἡ ὁποία βυθίζεται σὲ μία ὀργισμένη ἀπελπισία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δίδυμο Armide καὶ Renaud, στοὺς ἄλλους ρόλους συναντᾶμε τοὺς Hidraot (θεῖο τῆς Armide καὶ μάγο), τὸν Aronte (φύλακα τῆς Armide), τοὺς Ubalde καὶ Artemidore (ἀκόλουθους τοῦ Renaud), τὶς Phenice καὶ Sidonie (ἀκολούθους τῆς Armide) καὶ τὴν *Ἔχθρα* (La Haine).

Ἡ Ἱερουσαλὴμ γίνεται καὶ πάλι τὸ σκηνικὸ τοῦ πρώτου μουσικοῦ ἔργου τοῦ 18ου αἰώνα, τοῦ Tancrede, μίας *tragedie en musique* μὲ πρόλογο καὶ πέντε Πράξεις τοῦ Γάλλου συνθέτη Andre Campra, σὲ λιμπρέτο τοῦ Antoine Danchet ποὺ βασίστηκε στὸ ἔργο τοῦ Tasso. Ἡ *Tancrede* ἐκτελέσθηκε ἀρχικὰ στὴν Opera τοῦ Παρισιοῦ στὶς 7 Νοεμβρίου 1702 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Marin Marais μὲ ἐπιτυχία καὶ παρέμεινε στὸ ρεπερτόριο μέχρι τὸ 1764. Στοὺς χαρακτῆρες τοῦ ἔργου συναντᾶμε τὸν σταυροφόρο Tancrede, τὸν Σαρακηνὸ ἀρχηγὸ Argante, τὴ Σαρακηνὴ πριγκίπισσα Clorinde, τὴν κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀντιόχειας Herminie, τὸν Σαρακηνὸ μάγο Ismenor, καὶ τὴν ἐνσάρκωση τῆς *Εἰρήνης* (Peace) καὶ τῆς *Ἐκδίκησης* (Vengence). Ἡ *Tancrede* τοῦ Campra εἶναι τὸ πιὸ γνωστὸ ἔργο του καὶ ἐπαινέθηκε ἀπὸ μεγάλους συνθέτες, ὅπως τὸν Rameau.

Ἡ *Tancrede* ἀφορᾶ σὲ ἄλλο ἐπεισόδιο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Tasso: τὶς περιπέτειες τοῦ Σταυροφόρου Tancrede καὶ τῆς Σαρακηνῆς πριγκίπισσας καὶ ἀμαζόνας Clorinde. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Clorinde, οἱ Σταυροφόροι συλλαμβάνουν πολλοὺς Σαρακηνούς, τοὺς ὁποίους ὁ Tancrede ἀποφασίζει νὰ ἐλευθερώσει, λόγω τῆς ἀγάπης του γιὰ τὴν Clorinde. Ἡ πριγκίπισσα ἀγαπᾶ καὶ αὐτὴ κρυφὰ τὸν Tancrede, ἀλλὰ διεκδικεῖται καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῶν Σαρακηνῶν Argante. Ἡ Herminie, κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀντιόχειας, περιπλέκει περαιτέρω τὴν κατάσταση, καθὼς ἐπιθυμεῖ καὶ αὐτὴ τὸν Tancrede, παρὰ τὸ ὅτι εἶναι ἐχθρὸς τοῦ πατέρα της. Ἕνας Σαρακηνὸς μάγος, ὁ Ismenor, ποὺ ἀγαπᾶ τὴν Herminie, φτιάχνει ἕνα δάσος, γιὰ νὰ παρασύρει καὶ νὰ σκοτώσει τὸν Tancrede, κατὰ διαταγὴ τοῦ Argante. Ἡ Herminie ἀποτρέπει τελικὰ τὸν Ismenor νὰ βλάψει τὸν Tancrede, καὶ ὅταν ὁ Ismenor προσπαθεῖ γιὰ δεύτερη φορά, ἡ Clorinde ὁμολογεῖ τὴν ἀγάπη της, ἐλευθερώνοντας τὸν Tancrede. Ἐντούτοις, συνειδητοποιεῖ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κανένα μέλλον μαζί του, λόγω τῆς πολεμικῆς διαμάχης τους. Σὲ μία μάχη ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ στρατὸς τοῦ

Argante ἡττᾶται ἀπὸ τὸν Tancrede, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀνακαλύπτει σύντομα ὅτι ἡ Clorinde, μεταμφιεσμένη σὲ Argante, ἔχει ὑποστεῖ μοιραῖο χτύπημα.

Ὁ ἴδιος ἥρωας ἀξιοποιήθηκε θεατρικὰ ἀπὸ τὸν Βολταῖρο στὸ θεατρικὸ ἔργο *Tancrede* (1760), τὸ ὁποῖο ὅμως μεταφέρεται στὴ Σικελία τοῦ 1005 (γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ). Ἕνα ἄλλο ἔργο τοῦ μεγάλου Γάλλου συγγραφέα, ποὺ στήνεται στὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφόρων, εἶναι ἡ *Zaire*, ποὺ παραστάθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 13 Αὐγούστου 1732 ἀπὸ τὴν Comedie francaise στὸ Theatre de la rue des Fosses Saint-Germain τοῦ Παρισιοῦ. Τὸ ἔργο ἔκανε μεγάλη ἐπιτυχία στὸ γαλλικὸ ἀκροατήριο τοῦ Παρισιοῦ καὶ σημάδεψε τὴ στροφὴ ἀπὸ τὶς τραγωδίες, ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ μία μοιραία ρωγμὴ στὸν χαρακτήρα τοῦ πρωταγωνιστῆ σὲ αὐτὲς ποὺ βασίζονται στὸ πάθος. Ἡ τραγικὴ μοίρα τῆς ἡρωίδας τοῦ ἔργου προκαλεῖται ὄχι ἀπὸ κάποιο δικό της λάθος, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ ζηλοτυπία τοῦ ἐραστῆ της καὶ τὴν ἀδιαλλαξία τῶν Χριστιανῶν συντρόφων της. Τὸ ἔργο διηγεῖται τὴν ἱστορία τῆς Zaire, μίας Χριστιανῆς σκλάβας, ποὺ εἶχε αἰχμαλωτιστεῖ ἀπὸ μωρὸ, ὅταν οἱ Τοῦρκοι κατέλαβαν τὴν Ἱερουσαλήμ.

Τὸ ἔργο ἀνοίγει δύο χρόνια, ἀφότου ὁ Nerestan, ἕνας αἰχμάλωτος Χριστιανός, παίρνει ἄδεια ἀπὸ τὸν σουλτᾶνο τῆς Ἱερουσαλὴμ Orosmane νὰ ἐπιστρέψει στὴ Γαλλία, γιὰ νὰ συγκεντρώσει λύτρα γιὰ τοὺς ἄλλους Χριστιανοὺς σκλάβους. Κατὰ τὴν ἀπουσία του, ἡ Zaire καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐρωτεύονται. Ὁ Nerestan ἐπιστρέφει μὲ τὰ λύτρα τὴ μέρα τοῦ γάμου τους. Ἂν καὶ ἡ Zaire δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπελευθερωθεῖ, συνοδεύει τὸν ἡλικιωμένο Χριστιανὸ σκλάβο Lusignan (πρώην πρίγκιπα τῆς Ἱερουσαλὴμ) στὸ στρατόπεδο τοῦ Nerestan καὶ τῶν ἱπποτῶν του. Ὁ Lusignan ἀναγνωρίζει τὸν σταυρὸ, ποὺ τῆς εἶχε δώσει ὡς μωρὸ καὶ συνειδητοποιεῖ ὅτι αὐτὴ καὶ ὁ Nerestan εἶναι τὰ χαμένα παιδιά του. Ὁ ἀδελφὸς καὶ ὁ πατέρας της τρομάζουν τώρα στὴν ἰδέα ὅτι ἐκείνη θὰ παντρευτεῖ ἕναν Μουσουλμᾶνο καὶ θὰ υἱοθετήσει τὴ θρησκεία του. Τὴ βάζουν νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ βαφτιστεῖ τὴν ἴδια νύχτα καὶ θὰ τὸ κρατήσει μυστικὸ ἀπὸ τὸν μέλλοντα σύζυγό της, μέχρι οἱ ἱππότες καὶ οἱ ἐλευθερωμένοι σκλάβοι νὰ ἀναχωρήσουν. Ὁ Orosmane, ὑποπτευόμενος τὴ Zaire, λόγω τοῦ αἰτήματός της νὰ καθυστερήσει τὸν γάμο τους, κατασχῆται μίαν ἐπιστολὴ ἀπὸ

τὸν Nerestan μὲ ὁδηγίες γιὰ τὴ βάπτισή της μὲ ἕναν ἱερέα. Ὁ Σουλτᾶνος, πιστεύοντας ὅτι σχεδιάζει μία συνάντηση μὲ τὸν ἐραστή της, πηγαίνει στὴν καθορισμένη θέση, συλλαμβάνει τὸν Nerestan καὶ σκοτώνει τὴ Zaire μὲ τὸ στιλέτο του. Ὅταν μαθαίνει τὴν ἀλήθεια, συντρίβεται ἀπὸ τὶς τύψεις καὶ αὐτοκτονεῖ μὲ τὸ ἴδιο στιλέτο.

Τὸ ἀποκορύφωμα ὅμως τῆς γαλλικῆς δημιουργίας θεωρεῖται ἡ *Armide* τοῦ Christoph Willibald Gluck, ποὺ ἔκανε πρεμιέρα στὴν Academie Royale τοῦ Παρισιοῦ στὶς 23 Σεπτεμβρίου 1777. Ὁ Gluck μελοποίησε τὸ λιμπρέτο τοῦ Philippe Quinault, ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Lully τὸ 1686, καὶ βασιζόταν στὸ ἔργο τοῦ Tasso. Ὁ Gluck προσπάθησε καὶ τελικὰ κατάφερε νὰ διασαλεύσει τὴν παντοκρατορία τοῦ Lully στὴ σοβαρὴ γαλλικὴ ὄπερα, ἐφαρμόζοντας τὶς δικές του αἰσθητικὲς ἰδέες γιὰ μεγαλύτερη ἁπλότητα καὶ ἀρτιότερη ἑνότητα λόγου καὶ μέλους, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία τραγωδία[12]. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ὑπογράμμισε πιὸ ἔντονα τὴ σχέση ἀγάπης καὶ μίσους, ποὺ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ὄπερας.

Ἡ Armide εἶναι μὲν ἐρωτευμένη μὲ τὸν Renaud, ἀλλὰ τὸ κίνητρό της εἶναι πρῶτα πολιτικό: νὰ ἀποτρέψει τὸν ἱππότη ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῶν μουσουλμανικῶν ἐδαφῶν της. Ἔτσι, τὸν μαγεύει παρασύροντάς τον σὲ ἕναν κῆπο, ὅπου, ἀντὶ νὰ τὸν εὐωχήσει, ἀποσκοπεῖ νὰ τὸν σκοτώσει. Ἐντούτοις, ἡ ἀγάπη της γιὰ αὐτὸν εἶναι πολὺ δυνατή, καὶ ἐκείνη δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ξεπεράσει. Γι' αὐτὸ καὶ τὸν μεταφέρει σὲ ἕνα παλάτι, ὅπου, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ μάγια, λησμονεῖ τὴν ἀποστολή του. Ὅταν φθάνουν οἱ δύο ἱππότες, ἀναζητώντας τον, ἡ Armide τοὺς παρεμποδίζει, καλώντας μία στρατιὰ δαιμονίων, γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴ διάσωση τοῦ Renaud. Κάθε δαιμόνιο ὅμως ἐξαφανίζεται μὲ τὴ σειρά του, ὅταν ἐκεῖνοι σηκώνουν ἕνα ἁγιασμένο σκῆπτρο καὶ τελικὰ διεισδύουν στὸ παλάτι τῆς Armide. Ὅσο κρατοῦν ψηλὰ τὸ σκῆπτρο καὶ τὴν ἀσπίδα τοῦ Renaud, ἡ μνήμη τοῦ Σταυροφόρου ἐπανέρχεται. Φεύγει μὲ τοὺς συντρόφους του, ἀλλὰ ἡ ἀπονενοημένη Armide βάζει φωτιὰ στὸ παλάτι της καὶ ἐξαφανίζεται μέσα στὶς φλόγες.

12. Βλ. τὴν πρόσφατη παραγωγή *Armide* μὲ τὴν ὀρχήστρα *Les Musiciens du Louvre* ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Marc Minkowski (*Deutsche Grammophon Archiv*, 1999).

6. Ἡ Ἱερουσαλὴμ στὸ ἔργο τοῦ Χαΐντελ (Ἀγγλία)

Μπορεῖ οἱ Προτεστάντες νὰ μὴν εἶχαν κάνει τόσο αἰσθητὴ τὴν παρουσία τους στοὺς Ἁγίους Τόπους, ὅσο οἱ Καθολικοὶ καὶ οἱ Ἀρμένιοι, ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα ὅμως ἐμφανίζονται ὄχι τόσο ὡς ἱεραπόστολοι, ὅσο ὡς περιηγητές, κάποιοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀνῆκαν στὶς τάξεις τοῦ Κλήρου[13]. Εὐνόητο εἶναι ὅτι οἱ ἀναφορὲς τῶν Ἄγγλων αὐτῶν περιηγητῶν εἶναι ἀρκετὰ δυσμενεῖς γιὰ τοὺς Καθολικοὺς ἀδελφούς τους καὶ κάπως εἰρωνικὲς γιὰ τοὺς Ὀρθοδόξους κληρικοὺς καὶ λαϊκούς. Αὐτὸ ποὺ κυρίως χαρακτηρίζει τοὺς Προτεστάντες περιηγητὲς εἶναι τὸ ὀρθολογικό τους πνεῦμα, ποὺ τοὺς ὁδηγεῖ στὴν ἀμφισβήτηση πολλῶν παραδοχῶν, ὅσον ἀφορᾶ στὴν τοπογραφία ἀλλὰ καὶ στὶς διηγήσεις τῆς Βίβλου γιὰ τὴν Ἁγία Γῆ. Οἱ Προτεστάντες κάνουν πιὸ ἔντονη τὴν παρουσία τους τὸν 19ο αἰώνα, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὴν Τουρκία, ποὺ ὁδήγησε στὴ συνεργασία Ἄγγλων (Ἀγγλικανῶν) καὶ Γερμανῶν (Λουθηρανῶν) ἀπὸ τὸ 1840.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ μποροῦμε νὰ ἐντάξουμε καὶ τὴν ὄπερα *Rinaldo* τοῦ George Frideric Handel σὲ λιμπρέτο τοῦ Giacomo Rossi ποὺ βασίστηκε καὶ αὐτὸς στὸ ἔργο τοῦ Tasso. Ἡ ὄπερα ἀνέβηκε στὸ *Queen's Theatre* τοῦ Haymarket στὸ Λονδῖνο στὶς 24 Φεβρουαρίου 1711 καὶ ἦταν ἡ πρώτη ὄπερα τοῦ Handel ποὺ ἔγραψε εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἀγγλικὴ σκηνή. Ἔκανε μεγάλη ἐπιτυχία, ἂν καὶ τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς ἦταν τέτοιο, ποὺ δημιούργησε οἰκονομικὰ προβλήματα καὶ προκάλεσε τὴ διακοπὴ τῶν παραστάσεων. Τὸ λιμπρέτο γράφτηκε ἀρχικὰ στὰ ἀγγλικὰ ἀπὸ τὸν ἰμπρεσσάριο τοῦ θεάτρου καὶ συγγραφέα Aaron Hill καὶ μεταφράστηκε στὰ ἰταλικὰ ἀπὸ τὸν Rossi ὡς *opera seria*, καθὼς κάθε ἄλλη γλῶσσα ἦταν ἀδιανόητη γιὰ τὴ λονδρέζικη σκηνή. Ἡ ὄπερα ἀναβίωσε στὰ ἑπόμενα τρία χρόνια μὲ διάφορες ἀλλαγές, ἐνῶ σήμερα ἔχει ἐνταχθεῖ στὸν κανόνα τῆς κλασικῆς

13. Βλ. τὴν περιγραφὴ τοῦ Ἀγγλικανοῦ ἱερέα William Biddulph ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἱερουσαλήμ, στό: GERALD MACLEAN, *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720*, Palgrave Macmillan 2004, pp. 100-114.

ὀπερατικῆς μουσικῆς μὲ ἀρκετὲς ἠχογραφήσεις καὶ κυκλοφορίες[14].

Στὴν ὄπερα αὐτή, ἡ Armida εἶναι μία μάγισσα ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ ποὺ ἔχει ἐρωτευτεῖ τὸν Rinaldo, ἕναν Χριστιανὸ ἱππότη ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Goffredo (Γοδεφρίδου τῆς Βουλώνης). Οἱ δυνάμεις τοῦ Goffredo πολιορκοῦν τὴν Ἱερουσαλὴμ, ποὺ βρίσκεται ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ Σαρακηνοῦ βασιλιᾶ Argante. Δίπλα στὸν Goffredo βρίσκονται ὁ ἀδελφός του Eustazio καὶ ἡ κόρη τοῦ Goffredo, Almirena, ἡ ὁποία εἶναι ἐρωτευμένη μὲ τὸν ἱππότη Rinaldo. Ὁ Goffredo ὑπόσχεται στὸν Rinaldo τὸ χέρι τῆς Almirena, ἡ ὁποία ὅμως πέφτει θῦμα ἀπαγωγῆς ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Argante καὶ τὴν ἐρωμένη του Armida. Ἡ Armida προσπαθεῖ νὰ ἀποπλανήσει τὸν Rinaldo, προκειμένου νὰ τὸν καταστρέψει, ἀλλὰ τὸν ἐρωτεύεται, ἂν καὶ ἐκεῖνος δὲν λησμονεῖ τοὺς δεσμούς του μὲ τὴν Almirena. Ὁ Goffredo σώζει τὸν Rinaldo ἀπὸ τὰ νύχια τῆς μάγισσας καὶ ὁ ἱππότης καταφέρνει νὰ ἐλευθερώσει τὴν Ἱερουσαλήμ, νὰ προσηλυτίσει τὸν Argante καὶ τὴν Armida στὸν Χριστιανισμὸ καὶ νὰ παντρευτεῖ τὴν Almirena. Ἐδῶ, κάποιο ρόλο στὸν «ἐκχριστιανισμὸ» τῆς Armida πρέπει νὰ ἔπαιξε καὶ ὁ Πουριτανισμὸς τῶν Ἄγγλων, ποὺ ἀποδείχτηκε μὲ τὴ δημοτικότητα τῶν ὀρατορίων τοῦ Χαῖντελ (*Μεσσίας*, *Σαοὺλ* κλπ.).

7. Ἡ Ἱερουσαλὴμ στὸ ἔργο τοῦ Haydn (Αὐστρία)

Ἡ συνεισφορὰ τῆς Αὐστρίας στὴ μελοδραματικὴ ἀξιοποίηση τῆς Ἱερουσαλὴμ τῶν Σταυροφόρων ἐντοπίζεται μόλις στὸ β' μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, ἂν καὶ μὲ ἕναν ἐντυπωσιακὸ τρόπο. Ἐντούτοις οἱ σχέσεις της μὲ τοὺς Ὀρθοδόξους τῆς Ἱερουσαλὴμ δὲν ἦταν τόσο ὁμαλές. Ἔχει ἤδη λεχθεῖ ὅτι κατὰ τὴν Πατριαρχία τοῦ Δοσιθέου Β' (1669-1707) ἀκυρώθηκαν οἱ συνδυασμένες ἐνέργειες τῶν πρέσβεων τῆς Αὐστρίας, Γαλλίας, Πολωνίας καὶ Βενετίας (1677), ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὸ νὰ παραχωρηθοῦν νέα, μὴ ἱστορικά, προνόμια στοὺς Λατίνους. Λίγο ἀργότερα, τὸ 1688, ἡ ἧττα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτο-

14. Πλήρης ἡ ὄπερα κυκλοφορεῖ στὴν ὁμώνυμη παραγωγὴ μὲ τὴν ὀρχήστρα *Academy of Ancient Music* ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Christopher Hogwood (2001).

κρατορίας ἀπὸ τὴν Αὐστρία ὁδήγησε στὴν ἔκδοση φιρμανίου ὑπὲρ τῶν Λατίνων (1689), τὸ ὁποῖο ἀφαιροῦσε τὰ προσκυνήματα ἀπὸ τοὺς Ὀρθοδόξους καὶ ἐνθάρρυνε τοὺς Λατίνους τόσο, ὥστε νὰ προβοῦν σὲ ἔξωση τῶν Ἁγιοταφιτῶν ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ. Μὲ συντονισμένες ὅμως ἐνέργειες τοῦ Δοσίθεου ἐπετεύχθη ἡ ἔκδοση πολλῶν ὠφελίμων γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο φιρμανίων.

Ἕναν αἰώνα μετὰ τὴν πολιορκία τῆς Βιέννης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1683), ἐμφανίζεται ἡ τρίπρακτη *Armida* τοῦ διάσημου συνθέτη Joseph Haydn σὲ λιμπρέτο, ποὺ βασίζεται στὸ ποίημα τοῦ Tasso. Ἡ πρεμιέρα δόθηκε στὶς 26 Φεβρουαρίου 1784 καὶ παρέμεινε γιὰ 54 παραστάσεις μεταξὺ 1784 καὶ 1788 στὸ θέατρο τῆς αὐλῆς τῶν Esterhazy. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ συνθέτη, παίχτηκε ἐπίσης στὴ Μπρατισλάβα, τὴ Βουδαπέστη, τὸ Τορίνο καὶ τὴ Βιέννη. Ὁ ἴδιος ὁ Haydn θεωροῦσε τὴν *Armida* ὡς τὸ λαμπρότερο ἔργο του. Ἡ *Armida* ἐξαφανίστηκε στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸ μελοδραματικὸ ρεπερτόριο, ἐνῶ ἀναβίωσε τὸ 1968 στὴν Κολωνία, καὶ ἀργότερα στὴ Βέρνη. Ὁ Haydn φέρεται ὅτι υἱοθέτησε τὶς ἀρχὲς τοῦ Gluck σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο, καὶ ἡ ὀβερτούρα τῆς ὄπερας θέτει καθαρὰ τὴν πλοκὴ τῆς ὄπερας μὲ ὀρχηστρικοὺς ὅρους[15]. Ἡ ὄπερα τοῦ Haydn περιέχει περιστασιακὲς ἀπηχήσεις ἀπὸ τὴν ὄπερα *Giulio Sabino* τοῦ Sarti, ποὺ παίχτηκε στὴν Esterhaza τὸ 1783.

Οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἔργου: Armida (μάγισσα), Rinaldo (ἱππότης), Zelmira (σύντροφος τῆς Armida), Idreno (βασιλιὰς τῶν Σαρακηνῶν), Ubaldo (φίλος τοῦ Rinaldo), Clotarco (ἱππότης). Γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ κατάληψη τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς ἱππότες τῆς Α' Σταυροφορίας, ὁ πρίγκιπας τοῦ σκότους στέλνει τὴ μάγισσα Armida στὸν κόσμο, γιὰ νὰ παραπλανήσει τοὺς Χριστιανοὺς ἥρωες καὶ νὰ τοὺς παρασύρει ἀπὸ τὸν σκοπό τους. Ὁ γενναιότερος ἀπὸ αὐτούς, ὁ Rinaldo, βρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασή της, ἡ ὁποία ὅμως φτάνει νὰ τὸν ἀγαπήσει τόσο βαθειά, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ τὸν βλάψει. Στὸ τέλος, ἡ Armida ἐγκαταλείπει ἀπελπισμένη τὴν Ἱερουσαλήμ, ὁρκιζό-

15. Ἡ πιὸ πρόσφατη παραγωγὴ (*Teldec*) περιλαμβάνει τὴν ἐκτέλεση μὲ τὴν ὀρχήστρα *Concentus Musicus* τῆς Βιέννης ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Nikolaus Harnoncourt.

μενη ὅμως ἐκδίκηση γιὰ τοὺς Χριστιανούς. Στὸ λιμπρέτο, οἱ δυνάμεις τοῦ καλοῦ παλεύουν ἀκατάπαυστα μὲ αὐτὲς τοῦ κακοῦ, ἀφοῦ ἐκτὸς τῶν δύο κεντρικῶν ἡρώων, ὁ ἱππότης Clotarco δέχεται καὶ αὐτὸς τὴ μαγικὴ ἐπίδραση τῆς Zelmira.

8. Ἡ Ἱερουσαλὴμ στὴ Ρωσία

Μερίδιο στὴ μελοδραματικὴ ἐπεξεργασία τῆς *Ἐλευθερωθείσας Ἱερουσαλὴμ* κατέχει καὶ ἡ Ρωσία, ποὺ φιλοξένησε μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες παραγωγὲς τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ ἐπαφὲς τῶν Ἁγιοταφιτῶν μὲ τὴ Ρωσία ἀνάγονται στὸν 16ο αἰώνα, ὅταν ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς Σαββαΐτης (1537-1579) διεξήγαγε «λογία» (ἔρανο) στὴ Ρωσία, γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν Προσκυνημάτων. Οἱ σχέσεις Ρωσίας καὶ Πατριαρχείου συσφίγγονται τὸν 18ο αἰώνα μὲ τὴ συνθήκη τοῦ *Κιουτσοὺκ Καϊναρτζὶ* (1774), ἡ ὁποία ἀναγνώριζε στὴ Ρωσία τὸν ρόλο τοῦ προστάτη τῶν Χριστιανῶν τῶν Ἁγίων Τόπων. Τὸν 19ο αἰώνα, ἱδρύεται ἡ Ὀρθόδοξη Ρωσικὴ Ἀποστολὴ (1848) μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ρῶσο Ἀρχιμανδρίτη Πορφύριο Οὐσπένσκι, ποὺ ἐνδυνάμωσε τὴν Ὀρθόδοξη παρουσία, ἂν καὶ προκάλεσε τριβὲς μεταξύ τῆς ἑλληνόφωνης Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητας καὶ τοῦ ἀραβόφωνου ποιμνίου της καὶ τὴν ἀνάμειξη τῆς Ρωσίας στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Κατὰ γενικὴ ὅμως ὁμολογία, ἡ σφοδρὴ διπλωματικὴ διαμάχη Γαλλίας καὶ Ρωσίας τὸ 1851 ἔληξε μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ρωσίας καὶ τὴν προώθηση τῶν συμφερόντων τῶν Ὀρθοδόξων.

Μία δεκαετία μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης τοῦ *Κιουτσοὺκ Καϊναρτζί*, ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀναδεικνύεται στὴν ὄπερα *Armida e Rinaldo* τοῦ Ἰταλοῦ συνθέτη Giuseppe Sarti, ποὺ ἀνέβηκε στὴν Ἁγία Πετρούπολη τῆς Ρωσίας στὶς 15 Ἰανουαρίου 1786, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τοῦ χειμερινοῦ παλατιοῦ στὸ θέατρο τοῦ Ἐρμιτάζ. Τὸ παλάτι εἶχε σχεδιαστεῖ ἀπὸ τὸν ἐπίσης Ἰταλὸ ἀρχιτέκτονα Giaccomo Quarenghi καὶ τὸ δίπρακτο λιμπρέτο τῆς ὄπερας εἶχε γραφτεῖ ἀπὸ τὸν Marco Coltellini γιὰ τὴν *Armida* τοῦ Giuseppe Scarlatti (Βιέννη 1766), ἐνῶ εἶχε λίγο ἀργότερα τροποποιηθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λιμπρετίστα γιὰ τὴν ὁμώνυμη ὄπερα τοῦ Antonio Salieri. Ὁ Sarti εἶχε προσκληθεῖ στὴ Ρωσικὴ πρωτεύουσα δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν πρε-

μιέρα (1784) ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη Β', ποὺ τὸν εἶχε διορίσει διευθυντὴ τοῦ βασιλικοῦ παρεκκλησίου. Τὸ λιμπρέτο τοῦ Coltellini διαφέρει σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ τὴν παραγωγὴ τῆς περιόδου· εἶναι πιὸ συνοπτικὸ (περιέχει 500 περίπου στίχους, ὅταν τὰ λιμπρέτα τῆς ἐποχῆς ἔφταναν τοὺς 2.000), διαθέτει τέσσερεις μόνο χαρακτῆρες (σὲ σχέση μὲ τοὺς 6-8 τῶν ἄλλων παραγωγῶν) καὶ ἡ πλοκὴ περιορίζεται στὴν τελικὴ φάση τῆς ὑπόθεσης[16].

Τὸ εἶδος, ἐπίσης, τῆς παραγωγῆς δὲν ἀνήκει τόσο στὸ *drama per musica* ὅσο στὸ *festa teatrale* (θεατρικὴ γιορτή), μία συνοπτικότερη ἐκδοχὴ τῆς ὄπερας, ποὺ ἀποζημίωνε ὅμως τὸν θεατὴ μὲ πλούσια σκηνικὴ διακόσμηση, πολλὰ χορικὰ καὶ χορευτικὰ νούμερα καὶ μίμους. Τὸ λιμπρέτο τῆς ὄπερας τοῦ Sarti δεσπόζεται ἀπὸ τὸν Rinaldo καὶ τὴν Armida, ποὺ τοποθετοῦνται στὸ τελευταῖο στάδιο τοῦ ἔρωτά τους, πρὶν ὁ ἱππότης Ubaldo διαλύσει τὰ μάγια τῆς Armida καὶ βοηθήσει τὸν σύντροφό του νὰ ξαναβρεῖ τὴν αἴσθηση τοῦ καθήκοντος. Τὸ δίδυμο τῶν ἱππότῶν Carlo καὶ Ubaldo, ποὺ συναντᾶμε στὸ ἔργο τοῦ Tasso, περιορίζεται μόνο στὸν Ubaldo, ποὺ ἐνσαρκώνει τὸ πνεῦμα τῆς φρόνησης καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὅπως καὶ στὴν ὄπερα τοῦ Salieri, ὁ Coltellini ἔχει προσθέσει τὸν χαρακτήρα τῆς Ismene, ἀγαπημένης καὶ πιστῆς συντρόφου τῆς Armida στὶς μαγικὲς τελετές, ποὺ φαίνεται ὅτι ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὸν μάγο Ismeno τοῦ Tasso. Ἡ πιὸ ἀξιοσημείωτη διαφορὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐκδοχὲς εἶναι τὰ χορικὰ τῶν ἀκολούθων τῆς Armida καὶ τῶν δαιμόνων ποὺ παίζουν τὸν ρόλο τῶν μπαλέτων, ὅπως συμβαίνει σὲ ἄλλες ὄπερες.

9. Ἡ Ἱερουσαλὴμ τοῦ Βέρντι

Ἡ μελοδραματικὴ ἀξιοποίηση τῆς Ἱερουσαλὴμ φτάνει στὸ ἀπόγειό της μὲ τὴν ὁμώνυμη τετράπρακτη ὄπερα *http://en.wikipedia.org/wiki/File:Jean-Honor%C3%A9_Fragonard_022.jpg* (Jerusalem) τοῦ διάσημου ἰταλοῦ συνθέτη Giuseppe Verdi, σὲ γαλλικὸ λιμπρέτο τῶν Alphonse

16. Βλ. τὴν παραγωγὴ *Armida e Rinaldo* μὲ τὴν ὀρχήστρα *Pro Arte Marche* ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Marco Berdondini (Bongiovanni 2002).

Royer καὶ Gustave Vaez, ποὺ ἔκανε πρεμιέρα στὴν *Academie Royale de Musique* τοῦ Παρισιοῦ στὶς 26 Νοεμβρίου 1847. Τὸ ἔργο βασίζεται σὲ μετάφραση καὶ διασκευὴ μίας προγενέστερης ἰταλικῆς ὄπερας τοῦ συνθέτη πάνω στὸ ἴδιο θέμα μὲ τίτλο *"Οἱ Λομβαρδοὶ στὴν πρώτη σταυροφορία"* (I Lombardi alla crociata prima), ποὺ εἶχε πρωτοπαρουσιαστεῖ τὸ 1843. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν πρώτη παραγγελία τοῦ Verdi ἀπὸ τὴν ὄπερα τοῦ Παρισιοῦ καὶ ὑπάρχουν σημαντικὲς ἀλλαγὲς στὴ δράση ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ ἐκδοχή, ποὺ τοποθετεῖται σὲ γαλλικὸ πλαίσιο. Τὸ 1850, τὸ γαλλικὸ λιμπρέτο μεταφράστηκε στὰ ἰταλικὰ ἀπὸ τὸν Calisto Bassi καὶ ἡ ὄπερα ἐκτελέσθηκε ὡς *Gerusalemme* στὴ Scala τοῦ Μιλάνου στὶς 26 Δεκεμβρίου. Ἐντούτοις, ἀπέτυχε νὰ ἐκτοπίσει τοὺς Λομβαρδοὺς ἀπὸ τὴν καρδιὰ τοῦ ἰταλικοῦ ἀκροατηρίου. Ἡ ἀμερικανικὴ πρεμιέρα δόθηκε στὸ *Theatre d'Orleans* τῆς Νέας Ὀρλεάνης στὶς 24 Ἰανουαρίου 1850, ἐνῶ τὸν 20ο αἰώνα ἀναβίωσε ἀπὸ τὸ 1963 στὴ Βενετία, μὲ ἀρκετὲς ἐπανεκτελέσεις καὶ ἠχογραφήσεις[17].

Ἡ Α' Πράξη ἀνοίγει μὲ τὶς ἐσωτερικὲς ἔριδες μεταξὺ τοῦ κόμη τῆς Τουλούζης καὶ τοῦ Gaston, Κόμη τοῦ Bearn, ποὺ λήγουν μὲ τὸν γάμο τῆς κόρης τοῦ πρώτου, Helene, καὶ τοῦ δεύτερου, ἂν καὶ ὁ θεῖος τῆς νύφης, Ρότζερ, δὲν συναινεῖ λόγῳ τοῦ κρυφοῦ ἔρωτα γιὰ τὴν ἀνεψιά του. Φτάνει ὁ ἀποστολικὸς Λεγάτος Adhemar de Monteil καὶ ὀνομάζει τὸν Κόμη ἀνώτατο διοικητὴ τῶν Γάλλων Σταυροφόρων στοὺς Ἁγίους Τόπους. Ὁ Ρότζερ ἀναθέτει σὲ ἕναν στρατιώτη νὰ δολοφονήσει τὸν Gaston, ποὺ προσεύχεται μὲ τὸν κόμη στὸ παρεκκλήσι, λέγοντάς του ὅτι ὁ Κόμης φορᾶ μανδύα καὶ ὁ ἄλλος ὄχι. Ὁ δολοφόνος μπαίνει στὸ παρεκκλήσι, ἀλλὰ κατὰ λάθος μαχαιρώνει τὸν Κόμη, ποὺ εἶχε δώσει τὸν μανδύα του στὸν Gaston ὡς σημάδι εἰρήνης. Ὁ Ρότζερ καταδικάζεται σὲ ἐξορία.

Στὴ Β' Πράξη, μεταφερόμαστε σὲ μία σπηλιὰ τῆς Παλαιστίνης, ὅπου ὁ Ρότζερ, γεμάτος ἀπὸ τύψεις, ἔχει ἀποσυρθεῖ καὶ ζεῖ σὰν ἐρημίτης. Φτάνει ἕνας προσκυνητὴς καὶ δύο γυναῖκες, στὰ πρόσωπα

17. Βλ. τὴν παραγωγὴ τῆς Ἰταλικῆς Ραδιοφωνίας καὶ Τηλεόρασης (*RAI*) τὸ 1975, στὴ γαλλικὴ ἐκδοχὴ τῆς ὄπερας, μὲ τὸν Jose Carreras. Πρβλ. καὶ τὴ δισκογραφικὴ παραγωγὴ τοῦ ἔργου μὲ τὴν *Orchestre de la Suisse Romande* καὶ τὴ χορωδία τοῦ *Grand Théatre de Genève* ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Fabio Luisi (Phillips, 2000).

τῶν ὁποίων ὁ ἐρημίτης ἀναγνωρίζει τὴ Helene καὶ τὴν ἀκόλουθό της Isaure, ποὺ ἔχουν ἔλθει στοὺς Ἅγιους Τόπους, ψάχνοντας τὸν Gaston. Ἐκεῖνες ἀναγνωρίζουν τὸν προσκυνητὴ ὡς τὸν γαιοκτήμονα τοῦ Gaston καὶ μαθαίνουν ὅτι ὁ κύριός του εἶναι στὴ Ramla. Οἱ γυναῖκες φεύγουν καὶ μερικοὶ Γάλλοι Σταυροφόροι φθάνουν μὲ τὸν Adhemar καὶ τὸν Κόμη, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ πληγωμένος, ἐπιβίωσε μετὰ τὴ δολοφονικὴ ἀπόπειρα. Ὁ Ρότζερ, ποὺ κρύβει τὴν ταυτότητά του, ζητᾶ ἄδεια νὰ πολεμήσει μὲ τοὺς Σταυροφόρους, γιὰ νὰ ἐξιλεωθεῖ γιὰ ἕνα παλιό του ἔγκλημα. Στὴ Ramla, ὁ Gaston εἶναι ὅμηρος τοῦ ἐμίρη, ἐνῶ σὲ λίγο μαθαίνουμε γιὰ τὴ σύλληψη τῆς Helene, ποὺ προσπαθεῖ νὰ παραπλανήσει τοὺς ἀπίστους ὅτι οἱ Σταυροφόροι δὲν θὰ ἐπιτεθοῦν, ἂν καὶ ἐκεῖνοι εἶναι κοντά. Ὅταν μένουν μόνοι, ὁ Gaston καὶ ἡ Helene ἀγκαλιάζονται, ἀλλά, ὅταν προσπαθοῦν νὰ δραπετεύσουν, συλλαμβάνονται.

Στὴν Γ' Πράξη, βρισκόμαστε στὸ χαρέμι, ὅπου ἔχει ἀπομονωθεῖ ἡ Helene, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ τὸν χορὸ τῶν συνεισάκτων. Φθάνει ὁ ἐμίρης καὶ τῆς λέει πὼς, ἂν ἐπιτεθοῦν οἱ Σταυροφόροι, θὰ τὴν ἀποκεφαλίσει. Ἀκούγεται φασαρία καὶ μαθαίνουμε ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἔχουν μπεῖ στὴ Ramla. Μπαίνει ὁ Gaston, ποὺ ἔχει κατορθώσει νὰ δραπετεύσει, καὶ ἀμέσως μετὰ ὁ Κόμης τῆς Τουλούζης μὲ τοὺς στρατιῶτες του, ποὺ συλλαμβάνει τὸν ὑποτιθέμενο δολοφόνο του καὶ, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τῆς Helene, τὴν παίρνει μαζί του μὲ τὴ βία. Στὴν πλατεῖα τῆς Ramla, οἱ Σταυροφόροι συγκεντρώνονται μὲ τὸν Κόμη καὶ τὸν ἀποστολικὸ Λεγάτο, ποὺ ἀποφασίζουν νὰ ἐκτελεσθεῖ ὁ Gaston τὴν ἑπόμενη ἡμέρα.

Στὴν Δ' Πράξη, μεταφερόμαστε στὴν κοιλάδα τοῦ Ἰωσαφάτ, ὅπου ἡ Helene περνᾶ ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ Gaston. Ὁ Adhemar ζητᾶ ἀπὸ τὸν ἐρημίτη νὰ βοηθήσει τὸν καταδικασμένο Gaston. Ἀλλὰ αὐτὸς τὸν προκαλεῖ σὲ μονομαχία καὶ ἡ Helene ἀναμένει τὴν ἔκβασή της. Φθάνει ὁ νικητὴς Κόμης μὲ τὴ συνοδεία ἑνὸς μυστήριου πολεμιστῆ, ποὺ δὲν φαίνονται τὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ γιὰ τὸν ὁποῖον σύντομα μαθαίνουμε ὅτι εἶναι ὁ Gaston, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητά του καὶ ζητᾶ δικαιοσύνη. Παρουσιάζεται ὁ ἐρημίτης Ρότζερ, θανάσιμα πληγωμένος, καὶ μόλις ποὺ προλαβαίνει νὰ τὰ ἐξηγήσει ὅλα καὶ νὰ δεῖ μὲ χαρὰ τὴ θέα τῆς ἐλευθερωμένης Ἱερουσαλήμ, πρὶν ξεψυχήσει.

10. Ἡ Ἱερουσαλὴμ στὴν Τσεχοσλοβακία

Τὸν 20ο αἰώνα, ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀπαθανατίζεται δραματουργικὰ στὴν τετράπρακτη ὄπερα *Armida* τοῦ Τσέχου συνθέτη Antonin Dvorak, σὲ λιμπρέτο τοῦ Jaroslav Vrchlicky, ποὺ βασίζεται στὸ ἔπος τοῦ Tasso. Ἡ ὄπερα τοῦ Dvorak παρουσιάστηκε στὸ ἐθνικὸ θέατρο τῆς Πράγας στὶς 25 Μαρτίου 1904, ἐνῶ ἡ παρτιτούρα ἐκδόθηκε τὸ 1941 (*opus* 115). Ἀπὸ ἄποψη ὕφους, ἡ *Armida* ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ πειραματισμοῦ τοῦ Dvorak μὲ τὸ βαγκνερικὸ ὕφος τῆς ὀπερατικῆς σύνθεσης, ἂν καὶ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς μουσικῆς ἀνήκει στὸ ὕφος τοῦ Dvorak. Τὸ λιμπρέτο τοῦ Vrchlicky θυμίζει ἔντονα τὸ λιμπρέτο, ποὺ ὁ Quinault ἔγραψε γιὰ τὸν Lully στὸ ὁμώνυμο ἔργο. Οἱ κύριοι χαρακτῆρες τοῦ ἔργου: Hydraot (βασιλιὰς τῆς Δαμασκοῦ), Armida (κόρη του), Ismen (πρίγκιπας καὶ μάγος), Petr (ἐρημίτης), Bohumir (διοικητὴς τῶν Φράγκων), Rinald (σταυροφόρος), Ubald (σύντροφος τοῦ Rinald), ἕνας κήρυκας, μουεζίνης, σειρήνα, νύμφη καὶ χοροὶ τῶν νυμφῶν, τῶν σειρήνων, τῶν δαιμονίων, τῶν ἱπποτῶν κ.λπ.

Στοὺς βασιλικοὺς κήπους τῆς Δαμασκοῦ ἀκούγεται τὸ κάλεσμα τῶν Μουσουλμάνων γιὰ προσευχή. Μπαίνει ὁ μάγος Ismen μὲ τὴν εἴδηση ὅτι πλησιάζουν οἱ Φράγκοι, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἀποτρέψει τὸν βασιλιὰ ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση· ἀντ' αὐτοῦ, τὸν προτρέπει νὰ στείλει τὴν κόρη του (τὸ χέρι τῆς ὁποίας ἔχει ζητήσει ὁ Ismen), γιὰ νὰ σπείρει διχόνοια. Ἐκείνη ἀντιστέκεται, ἀλλὰ ἀλλάζει γνώμη, ὅταν ὁ Ismen χρησιμοποιεῖ τὰ μαγικά του, γιὰ νὰ τῆς δείξει τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο, ὅπου ἐκείνη ἀναγνωρίζει τὸν Rinald ὡς τὸν ἱππότη ποὺ ἔχει μόλις ὀνειρευτεῖ. Ἡ Armida φθάνει στὸ στρατόπεδο τοῦ Σταυροφόρου καὶ συναντᾶ τὸν Rinald, ὁ ὁποῖος τὴ φέρνει στὸ συμβούλιο, ὅπου ἐκείνη διηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ σφετεριστῆ θείου της, ποὺ τύφλωσε τὸν βασιλιὰ καὶ τὴν καταδίωξε στὴν ἔρημο. Ὁ Rinald δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει τὸν ἀρχιστράτηγο, ποὺ πρόκειται νὰ ἐπιλέξει μὲ κλῆρο αὐτὸν ποὺ θὰ τὴν ἀποκαταστήσει στὸ βασίλειό της, καὶ συλλαμβάνεται νὰ ἐγκαταλείπει τὸ στρατόπεδο μαζί της ἀπὸ τὸν ἐρημίτη Peter, ἀλλὰ οἱ ἐραστὲς διαφεύγουν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μάγου Ismen σὲ ἕνα ἅρμα, ποὺ σύρεται ἀπὸ δράκους.

Ὁ Rinald καὶ ἡ Armida εὐωχοῦνται στὸν κῆπο της ἀπὸ σειρῆνες

καὶ νεράιδες. Ὁ Ismen εἶναι μεταμφιεσμένος σὲ ἡλικιωμένο καὶ προσπαθεῖ νὰ καταστρέψει τὸ παλάτι, ἀλλά, βρίσκοντας τὶς δυνάμεις του ἀναντίστοιχες τῆς μαγείας τῆς Armida, πηγαίνει στοὺς συντρόφους τοῦ Rinald καὶ προσποιεῖται τὸν νεοφώτιστο. Ἐκεῖνοι, χαρούμενοι γιὰ τὴ βοήθειά του, δέχονται ἀπὸ αὐτὸν τὴ διαμαντένια ἀσπίδα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ βγάλουν τὸν Rinald ἀπὸ τὸ παλάτι, τὸ ὁποῖο καταρρέει καὶ ἡ Armida παραδίδεται στὴ θλίψη. Ὁ Rinald ζητᾶ συγχώρεση γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν συντρόφων του καὶ τῆς ἀποστολῆς του. Καθὼς οἱ Σταυροφόροι προελαύνουν πρὸς τὴ Δαμασκό, ἡ μάχη περνᾶ μέσα ἀπὸ τὸ στρατόπεδο, ὅπου ὁ Rinald σκοτώνει τὸν Ismen καὶ ἀντιμετωπίζει ἕναν μαῦρο ἱππότη, ὁ ὁποῖος ρίχνει τὸ ξίφος του, καθὼς καταριέται τὸ ὄνομα τῆς Armida. Μόνο ἀφοῦ τὸν διαπερνᾶ μὲ τὸ ξίφος του, ἀναγνωρίζει τὴν Armida, τὴν ὁποία βαφτίζει, καθὼς ἐκείνη πεθαίνει στὰ χέρια του.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στὴν παροῦσα μελέτη, ἐξετάζεται ἡ δραματικὴ καὶ μελοδραματικὴ χρήση τῶν γεγονότων τῆς Α΄ Σταυροφορίας, ποὺ ὁδήγησε στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους (1099). Ἀφετηρία τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῆς παραγωγῆς εἶναι τὸ ἔργο τοῦ ἰταλοῦ ποιητῆ Torquato Tasso *Ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἱερουσαλὴμ* (1581), ποὺ μεταφράστηκε καὶ διασκευάστηκε σὲ πολλὲς γλῶσσες, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἑλληνικῆς. Πρόκειται γιὰ περισσότερα ἀπὸ 100 ἔργα, θεατρικὰ ἀλλὰ κυρίως ὀπερατικά, ποὺ διατρέχουν ἕνα διάστημα τριῶν περίπου αἰώνων (1624-1904). Οἱ συνθέτες τῶν ἔργων αὐτῶν ἀνήκουν συχνὰ στὴν ἀφρόκρεμα τῆς εὐρωπαϊκῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας (Βολταῖρος, Χαῖντελ, Βιβάλντι, Βέρντι) καὶ οἱ πρεμιέρες τῶν ἔργων τους ἔλαβαν χώρα στὰ μεγαλύτερα θέατρα τῆς ἐποχῆς. Στὰ ἔργα αὐτά, ἡ ἁγία πόλη χρησιμοποιεῖται τόσο ὡς ἱστορικὸ ὑπόβαθρο, στὸ ὁποῖο στηρίζονται τὰ διάφορα (πραγματικὰ καὶ φανταστικὰ) γεγονότα τῆς Σταυροφορίας, ὅσο καὶ ὡς σύμβολο τῆς πάλης τοῦ καλοῦ ἐναντίον τοῦ κακοῦ, τοῦ

ἀγγελικοῦ κατὰ τοῦ δαιμονικοῦ. Στὸ ἑλληνικὸ πλαίσιο, ἡ ἱστορία τῆς ἀντίστασης τοῦ Χριστιανοῦ ἱππότη Rinaldo ἀπέναντι στὴ σαρακηνὴ μάγισσα Armida (ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ πιὸ δημοφιλὲς ἐπεισόδιο τοῦ ποιήματος τοῦ Tasso) ἐνσωματώνεται στὰ ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτση (1637).

SUMMARY

The present study focuses on the dramatic and melodramatic use of events of the First Crusades that led to the liberation of Jerusalem from Muslim rule (1099). Its point of departure is the work *Jerusalem Delivered* by the Italian poet Torquato Tasso (1581) which was translated and adapted in many European languages, including Greek. From its first stage, more than 100 works, theatrical but mainly operatic, have been written, covering a period of approximately three centuries (1624-1904). The composers of those works often belonged to the creme de la cream of European artists (such as Voltaire, Handel, Vivaldi, Rossini, and Verdi) and the works' premieres took place in the biggest theatres of the time (Paris, London, Milan etc.). In these works, the Holy city is treated as a historical background against which the various (realistic or imaginary) episodes of the crusade take place, as well as a symbols of a fight between good and evil, angelic and demonic. In the Greek context, the story of the battle between the Christian knight Rinaldo and Saracen sorceress Armida (the most popular episode in Tasso's poem) is incorporated in Erofili's intermezzi by G. Chortatsis (1637).

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΟΣΥΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΑΝΙΑ ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ ΑΣΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΡΩΜΗΟΣΥΝΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

Νῖκος Ὀρφανίδης

1. Εἰσαγωγικὸ

Μιλώντας γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ πρόσληψη τῆς Ρωμηοσύνης[1], ὅπως τὴ συναντοῦμε τόσο στὴ Ρωμανία τοῦ Τραπεζούντιου ἄσματος, ὅσο καὶ στὴ Ρωμηοσύνη τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα στὴν «*Πονεμένη Ρωμηοσύνη*» τοῦ Φώτη Κόντογλου ἢ τὴν ὑπερήφανη ἀλλὰ καὶ τραυματισμένη «Ρωμηοσύνη» τοῦ

1. Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ εἰσήγηση/ἀνακοίνωση ἐπικεντρώνεται, ἢ, πιὸ ὀρθά, περιορίζεται ἐξ ἀνάγκης σὲ μερικὰ μόνον ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδεικτικὰ καὶ χαρακτηριστικὰ ἔργα λογοτεχνικῆς πρόσληψης τῆς Ρωμηοσύνης: Στὰ ποιήματα τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, «*Τῷ ἀπαγχονισθέντι Ἀρχιεπισκόπῳ Κύπρου Κυπριανῷ*» καὶ «*Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου*», ἀπὸ τὸν τόμο ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ, *Ποιήματα*, ἐκδ. Σάλπιγγος, Λεμεσὸς 1911 (βλ. καὶ ἀναστατικὴ ἔκδοση στὶς ἐκδόσεις Ἐπιφανίου, Λευκωσία 1998) Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ, «Πάρθεν», Μάρτιος 1921, στὸν τόμο Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ, *Ἀνέκδοτα Ποιήματα, 1882-1923*, Φιλολογικὴ Ἐπιμέλεια, Γ. Π. Σαββίδη, Ἴκαρος Ἀθήνα 1968, ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, *Ἡ Πονεμένη Ρωμηοσύνη*, Ἀστήρ, Ἀθήνα 1962, ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ, *Ρωμηοσύνη* (1945 - 1947), στὸν τόμο *Ἀγρυπνία*, Ἀθήνα 1954· βλ. καὶ *Ποιήματα Β'*, Κέδρος, Ἀθήνα 1961, ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ, «Νεόφυτος ὁ Ἔγκλειστος μιλᾶ»,

Γιάννη Ρίτσου, αὐτὴν τοῦ ἐμφύλιου ἢ μετεμφυλιακοῦ πάθους, ἔχω τὴν ἄποψη πὼς εἰσερχόμεθα σὲ μιὰν ἰδιότυπη πρόσληψη καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἔρωτος τῆς πατρίδος καὶ συγχρόνως σὲ μιὰν ἄλλη, ἀπὸ ἄποψη σημειολογική, ἰδιάζουσα «ἐθνικὴ» ποίηση, μακρὰν τῶν ἐπιδράσεων καὶ ἀντανακλάσεων τῆς ἀλλοτριώνουσας Δύσεως. Μιὰ ποίηση καὶ μιὰ λογοτεχνία, ποὺ ἔρχεται νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸν ἱερὸ τόπο τοῦ Βυζαντίου, μὲ τὸν τόπο τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, μὲ τὸ ἅγιο καὶ λησμονημένο Βυζάντιο[2], μὲ τὸν λανθάνοντα, ἐντέλει, ἀλυτρωτικὸ καημό μας, μὲ τὴ συνέχεια καὶ τὴ συνοχὴ τῆς ἱστορικῆς μας μνήμης.

ἀπὸ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ «*Κύπρον οὐ μ᾽ ἐθέσπισεν*», Ἴκαρος, Ἀθήνα 1955 καὶ τώρα, «*Ἡμερολόγιο Καταστρώματος Γ'*», στὸν τόμο ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ, *Ποιήματα*, Ἴκαρος, Ἀθήνα, σ. 263

2. Οἱ ὅροι *Ρωμανία* καὶ *Ρωμηοσύνη* παραπέμπουν εὐθέως στὸ ἱερὸ Βυζάντιο. Γιὰ τὸ ὅλο θέμα καὶ τὴν ἐκτενῆ περὶ τούτου σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. μεταξὺ ἄλλων, ἐνδεικτικά, π. ΙΩΑΝΝΟΥ Σ. ΡΩΜΑΝΙΔΗ, *Ρωμηοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη*, ἐκδ. Πουρναρά, 2002, καὶ *Κωστῆς Παλαμᾶς καὶ Ρωμηοσύνη*, ἐκδ. Ρωμηοσύνη. «Ρωμανία», «Ρωμιὸς» καὶ «Ρωμηοσύνη» παραπέμπουν εὐθέως στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, στὸ Βυζάντιο, ποὺ ἀποτελεῖ, ὅμως σχετικὸ «νεολογισμό», ὅπως καὶ ὁ ὅρος *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία*. Σημειώνουμε ἀπὸ τὴ διάλεξη τοῦ π. ΙΩΑΝΝΟΥ Σ. ΡΩΜΑΝΙΔΗ, *Κωστῆς Παλαμᾶς καὶ Ρωμηοσύνη*, ἐκδ. Ρωμηοσύνη, τὰ πιὸ κάτω ἐνδεικτικὰ τῆς ὅλης συζήτησης στὶς ἀρχὲς τοῦ 20 οῦ αἰῶνος: «*Τὸ 1901 ἐκυκλοφόρησε τὸ ἔργον "Ἱστορία τῆς Ρωμηοσύνης" τοῦ Ἀργύρη Ἐφταλιώτη. Ἦτο ἐποχή ποὺ τὰ ὀνόματα Ρωμηός καὶ Ρωμηοσύνη συγκινοῦσαν περισσότερον ἀπὸ σήμερον τοὺς Ρωμηούς. Τοῦτο, διότι τὰ ὀνόματα Ἕλλην καὶ Ἑλληνισμός, εἰσαχθέντα συνταγματικῶς κατὰ τὸ 1822, δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐπικρατήσει εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ λαοῦ. Παρὰ ταῦτα ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης ἔγραψε μίαν κριτικὴν κατὰ τῆς "Ἱστορίας τῆς Ρωμηοσύνης" τοῦ Ἐφταλιώτη, ὅπου ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ χρῆσις τῶν ὀνομάτων Ρωμηὸς καὶ Ρωμηοσύνη ἀντὶ τῶν Ἕλλην καὶ Ἑλληνισμός δείχνει ἔλλειψιν φιλοπατρίας καὶ ὅτι ἡ λέξις Ρωμηός πρέπει νὰ ἀποφευχθῆ διότι ἔχει τάχα καταφρονεμένην σημασίαν `ἀνθρώπου εὐτελοῦς καὶ χυδαίου'. Ὁ Μεσολογγίτης Ρουμελιώτης καὶ ἑπομένως ὑπερήφανος Ρωμηὸς Κωστῆς Παλαμᾶς ἔγινεν ἔξω φρενῶν. Μὲ τὴν πέννα του γεμάτη ἐκδίκησιν καὶ εἰρωνείαν ἀπάντησεν εἰς τοὺς κατὰ τῆς Ρωμηοσύνης χλευασμοὺς τοῦ Σωτηριάδη μὲ τὸ ἔργον του "Ρωμηὸς καὶ Ρωμηοσύνη". Τὸ ἔργον τοῦτο, ἂν καὶ μικρὸν εἰς ἔκτασιν, εἶναι ἀπὸ τὰ ὡραιότερα τοῦ μεγάλου τούτου ποιητοῦ τῆς Ρωμηοσύνης*»· βλ., ἐπίσης, ΦΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζάντιο καὶ Νεοελληνικὴ διανόηση στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1996.

Σκέφτομαι, πόσο καταλυτική, ἀλλὰ καὶ ἐξόχως δυναμικὴ προβάλλει, ἔτσι, ἡ εἴσοδος τῆς Ρωμηοσύνης στὸν τόπο τῆς νεότερης λογοτεχνίας μας. Πρόκειται γιὰ μιὰ εἴσοδο, ποὺ ἀνατρέπει, ὅσα συνηθίσαμε, παγιδευμένοι, ἐν πολλοῖς στὴ δυτικότροπη προοπτική μας, ποὺ ἐνδύει τὰ πράγματα μὲ ἕνα ἄλλο, παράξενο φῶς ἁγιασμοῦ καὶ Χάριτος. Γιατί μαζί της, μαζὶ μὲ τὴ λησμονημένη Ρωμανία καὶ τὴν ἅγια Ρωμηοσύνη, εἰσέρχεται, ὁλόκληρο μέσα στὸ φῶς, τὸ ὀνειρικὸ καὶ ἀθάνατο καὶ ἁγιασμένο Βυζάντιο. Τὸ Βυζάντιο τῆς ἀγάπης μας καὶ τοῦ ἔρωτός μας καὶ τοῦ καημοῦ μας καὶ τῆς μνήμης μας.

2. Ἀπὸ τὸν Νεόφυτο τὸν Ἔγκλειστο στὸν Γιῶργο Σεφέρη

Αὐτὴ ἡ εἴσοδος τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ διαχρονικοῦ μας πόνου ὁδηγεῖ εὐθέως στὸν «*ψηφιδωτὸ καημό μας*», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Σεφέρη καὶ μαζί του τὴν Κύπρο. «*Τὸν ψηφιδωτὸ καημὸ τῆς Ρωμηοσύνης*», ὅπως τὴ συναντοῦμε στὸ ποίημα «Νεόφυτος ὁ ἔγκλειστος μιλᾶ»· ὅπως μιλᾶ, δηλαδή, ἕνας ἅγιος τοῦ ὕστερου Βυζαντίου στὴν Κύπρο, πού, ὅμως, βίωσε ἐπωδύνως καὶ κατέγραψε καὶ θρήνησε γιὰ ὅσα κακὰ μᾶς προέκυψαν ἀπὸ τὸ Βορρᾶ, στὸ σύντομο ἱστορικὸ καὶ σπαρακτικὸ ἢ θρηνητικὸ κείμενό του «*Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν*»[3]. Εἴμαστε στὰ 1192 καὶ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Ριχάρδο τὸν Λεοντόκαρδο, κι' ὕστερα τοὺς Ναΐτες καὶ τοὺς Λουζινιάν· τοὺς Φράγκους, ἀλλὰ καὶ ὅπως μιλᾶ, ψηλαφώντας τὸ δρᾶμα τῆς Κύπρου καὶ τὸ δρᾶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ποιητὴς Γιῶργος Σεφέρης, τὸ 1953, τὴν πρώτη φορὰ, ποὺ ἐπισκέπτεται τὴν Κύπρο:

3. Ὡς μότο στὸ ποίημά του ὁ Γιῶργος Σεφέρης ἐπιλέγει τὸ πιὸ κάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, «*Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν*»: «*τῷ δὲ βασιλεῖ Ἰσαακίῳ κατακλείει ἐν καστελλίῳ καλουμένῳ Μαρκάππῳ. Κατὰ δὲ τοῦ ὁμοίου αὐτῷ Σαλαχαντίνου ἀνύσας μηδὲν ὁ ἀλιτήριος, ἤνυσε τοῦτο καὶ μόνον, διαπράσας τὴν χώραν Λατίνοις, χρυσίου χιλιάδων λιτρῶν διακοσίων. Διὸ καὶ πολὺς ὁ ὀλολυγμός, καὶ ἀφόρητος ὁ καπνός, ὡς προείρηται ὁ ἐλθὼν ἐκ τοῦ βορρᾶ...*».

«Ὑπέρογκες ἀρχιτεκτονικές· Λαρίων Φαμαγκούστα Μπουφαβέντο· σχεδὸν σκηνικά. Ἤμασταν συνηθισμένοι νὰ τὸ στοχαζόμαστε ἀλλιῶς τὸ "Ἰησοῦς Χριστὸς Νικᾶ", ποὺ εἴδαμε κάποτε στὰ τείχη τῆς Βασιλεύουσας, τὰ φαγωμένα ἀπὸ τὰ γυφτοτσάντιρα καὶ στεγνὰ χορτάρια, μὲ τοὺς μεγάλους πύργους κατάχαμα σὰν ἑνὸς δυνατοῦ ποὺ ἔχασε, τὰ ριγμένα ζάρια. Γιὰ μᾶς ἦταν ἄλλο πρᾶγμα ὁ πόλεμος γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθισμένη στὰ γόνατα τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, ποὺ εἶχε στὰ μάτια ψηφιδωτὸ τὸν καημὸ τῆς Ρωμηοσύνης ἐκείνου τοῦ πελάγου τὸν καημὸ σὰν ἤβρε τὸ ζύγιασμα τῆς καλοσύνης…».

(«Νεόφυτος ὁ ἔγκλειστος μιλᾶ»)

3. Ἡ Ρωμηοσύνη στὸν Κύπριο ποιητὴ Βασίλη Μιχαηλίδη

Ἡ εἴσοδος τῆς Ρωμηοσύνης στὰ ποιητικὰ καὶ ἄλλα τοπία μας τὰ μεταποιεῖ καὶ τὰ μεταμορφώνει· καὶ συγχρόνως μεταμορφώνει καὶ μεταστοιχειώνει καὶ μεταποιεῖ καὶ ἀλλοιώνει τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ τοὺς καταστήσει καὶ ἀναδείξει σὲ μάρτυρες τοῦ ἔθνους καὶ νὰ τοὺς ἁγιάσει. Ὅπως συνέβη στὶς 9 Ἰουλίου τοῦ 1821 στὴν Κύπρο, γιὰ νὰ προκύψει μετὰ καὶ τὸ ὁμώνυμο ποίημα τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, τὸ ποίημα ἐκεῖνο τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ, μὲ τὴ Ρωμηοσύνη, ποὺ εἶναι «*φυλὴ συνόκαιρη τοῦ κόσμου*». Ἔτσι, λοιπόν, ἡ εἴσοδος τῆς Ρωμηοσύνης ἀναδεικνύει τὰ λυπητερά μας ἄσματα σὲ διαχρονικὸ καημὸ καὶ παράπονο.

Κατ' ἀνάλογο τρόπο, λοιπόν, προσλαμβάνουμε σήμερα τὴν εἴσοδο τῆς Ρωμανίας στὴ λογοτεχνία μας, μὲ τὸ τραπεζούντιο ἐκεῖνο ᾆσμα, μὲ τὸν σπαρακτικὸ τίτλο «*Πάρθεν*», ποὺ μᾶς ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἅλωση τοῦ Βυζαντίου, τῆς Ρωμανίας. Ἔχουμε, μὲ τὴ Ρωμανία καὶ τὴ Ρωμηοσύνη, τὴν εἴσοδο τοῦ ἁγιασμένου Βυζαντίου, ποὺ τόσο ἐπιπολαίως ἔχομε ἀφήσει καὶ ἐγκαταλείψει καὶ λησμονήσει, θαμβωμένοι ἀπὸ τὰ ἀπατηλὰ φῶτα τῆς Δύσεως, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὸν κυρ-Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ καὶ τὸν Φώτη Κόντογλου, μὲ τὴν «*Πονεμένη Ρωμηοσύνη*».

Τὴ σύνθεση τοῦ ποιήματος «*Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ* (Κύπρου)», τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, μὲ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἱερότητος καὶ τῆς ἁγιότητος καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ τῆς Ρωμηοσύνης, ἀλλὰ καὶ τὴ θυσία καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανοῦ, καὶ τὸ ποίημα «*Πάρθεν*» τοῦ Κωνσταντίνου Π. Καβάφη, μὲ τὴ Ρωμανία τοῦ δημοτικοῦ ἱστορικοῦ τραπεζούντιου ἐκείνου ἄσματος, χωρίζουν λίγα μόνο χρόνια. Τὸ πρῶτο, αὐτὸ τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, σὲ κυπριακὴ διάλεκτο, μὲ τὴν Κύπρια φωνή, γράφεται ἀνάμεσα στὰ 1894 – 1895. Τὸ βρίσκουμε στὴν πρώτη συγκεντρωτικὴ ἔκδοση τῶν «*Ποιημάτων*» του, τὸ 1911[4]. Ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης, ποὺ σηκώθηκε καὶ ἦλθε τὸ 1875 ἐθελοντὴς στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ πολεμήσει γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἐγκαταλείπει τὶς δοκιμές του στὴν καθαρεύουσα καὶ στὸ λόγιο ὕφος τῶν Φαναριωτῶν («*Ἀσθενὴς Λύρα*», 1882), γιὰ νὰ γράψει στὴν κυπριακὴ διάλεκτο, τὴν ἀρχαία αὐτὴ ἑλληνικὴ φωνή, τὸν καημό του καὶ τὸν ἔρωτά του γιὰ τὴν πατρίδα.

Κατ' ἀντίστοιχο τρόπο, ὁ Κωνσταντῖνος Π. Καβάφης, ποὺ ἐνωρὶς ἐγκαταλείπει τὰ παλαιορομαντικὰ γυμνάσματά του στὴν ἄκαμπτη ποιητικῶς καθαρεύουσα, θὰ συναντηθεῖ μὲ τὴν Ποντία φωνὴ καὶ τὸν τραπεζούντιο θρῆνο τοῦ δημώδους ἄσματος, μὲ τὴν ἀνάπλαση τοῦ ποιήματος «*Πάρθεν*». Τὸ καβαφικὸ ποίημα γράφεται τὸν Μάρτιο τοῦ 1921 καὶ παραμένει ἀνέκδοτο. Ποίημα προφητικό, καθὼς

4. Βλ. Μιχαλης Πιερης, «Χρονολόγιο Βασίλη Μιχαηλίδη», στὸν τόμο «*Ἡ Ρωμηοσύνη ἔν φυλὴ / συνότζιαιρη τοῦ κόσμου*», Θεατρικὸ Ἐργαστήρι Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 2001: «*1895: ...Ὁλοκληρώνει τὶς δύο μεγάλες του συνθέσεις, τὴν «Ἑνάτη Ἰουλίου 1821 ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου)», καὶ τὸ «Ἡ Χιώτισσα ἐν Λεμεσῷ κατὰ τὸ 1821»... Ἀπαγγέλλει δημοσίως τὴν «Ἑνάτη Ἰουλίου». 1902: Τὴν πρωτοχρονιά, μέρα τῶν πεντηκοστῶν τρίτων γενεθλίων τοῦ ποιητῆ ἡ ἐφ. Σάλπιγξ δημοσιεύει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σημαντικότερο ποίημά του «Ἡ Ἑνάτη Ἰουλίου 1821 ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου)»... «1909 (60 ἐτῶν): Νέα δημόσια ἀπαγγελία τῆς «Ἑνάτης Ἰουλίου», στὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ μνημείου τοῦ Κυπριανοῦ. Ἡ ἀπαγγελία προκάλεσε ''βαθεῖαν τὴν συγκίνησιν τοῦ ἀκροατηρίου καὶ τυχόντων ἐνθουσιωδεστάτων κρίσεων τοῦ Παγκυπρίου Τύπου, ἀποκαλέσαντος τὸν ποιητὴν "Μιστρὰλ τῆς Κύπρου" (Χουρμούζιος, πρόλογος στὴν ἔκδοση τοῦ 1911)».*

θρηνεῖ, πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ μεγάλη ἧττα καὶ καταστροφὴ τοῦ ἔθνους, τὸ 1922, στὴ Μικρασία.

Ὁ ποιητὴς Κωνσταντῖνος Π. Καβάφης γνωρίζει τὴν ποίηση τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη. Ὅπως γνώρισε καὶ ὑπερασπίσθηκε, ἐνυπογράφως, μὲ κείμενά του, τὴν ἐθνικὴ ἀγωνία τῶν Ἑλλήνων στὴν Κύπρο καὶ τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν Ἕνωση[5]. Γνωρίζει καὶ σημειώνει, ὅπως ὑποδεικνύουν οἱ κριτικοὶ καὶ μελετητὲς τοῦ ἔργου του καὶ ὅπως προκύπτει στὶς σημειώσεις του στὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης του ποὺ κατέλιπε, τόσο τὸ ἐπίγραμμα «*Τῷ ἀπαγχονισθέντι Ἀρχιεπισκόπῳ Κυπριανῷ*», ὅσο καὶ τὸ «*Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ* (Κύπρου)», καθὼς καὶ κάποια ἄλλα ποιήματα τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη[6].

Διαβάζω, πρῶτα, τὸ μοναδικὸ ἐκεῖνο ἐπίγραμμά του μὲ τίτλο «*Τῷ ἀπαγχονισθέντι Ἀρχιεπισκόπῳ Κύπρου Κυπριανῷ*»:

«Σὺ ποὺ σκοτώθης γιὰ τὸ φῶς
σήκου νὰ δῆς τὸν ἥλιο,
ξύπνα νὰ δῆς τὸ αἷμα σου
πῶς ἔγεινε βασίλειο».

5. Κ. Π. Καβαφης, «Τὸ Κυπριακὸν ζήτημα», *Καβάφης Πεζά*, Παρουσίαση - Σχόλια, Γ. Παπουτσάκη, Φέξης, Ἀθήνα 1963, σ. 81-86. Δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα «Τηλέγραφος» Ἀλεξανδρείας, 9/21 Ἀπριλίου 1893.
6. Γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ποιήματος τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη ἀπὸ τὸν Καβάφη, βλ. Μιχαλης Πιερης, «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ Κύπρος», περιοδ. *Ὁ Κύκλος*, τ. 19-20, Γενάρης - Ἀπρίλης 1986, σ. 10-11 βλ. καὶ στὸ Μιχαλης Πιερης, *Ἀπὸ τὸ μερτικὸν τῆς Κύπρου*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1991, σ. 59-62: «*Μιὰ ἄλλου εἴδους πηγὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐπικοινωνία τοῦ Καβάφη μὲ τὴ Κύπρο μᾶς προσφέρει ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ποιητῆ, ἡ ὁποία, στὴν κατάσταση ποὺ εἶναι σήμερα, περιέχει δεκαέξι βιβλία Κυπρίων λογοτεχνῶν ἢ βιβλία ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν Κύπρο... ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ Βασίλειος, Ποιήματα, ἐν Λεμεσῷ (Κύπρου) 1911. Ὁ Καβάφης ἔχει σημαδέψει, σημειώνοντας δίπλα στὸν τίτλο ἔνδειξη ἐλέγχου [<] μὲ κόκκινο χρωματιστὸ μολύβι, τὰ ἑξῆς ποιήματα: «Τῷ ἀπαγχονισθέντι Ἀρχιεπισκόπῳ Κύπρου Κυπριανῷ»», (στὸ ἐσώφυλλο) «Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου)»... Κάποτε ὁ ποιητὴς σημαδεύει μὲ ἔνδειξη [<] πλάϊ στὸν τίτλο ἕνα ὁλόκληρο ποίημα... ποὺ δηλώνει, ἐνδεχομένως, μιὰν ἰδιαίτερη προτίμηση τοῦ ποιητῆ γιὰ ἕνα συγκεκριμένο ποίημα χάρη στὸ θέμα του, ὑποθέτω καὶ χάρη στὴν ποιοτική του στάθμη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ νομίζω ὅτι ἐντάσσονται τὰ ποιήματα, ποὺ ὁ Καβάφης ξεχώρισε ἀπὸ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη».*

Μνημειώδης, ὅμως, ἡ ἀναφορά του, στὸ ποίημα «*Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ* (Κύπρου)», στὴ Ρωμηοσύνη. Ἀλλὰ καὶ ἐξόχως ὁ δραματικὸς διάλογος τοῦ ἐθνομάρτυρος καί, γιατί ὄχι, νεομάρτυρος[7] Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ Πάσης Κύπρου Κυπριανοῦ μὲ τὸν Τοῦρκο διοικητή:

18

«— Πίσκοπε, γιὼ τὴν γνώμημ μου ποττὲ δὲν τὴν ἀλλάσσω,
κι᾽ ὅσα κι ἂν πῇς μέθ᾽ θαρευτῇς πῶς ἔν νὰ σοῦ πιστέψω
ἔχω στὸν νοῦν μου, πίσκοπε, νὰ σφάξω, νὰ κρεμμάσω,
κι ἂν ἠμπορῶ ποῦ τοὺς ρωμηοὺς τὴν Κύπρον νὰ παστρέψω
κι᾽ ακόμα ἂν ἠμπόρηα τὸν κόσμον νὰ γυρίσω,
ἔθεν νὰ σφάξω τοὺς Ρωμηοὺς ψυχὴν νὰ μὲν ἀφήσω!
— Ἡ Ρωμηοσύνη ἔν φυλὴ συνώκαιρη τοῦ κόσμου,
κανένας δὲν εὑρέθηκεν γιὰ νὰ τὴν ἠξηλείψη
κανένας γιατὶ σκέπει την ποὺ τ᾽ ἄψη ὁ Θεός μου
ἡ Ρωμηοσύνη ἔν νὰ χαθῇ, ὄντας ὁ κόσμος λείψῃ!

19

Σφάξε μας οὔλλους, κι᾽ ἄς γενῇ τὸ γαῖμαμ μας αὐλάκιν,
κάμε τὸν κόσμον μακελειὸν καὶ τοὺς ρωμηοὺς τραούλλια
ἀμμά ξέρε πὼς ὕλαντρον ὄντας κοπῇ καβάκιν
τριγύρου του πετάσσονται τρακόσια παραπούλλια.
Τὸ ᾽νὶν ἀντὰν νὰ τρὼ τὴν γῆν, τρώει τὴν γῆν θαρκέται,
μὰ πάντα κεῖνον τρώεται καὶ κεῖνον καταλυέται...».

7. Γιὰ τὸν ἐθνομάρτυρα καὶ νεομάρτυρα Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό, βλ. μεταξὺ ἄλλων τὴ μνημειώδη ἔκδοση: *Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός, Ὁ Μάρτυρας τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος*, ἔκδοσις Ἱερᾶς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, Λευκωσία, 2008, καθὼς καὶ τὴν πρόσφατη ἔκδοση *Μνήμη Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανοῦ, τοῦ Νεομάρτυρος*, Συναγωγὴ κειμένων - Ἐπιμέλεια: Νίκος Ὀρφανίδης, Σειρὰ Ἑλληνομνήμων 13, Ἀκτή, Λευκωσία 2008· βλ. καὶ παλαιότερα, στὸν τόμο, ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ (Ἀρχιμανδρίτης Παῦλος), *Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου*, ἐκδ. Ἱδρύματος Ἀναστασίου Λεβέντη καὶ Μορφωτικοῦ Ἱδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθῆναι 1996, τὰ σχετικὰ κείμενα γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό.

Ἐξόχως δραματικὴ ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴ ζωή, τὸ μαρτύριο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ:

54

«Τότες, Ἀρχιεπίσκοπος ἐψήλωσεν τὸ δεῖν του
στὸν οὐρανόν, κι᾽ ἐφάνησαν τὰ μμάδκια του κλαμένα·
ἐφάνην πῶς ἐπόνησεν ποῦ μέσα στὴν ψυχήν του,
κ᾽ εἶπεν τα τοῦν᾽ τα δκυὸ λόγια μὲ δκυὸ χείλη καμένα:
"Θεὲ ποὺ νάκραν δὲν ἔχεις ποττὲ στὴν καλωσύνην
λυπήθου μας καὶ δόσε πκιὸν χαρὰν στὴν Ρωμηοσύνην"
κι᾽ ἐτρέξασιν τὰ δρώματα ἀποὺ τὸ πρόσωπόν του
ἀποὺ τοῦ ἥλιου τὴν πολλὴν τὴν καψερὴ τὴ αὔραν
κ᾽ ἐβάλαν τὴν συρτοθηλειὰν εὐτὺς εἰς τὸν λαιμόν του
καὶ κεῖ πκιὸν ἐτελειώσασιν τὰ κάστια ποῦ τάβραν».

4. Τὸ ποίημα «*Πάρθεν*» τοῦ Κωνσταντίνου Π. Καβάφη

Ἐπιστρέφοντας στὸν ποιητὴ Κωνσταντῖνο Π. Καβάφη, συναντοῦμε ἕνα θρηνητικὸ ποίημα, μὲ μιὰ φωνὴ ποὺ ἠχεῖ παράδοξα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ παράξενη φωνὴ τῆς Κύπρου, μὲ τὸν Κύπριο ποιητή. Τὸ ποίημα «*Πάρθεν*», «*μὲ τὴν παράξενή του γλῶσσα*»[8]:

«Αὐτὲς τὶς μέρες διάβαζα δημοτικὰ τραγούδια,
γιὰ τ᾽ ἄθλα τῶν κλεφτῶν καὶ τοὺς πολέμους,
πράγματα συμπαθητικά δικά μας, Γραικικά.

Διάβαζα καὶ τὰ πένθιμα γιὰ τὸν χαμὸ τῆς Πόλης.
"Πῆραν τὴν Πόλη, πῆραν την πῆραν τὴ Σαλονίκη".

8. Γιὰ τὸ ποίημα «*Πάρθεν*», βλ. μεταξὺ ἄλλων: Ξ. Α. Κοκολης, «Γλωσσικὴ ἀσυμβατότητα, ποιητικὴ τεχνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐγρήγορση στὸ «*Πάρθεν*» τοῦ Καβάφη», *Διαβάζω*, τ. 78. 1983, σ. 61-81. Πρβλ. ἀκόμα τὸ βιβλίο μου *Ὁ Ἑλληνικὸς Καβάφης*, σ. 37-38 καὶ σ. 152-153 : «*Πρόκειται γιὰ μιὰ ἔμμεση ἀνάπτυξη τοῦ φυλετικοῦ καημοῦ*».

Καὶ τὴν Φωνὴ ποὺ ἐκεῖ ποὺ οἱ δυὸ ἐψέλναν,
"ζερβὰ ὁ βασιληᾶς, δεξιὰ ὁ πατριάρχης",
ἀκούσθηκε κι᾽ εἶπε νὰ πάψουν πιὰ
"πάψτε παπάδες τὰ χαρτιὰ καὶ κλεῖστε τὰ βαγγέλια"
πῆραν τὴν Πόλη, πῆραν την πῆραν τὴ Σαλονίκη.

Ὅμως ἀπ᾽ τ᾽ ἄλλα πιὸ πολὺ μὲ ἄγγιξε τὸ ἆσμα
τὸ Τραπεζούντιον μὲ τὴν παράξενή του γλῶσσα
καὶ μὲ τὴν λύπην τῶν Γραικῶν τῶν μακρυνῶν ἐκείνων
ποὺ ἴσως ὅλο πίστευαν ποὺ θὰ σωθοῦμε ἀκόμη».

Στέκομαι ἰδιαιτέρως σ' αὐτὸ τὸ ἆσμα τὸ τραπεζούντιον, μὲ τὴν παράξενή του γλῶσσα. Σ' αὐτὴν τὴν ἰδιαζόντως μελωδική, ἀρχαιόπρεπη, θρηνητικὴ γλῶσσα τοῦ Πόντου, ὅπως καὶ σ᾽ αὐτὴν τῆς Κύπρου, τὴν ἀρχαία, αὐτὴν ξεχασμένη φωνή.

Κι' ἀκόμα, στὸν καημό, τὸν σπαραγμὸ τῆς Ρωμηοσύνης· τὸν καημὸ τῆς Ρωμανίας, ὅπως τὸν ἐκφράζει ὁ ἀνώνυμος τοῦ δημώδους ἱστορικοῦ ποιήματος τοῦ Πόντου ἀλλά, συγχρόνως, κι' ἕνας «*Κωνσταντινουπολίτης τὴν καταγωγήν*»[9], ποὺ ζεῖ στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὸ νοτιότερο ἄκρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως καὶ ἡ Κύπρος.

Ἔτσι, εἶναι ποὺ εἰσέρχεται στὰ ποιητικὰ τοπία ἡ ξεχασμένη Ρωμανία, τὸ λησμονημένο Βυζάντιο τοῦ καημοῦ καὶ τῆς ἀγάπης μας, ἡ σπαραγμένη Μικρασία καὶ ὁ Πόντος, ἡ Τραπεζούντα, ἀλλὰ καὶ ἡ Πόλη κι' ἡ Σαλονίκη:

«Πῆραν τὴν Πόλη, πῆραν την πῆραν τὴ Σαλονίκη»,

σημειώνει ὁ Καβάφης στὸ δικό του ποίημα, ἐνσωματώνοντας τὸν στίχο ἀπὸ τὸ παλαιότατο ἐκεῖνο δημοτικὸ ποίημα.

Πῶς ξεκινᾶ, ὅμως, ὁ Καβάφης αὐτὴν τὴ συνάντησή του μὲ τὴν Ἱστορία, καὶ τὰ πάθη τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Τὴ συνάντησή του μὲ τὴν Πόλη, τὴ Σαλονίκη, τὸν Πόντο, τὴ Ρωμανία;

9. Βλ. Κ. Π. Καβαφη, *Ποιήματα (1896-1918,)* τόμος Α', Φιλολογικὴ Ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, «Βιογραφικὰ Στοιχεῖα», σελ. 7.

«Αὐτὲς τὶς μέρες διάβαζα δημοτικὰ τραγούδια,
γιὰ τ᾽ ἄθλα τῶν κλεφτῶν καὶ τοὺς πολέμους,
πράγματα συμπαθητικὰ δικά μας, Γραικικά».

Οἱ «μέρες» τοῦ ποιητῆ Κωνσταντίνου Π. Καβάφη εἶναι ὁ Μάρτιος τοῦ 1921, χρόνος σύνθεσης τοῦ ἀνεκδότου αὐτοῦ ποιήματος. Εἴμαστε στὰ χρόνια τῆς ἐκστρατείας στὴ Μικρασία, ὅταν ὁ Ἑλληνισμὸς διανοίγεται στὰ ἀλύτρωτα ἐδάφη, ἐπιχειρώντας τὴν πραγμάτωση τῆς *Μεγάλης Ἰδέας*. Εἴμαστε, ἔτσι, στὴν κρισιμότητα τῶν ἱστορικῶν καιρῶν, ὅπως τότε, ποὺ ἔπεσε Πόλη, ἀλλὰ καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη δεύτερη μεγάλη ἧττα τοῦ Ἑλληνισμοῦ· αὐτὴν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, στὴ Μικρασία.

Ἡ ἔξοδος τοῦ ποιήματος ἀρκούντως θρηνητική:

«Μὰ ἀλοίμονον μοιραῖον πουλὶ "ἀπὸ τὴν Πόλην ἔρται"
Μὲ στὸ "φτερούλιν ἀθε χαρτὶν περιγραμμένον
Κι οὐδὲ στὴν ἄμπελον κονεύ' μηδὲ στὸ περιβόλι
ἐπῆγε καὶ ἐκόνεψεν στοῦ κυπαρίσ' τὴν ρίζαν".
Οἱ ἀρχιερεῖς δὲν δύνανται (ἢ δὲν θέλουν) νὰ διαβάσουν
"Χέρας υἱός, Γιανίκας ἔν' αὐτὸς τὸ παίρνει τὸ χαρτί
Καὶ τὸ διαβάζει κι ὁλοφύρεται.
Σίτ' ἀναγνώθ' σίτ᾽ ἀνακλαίγ᾽ σίτ᾽ ἀνακρούγ᾽ τὴν καρδίαν.
Νὰ ἀοιλλῆ ἐμᾶς νὰ βάϊ ἐμᾶς ἡ Ρωμανία πάρθεν"».

5. Ἡ «Πονεμένη Ρωμηοσύνη» τοῦ Φώτη Κόντογλου

Ἡ Ρωμηοσύνη εἶναι στὸν «τόπο» τῆς Ἱστορίας πονεμένη. Ἔτσι τὴν προσλαμβάνει ὁ Φώτης Κόντογλου, αὐτὸς ὁ βυζαντινὸς τῆς ἐξορίας. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ὡς «μότο» στὸ ὁμώνυμο βιβλίο του, ἐνσωματώνει τό:

«Ἡ Ρωμηοσύνη ἐν φυλῇ
συνόκαιρη τοῦ κόσμου,
κανένας δὲν εὑρέθηκε
γιὰ νὰ τὴν ἐξαλείψει

κανένας, γιατὶ σκέπει την
ὑπὸ τᾶψη ὁ Θεός μου.
Ἡ Ρωμηοσύνη θὰ χαθῆ,
ὄντας ὁ κόσμος λείψει»,

μὲ τὴν ἔνδειξη «*Βασίλης Μιχαηλίδης Κύπριος*»[10].

Ποιὰ εἶναι, ὅμως, ἡ *Πονεμένη Ρωμηοσύνη* τοῦ Κόντογλου; Ὅσα ὁ ἴδιος σημειώνει ὡς ὑπότιτλο, ὡς περιεχόμενα τοῦ ἔργου του, ὁρίζουν καὶ τὶς παραμέτρους τῆς προσλαμβανόμενης ἀπὸ μέρους του «*Πονεμένης Ρωμηοσύνης*»[11]. Ἡ Ρωμηοσύνη συνάπτεται εὐθέως μὲ τὸ ἁγιασμένο Βυζάντιο, ὡς σημεῖο ἀντιλεγόμενο στὸν τόπο τῆς ἱστορίας μέχρι καὶ σήμερα, μὲ κέντρο αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδόξου ζωῆς, μνήμης καὶ παράδοσης, τὴ Βασιλεύουσα, τὸ καύχημα τῶν ζώντων ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν: Ὁ ἐξαίσιος Βόσπορος. Ὁ βίος καὶ τὰ δρώμενα προβάλλουν μέσα στὴν ἱστορία, ὡς Συναξάρια Ἁγίων.

---

10. Ὁ Φωτης Κοντογλου τὸ ἴδιο αὐτὸ ἀπόσπασμα τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη τὸ σχολιάζει καὶ στὸ βιβλίο του *Τὸ Ἀϊβαλί, ἡ πατρίδα μου*, στὸ κείμενό του «Φῶς ἑσπερινόν», σελ. 331: «*Ἀκατάλυτη ἑλληνικὴ φύτρα! Ποτὲς δὲν θὰ ξεραθεῖς, ποτὲς δὲν θὰ πεθάνεις! Ἀπὸ τὸ γέρικο καὶ τιμιώτατο κορμί σου πετιοῦνται ὁλοένα καινούργια βλαστάρια, ποὺ γεύοντάς τα καὶ τ᾽ ἀγρίμια ἡμερεύουνε! Σὲ κάθε καινούργια γέννα σου χαίρεται ὁ κόσμος, μὰ οἱ ὀχτροί σου τὸ κράζουνε στερνοπαίδι, ὥς ποὺ δὲν ἀργεῖς νὰ φέρεις ἄλλον δράκο στὸν κόσμο, κι ἀποσβολώνονται!*

Ἂς παρατήσουμε πιὰ τοὺς παλαιοὺς Ἕλληνες, κι ἂς ἀκούσουμε τὸν καινούργιο Πίνδαρο, ποὺ κράζει ἀπὸ τὴν Κύπρο:

Ἡ Ρωμηοσύνη εἶν φυλὴ συνόκαιρη τοῦ κόσμου.
Κανένας δὲν εὑρέθηκε γιὰ νὰ τὴν ἐξαλείψει
κανένας γιατὶ σκέπει την ὑπο τᾶψη ὁ Θεός μου.
Ἡ Ρωμηοσύνη θὰ χαθεῖ, ὄντας ὁ κόσμος λείψει.»

11. Βλ. τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἀστήρ, Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, ὅπου σημειώνονται τὰ πιὸ κάτω, ὡς ὑπότιτλος στὸ ἐξώφυλλο καὶ ἐσώφυλλο: «*Τὸ ἁγιασμένο Βυζάντιο, ὡς σημεῖον ἀντιλεγόμενον στὸν τόπο τῆς ἱστορίας. Ἡ Βασιλεύουσα, τὸ καύχημα τῶν ζώντων ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Ὁ ἐξαίσιος Βόσπορος. Θρηνητικὸ συναξάρι τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Οἱ ταπεινοὶ ἁγιογράφοι τῆς τουρκοκρατίας. Οἱ νεομάρτυρες, ἡ δόξα τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἡ κιβωτὸς τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ ἁγιασμένη ἐπανάσταση. Τὰ ἔμορφα, ἁγιασμένα τραγούδια μας*».

Ἔτσι, ὡς συναξαριστής, ὁ Κόντογλου συναντᾶται μὲ τὴν ἅλωση τῆς Πόλης καὶ τὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα, γι᾽ αὐτὸ καὶ τὸ Θρηνητικὸ συναξάρι τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα θὰ διανοιγεῖ ἡ ὁδὸς τοῦ πάθους καὶ τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ: Ἡ πονεμένη Ρωμηοσύνη· ἐντός της καὶ ὑπὸ τὴ σκέπη της οἱ ταπεινοὶ ἁγιογράφοι τῆς Τουρκοκρατίας: οἱ νεομάρτυρες, ἡ δόξα τῆς Ἐκκλησίας μας, ἡ κιβωτὸς τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἁγιασμένη ἐπ-ανάσταση, ποὺ θὰ ἀκολουθήσει καὶ μαζί της τὰ ἔμορφα, ἁγιασμένα τραγούδια μας· αὐτὰ ποὺ συνόδευσαν καὶ ἐξέφρασαν τὸν καημὸ καὶ τὸ μαρτύριο τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς ὁ κατεξοχὴν ἄξονας τῆς αὐτοσυνειδησίας μας, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐξέφρασαν τὴν Ἀνάσταση τοῦ Γένους καὶ ὅλα τὰ ἄλλα· ὅλα ὅσα μᾶς διασώζουν καὶ μᾶς συνέχουν καὶ μᾶς συγκρατοῦν.

6. Ἡ Ρωμηοσύνη στὸν Γιάννη Ρίτσο

Αὐτὴν τὴ συνέχεια καὶ τὴ συνοχὴ στὸν ἔρωτα τοῦ τόπου[12] καταθέτει, τέλος, ὁ Ρίτσος, μὲ τὴ «*Ρωμηοσύνη*» του, ὡς ἀντίδοτο στὸ πάθος

12. Βλ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΙΑΛΗΣΜΑΣ, *Εἰσαγωγὴ στὴν ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου*, Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1984, «*ὁ Ρίτσος, κυρίως μὲ τὰ μεγάλα ποιήματα Ρωμηοσύνη καὶ Κυρὰ τῶν Ἀμπελιῶν, στρέφεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸ τοπίο ποὺ κοντά του ἔζησε τὰ φωτεινὰ διαλείμματα τῶν παιδικῶν του χρόνων, ἀλλὰ μὲ μιὰ καινούργια προπτική. Τὸ τοπίο συμμετέχει κι αὐτὸ στὴν ἱστορικὴ αὐτογνωσία τοῦ ἕλληνα. Ἔχει ἐπάνω του χαραγμένη τὴ ἱστορία τῆς Ρωμηοσύνης, εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ρωμηοσύνη*» (σελ. 35-36). Πρβλ. ἐπίσης, Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ, *Ἐγκώμιο στὸν ποιητὴ Γιάννη Ρίστσο*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1987: «*Στὴ Ρωμηοσύνη καὶ τὴν Κυρὰ τῶν Ἀμπελιῶν ἡ ἑλληνικὴ φύση μοιάζει νὰ ἔχει προσωποιηθεῖ μὲ ἕναν δυναμικὸ τρόπο καὶ νὰ καθρεφτίζει τὰ πρόσωπα τοῦ Ὀδυσσέα, τοῦ Μεγαλέξανδρου, τοῦ Παπαδιαμάντη, τῶν βυζαντινῶν ἁγίων, τοῦ Θεόφιλου, τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ ᾽21 καὶ τῆς δεκαετίας 1940 - 1950. Σπάνια ὁ ἑλληνικὸς ποιητικὸς λόγος ἀναμόρφωσε —στὴν κυριολεξία— μὲ τόσην δραματικὴ δύναμη τὸ ἑλληνικὸ τοπίο καὶ ἔδωσε μιὰ νέα διάσταση στὴν ἔννοια τοῦ ἑλληνισμοῦ....*» (σελ. 22-23). «*Μὲ τὰ δύο αὐτὰ συνθετικὰ ποιήματα —τὴ Ρωμηοσύνη καὶ τὴν Κυρὰ τῶν Ἀμπελιῶν— ὁ Ρίτσος συνδέεται μὲ τὴν παράδοση τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Κορνάρου, γιὰ νὰ φθάσει καὶ αὐτὸς στὸ ἀπώτατο ἱστορικὸ ὅριο τῆς συνείδησης κάθε Ἕλληνα ποιητῆ, τὸν Ὅμηρο*» (σελ. 24).

καὶ τὸν ἀδελφικὸ σπαραγμό. Εἴμαστε ἀνάμεσα στὰ 1945 καὶ 1947. Ἔτσι, εἶναι ποὺ ὑποδεικνύει καὶ καταθέτει τὴ «*Ρωμηοσύνη*», ἐκφράζοντας τὸν καημό του καὶ τὴν πίκρα του γιὰ τὰ ἱστορικὰ καὶ πολιτικὰ δεινά. Εἶναι ἐδῶ τὸ φῶς, ποὺ ἀνελέητο συνοδεύει τὰ τοπία μας καὶ τὰ ἀποκαλύπτει γυμνά, ὅπως εἶναι ἕως τὶς μέρες μας:

«Ἐτοῦτο τὸ τοπίο εἶναι σκληρὸ σὰν τὴ σιωπή,
σφίγγει στὸν κόρφο του τὰ πυρωμένα του λιθάρια
σφίγγει στὸ φῶς τὶς ὀρφανὲς ἐλιές του καὶ τ᾽ ἀμπέλια του
σφίγγει τὰ δόντια. Δὲν ὑπάρχει νερό. Μονάχα φῶς.
Ὁ δρόμος χάνεται στὸ φῶς κι ὁ ἴσκιος τῆς μάντρας εἶναι σίδερο.

Μαρμάρωσαν τὰ δέντρα, τὰ ποτάμια κι οἱ πηγὲς μὲς στὸ ἀσβέστη τοῦ ἥλιου
Ἡ ρίζα σκοντάφτει στὸ μάρμαρο. Τὰ σκονισμένα σκοῖνα.
Τὸ μουλάρι κι ὁ βράχος. Λαχανιάζουν. Δὲν ὑπάρχει νερὸ.
Ὅλοι διψᾶνε. Χρόνια τώρα. Ὅλοι μασᾶνε μιὰ μπουκιὰ οὐρανὸ πάνω ἀπ᾽ τὴν πίκρα τους».

7. Ἐπιλογικὸ

Ἡ ποίηση αὐτή, στὴν ὁποία εἰσέρχεται ἡ πονεμένη Ρωμηοσύνη, ἡ βυθισμένη στὸν χρόνο Ρωμανία, εἶναι ποίηση ἁγιασμοῦ, ποίηση Χάριτος· συνάπτεται μὲ ὅλον ἐκεῖνον τὸν καημὸ τῆς μνήμης μας, ποὺ μᾶς ἀκολουθεῖ ἐπιμόνως. Κι' ἀκόμα, μὲ τὸν τόπο τῆς καθ᾽ ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ μὲ τὴ μοναδικὴ καθολικότητα καὶ ἑνότητα τῆς Ὀρθοδοξίας, μὲ τὴν οἰκουμενικότητά της, μακρὰν τῶν ὅποιων σύγχρονων ἐθνικισμῶν τῆς Δύσεως, ποὺ μᾶς προέκυψαν στὴν Ἱστορία, ἐμπαθῶς καὶ ὑστερικῶς, ὡς παθογένεια καὶ ὡς ἀρρώστεια καὶ ὡς αἵρεσις.

SUMMARY

As we try to explain the meaning of Romiosini and how litterature assumes this term, we focus on some poems of the recent and modern Greek Litetterature. For example, we find Romiosini in an epic poem of Vasilis Michaelidis, a Cypriot poet, who beleives that Romiosini starts from the very beginning of the world and is always under the care of the God. Cavafis in 1921 in his poem "Parthen" meets Romania in Pontos, after the Byzantine Historical experiene of Turkish siege of Constantinople. Cavafis's poem is a cry because of the fail of Hellenism. Then we find the painfull Romiosini in Fotis Contoglou's essays and novels and a woefull Romiosini in Ritsos's poem, at the aftermath of second world War and Civil War in Grrece. Also Seferis in his poem "Neophytos desermit speeks" focus on the pain of Romiosini because of the historical experience in Cyprus.

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΟΝ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

Χρῆστος Π. Μπαλόγλου

Abstract

This study aims at research the impact of Ancient Greek and Roman History on Bessarion, influenced by his teacher Georgios Gemistos-Plethon, provides several examples from Ancient Greek and Roman History to encourage the Despot of Mistra, Constantine Palaiologos, to imitate them for the recovery of the State.

Εἰσαγωγὴ

Ὁ 15ος αἰώνας εἶναι μία ἐποχὴ πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀδυναμίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ποὺ φθάνει στὸ ἱστορικὸ τέλος του μὲ τὴν Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1453, τὴν κατάληψη τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ τὸ 1460 καὶ τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος τὸ 1461. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ παρακμὴ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας συμπίπτει, ὅμως, χρονικά, μὲ μία πολιτιστικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἄνθηση, κυρίως στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, ἤδη ἀπὸ τὶς

ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνος[1]. Ὁ πυρήνας αὐτῆς τῆς πολιτισμικῆς ἀκμῆς εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ σὲ κλασικὰ ἰδεώδη καὶ οἱ νέες προσλήψεις καὶ σημασιοδοτήσεις στοιχείων καὶ ὄψεων τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ κοινωνία τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 15ο αἰώνα ἀναπτύσσει πρώϊμα νεωτερικὰ χαρακτηριστικά. Σὲ κείμενα τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Θεόδωρου Μετοχίτη, τὸν 14ο αἰώνα, γίνεται λόγος γιὰ μία ἀναβίωση τῶν κλασικῶν ἀξιῶν, φαινόμενο ποὺ θεωρεῖται ὡς κάτι καινούργιο στὶς ἡμέρες τους. Στὸ ὕστερο Βυζάντιο ἐμφανίζονται οὐμανιστικὰ ἰδεώδη, ἀνάλογα πρὸς τὰ σύγχρονά τους ἰταλικὰ παραδείγματα. Προβάλλεται συστηματικὰ τὸ πρότυπο τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι πεπαιδευμένος, φιλόδοξος καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀθανασία μέσα ἀπὸ τὸ λογοτεχνικό του ἔργο[2]. Λόγιοι ταξιδεύουν συχνὰ στὴν Ἰταλία, γίνονται μεταφράσεις φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἔργων ἀπὸ τὰ λατινικὰ στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀναπτύσσονται τεχνικὲς κριτικῆς τῶν κειμένων[3]. Τὸ Βυζάντιο βιώνει καὶ μία ἀναγέννηση τῶν ἐπιστημῶν στοὺς τομεῖς τῶν Μαθηματικῶν, τῆς Μουσικῆς, τῆς Ἀστρονομίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς. Ἡ κληρονομιὰ τῆς Ἀρχαιότητος προσλαμβάνεται μὲ νέους τρόπους καὶ μετασχηματίζεται σὲ παράγοντα ἰδεολογικό.

---

1. Πρόκειται γιὰ τὴν «Παλαιολόγειο Ἀναγέννηση», ὅπως προσφυῶς χαρακτήρισε ὅλη τὴν περίοδο διακυβερνήσεως τῶν Παλαιολόγων ὁ Sir STEVEN RUNCIMAN (1903-2000) στὸ ἔργο του *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge: At the University Press, 1970, p. 2. Πρβ. I. SEVCENKO, «The Palaeologean Renaissance», W. T. Treadgold, ed., *Renaissance before the Renaissance*, Stanford 1984, pp. 144-171, SOPHIA MERGIALI, *L'enseignement et les lettres pendant l' epoque des Paleologues* (1261-1453), Ἀθῆναι 1996 [Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Κέντρον Ἐρεύνης Βυζαντίου, 5].
2. Γ. ΣΜΑΡΝΑΚΗ, *Ἀναγέννηση καὶ Βυζάντιο: Τὸ παράδειγμα τοῦ Πλήθωνα*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2005.
3. Μὲ τὶς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη, *Summa Theologiae* καὶ *Summa contra Gentiles*, καθὼς καὶ ἄλλων ἔργων, ὅπως τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Ἀνσέλμου Κανταβρυγίας, ὁ Δ. Κυδώνης ἀναδείχθηκε ὡς ὁ σημαντικότερος φορέας μεταφορᾶς τῆς δυτικῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ Σχολαστικισμοῦ στὸ ὕστερο Βυζάντιο. Πρβλ. Λ. ΜΠΕΝΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Φιλοσοφία. Κείμενα καὶ Μελέτες*, Ἀθήνα: Παρουσία, 2002, σ. 187-197, 633-646.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ Μεσαίωνα, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, διετήρησαν μία συνεχῆ —παρότι συχνὰ ἰδιόμορφη—ἀναφορὰ στὴν ἀρχαιότητα. Ἡ ἀρχαιογνωσία καὶ ἡ αἴσθηση πολιτισμικῆς συνεχείας μὲ τὸ ἑλληνικὸ παρελθόν, ἄλλοτε ὑποβαθμίσθηκε, ἄλλοτε τονίσθηκε, πάντως ἦταν φανερὴ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας καὶ σκέψεως. Ἑπομένως, εἴτε ἐπειδὴ ἡ φυγὴ πρὸς τὰ πίσω παρέχει ψυχολογικὴ ἀσφάλεια σ' ἕναν κλυδωνιζόμενο κόσμο, εἴτε ἐπειδὴ ὁ κλασικισμὸς θεωρήθηκε ἀκίνδυνος, ὑπῆρχαν πολλοὶ ἐνθουσιώδεις θαυμαστὲς τῆς Ἀρχαιοτητος[4].

Ἡ ταύτιση τοῦ «Ἕλληνος» μὲ τὸν παγανιστή, μία τακτικὴ τῶν πρώτων Χριστιανῶν —τουλάχιστον ἀπὸ τὸν δεύτερο αἰώνα—, παρέμεινε γιὰ αἰῶνες σὲ χρήση. Ὅμως, στὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο, τὸ «ἑλληνικὸν» ἀναβαθμίσθηκε καὶ ἀπὸ ἀρκετοὺς λογίους σημασιοδοτήθηκε θετικά, χωρὶς κατ' ἀνάγκη νὰ ἔχει σημασία ἀποκλειστικὰ ἐθνικὴ (μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια). Ἀκόμη καὶ ὁ Σχολάριος δὲν χρησιμοποιεῖ μονοσήμαντα τὴ λέξη: ἄλλοτε κατηγορεῖ τὸν «ἑλληνισμὸ» τοῦ Πλήθωνος καὶ ἄλλοτε «*οἰκτίρει τὴν κακὴν τῶν ἑλλήνων τύχην*», διακρίνοντας σὲ «*νῦν*» καὶ παλαιοτέρους «*Ἕλληνας*»[5].

Ἡ θλιβερὴ πολιτικὴ καὶ ἡ ἀπορρέουσα κοινωνικο-οικονομικὴ κατάσταση, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ ποὺ ζεῖ ὁ Βησσαρίων, διαπλέκεται μὲ πνευματικὲς συγκρούσεις.

Ἡ ἔριδα μεταξὺ Ἡσυχαστῶν καὶ Βαρλαάμ[6], τὴν ὀξύτητα τῆς

4. Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, «Ὁ Παντοκράτωρ Ζεὺς τοῦ Πλήθωνος: Ἑνολογία, μοναρχία, πολυθεϊσμός», *Ἀριάδνη* 10 (2004) 101-134, ἐδῶ σ. 117.
5. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ, «Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων», εἰς *OEuvres* IV, 118-151.
6. Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453*, Ἀθῆναι: Ἀποστολικὴ Διακονία, 1951, σ. 145-158, E. VON IVANKA, *Plato Christianus. Uebernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Vater*, Einsiedeln 1964, σ. 378-445, J. Meyendorff, *Introduction a l' etude de Gregoire Palamas*, Paris 1959, Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ ἡ Θεολογία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰώνα*, Θεσσαλονίκη 1959, URSULA V. BOSCH, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1421*, Amsterdam: A. Hakkert, 1965, σ. 142-145, CONST. TSIRPANLIS, «Byzantine Humanism and Hesychaism in Thirteenth and Fourteenth Centuries: Synthesis or Antithesis, Reformation or Revo-

ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ Βησσαρίων δὲν γνώρισε, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὴ διαμάχη δύο κόσμων, τοῦ ὀρθοδόξου Πνεύματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς νεωτεριζούσης καὶ ἐκκοσμικευμένης τάσεως στὸ Βυζάντιο. Παρὰ τὴν τελικὴ ἐπικράτηση τῶν Ἡσυχαστῶν, ἡ διαίρεση τῶν Βυζαντινῶν σὲ δύο στρατόπεδα συνεχίζεται μέχρι τῆς Ἁλώσεως. Τὸ χάσμα ὄχι μόνο δὲν γεφυρώνεται, ἀλλὰ καὶ διευρύνεται ἀπὸ τὴν πολιτική, τὴν ὁποία χαράσσει κάθε πλευρὰ γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ κορυφαίου καὶ πλέον σημαντικοῦ ζητήματος. Μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ἀναχαιτισθεῖ καὶ θὰ διακοπεῖ ἡ ἀνησυχητικὴ προέλαση καὶ βαθμιαία ἐπέκταση τῶν Τούρκων; Ἡ μία μερίδα πρεσβεύει τὴν ἕνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ὑποστήριξη ἀπὸ τὴν Δύση Σταυροφορίας. Τὴν πολιτικὴ αὐτὴ γραμμὴ ὑποστηρίζει ὁ Δημήτριος Κυδώνης καὶ ἀργότερα ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσίδωρος Κιέβου. Ὁ Δημήτριος Κυδώνης συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ὑπογραφὴ τῆς Ἑνώσεως τὸ 1369[7]. Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει στὸ ἔργο του μὲ τίτλο *Ρωμαίοις Συμβουλευτικός*[8], ποὺ συνέγραψε τὸ θέρος τοῦ 1366, πρὶν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Καλλιπόλεως[9], ὅτι μόνο ἀπὸ τὴ Δύση εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει σωτηρία. Ἀντίστοιχα, ὁ Βησσαρίων, πολὺ ἀργότε-

---

lution», *Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης*, τόμ. Γ' [= 150ετηρὶς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης 1844-1994], Ἀθῆναι 1994, σ. 623-636, Δ. Ι. Παλλα, *Ὀρθοδοξία καὶ Παράδοση. Δοκιμὴ Αὐτοβιογραφίας*, Ἐπιμέλεια, Εἰσαγωγὴ καὶ Σημειώσεις Ὄλγας Γκράτζιου, Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, 2005, σ. 147-155. Γιὰ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἡσυχασμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντιτίθεται στὴν ἐξάπλωση τοῦ Ἰσλάμ, βλ. τὴν ἐμβριθῆ καὶ ἄκρως ἐμπεριστατωμένη ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γερ. Κακλαμάνη, *Ἡ Ἀνατολικὴ Μεσόγειος ὡς Εὐρωπαϊκὴ Ἱστορία*, τόμ. Α' (καὶ μοναδικός), Ἀθῆναι 1984, σ. 128-137. Πρβλ. Th. Nikolaou, «Die Rolle der Kirche in Byzanz und in den Balkanlandern», A. Hohlweg, ed., *Byzanz und seine Nachbarn*, Munchen 1996, σ. 65-86, ἐδῶ σ. 74.

7. F. Tinnefeld, «Einleitung», in: F. Tinnefeld, *Demetrios Kydones Briefe*. Teil 1, Halbband 1. Stuttgart: A. Hiersemann, 1981, σ. 20-23 [Bibliothek der Griechischen Literatur 12].
8. Δημητριου Κυδωνη, «Ρωμαίοις Συμβουλευτικὸς (Oratio pro subsidio Latinorum)», PG 154 (1866) [2001] 961-1008.
9. Βασιλικης Νεραντζη-Βαρμαζη, *Τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Δύση (1354-1369). Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῶν πρώτων χρόνων τῆς μονοκρατορίας τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 119.

ρα, στὰ 1463, θὰ στηλιτεύσει τὴν κατάπτωση τοῦ θρησκευτικοῦ βίου στὶς ἀνατολικὲς καὶ δυτικὲς ἐπαρχίες τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ποὺ ζοῦν ὑπὸ τουρκικὴ κατοχή[10], θὰ ὑπογραμμίσει πόσο εἶχαν στοιχίσει στοὺς ταλαιπωρημένους Ἕλληνες οἱ διενέξεις τῶν ἡγετῶν τους καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, καὶ παρακινεῖ τώρα τοὺς ἡγεμόνες τῆς Δύσεως νὰ πάψουν τὶς καταστροφικὲς μεταξύ τους συρράξεις καὶ μονιασμένοι, νὰ στραφοῦν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τῆς χριστιανοσύνης[11], ὁ ὁποῖος καταβρόχθισε τὴ Βαλκανικὴ καὶ ἀπειλεῖ τώρα καὶ τὴν ἴδια τὴν Εὐρώπη. Ἡ ἄλλη μερίδα, τῶν Ἀνθενωτικῶν, ἀπέκρουε τὴν Ἕνωση, διότι πίστευε ὅτι θὰ διακυβευόταν ἡ ὀρθόδοξη Πίστη. Διακρίνονται, βέβαια, οἱ φανατικοί, οἱ ὁποῖοι μὲ ἰδιαίτερο ζῆλο φρονοῦν ὅτι «*κρειττότερον ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἤ καλύπτραν λατινικὴν*»[12] καὶ συλλαμβάνουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ «*ὅραμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπὸ τὴν προστασίαν ἀλλοδόξου δυνάστου*»[13].

Κοινὸ γνώρισμα καὶ τῶν δύο τάσεων εἶναι ἡ προσφυγὴ στὸ κλασικὸ παρελθόν. Οἱ ἀναφορὲς σὲ ἕνα ἀπώτερο παρελθὸν ρωμαϊκὸ καὶ κυρίως ἑλληνικὸ πληθαίνουν. Ἡ ἀρχαία ἱστορία καθίσταται σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴ μελέτη, ἀνάλυση καὶ ἐκτίμηση τῆς πολιτικῆς ἐπικαιρότητος. Ἡ ἑλληνικὴ πολιτισμικὴ ταυτότητα γίνεται εὐδιάκριτη καὶ οἱ μορφωμένες τάξεις τοῦ κράτους τὴν ἐπικαλοῦνται συχνά. Λόγιοι, ὅπως ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας τολμοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν ἱστορικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἐκφραστικὰ μέσα τῆς Παιδείας της ἀκόμη καὶ σὲ θέματα ἁγιολογικοῦ περιεχομένου, ὅπως π.χ. σὲ ἐγκώμια στὸν Ἅγιο Δημήτριο. Ὁ πρῶτος συγκρίνει τὸν Ἅγιο Δημήτριο μὲ τὴ φυ-

10. Βησσαριωνος, «Ἐπιστολὴ καθολικὴ τοῦ σοφωτάτου καρδινάλεως κυροῦ Βησσαρίωνος», PG 161 (1866) 449-490, ἐδῶ col. 460.
11. Βησσαριωνος, ἐνθ' ἀν., col. 462. Πρβλ. Απ. Βακαλοπουλου, *Σύγχρονα βαλκανικὰ ἐθνολογικὰ προβλήματα. Ἡ πορεία τοῦ Γένους. Ἀπὸ τὸ Βυζάντιο στὸ Νέο Ἑλληνισμό*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1992, σ. 32.
12. Μ. Δουκα, *Ἱστορία Βυζαντινή*, 37.
13. Διον. Α. Ζακυθηνου, «Ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν», *Νέα Ἑστία* 47, τεῦχ. 551, 15/6/1951, σ. 794-799, ἐδῶ σ. 797.

σιογνωμία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου[14], ἐνῶ ὁ δεύτερος γράφει ἐγκώμιο «*παιάνα Δημητρίῳ τῷ καλῷ*»[15]. Ἡ ἔννοια τοῦ «γένους» χρησιμοποιεῖται μὲ μεγάλη συχνότητα, γιὰ νὰ δηλώσει τὴν καταγωγὴ μίας διακριτῆς ἐθνοτικῆς ὁμάδος. Τὰ γένη τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, μὲ τὸ πρῶτο νὰ ἔχει κυρίαρχο ρόλο, ἀναδεικνύονται σὲ προγόνους τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ κλέη τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἐξαίρονται καὶ προβάλλονται στοὺς ἡγεμόνες γιὰ μίμηση καὶ παραδειγματισμό. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Δημητρίου Κυδώνη, τοῦ κορυφαίου λογίου τοῦ 14ου αἰώνα[16], «*μεσάζοντος*»[17] τῶν αὐτοκρατόρων Ἰωάννου ΣΤ' Καντακουζηνοῦ (βασ. 1347-1354) καὶ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (βασ. 1354-1391)[18], στὸν ὁποῖο παρατη-

14. Β. Λαουρδα, «Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον», *Μακεδονικὰ* 4 (1960) 47-162, ἐδῶ σ. 84 κ.ἑξ., 142-143.
15. P. Enepekides, «Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas», *Byzantinische Zeitschrift* 46 (1953) 18-46, ἐδῶ σ. 31. Πρβλ. Απ. Βακαλοπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1972, σ. 92-93.
16. Ἡ πλέον βασικὴ καὶ συγκροτημένη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ πολυσχιδὲς συγγραφικό, διπλωματικό, πολιτικὸ ἔργο τοῦ Δ. Κυδώνη ἀποτελεῖ ἡ ἀλληλογραφία του. Ἡ ἀλληλογραφία του μεταφράσθηκε στὴ γερμανικὴ καὶ σχολιάσθηκε ἐκτενῶς ἀπὸ τὸν Franz Tinnefeld, *Demetrios Kydones Briefe*. Teil 1., Halbband 1. Stuttgart; A. Hiersemann, 1981 [Bibliothek der Griechischen Literatur 12]. Teil 1, Halbband 2. Stuttgart; A. Hiersemann, 1982 [Bibliothek der Griechischen Literatur 16]. Teil 2. Stuttgart: A. Hiersemann, 1991. Teil 3. Stuttgart: A. Hiersemann, 1999 [Bibliothek der Griechischen Literatur 50]. Teil 4. Stuttgart: A. Hiersemann, 2003. Πρβλ. Πολυμνιας Κατσωνη, «Ἰδεολογικοπολιτικὲς προσεγγίσεις καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μυστρᾶ κατὰ τὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ 14ου αἰώνα», Χ. Π. Μπαλογλου, ἐπιμ. «Ἡ Πελοπόννησος μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορία», *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου Διεθνοῦς Ἑταιρείας Πληθωνικῶν Μελετῶν* (Μυστράς, 2-4 Ὀκτωβρίου 2004), Ἀθήνα - Μυστράς, 2007, Χ. Π. Μπαλογλου, «Μαρτυρίες τοῦ Δημητρίου Κυδώνη περὶ Πελοποννήσου», *Medioevo Greco* 5 (2005) 73-91.
17. Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ «μεσάζοντος» βλ. H. – G. Beck, «Der byzantinische Ministerprasident», *Byzantinische Zeitschrift* 48 (1955) 309-338.
18. Κυδώνης πρὸς Ἀλέξιον Κασσανδρηνὸν T42 = Tinnefeld, σ. 263-264. Πρβλ. D. M. Nicol, *The last centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge: At the University Press, 19932, μτφ. Στ. Κομνηνοῦ, Ἀθήνα: Παπαδήμας, 1996, pp. 404, 413, Δ. Καλαμακη, *Ἀνθολόγιον ἐκ τῶν ἔργων Αὐγουστίνου Ἱππῶνος ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Δημητρίου Κυδώνη*, Ἀθῆναι 1996, σ. 13-14, 27.

ρεῖται ὁ συγκερασμὸς τῆς βαθειᾶς θρησκευτικῆς του καταρτίσεως μὲ τὴν ἀρχαιομάθεια, ὁ ὁποῖος προτρέπει τὸ φθινόπωρο τοῦ 1345, τὸν Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό, νὰ μιμηθεῖ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο: «*Στὴν Μακεδονία ὑπάρχουν καὶ πόλεις μεγάλες καὶ στρατὸς πολύς*», ἐπισημαίνει ὁ Κυδώνης[19], «*καὶ συνηθισμένος νὰ τρέπει σὲ φυγὴ τοὺς βαρβάρους[…] καὶ τὸ ὄνομά της μόνο προξενεῖ φρίκη σ' αὐτούς, ἐπειδὴ θυμοῦνται τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς λίγους Μακεδόνες ποὺ μαζί του σκέπασαν τὴν Ἀσία. Δεῖξε λοιπὸν σ' ἐκείνους, βασιλιά μου, ὅτι ὑπάρχουν καὶ οἱ Μακεδόνες καὶ ὁ βασιλιὰς Ἀλέξανδρος, μόνο ποὺ ζεῖ σὲ ἄλλα χρόνια*».

Στὸ δημοσίευμα ἀναλύουμε τὸν ρόλο ποὺ παρουσιάζει ἡ Ἀρχαία Ἱστορία στὸ ἔργο τοῦ Βησσαρίωνος καὶ εἰδικότερα στὶς προτάσεις του γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνασύνταξη τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1444. Ἐμφανὴς εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος στὸ ἔργο του. Στὴν πρώτη ἑνότητα ἀνιχνεύεται ὁ ρόλος τῆς ἀρχαίας ἱστορίας στὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ, θέμα ποὺ ἔχει γίνει κατὰ τὸ παρελθὸν ἀντικείμενο ἐρεύνης[20], στὴ δεύτερη ἑνότητα ἀναλύεται ἡ προβληματικὴ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας στὸ ἔργο τοῦ Βησσαρίωνος, ὅπου ἀναδεικνύονται καὶ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Γεμιστοῦ στὸ ἔργο τοῦ Ποντίου φιλοσόφου. Ἡ τρίτη ἑνότητα ἀναδεικνύει τὴ συμβολὴ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας στὴν πρόταση τῶν μέτρων οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα. Τὰ Συμπεράσματα ἀνακεφαλαιώνουν τὰ πορίσματα τῆς μελέτης.

19. LOENERTZ, *Cydones Correspondance* 1, σ. 85.

20. Ὁ Γιάννης Σμαρνάκης μελέτησε κατὰ τὸ παρελθὸν τὰ ἑρμηνευτικὰ σχήματα τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας ποὺ δίνει ὁ Γεμιστὸς στὰ κείμενά του. Πρβλ. ΓΙΑΝΝΗ ΣΜΑΡΝΑΚΗ, *Ἀναγέννηση καὶ Βυζάντιο*…, ἐνθ' ἀν., Μέρος Α', Κεφάλαιο 1, Μέρος Β', Κεφάλαιο 1. «Ἀρχαία ἱστορία καὶ ἑρμηνευτικὲς στρατηγικὲς στὸν Πλήθωνα», ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, ἐπιμ., 1453: «Ἡ ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τοὺς μεσαιωνικοὺς στοὺς νεώτερους χρόνους», *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου*, Ρέθυμνο, 18-20 Ὀκτωβρίου 2002, Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, 2005, σ. 173-181.

Ἡ Ἀρχαία Ἱστορία στὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ

Ὁ Πολυΐστωρ τοῦ Μυστρᾶ καταστρώνει συστηματικὰ σχέδια γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀπειλῆς. Συσχετίζει τὸν ἐξωτερικὸ κίνδυνο μὲ τὴν ἐσωτερικὴ κακοπολιτεία, τὴν ὁποία θέλει νὰ ἐξαλείψει ὡς τὴν κυριώτερη αἰτία ὅλων τῶν κακῶν. Τὸ μεταρρυθμιστικό του προγραμμα[21] γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ κράτους συνοψίζεται σὲ τρεῖς κεντρικὲς ἰδέες: Ἑλληνισμός, κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ ὀργανωμένη ἀντίσταση κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Πρὸς ἀντιμετώπιση τῆς ἐπικινδύνου καταστάσεως, ὁ Γεμιστὸς ὁπλισμένος μὲ τὶς ἱστορικές του γνώσεις ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας σχεδιάζει μία πρότυπη πολιτεία. Τὴν ἀποκαλεῖ «*σπουδαίαν*»[22] ἢ καὶ «*σπουδαιοτάτην*»[23] πολιτεία. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴν ὕπαρξη τῆς ἀρετῆς[24]. Ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖ ὄχι μόνο τὴ συνθήκη γιὰ τὴν εὐδαιμονία τῶν πολιτειῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ σωτηρία τους[25]. Γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐπιχειρήματός του, προβαίνει σὲ μία ἀναδρομὴ στὸ ἑλληνικὸ παρελθόν: ἡ Σπάρτη τοῦ Λυκούργου, ἡ Θήβα τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ἡ Μακεδονία τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ οἱ Πάρθοι καὶ οἱ Πέρσες μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση κα-

21. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Πολυΐστορα τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ἐντυπωσιακὰ ἐκτενής. Καταγραφὴ τῆς βιβλιογραφίας τῆς περιόδου 1980-2001 θὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στὸ ἔργο μας, *Πληθώνεια Οἰκονομικὰ Μελετήματα*, Ἀθήνα: Ἐλεύθερη Σκέψις, 2001, σ. 186-206, καθὼς καὶ στὸ δημοσίευμά μας «Βιβλιογραφία Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος (1980-2001)», *Νέα Κοινωνιολογία* 35 (Φθινόπωρο 2002) 76-86 καὶ συνέχιση τῆς καταγραφῆς τῆς βιβλιογραφίας ἕως τὸ 2006 στὸ ἄρθρο μας «Τρεῖς πρόσφατες πληθώνειες ἐκδόσεις», *Βυζαντινὸς Δόμος* 15 (2006) 399-416, ἐδῶ σ. 409-416.
22. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1930 [ἀνατ. Γρηγοριάδης, 1972], σ. 125, 129.
23. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 129, 22-23.
24. Plethon. Traite des Lois. Περὶ νόμων, ou recueil des Fragments, en partie inedits, de cet ouvrage, texte sevu sur les manuscrits, precede d' une notice historique et critique par C. Alexandre. Traduction par A. Pellisier. Amsterdam 1858 [Paris 1966. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1982. Presentation de R. Brague], Βιβλίον Α', Κεφάλαιον α', σ. 18.
25 Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 116, 21-24.

τόρθωσαν νὰ εὐημερήσουν, διότι εἶχαν τὰ χαρακτηριστικὰ μίας σπουδαίας πολιτείας[26].

Στὸν συμβουλευτικό του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ[27] κατασκευάζει μία σειρὰ ἐξισώσεων, πραγματοποιώντας ἅλματα μέσα στὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία. Εἰδικότερα ὑποστηρίζει:

Ὁ Βασιλέας ἄρχει Ἑλλήνων[28].

Οἱ Πελοποννήσιοι ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς Ἕλληνες[29].

Ἡ πόλη τοῦ Βυζαντίου ἱδρύθηκε ἀπὸ Πελοποννησίους[30].

Ἡ μεταφορὰ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης στὴ *Νέα Ρώμη* (Βυζάντιο) ἦταν ἔργο Πελοποννησίων[31].

Οἱ Πελοποννήσιοι ἦσαν ἀπόγονοι τῶν Τρώων καὶ Σαβίνων[32].

Ἡ Πελοπόννησος εἶναι μητέρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

---

26. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 116, 24-117, 25.
27. Γ. Γεμιστου, «Εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων», Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1926 [ἀνατ. Γρηγοριάδης, 1972], σ. 246-265, Χ. Π. Μπαλογλου, *Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος περὶ τῶν πελοποννησιακῶν πραγμάτων*, Ἀθήνα: Ἐλεύθερη Σκέψις, 2002, σ. 103-105, 212-241 (κείμενο - ἀπόδοση στὴ νεοελληνική), σ. 242-254 (σχόλια).
28. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., τόμ. Γ', σ. 247, 14-15: «Ἐσμὲν γὰρ οὖν ὧν ἡγεῖσθὲ τε καὶ βασιλεύετε Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἥ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ».
29. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 247, 15- 248, 2: «Ἕλλησι δὲ οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἥτις ἄλλη οἰκειοτέρα χώρα οὐδὲν μᾶλλον προσήκουσα ἢ Πελοπόννησός τε καὶ ὅση δὴ ταύτη τῆς Εὐρώπης προσεχὴς τῶν τε αὖ νήσων αἳ ἐπικείμεναι».
30. Σπ. Λαμπρου, ὅπ. π., σ. 248, 10-17: «Συμπάσης δὲ ταύτης τῆς χώρας αὐτὴ Πελοπόννησος ὁμολογεῖται τὰ πρῶτά τε καὶ γνωριμώτατα ἐνέγκουσα τῶν Ἑλλήνων γένη, καὶ ἀπὸ ταύτης ὁρμώμενοι τὰ μέγιστά τε καὶ ἐνδοξότατα Ἕλληνες ἔργα ἀπεδείξαντο. καὶ μὲν δὴ καὶ τῆς μεγάλης ταύτησι πόλεώς της πρὸς Βοσπόρῳ, ἧπερ νῦν ὑμῖν βασίλειόν ἐστι…».
31. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 248, 16-149, 1: «τοῦτο μὲν ἐπειδὴ Βυζάντιον οἱ προενωνηκότες Ἕλληνές τε καὶ Δωριεῖς, Δωριεῖς δὲ Πελοποννήσιοι περιφανῶς, τοῦτο δ' ἐπειδὴ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα, τὴν λαμπράν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Ρώμης ἀποικίαν στειλάμενοι καὶ Βυζάντιον οὕτω καλὴ καὶ μεγάλη ἐπηυξηκότες τῇ προσθήκῃ…».
32. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 249, 2-4: «Πελοποννησίων οὐκ ἀλλότριοι, εἴ γε Αἰνιᾶσι μὲν Σαβῖνοι ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις συνῳκισμένοι Ρώμην εὐτυχεστάτην πόλεων κατῴκισαν, Σαβῖνοι ἐκ Πελοποννήσου τε καὶ Λακεδαιμόνιοι».

Ἡ σύνθεση αὐτὴ τοῦ Γεμιστοῦ, ἡ ὁποία ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχαία Παιδεία καὶ κληρονομία, ἐπιτρέπει, σύμφωνα μὲ τὸν Λένο Μαυρομμάτη[33], στὸν ἐμπνευστή της νὰ παρουσιάσει μὲ τρόπο ἀδιαφιλονίκητο ἰδεολογικὰ μία σειρὰ ἀπὸ μεταρρυθμιστικὲς προτάσεις.

Στὸ τελευταῖο του ἔργο μὲ τίτλο *Προσφωνημάτιον πρὸς τὸν Δεσπότην Δημήτριον*[34], ὁ Γεμιστὸς παρέχει παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἱστορία, γιὰ νὰ δικαιώσει τὸν πόλεμο λαῶν ποὺ πραγματικὰ ἀδικήθησαν. Ἔτσι, ὁ Κῦρος πολέμησε τὸν Κροῖσο, διότι ὁ δεύτερος συμμάχησε μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ πρώτου, τοὺς Ἀσσυρίους[35]. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐκδικήθηκε τοὺς Πέρσες[36] καὶ ἡ Ρώμη πολέμησε τὴν Καρχηδόνα, διότι αὐτὴ διέρρηξε τὴ συνθήκη εἰρήνης καὶ τὶς μεταξύ τους συμφωνίες[37].

Ἡ ἰδέα μίας οἰκουμενικῆς αὐτοκρατορίας ἐγκαταλείπεται. Ὁ Αὐτοκράτορας βασιλεύει στὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἱστορία τοῦ ὁποίου περιλαμβάνει, βεβαίως, καὶ τὸ ρωμαϊκὸ παρελθόν. Ἡ πιὸ κατάλληλη χώρα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ εἶναι ἡ Πελοπόννησος, τὰ πλησιέστερα νησιὰ καὶ οἱ γειτονικές της περιοχές. Ἡ χερσόνησος αὐτὴ κατοικεῖται ἀνέκαθεν ἀπὸ Ἕλληνες. Ἄλλοι λαοὶ δὲν ἐγκαταστάθησαν ἐκεῖ, οὔτε τὴν κατέκτησαν. Ἡ Πελοπόννησος εἶναι ἡ βάση, τὸ ὁρμητήριο τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Μὲ ἀφετηρία αὐτὴν τὴ χώρα οἱ Ἕλληνες ἐξαπλώθησαν καὶ σὲ ἄλλες περιοχές, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν. Ἐδῶ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν τὰ πρῶτα καὶ πλέον γνωστὰ ἑλληνικὰ γένη καὶ τὰ σημαντικότερα καὶ ἐνδοξότερα ἔργα τους πραγματώθηκαν μὲ τὴ γῆ αὐτὴν ὡς ὁρμητήριο[38].

---

33. Λενου Μαυρομματη, «Κληρονομιὰ τῆς Ἀρχαιότητος καὶ πραγματικότητες στὸ Βυζάντιο (ΙΑ' – ΙΕ' αἴ.)», *Βυζαντιναὶ Μελέται* 2 (1990) 257-266, ἐδῶ σ. 263-264.
34. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1930 [ἀνατ. Γρηγοριάδης, 1972], σ. 207-210. Πρβλ. Χ. Π. Μπαλογλου, *Γεωργίου Γεμιστοῦ*… ἐνθ' ἀν., σ. 115-118, 127.
35. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 207, 6-10, μὲ πηγὴ τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου, *Ἱστορίαι* Α' 86-91 καὶ Πλουταρχου, *Σόλων* 27.
36. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 207, 11 - 208, 1.
37. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 208, 13-14, μὲ πηγὴ τὸν Πολυβιο, *Ἱστοριῶν* ΙΕ' 18.
38. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Γ'…ἐνθ' ἀν., σ. 247, 14 – 248, 13.

Ὁ ρόλος τῆς ἀρχαίας Ἱστορίας στὸ ἔργο τοῦ Βησσαρίωνος

Ἡ ἰδέα γιὰ τὴν Πελοπόννησο ὡς κέντρο καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἐμφανίζεται στὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Χρυσολωρᾶ *"Σύγκρισις παλαιῶν ἀρχόντων καὶ νέου, τοῦ νῦν αὐτοκράτορος"* [Μανουὴλ Παλαιολόγου][39] καὶ στὸν *"Πανηγυρικό"* τοῦ Ἀνωνύμου *"εἰς Μανουὴλ καὶ Ἰωάννην Η' τοὺς Παλαιολόγους"*[40]. Στὸν σημαντικὸ λόγο τοῦ Χρυσολωρᾶ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ «*σπουδαιοτάτη πηγὴ γιὰ τὴν γνώση τῶν πελοποννησιακῶν πραγμάτων κατὰ τὰ ἔτη 1415-1416*»[41], προβάλλεται τὸ πρότυπο τοῦ φιλοσόφου-βασιλέα Μανουὴλ Β' καὶ συγκρίνεται ὁ Αὐτοκράτορας μὲ πρότυπα νομοθετῶν τῆς Ἀρχαιοτητος[42] καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ σημασία τῆς «*νήσου τοῦ Πέλοπος*» γιὰ τὴν ἀναδημιουργία καὶ ἀσφάλεια τοῦ κράτους[43]. Ὁ συγγραφέας τοῦ *"Πανηγυρικοῦ"* θὰ ἀναφέρῃ ὅτι «*οἰκήτορες*» τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν οἱ «*Δωριεῖς*», «*πολλοὶ καὶ καλοὶ καὶ γενναῖοι καὶ τοῦ πρώτου γένους τῶν Ἑλλήνων*»[44], θὰ περιγράψῃ τὶς προσπάθειες ἀναδιοργανώσεως τοῦ Ἰωάννου Η' καὶ θὰ συγκρίνῃ τὸ ἔργο του μὲ τὸ ἀνάλογο ἔργο ἱδρυτῶν πόλεων καὶ νομοθετῶν ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἱστορία: «*ἐπιμελείας ὑψηλότερον*» ἀπὸ τὴ συναγωγὴ τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὸν Θησέα, «*ὠφελιμώτερον καὶ ἁρμοδιώτερον*» τῆς συνοικίσεως καὶ συναθροίσεως τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὸν Ρωμύλο, «*σεμνότερον καὶ ὁσιώτερον*» τῆς πολιτείας τοῦ Νουμᾶ καὶ «*διακριτι-*

39. Σπ. Λαμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 222-245.
40. Σπ. Λαμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 132-199. Ὁ *"Πανηγυρικὸς"* συνεγράφη πρὶν ἀπὸ τὸ 1446, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ ἐσωτερικὴ μαρτυρία (βλ. Σπ. Λαμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 179, 6).
41. Σπ. Λαμπρου, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μετ' εἰκόνων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. ΣΤ', Ἀθῆναι 1908 [ἀνατ. Δημιουργία , 1997], σ. 744, 752.
42. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Γ'…ἐνθ' ἀν., σ. 231, 8-15.
43. Σπ. Λαμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 239, 4-21. 242, 25 - 243, 3 γιὰ τὸ μεγαλεπήβολο ἔργο τειχίσεως τοῦ Ἰσθμοῦ.
44. Σπ. Λαμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 149, 25-28.

κώτερόν τε καὶ νομιμώτερον» τοῦ Λυκούργου καὶ τῆς κρητικῆς ἐκείνης εὐνομίας[45].

Ἰδιαίτερα, τονίζεται καὶ προβάλλεται τὸ πρότυπο τῆς ἀρχαίας Πελοποννήσου ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα.

Ὁ Βησσαρίων (1403-1472)[46] ὑπῆρξε, ἀναμφίβολα, ὁ πλέον διάσημος μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος. Καταγόμενος ἀπὸ γνωστὴ καὶ πολύτεκνη οἰκογένεια τῆς Τραπεζοῦντος, μεταβαίνει σὲ ἡλικία δεκατριῶν ἐτῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου συνεχίζει τὶς σπουδές του, παρακολουθεῖ μαθήματα Ρητορικῆς μὲ τὸν Γεώργιο Χρυσοκόκκη καὶ Θεολογίας στὸν Ἰωάννη Χορτασμένο. Ἱερέας τὸ 1431, ἐντάσσεται στὸ περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Η' Παλαιολόγου, ἐνῶ ἤδη ἀπὸ τὸ 1426 συμμετέχει σὲ διπλωματικὲς ἀποστολές[47]. Ἐγκαθίσταται στὸν Μυστρὰ μεταξὺ 1431 καὶ 1433, καὶ θὰ παραμείνη στὴν Πόλη ὥς τὸ 1436[48]. Ἡ πλατωνικὴ Φιλοσοφία, τὰ Μαθηματικὰ καὶ ἡ Ἀστρονομία ἦταν τὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα ποὺ μελέτησε δίπλα στὸν Γεμιστό[49]. Ἡ παραμονή του στὴ Λακεδαίμονα τὸν ὁδήγησε νὰ

45. Σπ. Λαμπρου, ἐνθ' ἀν., σ. 179, 26-31.

46. Γιὰ τὸν Βησσαρίωνα πρβλ. L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, τόμοι Α'-Γ', Paderborn 1923-1942 [ἀνατ. Aalen; Scientia, 1967], Α. Κυρου, *Βησσαρίων ὁ Ἕλλην*, 2 τόμοι, Ἀθῆναι: Ἀετός, 1948. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Βησσαρίωνα εἶναι ἐκτενεστάτη καὶ πολυπληθής. Πρβλ. J. Hankins, *Plato in the Italian Renaissance*, τόμ. Α', Leiden – New York – Koln: Brill, 19912, σ. 217, καὶ ὑποσημ. 133.

47. Χρυσανθου Τραπεζουντος, «Βησσαρίωνος προσφώνημα πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλέξιον τὸν Μέγ. Κομνηνόν», *Ἀρχεῖον Πόντου* 12 (1946) 117-130, ἐδῶ 120-130 τὸ κείμενο.

48. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Βησσαρίωνος στὸν Μυστρά, πρβλ. Dion. A. Zakythinos, *Le Despotat Grec de Moree*, Tome II: Vie et institutions. Athenes 1953, σ. 332-334 [revue et augmentee par Chryssa Maltezou. London: Variorum, 1975], Fr. Masai, *Plethon et le Platonisme de Mistra*, Paris: Les Belles Lettres, 1956, σ. 306-312, J. Hankins, *Plato in the Italian …*, τόμ. Α'., σ. 218, Sophia Mergiali, *L' enseignement…* ἐνθ' ἀν., σ. 212-214.

49. Τὴ συμβολὴ τοῦ Γεμιστοῦ στὴν Ἀστρονομία ἀναγνωρίζει ὁ Βησσαρίων σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ν. Σεκουνδηνὸ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ δασκάλου του· βλ. L. Mohler, ἐνθ' ἀν., τόμ. Γ', σ. 470. Γιὰ τὰ ἀστρονομικὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Βησσαρίωνος πρβλ. τὴ λαμπρὴ ἔκδοση Georges Gemiste Plethon, *Manuel d' Astronomie par Anne Tihon et Raymond Mercier*, Louvain, Academia Brylant, 1998 [Corpus des Astronomes Byzantines IX].

γνωρίσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴ γεωγραφία καὶ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς.

Ὁ Βησσαρίων θὰ ἐπαναλάβῃ στὴ μονωδία του πρὸς τὸν Μανουὴλ Β΄[50] τὶς ἰδιότητες τοῦ «*μέγα καὶ συνετοῦ καὶ σοφοῦ*» βασιλέα[51] —ὁ ὁποῖος εἶχε χαρακτηρισθεῖ ἀπὸ λογίους τῆς ἐποχῆς του «*φιλόσοφος βασιλέας*»[52], «*ὄντως σοφώτατος καὶ ἐνάρετος ἔν τε σωφροσύνη καὶ κοσμιότητι*»[53]— καὶ θὰ προβάλλῃ τὴν προσωπικότητά του ποὺ κατώρθωσε «*καὶ Βασιλέων ὑπερβάλλει φιλοσοφίᾳ καὶ φιλοσοφῶν οὐκ ἀφίσταται στρατηγῶν. καὶ οὕτω συνέζευξε καὶ συνήρμοσε καὶ φιλοσοφίαν καὶ βασιλείαν*»[54]. Ἀναγνωρίζει τὶς προσπάθειές του γιὰ βοήθεια ἀπὸ τὴ Δύση[55], ἐπαινεῖ τὸ ἀναγεννητικό του ἔργο στὴν Πελοπόννησο καὶ Θεσσαλία[56] καὶ τὸν συγκρίνει μὲ τὸν Θουκυδίδη καὶ τὸν Ξενοφώντα[57] καὶ τέλος ὑπογραμμίζει τὶς ἀρετὲς ποὺ πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ βασιλέας σύμφωνα μὲ τὸν Ὅμηρο «*ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητὴς*»[58].

---

50. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καί…*, ἐνθ' ἀν., τόμ. Γ΄, 284-290: «Βησσαρίωνος Μονωδία ἐπὶ τῷ μακαρίτη καὶ ἀοιδίμω βασιλεῖ κυρῷ Μανουὴλ τῶν Παλαιολόγων τῷ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντι Ματθαίῳ μοναχῷ».
51. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 284, 8-9.
52. Cydones, Correspondance 259, 23-26, σ. 164. 438, 6-7, σ. 398.
53. Μ. Δουκα, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, κεφ. 28.
54. Τοῦτο ἀναφέρεται σὲ ἐπικήδειο Ἀνωνύμου (Vat. Gr. 632, f. 426v). Λαμβάνεται ἀπὸ Julian Chrysostomides, *Manuel II. Palaeologus Funeral Oration on his brother Therodore. Introduction, Text, Translation and Notes*, Thessalonike 1985, σ. 13, ὑποσημ. 36 [CFHB vol. XXVI, *Series Thessalonicensis*].
55. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 287, 5-15.
56. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 287, 25-27: «ἡ πολλὰς περιεποιήσατο πόλεων, οὐ Πελοποννήσου μόνης ὅσον κράτιστον, ἀλλὰ καὶ Θετταλίας οὐκ ὀλίγον ὑφ' ἑαυτὸν ποιησάμενος».
57. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 287, 28-29.
58. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 287, 31. Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Βησσαρίων συνέθεσε γιὰ τὸν Μανουὴλ καὶ τὴν αὐτοκράτειρα Ἑλένη Δραγάζη σχετικὸ ποίημα: Βησσαρίωνος «Ἐπὶ τοῖς εἰς τοὺς ἀοιδίμους βασιλεῖς κὺρ Μανουὴλ καὶ κυρὰν Ἑλένην τοὺς Παλαιολόγους γενομένοις πέπλοις διπλοῖς ἐν σχήματι μοναστῶν καὶ κοσμικῶν ἐξ ἀναθήματος τοῦ εὐσεβοῦς υἱοῦ αὐτῶν κὺρ Θεοδώρου τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότου τοῦ πορφυρογεννήτου», Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 281-283.

Σὲ ἐπιστολὴ του[59] πρὸς τὸν δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο, συνταχθεῖσα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1444, ὁ Καρδινάλιος πλέον Βησσαρίων, παροτρύνει ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀπὸ ὅπου εὑρίσκεται, τὸν ἀποδέκτη τοῦ κειμένου του νὰ γυμνάση καὶ νὰ ἑτοιμάση τὸν στρατό του γιὰ μεγάλα ἔργα. Μὲ ἔμφαση τοῦ θυμίζει ὅτι ἡγεῖται τῶν Πελοποννησίων καὶ ἄρχει τῶν Λακεδαιμονίων[60]. Οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου, λέγει ὁ Βησσαρίων, εἶναι ρωμαλέοι, ἀλλὰ ἀγύμναστοι καὶ ἄοπλοι[61]. Ἂν τὸ φρόνημά τους δὲν εἶναι ἀκμαῖο, αἰτία εἶναι ἡ ὠμότητα τῶν τυραννικῶν «ἐπιστατῶν» (= ἀρχόντων), οἱ ἀβάσταχτοι φόροι, ἡ ἀπανθρωπία τῶν εἰσπρακτόρων καὶ «*ἡ κρατήσασα τοῦ γένους μαλακία καὶ βλακεία*» (= ἡ μαλθακότητα καὶ ἡ βλακεία ποὺ ἐπικράτησε στὸ γένος)[62], λέξεις μὲ τὶς ὁποῖες συγκαλύπτει τὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὴν ἀδράνεια καὶ τὴν μωρὴ

59. Σπ. Λαμπρου, «Ὑπόμνημα τοῦ Καρδιναλίου Βησσαρίωνος εἰς Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 3/Α (1906) 12-50, τὸ κείμενον σ. 12-27, ἀνάλυση τῆς ἐπιστολῆς σ. 28-50, Joh. Draseke, "Plethons und Bessarions Denkschriften "Über die Angelegenheiten im Peloponnes", *Neue Jahrbücher für das klassische Alterthum, Geschichte und Deutsche Literatur* 27 (1911) 102-119, Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ* … ἔνθ' ἀν., τόμ. Δ', σ. 32-45, ἔκδοση στὴν ὁποία ἀναφερόμασθε. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τοῦ ἀναγεννητικοῦ πνεύματος ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Βησσαρίωνα καὶ τὸν Κωνσταντῖνο, ἀναλύεται ἀπὸ τὸν Απ. Βακαλοπουλο, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 19742, σ. 286-295. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ φιλοσοφία τοῦ Βησσαρίωνος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιστολή του, πρβλ. D. A. Zakythinos, *Crise monetaire et crise economique a Byzance du XIIIe au XVe siecle. Athenes, L' Hellenisme Contemporain*, 1948, σ. 140-142, Χ. Μπαλογλου, «Προτάσεις οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα», *Βυζαντινὸς Δόμος* 5/6 (1991/92) 47-68, Λενου Μαυρομματη, «Ὁ Καρδινάλιος Βησσαρίων καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς Πελοποννήσου», Ν. Μοσχονᾶς, ἐπιμ., *Σύμμεικτα* 92: Μνήμη Διον. Ζακυθηνοῦ, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1994, σ. 41-50, Α. Πάρδου, «Οἱ ἄξονες τῆς ἰδεολογίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ στὴν "ἄλλη Κωνσταντινούπολη". Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Βησσαρίωνα: Λάσκαρης καὶ Μουσοῦρος ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες τῆς Βενετίας», *Ἄνθη Χαρίτων*, ἐπιμ. Ν. Παναγιωτάκη, Βενετία 1998, σ. 527-568.

60. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καί*…, ἔνθ' ἀν., τόμ. Δ', σ. 34, 16-26. 36, 12-13: «Τῶν Πελοποννησίων κρατεῖς, τῶν Λακεδαιμονίων ἄρχεις».

61. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 34, 31-35, 1.

62. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 35, 1-3.

στάση γενικὰ τῶν ἀρχόντων καὶ δεσποτῶν ἐμπρὸς στὶς νέες ἐξωτερικὲς συνθῆκες, ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ ποὺ ἀπειλοῦσαν πρώτους αὐτοὺς τοὺς ἰδίους.

Τοῦ συστήνει νὰ διδάξει στοὺς Λακεδαιμονίους τὴν πολεμικὴ τέχνη, παρόλο ποὺ οἱ ἴδιοι ἱκανοποιοῦν ὅλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ συγκρότηση ἀξιομάχου στρατοῦ[63]. Πρὸς ἐνίσχυση τοῦ ἐπιχειρήματός του στρέφεται πρὸς τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, ὅπου ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τῶν «*πολεμικωτάτων*» Λυδῶν, οἱ ὁποῖοι ὅμως ὑπεδουλώθησαν στὸν Κῦρο τῶν Περσῶν, ἀφοῦ «*ἐμαλακίσθησάν τε καὶ ἐχαυνώθησαν ὡς γυναικῶν μηδὲν διαφέρειν*»[64].

Ἔχοντας ὡς παράδειγμα τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ κατορθώματα τῶν Σπαρτιατῶν στρατηγῶν θὰ πρέπει νὰ τοὺς γυμνάσει, νὰ τοὺς διδάξει τὴν τακτική. Ὁ Ξάνθιππος, ὁ Γύλιππος, ὁ Λύσανδρος καὶ ὁ Καλλικρατίδας ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῶν φημισμένων Σπαρτιατῶν ποὺ κατήγαγαν περιφανεῖς νίκες[65]. Περισσότερο θὰ προσδώσῃ προσοχὴ στὸν Ἀγησίλαο καὶ θὰ παρομοιάσῃ τὸν Δεσπότη μὲ τὸν Σπαρτιάτη βασιλέα. Ὅπως ἐκεῖνος κατόρθωσε μὲ μικρὸ στρατὸ νὰ διαβῇ τὴν Ἀσία, ἔχοντας ὑψηλὸ φρόνημα, «*ἐτροπώσατο*»[66] τοὺς Πέρσες, ἔτσι καὶ αὐτὸς ὀφείλει νὰ ἀπελευθερώσῃ τὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες. Μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Εὐρώπης, οἱ «*νέοι Λακεδαιμόνιοι*» θὰ ἐκστρατεύσουν στὴν Ἀσία, γιὰ νὰ ἀνακαταλάβουν ὁλόκληρη τὴν «*πατρικὴ γῆ*»[67]. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὁ Βησσαρίων ἀναπτύσσει τὴν ἰδέα μίας αὐτοκρατορικῆς reconquista[68]. Τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀγησιλάου ἔχει ἐξάρει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (1295-1359)[69]. Ἡ χρήση τοῦ ὅρου «*Πέρσαι*» ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα, δηλωτικοῦ τῶν συγχρόνων του Ὀθωμανῶν Τούρκων, δὲν εἶναι ἕνα νέο στοιχεῖο. Λόγιοι τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰώνα, ὅπως

63. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 35, 13-17.
64. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 36, 5-8.
65. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 36, 17-24.
66. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 36, 25-30.
67. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 36, 25-30.
68. Γ. Σμαρνακη, ἔνθ' ἀν., σ. 138.
69. Π. Βλαχακου, «Ἡ προσωπικότητα τοῦ Λυσάνδρου καὶ τοῦ Ἀγησιλάου μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Γρηγορᾶ», *Βυζαντιακὰ* 20 (2000) 283-292.

ὁ Νικηφόρος Ἀκροπολίτης, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης, χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο παραδειγμα[70].

Στὴ συνέχεια, ὑπενθυμίζει ὁ Βησσαρίων παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἱστορία, στὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἡγεμόνες μὲ μικρὲς στὴν ἀρχὴ δυνάμεις νὰ κατορθώνουν νὰ μεγαλουργοῦν: Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ὁ Κῦρος, ἡ πρεσβυτέρα Ρώμη, ὁ Σπάρτακος, ὁ Τιμοὺρ Λέγκ καὶ τελευταῖα οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἦσαν τόσο λίγοι στὴν ἀρχή, ἔχουν τώρα ἐξαπλωθεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ ἔχουν γίνει ἰσχυροί, ἀποτελοῦν ἱστορικὰ ἀνάλογα ποὺ δείχνουν «*ἀπὸ μικροῦ πάντα ἠργμένου*» κατόρθωσαν μὲ ἐπιμέλεια καὶ εὐνομία νὰ γίνουν μεγάλοι[71]. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν δύο διαπιστώσεις. Πρῶτον, ὡς πηγὴ τοῦ Βησσαρίωνος γιὰ τὴν ἀναφορά του στὸν Ἀλέξανδρο καὶ στὴν πρεσβυτέρα Ρώμη μπορεῖ νὰ χρησίμευσε ὁ Τίτος Λίβιος. Γιὰ τὶς μικρὲς δυνάμεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ποὺ κατόρθωσε νὰ κυριεύση ὅλη τὴν οἰκουμένη, ὁ Τίτος Λίβιος ἀναφέρει τὴν ἄποψη τοῦ Ἀννίβα στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Σκιπίωνα «*Alexandrum Macedonum regem fuisse maximum imperatorem*»[72], καὶ τοῦτο διότι μὲ μία μικρὴ στρατιωτικὴ δύναμη εἶχε καταβάλει ἀναρίθμητους στρατοὺς καὶ εἶχε περάσει στὶς πιὸ μακρινὲς χῶρες τοῦ κόσμου, ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐλπίση κανεὶς ποτὲ πῶς θὰ τὶς ἔβλεπε, «*quas visere supra spem humanam esset*»[73]. Δεύτερον, ἐντυπωσιάζει, ἴσως καὶ ξενίζει, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βησσαρίων παραθέτει δίπλα στὰ ὀνόματα τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν βασιλεῖς καὶ ἡγεμό-

70. Ν. Χωνιατου, *Ἱστορία* 495, 42-45, ed. J.–L. van Dieten, Berlin 1975. Πρβλ. Η. Γιαρενη, « Ὁ Σελτζοῦκος Σουλτᾶνος Καϊχοσρόης Α' (1192-1197, 1204/5-1211) μέσα ἀπὸ τὸ βλέμμα τῶν βυζαντινῶν λογίων. Εἰκόνες τοῦ ἄλλου καὶ ἱστορικὴ πραγματικότητα», *Βυζαντιακὰ* 24 (2004) 257-273, ἐδῶ σ. 264-265.

71. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 37, 5-22. 72, 73.

72. Titus Livius, *Ab urbe condita* XXXV 14. 7. Πρβλ. Ν. Πετροχείλου, «Ἡ προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὸν Τίτο Λίβιο», *Ἀριάδνη* 4 (1988) 91-101[= Κοϊντου Κουρτιου Ρουφου, Ἡ ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Εἰσαγωγὴ - ἀπόδοση - σημειώσεις Χ. Μίκογλου, Ἀθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1993, σ. 9-24].

73. L. Annaei Flori, *Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum* DCC. II, VIII(II) 20. Πρβλ. F. A. Ridley, *Spartacus. The Leader of the Roman Slaves*, Kent 1963, Theresa Urbainczyk, *Ancients in Action. Spartacus*, London: Bristol Classical Press, 2004.

νες συγκροτημένων κρατῶν, τὸν Σπάρτακο, ὁ ὁποῖος ἡγήθηκε κινήματος δούλων[74]. Μία ἑρμηνεία ποὺ δυνάμεθα νὰ δώσουμε στὴν ἀναφορὰ αὐτή, ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βησσαρίων ἀναγνωρίζει τὸν δίκαιο χαρακτήρα τῆς ἐξεγέρσεώς του.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Βησσαρίωνος καὶ κυρίως οἱ παρομοιώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου καὶ τοῦ στρατοῦ του μὲ τὸν Ἀγησίλαο καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀπηχοῦν ἀνάλογες θέσεις βυζαντινῶν λογίων, ὅπως τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐκθειάζει τὴ δημοκρατικὴ Ρώμη[75], ἐνῶ στὰ κείμενα τοῦ Γεμιστοῦ ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ φυλετικὴ ταυτότητα συμπληρώνεται μὲ ἕνα πολιτικὸ καθορισμό, ὅπου ἡ μοναρχία προβάλλεται ὡς τὸ ἰδανικὸ πολίτευμα καὶ ὁ αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων γίνεται ἡγεμόνας τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Πελοπόννησος ἀποτελεῖ τὴν κοιτίδα τοῦ ἑλληνικοῦ γένους καὶ τὴ βάση γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιατικῶν περιοχῶν.

Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς εὐνομίας καὶ εὐημερίας ἀπαιτεῖται ἡ εἰσαγωγὴ συγκεκριμένων καὶ ἐξειδικευμένων μέτρων οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὁποίων θὰ ὁδηγήσει σὲ ἐκσυγχρονισμὸ τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ σημασία τῆς Ἀρχαιότητος στὴν εἰσαγωγὴ τῶν μέτρων οἰκονομικῆς πολιτικῆς

Ὁ Βησσαρίων ἀνατρέχει στὸ ἑλληνικὸ καὶ ρωμαϊκὸ παρελθὸν γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὀρθότητα τῶν προτεινομένων μέτρων οἰκονομικῆς καὶ νομισματικῆς πολιτικῆς: Ὁ Ζάλευκος στοὺς Λοκρούς[76], ὁ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Λυκοῦργος στὴ Σπάρτη καὶ ὁ Νουμᾶς στὴ Ρώμη[77].

74. D. Dzelebdzic, «Ἡ δημοκρατικὴ Ρώμη στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ», *ZRVI* XLII (2005) 23-33.

75. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 39, 5-6: «ὁ παρὰ Θουρίοις γενόμενος νομοθέτης Ζάμολξις ἔθετο». Ὁ Σπ. Λάμπρος (ἔνθ' ἀν., τόμ. Δ', σ. 39, ὑποσημ. 6) διορθώνει τὸν Βησσαρίωνα, γράφοντας τὸν Ζάλευκο στοὺς Λοκρούς.

76. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια*… ἔνθ' ἀν., τόμ. Δ', σ. 39, 7-8.

77. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 39, 8-9.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα καὶ τῶν τριῶν νομοθετῶν ὑπῆρξαν τὰ νομοθετικὰ μέτρα ποὺ ἔλαβαν, τὰ ὁποῖα «*τὴν φιλοχρηματίαν ἀνεῖλον*»[78].

Ὁ Ζάλευκος προσπάθησε μὲ νομοθετικὰ μέτρα νὰ ἀπαγορεύσῃ τὶς πολυτελεῖς ἐπιδείξεις γυναικῶν ἐλευθερίων ἠθῶν στοὺς Λοκρούς[79]. Οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεύκου ἀποτελοῦν τὴν πρώτη κωδικοποιημένη ἀρχαιοελληνικὴ νομοθεσία. Οἱ νόμοι του διακρίθησαν γιὰ τὴν αὐστηρότητα καὶ σταθερότητά τους[80], υἱοθετήθησαν καὶ ἀπὸ ἄλλες πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος[81].

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Βησσαρίωνος στοὺς τρεῖς τελευταίους νομοθέτες ἀπαιτεῖ ἐκτενέστερο σχολιασμό.

Ὁ Βησσαρίων θὰ ἐμπνευσθῇ, ὅπως προείπαμε, ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ δασκάλου του Γεμιστοῦ γιὰ τὴ συγκρότηση μίας «*σπουδαίας*» καὶ «*σπουδαιοτάτης*» πολιτείας. Ὁ Γεμιστός, σὲ ἡλικία γεροντική, μὲ συσσωρευμένη ἐμπειρία ζωῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ πνευματικὴ διορατικότητα καὶ ἠθικὴ γαλήνη, ἀπότοκες τῆς πολυχρόνιας διδασκαλίας του καὶ τῆς πολυφρόντιδος συγγραφῆς ἔργων του Πολιτικῆς Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας, συνέγραψε τὸ ἔργο του *"Νόμων συγγραφή"*, τὸ ὁποῖο περιέχει τὶς τελευταῖες καὶ πλέον ὥριμες σκέψεις του γιὰ τὴν Ἠθική, τὴν Παιδεία καὶ τὴ Νομοθεσία. Ἡ "σπουδαία" πολιτεία ποὺ διαγράφει, θὰ φέρῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λακωνικῆς πολιτείας, χωρὶς ὅμως τὴν ὑπερβολικὴ σκληραγωγία[82]. Ὁ Πλήθων ἀνατρέχει στοὺς «*ἡγεμόνας τῶν λόγων*»[83], οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν καὶ νομοθέτησαν γιὰ τὴν

78. ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, *Βιβλιοθήκη Ἱστορική* ΙΒ' 21.
79. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ, XXIV 139-140, ΠΟΛΥΒΙΟΥ, *Ἱστοριῶν* ΙΒ' 16, ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, *Βιβλιοθήκη Ἱστορική* ΙΒ' 16, 3, Seneca, *Ep*. XC 6.
80. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικὰ* Β 1274 a23. Cf. M. MUHL, "Die Gesetze des Zaleukos und Charondas", *Klio* 22 (1929) 105-124, 435-463.
81. ΠΛΗΘΩΝΟΣ, «Νόμων Συγγραφή», εἰς: *Alexandre*, σ. 2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ – ΠΛΗΘΩΝ, *Νόμων Συγγραφή. Ἕνα ὅραμα γιὰ μία ἰδανικὴ πολιτεία. Πρόλογος Diether Roderich Reinsch. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δημήτριος Κ. Χατζημιχαήλ*, Θεσσαλονίκη: Ζῆτρος, 2005, σ. 56.
82. ΠΛΗΘΩΝΟΣ, «Νόμων Συγγραφή», εἰς: *Alexandre*, σ. 30.
83. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ – ΠΛΗΘΩΝ, *Νόμων Συγγραφή. Ἕνα ὅραμα γιὰ μία ἰδανικὴ πολιτεία. Πρόλογος Diether Roderich Reinsch. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δημήτριος Κ. Χατζημιχαήλ*, Θεσσαλονίκη: Ζῆτρος, 2005, σ. 90.

ἀρίστη πολιτεία. Τοὺς μνημονεύει κατὰ σειρὰ χρονική: Ζωροάστρης, Εὔμολπος, Μίνως, Λυκοῦργος, Ἴφιτος καὶ Νουμᾶς. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρίζει ὡς τοὺς σπουδαιοτέρους νομοθέτες[84].

Ἐντύπωση προξενεῖ ἡ μὴ συμπερίληψη τοῦ Σόλωνος στοὺς «*ἡγεμόνας τῶν λόγων*», καὶ τοῦτο διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἀναγνωρίσει τόσο τὸν Λυκοῦργο ὅσο καὶ τὸν Σόλωνα ὄχι μόνον «*ὡς δημιουργοὺς νόμων*», ἀλλὰ καὶ «*πολιτείας: καὶ τούτων οἱ μὲν νόμων ἐγένοντο δημιουργοὶ μόνον, οἱ δὲ καὶ πολιτείας, οἷον καὶ Λυκοῦργος καὶ Σόλων*»[85] καὶ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος κατατάσσει τὸν Λυκοῦργο μαζὶ μὲ τὸν Ἀριστείδη καὶ τὸν Σόλωνα στοὺς «*φιλοσόφους ἐν πολιτείᾳ ἢ ῥήτορας κατὰ τὴν γενναίαν καὶ ἀληθῆ ῥητορικὴν*»[86].

Ὁ Βησσαρίων κάνει λόγο τρεῖς φορὲς στὴν ἐπιστολή του στὸ ὄνομα τοῦ Λυκούργου. Τὴν πρώτη φορὰ, γιὰ νὰ ὑπενθυμίσῃ στὸν Κωνσταντῖνο ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου συνετέλεσε, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι νὰ ἀποκτήσουν μαχητικὸ φρόνημα[87], τὴ δεύτερη φορά, ὅταν χρησιμοποιῆ τὰ ὀνόματα καὶ τῶν τριῶν νομοθετῶν ὡς προηγούμενο, γιὰ νὰ προτείνῃ ἀντίστοιχα μέτρα κατὰ τῆς φιλοχρηματίας[88] καί, τέλος, ὅταν χρησιμοποιῆ τὴ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ὡς ὑπόδειγμα γιὰ τὰ μέτρα νομισματικῆς πολιτικῆς, ποὺ προτείνει[89]. Ὁ Βησσαρίων στρέφεται πρὸς τὸ ἔνδοξο παρελθὸν τῆς Λακεδαίμονος, ἐξαίρει τὴ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου, ἀπομονώνει τὴ σκληραγωγία —πρᾶγμα ποὺ τὸν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὸν Γεμιστὸ— καὶ προτρέπει τὸν Δεσπότη «*τὴν εὐνομωτάτην Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἐπανασώσασθαι*»[90].

---

84. ΠΛΗΘΩΝΟΣ, «Νόμων Συγγραφὴ», Βιβλίον Α', Κεφάλαιον β', σ. 30. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ – ΠΛΗΘΩΝ, *Νόμων Συγγραφή. Ἕνα ὅραμα γιὰ μία ἰδανικὴ πολιτεία. Πρόλογος*…ἐνθ' ἀν., σ. 90-91: «Νομοθετῶν μὲν δὴ μάλιστα τούτους».
85. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικὰ* Β 12, 1273 b 32-34.
86. ΔΙΩΝΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ εἰρήνης καὶ πολέμου* 2.
87. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Παλαιολόγεια*… , ἐνθ' ἀν., τόμ. Δ', σ. 36, 12-13.
88. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 39, 7.
89. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 39, 19-20: «Μνήσθητι τῆς περὶ τὸ νόμισμα Λυκούργου νομοθεσίας καὶ ὡς μέχρι τοσούτου τὰ τῆς ἀρετῆς ηὔξησε Λακεδαιμονίοις καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐπρώτευον εὐνομίᾳ καὶ δόξῃ μέχρις ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ ἡ πόλις ἄβατος».
90. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 40, 17-18.

Κοινὸς τόπος ὑπῆρξε στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἡ ἀποδοκιμασία τῆς πολυτελοῦς καταναλώσεως. Εἶναι γνωστὲς οἱ περιπτώσεις τῶν Ἰώνων, ποὺ εἶχαν ἐθισθεῖ, στὴν πολυτελῆ συμπεριφορά, ὅπως τὸ παρουσιάζει γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του Κολοφωνίους ὁ Ξενοφάνης, ὁ ὁποῖος τοὺς προσάπτει τὴν κατηγορία ὅτι «*Ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς Λυδοὺς νὰ ζοῦν μὲ ἀνώφελες πολυτέλειες, …ἤεσαν εἰς ἀγορήν παναλουργέα φάρε' ἔχοντες*»[91]. Ὁ Λυκοῦργος ἔλαβε μέτρα κατὰ τῶν πολυτελῶν κατασκευῶν[92]. Ὁ Σόλων εἶχε διαγνώσει τὰ συμπτώματα τοῦ πλουτισμοῦ κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ ἴδιοι οἱ πολῖτες εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τὴν καταστρέφουν, ὅταν πλουτίζουν, ἐνδίδοντας σὲ ἄδικα ἔργα, ἀλλὰ καὶ ἁρπάζοντας[93]. Τέλος, ἄξιο ἀναφορᾶς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λύσανδρος δὲν δέχθηκε τὰ πολυτελῆ ροῦχα καὶ κοσμήματα, ὁ Κράτης πρότεινε τὴ σεμνότητα, τὸ «*κοσμοῦν*»[94]. Ὁ Βησσαρίων ἀποδίδει σημασία στὸν Σόλωνα ὡς νομοθέτη καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν Γεμιστό, ὁ ὁποῖος τὸν ἀγνοεῖ.

Ἡ ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ Νουμᾶ δὲν εἶναι τυχαία. Ὁ Νουμᾶς ὑπῆρξε ὁ δεύτερος βασιλέας τῆς Ρώμης, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται ὡς θεμελιωτὴς τῆς ρωμαϊκῆς θρησκείας. Κατάργησε τὶς ἀνθρωποθυσίες καὶ τὶς ἀντικατέστησε μὲ προσφορὲς καρπῶν καὶ σπονδές[95], γι' αὐτὸ καὶ δημιουργήθηκε ἡ παράδοση ὅτι ἦταν μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρα, ἐπίσης διώκτου τῶν ἀνθρωποθυσιῶν[96]. Γιὰ τὸν Νουμᾶ κάνει

91. ΞΕΝΟΦΑΝΟΥΣ, DK II B 21F3 = Ἀθηναίου, *Δειπνοσοφισταὶ* XII 526 A. Πρβλ. R. BERNHARDT, *Luxuskritik und Aufwandsbeschrankungen in der griechischen Welt*, Stuttgart: Steiner, 2003, σ. 19-69 γιὰ τοὺς Λυδούς, Φρύγες καὶ τοὺς Συβαρῖτες [Historia Einzelschriften 168].
92. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Λυκοῦργος* XIII.
93. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ, *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* 255. Πρβλ. ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑ, *Σόλων ὁ νομοθέτης*, Ἀθῆναι: Κολλάρος, 1946, σ. 3-4.
94. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Γαμικὰ παραγγέλματα* 26, 141 E.
95. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Fragmenta* 47, 10-11: «Οὕτω γὰρ καὶ Νουμᾶς Ρωμαίοις, ὡς Λυκοῦργος Λακεδαιμονίοις, προσέταξεν ἀπὸ τῶν εὐτελεστάτων θύειν».
96. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Νουμᾶς* 1. Πρβλ. Χ. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ, «Ὁ Πλήθων ζηλωτὴς τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Νουμᾶ», *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* ΙΗ' (2007).

λόγο ὁ Κεδρηνός[97] καὶ ὁ Ἀνώνυμος τοῦ *"Πανηγυρικοῦ"* τῶν δύο Παλαιολόγων[98].

Ὁ Βησσαρίων θὰ προχωρήση ἕνα βῆμα περισσότερο ἀπὸ τὸν δάσκαλό του. Ἐνῶ ὁ Γεμιστὸς ἐμπνέεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ ἔχει ἀπόλυτη πίστη στὶς ζωογόνες ἐπιδράσεις του, ὁ Βησσαρίων ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ λαμβάνει σοβαρὰ ὑπόψη του καὶ τὸ σύγχρονο δυτικοευρωπαϊκὸ πνεῦμα. Λυπεῖται, ὅταν ὁ ἴδιος διαπιστώνη τὴν ὑπεροχὴ τῆς Δύσεως, βλέποντας τοὺς Εὐρωπαίους νὰ θεωροῦν τώρα τοὺς Ἕλληνες ἀμαθεῖς καὶ νὰ παρουσιάζονται οἱ ἴδιοι ὡς δάσκαλοί τους, αὐτοὶ ἀκριβῶς ποὺ ἄλλοτε εἶχαν παραλάβει ἀπὸ τοὺς προγόνους τῶν Ἑλλήνων ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ[99]. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ προτρέπει τὸν Κωνσταντῖνο νὰ μετεκπαιδεύση στὴν Ἰταλία νέους Πελοποννησίους στὶς Θετικὲς ἐπιστῆμες. Ὁ Βησσαρίων προβάλλει τὴ σύνδεση τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς οἰκονομίας γιὰ τὴν ἀνασύνταξη καὶ τὴν εὐημερία τοῦ Δεσποτάτου. Ἀναδεικνύεται, ἔτσι, ὡς ἕνας ἐκ τῶν πρωτεργατῶν αὐτοῦ ποὺ ἡ σύγχρονη οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη ἀποκαλεῖ «Οἰκονομικὰ τῆς Ἐκπαιδεύσεως»[100]. Ὁ τραπεζούντιος λόγιος δὲν ἐπαναπαύεται στὴν προγονολατρεία, ἀλλ' ἀντιλαμβάνεται τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν καὶ συνιστᾶ νὰ ἀποσταλοῦν στὴν Ἰταλία διαλεκτοὶ νέοι «*μήτε παρηκμακότες μήτε σφόδρα ἁπαλοί, ἀλλὰ μέσοι τινὲς*»[101], γιὰ νὰ μυηθοῦν στὶς ἐφαρμογὲς τῆς Μηχανικῆς[102], στὴν

97. Γεωργιου Κεδρηνου, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἔκδ. Imm. Becker, τόμ. Α', σ. 34, 19 [CSHB, Bonn 1838]. Πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ Δ. Χατζημιχαηλ σὲ: *Γεώργιος Γεμιστὸς – Πλήθων, Νόμων Συγγραφή. Ἕνα ὅραμα γιὰ μία ἰδανικὴ πολιτεία*…ἐνθ' ἀν., σ. 417, ὑποσημ. 40.

98. Σπ. Λαμπρου, *Παλαιολόγεια καὶ* … ἐνθ' ἀν., τόμ. Δ', σ. 44, 21-22.

99. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 42.

100. Χ. Μπαλογλου, «Προτάσεις οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς…», ἐνθ' ἀν.

101. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 44, 21-22.

102. Σπ. Λαμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 43, 17-23: «αὐτίκα τὴν ὀργανικὴν τε καὶ μηχανικήν, ᾗ βάρη τε ἕλκειαι καὶ καταφερόμενα ῥᾷστα πλήττει τε καὶ λειαίνει τὰ τούτων δεόμενα. Ξύλα πρίζονται αὐτομάτως, μύλωνες τάχιστά τε καὶ ὡς ἔνεστιν ὀξύτατα κινοῦνται, οἵ τε φυσητῆρες τῶν ἐν χωνείαις καὶ διακρίσεσι μετάλλων ἀσκοὶ ἐντεινόμενοί τε καὶ ἀνιέμενοι, μηδεμιᾶς χειρὸς ὑπουργούσης, τὰ μέταλλα τῆς ἐκούσης μοχθηρᾶς τε καὶ γεώδους διακρί-

κατεργασία προπάντων τοῦ σιδήρου[103], στὴν κατασκευὴ ὅπλων[104] καὶ στὴ Ναυπηγική[105]. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Βησσαρίωνος στὴν ἐκμετάλλευση τοῦ σιδηρομεταλλεύματος στηρίζεται στὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ὑπῆρχαν μεταλλεῖα σιδήρου στὴ Λακεδαίμονα[106]. Τοῦτο, ἄλλωστε, ἐπισημαίνει καὶ ὁ Βησσαρίων[107], ὁ ὁποῖος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀναγνωρίζει τὴν καλὴ γνώση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς χώρας, γιὰ τὴ χάραξη τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς[108]. Τέσσερεις ἄλλοι παραγωγικοὶ κλάδοι, ἡ ὑαλουργία, ἡ μεταξουργία, ἡ ἐριουργία καὶ ἡ βαφικὴ εἶναι ἐπίσης θαυμαστὲς στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ δὲν εἶναι τώρα ἀπαραίτητες στὴν Ἑλλάδα, διότι δὲν ἀποσκοποῦν στὴν ἱκανοποίηση ἀμέσων βασικῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ «*τὴν τρυφὴν καὶ διαγωγὴν*»[109].

Τὴ σύνδεση Παιδείας καὶ Οἰκονομίας ἔχει ἀναγνωρίσει πρὶν ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα καὶ ὁ λόγιος Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς στὸν Λόγο του πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Μανουὴλ Παλαιολόγο. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἔχει γνωρίσει τὶς τεχνολογικὲς ἐξελίξεις στὴ Δύση, λόγω τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν ποὺ τοῦ ἔχουν ἀνατεθεῖ, ἀλλ' ἀντίθετα πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, δὲν προτρέπει τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀποστείλει νέους στὴν Ἰταλία γιὰ σπουδές, ἀλλὰ τὸν παρακαλεῖ νὰ βοηθήσει τὸ κοινὸ γένος «*τοῖς παλαιοῖς ἀνδράσι, τοῖς τε συγγεγραφόσιν,*

νουσιν ὕλης». Πρβλ. ἀντίστοιχη διατύπωση καὶ στὸν Μιχαὴλ Ἀκομινάτο: ΜΙΧΑΗΛ ΑΚΟΜΙΝΑΤΟΥ, *Τὰ σωζόμενα*, ἔκδ. Σπ. Λάμπρου, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1868, σ. 12, 20: «ἐξέλιπε καὶ φυσητήρ, οὐ σιδηρεὺς παρ' ἡμῖν, οὐ χαλκεύς, οὐ μαχαιροποιός, ταῦτα δὴ τὰ χθὲς καὶ πρὸ τρίτης ἔτι σωζόμενα».

103. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 43, 23-30.
104. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 43, 30-34.
105. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 44, 1-4.
106. B. BÜCHSENSCHÜTZ, *Die Hauptstatten des Gewerbefleisses im Klassischen Alterthume*, Leipzig 1869, σ. 32.
107. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 43, 27-30: «Ἤκουον δὲ καὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὴν Σπάρτην αὐτὴν εἶναι πλήρη μετάλλων σιδήρου, τούτου δὲ μόνου τῶν ἀναγκαίων αὐτὴν οἶδα στερομένην καὶ χρήζει ἑτέρωθεν».
108. Οἱ παραινέσεις αὐτὲς τοῦ Βησσαρίωνος προσιδιάζουν στὶς προτάσεις ποὺ διατυπώνει ὁ Σωκράτης στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Ξενοφῶντος γιὰ τὶς ἰδιότητες τοῦ πολιτικοῦ.
109. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔνθ' ἀν., σ. 44, 14.

ὥς τε μὴ τὰ αὐτῶν ἔργα καὶ τοὺς αὐτῶν πόνους, οὕτω καλοὺς καὶ τιμίους, ἀπολέσθαι καὶ περὶ ὧν συνέγραψαν»[110].

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ Βησσαρίων κινεῖται μὲ ἄνεση στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ Γραμματεία, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ λόγιοι τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου. Στὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα ἀναζητεῖ πρότυπα καὶ προβάλλει σχετικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Σπάρτης πρὸς μίμηση. Γνωρίζει καὶ ἀφουγκράζεται τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν καὶ προτείνει συγκεκριμένα μέτρα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνασύνταξη τοῦ Δεσποτάτου. Οἱ προτάσεις του προβάλλουν τὴ μεγάλη σημασία τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κεφαλαίου γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων τῆς χώρας, τοὺς ὁποίους γνωρίζει πολὺ καλά.

SUMMARY

Ancient History and explanatory strategies according Bessarion.

Cardinal Bessarion was an expert in the Ancient History. He examines specific examples of kings and leaders of the Greek and Roman History. He devotes a great part to Sparta and Spartan history and provides some leaders who distinguished in virtue. Bessarion connected the ideal of the king and philosophy to Manuel Palaiologos and advises the Despot Konstantinos Palaiologos to imitate the Spartan kings, especially king Agesilaus. Alexander the Great was also an example which

110. ΜΑΝΟΥΗΛ ΧΡΥΣΟΛΩΡΑ, *Λόγος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β' Παλαιολόγο*. Εἰσαγωγὴ καὶ ἔκδοση Χ. Γ. Πατρινέλη & Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 2001, σ. 119, 11-13.

has been provided by Bessarion. It is worth to noting that Bessarion concetrates on the economic and social problems of the Despotate and provides solutions which have an Ancient Greek pattern. Bessarion's strategy is part of a tradition of the intellectuals of the Post-Byzantine period, like Nicephorus Gregoras, Demetrius Cydones and Georgios Gemistos, who are looking to the Greek Past to find suitable solutions for the recovery of the State.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΝ 4ο ΑΙΩΝΑ – ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ *ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΓΕΣ*

Γεώργιος Ε. Θραψανιώτης
Δρ. Θεολογίας

1. Πρόλογος

Οἱ *Ἀποστολικὲς Διαταγὲς*[1] (Α.Δ.) ἔχουν τὸν πλήρη τίτλο «*Διαταγαὶ ἢ διατάξεις τῶν Ἁγίων πανευφήμων Ἀποστόλων*» καὶ προβάλλονται ὡς σύγγραμμα τῶν Ἀποστόλων, οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονται σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ σὲ ὅλα τὰ ἔθνη ποὺ

1. Ὑπάρχουν πολλὲς ἀναφορὲς σὲ συγγράμματα καὶ μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὶς Α.Δ. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε: E. H. VOLLET, *Constitutions apostoliques, La grande encyclopedie*, tome XII, 637- 638, JOHANNES QUASTEN, *Initiation aux pères de l'église*, tome II, σελ. 220-221, MAURITI GEERARD, *Clavis patrum graecorum*, volumen I, Brepols - Turnhout 1983, σελ. 220-222, ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1990, σελ. 438-440, JOHANN SEBASTIAN DREY, *Reue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones*, Tübingen 1832, ΠΑΝ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Διαταγαὶ Αποστόλων», *ΘΗΕ* 4 (1964) 1181-1183, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 68, OTTO KRABBE, *Ueber den Ursprung und den Inhalt der Apostolischen Constitutionen des Clemens Romanus*, Hamburg 1829, ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, *Πατρολογία*, Ἀθήνα 1930, σελ. 435-436, Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Διαταγαὶ Ἀποστόλων», *Μ.Ε.Ε.*, τόμ. 9ος, σελ. 276-277, "Apostolical constitution", *The Oxford English dictionary*, vol. II, σελ. 876, F. L. CROSS and E. A. LIVINGSTONE, *The Oxford Dictionary of the christian church*, London 1974, σελ. 75-76, πρωτ. ΚΩΝ. ΦΟΥΣΚΑΣ, *Θέματα Πατρολογίας*, Ἀθή-

πιστεύουν στὸν Κύριο Ἰησοῦ Χριστό, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται στὸν Πρόλογο τοῦ κειμένου[2]. Χαρακτηρίζονται ὡς μία συλλογὴ διδαχῶν καὶ διατάξεων μὲ κανονιστικοῦ περιεχομένου κείμενο, ποὺ περισσότερο ἀναφέρεται στὸν βίο, στὴν τάξη, στὴ λατρεία, στὴν εὐταξία τῆς Ἐκκλησίας τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος καὶ γενικότερα σὲ ζητήματα Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου.

Οἱ Α.Δ. εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, ὁ πρῶτος Καταστατικὸς Χάρτης (Κ.Χ.), ποὺ ἀναφέρεται στὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο (τὸ 8ο βιβλίο τῶν Α.Δ. ἀποτέλεσε τὸν πρῶτο Κ.Χ. τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητας τῆς Ρώμης) καὶ ὀργανώνει τὴν πρώτη Ἐκκλησία. Περιλαμβάνει ἐκκλησιαστικὲς διατάξεις καὶ συλλογὲς κανονισμῶν, ὁδηγιῶν, παραινέσεων, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὀργάνωση καὶ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἐγκατάσταση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, τὴν τέλεση τῶν μυστηρίων, τὴ λατρεία, τὸν βίο τῶν Χριστιανῶν καὶ γενικὰ ὅλα τὰ ἐπίκαιρα θέματα, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας στοὺς πρώτους αἰῶνες.

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, ποὺ γράφτηκαν οἱ Α.Δ.[3], εἶναι ἡ Συρία, πιθανότατα ἡ Ἀντιόχεια[4], κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰώνα μ.Χ., καὶ εἶχαν ἀπήχηση σὲ ὅλην τὴν περιοχὴ τῆς Παλαιστίνης, ἰδιαίτερα στὴν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων. Γίνεται ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὴ σύγκληση τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου[5] στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὶς ἀποφάσεις ποὺ αὐτὴ πῆρε. Παρουσιάζει τοὺς Ἀποστόλους νὰ συνέρχονται στὰ Ἱεροσόλυμα, μὲ σκοπὸ νὰ καταπολεμήσουν τὶς αἱρέσεις καὶ συντάσσουν τὸ κείμενο ποὺ ἀπευθύνεται σὲ ὅλη τὴν καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἐπίσης, οἱ Α.Δ. ἀναφέρονται στὴν ἵδρυση τῆς

να 1994, σελ. 85, E. CUNITZ, *Encyclopedie des sciences religieuses*, tome III, Paris 1878, σελ. 398-340, ALTANER, σελ. 49-51, MARCEL METZGER, *Theologische Realenzyclopädie*, Band XIX, Berlin-New York 1990, σελ. 540-542.

2. Α.Δ., Α' 1 (MARCEL METZGER, "Les Constitutions Apostoliques", I, *Sources Chrétiennes*. 320, 102 = Franciscus Xaverius Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum, I, Paderbornae 1905, 3 = Patrologiae Graeca 1, 557).
3. MARCEL METZGER, "Les Constitutions Apostoliques", I, *Sources Chrétiennes*, 320, 54-62.
4. ROBERT DERREESSE, *Le patriarcat d'Antioche, depuis la paix de l'église jusqu'à la conquête Arabe*, Paris 1945.
5. Πράξ. ΙΕ', 1-41.

Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων[6], μὲ πρώτους ἐπισκόπους τὸν Ἰάκωβο, τὸν Συμεὼν καὶ τὸν Ἰούδα[7].

Σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης εἶναι νὰ ἐρευνήσουμε τὸ Ποινικὸ Δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ὑπάρχει στὸ κείμενο τῶν Α.Δ., ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀδικήματα καὶ οἱ ποινὲς, ποὺ ἐπιβάλλονται στὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καί, γενικότερα, τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν στὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικονομία.

2. Ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια καὶ δικονομία, γενικὰ

Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ κειμένου τῶν *Ἀποστολικῶν Διαταγῶν* παρατηροῦμε ὅτι ἡ βάση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης ἦταν τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια[8], ποὺ εἶχαν τὴν ἐξουσία νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ σωστὴ τήρηση τῆς διαδικασίας καὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ νόμου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπιβολὴ κυρώσεων στοὺς παραβάτες.

Ὁ προσδιορισμὸς τῶν πρώτων φορέων τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἀρχικοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας[9]. Πρῶτα ἦταν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ συνεργάτες τους, ποὺ φρόντιζαν νὰ ἐπιλύουν ὅλες τὶς βασικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ νὰ ἐπιβάλλουν ποινές, ὅπου χρειάζονταν. Ἐπίσης, ἔλυναν ὅλες τὶς βασικὲς διαφορὲς ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν πίστη καὶ τὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴ θέσπιση

6. Ἀρχιεπίσκοπος ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων*, κ.τ.λ.
7. Α.Δ., Ζ' 46. 2. (III, 108 = Funk I, 452 = PG 1. 1048).
8. Μητροπολίτης Τυρολόης καὶ Σεραντίου ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου*, Θεσσαλονίκη - Ἀθήνα 1996, σελ. 195-201, Μητροπολίτης Νουβίας ΑΝΘΙΜΟΣ ΣΙΣΚΟΣ, *Κανονικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ορθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσ/νίκη 1957, σελ. 212-218.
9. ΣΠΥΡΟΣ ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικονομία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Ἀθήνα 1964, σελ. 21-50.

νόμου καὶ τὴ σύγκληση συνόδων, ὅπως τῆς Ἀποστολικῆς συνόδου ποὺ ἔγινε στὰ Ἱεροσόλυμα, τὴν ὁποία μᾶς παραθέτει λεπτομερῶς τὸ κείμενο τῶν *Ἀποστολικῶν Διαταγῶν*[10] (τόσο τὶς ἐργασίες τῆς συνόδου ὅσο καὶ τὰ ἀποτελέσματά της).

Στὴ συνέχεια, οἱ ἀνώτεροι Ἱεράρχες τῆς Ἐκκλησίας ἦταν οἱ ἐπίσκοποι[11], ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων· αὐτοὶ ἀναδείχτηκαν σὲ ὕπατους φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαστικῆς ἐξουσίας. Τὸ κεντρικὸ δικαιοδοτικὸ ὄργανο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης ἦταν ὁ ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἔπαιρνε καὶ τὴν τελικὴ ἀπόφαση. Στὸ δικαστήριο[12] ἔπρεπε νὰ παρευρίσκονται ὁ κατήγορος[13], ὁ κατηγορούμενος καὶ οἱ μάρτυρες[14].

Οἱ Α.Δ. μᾶς ἀναφέρουν μὲ λεπτομέρειες πῶς διεξάγονται οἱ δίκες. Χαρακτηριστικὰ μᾶς ἀναφέρουν[15] ὅτι οἱ δίκες πρέπει νὰ γίνονται τὴ δεύτερη μέρα τῆς ἑβδομάδας (δηλαδὴ τὴ Δευτέρα), ὥστε, ἂν ὑπάρχει ἔνσταση κατὰ τῆς ἀπόφασης, νὰ ὑπάρχει τὸ περιθώριο μέχρι τὸ Σάββατο, νὰ ἐξομαλύνεται ἡ ἀντίρρηση καὶ νὰ συμφιλιώνονται τὴν Κυριακὴ οἱ ἀντίδικοι. Στὴ δίκη, πρέπει νὰ εἶναι παρόντες οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ κρίνουν ἀμερόληπτα, ὡς ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ[16], μὲ δικαιοσύνη. Οἱ διάδικοι, ὅπως ὁρίζει ὁ νόμος, πρέπει νὰ στέκονται ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔχει τὶς ἀντιρρήσεις του, στὴ μέση τοῦ δικαστηρίου[17]. Καὶ, ἀφοῦ τὸν

10. Α.Δ., ΣΤ' 13-16 (Marcel Metzger, "Les Constitutions Apostoliques", II *Sources Chrétiennes*, 329, 336-346 = Franciscus Xaverius Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum, I, Paderbornae 1905, 333-339 = Patrologiae Graeca 1 944-956).
11. Hartmut Zapp, "Die diözesane Gerichtsbarkeit, ein historischer überblick", *Concilium* 13 (1977) 431-436.
12. Μητροπολίτης Νουβίας Ανθιμος Σισκος, *Κανονικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ορθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσ/νίκη 1957, σελ. 212-218.
13. Ιωαννης Βας. Ζησιαδης, *Ἐγχειρίδιον Ποινικῆς Δικονομίας*, τεῦχ. Α', Θεσ/νίκη 1954, σελ. 95-101.
14. Παναγιωτης Γ. Παναγιωτακος, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1962, σελ. 751-774.
15. Α.Δ., Β' 47. 1 (Marcel Metzger, "Les Constitutions Apostoliques", I, *Sources Chrétiennes* 320, 288 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
16. Α' Τιμ. 6, 11.
17. Δευτ. 19, 17.

ἀκούσουν, νὰ ἐκφέρουν τὶς γνῶμες τους, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐπιδιώκουν νὰ συμφιλιώνουν τοὺς ἀντίδικους καὶ νὰ τοὺς κάνουν φίλους, πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ ἀπόφαση τοῦ ἐπισκόπου[18].

Ἐὰν, ὅμως, κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς ἐλέγχεται γιὰ τὸν ἄτακτο βίο του, ἀφοῦ ἀκούσουν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὰ δύο πρόσωπα, τὸν κατήγορο καὶ τὸν κατηγορούμενο, χωρὶς προκατάληψη, οὔτε μονομέρεια, ἀλλὰ μὲ δικαιοσύνη καὶ μὲ συναίσθηση ὅτι ἀποφασίζουν γιὰ αἰώνια ζωὴ ἢ θάνατο, νὰ ἐπιδιώκουν τὸ δίκαιο μὲ δίκαιο τρόπο[19] νὰ ἀπονέμουν τὴ δικαιοσύνη δίκαια μὲ σωστὲς ἀποφάσεις[20].

Πρέπει νὰ ἐξετάζονται καὶ δύο ἢ τρεῖς μάρτυρες[21], ποὺ νὰ χαρακτηρίζονται ἐγκρατεῖς καὶ θεοσεβεῖς, καὶ νὰ εἶναι πρᾶοι καὶ σώφρονες, νὰ βεβαιώνουν τὴ διαγωγὴ τῶν ἀντιδίκων καὶ νὰ μαρτυροῦν τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς ἀντιδικίας[22].

Παρατηροῦμε ὅτι οἱ Α.Δ. δίνουν μεγάλη ἔμφαση σὲ ὅλο τὸ φάσμα τοῦ ποινικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναφέρονται στὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀδίκημα καὶ μᾶς παραθέτουν πολλὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀφοροῦν στὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικονομία. Οἱ λέξεις: δίκαιο, ἄδικο, ἁμαρτία, ἁμαρτωλός, δικαστήριο, δικαιοσύνη, ἐκκλησιαστικὲς ποινές κ.τλ. ἀναφέρονται κατὰ κόρον στὸ κείμενο τῶν Α.Δ.

Θεωρεῖται μέσα ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν Α.Δ. ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικονομία ἐπηρεάστηκε στὴ διαμόρφωσή της περισσότερο ἀπὸ τὸ Ρωμαϊκὸ δίκαιο καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ Ἰουδαϊκό. Συμφωνοῦμε μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Steinwenter[23], ποὺ γράφει ὅτι «*μεγαλύτερη καὶ βαθύτερη ἐπίδραση στὴ γέννηση καὶ ἐξέλιξη τῶν δικονομικῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας ἄσκησε τὸ Ρωμαϊκὸ δίκαιο παρὰ τὸ Ἰουδαϊκὸ*».

---

18. Α.Δ., Β' 47. 1-2 (I, 288 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
19. Δευτ. 16, 20.
20. Α.Δ., Β' 47. 3 (I, 288 – 290 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
21. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΙΛΑΙΟΣ, «Ἐκκλησιαστικὰ Δικαστήρια καὶ ἡ κατὰ τὴν δικονομίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δίκης ἐξέταση μαρτύρων», *Ἐκκλησία* ΝΖ' (1980) 280-282.
22. Α.Δ., Β' 49. 2-4 (I, 292 – 294 = Funk I, 145 - 147 = PG 1, 709-712).
23. ARTHUR STEINWENTER,"Der antike kirchliche Rechtsgang und seine Quellen", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Kan. Abt. 23 (1934), σελ. 1-116.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἐπίδρασης τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου ἀναφέρεται στὸ δέκατο τέταρτο κεφάλαιο τοῦ πέμπτου βιβλίου τῶν Α.Δ.[24]: «*Ὁ οὖν Πιλάτος ἀνανδρίᾳ καταισχύνης τὴν ἀρχὴν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξελέγχει κακίας, πρὸ τοῦ δικαίου τὰ πλήθη θεραπεύσας, καὶ μαρτυρῶν μὲν αὐτῷ ὡς ἀναιτίῳ ὡς αἴτιον δὲ κολάσεσι τοῦτον παραδιδοῦν σταυρῷ, καὶ τῶν Ρωμαίων νόμους τιθεμένων μηδένα ἀνεξέλεγκτον θνήσκειν*». Παρατηρεῖται ὅτι στὴ δίκη τοῦ Χριστοῦ, ὁ Πιλάτος ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι ἀθῶος, ἀλλὰ τὸν τιμωρεῖ ὡς ἔνοχο, παραδίδοντάς τον στὸν σταυρό, ἂν καὶ οἱ νόμοι τῶν Ρωμαίων ὅριζαν ὅτι κανένας δὲν πρέπει νὰ τιμωρηθεῖ καὶ νὰ πεθάνει, ἐὰν πρῶτα δὲν ἐξακριβωθεῖ ἡ ἐνοχή του.

3. Ἐξαίρεση, ἐπίδοση, δωσιδικία

Ἡ ἀμεροληψία καὶ ἡ ἀντικειμενικότητα πρέπει νὰ χαρακτηρίζουν τὴν κρίση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστῆ, ἀναφέρουν οἱ Α.Δ.[25], ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ πιστεύουν οἱ δικαζόμενοι τὴν ὕπαρξη αὐτῶν τῶν στοιχείων, γι' αὐτὸ ἐπέβαλαν τὴν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐξαιρέσεως[26]. Μποροῦν νὰ ἐξαιρεθοῦν πρόσωπα, ποὺ ὑπῆρξαν παθόντες ἀπὸ τὸ δικαζόμενο ἔγκλημα, συνδέονται μὲ συγγένεια μὲ τὸν κατηγορούμενο, ἐξετάστηκαν σὲ δίκη ὡς μάρτυρες ἢ παραστάθηκαν ὡς συνήγοροι, δίκασαν τὴν ἴδια δίκη σὲ κατώτερο βαθμό. Ἐπίσης, μπορεῖ νὰ ἐξαιρεθεῖ πρόσωπο, ποὺ θεωρεῖται ὅτι σκόπιμα μεροληπτεῖ ἐναντίον τοῦ κατηγορουμένου.

Οἱ Α.Δ.[27] δίνουν μεγάλη ἔμφαση στὸ θέμα τῆς μεροληψίας καὶ ἀναφέρουν ὅτι πρόσωπα ποὺ μεροληπτοῦν, δὲν πρέπει νὰ παρευρίσκονται στὴ δίκη, ἀλλὰ νὰ ἐξαιροῦνται. Θεωροῦν ὅτι, ὅσοι βρί-

24. Α.Δ., Ε' 14. 13 (II, 254 = Funk I, 281 = PG 1, 877).
25. Α.Δ., Β' 49 (I, 292 – 294 = Funk I, 145 – 147 = PG 1, 709-712).
26. Κωνσταντινος Ραλλης, *Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 546-548, Παναγιωτης Γ. Παναγιωτακος, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τ. Γ', Ἀθήνα 1962, σελ. 709-717.
27. Α.Δ., Β' 21, 2 (I, 204-206 = Funk I, 77-79 = PG 1. 640).

σκονται ἐκτὸς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς δίκες καὶ νὰ μὴν παρευρίσκονται, γιατί ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ὑπάρχουν πολλοὶ χαιρέκακοι, κακοήθεις καὶ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν τριπλῆ γλώσσα[28] καὶ μισοῦν τοὺς συνανθρώπους τους καὶ σκοπὸς τους εἶναι νὰ διαμελίσουν καὶ νὰ διασκορπίσουν τὴν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ εἶναι ἄθεοι, εἰδωλολάτρες, Ἰουδαῖοι καὶ αἱρετικοί.

Οἱ Α.Δ.[29] ἀναφέρουν ὅτι πρέπει νὰ γίνεται ἐπίδοση[30] τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διαδικαστικοῦ ἐγγράφου στοὺς διαδίκους, γιὰ νὰ παρευρίσκονται καὶ οἱ δύο πλευρὲς στὸ δικαστήριο. Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ γίνονται δίκες μονομερεῖς. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ ἀκούσουν τὸ ἕνα πρόσωπο, χωρὶς νὰ εἶναι παρὸν καὶ τὸ ἄλλο, χωρὶς νὰ ἀπολογηθεῖ γιὰ τὴν κατηγορία ποὺ τοῦ ἀποδίδεται. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, θὰ ἐκδόσουν ἀπερίσκεπτα ἀπόφαση καταδικαστικὴ ἐναντίον τοῦ κατηγορούμενου καὶ θὰ εἶναι ἔνοχοι τῆς καταδίκης καὶ συνένοχοι μὲ τὸν συκοφάντη μπροστὰ στὸν Θεό. Ἔτσι, ἔκαναν καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῆς Βαβυλώνας, ποὺ καταδίκασαν ἄδικα σὲ θάνατο τὴ Σωσάννα[31], χωρὶς νὰ τὴν ἀνακρίνουν καὶ νὰ διαπιστώσουν τὴν ἀλήθεια, ἀφοῦ ἔκαναν ψεύτικη κατάθεση ἐναντίον της. Ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦταν ὁ Κύριος νὰ καταδικάσει τοὺς Πρεσβύτερους στὴ φωτιά, ἐνῶ ἔσωσε τὴ Σωσάννα μέσω τοῦ Δανιήλ.

Σὲ θέματα δωσιδικίας[32], οἱ Α.Δ.[33] ἀναφέρουν ὅτι πρέπει τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας νὰ δικάζονται ἀπὸ τὰ ἁρμόδια δικαστικὰ ὄργανα μὲ τὴ σωστὴ σύνθεση, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς Ἐκκλησίας, γιατί, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρουν, «*ὁ δικαστὴς ποὺ προεδρεύει σὲ δίκη ἄλλου, εἶναι σὰν νὰ κρατάει τὴν οὐρὰ τοῦ σκύλου*»[34].

---

28. Σοφ. Σειρ. 28, 14.
29. Α.Δ., Β' 51 (I, 296-298 = Funk I, 149 = PG 1, 712-713).
30. Σ. Τρωιανος – Γ. Πουλης, *Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο*, ἐκδόσεις Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ. 619-621, Κ. Μουρατίδης, *Κανονικὸν Δίκαιον*, Ἀθήνα 1960, σελ. 247-248.
31. Δαν. 13, 48-49.
32. Α. Χριστοφιλοπουλος, *Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον*, Ἀθήνα 1965, σελ. 302-303.
33. Α.Δ., Β' 51. 1 (I, 296 = Funk I, 149 = PG 1, 712).
34. Παροιμ. 26, 17.

4. Αποδεικτικὰ μέσα

Σύμφωνα μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ δικονομικὸ δίκαιο, τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα[35] στὴν ἐκκλησιαστικὴ δίκη εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ κατηγορουμένου[36], οἱ μαρτυρίες[37], ἡ αὐτοψία[38], ἡ πραγματογνωμοσύνη[39] καὶ τὰ ἔγγραφα[40]. Ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα, ἐκτιμοῦνται μὲ ἐλεύθερη κρίση ἀπὸ τὸν δικαστὴ καὶ βοηθοῦν σημαντικὰ στὴν ὀρθὴ κρίση τῆς ἀπόφασης καὶ στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης.

Οἱ Α.Δ., ὅσον ἀφορᾶ στὰ ἀποδεικτικὰ μέσα, δίνουν μεγάλη βαρύτητα στὴν ἐξέταση τοῦ κατηγόρου καὶ στὴν ἀπολογία τοῦ κατηγορουμένου. Πρέπει τὸ δικαστήριο νὰ ἐξετάσει καὶ τὶς δύο πλευρές. Πρῶτα τὸν κατήγορο, νὰ διερευνήσει ἄν ἔχει κατηγορήσει καὶ ἄλλους γιὰ ἄλλα ἁμαρτήματα, ἂν τὸ ἁμάρτημα ὀφείλεται σὲ κατηγορία ἢ φιλονικία, καὶ, φυσικὰ, νὰ ἐρευνήσει ποιὰ εἶναι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ κατηγόρου[41]. Στὴ συνέχεια, πρέπει νὰ γνωρίζει καὶ τὴν κατάσταση τοῦ κατηγορούμενου, ποιὰ εἶναι ἡ διαγωγή του καὶ ποιὲς οἱ συνήθειες τῆς ζωῆς του: ἄν εἶναι ἄμεμπτος, ἄν ποθεῖ τὴν κατὰ Θεὸν ζωή, ἄν ἐνδιαφέρεται τὶς χῆρες καὶ τὰ ὀρφανά, ἄν εἶναι φιλόξενος καὶ φίλος τῶν πτωχῶν, ἄν εἶναι αἰσχροκερδής, φαγὰς

35. Παναγιωτης Γ. Παναγιωτακος, «Ἀποδείξεις καὶ ἀποδεικτικὰ μέσα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποινικῇ διαδικασίᾳ», Α.Ε.Κ.Δ. 17 (1962) 126-132, Σ. Τρωιανος – Γ. Πουλης, *Ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο*, ἐκδόσεις Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα - Κομοτηνή 2003, σελ. 617-619.
36. Ιωαννης Βας. Ζησιαδης, *Ἐγχειρίδιο Ποινικῆς Δικονομίας*, τεῦχ. Α', Θεσ/νίκη 1954, σελ. 62-80, Ἄλκη Β. Καραγιαννοπουλου, *Ἐπιτομὴ Ποινικῆς Δικονομίας*, Ἀθήνα – Κομοτηνή 1991, σελ. 210-212.
37. Κωνσταντινος Ν. Βουγιουκας, *Ποινικὸν Δικονομικὸν Δίκαιον*, τεῦχ. ΙΙ, Θεσ/νίκη 1984, σελ. 102-106, Παγωνα Δημακαρακου, *Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία στὴν ἀπονομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοὺς ἱερούς Κανόνες*, Ἀθήνα 2006, σελ. 96-119, 168-170.
38. Βουγιουκας, ὅπ.π., σελ. 107, Παναγιωτης Γ. Παναγιωτακος, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τ. Γ', Ἀθήνα 1962, σελ. 785-787.
39. Καραγιαννοπουλου, ὅπ.π., σελ. 146-150.
40. Ἄρθρο 56-94 τοῦ Ν.5383/32. Πρβλ. Ζησιαδη, ὅπ.π., σελ. 311-320.
41. Α.Δ., Β' 49, 1 (I, 292 = Funk I, 145 = PG 1, 709).

καὶ χρηματίζεται, ἄν εἶναι σπλαχνικὸς καὶ γενναιόδωρος. Γιατί, ἄν ἔχει σὲ βάρος του κακὰ ἔργα, τότε πολὺ πιθανὸν θὰ εἶναι ἀληθινὲς οἱ κατηγορίες ποὺ τοῦ ἀποδίδονται, ἐκτὸς καὶ ἂν ἔχει τὸ δίκαιο μὲ τὸ μέρος του. Γιατί ὑπάρχει καὶ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἁμάρτησε κάποτε, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀθῶος γιὰ τὴ συγκεκριμένη κατηγορία[42].

Μὲ τὴν ἀπολογία, ὁ κατηγορούμενος μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ τὸ λάθος του, διαπράττοντας τὴν παράνομη πράξη, νὰ ζητήσει συγνώμη ἀπὸ τὸν παθόντα, μετάνοια καὶ συγχώρεση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Στὴν περίπτωση αὐτή, μπορεῖ τὸ δικαστήριο νὰ ἐκτιμήσει θετικὰ τὴ στάση του καὶ νὰ ἐπηρεάσει τὴν ἀπόφασή του γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ μέγεθος τῆς ποινῆς.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀπολογίας τοῦ κατηγορουμένου, ποὺ παραδέχτηκε τὸ λάθος του καὶ ζήτησε εἰλικρινῆ μετάνοια γιὰ τὶς πράξεις του, εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ βασιλιᾶ Μανασσῆ[43]. Στὴν ἀπολογία[44] του ὁ Μανασσῆς λέει, «*ἁμάρτησα, Κύριε, καὶ οἱ ἁμαρτίες μου εἶναι πολλές, περισσότερες καὶ ἀπὸ τὴν ἄμμο τῆς θαλάσσης καὶ δὲν εἶμαι πιὰ ἄξιος νὰ σηκώσω τὸ βλέμμα μου νὰ δῶ τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου, γέρνοντας πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ τὰ πολλὰ σιδερένια δεσμά μου, γιατὶ ἐρέθισα τὸ θυμό Σου καὶ ἔκανα πράξεις πονηρὲς μπροστά Σου, στήνοντας βδελυρὰ εἴδωλα καὶ μυαρὰ πράγματα. Ἁμάρτησα, Κύριε, καὶ ἔχω ἐπίγνωση τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ σοῦ ζητῶ, παρακαλώντας Σε, συγχώρεσέ με καὶ μὴ μὲ ἐξοντώσεις ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτιῶν μου*». Ἀποτέλεσμα τῆς εἰλικρινοῦς μετάνοιας τοῦ Μανασσῆ ἦταν νὰ τὸν λυπηθεῖ ὁ Κύριος, νὰ τὸν συγχωρέσει καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρει στὴν προηγούμενη κατάστασή του καὶ στὸν βασιλικὸ θρόνο[45].

Οἱ Α.Δ. ἀναφέρουν ὅτι βασικὸ ἀποδεικτικὸ μέσο, ποὺ πρέπει νὰ λαμβάνει ὑπόψιν του τὸ δικαστήριο, εἶναι ἡ κατάθεση τῶν μαρτύρων. Τὸ δικαστήριο δὲν πρέπει νὰ δέχεται τὴν κατηγορία χωρὶς νὰ

42. Α.Δ., Β' 50. 1-2 (I, 294 = Funk I, 147 = PG 1, 712).
43. Δ' Βασ. 21, 1-17 καὶ Β' Παραλ. 33, 13.
44. Ἡ ἀπολογία καὶ ἡ προσευχὴ τοῦ Μανασσῆ χρησιμοποιεῖται στὴ χριστιανικὴ Λατρεία (βλ. Ἱερὰ Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου στὸ *Ὡρολόγιον* τῆς Ἐκκλησίας).
45. Α.Δ., Β' 22 (I, 210-220 = Funk I, 81-89 = PG 1, 641-649).

τὸ ἐπιβεβαιώνουν τουλάχιστον δύο ἢ τρεῖς μάρτυρες[46], τῶν ὁποίων ἡ χρηστὴ διαγωγή νὰ εἶναι βεβαιωμένη[47].

Οἱ μάρτυρες[48] πρέπει νὰ εἶναι πρᾶοι, νὰ μὴν ὀργίζονται, ἐπιεικεῖς, νὰ ἀγαποῦν, νὰ εἶναι σώφρονες, ἐγκρατεῖς, ἄκακοι, πιστοί, θεοσεβεῖς, ἀφοῦ ἡ μαρτυρία τους βεβαιώνεται ἀπό τὶς πράξεις τους καὶ ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὴ συμπεριφορά τους, ἐνῶ, ἀντίθετα, τὴ μαρτυρία ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν τὰ παραπάνω χαρακτηριστικά, τὸ δικαστήριο δὲν πρέπει νὰ τὴ δέχεται, ἀκόμα καὶ ἂν φαίνεται πὼς συμφωνεῖ μὲ τὴν κατηγορία, γιατὶ ὁ νόμος ἀναφέρει νὰ μὴ συντάσσεται κάποιος μὲ τὴ γνώμη τῶν κακῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, συμφωνώντας μαζί τους, γιὰ νὰ παρεκκλίνει ἀπὸ τὸ δίκαιο[49], ὅπως ἐπίσης καὶ νὰ μὴν παραδέχεται κατηγορία ἀναπόδεικτη, ὅπως ἔγινε στὶς περιπτώσεις τῆς Σωσάννας[50] στὴ Βαβυλώνα, τοῦ Ναβουθὲ[51] στὴ Σαμάρεια καὶ τοῦ πρωτομάρτυρα Στέφανου[52].

5. Ἐκκλησιαστικὴ δικονομικὴ διαδικασία καὶ ἐκτέλεση τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων

Οἱ Α.Δ. ἀναφέρουν, σὲ γενικὲς γραμμές, πῶς πρέπει νὰ διεξάγονται οἱ ἐκκλησιαστικὲς δίκες, παρουσιάζοντας καὶ εἰδικὲς δικονομικὲς περιπτώσεις[53]. Τὸ δικαστήριο πρῶτα πρέπει νὰ ἐρευνήσει τὸ εἶδος τῆς κατηγορίας, νὰ ἐξετάσει δηλ. ἂν προέρχεται ἀπὸ κατηγορία ἢ ἀπὸ φιλονικία[54] μεταξὺ τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας[55]. Οἱ δίκες

46. Αριθμ. ΛΕ' 30, Δευτ. ΙΖ' 6, ΙΘ' 15, Ματθ. ΙΗ' 16, Α' Τιμ. Ε' 19, Β' Κορ. 11, 1.
47. Α.Δ., Β' 21. 2. (Ι, 204-206 = Funk I, 77-79 = PG 1, 637).
48. Α.Δ. Β' 49 (Ι, 292-294 = Funk I, 77-79 = PG 1, 709-712).
49. Ἐξ. 23, 1-2.
50. Δαν. 13, 1 κ.ἑξ.
51. Γ΄ Βασ. 20, 1 κ.ε..
52. Ματθ. 26, 1 κ.ἑξ. καὶ Πράξ. 6, 1 κ.ἑξ.
53. Βλ. ΣΠΥΡΟΣ ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δικονομία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Ἀθήνα 1964.
54. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ἔτ. ΙΗ', Ἀθήνα 1948, σελ. 12-20.
55. Α.Δ., Β' 49, 1 (Ι, 292 = Funk I, 145 = PG 1, 709).

πρέπει νὰ ξεκινοῦν τὴ δεύτερη μέρα τῆς ἑβδομάδας[56] καὶ νὰ τελειώνουν τὸ ἀργότερο τὸ Σάββατο.

Ἡ σύνθεση τοῦ δικαστηρίου, σύμφωνα μὲ τὴν προδικασία τῆς δίκης ποὺ ἀναφέρουν οἱ Α.Δ., πρέπει ὑποχρεωτικὰ νὰ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο (ἢ τοὺς ἐπισκόπους) ποὺ θὰ πάρει καὶ τὴν τελικὴ ἀπόφαση[57], ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι παρόντες στὴ δίκη καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι, οἱ ὁποῖοι θὰ κρίνουν ἀμερόληπτα ὡς ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ[58], μὲ δικαιοσύνη[59]. Ἐπίσης, πρέπει νὰ παρευρίσκονται ὅλοι οἱ ἀντίδικοι, ὅπως ὁρίζει ὁ νόμος, καὶ νὰ στέκονται ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν ἀντιρρήσεις, στὴ μέση τοῦ δικαστηρίου[60], γιὰ νὰ ἀρχίσει ἡ κύρια διαδικασία τῆς δίκης.

Στὴ συνέχεια, πρέπει νὰ ἀκούσουν τοὺς διαδίκους, νὰ ἀνακρίνουν τοὺς μάρτυρες καὶ νὰ ἐκφέρουν τὶς γνῶμες τους γιὰ τὴν ὑπόθεση. Ἡ ὑπόθεση τῆς δίκης πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ χωρὶς προκατάληψη καὶ μονομέρεια, ἀλλὰ μὲ δικαιοσύνη, ἔχοντας συναίσθηση ὅτι ἀποφασίζουν γιὰ αἰώνια ζωὴ ἢ αἰώνιο θάνατο. Γι' αὐτό, πρέπει τὸ δίκαιο νὰ τὸ ἐπιδιώκουν μὲ τρόπο δίκαιο[61], γιατί ἐκεῖνος ποὺ τιμωρεῖται δίκαια καὶ ἀφορίζεται, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν αἰώνια ζωὴ καὶ δόξα, καὶ εἶναι ἀτιμασμένος ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς ἀνθρώπους καὶ καταδικασμένος ἀπὸ τὸν Θεὸ[62].

Οἱ Α.Δ., ὅσον ἀφορᾶ στὶς περιπτώσεις ἔνδικων μέσων[63] ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν οἱ ἐκκλησιαστικὲς δίκες, μὲ σαφήνεια ἀναφέρουν πὼς πρέπει οἱ διάδικοι νὰ παρευρίσκονται στὸ δικαστήριο, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο καὶ νὰ μὴ γίνονται δίκες μονομερεῖς καὶ νὰ παίρνονται ἐρήμην τοῦ κατηγορούμενου[64] καταδικαστικὲς ἀποφάσεις ἐναν-

56. Α.Δ., Β' 47, 1 (I, 288 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
57. Α.Δ., Β' 47, 2 (I, 288 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
58. Α' Τιμ. 6, 11.
59. Α.Δ., Β' 47, 1 (I, 288 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
60. Δευτ. 19, 17.
61. Δευτ. 16, 20.
62. Α.Δ., Β' 47, 2-3 (I, 288 – 290 = Funk I, 143 = PG 1, 708).
63. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΛΛΗΣ, *Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 565-575.
64. ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, *Θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς ποινικῆς δίκης*, Ἀθήνα - Κομοτηνή 1979, σελ. 156-163.

τίον του. Γιατί, ἄν ἀκούσουν μόνο τὸ ἕνα πρόσωπο, χωρὶς νὰ εἶναι παρὸν τὸ ἄλλο καὶ χωρὶς νὰ ἀπολογηθεῖ ὁ κατηγορούμενος γιὰ τὴν κατηγορία ποὺ τοῦ ἀποδίδεται, θὰ ἐκδώσουν ἀπερίσκεπτα ἀπόφαση καταδικαστική καὶ θὰ εἶναι ἔνοχοι τῆς καταδίκης καὶ συνένοχοι μὲ τοὺς συκοφάντες μπροστὰ στὸν δίκαιο κριτὴ Θεὸ[65].

Χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀνακοπῆς τῆς ἐρημοδικίας[66], ποὺ ἐκδόθηκε καταδικαστικὴ ἀπόφαση ἐναντίον τοῦ κατηγορούμενου, εἶναι ἡ περίπτωση τῆς Σωσάννας, ποὺ ἀναφέρουν οἱ Α.Δ.[67]. Ἡ Σωσάννα[68] καταδικάστηκε ἐρήμην σὲ θάνατο ὕστερα ἀπὸ τὴν κατηγορία ψευδῶν μαρτύρων, ἀλλὰ ὁ Κύριος τὴν ἔσωσε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀδίκων, τοὺς ψευδομάρτυρες τοὺς καταδίκασε στὴ φωτιὰ καὶ τοὺς δικαστὲς τοὺς ἐπέπληξε, γιατί πραγματοποίησαν δίκη ἐρήμην τῆς κατηγορούμενης, λέγοντάς τους ὅτι εἶναι μωροί, γιατὶ καταδίκασαν τὴν Ἰσραηλίτισσα χωρὶς νὰ εἶναι παροῦσα στὸ δικαστήριο καὶ χωρὶς νὰ τὴν ἀνακρίνουν καὶ νὰ διαπιστώσουν τὴν ἀλήθεια. Γιὰ αὐτό, πρέπει νὰ ἐπιστρέψουν στὸ δικαστήριο καὶ νὰ ξαναεξετάσουν τὴν ὑπόθεση τῆς Σωσάννας, γιατὶ οἱ μάρτυρες ἔκαναν ψεύτικη κατάθεση ἐναντίον της.

Ἄλλη περίπτωση ἔνδικων[69] μέσων εἶναι ἡ ἔφεση[70], ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει ὁ κατηγορούμενος, γιὰ τὴν ἐναντίον του ἀπόφαση ποὺ ἐξέδωσε τὸ δικαστήριο.

Οἱ Α.Δ.[71] ἀναφέρουν ὅτι ὁ κατηγορούμενος μπορεῖ νὰ ὑποβάλει

65. Α.Δ., Β' 51, 1 (I, 296 = Funk I, 149 = PG 1, 712).
66. Μιλτ. Κ. Βολονακης, «Ἀνακοπὴ ἀποφάσεων ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ὑπό ἐρήμην καταδικασθέντος», *Α.Ε.Κ.Δ.*, ἔτ. Ε' (1950) 114-122.
67. Α.Δ., Β' 51, 2 (I, 296-298 = Funk I, 149 = PG 1, 712-713).
68. Δαν. 13, 1 κ.ἑξ., Δαν. 13, 48-49.
69. Παναγιωτης Παναγιωτακος, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, τ. 3ος, *Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1962, σελ. 824-863, Ιωαννου Βας. Ζησιαδου, *Ἐγχειρίδιο Ποινικῆς Δικονομίας*, τεῦχ. Β', Θεσ/νίκη 1954, σελ. 436-660.
70. Γεωργιος Λιλαιος, «Ἔφεση κληρικοῦ ἤ μοναχοῦ κατὰ ἀποφάσεων τοῦ πρωτοβάθμιου συνοδικοῦ δικαστηρίου», *Ἐκκλησία*, ΝΖ' (1980) 422-423.
71. Α.Δ., Β' 47, 1 (I, 288 = Funk I, 143 = PG 1, 708). Πρβλ. Γιαννη Π. Καρυδα, *Ποινικὴ Δικονομία*, Ἀθήνα 1985, σελ. 77-94, Χρηστου Γ. Δεδε, *Ποινικὴ Δικονομία*, τ. Γ', Ἀθήνα 1969, σελ. 30-50.

ἔφεση ἢ ἔνσταση κατὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ δικαστηρίου. Πρέπει ὅμως νὰ συζητηθεῖ ἄμεσα καὶ νὰ ἐξομαλυνθεῖ ἡ ὑπόθεση, γιὰ νὰ συμφιλιωθοῦν οἱ ἀντίδικοι ὅσο τὸ δυνατὸν γρηγορότερα.

Στὸ τέλος τῆς διαδικασίας τῆς δίκης ἔχουμε τὴν ἔκδοση τῆς ποινῆς καὶ τὴν ἐκτέλεση τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων[72], ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος ἢ τὴν ἀθωότητα τοῦ κατηγορουμένου.

Οἱ Α.Δ.[73] ἀναφέρουν ὅτι τὸ δικαστήριο δὲν πρέπει νὰ παίρνει γιὰ κάθε ἁμάρτημα τὴν ἴδια ἀπόφαση, γιατὶ ἡ κάθε περίπτωση ἔχει τὴ δικιά της ἰδιαιτερότητα, πρέπει νὰ κρίνουν μὲ πολλὴ σύνεση τὰ ἐπιμέρους ἁμαρτήματα καὶ διαφορετικὰ νὰ κρίνονται τὰ ἔμπρακτα ἁμαρτήματα, διαφορετικὰ ὅσα ἔγιναν μὲ τὸν λόγο καὶ διαφορετικὰ τῆς προθέσεως, τῆς κακολογίας, τῆς προσβολῆς, τῆς ὑπόληψης· γιατί ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος δὲν τιμωροῦσε κάθε ἁμάρτημα μὲ τὴν ἴδια τιμωρία, ἀλλὰ ἀλλιῶς ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦσαν στὸν Θεό, στοὺς Ἱερεῖς, στὸ Ἱερό, στὰ ζῶα ποὺ προορίζονταν γιὰ θυσία, στὸν βασιλιά, στοὺς ἄρχοντες, στοὺς στρατιῶτες, στοὺς ὑπηκόους, στοὺς ὑπηρέτες, στοὺς γονεῖς καὶ στοὺς συγγενεῖς, ἀλλιῶς τιμωροῦσε τὰ ἁμαρτήματα ποὺ γίνονταν ἀπὸ προμελέτη καὶ ἀλλιῶς τὰ ἀκούσια. Καὶ σὲ ἄλλους ἐπέβαλε θάνατο, σταύρωση, λιθοβολισμό, χρηματικὴ ποινή, μαστίγωση ἢ νὰ ὑποστοῦν τὰ ἴδια μὲ αὐτὰ ποὺ ἔκαναν. Ἑπομένως, πρέπει γιὰ διαφορετικὰ ἁμαρτήματα νὰ ἐπιβάλλουμε τὶς ἀνάλογες ποινὲς καὶ τιμωρίες, γιὰ νὰ μὴν πάρουμε ἄδικες ἀποφάσεις καὶ προκαλέσουμε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Θεοῦ.

Οἱ Α.Δ.[74] ἀναφέρουν ὅτι ὁ καθένας εὐθύνεται ἀποκλειστικὰ μόνο γιὰ τὶς δικές του πράξεις καὶ δὲν ἐπηρεάζουν ἄλλα πρόσωπα ποὺ εἶναι δίπλα του, γι' αὐτὸ ὁ καθένας θὰ λογοδοτήσει μόνο γιὰ

72. Μητροπολίτης Τυρολόης, ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἀποφάσεων ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων καὶ διοικητικὰ δικαστήρια», *Ἐκκλησία*, ΞΖ' (1990) 410-412, Ἀρχιμ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΚΟΤΣΩΝΗΣ, *Σημειώσεις Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 289-296.
73. Α.Δ., Β' 48 (I, 290-292 = Funk I, 143-145 = PG 1, 708-709).
74. Α.Δ., Β' 14, 13-18 (I, 178-180 = Funk I, 55 – 57 = PG 1, 621).

τὸν ἑαυτό του. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἁμαρτάνει, θὰ πεθάνει, καὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ τηρεῖ τὸν νόμο καὶ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ φέρεται δίκαια, θὰ ζήσει[75]. Ἑπομένως, δὲν ἐπωμίζεται ὁ πατέρας τὶς πράξεις τῶν παιδιῶν του, οὔτε ὁ γιὸς τοῦ πατέρα του[76], οὔτε, ὅπως εἶναι φυσικό, οἱ γυναῖκες γιὰ τοὺς ἄνδρες τους, οὔτε οἱ δοῦλοι γιὰ τοὺς κυρίους τους, οὔτε οἱ συγγενεῖς γιὰ τοὺς συγγενεῖς, οὔτε οἱ φίλοι γιὰ τοὺς φίλους, οὔτε οἱ δίκαιοι γιὰ τοὺς ἄδικους, ἀλλὰ ὁ καθένας θὰ δώσει λόγο γιὰ τὸ δικό του ἔργο[77].

Οἱ Α.Δ.[78] ἀναφέρουν ὅτι τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ποὺ διέπραξαν ἁμάρτημα, ἀφοῦ ἔκαναν ἄδικες πράξεις καὶ ἐκδόθηκαν γι' αὐτούς καταδικαστικὲς ἀποφάσεις, ποὺ περιέχουν ποινὲς καὶ τιμωρίες, μποροῦν νὰ πάρουν τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἂν ζητήσουν συγχώρεση καὶ μετανοήσουν εἰλικρινά· γιατί, ἂν ἀποστραφεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς τὶς ἁμαρτίες ποὺ διέπραξε καὶ κάνει ἀρετὲς καὶ τηρήσει τὸν νόμο, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ σώσει τὴ ζωή του καὶ δὲν θὰ πεθάνει[79], ἐνῶ, ἀντίθετα, θὰ πεθάνει, ἂν παραμείνει μέσα στὶς ἁμαρτίες καὶ τὶς ἀδικίες του[80].

6. Ἐπιβολὴ καὶ ἐπιμέτρηση τῆς ποινῆς

Ἡ ἐπιβολὴ[81] καὶ ἐπιμέτρηση τῶν ποινῶν[82] γίνεται, σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας, μὲ δικαστικὴ ἀπόφαση, ὅπου ὁ δικαστὴς ἔχει τὴν ἐλευθερία νὰ κάνει χρήση ὁρισμένων κριτηρίων[83], ποὺ εἶναι κα-

75. Ἰεζ. 18, 2-5.
76. Δευτ. 24, 16.
77. Α.Δ., Β' 14, 8-10 (I, 174-176 = Funk I, 53 = PG 1, 620).
78. Α.Δ., Β' 14, 20-21 (I, 180 = Funk I, 57-59 = PG 1, 624).
79. Ἰεζ. 18, 27-28.
80. Ἰεζ. 18, 24.
81. Ιωαννης Α. Γεωργακης, *Ποινικὸ Δίκαιο, Γενικὸ Μέρος*, Ἀθήνα 1958, σελ. 51-70.
82. E. Herman, "Hat die byzantinische Kirche von selbst eintretende Strafen (poenae latae sententinae) gekannt?", *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951) 258-264, Δημητριος Ι. Καρανικας, *Ἐγχειρίδιον Ποινικοῦ Δικαίου, Γενικὸν Μέρος*, σελ. 128-137.
83. Ἄρθ. 79 Π.Κ.

θιερωμένα σὲ ὅλες τὶς ποινικὲς νομοθεσίες, δηλαδὴ τῆς βαρύτητας τοῦ παραπτώματος καὶ τῆς προσωπικότητας τοῦ ὑπαίτιου[84].

Ἐπίσης, ὑπάρχουν καὶ ἐλαφρυντικὲς περιπτώσεις[85], ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσουν σημαντικὰ τὴ διαμόρφωση τῆς κρίσης τοῦ δικαστῆ γιὰ τὸ εἶδος καὶ τὸ μέτρο τῆς ποινῆς. Τέτοιες περιπτώσεις[86] εἶναι ὁ πρότερος ἔντιμος βίος[87], ἄν ἡ ἄδικη πράξη ἔγινε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση σοβαρῆς ἀπειλῆς, ἄν ἐπηρεάστηκε ἀπὸ ἄλλο πρόσωπο ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπακούσει λόγω τῆς ἰδιαίτερης σχέσης τους, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ ἔχει ἐξάρτηση ἀπὸ αὐτόν, ἄν ὠθήθηκε στὴν πράξη ἐξαιτίας ἀνάρμοστης συμπεριφορᾶς τοῦ παθόντος ἢ ἐξαιτίας τῆς ὀργῆς ἢ τῆς μεγάλης θλίψης του. Ἐπίσης, μπορεῖ νὰ ἐπέδειξε εἰλικρινῆ μετάνοια[88] καὶ ζήτησε νὰ μειώσει καὶ νὰ σταματήσει τὶς συνέπειες τῆς πράξης του καὶ συμπεριφέρθηκε καλὰ στὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἄδικης πράξης.

Ἀντίθετα, ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ἐπιβάλλεται αὐξημένη καὶ αὐστηρότερη ποινή[89], ἄν ἔχουμε ὑποτροπιασμὸ[90] τῆς συγκεκριμένης ἄδικης πράξης[91]. Τὸ κείμενο τῶν Α.Δ. μᾶς ἀναφέρει ποιὲς περιπτώσεις πρέπει νὰ λαμβάνει ὑπόψιν του τὸ δικαστήριο καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐνεργοῦν οἱ δικαστὲς, γιὰ νὰ γνωρίζουν ὅσο τὸ δυνατὸν καλύτερα τὴν πραγματικὴ κατάσταση τῆς ὑπόθεσης καὶ στὸ τέλος

84. MAURICE CUSSONG, *Criminologie actuelle*, μετάφραση Ἠρώ Σαρκουνίδου-Δασκαλάκη, σελ. 113-152.
85. Ἄρθ. 83, 84 Π.Κ.
86. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον*, Ἀθήνα 1965, σελ. 280.
87. ΣΤΕΦΑΝΟΣ Κ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, *Ἐγκληματολογία, Εἰδικὸ Μέρος*, Ἀθήνα 1980, σελ. 38- 57.
88. ΜΕΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Καν*. 74. Πρβλ. Ν. Κ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ, *Ποινικὸν Δίκαιον, Γενικὸ μέρος*, Ἀθήνα 1978, σελ. 754-755, Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗ, *Ποινικὸ Δίκαιο*, τεῦχ. Β', Ἀθήνα 1981, σελ. 332-335.
89. 16ος *Καν*. Α' Οἰκουμενικῆς, 62ος Πενθ., 5ος καὶ 18ος Ζ' Οἰκ., 58ος καὶ 59ος Ἀποστ., 3ος καὶ 5ος Ἀντιοχ.
90. ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΚΩΣΤΑΝΤΑΡΑΣ, *Ἑλληνικὸν Ποινικὸν Δίκαιον*, τ. Γ', Ἀθήνα 1953, σελ. 54-76.
91. ΣΠΥΡΟΣ ΤΡΩΙΑΝΟΣ – Γ. ΠΟΥΛΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο*, ἐκδόσεις Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα - Κομοτηνή 2003, σελ. 577.

νὰ ἔχουμε δίκαιη καὶ σωστὴ ἐπιβολὴ τῶν ποινῶν καὶ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης.

Χαρακτηριστικὰ μᾶς ἀναφέρει[92] ὅτι θὰ πρέπει νὰ καθίσουν οἱ δικαστὲς στὸ δικαστήριο μὲ τὴν παρουσία τῶν προσώπων καὶ τῶν δύο πλευρῶν, καὶ νὰ ἐρευνοῦν μὲ ἀκρίβεια αὐτὰ ποὺ τοὺς βαραίνουν. Πρῶτα γιὰ τὸν κατήγορο, ἂν κατηγορεῖ γιὰ ἁμάρτημα ἢ γιὰ φιλονικία, ἂν εἶναι εὐσυνείδητος καὶ ποιὰ εἶναι ἡ διαγωγή του καὶ ἂν ὑπάρχουν μάρτυρες ποὺ νὰ μαρτυροῦν αὐτὰ ποὺ ἰσχυρίζεται, καὶ νὰ βεβαιώνουν γιὰ τὴ διαγωγή του.

Στὴ συνέχεια[93], πρέπει τὸ δικαστήριο νὰ γνωρίζει τὴν κατάσταση τοῦ κατηγορουμένου, ποιὰ εἶναι ἡ διαγωγή[94] του καὶ ποιὲς εἶναι οἱ συνήθειες τῆς ζωῆς του, ἄν εἶναι ἄμεμπτος καὶ ποθεῖ τὴν "κατὰ Χριστὸν" ζωή, ἄν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς χῆρες καὶ εἶναι φίλος τῶν φτωχῶν, ἄν δὲν εἶναι αἰσχροκερδής, οὔτε φαγὰς καὶ δὲν χρηματίζεται, ἐὰν εἶναι σπλαχνικὸς καὶ γενναιόδωρος· γιατί, ἄν ἔχει σὲ βάρος του κακὰ ἔργα, τότε μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινὲς καὶ οἱ κατηγορίες ποὺ τοῦ ἀποδίδονται. Ὑπάρχει, ὅμως, καὶ τὸ ἐνδεχόμενο, ὅπως εἴπαμε, νὰ ἁμάρτησε κάποτε, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀθῶος γιὰ τὴ συγκεκριμένη κατηγορία. Γι' αὐτό, πρέπει οἱ δικαστὲς[95] νὰ ἔχουν νηφάλια γνώμη καὶ νὰ παίρνουν σίγουρες καὶ ἀσφαλεῖς ἀποφάσεις ἐναντίον τοῦ κατηγορουμένου. Οἱ δικαστὲς δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦν ὅτι ἡ ἀδικία προκαλεῖ ἀγανάκτηση στὸν Θεό, γιατί γιὰ τὴν τυχὸν ἄδικη ἀπόφαση ποὺ θὰ πάρουν, θὰ ἔχουν ἀνάλογη ἀνταμοιβὴ ἀπὸ τὸν Θεό, ἀφοῦ μὲ ὅποιο κριτήριο κρίνουν, μὲ αὐτὸ καὶ θὰ κριθοῦν[96].

92. Α.Δ., Β' 49 (I, 292-294 = Funk I, 145 - 147 = PG 1, 709-712).
93. Α.Δ., Β' 50 (I, 294-296 = Funk I, 147 = PG 1, 712).
94. ΣΤΕΦΑΝΟΣ Κ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, *Ἐγκληματολογία. Εἰδικὸ Μέρος*, Ἀθήνα 1980, σελ. 38-46.
95. ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΣ. ΖΗΣΙΑΔΗΣ, *Ἐγχειρίδιον Ποινικῆς Δικονομίας*, τεῦχ. Α', Θεσ/νίκη 1954, σελ. 56-66.
96. Ματθ. 7, 2.

7. Σχέση ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινῆς ποινικῆς δίκης

Παρατηροῦμε ὅτι ὑπάρχει ἀνεξαρτησία ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν ποινικὴ δίκη[97]. Καταδικαστικὲς ἢ ἀθωωτικὲς ἀποφάσεις τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου ποὺ ἀφοροῦν σὲ κληρικούς, δὲν ἔχουν καμιὰ ἐπίδραση ὡς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴ τους σὲ δίκη, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στὴν ἐκκλησιαστικὴ δίκη, ἀφοῦ δὲν ἐπηρεάζει τὴν ἔκβασή του καὶ εἶναι ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο τὸ ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριο νὰ διαμορφώσει τὴν κρίση του[98].

Οἱ Α.Δ.[99] κάνουν σαφῆ διάκριση, ὅσον ἀφορᾶ στὴ σχέση μεταξὺ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ποινικῆς δίκης[100]. Χαρακτηριστικά, ἀναφέρουν: «*ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ*»[101]. Ἡ κάθε μιὰ πλευρὰ πρέπει νὰ ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ τὸν χῶρο ἁρμοδιότητάς της καὶ στοὺς Χριστιανοὺς ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ ἀποδίδεται ἀπὸ τὰ ἐντεταλμένα ἐκκλησιαστικὰ ὄργανα, καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς (εἰδωλολάτρες) καὶ τοὺς μὴ Χριστιανούς[102]. Οὔτε φυσικὰ πρέπει νὰ δέχονται οἱ κοσμικοὶ ἄρχοντες νὰ δικάσουν Χριστιανούς, γιατί, μέσω αὐτῶν, ὁ διάβολος ἐνεργεῖ σὲ βάρος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης, προκαλεῖ προσβολὴ στοὺς Χριστιανοὺς ὅτι τάχα δὲν ἔχουν ἕναν συνετὸ ἄνθρωπο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀποδώσει τὸ δίκαιο καὶ νὰ λύσει τὶς μεταξύ τους διαφορές[103].

---

97. Ἀπαγορεύεται ἡ ἀνάμειξη τῶν κοινῶν δικαστηρίων μὲ τὰ ἐκκλησιαστικά, γι' αὐτὸ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν. Μὲ τὸν ν. 5383/1932, ἱδρύθηκαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια γιὰ νὰ δικάζουν τὰ παραπτώματα τῶν κληρικῶν [Α.Π. 107/1951 = *Α.Ε.Κ.Δ.* ΣΤ' (1951) 123].
98. Α. Χριστοφιλοπουλος, *Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον*, Ἀθήνα 1965, σελ. 316-317.
99. Α.Δ., Β' 45-46 (I, 384 - 388 = Funk I, 139 – 143 = PG 1, 705 - 708).
100. Κ. Μουρατιδης, *Κανονικὸν Δίκαιον*, Ἀθήνα 1960, σελ. 257-258, Ἀρχιμ. Ιερωνυμος Κοτσωνης, *Σημειώσεις Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 305-308.
101. Α.Δ., Β' 46. 1 (I, 386 = Funk I, 141 = PG 1, 705).
102. Α' Κορ. 6 , 1 κ.ἑξ.
103. Α.Δ., Β' 45 (I, 384 = Funk I, 139-141 = PG 1, 705).

Δὲν πρέπει νὰ γνωρίζουν οἱ ἐθνικοὶ τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν καὶ οὔτε πρέπει νὰ δέχονται τοὺς μὴ Χριστιανοὺς ὡς μάρτυρες ἐναντίον τους, οὔτε νὰ δικάζονται ἀπὸ αὐτούς. Ἂν οἱ Χριστιανοὶ χρωστοῦν κάποια εἰσφορὰ σὲ φόρο, πρέπει νὰ τὴ δίνουν. Νὰ δίνουμε στὸν Καίσαρα, ὅσα ὀφείλονται στὸν Καίσαρα, καὶ νὰ δίνουμε στὸν Θεό, ὅσα ὀφείλονται στὸν Θεό[104]· δηλαδὴ *φόρο*, ἢ *κῆνσο*[105] ἢ *δίδραχμο*[106], ὅπως ἔπραξε ὁ Κύριος, δίνοντας τὸν *στατήρα*[107] καὶ ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τὴν ἐνόχληση[108]. Οἱ Χριστιανοὶ εἶναι προτιμότερο νὰ ζημιώνονται καὶ νὰ ἐπιθυμοῦν τὴν εἰρήνη ἀπέναντι στοὺς μὴ Χριστιανοὺς, γιατί, ἂν ζημιωθοῦν σὲ κάτι ὑλικὸ καὶ βιοτικό, θὰ ἐπωφεληθοῦν σὲ κάτι πνευματικό, ἀφοῦ θὰ ζοῦν σύμφωνα μὲ τὶς ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ[109].

Οἱ Α.Δ.[110] μᾶς παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὸ πῶς λειτουργοῦν τὰ πολιτικά, κοσμικὰ, δικαστήρια καὶ πῶς ἐκδίδεται ἡ ἀπόφαση, ἡ ποινὴ καὶ ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων σὲ σχέση μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια. Βλέπουμε τὴ διαδικασία τῶν κοσμικῶν δικαστηρίων, πῶς ὁδηγοῦνται σὲ αὐτὰ φονιάδες, μοιχοί, δηλητηριαστές, τυμβωρύχοι, ληστὲς κ.ἄ. Οἱ προϊστάμενοι τῶν δικαστηρίων, ἀφοῦ λάβουν τὶς καταθέσεις τῶν ἐναγόντων, ρωτοῦν τὸν κακοῦργο, ἂν αὐτὰ ἔγιναν ἔτσι. Ἂν ἐκεῖνος συγκατατεθεῖ, τοῦ ἐπιβάλλουν ἀμέσως τὴν τιμωρία. Διαφορετικά, τὸν ἐξετάζουν πολλὲς μέρες μπροστὰ σὲ πολυμελὲς συμβούλιο καὶ ὑπάρχει ἀνάμεσά τους παραπέτασμα. Ὁ δικαστὴς ποὺ πρόκειται νὰ ἐκφωνήσει ἐναντίον του τὴν τελευταία κρίση καὶ τὴν καταδίκη του σὲ θάνατο, ἀφοῦ σηκώσει τὰ χέρια του πρὸς τὸν ἥλιο, βεβαιώνει ὅτι εἶναι ἀθῶος γιὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θὰ χυθεῖ. Αὐτοί, βέβαια,

104. Ματθ. 22, 21.
105. Νόμισμα ποὺ κατέβαλλαν ὡς κεφαλικὸ φόρο οἱ Ρωμαῖοι.
106. Δίδραχμο (= δύο δραχμές). Παρατηροῦμε ὅτι ἡ δραχμή, ἡ ἐπίσημη νομισματικὴ μονάδα τῆς Ἑλλάδας, ἀναφέρεται στὶς Α.Δ. καὶ εἶχε μεγάλη νομισματικὴ ἀξία στὴν ἀρχαία ἐποχή· βλ. Α.Δ., Β' 46.6 (I, 286 = Funk I, 141= PG 1, 705).
107. Νόμισμα ἀπὸ χρυσὸ καὶ ἀσῆμι.
108. Ματθ. 17, 27.
109. Α.Δ., Β' 46. 1-2 (I, 284-286 = Funk I, 141 = PG 1, 705).
110. Α.Δ., Β' 52 (I, 298 = Funk I, 149-151 = PG 1, 713-716).

εἶναι ἐθνικοὶ καὶ δὲν γνωρίζουν τὸν ἀληθινὸ Θεό, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ Θεὸς γνωρίζει αὐτοὺς ποὺ καταδικάζουν χωρὶς αἰτία. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως γνωρίζουν τὸν Θεὸ καὶ ποιὲς εἶναι οἱ ἐντολές Του, γι' αὐτὸ δὲν μποροῦν νὰ ἐκδώσουν ἀπόφαση, ἐπηρεασμένοι, ἀφοῦ θὰ γίνει γνωστὴ καὶ θὰ κριθεῖ ἀπὸ τὸν δίκαιο Θεό. Γι' αὐτὸ, ἂν δικάσουν δίκαια, θὰ ἔχουν δίκαιες ἀνταμοιβές, ἐνῶ, ἂν κρίνουν ἄδικα, θὰ ἔχουν ἀνάλογη μεταχείριση.

ϹΥΜΠΕΡΑϹΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, παρατηροῦμε ὅτι οἱ ποινὲς ποὺ ἐπιβάλλονταν στοὺς πιστοὺς, ὅταν διέπρατταν πράξεις, ποὺ ἦταν ἀντίθετες μὲ τὴν ἔννομη τάξη τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ πρῶτο στάδιο τῆς διαμόρφωσής της, ἦταν ὁ ἀποκλεισμὸς καὶ ἡ ἀποβολὴ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ κοινότητα (*ἀφορισμός*). Οἱ ποινές, ποὺ ἐπιβάλλονταν στὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ξεκινοῦσαν ἀπὸ πολὺ ἐλαφριὲς μέχρι καὶ ἀβάστακτα βαριές. Αὐτὲς ἦταν ἐπιπλήξεις καὶ ἀπειλές, ἀποκλεισμὸς καὶ ἀποβολὴ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ κοινότητα, ποὺ ἦταν ἕνα εἶδος μικροῦ ἀφορισμοῦ, ποὺ μποροῦσε βέβαια νὰ εἶναι καὶ μεγάλος ἀφορισμός, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση, βοήθειες ἀπέναντι στοὺς φτωχούς, ἐπιτίμια, ὅπως νηστεῖες, γονυκλισίες, χρηματικὴ ποινή, μαστίγωση, ἢ νὰ ὑποστοῦν τὰ ἴδια μὲ αὐτὰ ποὺ διέπραξαν. Ἡ βάση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης ἦταν τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, ποὺ εἶχαν τὴν ἐξουσία νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ σωστὴ τήρηση τῆς διαδικασίας καὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ νόμου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπιβολὴ κυρώσεων στοὺς παραβάτες.

Ἑλληνόγλωσση βιβλιογραφία

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, *Ἐγκληματολογία*, Εἰδικὸ Μέρος, ἐκδόσεις κέντρου ἐγκληματικῶν ἐρευνῶν, Ἀθήνα 1980.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *Ποινικὸν Δίκαιον*, Γενικὸν Μέρος, ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀντ. Σάκκουλα, Ἀθήνα 1978.

—, *Θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς ποινικῆς δίκης*, ἐκδόσεις Ἀντ. Σάκκουλα, Ἀθήνα - Κομοτηνή 1979.

ΒΟΛΟΝΑΚΗΣ ΜΙΛΤ., «Ἀνακοπὴ ἀποφάσεων ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ὑπὸ ἐρήμην καταδικασθέντος», *Α.Ε.Κ.Δ.*, ἔτος Ε' (1950) 114-122.

ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Ποινικὸν Δικονομικὸν Δίκαιον*, τεῦχ. ΙΙ, ἐκδοτικὸς οἶκος Σάκκουλα, Θεσ/νίκη 1984.

ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ποινικὸ Δίκαιο*, Γενικὸ Μέρος, Ἀθήνα 1958.

ΔΕΔΕΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ποινικὴ Δικονομία*, Ἀθήνα 1969.

ΔΗΜΑΚΑΡΑΚΟΥ ΠΑΓΩΝΑ, *Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία στὴν ἀπονομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνες*, Ἀθήνα 2006.

ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ, «Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων», *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 9ος, 276-277.

ΖΗΣΙΑΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ἐγχειρίδιο Ποινικῆς Δικονομίας*, τεῦχ. Α', ἐκδοτικὸς οἶκος «Τὸ νομικόν», Θεσ/νίκη 1954.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛΚΗ, *Ἐπιτομὴ Ποινικῆς Δικονομίας*, ἐκδόσεις Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα – Κομοτηνή 1991.

ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Ἐγχειρίδιον ποινικοῦ δικαίου*, Γενικὸν μέρος, ἐκδοτικός οἶκος «Τὸ νομικόν», Νικ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1954.

ΚΑΡΥΔΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Ποινικὴ Δικονομία*, 1985.

ΚΟΤΣΩΝΗΣ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, *Σημειώσεις Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1960.

ΚΩΣΤΑΝΤΑΡΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ἑλληνικὸν Ποινικὸν Δίκαιον*, τ. Γ΄, Ἀθήνα 1953.

ΛΙΛΑΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, «Ἔφεση κληρικοῦ ἢ μοναχοῦ κατὰ ἀποφάσεων τοῦ πρωτοβάθμιου συνοδικοῦ δικαστηρίου», *Ἐκκλησία*, ΝΖ' (1980) 422-423.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Σύστημα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, τ. 3ος, Τὸ ποινικὸ δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1962.

—, «Ἀποδείξεις καὶ ἀποδεικτικὰ μέσα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποινικῇ διαδικασίᾳ», *Α.Ε.Κ.Δ.* 17 (1962) 126-132.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ, *Πατρολογία*, τ. Α'-Β', Ἀθήνα 1990-1991.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων* ἐν Ἀθήναις 1970, β' ἔκδ.

ΡΑΛΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, τεῦχ. πρώτο, Ἀθήνα 1927.

—, *Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1998.

ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΡΧΙΜ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ, *Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου*, ἐκδοτικός οἶκος ἀφ^{ῶν} Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη - Ἀθήνα 1996.

—, *Ἀποφάσεις ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων καὶ διοικητικὰ δικαστήρια*, *Ἐκκλησία*, ΞΖ' (1990) 410-412.

ΣΙΣΚΟΣ ΑΝΘΙΜΟΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΝΟΥΒΙΑΣ, *Κανονικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1957.

ΤΡΩΙΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ – ΠΟΥΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο, ἐκδόσεις Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα – Κομοτηνή 2003.

ΤΡΩΙΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, *Παραδόσεις Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, ἐκδ. Ἀντωνίου Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα – Κομοτηνή 1984.

—, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικονομία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Ἀθήνα 1964.

ΦΟΥΣΚΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Θέματα Πατρολογίας*, Ἀθήνα 1994.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, «Διαταγαὶ Ἀποστόλων», *ΘΗΕ* 4 (1964) 1181-1184.

—, *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Α'-Δ', Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, «Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπί ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ἔτ. ΙΗ', Ἀθήνα 1948, σ. 12-20.

—, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἀθήνα 1965.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

ALTANER BERTHOLD, *Patrologie*, Freiburg 1958.

"Apostolical constitutions", *THE OXFORD ENGLISH DICTIONARY*, Vol. II, p. 876.

CROSS F. L. & E. A. LIVINGSTONE, "Apostolical constitutions", *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London 1974, pp. 75-76.

CUNITZ E., *Encyclopedie des sciences religieuses*, τ. III, Paris 1878, pp. 398-400.

CUSSONG MAURICE, *Criminologie actuelle*, μετάφραση Ἠρώ Σαρκουνίδυο - Δασκαλάκη, Νομική βιβλιοθήκη, ἔκδοση 2002.

DEVREESSE ROBERT, *Le patriarcat d'Antioche, depuis la paix de l'église jusqu'à la conquête Arabe*, Paris 1945.

DREY JOHANN SEBASTIAN, *Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Kanones*, Tübigen 1832.

FUNK FRANCISCUS XAVERIUS, *Didascalia et constitutions Apostolorum*, Paderbornae 1905.

GEERARD MAVRITI I., *Clavis Patrum Graecorum*, τ. I, Turnhout 1983, σελ. 220-222.

HERMAN EMILIO, "Hat die byzantinische Kirche von selbst eintretende Strafen (poenae latae sententinae) Gekannt", *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951) 258-264.

KRABBE OTTO, *Über den Ursprung und den schalt der apostolischen Constitutionen des Clemens Romances*, Hamburg 1829.

LIVINGSTONE E. A. & CROSS - F. L., "Apostolical constitutions", in: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London 1974.

METZGER MARCEL, Theologische Realenzyklopädie, Band XIX, Berlin – New York 1990, σελ. 540-545.

—, "Les constitutions Apostoliques", Paris, SC 1 (1985) 320. 2 (1986) 329. 3 (1987) 336.

MINGE J.-P., *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, τόμοι 1-161, Paris 1857-1866.

QUASTEN JOHANNES, *Initiation aux pères de l'église*, V. II, pp. 220-221.

STEINWENTER ARTHUR, "Der antike kircheiche Rechtsgang und seine Quellen", *Zeitschrift der Savigny – Stiftung fur Rechtsgeschichte*, Kan. Abt. 23 (1934) 1 – 116.

VOLLET E. H., "Constitutions apostoliques", *La grande encyclopedie*, τ. XII.

ZAPP HARTMUT, "Die diözesane Gerichtsbarkeit, ein historischer Uberblict", *Concilium* 13 (1977) 431-436, *Theologische Realenzyklopädie*, τ. 1-29, New York - Berlin 1977, 1998.

SUMMARY

This study is concerned with the function of the ecclesiastical courts and examines ecclesiastical procedure in the context of the Apostolic Constitutions.

It is pointed out that emphasis is put on the administration of ecclesiastical justice and the proper observance of the proceedings by the ecclesiastical courts.

All the ecclesiastical questions of procedure are presented and all the cases are explained, such as exceptions, service, jurisdiction, preliminary proceedings, main proceedings, judicial process, probative evidence, issue, imposition, determination of sentence and the execution of the juridical decrees.

The relations between the ecclesiastical and the state courts are also mentioned and those between the ecclesiastical and criminal trial.

«*ΣΚΑΝΔΑΛΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ*» Η ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ *ΘΕΟΤΟΚΟΣ* ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΕΣΤΟΡΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΡΙΛΛΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Εἰρήνη Α. Ἀρτέμη
Θεολόγος-Φιλόλογος, ΜΑ Θεολογίας, ὑποψ. Διδ. Θεολογίας

Εἰσαγωγὴ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ ΤΗΣ ΝΕΣΤΟΡΙΑΝΙΚΗΣ ΚΑΚΟΔΟΞΙΑΣ

Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν ἀλληλογραφία μεταξὺ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Νεστορίου Κωνσταντινουπόλεως μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐσφαλμένη χριστολογικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία εἶχε διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν τελευταῖο.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ Ε΄ αἰώνα, τὸ 408, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκάδιου, στὸν αὐτοκρατορικὸ θῶκο ἀνῆλθε ὁ Θεοδόσιος Β΄ (408-450). Ἐκεῖνος, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῶν Αὐγουστῶν Εὐδοκίας καὶ Πουλχερίας, τῆς συζύγου καὶ τῆς ἀδελφῆς του ἀντίστοιχα, ἐξέδωσε διατάγματα γιὰ τὴν πλήρη πάταξη τῶν αἱρετικῶν κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 423 ἕως τὸν Αὔγουστο τοῦ 425. Τὸ 428, ὁ αὐτοκράτορας προώθησε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Νεστόριο, θεολόγο τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς, ποὺ ὑπερτόνιζε τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Τὰ προβλήματα δὲν

ἄργησαν νὰ ἀναφανοῦν. Στὰ δογματικά του ὀλισθήματα ἐναντιώθηκε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ ὁποῖος ἀμέσως διέγνωσε τὴν κακοδοξία τῆς διδασκαλίας του. Ἡ αὐτοκρατορία εἰσερχόταν σὲ ἕνα νέο κύκλο θεολογικῶν ἐρίδων.

Ὁ Νεστόριος[1] εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸν δάσκαλό του Θεόδωρο Μοψουεστίας[2]. Γενικότερα, ὁ ἴδιος ὁ Νεστόριος ἦταν ἐκφραστὴς τῆς

1. ΕΥΑΓΡΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΕΩΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, I, B', J. BIDEZ, *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia*, pub. Methuen, London 1898, p. 1^{7-9}, 7^{21-28} (= PG 86, 2424A-D): «Ὅπως ἐφωράθη Νεστόριος δι᾽ Ἀναστασίου τοῦ μαθητοῦ διδάσκοντος μὴ θεοτόκον ἀλλὰ χριστοτόκον τὴν ἁγίαν καλῶν θεομήτορα, δι᾽ ἣν αἰτίαν καὶ αἱρετικὸς ὡμολόγηται. - ὅτε καὶ Θεοδώρῳ κατὰ τὴν Μοψουεστίαν συντυχὼν ὁ Νεστόριος, τῆς εὐσεβείας παρετράπη, τῶν ἐκείνου διδαγμάτων ἀκροασάμενος, ὡς Θεοδούλῳ περὶ τούτων ἐπιστολικῶς γέγραπται, τὰς διαλέξεις τῷ φιλοχρίστῳ λαῷ ποιούμενος ἀνὰ τὴν ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀναφανδὸν ἐτόλμησεν εἰπεῖν· Θεοτόκον τὴν Μαρίαν καλείτω μηδείς. Μαρία γὰρ ἄνθρωπος ἦν· ὑπὸ ἀνθρώπου δὲ θεὸν τεχθῆναι ἀδύνατον». Συναφῶς βλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, XIV, ΛΒ, PG 146, 1160-1164.
2. «Ὁ Θεόδωρος, προσπαθώντας νά συγκαλύψει τὴν διδασκαλία του αὐτὴ περὶ δύο προσώπων, ἔκανε λόγο περὶ ἑνός προσώπου, λέγοντας ἀνακολούθως, "ὅταν ἐπὶ τὴν συνάφειαν ἀπίδωμεν, ἕν πρόσωπον τότε φαμέν", καί "ὥστε κἀνταῦθα ὅταν μὲν τὰς φύσεις διακρίνειν πειρώμεθα, τέλειον τὸ πρόσωπον φαμὲν εἶναι τὸ τοῦ ἀνθρώπου, τέλειον δὲ καὶ τὸ τῆς θεότητος. Ὅταν δὲ πρὸς τὴν ἕνωσιν ἀποβλέψωμεν, τότε ἕν εἶναι τὸ πρόσωπον ἄμφω τὰς φύσεις κηρύττομεν", ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΟΨΟΥΕΣΤΙΑΣ, *Τεμάχια δογματικὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ*, PG 66, 981BC. Συναφῶς βλ. Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1959, σ. 194 κ.ἑξ.: «Ὁ Θεόδωρος ἐπίσκοπος Μοψουεστίας (392-428), πατέρας τοῦ Νεστοριανισμοῦ καὶ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς χριστολογικῆς τάσεως τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἐξήρετο ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τὸν Κύριλλο ἔλεγε σχετικὰ μὲ τὴν ὕπαρξη δύο φύσεων στὸ Χριστὸ καὶ ἑπομένως κατ' αὐτὸν δύο προσώπων, "τελείαν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ φαμὲν καὶ τέλειον πρόσωπον, τελείαν δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸ πρόσωπον ὁμοίως"». Πρβλ. ΧΡ. Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ, «Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ Χριστολογική του διδασκαλία», *Πρακτικὰ ΙΘ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου στὴν Ἱερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης μὲ θέμα «Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας»*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 225.

ἀντιοχειανῆς παραδόσεως[3], ἡ ὁποία ὑπερύψωνε τήν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ συνέπεια, δὲν δεχόταν νὰ ἀποκαλεῖται ἡ Παρθένος Μαρία «Θεοτόκος»[4], ἀλλὰ ἐπέμενε νὰ τὴν ὀνομάζει «Χριστοτόκο». Τὴ θέση του αὐτὴν, τὴν τεκμηρίωνε, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ Μαρία γέννησε ἕναν ἄνθρωπο, φορέα τῆς θεότητας, «θεοφόρο ἄνθρωπο» καί «Θεῷ συνημμένον»[5], ἀλλὰ ὄχι τὸν Θεό. Κατ᾽ αὐτόν, ἡ θεότητα δὲν μποροῦσε νὰ ἔχει «βρεθεῖ» ἐννέα μῆνες μέσα σὲ μιὰ γυναικεία μήτρα, νὰ ἔχει τυλιχθεῖ σὲ σπάργανα, νὰ ὑπέφερε, νὰ πέθανε καὶ νὰ θάφτηκε. Ὁ Νεστόριος πρέσβευε ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς Μαρίας ὡς Θεοτόκου διακρινόταν ἡ ἀρειανική ἀρχή, ὅτι ὁ Υἱὸς ἦταν ἕνα κτίσμα, ἤ ἡ ἀπολλιναρική πλάνη, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ ἦταν ἐλλιπής[6].

Ὁ Κύριλλος δυσαρεστήθηκε μὲ τὴν ἀνυπόστατη διδασκαλία τοῦ Νεστορίου. Ἐπισήμαινε δὲ ὅτι δὲν πρέπει ἡ ἀνάλυση καί ἑρμηνεία τῶν κεκρυμμένων Θείων μυστηρίων νὰ ἐπιδιώκεται μόνο μὲ βάση

---

3. Στὴν Ἀντιόχεια, ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως πολλῶν Ἰουδαίων, ποὺ πολεμοῦσαν τὸν Χριστιανισμὸ μὲ τὴ γραμματικὴ καὶ ἱστορικὴ ἑρμηνεία τῆς Γραφῆς, υἱοθετήθηκε ἡ μέθοδος τῆς ἱστορικοφιλολογικῆς ἑρμηνείας. Χρησιμοποιοῦσαν τὴ Λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, μὲ τὴν ὁποία προσπαθοῦσαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ μυστήριο τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Μὲ βάση τὴν ἀριστοτελικὴ ἀρχὴ ὅτι δύο τέλεια δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἕνα (*Μεταφυσικά* 1039α, 9-10), θεωροῦσαν ἀγεφύρωτο τὸ χάσμα μεταξὺ Θεοῦ καὶ κτιστοῦ, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ λύση τῆς ἑνότητας τῶν φύσεων στὸν Χριστό. Πρβλ. Σ. Παπαδοπουλου, *Πατρολογία* Β΄, Ἀθήνα 1990, σ. 566-574.
4. «Ὁ διαφιλονικούμενος ὅρος "Θεοτόκος" ἦταν εὐρέως ἀποδεκτὸς στὴν Ἀλεξανδρινὴ Σχολή. Ἦταν συνέπεια τῆς ἀντιδόσεως τῶν ἰδιωμάτων (*communicatio idiomatum)* καὶ ἐξέφραζε τὴν ἀλήθεια ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἑνώθηκε μὲ τὸν Θεῖο Λόγο. Δίκαια, λοιπόν, ὁ ἐνσαρκωμένος ὀνομαζόταν Θεός», J. N. Kelly, *Early Christian Doctrines,* London 1968[4], p. 311.
5. Κυριλλου, *Κατὰ τῶν Νεστορίου Δυσφημιῶν*, I, A, ACO, τ. 1, I, 6, σσ. 18^{27-40}, 19^{1-43}, 20^{1-5}, 37^{9-42}, 38^{1-43}, 39^{1-38}, 40^{1-12} (=PG 76, 25A-28D, 72A- 77, 120).
6. «Τὸ δὲ δὴ τῷ τῆς οἰκειότητος προστρίβειν ὀνόματι, καὶ τὰς τῆς συνημμένης σαρκὸς ἰδιότητας, γέννησιν λέγω, καὶ πάθος, καὶ νέκρωσιν, ἢ πλανωμένης ἐστὶν ἀληθῶς καθ᾽ Ἕλληνας, ἀδελφέ, διανοίας, ἢ τὰ τοῦ φρενοβλαβοῦς Ἀπολλιναρίου, καὶ Ἀρείου, καὶ τῶν ἄλλων νοσούσης αἱρέσεων», Νεστορίου, *Ἐπιστ. (V)-Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 56A. Βλ. J. N. Kelly, *Early Christian Doctrines*, London 1968[4], p. 311.

τὴ λογική, ἄν δὲν ὑπάρχει ἡ κατάλληλη θεολογικὴ κατάρτιση[7]. Ἀρχικά, προσπάθησε μὲ ἐπιστολὲς[8] πρὸς τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἀνασκευάσει τὴν αἱρετικὴ διδασκαλία τοῦ Νεστόριου[9] σχετικὰ μὲ τὴν Ἐνανθρώπηση τοῦ δεύτερου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδας, χωρίς ὅμως τὴν προσδοκώμενη ἐπιτυχία. Οἱ ἐπιστολές του αὐτὲς γράφτηκαν σὲ ἄριστη ἀττικὴ διάλεκτο. Μέσα ἀπὸ αὐτές ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ ὅλο τὸ ἔργο του, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀποδεικνύεται γνήσιος ἐκφραστὴς καὶ σφραγῖδα τῆς μέχρι τότε Πατερικῆς Παραδόσεως.

7. Κυριλλου, *Ἑόρτιος Ὁμιλία* 8, PG 77, 553C: «ποία γὰρ ὅλως χρεία εἰς μέσον ἄγεσθαι τὰ οὕτω λεπτὰ καὶ κεκρυμμένα, διατὶ μὴ μᾶλλον ἠθικαῖς ἐξηγήσεσιν ὠφελοῦμεν τοὺς λαοὺς, εἰ μὴ σφρόδρα ἔχομεν ἱκανῶς περί τὴν ἀκρίβειαν».
8. Ἔγραψε τρεῖς ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Νεστόριο, PG 77, 40C-41D, 44C-49A, 106C- 121D.
9. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς Σωκράτης καλεῖ τὸν Νεστόριο περήφανο καὶ συγχρόνως ἀνίδεο ἄνθρωπο, ἡ ἀδιαμφισβήτητη ρητορικὴ ἱκανότητα τοῦ ὁποίου ἦταν καλυμμένη ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς μὴ ὑπάρξεως ὀξείας σκέψεως. Βλ. Σωκρατους, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7, 29, 32, PG 67, 801A-803D, 808A-810D.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΝΕΣΤΟΡΙΟ

Ι. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ ὅρου «Θεοτόκος» ἀπὸ τὸν Νεστόριο καὶ ἡ ἀνασκευή του ἀπὸ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας

1. Α΄ Ἐπιστολὴ Κυρίλλου πρὸς Νεστόριον καὶ ἡ ἀπάντηση αὐτοῦ.

Ὅταν ὁ Κύριλλος πληροφορήθηκε ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Δωρόθεος, σὲ συλλειτουργία του μὲ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριο, ἀναθεμάτιζε ὅποιον δεχόταν τὴ Μαρία, τὴ μητέρα τοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοτόκο[10] καὶ ὁ Νεστόριος σώπασε καὶ «κοινώνησε» μαζί του[11], θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀντιδράσει. Γράφει, λοιπόν, στὸν Νεστόριο[12] μὲ ἀφορμὴ τὴ δυσανασχέτηση τοῦ τελευταίου σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κύριλλου πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου[13]. Δὲν χρησιμοποιεῖ ἀρχικὰ ἔντονο ὕφος ἐναντίον τοῦ Νεστορίου· τοῦ ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς μοναχούς γράφτηκε, γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ ἀναστάτωση σὲ θέματα δογματικῆς διδασκαλίας, ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Νεστόριου ἢ κάποιου ἄλλου[14]. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρεται στὸν ἔμπιστο τοῦ Νεστόριου, πρεσβύτερο Ἀναστάσιο, ποὺ σὲ δημόσια ὁμιλία του τάχθηκε ἐναντίον τοῦ ὅρου *Θεοτόκος*, ἢ στὸν συλλειτουργὸ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἐπίσκοπο Δωρόθεο. Ὁ Κύριλλος, μὲ ἔμμεσο τρόπο, ρωτάει τὸν Νεστόριο: «*Πῶς οὖν ἔνι σιωπῆσαι, πίστεως ἀδικουμένης, καὶ*

10. «Ἀνάθεμα, εἴ τις εἶναι λέγει τὴν ἁγίαν Μαρίαν Θεοτόκον», ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 8 (6) – Πρὸς τοὺς αὐτὸν αἰτιασαμένους ὅτιπερ οὐ σεσιώπηκεν, ἐξ ἀκοῆς μαθὼν ἕρπειν ἐπὶ τὸ χεῖρον τὴν δυσσεβῆ τοῦ Νεστορίου διδασκαλίαν*, PG 77, 60B.
11. Αὐτόθι, PG 77, 60C.
12. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 2 – Α΄ ἐπιστ. πρός Νεστόριον*, PG 77, 40C.
13. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 1 – Πρὸς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ Μοναχούς*, PG 77, 9A-40B.
14. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 2 – Α΄ ἐπιστ. πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 40C.

τοσούτων διεστραμμένων;»[15] Συνεχίζοντας ὁ Κύριλλος, τοῦ λέει ὅτι ὅσα εἶπε ἤ δὲν εἶπε, διαστρέφουν τὴν ἀλήθεια τῆς Πίστεως καὶ τὸν προτρέπει νὰ χαρακτηρίσει τὴν ἁγία Παρθένο *Θεοτόκο*, γιὰ νὰ σταματήσει ἡ ταραχὴ ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τοῦ ὅρου *Θεοτόκος* γιὰ τὴν Παναγία, μέσα στοὺς κόλπους ὅλης τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ νὰ πάψει τὸ «*σκάνδαλον οἰκουμενικόν*»[16].

Ἡ αἱρετικὴ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου χαρακτηρίζεται ὡς «*σκάνδαλον οἰκουμενικόν*», γιατὶ δὲν ἀφορᾶ μόνο στὶς σχέσεις τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως - Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ εἶναι ἕνα θέμα δογματικὸ ποὺ ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ διδασκαλία ὁλόκληρης τῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, γίνεται καὶ ἀναφορὰ στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης Κελεστῖνο ἀπὸ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας[17]. Ὁ τελευταῖος, ἔχοντας πολὺ καλὴ γνώση τῆς μέχρι τότε ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔχει συνειδητοποιήσει ἐγκαίρως ὅτι ἡ κακοδοξία τοῦ Νεστορίου δὲν πρόκειται νὰ λυθεῖ μὲ συζητήσεις ἤ ἐπιστολές μεταξὺ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Νεστορίου, ἀλλὰ ἴσως χρειαστεῖ ἡ σύγκληση Τοπικῆς Συνόδου ἤ ἀκόμα καὶ Οἰκουμενικῆς. Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας εἶναι ἀπόλυτα σίγουρος ὅτι ὁ Νεστόριος ἔχει πέσει σὲ πλάνη. Τοῦ τονίζει ὅτι ἐκεῖνος πάντα τὰ ἴδια πρέσβευε σχετικὰ μὲ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα ἀδιάψευστο τὸ βιβλίο ποὺ εἶχε γραφεῖ παλαιότερα ἀπὸ ἐκεῖνον σχετικὰ μὲ τὴν ἁγία καὶ ὁμοούσιο Τριάδα[18], στὸ ὁποῖο γίνεται ἐκτενῶς λόγος γιὰ τὴν ἔνσαρκη *ἐπιφάνεια*, τὴν ἐναν-

15. Αὐτόθι, PG 77, 41A.
16. «Καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπανορθοῖ τὸν ἑαυτῆς λόγον, ἵνα παύσῃ σκάνδαλον οἰκουμενικόν; Εἰ γὰρ καὶ παρερρύη λόγος, ὡς ἐπὶ λαοῦ τρέχων, ἀλλ' ἐπανορθούσθω ταῖς ἐπισκέψεσι, καὶ λέξιν χαρίσασθαι τοῖς σκανδαλιζομένοις καταξίωσον, Θεοτόκον ὀνομάζων τὴν ἁγίαν Παρθένον», Αὐτόθι, PG 77, 41B.
17. Αὐτόθι, PG 77, 41A.
18. Ὁ Κύριλλος μεταξύ 424-428 εἶχε γράψει δύο ἔργα σχετικὰ μὲ τὴν ἁγία καὶ ὁμοούσιο Τριάδα. Τὸ ἕνα «Βίβλος τῶν Θησαυρῶν. Περὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος» (PG 75, 9-656) καὶ τὸ «Περί ἁγίας τε καὶ ὁμοουσίου Τριάδος (κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν)» (PG 75, 657-1124, G.M. de Durand, SC 231(1976), 237(1977), 246(1978). Τὰ ἔργα αὐτὰ γράφτηκαν μὲ σκοπὸ νὰ ὑπάρχει ἕνας τεκμηριωμένος ἀντίλογος στὶς τελευταῖες ἀναλαμπὲς τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ἀρειανικῆς καὶ εὐνομιανῆς δοξασίας.

θρώπηση τοῦ Μονογενοῦς[19]. Ὑπογραμμίζει μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ ἀπόρριψη τοῦ ὅρου *Θεοτόκος* ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴ μὴ ἀποδοχὴ τῆς θεότητας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴ φαλκίδευση τῆς Θείας Ἐνανθρωπήσεως. Ὁ Χριστὸς τότε δὲν θὰ ἦταν ἀληθινὸς καὶ τέλειος Θεὸς καὶ συγχρόνως τέλειος ἄνθρωπος· θὰ ἦταν ἕνα ἁπλὸ ἐργαλεῖο τῆς Θεότητας, ἕνας θεοφόρος ἄνθρωπος[20]. Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν εὐσταθοῦσε, ἀφοῦ ἡ κυοφορία καὶ ἡ γέννηση τοῦ Θεανθρώπου ἀπὸ τὴν Παρθένο, πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, «*ἐν δυνάμει Πνεύματος Ἁγίου*»[21]. Κατὰ συνέπεια, ὁ Χριστὸς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται «θεοφόρος», γιατὶ ἡ Θεοτόκος «*κυοφοροῦσε ἐκ Πνεύματος*»[22] ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς συλλήψεώς της, δηλαδὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ὄχι κατὰ τὴ στιγμὴ τοῦ τοκετοῦ ἢ μετὰ ἀπὸ αὐτόν[23].

Ὁ Νεστόριος ἀποφεύγει νὰ ἀπαντήσει μὲ σαφήνεια στὴν ἐπιστολὴ ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν Κύριλλο. Κάνει ἀναφορὰ στὴ στοχευμένη δράση τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας ἐναντίον του καὶ παρουσιάζεται ὡς θῦμα αὐτῆς: «*Τὰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν, καίτοι πολλῶν παρὰ τῆς σῆς θεοσεβείας οὐ κατὰ ἀδελφικὴν ἀγάπην (δεῖ γὰρ εἰπεῖν εὐφημότερον) γεγονότων, ἐν μακροθυμίᾳ τε καὶ ἀγάπῃ γραμμάτων προσρητικῇ*»[24].

---

19. Κυριλλου, *Ἐπιστ. 2 – Α᾽ ἐπιστ. πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 41C.
20. «Ἐγγὺς γὰρ γεγόνασί τινες τοῦ μὴ ἀνέχεσθαι λοιπὸν ὁμολογεῖν, ὅτι Θεός ἐστιν ὁ Χριστός· ὄργανον δὲ μᾶλλον καὶ ἐργαλεῖον θεότητος καὶ ἄνθρωπος θεοφόρος», Κυριλλου, *Ἐπιστ. 2 – Α᾽ Ἐπιστ. πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 41A,C. Συναφῶς βλ. Γρηγοριου Nazianzhnou, *Ἐπιστ. 101, Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον ἐπιστολὴ πρώτη*, P. Gallay, *Gregoire de Nazianze. Lettres theologiques*, pub. Cerf, Paris 1974, 16^{1-5} (=PG 37, 177D): «Εἴ τις οὐ Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Μαρίαν ὑπολαμβάνει, χωρὶς ἐστὶ τῆς θεότητος. Εἴ τις ὡς διὰ σωλῆνος τῆς Παρθένου διαδραμεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐν αὐτῇ διαπεπλάσθαι λέγοι θεϊκῶς ἅμα καὶ ἀνθρωπικῶς (θεϊκῶς μέν, ὅτι χωρὶς ἀνδρός· ἀνθρωπικῶς δέ, ὅτι νόμῳ κυήσεως), ὁμοίως ἄθεος».
21. Κυριλλου, *Εἰς Ζαχαρίαν*, Β᾽, 4, Pusey, vol. II, σ. 233^{15} (=PG 72, 64B).
22. Κυριλλου, *Ὅτι εἷς ὁ Χριστός*, Sources Chrétiennes 97, Paris 1941, 724^{18-19} (=PG 75, 1272B).
23. Κυριλλου, *Περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως καὶ λατρείας*, ΙΕ᾽, PG 68, 1005C: «Ἀλλ᾽ ἐκ Πνεύματος ἁγίου τὸ θεῖον συνέστη σῶμα πλαστουργούμενον ἀῤῥήτως ἐν τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ καὶ τῶν τῆς φύσεως νόμων ὀλίγα πεφροντικός».
24. Νεστοριου, *Ἐπιστ. 3 - Πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 44A.

Παρατηροῦμε ὅτι μὲ τὴ στάση του αὐτὴν ὁ Νεστόριος ἀποφεύγει νὰ ὀξύνει περισσότερο τὴν ἤδη ἔκρυθμη ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση, ἐνῶ ταυτόχρονα δὲν ἀπολογεῖται σὲ ὅσα τοῦ καταλογίζει ὁ Κύριλλος σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ προσωνυμίου *Θεοτόκος* γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Χριστοῦ.

2. Β' Ἐπιστολὴ Κυρίλλου πρὸς Νεστόριον καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Νεστόριου στὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κύριλλου στὴν ἐπιστολή τοῦ Νεστόριου εἶναι διπλωματική. Δέν ἐπιτίθεται στὸν Νεστόριο. Τοῦ λέει ὅτι κάποιοι ἀμαυρώνουν τὴν ἐκτίμηση τοῦ Κυρίλλου σχετικὰ μὲ τὴ θεοσέβεια τοῦ Νεστορίου[25]. Αὐτοί, ὅμως, πράττουν αὐτό, κινούμενοι ἀπὸ ἰδιοτελεῖς σκοπούς, προκειμένου νὰ σκεπάσουν δικά τους ὀλισθήματα καὶ ἁμαρτήματα: «*ὁ μὲν ὅτι τυφλοὺς ἠδίκει καὶ πένητας· ὁ δὲ ὡς μητρὶ ξίφος ἐπανατείνας· ὁ δὲ θεραπαίνῃ συγκεκλοφὼς χρυσίον ἀλλότριον· καὶ τοιαύτην ἐσχηκὼς ἀεὶ τὴν ὑπόληψιν, ἥν οὐκ ἂν εὔξαιτό τις συμβῆναί τισι καὶ τῶν λίαν ἐχθρῶν*»[26]. Ἀδιαφορεῖ, ὅμως, γιὰ ἐκείνους, ἀφοῦ αὐτοὶ κάποτε θὰ ἀπολογηθοῦν στὸν Κριτὴ ὅλων, τὸν Ἰησοῦ Χριστό[27]. Τοῦ τονίζει, ἐπίσης, ὅτι τὰ ὅσα διδάσκουν αὐτοὶ ὡς ἐπίσκοποι, πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῶν προηγουμένων ἀπὸ αὐτοὺς Πατέρων. Ὀφείλουν νὰ συμπορεύονται μὲ ὁδηγὸ «*ταῖς ἐκείνων ὀρθαῖς καὶ ἀνεπιλήπτοις δόξαις*»[28], εἰδάλλως μὲ τὴν πλανεμένη διδασκαλία τους θὰ γίνουν ἡ αἰτία σκανδαλισμοῦ τῶν πιστῶν. Ἀκόμη καὶ ἕνας πιστὸς νὰ σκανδαλισθεῖ ἐξαιτίας τους, θὰ ἔχουν ὑποπέσει σὲ βαρύνουσας σημασίας ἁμάρτημα[29].

---

25. «Καταφλυαροῦσι μὲν...τινὲς τῆς ἐμῆς ὑπολήψεως ἐπὶ τῆς σῆς θεοσεβείας... καὶ τάχα που καὶ τέρπειν οἰόμενοι τὴν σὴν ἀκοήν, καὶ ἀβουλήτους πέμπουσι φωνάς, ἠδικημένοι μὲν οὐδέν, ἐλεχθέντες δὲ καὶ τοῦτο χρησίμως·», ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 4 –Β Πρός Νεστόριον*, PG 77, 44C.
26. Αὐτόθι.
27. Αὐτόθι, PG 77, 44D: «ἐκεῖνοι μὲν ἀρᾶς καὶ πικρίας μεστὸν ἔχοντες τὸ στόμα, τῷ πάντων ἀπολογήσονται κριτῇ».
28. Αὐτόθι, PG 77, 45A.
29. Αὐτόθι. Πρβλ. Ματθ. 18, 6.

Στὴ συνέχεια τῆς συγκεκριμένης ἐπιστολῆς, ὁ Κύριλλος, μὲ ἀναφορὰ στὸ Σύμβολο Νικαίας – Κωνσταντινουπόλεως, κάνει λόγο γιὰ τήν Ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐξηγεῖ μὲ σαφήνεια ὅτι ἡ φύση τοῦ Λόγου δὲν ἔγινε σάρκα ὕστερα ἀπὸ κάποια μεταποίηση αὐτῆς, ἀλλὰ οὔτε μεταβλήθηκε μόνο σὲ ἄνθρωπο μὲ σάρκα καὶ ψυχή, παύοντας νά εἶναι Θεός. Ἔγινε τέλειος Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Σὲ ἕνα πρόσωπο ἑνώθηκαν «*ἀφράστως τε καὶ ἀπερινοήτως*» οἱ δύο φύσεις, Θεία καὶ ἀνθρώπινη, καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος εἶναι «*εἷς δὲ ἐξ ἀμφοτέρων Χριστός καὶ Υἱός*»[30]. Ἡ χρήση τῶν λέξεων «Χριστός» καὶ «Υἱός» γίνεται σκόπιμα, γιὰ νὰ δηλωθεῖ μὲ τὴν πρώτη ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Ἰησοῦ καὶ μὲ τὴ δεύτερη, ἡ θεότητά Του ὡς Λόγου. Ἔχουμε τὴν πραγματικὴ ἕνωση τῶν δύο φύσεων, τὴν «*καθ' ὑπόστασιν*»[31]. Τὸν ὅρο αὐτὸν τὸν εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Κύριλλος στὴ χριστολογικὴ του διδασκαλία, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κακοδοξία τοῦ Νεστορίου[32]. Σημαντικὴ θεωρεῖται ἡ διευκρίνιση ὅτι κατὰ τὴν ἕνωση τῶν δύο φύσεων δὲν ἔχουμε ἀναίρεση τῶν διαφορῶν τῆς κάθε φύσεως, ἀλλὰ διαφύλαξη τῶν ἰδιοτήτων τῆς καθεμίας ἀπὸ αὐτές. Κατὰ τὴν ἕνωση τῶν φύσεων, δὲν ἔγινε καμία τροπὴ ἤ ἀλλοίωση στὴ θεότητα, ἀλλὰ οὔτε στὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Θεανθρώπου. Ἔτσι, ὁ Κύριλλος καταδικάζει κάθε φυρμό, σύγχυση, σύγκραση ἤ ἀνάχυση, τροπή, ἀλλοίωση, ἤ μεταβολὴ καὶ μετάσταση τῶν φύσεων, ἀνθρώπινης καὶ Θείας[33]. Ταυτόχρονα μὲ τὴν πραγματικὴ ἕνωση τῶν δύο φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ λαμβάνει χώρα ἀντίδοση τῶν ἰδιωμάτων. Ἔτσι, κατανοοῦνται τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Λόγου πάσχοντος μόνον κατὰ σάρκα καὶ ζωοποιοῦντος πάλιν αὐτὴν διὰ τῆς ἰδίας Αὐτοῦ δυνάμεως.

---

30. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 4 –Β Πρός Νεστόριον*, PG 77, 45C.
31. Αὐτόθι, PG 77, 45B.
32. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ἡ χριστολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδωρήτου Κύρου*, (ἐπί διδακτορίᾳ διατριβή), Ἀθῆναι 1955, σ. 81.
33. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 55 –Εἰς τὸ ἅγιον Σύμβολον*, PG 77, 304A. Συναφῶς βλ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 31 (29) –Πρὸς τὸν Μαξιμιανὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινοπόλεως*, PG 77, 152AB. *Ἐπιστ. 40 (35) – Πρὸς Ἀκάκιον ἐπίσκοπον Μελιτίνης*, PG 77, 200A. *Ἐπιστ. 45 (38) – Πρὸς Σούκενσον*, PG 77, 232A,C. *Ἐπιστ. 50 (44) – Πρὸς Οὐαλεριανὸν ἐπίσκοπον. Ἐξήγησις περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου*, PG 77, 260C.

Ὁ Θεῖος Λόγος ἔγινε ἀληθινὸς ἄνθρωπος μὲ σάρκα καὶ ψυχή, «*οὐ κατὰ θέλησιν μόνην ἤ εὐδοκίαν*»[34]. Ἐδῶ ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τὴν ὁποία εἶχε υἱοθετήσει ὁ Νεστόριος. Ὁ προαιώνιος Θεὸς Λόγος, ποὺ γεννιέται, ἄχρονα ἀπὸ τὸν Πατέρα, γεννιέται "ἐν χρόνῳ" κατὰ σάρκα ἀπὸ μία γυναίκα[35], παραμένοντας ὅμως Θεός. Ὑπογραμμίζεται μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ Παρθένος γέννησε «ἐν χρόνῳ» τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγο, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι γέννησε τὴν ἀΐδια Θεία φύση. Ὁ Λόγος ὡς Θεὸς δὲν ἔλαβε τὴν ἀρχή Του κατὰ τὴ δεύτερη αὐτὴν γέννησή Του ἀπὸ μία θνητὴ γυναίκα. Οὔτε χρειάστηκε, βέβαια, γιὰ τὴ Θεία Του φύση δεύτερη γέννηση μετὰ ἀπὸ ἐκείνην ἀπὸ τὸν Θ. Πατέρα[36]. Γεννήθηκε, ὅμως, ἄνθρωπος τέλειος, παραμένοντας τέλειος Θεὸς ἀπὸ τὴν Παρθένο Μαρία, γι' αὐτὸ δίκαια ἐκείνη ὀνομάζεται *Θεοτόκος*.

Χαρακτηριστικά, ὁ Κύριλλος γράφει ὅτι εἶναι «*εἰκαῖόν τε καὶ ἀμαθὲς*»[37] νὰ ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Υἱὸς ποὺ εἶναι προαιώνιος καὶ συναΐδιος μὲ τὸν Πατέρα, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ δεύτερη γέννηση ὡς Θεός. Ἀλλά, ἐνανθρώπησε μέσα ἀπὸ τὴ μήτρα τῆς Παρθένου Μαρίας. Ἡ Μαρία δὲν γέννησε ἄνθρωπο κοινό, στὸν ὁποῖο ἐπιφοίτησε ἀργότερα σὲ αὐτὸν ὁ Θεῖος Λόγος. Δὲν ἔχουμε τὴ γέννηση ἑνὸς θεοφόρου ἀνθρώπου, ἀλλὰ ὁ Θεῖος Λόγος μέσα ἀπὸ τὴ μήτρα τῆς Παναγίας ἑνώθηκε μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἔχουμε δηλαδὴ μία «καθ' ὑπόστασιν» ἕνωση πραγματικὴ καὶ ὄχι μία ἁπλῆ συνάφεια, ἀφοῦ ἡ Παρθένος γέννησε πραγματικὰ τὸ ἅγιο καὶ ἀναμάρτητο «σῶμα» (σῶμα καὶ ψυχή), μὲ τὸ ὁποῖο ἑνώθηκε ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὴ σύλληψη ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, δίκαια λέγεται ὅτι τὸ δεύτερο Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας γεννήθηκε κατὰ σάρκα. Δὲν ἔχουμε δύο Υἱούς[38], ἐξηγεῖ ὁ Κύ-

34. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 4 –Β Πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 45C.

35. «Καίτοι πρὸ αἰώνων ἔχων τὴν ὕπαρξιν, καὶ γεννηθεὶς ἐκ Πατρός, γεννηθῆναι καὶ κατὰ σάρκα ἐκ γυναικός», Αὐτόθι, PG 77, 45C.

36. Αὐτόθι. Συναφῶς βλ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 46 (39) – Β' πρὸς Σουκένσον*, PG 77, 241B.

37. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 4 –Β Πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 45C.

38. Στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται σαφῶς ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τοῦ Διοδώρου, ἐπισκόπου Ταρσοῦ (393), ὁ ὁποῖος ἔκανε λόγο γιὰ δύο Υἱούς. Μπορεῖ νὰ μὴ χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Διοδώρου, ἀλλὰ στηλιτεύει τὴ λανθασμένη διδασκαλία τοῦ ἐπισκόπου Ταρσοῦ. Ὁ τελευταῖος δίδασκε ὅτι

ριλλος, ἀλλὰ ἕναν ἐνσαρκωμένο Θεῖο Λόγο, «*οὐχ ὡς δύο πάλιν συνεδρευόντων υἱῶν, ἀλλ' ὡς ἑνός καθ' ἕνωσιν μετὰ τῆς ἰδίας σαρκός*»[39] στὸν ὁποῖο, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ κάθε φύση διατηρεῖ τὶς ἰδιότητές της.

Ὁ Υἱός καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν Ἐνανθρώπησή Του ἔγινε τέλειος ἄνθρωπος, μὲ σῶμα ἴδιο μὲ τὸ δικό μας, χωρὶς ὅμως ἁμαρτία. Δὲν λέμε ὅτι ὁ Υἱός μετεῖχε στὸ αἷμα καὶ στὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, γιατὶ τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε πραγματικὴ Ἐνανθρώπηση[40]. Ἔγινε ἄνθρωπος χωρὶς νὰ ἀποβάλει τὴ Θεία φύση Του καὶ νὰ ἀπαρνηθεῖ τὴ γέννησή Του ἀπὸ τὸν Θεὸ Πατέρα[41], ἀλλὰ «*ἐν προσλήψει σαρκὸς μεμενηκὼς ὅπερ ἦν*»[42].

Ὁ Νεστόριος στὴ δεύτερη ἐπιστολή του πρὸς τὸν Κύριλλο[43] παρουσιάζεται ἀμετακίνητος στὶς δογματικὲς θέσεις του. Δὲν ἀπαντᾶ στὶς «ὕβρεις», στὶς αὐθάδεις ἀπόψεις τοῦ Κυρίλλου πρὸς ἐκεῖνον, θεωρώντας ὅτι ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀνοχή του ἀποτελεῖ φάρμακο γιὰ τὸν Κύριλλο[44]. Πιθανῶς ἐννοεῖ τὴν αὐθάδεια τοῦ Πατριάρχη Ἀλεξαν-

---

στὸν Θεάνθρωπο ὑπάρχουν δύο χωρισμένοι υἱοί, ὁ «φύσει» Υἱὸς καὶ προαιώνιος Λόγος καὶ ὁ «χάριτι» Υἱός, δηλαδὴ ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Δαβὶδ ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός. Σύμφωνα μὲ τὸν Διόδωρο, ἡ Παναγία γέννησε μόνο τὸν ἄνθρωπο Χριστὸ καὶ ὁ Λόγος ἁπλῶς ἐγκατοίκησε στὸν ἄνθρωπο Χριστό. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μὴν ἔχουμε πραγματικὴ ἕνωση τῶν δύο φύσεων στὸν Χριστό. Ἡ «ἐνοίκηση» τοῦ Θεοῦ σὲ ἕναν τέλειον ἄνθρωπο μοιάζει μὲ τὴν ἐνοίκηση τοῦ Θεοῦ σὲ ἕναν ναό· βλ. ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΤΑΡΣΟΥ, *Ἐκ τοῦ κατὰ Συνουσιαστῶν λόγου, α΄*, PG 33, 1560ΑΒC, 1561A. Συναφῶς πρβλ. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ἡ χριστολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδωρήτου Κύρου*, Ἀθήνα 1955, σ. 15-17, Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Α΄, Ἀθήνα 1992, σ. 591-592, Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1995, σ. 194 ἑξ.

39. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 4 –Β Πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 48B: «Οὕτω Χριστόν ἕνα καὶ Κύριον ὁμολογήσομεν· οὐχ ὡς ἄνθρωπον συμπροσκυνοῦντες τῷ Λόγῳ, ἵνα μὴ τομῆς φαντασία παρεισκρίνηται, διὰ τοῦ λέγειν τό, σύν· ἀλλ' ὡς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν προσκυνοῦντες, ὅτι μὴ ἀλλότριον τοῦ Λόγου τὸ σῶμα αὐτοῦ, μεθ' οὗ καὶ αὐτῷ συνεδρεύει τῷ Πατρί».
40. Αὐτόθι, PG 77, 48C.
41. «Οὐκ ἀποβεβληκὼς τό εἶναι Θεός, καὶ τό ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι Πατρός» (αὐτόθι).
42. Αὐτόθι.
43. PG 77, 49-57.
44. ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ, *Ἐπιστ. 5 – Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 49B.

δρείας νὰ ἀμφισβητήσει τὴ θεοσέβεια καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς διδασκαλίας του. Ἀντεπιτίθεται σὲ ὅσα τοῦ γράφει ὁ Κύριλλος, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὅσα τοῦ ὑποδεικνύει, βασίζονται μὲν σὲ προηγούμενη Πατερικὴ Παράδοση, ἀλλὰ «*ἐξ ἐπιπολῆς*», ἐξαιτίας δηλαδὴ τῆς μὴ ἐμβαθύνσεως τῶν κειμένων ἀπὸ τὸν Κύριλλο, παρερμηνεύτηκε ἡ διδασκαλία τους σχετικὰ μὲ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θ. Λόγο. Ἔτσι, πιστεύει ὅτι ὁ Κύριλλος θεωρεῖ ὅτι παθητὸς εἶναι ὁ συναΐδιος «τῷ Πατρί» Λόγος[45]· κάτι ποὺ δὲν ἰσχύει, δεδομένου ὅτι, ἀφοῦ ὁ Λόγος εἶναι ὁμοούσιος μὲ τὸν Θεὸ Πατέρα, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παθητὴ ἡ Θεία φύση Του, οὔτε «*πρόσφατον γεννητὴ ἡ τῷ Πατρί συναΐδιος*»[46]. Ὁ Νεστόριος, μὲ βάση τὸ χωρίο τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς τοῦ ἀπόστολου Παύλου («*τοῦτο φρονείσθω ἐν ὑμῖν, ὅ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ ἀλλ' ὑπήκοος ἐγένετο μέχρι θανάτου, θανάτου δέ σταυροῦ*»[47]), ἐξηγεῖ ὅτι στὸν Χριστὸ ὑπάρχει ἡ ἀπαθὴς θεότητα καὶ ἡ παθητὴ «*φύσις τοῦ σώματος*»[48]. Τὸ ὄνομα *Χριστός*, ποὺ ἐμπεριέχει καὶ τὴ Θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἐπιλέχθηκε, γιὰ νὰ μὴ συνδεθεῖ τὸ πάθος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴ Θεία Του φύση[49]. Οἱ δύο φύσεις βρίσκονται «*εἰς ἑνός προσώπου συνάφειαν*»[50], σὲ ἐπιφανειακὴ ἕνωση, σὲ παράθεση τῶν δύο φύσεων καὶ ὄχι «*καθ' ὑπόστασιν*», δηλαδὴ πραγματικὴ ἕνωση τῶν δύο φύσεων τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου.

Ὁ ὅρος «συνάφεια», ἄν καὶ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ παλαιότερα καὶ ἀπὸ προγενέστερους θεολόγους Πατέρες[51], ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο

45. Αὐτόθι, PG 77, 49C.
46. Αὐτόθι, PG 77, 52A.
47. Αὐτόθι, PG 77, 52B. Πρβλ. Φιλ. 2, 5-8.
48. Νεστοριου, *Ἐπιστ. 5 – Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 52C.
49. «Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλε τοῦ θανάτου μεμνῆσθαι, ἵνα μὴ τὸν Θεὸν Λόγον ἐντεῦθέν τις παθητὸν ὑπολάβῃ, τίθησι τὸ Χριστὸς, ὡς τῆς ἀπαθοῦς καὶ παθητῆς οὐσίας ἐν μοναδικῷ προσώπῳ προσηγορίαν σημαντικήν· ὅπως καὶ ἀπαθὴς ὁ Χριστός, καὶ παθητὸς ἀκινδύνως καλοῖτο, ἀπαθὴς μὲν θεότητι, παθητὸς δὲ τῇ τοῦ σώματος φύσει», Αὐτόθι, PG 77, 52BC. Βλ. Σ. Παπαδοπουλου, *Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 2004, σ. 155.
50. Νεστοριου, *Ἐπιστ. 5 – Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 52C.
51. «Τὸ γὰρ μυστήριον, τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τῶν χρόνων ἐφανερώθη. Ὄρει δὲ ἡ τοῦ Κυρίου κάθοδος ἐπὶ γῆς παρεικάσθη, διότι τὸ ὄρος γῆ ἐστιν ὑψηλή. Καὶ ἡ σὰρξ δὲ (ἡ τοῦ Κυρίου) γῆ κατὰ τὴν

τὸν Κύριλλο μὲ ὀρθόδοξο τρόπο, τώρα ἀποκτᾶ κακόδοξο νόημα. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ὅρος *συνάφεια* εἶναι technicus terminus γιὰ τοὺς δυοφυσιτίζοντες Ἀντιοχειανούς. Ἂν ἡ ἕνωση ἦταν ταυτόσημη μὲ τὴ *συνάφεια*, τότε θὰ γινόταν ἀναφορὰ σὲ δύο πρόσωπα τοῦ Χριστοῦ. Οὐδόλως αὐτὸ ὅμως εὐσταθεῖ. Στὴν προγενέστερη Πατερικὴ Παράδοση ὁ συγκεκριμένος ὅρος ἦταν γενικότερα καθιερωμένος, γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸν τρόπο προσλήψεως τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ἀπὸ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Ἐνανθρώπηση. Σήμαινε τὴν πραγματικὴ ἕνωση τῶν δύο φύσεων καὶ ὄχι τὴ συγκόλληση αὐτῶν[52]. Τώρα ὅμως ποὺ ὁ Νεστόριος τὸν χρησιμοποιεῖ, γιὰ νὰ κάνει λόγο γιὰ μία μὴ φυσικὴ καὶ πραγματικὴ ἕνωση τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, ὁ Κύριλλος σημειώνει: «*Εἷς οὖν ἄρα Χριστὸς καὶ Υἱὸς καὶ Κύριος, οὐχ ὡς συνάφειαν ἁπλῶς τὴν ὡς Θεόν, ἑνότητι τῆς ἀξίας, ἤγουν αὐθεντίας, ἔχοντος ἀνθρώπου πρὸς Θεόν. Οὐ γὰρ ἑνοῖ τὰς φύσεις ἡ ἰσοτιμία. Καὶ γοῦν, Πέτρος τε καὶ Ἰωάννης ἰσότιμοι μὲν ἀλλήλοις, πλὴν οὐχ εἷς οἱ δύο. Οὔτε μὴν κατὰ παράθεσιν τὸν τῆς συναφείας νοοῦμεν τρόπον. Οὐκ ἀπόχρη γὰρ τοῦτο πρὸς ἕνωσιν φυσικήν. Οὔτε μὴν ὡς κατὰ μέθεξιν σχετικήν, ὡς καὶ ἡμεῖς κολλώμενοι τῷ Κυρίῳ*

κοινὴν φύσιν ὑπάρχουσα, διὰ τῆς συναφείας τῆς πρὸς Θεόν, ἀνυψώθη»· Βλ. Βασιλειου Καισαρειας, *Ἑρμηνεία εἰς τὸν Προφήτην Ἠσαΐαν, Β'*, P. Trevisan, *San Basilio, Commento al profeta Isaia*, vol. I, 66[26-31], pub. Societa editrice Internazionale, Turin 1939: «Τὸ γὰρ μυ στήριον, τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τῶν χρόνων ἐφανερώθη. Ὄρει δὲ ἡ τοῦ Κυρίου κάθο δος ἐπὶ γῆς παρεικάσθη, διότι τὸ ὄρος γῆ ἐστιν ὑψηλή. Καὶ ἡ σὰρξ δὲ (ἡ τοῦ Κυρίου) γῆ κατὰ τὴν κοινὴν φύσιν ὑπάρχου σα, διὰ τῆς συ να φείας τῆς πρὸς Θεόν, ἀνυψώθη". Συναφῶς «τῇ γὰρ ἑνώσει καὶ τῇ συναφείᾳ ἕν ἐστιν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ σὰρξ, οὐ συγχύσεως γενομένης, οὐδὲ ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἑνώσεως ἀῤῥήτου τινὸς καὶ ἀφράστου» (Ιωαννου Χρυσοστομου, *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστήν*, ΙΒ, PG 59, 80BC). Ἐπίσης βλ. «εἰ ἔστιν ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ θεὸς ὁπωσοῦν τὴν συνάφειαν ἔχων» [Γρηγοριου Νυσσης, *Ἀντιρρητικὸς πρὸς τὰ Ἀπολλιναρίου*, F. Mueller, *Gregorii Nysseni opera*, vol 3.1, 216[1-2], pub. Brill, Leiden 1958 (= PG 45, 1156[A]]. Τοῦ ἰδίου, *Κατὰ Εὐνομίου* Ε, PG 45, 705C. Ἐπίσης, Αθανασιου Αλεξανδρειας, *Κατὰ Ἀρειανῶν Β', 70*, PG 26, 296B κ.ἄ.

52. Ε. Αρτεμη, «Τό μυστήριο τῆς ἐνανθρωπήσεως στοὺς δύο διαλόγους, «Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς» καὶ «Ὅτι εἷς ὁ Χριστός», τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, ΟΕ' (2004) 237. Συναφῶς βλ. Β. Φειδα, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Α', Ἀθήνα 1992, σ. 593 ἑξ.

κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἓν πνεῦμά ἐσμεν πρὸς αὐτόν. Μᾶλλον δὲ τὸ τῆς συναφείας ὄνομα παραιτούμεθα, ὡς οὐκ ἱκανῶς σημῆναι τὴν ἕνωσιν»[53].

Ὁ Νεστόριος ἐμμένει στὸ ὅτι κάθε φύση ἔχει καὶ δικό της πρόσωπο. Προκειμένου νὰ ἀποφύγει νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀφοῦ ὁ Υἱὸς εἶχε δύο φύσεις, εἶχε καὶ δύο πρόσωπα, κάνει λόγο γιὰ *συνάφεια* τῶν φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ[54]. Ἀναφέρεται μὲ εἰρωνικὸ τρόπο στὴ σύλληψη καὶ κυοφορία τοῦ Θ. Λόγου ἀπὸ τὴν Παρθένο Μαρία, καλώντας τὴ γέννηση αὐτὴ ὡς «δεύτερη»[55]. Διαφωνεῖ μὲ τὴ «δεύτερη γέννηση» τοῦ Λόγου καὶ τὴν ἀπορρίπτει μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι οἱ ἅγιοι Πατέρες χρησιμοποιοῦν μόνο τὸν ὅρο «ἐνανθρώπησις»[56].

Ἡ *συνάφεια* τῶν φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόρριψη τοῦ ὅρου *Θεοτόκος* ἀπὸ τὸν Νεστόριο καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς Παρθένου Μαρίας ὡς *Χριστοτόκου*[57]. Παραθέτει βιβλικά χωρία τὰ ὁποῖα, παρερμηνεύοντάς τα, τὰ παρουσιάζει νὰ κάνουν λόγο μόνο γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ[58]. Χαρακτηριστικά ὑπογραμμίζει ὅτι τὸν Χριστὸ καὶ ὄχι τὸν Θεὸ Λόγο ἀναφέρουν τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια ὡς *Υἱὸ Δαβὶδ* καὶ *Υἱὸ Ἀβραάμ*[59]. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὸν Θεό «*ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας*»[60], δηλαδὴ ποτὲ δὲν ἔγινε τέλειος ἄνθρωπος, παραμένοντας συγχρόνως καὶ τέλειος Θεός. Ἔτσι, ἀποδείκνυε περίτρανα ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν ἄνθρωπος, στὸν ὁποῖο κατοίκησε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Κατὰ συνέπεια, ἂν κάποιος ἰσχυριστεῖ κάτι ἄλλο, ἔχει υἱοθετήσει κάποια ἀπὸ τὶς πλάνες τῶν Ἑλλήνων (ἐννοώντας προφανῶς τὴ διδασκαλία τους

53. Κυριλλου, *Ἐπιστ. 17 –Γ Πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 112BC.
54. Νεστοριου, *Ἐπιστ. 5 – Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 52C.
55. Αὐτόθι.
56. Αὐτόθι.
57. «Πανταχοῦ τῆς θείας Γραφῆς, ἡνίκα ἂν μνήμην τῆς Δεσποτικῆς οἰκονομίας ποιῆται, γέννησις ἡμῖν καὶ πάθος οὐ τῆς θεότητος, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ παραδίδοται· ὡς καλεῖσθαι κατὰ ἀκριβεστέραν προσηγορίαν τὴν ἁγίαν Παρθένον Χριστοτόκον οὐ Θεοτόκον» (αὐτόθι, PG 77, 53B).
58. Αὐτόθι, PG 77, 53BCD. Πρβλ. Ματθ. 1, 16, 18, Ἰω. 2,1, Πράξ. 1,14, Ματθ. 1, 20. 2, 13, Ρωμ. 8, 3, Α' Κορ. 15, 3, Α' Πετρ. 4, 1, Λουκ. 22, 19.
59. Νεστοριου, *Ἐπιστ. 5 – Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 53B. Πρβλ. Ματθ. 1,1.
60. Νεστοριου, *Ἐπιστ. 5 – Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 53C.

σχετικὰ μὲ τὸν ἀνθρωπομορφισμὸ τῶν θεῶν τους), ἤ ἡ διάνοιά του ἔχει νοσήσει ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ φρενοβλαβοῦς[61] Ἀπολλιναρίου ἤ τοῦ Ἀρείου ἤ κάποιου ἄλλου αἱρετικοῦ[62].

Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι τόσο βέβαιος γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς διδασκαλίας του, ποὺ προτρέπει τὸν Κύριλλο νὰ ἐπανεξετάσει τὰ ὅσα ὑποστηρίζει. Κλείνει τὴν ἐπιστολή του μὲ τὰ λόγια τοῦ Παύλου ὅτι ἡ φιλονικία δὲν ἔχει καμία θέση στὴν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ[63].

ΙΙ. Ἡ Παρθένος Μαρία ὡς *Θεοτόκος* καὶ ὄχι *Χριστοτόκος* ἤ *ἀνθρωποτόκος*.

Ὁ Κύριλλος δὲν δέχεται τὴν ἄρνηση τοῦ προσωνυμίου *Θεοτόκος* γιὰ τὴν Παρθένο Μαρία καὶ τὴν ἀντικατάσταση αὐτοῦ μὲ τοὺς ὅρους *Χριστοτόκος* ἤ *ἀνθρωποτόκος*. Ἡ Μαρία γέννησε τόν ἐνανθρωπήσαντα Θεὸ Λόγο, τὸ δεύτερο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας. Δὲν γέννησε ἕναν ἁπλὸ ἄνθρωπο. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ ὅρου *Θεοτόκος* καὶ ἡ ἐπιβολὴ μόνο τοῦ *χριστοτόκος* δημιουργεῖ σωτηριολογικὰ προβλήματα. Ἀφοῦ ἡ Παναγία γέννησε τόν ἄνθρωπο Χριστό, ἔμμεσα ἔχουμε ἄρνηση τῆς θεότητας τοῦ Χριστοῦ[64]. Κατὰ συνέπεια, ὁ Χριστὸς δὲν θὰ διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἄλλους «κεχρισμένους» ἀνθρώπους στὴ μέχρι τότε ἱστορία τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Τὴν ἀπαλλαγὴ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴ μετασκευή του στὴν προπτωτικὴ κατάσταση ἦταν ἀδύνατο νὰ τὴν πραγματοποιήσει μὲ

61. Ἡ χρήση τοῦ συγκεκριμένου ἐπιθέτου φανερώνει ὄχι μόνο τὴν ἀπέχθεια τοῦ Νεστόριου πρὸς τὸ πρόσωπο καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀπολλινάριου, ἀλλὰ καὶ τὸν πιθανὸ φόβο του γιὰ τυχὸν ἀναζωπύρωση τῆς αἱρέσεώς του.
62. ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ, *Ἐπιστ. 5 – Β πρός Κύριλλον*, PG 77, 56A.
63. Αὐτόθι, PG 77, 57A. Πρβλ. Α' Κορ. 11, 16.
64. «Οὐκοῦν εἰ λέγοιεν οἱ δι' ἐναντίας, ἥκιστα μὲν Θεοτόκον ὀνομάζεσθαι δεῖν τὴν ἁγίαν Παρθένον, Χριστοτόκον δὲ μᾶλλον δυσφημοῦσιν ἀναφανδόν, καί τοῦ εἶναι Θεὸν καὶ Υἱόν ἀποσοβοῦσι Χριστόν» [ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ὅτι εἷς ὁ Χριστός*, G.M de Durand, *Cyrille d'Alexandrie. Deux dialogues christologique*, Sources Chretiennes 97, 726[12-15], pub. Cerf, Paris 1964 (= PG 75, 1273A)].

τὸν θάνατό του ἕνας κοινὸς ἄνθρωπος. Ἡ σάρκωση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαναπροσεγγίσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό. Σημαντικὸ καὶ συγχρόνως καταλυτικὸ ρόλο στὴν Ἐνανθρώπηση τοῦ δευτέρου Προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδας ἔπαιξε ἡ Θεοτόκος.

Ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κυρίλλου γιὰ τὴ χρήση τοῦ προσωνυμίου *Θεοτόκος* γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὅτι καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, προκάτοχός του στὸν θρόνο τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ μεγάλος θεολόγος, χαρακτήριζε συχνὰ τὴν Παναγία, Θεοτόκο: «*Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας ... ἄνω τε καὶ κάτω Θεοτόκον ἀποκαλεῖ τὴν ἁγίαν Παρθένον*»[65].

Ἡ Θεία φύση τοῦ Λόγου δὲν κατοίκησε σὲ ἕναν ἤδη διαπλασθέντα ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἑνώθηκε μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση «*ἐξ ἄκρας συλλήψεως*» στὴ μήτρα τῆς Παρθένου Μαρίας, τῆς Θεοτόκου[66]. Ἡ ἕνωση τῶν δύο φύσεων, Θείας καὶ ἀνθρώπινης, δὲν ἀναιρεῖ τὶς διαφορὲς τῆς κάθε φύσεως, οἱ ὁποῖες συμβαίνουν σὲ ἕνα πρόσωπο ὄχι «*κατ' εὐδοκίαν*» ἀλλὰ «*καθ' ὑπόστασιν*». Τὸ δεύτερο Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας οἰκειοποιεῖται τὴ σάρκα, τὴν ἀνθρώπινη φύση τῆς Παρθένου, κατὰ τὴ σύλληψή Του «*ἐκ Πνεύματος Ἁγίου*»[67]. Γίνεται, λοιπόν, τέλειος ἄνθρωπος, παραμένοντας καὶ τέλειος Θεός.

---

65. Κυριλλου, *Ἐπιστ. 1 - Πρὸς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχούς,* PG 77, 13BC. Βλ. «Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἄγγελος, ὁρώμενος, ὁμολογεῖ ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ Δεσπότου, ὡς ἐπὶ Ζαχαρίου ὁ Γαβριήλ, καὶ ἐπὶ τῆς Θεοτόκου Μαρίας ὁ αὐτὸς ὡμολόγησε» (Αθανασιου Αλεξανδρειας, *Λόγος Γ΄ κατὰ Ἀρειανῶν,* PG 26, 349C), «διὰ ἡμᾶς σάρκα λαβὼν ἐκ Παρθένου τῆς Θεοτόκου Μαρίας, ἄνθρωπος γέγονε» (αὐτόθι, PG 26, 385AB), «ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ συλλήψει ἐξ ἑνώσεως Ἐμμανουὴλ τεχθείς, Θεὸς ἐστι καὶ ἄνθρωπος· διὸ καὶ Θεοτόκος ἡ Μαρία» (Κυριλλου, *Διάλογος περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος* E, PG 28, 1272B) κ.ἄ.

66. Κυριλλου, *Ἐπιστ. 4 – Πρὸς Νεστόριον,* PG 77, 45D. Συναφῶς βλ. « ... Κατὰ ταύτην τὴν τῆς ἀσυγχύτου ἑνώσεως ἔννοιαν, Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον κηρύττομεν, διὰ τὸ τὸν Θεὸν Λόγον σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπῆσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἑνῶσαι ἑαυτῷ τὸν ἐξ αὐτῆς ληφθέντα ναόν» (Κυριλλου, *Ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον,* PG 72, 484BC, *Εἰς Ἠσαΐαν,* PG 70, 452C).

67. «Ἡ μὲν γὰρ ἁγία παρθένος τὸ θεῖον ἐκυοφόρησε βρέφος, οὐχ ὁμιλήσασα γάμοις, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, καθὰ γέγραπται» [Κυριλλου, *Εἰς Ἰωάννην,* V, E, P. E. Pusey, *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium,* vol. II, 77[15-17], pub. Clarendon Press, Oxford 1872 (=PG 73,

Ἑπομένως, ὁ ὅρος *Θεοτόκος* δηλώνει μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν ἕνωση τῶν δύο φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Φυσικά, ἡ Μητέρα τοῦ Χριστοῦ θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομασθεῖ *Χριστοτόκος* σὲ συνάρτηση ὅμως μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ Θεοτόκος, γιατὶ «*μόνη δὲ παρ᾽ ἐκείνας ἡ ἁγία Παρθένος Χριστοτόκος τε ὁμοῦ καὶ Θεοτόκος νοεῖται τε καὶ λέγεται· γεγέννηκε οὐ ψιλὸν ἄνθρωπον, καθ᾽ ἡμᾶς σαρκωθέντα δὲ μᾶλλον καὶ ἐνανθρωπήσαντα τὸν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγον*»[68].

Ὁ Κύριλλος ἀπορρίπτει τὶς κατηγορίες, ποὺ τοῦ εἶχε προσάψει ὁ Νεστόριος στὴ Β᾽ ἐπιστολή του[69], σχετικὰ μὲ τὴ μὴ ὀρθὴ κατανόηση τῶν Πατερικῶν διδασκαλιῶν γιὰ τὴν Ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ. Μὲ σαφῆ τρόπο ἀνασκευάζει τὰ ὅσα ὁ Νεστόριος λανθασμένα ὑποστήριζε. Τοῦ ἐπισημαίνει μὲ ἔμφαση ὅτι ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς Θεοῦ «*ἐσαρκώθη καὶ ἐνηνθρώπησε*»[70], δηλαδὴ ἔλαβε τὴν ἀνθρώπινη φύση ὁλόκληρη ἀπὸ τὴν Παρθένο. «*Προῆλθεν ἄνθρωπος ἐκ γυναικός*»[71] χωρὶς νὰ ἀποβάλει τὴ Θεία φύση Του. Ἑπομένως, ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι, ἀφοῦ ἡ Παρθένος γέννησε Θεάνθρωπο καὶ ὄχι θεοφόρο ἄνθρωπο[72], δίκαια λέγεται καὶ εἶναι *Θεοτόκος*. Διευκρινίζει δὲ ὅτι ὁ Χριστός δὲν νοεῖται ὡς θεοφόρος ἄνθρωπος, ἀφοῦ ὁ "ἐκ Θεοῦ" Λόγος δὲν κατοίκησε σὲ κάποιον κοινὸ ἄνθρωπο[73].

Τέλος, ὁ Κύριλλος, ἀφοῦ ἔχει ἀνασκευάσει μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του καὶ γενικότερα τὰ θεολογικὰ πονήματά του τὴν αἱρετικὴ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου σχετικὰ μὲ τὴν ἕνωση τῶν δύο φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔχει τονίσει τὴν ὀρθότητα τοῦ ὅρου *Θεοτόκος* γιὰ τὴν Παρθένο Μαρία, ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν Νεστόριο νὰ ἀποδεχθεῖ δώδεκα ἀναθεματισμούς, μὲ πρῶτο: «*Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ Θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν τὸν Ἐμμανουὴλ, καὶ διὰ τοῦτο Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον (γεγέννηκε γὰρ σαρκικῶς σάρκα γεγονότα τὸν ἐκ Θεοῦ*

876C)]. Πρβλ. Ματθ. 1, 20, Λουκ. 1, 35, Ἰω. 7, 12, Β᾽ Κορ. 11, 22, Γαλ. 4, 4-5. Συναφῶς, ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ὅτι εἷς ὁ Χριστός*, SC 97, 728CD (=PG 75, 1277D, 1280A).

68. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 1 - Πρὸς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχούς*, PG 77, 20D.

69. ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ, *Ἐπιστ. 5 -Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 49B-57B.

70. ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐπιστ. 17 –Γ Πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 109C.

71. Αὐτόθι.

72. Αὐτόθι, PG 77, 112A.

73. Αὐτόθι.

Λόγον), ἀνάθεμα ἔστω»[74]. Τὸ ὅτι θέτει πρῶτο στὴ σειρὰ τὸν ἀναθεματισμὸ αὐτὸν γιὰ ὅποιον δὲν ἀποδέχεται τὸ προσωνύμιο *Θεοτόκος* γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Χριστοῦ, φανερώνει τὸ πόσο σημαντικὸ θεωροῦσε ὅτι ἡ Παρθένος Μαρία εἶναι ἡ Θεοτόκος, καὶ ἐπιπλέον ὅτι ἦταν ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι ἡ ἀπόρριψη τοῦ συγκεκριμένου ὅρου ἐγκυμονοῦσε κινδύνους αἱρετικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν «*καθ' ὑπόστασιν*» ἕνωση τῶν δύο φύσεων στὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Τέλος, γνώριζε ὅτι ἡ ἀποδοχὴ μίας κακοδοξίας σχετικὰ μὲ τὴ Χριστολογία θά εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τὴ δημιουργία καὶ σωτηριολογικῶν προβλημάτων, ἀφοῦ θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἁμαρτίας, καθὼς καί ἡ ἐπαναπροσέγγισή του μὲ τὸν Θεό. Γιὰ αὐτὸ καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ γονυπετεῖς τὴ δοξάζουν, ψάλλοντας: «*Ἄξιον ἐστιν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σέ τὴν Θεοτόκον, τὴν ἀειμακάριστον καὶ παναμώμητον καὶ μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ, καὶ ἐνδοξοτέραν, ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφείμ, τὴν ἀδιαφθόρως Θεὸν Λόγον τεκοῦσαν, τὴν ὄντως Θεοτόκον σὲ μεγαλύνομεν*».

ϹΥΜΠΕΡΑϹΜΑΤΑ

Ὁ Κύριλλος μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του πρὸς τὸν Νεστόριο ἐξηγεῖ μὲ ἀναλυτικὸ τρόπο, γιατὶ ἡ Παναγία πρέπει νὰ ὀνομάζεται *Θεοτόκος*. Τονίζει ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ Νεστορίου νὰ δεχθεῖ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς μητέρας τοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοτόκου, εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἄρνηση τῆς θεότητας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀποδοχὴ μόνο τῆς ἀνθρωπότητάς Του. Αὐτὸ ἦταν κακοδοξία ποὺ ἐλλόχευε κινδύνους σοβαροὺς γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ ὅρος *Θεοτόκος* εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅπως ἦταν ὁ Μ. Ἀθανάσιος καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Ὁ ὅρος *Χριστοτόκος* μπορεῖ νὰ γίνει δεκτὸς μόνο σὲ συνάρτηση μὲ τὸν ὅρο *Θεοτόκος*. Τὸ δεύτερο Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐνανθρώπησε μέσα

74. Αὐτόθι, PG 77, 120C.

στὴ μήτρα τῆς Παρθένου Μαρίας. Ἡ Θεία φύση τοῦ Λόγου ἑνώνεται «ἐξ ἄκρας συλλήψεως» μὲ τὴν τέλεια ἀνθρώπινη φύση σὲ ἕνα Πρόσωπο, ἀχωρίστως, ἀσυγχύτως, ἀδιαιρέτως, ἀτρέπτως. Ἡ Παναγία γέννησε τὸν Ἐμμανουήλ, Θεὸ μαζί καὶ ἄνθρωπο, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δίκαια λέγεται καὶ εἶναι *Θεοτόκος.*

SUMMARY

Cyril of Alexandria was not only one of the finest Christian theologians of his day, he also stands out in the ranks of the greatest patristic writers of all generations as perhaps the most powerful exponent of Christology the Church has ever known. Nestorius was enthroned as archbishop on April 10th 428 *a*nd set to work immediately. The contemporary historian Socrates called Nestorius a proud and ignorant man whose innate and undisputed oratorical power masked a weakness of incisive thought. Nestorius argued that Theotokos did not do justice to the fact that, strictly speaking, Mary was not the mother of God but rather the mother of the man whom Christian faith recognizes as divine and thus refers to as God. On the other hand, the term Anthropotokos acknowledges that Mary is the mother of this man but can itself be taken to suggest that he is merely a man, which again is offensive to the orthodox Christian faith in the deity of Christ. In Cyril's letters against Nestorius, Cyril not only defends the title Theotokos from accusations that it was reviving the heresy of Apollinarism, but he denies the very legitimacy of using alternative Christological schemata such as the «association of personas» the Antiochene thinkers had spoken of. For Nestorius, the language of the exchange of properties was generally suspect, and often odius. He found in the expressions «Mother of God» and «God suffering» little more than an ignorant piety that had cut so many corners in its implications that it stood very close to pagan mythical conceptions of the deity. For him, God the Logos raised the dead Lazarus, while the man Jesus wept at the tomb.

In Nestorius' letter to Cyril, he argues that Cyril was right to teach the two natures were united in one person, and right to say that the di-

vinity cannot suffer in itself, but when he goes on to speak of the deity «participating in suffering», he undoes all his good work. Cyril insists that while of itself human is not powerful but passible, in its union with the godhead, as in the dynamic act of incarnation, the human nature of the Logos thereby becomes an instrument of omnipotent power and thus, in a real thought out paradoxical sense, an *omnipotent instrument*. It is at once powerful and fragile, majestic and humble. One of his favourite phrase is: «The Logos, suffered impassibly».

Christ had two natures. Jesus Christ was both fully human and fully divine. Cyril insists that Mary, the mother of God, should be called Theotokos. If Jesus was only human, Cyril argued, and God was elsewhere, the Incarnation, the word become flesh, would be meaningless. Cyril plunged into the debate with sharp invective, addressing one document «To Nestorius, the new Judas».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πηγὲς

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Ἀρειανῶν*, Λόγοι I-III, PG 26, 12A-468D.

—, *Διάλογος περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος* Γ, PG 28, 1201-1249.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὸν Προφήτην Ἠσαΐαν, Β'*, P. Trevisan, *San Basilio, Commento al profeta Isaia,* vol. I, 66^{26-31}, pub. Societa editrice Internazionale, Turin 1939 (= PG 30).

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, *Ἐπιστ. 101, Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον ἐπιστολὴ πρώτη*, P. Gallay, *Gregoire de Nazianze. Lettres theologiques,* pub. Cerf, Paris 1974, 16^{1-5} (= PG 37, 176-193).

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Κατὰ Εὐνομίου* Ε, PG 45, 677-708.

—, *Ἀντιρρητικὸς πρὸς τὰ Ἀπολλιναρίου*, F. Mueller, *Gregorii Nysseni opera,* vol 3.1, 216^{1-2}, pub. Brill, Leiden 1958 (= PG 45, 1124-1281).

ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΤΑΡΣΟΥ, *Ἐκ τοῦ κατά Συνουσιαστῶν λόγου, α΄*, PG 33, 1560-1561.

ΕΥΑΓΡΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΕΩΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, I, Β΄, J. Bidez, *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia*, pub. Methuen, London 1898, (= PG 86, 2416-2885).

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΟΨΟΥΕΣΤΙΑΣ, *Τεμάχια δογματικὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, PG 66, 969-993.

ΚΥΡΙΛΛΟΥ, *Ἐξήγησις Ὑπομνηματικὴ εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν*, I-V, PG 70, 9A-1449C.

—, *Ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον*, Α΄-ΚΔ΄, PG 72, 476A-949C.

—, *Εἰς Ἰωάννην*, I-XII. Pusey: *Ἐξήγησις Ὑπομνηματικὴ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον*, I-XII, P.E. Pusey, *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium*, I-III vols, Bruxelles 1965[2] (= PG 73, 9A-1056A καί 74, 9A-756C).

—, *Ἡ Βίβλος τῶν Θησαυρῶν περὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος*, Α΄ - ΛΔ΄, PG 75, 24A-656D.

—, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς*, G.M. de Durand, *Cyrille d'Alexandrie, Deux dialogues christologiques*, SC 97, Paris 1994 (= PG 75, 1189B – 1253B).

—, *Ὅτι εἷς ὁ Χριστός*, G.M. de Durand, *Cyrille d'Alexandrie. Deux dialogues christologiques*, SC 97, Paris 1994 (= PG 75, 1253C-1361C).

—, *Κατὰ τῶν Νεστορίου Δυσφημιῶν: Πεντάβιβλος Ἀντίρρησις κατὰ τῶν Νεστορίου Δυσφημιῶν*, Α΄-Ζ΄, ACO, τ. 1, I, 6, Berolini et Lipsiae 1928, σσ. 13-106 (= PG 76, 9A-248A).

—, *Λόγος. Κατὰ τῶν μὴ βουλομένων ὁμολογεῖν Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον*, ACO, τ. 1, I, 7, Berolini et Lipsiae 1928, σσ. 19-32 (= PG 76, 256B-292A).

—, *Ἐπίλυσις τῶν Δώδεκα Κεφαλαίων*, ACO, τ. 1, I, 5, Berolini et Lipsiae 1928, σ. 15-25 (= PG 76, 293A-312D).

—, *Ἀπολογητικὸς ὑπὲρ τῶν Δώδεκα Κεφαλαίων: Τοῦ ἰδίου, Πρὸς τούς τολμῶντας συνηγορεῖν τοῖς Νεστορίου δόγμασιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσι. Ἀπολογητικὸς ὑπὲρ τῶν δώδεκα κεφαλαίων πρὸς*

τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκόπους, ACO, τ. 1, I, 7, Berolini et Lipsiae 1928, σ. 33-65 (= PG 76, 316A-385A).

—, *Ἐπιστ.* 1 – *Πρὸς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ Μοναχούς*, PG 77, 9A-40B.

—, *Ἐπιστ.* 2 – *Α΄ ἐπιστ. πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 40-41.

—, *Ἐπιστ.* 8 (6) – *Πρὸς τοὺς αὐτὸν αἰτιασαμένους ὅτιπερ οὐ σεσιώπηκεν, ἐξ ἀκοῆς μαθὼν ἕρπειν ἐπὶ τὸ χεῖρον τὴν δυσσεβῆ τοῦ Νεστορίου διδασκαλίαν*, PG 77, 60-61.

—, *Ἐπιστ. 17 –Γ Πρὸς Νεστόριον*, PG 77, 105-121.

—, *Ἐπιστ. 31 (29) –Πρὸς τὸν Μαξιμιανὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινοπόλεως*, PG 77, 149-147.

—, *Ἐπιστ. 40 (35) – Πρὸς Ἀκάκιον ἐπίσκοπον Μελιτίνης*, PG 77, 181-201.

—, *Ἐπιστ. 45 (38) – Πρὸς Σούκενσον*, PG 77, 224-237.

—, *Ἐπιστ. 50 (44) – Πρὸς Οὐαλεριανόν ἐπίσκοπον. Ἐξήγησις περί τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου*, PG 77, 256-277.

—, *Ἐπιστ. 55 (48) –Εἰς τὸ ἅγιον Σύμβολον*, PG 77, 289-320.

—, *Ἑόρτιος Ὁμιλία* 8, PG 77, 553-577.

ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ, *Ἐπιστ. (V)-Β πρὸς Κύριλλον*, PG 77, 49-57.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Η-ΙΔ, PG 146, 9-1275.

ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, PG 67, 33A-841D.

2. Βοηθήματα

ΑΡΤΕΜΗ Ε. «Τό μυστήριο τῆς ἐνανθρωπήσεως στοὺς δύο διαλόγους, «Περί τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς» καὶ «Ὅτι εἷς ὁ Χριστός», τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, ΟΕ (2004), 145-277.

BARDY G., «Cyrille d' Alexandrie», *DHGE* 13(1956) 1169-1177.

DRATSELLAS C., *The Soteriology of St. Cyril of Alexandria*, Edinburgh 1967.

—, «Questions on the Soteriological teaching of the Greek Fathers», *Θεολογία* 39 (1968) 190-226.

—, «Questions on the Soteriological teaching of the Greek Fathers, with special reference to St. Cyril of Alexandria», *Θεολογία* 38 (1967) 579-608, 39 (1968) 195-230, 394-424, 621.

—, *Βυζάντιο*, Ἀθῆναι 1991[3].

ΦΕΙΔΑ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α΄*, Ἀθῆναι 1992.

ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ Α., *Χριστολογία Α΄*, Ἀθῆναι 1951.

ΧΡΗΣΤΟΥ Π., «Κύριλλος Ἀλεξανδρείας», *ΘΗΕ* 7 (1967) 1160-1174.

—, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1989.

JOUASSARD G., «Une Intuition fondamentale de Saint Cyrille d' Alexandrie en Christologie dans les Premières années de son Épiscopat», *REB* 11 (1953) 175-186.

—, «Une problème d' anthropologie et de Christologie chez saint Cyrille d' Alexandrie et le schéma de l' incarnation Verbe - chair», *RSR* 44 (1956) 234 – 242.

ΙΩΑΝΝΙΔΗ Ν. Χ., ΑΡΧΙΜ., *Ἡ χριστολογία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. Ὁ Χριστὸς ζωὴ καὶ φῶς τοῦ κόσμου*, Ἀθῆναι 1958.

KELLY J. N. D, *Early Christian Doctrines*, London 1968[4].

ΚΡΙΚΩΝΗ Χ., «Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ Χριστολογικὴ διδασκαλία του», *Πρακτικὰ ΙΘ΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου* μὲ θέμα «Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας», Θεσσαλονίκη 1999, σ. 213-284.

MCGUCKIN J. A, *St. Cyril of Alexandria the Christological controversy. (Its history, theology and texts)*, New York 1994.

MCKINION S. A., *Words, Imagery and the Mystery of Christ. A reconstruction of Cyril of Alexandria's christology*, Leiden – Brill 2000.

MEUNIER B., *Le Christ de Cyrille d'Alexandrie. L' Humanite, le Salut et la question Monophysite*, Paris – Beauchesne 1997.

OSTROGORSKY, G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, μτφρ. Ἰω. Παναγοπούλου, τ. Α΄, Ἀθήνα 1995.

ΠΑΓΙΔΑ, Ν., *Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος*, Leipzig 1884.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Α., «Ὁ Ἐμμανουήλ, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἀλεξανδρείας»,

Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου πρὸς τιμὴν τοῦ Παμβασιλέως Χριστοῦ, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 475-487.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Σ., *Πατρολογία Β'*, Ἀθήνα 1990.

—, *Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 2004.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., *Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1933.

ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων. Ἡ Ὀρθόδοξος Δογματικὴ Παράδοση καὶ οἱ παραχαράξεις της κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*, τ. Α', Ἀθήνα 1998.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Χ. α., «Ἡ Θεοτόκος κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἀλεξανδρείας», *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 387-533.

—, *Θεοτόκος καὶ ὀρθόδοξο δόγμα. Σπουδὴ στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*, Τὸ Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 1996.

—, «Θεοτόκος καὶ Ἐκκλησία - Σχόλιο στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Θεοῦ», *ΕΕΘΣΠΘ* 6 (1996) 287-307.

ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1959.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Χ. Γ., «Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ προσωπικὴ οἰκείωσις αὐτῆς», *Τόλμη* 58 (2005) 32-35.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Ἡ χριστολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου*, δ.δ., Ἀθῆναι 1955.

—, *Ἡ οὐσία τῆς Ὀρθοδοξίας*, ἐκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 1998[2].

ΤΣΑΚΩΝΑ Β., *Ἡ Χριστολογία τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου*, Ἀθῆναι 1969.

—, *Ἡ Χριστολογία τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ τῶν Ἐπιστολῶν*, ἐκδ. Συμμετρία, Ἀθῆναι 1994.

WARE T., *The Orthodox Church*, Baltimore 1963.

ΞΕΞΑΚΗ Ν. Γ., *Ὀρθόδοξος Δογματικὴ Β΄. Ἡ Θεολογία τοῦ Ὁμοουσίου*, ἐκδ. Ἔννοια, Ἀθήνα 2006.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΜΑΙΟΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 18ο ΚΑΙ 19ο ΑΙΩΝΕΣ

ΕΠ' ΑΦΟΡΜΗι ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΩΝ ΕΓΚΥΚΛΙΩΝ 1722[1] ΚΑΙ 1836 ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΩΝ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Λεωνίδας Β. Κατσίρας
Θεολόγος – Νομικὸς – Πολιτικὸς Ἐπιστήμων – Κοινωνιολόγος, MA, LLM.
Σχολικὸς Σύμβουλος Νομικῶν-Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

Abstract

Today Dialogue between the Orthodox and the Roman Catholic Church has been immense and we all hope for a better tomorrow between the sister Churches, especially since the breach - known as the schism- between the two Churches, occurred in 1054. In

1. Ἡ Ἀντιόχεια ἦταν ὁ «δέκτης» τῶν μεγαλύτερων Θρησκειῶν τοῦ τότε κόσμου καὶ ἐξελίχθηκε στὴ συνέχεια σὲ μέγα θεολογικὸ φάρο. Τρεῖς Θρησκεῖες: ἡ ἀνθρωπόμορφη ἰδεατὴ δωδεκάθεη ἐκείνη τῶν Ἑλλήνων (στηριζόμενη στὴν ἐλεύθερη ἀλληγορικὴ σκέψη), ὁ Μιθραϊσμὸς (ἢ Ζωροαστρισμὸς) στὴν Ἀσία (στηριζόμενος περισσότερο στὴν καταγραφὴ τῶν φυσικῶν φαινόμενων καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς αὐτὰ) καὶ ὁ Μεσσιανισμὸς τῶν Ἰουδαίων ἢ Ἰουδαϊσμὸς (στηριζόμενος κυρίως στὸν φόβο) μὲ κάποια σπέρματα αἰγυπτιακὰ-φαραωνικά, κατάφεραν καὶ δημιούργησαν ἐκεῖνο τὸ ἀναγκαῖο «ἐξελικτικὸ» ὑπόβαθρο τῆς νέας πλέον Θρησκείας, τοῦ Χριστιανισμοῦ· αὐτό, γιὰ ἀκόμη μία φορά θὰ ἐπαναληφθεῖ στὴ στήριξη τῆς πιὸ νεότερης θρησκείας, τοῦ Ἰσλαμισμοῦ.

this text we try to show relations between the two Churches as they emerged during the 18th and 19th centuries. The circular of the patriarchs shows the provocative activities of Catholic and Protestant confessions throughout the Orthodox East and in other Orthodox countries. The Union of the two Churches faces certain difficulties. The main difficulties are placed in terms of Ecclesiology and Trinitarian teaching. The role of religions, particularly the joint role of the Roman Catholic and Orthodox Churches, is crucial in a world plagued by wars and poverty, in a world where women and children are abused and exploited, in a world where the natural environment is polluted and destroyed. The Orthodox Church is not opposed to dialogue, but she would not want to deny basic tenets of faith as received from the Fathers of the Church through the ages. She believes that a new dialogue is the only way to heal a divergence. The criticism of the Orthodox Church should focus on one point, which is to conform to the truth of Orthodoxy.

Μὲ εἰσήγηση τοῦ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα (25 Μαρτίου 1886 - 7 Ἰουλίου 1972)[2], ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου θὰ ἄρει ἀπὸ τὴν πλευρά της τὶς ἀποφάσεις τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλάριου στὶς 27 Νοεμβρίου 1965, ἀπὸ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν Μητροπολιτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Αὐτὸ ἦταν μία νέα ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐγκαινίαση τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Πῶς φθάσαμε ὅμως σ' αὐτὴν τὴ πορεία τόσων αἰώνων χωρισμοῦ καὶ γιατί; Πῶς ὁ ἄραφος χιτώνας τοῦ Κυρίου διαμελίστηκε καὶ γιατί; Οἱ προσπάθειες τοῦ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα ἦταν ὄντως ρηξικέλευθες[3], ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν δύο

2. Ἦταν ὁ πρῶτος Πατριάρχης ποὺ ἐξελέγη χωρὶς νὰ ἔχει τὴν τουρκικὴ ὑπηκοότητα, κατόπιν πιέσεων ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Κυβέρνηση. Τουρκικὸ διαβατήριο τοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν Νομάρχη Κωνσταντινούπολης στὸ ἀεροδρόμιο, κατὰ τὴν ἄφιξή του, μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι εἶχε γεννηθεῖ στὸ ἔδαφος τῆς πρώην Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.
3. Ἡ πολύχρονη πατριαρχία Ἀθηναγόρα στάθηκε, κατὰ κοινὴ ὁμολογία, παράτολμη καὶ ἀνατρεπτική. Εἴτε τὴν κρίνει κανεὶς μὲ τὰ ἐπιχειρήματα

Ἐκκλησιῶν. Στὴν ἐργασία αὐτὴ θὰ δοῦμε ποιὰ ἦταν ἡ στάση καὶ ἡ δράση τοῦ Παπισμοῦ στὴν Ἀνατολὴ μέσῳ τῆς Οὐνίας. Αὐτὴ ἡ δράση ἔγινε ἡ ἀφορμὴ τῆς συγκλήσεως Πανορθοδόξου Συνόδου τοῦ 1722 στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος οἱ Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Γ', Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος Γ' καὶ Ἱεροσολύμων Χρύσανθος. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ 1722 ποὺ ἀπευθύνεται στοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς, τοὺς προτρέπει νὰ ἐμμείνουν στὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα καὶ δόγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ στὴν Πίστη τῶν Πατέρων τους, ὅπως τὴν παρέλαβαν καὶ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς νεωτερισμοὺς τῶν Λατίνων, ποὺ θὰ τοὺς ὁδηγήσουν στὸν ὄλεθρο καὶ τὴν ἀπώλεια.

Ἀργότερα, μετὰ ἀπὸ 114 χρόνια, ἐκδίδεται ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1836 τοῦ Πατριάρχη Γρηγορίου ΣΤ', ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὶς πρακτικὲς διαφορὲς τῶν Ὀρθοδόξων – Προτεσταντῶν (κυρίως) καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ ἐπισημαίνει τὶς πρακτικὲς διαφορὲς, ποὺ ἦταν καὶ περισσότερο κατανοητὲς στὸν λαό.

Ἡ ἀναζήτηση τῆς χριστιανικῆς ἑνότητας εἶναι εὐγενικὴ καὶ εὐλογημένη προσπάθεια, διότι ἡ χριστιανικὴ διάσπαση εἶναι μία ἀνοικτὴ πληγὴ στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐξάλλου, αὐτὸ εὔχεται καὶ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία «*ὑπὲρ τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως…*». Πρέπει ὅμως κανεὶς νὰ προχωρᾶ πολὺ ἀργά…καὶ μὲ προσεκτικὰ βήματα. Ὁ διάλογος εἶναι δύσκολος, μὲ πάρα πολλὰ προβλήματα. Τὰ θέματα πρὸς ἐπίλυση εἶναι πολλά. Ὁ ἐφησυχασμός, ὡστόσο, εἶναι ἔγκλημα, διότι ὁ διάλογος εἶναι ὁ μόνος τρόπος, γιὰ νὰ θεραπευτεῖ ἕνα Σχίσμα τόσων αἰώνων. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ὁ ρόλος τῶν Θρησκειῶν, καὶ εἰδικότερα ὁ κοινὸς ρόλος τῶν Ἐκκλησιῶν, Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ Ὀρθοδόξου, εἶναι καθοριστικῆς σημασίας σὲ ἕναν κόσμο, ποὺ μαστίζεται ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

τῶν ἐπικριτῶν, εἴτε μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν ὑμνητῶν του, καταλήγει στὸ ἴδιο πάντα συμπέρασμα, ὅτι οἱ τομὲς ποὺ ἐπέφερε καὶ οἱ πρωτοβουλίες ποὺ ἀνέλαβε, ἰδιαίτερα στὸ θέμα τοῦ διαλόγου μὲ τοὺς ἑτεροδόξους, ὑπῆρξαν ἐξαιρετικὰ καινοτόμες καὶ ρηξικέλευθες· βλ. *http://paterikiorthodoxia.pblogs.gr/tags/patriarchis-athinagoras-gr.html*

Σήμερα ὁ διαχριστιανικὸς διάλογος ἔχει λάβει τεράστιες διαστάσεις καὶ ὅλοι ἐλπίζουν ἕνα καλύτερο αὔριο μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, κυρίως, μεταξύ τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς. Ὡς γνωστὸ, τὸ Σχίσμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπῆλθε τὸ ἔτος 1054. Μία «βούλα» (*λίβελος*) κατατίθεται στὴν Ἁγία Τράπεζα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας· περιέχει τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλάριου, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως[4].

Ὁ Πατριάρχης Μιχαὴλ Κηρουλάριος (1043-1059) συγκαλεῖ Σύνοδο, μὲ ἀπόφαση τῆς ὁποίας ἀναθεματίζεται τὸ ἔγγραφο τῆς Ρώμης[5]. Ὅλα τὰ ἀντίγραφα τοῦ ἐπίμαχου κειμένου θὰ ριχτοῦν στὴν πυρά. Μὲ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως θὰ συνταχθοῦν καὶ οἱ ὑπόλοιποι Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Οἱ προσπάθειες ἐπανένωσης ἦταν πολλὲς καὶ ἐπίπονες, καταβλήθηκαν δέ, κυρίως, ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔπρεπε νὰ περάσουν ὅμως ἑκατοντάδες χρόνια, γιὰ νὰ ἀρθοῦν τὰ ἀναθέματα. Μὲ εἰσήγηση τοῦ

4. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Παπικοὶ κατηγοροῦν τοὺς Ὀρθοδόξους, εἶναι, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι «χειροτονοῦσιν εὐνούχους, ἀναβαπτίζουσι τοὺς Λατίνους, θεωροῦσιν ἔγκυρα μυστήρια μόνον τὰ ἰδικὰ των, ἐπιτρέπουσι γάμον εἰς κληρικούς, ἀπέκοψαν τὸ Filioque ἐκ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, πᾶν ἐν ζυμώσει θεωροῦσιν ἔμψυχον, δὲν βαφτίζουσι τὰ θνήσκοντα νήπια πρὸ τοῦ καθαρμοῦ τῆς ὀγδόης ἡμέρας, δὲν δίδουσι τὸ βάπτισμα καὶ τὴν Θείαν Εὐχαριστίαν εἰς κινδυνευούσας γυναίκας ἐν ἐμμήνῳ ἢ τοκετῷ, τρέφουσι κόμην καὶ γένεια καὶ δὲν δέχονται εἰς κοινωνίαν τοὺς τἀναντία πράττοντας κληρικούς. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, νουθετηθείς ὑπὸ τοῦ Πάπα, ἐδείχθη ἀδιόρθωτος, ὕβρισε τοὺς Λατίνους ὡς ἀζυμίτας, παντοῦ λόγῳ καὶ ἔργῳ κατεδίωξεν αὐτοὺς ἐν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, ἀνεθεμάτισε τὴν ἀποστολικὴν ἕδραν» (Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα 1964).

5. Ὁ Πάπας Λέων Θ' καὶ ὁ Πατριάρχης Μιχαὴλ Α' Κηρουλάριος ἀντάλλαξαν μεταξύ τους *Ἀναθέματα*, στὴν πραγματικότητα αὐτὸ ἦταν μόνο τὸ δραματικὸ τέλος μίας μακρᾶς διαδικασίας διαφοροποιήσεως τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς Ἀνατολικῆς, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰώνα καὶ κορυφώθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς κρίσεως τῶν σχέσεων Ρώμης - Κων/πόλεως, μὲ πρόσχημα τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχη Φωτίου (863-867)· βλ. Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία - Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχία μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2002[3], σ. 93.

Πατριάρχη Ἀθηναγόρα[6] ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου θὰ ἄρει ἀπὸ τὴν πλευρά της τὶς ἀποφάσεις τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλάριου στὶς 27 Νοεμβρίου 1965, ἀπὸ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν Μητροπολιτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου[7].

Τὰ γεγονότα ὅμως τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, μετὰ τὴν πτώση τοῦ λεγόμενου *ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ*, ἔδειξαν ὅτι αὐτὸς ὁ διάλογος μᾶλλον εἶναι δύσκολος καὶ ἡ δυσκολία ἔγκειται στὸ θέμα τῆς Οὐνίας, διότι ἡ Οὐνία δὲν διαδραμάτισε τὸν ἴδιο ρόλο στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὶς ἀνατολικὲς εὐρωπαϊκὲς χῶρες.

Σ' αὐτὴν τὴ δραστηριότητα τοῦ Παπισμοῦ κυριαρχεῖ ἕνας ὅρος ποὺ ὀνομάζεται *Οὐνία*, ἡ ὁποία διαδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο στὴν Βαλκανικὴ καὶ στὶς ἀνατολικὲς εὐρωπαϊκὲς χῶρες. Τὸ πρόβλημα τῆς Οὐνίας[8] δὲν εἶναι καινούργιο, εἶναι τόσο παλιὸ ὅσο καὶ οἱ σχέσεις τοῦ Βατικανοῦ μὲ τὴν Ὀρθοδοξία, σχετίζεται δὲ μὲ τὴ διείσδυση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὸν χῶρο τῆς Ὀρθοδοξίας. Οἱ Οὐνίτες εἶναι οὐσιαστικὰ παπικοί, ἀφοῦ δέχονται ἐκεῖνα τὰ δόγματα τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας ποὺ τὴ διαφοροποιοῦν ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη. Ὁ καθηγητὴς π. Γ. Μεταλληνὸς συγκεκριμένα ἀναφέρει «*…δὲν εἶναι περίεργο ὅτι ἡ Οὐνία γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε πα-*

6. Ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς πατριαρχίας του «*ὁ προκαθήμενος τῆς Ὀρθοδοξίας ἐνηγκαλίσθη μετὰ παροιμιώδους ζωτικότητος τὸ ζήτημα τῆς ἀναθερμάνσεως τῶν ἐπαφῶν μὲ τὴν Ρώμην, τὴν ὁποίαν ἐν τῷ ἐνθρονιστηρίῳ ἤδη λόγῳ του ἀσπάζεται μετ' ἀπεράντου σεβασμοῦ ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ*» (Ευαγ. Βαρελλα, *Διορθόδοξοι καὶ Οἰκουμενικαὶ Σχέσεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν Κ' αἰώνα*, σ. 204).
7. Μ. Αντωνιαδου, «Πῶς ἀντιμετώπισαν τὸ Βατικανὸ οἱ ἑκάστοτε Ἀρχιεπίσκοποι. Ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ 1054 στὴν ἐπίσκεψη τοῦ 1999», *Βῆμα*, 12-9-1999.
8. Ἡ Οὐνία ὀφείλει τὸ ὄνομά της στὴ λατινικὴ λέξη *Unio* (= ἕνωση), ἀλλὰ μόλις τὸ 1596 ἔλαβε στὴν Πολωνία ἐπίσημα τὸ ὄνομα *Unia* (σλαβικά: *Unija*). Τὸ ὄνομα χρησιμοποιήθηκε τότε, γιὰ νὰ δηλώσει τὸ συγκεκριμένο σῶμα (κοινότητα) τῶν Ὀρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι ἀποφάσισαν ὄχι τὴν ὁλοτελῆ προσχώρησή τους στὸν Παπισμό, ἀλλὰ μόνο τὴν ἀναγνώριση τοῦ Πάπα ὡς πνευματικῆς κορυφῆς τους, διατηρώντας τὰ λατρευτικὰ καὶ λοιπὰ ἔθιμά τους, καὶ δίνοντας ἔτσι τὴν ἐντύπωση τῆς συνέχειας καὶ παραμονῆς στὸ ἐθνικό τους πλαίσιο.

ράλληλα μὲ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση. Εἶναι συνάρτηση τῆς ἐπεκτατικῆς βούλησης τῆς φραγκευμένης παλαιᾶς Ρώμης….Ἡ ἱερὰ ἐξέταση ἀνέλαβε τὴν ἐπιβολὴ τῆς παποφραγκικῆς ἐξουσίας στὰ ὅρια τῆς φραγκοκρατούμενης Δύσεως, ἡ δὲ Οὐνία ἐπωμίστηκε τὴν ἐπέκταση τῆς θρησκευτικοπολικῆς ἐξουσίας στὴν Ἀνατολὴ»[9]. Ἡ Οὐνία θὰ συμβαδίζει ἱστορικὰ μὲ τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση. Ἡ μία θὰ φωτίζει τὸν ρόλο τῆς ἄλλης. Πνευματικὸς πατέρας τῆς Οὐνίας θεωρεῖται ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' (1198-1216), μορφὴ δυναμική, ἀλλὰ ἐμφορούμενη ἀπὸ κοσμικὸ φρόνημα.

Οἱ πρῶτοι ἀληθινοὶ Οὐνίτες εἶναι ὅσοι ὑπέγραψαν τὴ Σύνοδο Φεράρας - Φλωρεντίας (1349)[10]. Ἡ Οὐνία δροῦσε καὶ ἔδρασε σ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς Ὀρθοδοξίας. Αὐτὸν τὸν κίνδυνο θέτουν ὑπόψη τῶν Ὀρθοδόξων οἱ Ἐγκύκλιοι τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν τοῦ 1722 καὶ 1836. Ἡ δράση τῆς Οὐνίας καὶ οἱ ἑνωτικὲς ἰδέες της, πρὶν καὶ μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔφεραν, μᾶλλον, πολιτικὸ χαρακτήρα. Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἔθεσε σὲ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς κάποια ὄργανα, τὰ ὁποῖα, μεταξὺ ἄλλων ἦσαν: Τὸ τάγμα τῶν Ἰησουιτῶν, τὸ ὁποῖο ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς καὶ στὰ τμήματα δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τὸ ὁποῖο ἱδρύθηκε τὸ 1597 γιὰ τὴ «μόρφωση» τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς προπαγάνδας, ἡ ὁποία ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν πάπα Γρηγόριο ΙΕ' (1621-1623) τὸ ἔτος 1622 καὶ ἀπέβλεπε στὴ διὰ παντὸς μέσου «ἐπιστροφὴ» ὅλων τῶν Ὀρθοδόξων. Μὲ τὴν ὀργάνωση αὐτὴ, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀπέβλεπε στὴν εὐκολότερη «ἐπιστροφὴ» τῶν Ὀρθοδόξων, ἀφοῦ ἐπέτρεπε στοὺς προσχωροῦντες τὴ διατήρηση ὀρθοδόξων ἐθίμων στὴ Θεία Λατρεία[11]. Ἔτσι, τὸ Οἰκουμενικὸ

9. π. Γ. Μεταλληνου, *Ἡ Οὐνία χτὲς καὶ σήμερα*, σ. 15.
10. Ἡ Πατριαρχιακὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1838 μᾶς περιγράφει ἐναργέστερα τὴν Οὐνία. Ἀναφέρει συγκεκριμένα ὅτι ἡ Οὐνία εἶναι μία «*μέθοδος ἀπόκρυφος καὶ ὄργανον καταχθόνιον, δι' οὗ παρασύρουσι τοὺς εὐήθεις καὶ εὐεξαπατήτους πρὸς παπισμόν*» (βλ. Ι. Καρμιρη, *Τὰ δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. ΙΙ, σ. 973, επ. Graz - Austria 1968).
11. Β. Σταυριδη, «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο - Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία», *ΘΗΕ* 9 (1966) 750-754.

Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς καταστάσεως συνεργάστηκε μὲ τὰ ὑπόλοιπα Ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει ἀπὸ κοινοῦ τὴν Οὐνία καὶ τοὺς Ἰησουίτες.

Τὸ καθεστὼς τῆς Ἁγίας Ἕδρας καὶ ἡ Πόλη-Κράτος τοῦ Βατικανοῦ

Ἐξετάζοντας ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως τὸ καθεστὼς τῆς «Ἁγίας Ἕδρας» (*Lo Stato della Citta del Vaticano*), τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ κέντρο τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ), παρατηροῦμε ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐξουσία τοῦ Πάπα ἀναγνωρίζεται διεθνῶς, ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ ρωμαιοκαθολικὰ κράτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ μὴ ρωμαιοκαθολικά. Τὸ Βατικανὸ ἔχει δικό του «ἐθνικὸ ὕμνο» καὶ σημαία κίτρινου καὶ λευκοῦ χρώματος, ἡ ὁποία φέρει τὴν παπικὴ τιάρα καὶ τὰ *κλειδιὰ* τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Ὡς ἐκ τούτου, ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ κράτη διατηροῦν νομικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἁγία Ἕδρα.

Ὁ διαπιστευμένος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἁγίας Ἕδρας πρὸς τὶς κυβερνήσεις ξένων κρατῶν, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸν Πάπα, ὀνομάζεται *νούντσιος* ἢ *νούτσιος* (ἀντίστοιχος τοῦ πρέσβη) καὶ εἶναι πάντοτε ἐπίσκοπος. Μέχρι τὸ 1870, ὁ πάπας συνένωνε στὸ πρόσωπό του δύο εἰδῶν ἁρμοδιότητες, ἐκείνη τοῦ ἀρχηγοῦ κράτους καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν, ὅμως, ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀρχηγὸς κράτους, δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀρχηγὸς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τῶν ἐγγυήσεων (*Lege Delle Guarentie* 1871-1929), κατοχυρώθηκαν ἐγγυήσεις περὶ ἀναγνωρίσεως τῆς διεθνοῦς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πάπα. Συγκεκριμένα, ὁρίζεται ὅτι τὸ «*πρόσωπον τοῦ Πάπα εἶναι ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον*». Ἀναγνωρίζεται, ἔτσι, πλήρης προστασία στὸν Πάπα καὶ τοῦ ἀπονέμονται τιμές, ὅπως τοῦ ἀρχηγοῦ κράτους. Ἐπίσης, ἀναγνωρίζεται τὸ ἐνεργητικὸ καὶ παθητικὸ δικαίωμα πρεσβεύσεως, ἴσα δικαιώματα πρὸς ἐκεῖνα τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἄλλων κρατῶν, ἐνῶ οἱ *Νούτσιοι* (ἀντιπρόσωποι) τοῦ Πάπα ἔχουν δικαίωμα πρωτοκαθεδρίας ἔναντι τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων. Ἀκόμη, ὁ Πάπας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συνάπτει τὰ λεγόμενα *Κογκορδάτα* (συμβάσεις

ἐκκλησιαστικῆς φύσεως), τὰ ὁποῖα ἔχουν, τρόπον τινά, ἰσχὺ διεθνοῦς συνθήκης. Ἐπίσης, τοῦ ἀναγνωρίζονται καὶ ἄλλης φύσεως προνόμια.

Ἀργότερα, μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Λατερανοῦ (1929), ρυθμίστηκε τὸ καθεστὼς τοῦ Βατικανοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ Πάπα, καὶ μάλιστα μὲ διεθνῆ σύμβαση καὶ ὄχι μὲ ἰταλικὸ νόμο, δηλαδὴ μονομερῆ πράξη. Ἡ ἀνωτέρω Συνθήκη συγκεκριμένα ὁρίζει τὰ ἑξῆς: «*Ἡ Ἰταλία ἀναγνωρίζει τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἁγίας Ἕδρας ἐν τῇ διεθνῇ τάξει ὡς περικλειομένην ἐν τῇ φύσει της, ἰδιότητα, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσίν της ὡς καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀποστολῆς της ἐν τῷ κόσμω…*»[12]. Ἐπίσης, στὴν ἴδια σύμβαση «*οὐδεμία ἀνάμειξις τῶν Ἰταλικῶν ἀρχῶν ἐπιτρέπεται ἐν τῇ πόλει τοῦ Βατικανοῦ*»[13].

Ἔτσι, μὲ τὶς Συνθῆκες τοῦ Λατερανοῦ, ὁ Πάπας πέτυχε τὴ διεθνῆ ἀναγνώριση τῆς ἕδρας του, ἐνῶ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀρχηγὸς κράτους μὲ τὴν κλασικὴ ἔννοια τοῦ Δικαίου[14]. Ἡ Ἁγία Ἕδρα εἶναι ἕνας θεσμὸς sui generis. Παρόλ' αὐτά, ὅμως, ἔχει πλήρη δικαιώματα κράτους. Μὲ τὴν ἰδιότητα αὐτή, θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ εἴσοδος τοῦ Βατικανοῦ στὸν Ο.Η.Ε., ἀλλὰ «*ἡ πνευματικὴ ἐξουσία τῆς Ἁγίας Ἕδρας εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἰσότητα τῶν κρατῶν - μελῶν τοῦ ΟΗΕ*», ὅπως διακηρύσσεται ἀπὸ τὸ Καταστατικό του καὶ τὶς σ' αὐτὸ περιεχόμενες ἀρχὲς τῆς ἰσότητας[15].

Ἔτσι, λοιπόν, ὁ Πάπας δὲν συμμετέχει στὸν ΟΗΕ, ἐπικαλούμενος τὴ συνθήκη τοῦ Λατερανοῦ (ἄρθρο 24), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «*ἐπιθυμεῖ καὶ θὰ παραμείνει ξένη* (ἔνν. ἡ Ἁγία Ἕδρα) *πρὸς τὰς κοσμικὰς διαμάχας μεταξὺ τῶν ἄλλων κρατῶν-μελῶν*», ἐνῶ παράλλη-

12. Κ. Ευσταθιαδου, *Διεθνὲς Δίκαιον*, Ἀθήνα 1976, σ. 149-250.
13. Ἄρθρον 4, βλ. ἀν.
14. Τὸ Βατικανὸ εἶναι Κράτος καὶ λειτουργεῖ μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις καὶ κινεῖται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Κράτος τῆς Ἰταλίας. Παρὰ ταῦτα, ἔχει κάποια σχέση μὲ αὐτό. Ἔτσι, τὸ ἰταλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1948 στὸ ἄθρο 7 διαλαμβάνει ὅτι «*ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, κάθε μία στὸ δικό της χῶρο, εἶναι ἀνεξάρτητες καὶ κυρίαρχες. Οἱ σχέσεις μεταξύ τους ρυθμίζονται ἀπὸ τὶς συνθῆκες τοῦ Λατερανοῦ*»· βλ. Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ιεροθεου, «Χωρισμὸς ἢ σχέσεις μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας;», *http://www.parembasis.gr/2009/09_01_01.htm*
15. Κ. Ευσταθιαδου, *Διεθνὲς Δίκαιον*, Ἀθήνα 1976, σ. 149-250.

λα δὲν θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ἴσος μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο κράτος - μέλος τοῦ Ο.Η.Ε.

Α) Οἱ Σχέσεις Λατίνων – Ὀρθοδόξων κατὰ τὸν 18ο αἰώνα

Ὅπως προαναφέραμε, ἡ δράση τοῦ Παπισμοῦ στὴν Ἀνατολὴ μέσω τῆς Οὐνίας ἦταν ἡ ἀφορμὴ συγκλήσεως τῆς Πανορθοδόξου Συνόδου τοῦ 1722 στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος οἱ Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Γ', Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος Γ' καὶ Ἱεροσολύμων Χρύσανθος. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος μὲ σχετικὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο[16] (*Ἐγκύκλιο*) πρὸς τὸ ὀρθόδοξο πλήρωμα καταδίκασε τὴν Οὐνία καὶ ἐπισήμανε τοὺς κινδύνους, ποὺ περιέκλειε ἡ δράση της στὴν Ἀνατολή. Σὲ ἀνάλογη ἐνέργεια προέβη καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' τὸ ἔτος 1838, φανερώνοντας ἔτσι τὸν συνεχιζόμενο οὐνιτικὸ κίνδυνο. Ἡ πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος[17] ἀποκαλεῖ τούς Οὐνίτες «*προβατοσχήμους λύκους*», «*δολίους καὶ ἀπατεώνας*», στηλιτεύοντας τὴ σκοτεινὴ δράση τους, κυρίως, στὴ Συρία, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Παλαιστίνη.

Ἀλλ', ἄς ἐξετάσουμε εἰδικότερα κατ' ἀρχὴν τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ 1722. Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος Δ' (1700 - 1726) ζήτησε τὴ συνδρομὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Συγγραφέας τῆς Ἐγκυκλίου αὐτῆς εἶναι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρύσανθος (1707-1731)[18], ἀλλ' ὑπογράφεται ἀπὸ τρεῖς Πατριάρχες καὶ ἑπτὰ Μητροπολίτες. Ὁ λόγος ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυκλίου αὐτῆς εἶναι ὅτι Λατῖνοι πράκτορες, καὶ κυρίως Ἰησουίτες, δροῦσαν προπαγανδι-

16. Τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα διακρίνονται σὲ πιτάκια, ἐγκυκλίους καὶ σιγγίλια. Εἰδικὴ κατηγορία ἐγκυκλίου ἀποτελοῦσαν καὶ οἱ λεγόμενες «ἀπαντοῦσες» ἤ «πανδεκτικές», διότι ἀπευθύνονταν στοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξους ἀποδέκτες· βλ. Ν. Σαρρη, *Ὀσμανικὴ Πραγματικότητα, συστηματικὴ παράθεση δομῶν καὶ λειτουργιῶν*, τ. ΙΙ, σ. 453-455, ἐκδόσεις Ἀρσενίδης, Ἀθήνα.
17. «Ἡ Οὐνία στὴν Ἑλλάδα», Ἀπό: π. Γ. Μεταλληνου, «Πρόσωπο καὶ Προσωπεῖο», *www.egolpio.com/PAPISMOS/unija_in_greece.htm - 37k-*
18. *ΘΗΕ* 12 (1968) 387-390, *Ἐλευθερουδάκης*, 1962-1968.

στικὰ ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν πάπα Γρηγόριο ΣΤ'. Σύμφωνα μὲ τὴν Ἐγκύκλιο αὐτήν, ἀπευθύνεται ἔκκληση στοὺς Ὀρθοδόξους νὰ ἐμμείνουν στὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα καὶ δόγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ στὴν Πίστη τῶν Πατέρων τους, ὅπως τὴν παρέλαβαν, καὶ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς νεωτερισμοὺς τῶν Λατίνων, ποὺ θὰ τοὺς ὁδηγήσουν στὸν ὄλεθρο καὶ τὴν ἀπώλεια. Συγκεκριμένα, ἡ Ἐγκύκλιος καταρρίπτει τοὺς παρακάτω ἰσχυρισμοὺς τοῦ Πάπα καὶ καταδεικνύει τὴ σφαλερότητα τῶν παπικῶν ἀξιώσεων σὲ πέντε λόγους (βασικὰ σημεῖα Πίστης τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν), καθὼς ἀναφέρει, ὅπως οἱ παρακάτω:

Λόγος πρῶτος: Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα.

Στὸν λόγο αὐτὸν (βασικὸ σημεῖο) ἀναλύονται τὰ ἑξῆς θέματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν βασικὰ στοιχεῖα τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) ἡ Μοναρχία τοῦ Πάπα, 2) ὅτι ὁ Πάπας εἶναι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ βικάριος τοῦ Χριστοῦ, 3) ὅτι ὁ Πάπας εἶναι ὁ μόνος κύριος καὶ ἐπίσκοπος τῆς Οἰκουμένης, 4) ὅτι ὁ Πάπας εἶναι ὑπεράνω Πατριαρχῶν καὶ Ἀρχιερέων, 5) ὅτι ὁ Πάπας δὲν ἁμαρτάνει, οὔτε μπορεῖ νὰ ἁμαρτήσει, ἀλλ' οὔτε μπορεῖ νὰ πέσει σὲ αἵρεση[19].

Ὁ Ὀρθόδοξος πανεπιστημιακός καθηγητής τῆς Δογματικῆς Μ.

19. Οἱ ἀξιώσεις τῆς Ρώμης βασίζονται, ὡς γνωστό, στὸ Ματθ. 16, 17-19: «ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κἀγὼ δὲ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πύλαι ἅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. δώσω σοι τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὅ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ὅ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς». Σημειωτέον, ὅτι ὡς Κανόνες θεσπίσθηκαν ἢ υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἀφοροῦν: α) στὴν ὀρθὴ διοργάνωση, λειτουργία, διατήρηση, διάδοση καὶ δραστηριότητα (ἑνότητα, ἁγιότητα, ἀποστολικότητα καὶ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας) καὶ β) στὴν ὀρθὴ καὶ αὐθεντικὴ κατὰ Χριστὸν ζωὴ τῶν πιστῶν-μελῶν τῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου αὐτῆς.

Φαράντος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πάπας, ὡς ἀρχηγὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, καθίσταται ἡ ὑψίστη νομοθετικὴ καὶ δικαστικὴ Ἀρχή. Εἶναι ὁ μόνος ποὺ δικαιοῦται νὰ ἐκδίδει (ἱερούς) Κανόνες στὴν Ἐκκλησία καὶ νὰ ἐπικυρώνει ἀποφάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων, δηλ. καθίσταται ὑπεράνω πάντων[20], πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ δημοκρατικὸ συνοδικὸ σύστημα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τὸ «πρωτεῖον» τοῦ Πάπα ἔχει τὴν καλουμένη νομικὴ ἁγιότητα, διότι βασίζεται στὸν Φαρισαϊσμὸ καὶ τὴ σκληρότητα καὶ ὄχι στὴν ταπείνωση[21].

Λόγος δεύτερος: Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ ἐγκύκλιος στὸν δεύτερο λόγο της ἀνασκευάζει τὶς κακοδοξίες τοῦ Παπισμοῦ καὶ ἐμμένει στὴ διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου[22]. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἀξιοσημείωτες εἶναι οἱ γραμματικὲς προθέσεις ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸ *Σύμβολο τῆς Πίστεως*. Οἱ Παπικοὶ συγχέουν τὶς προθέσεις «διὰ» καὶ «ἐκ». Τὸ «ἐκ» σημαίνει αἰτία ὑποστατική, ἐνῶ τὸ «διά», αἰτία μεσιτείας[23].

---

20. Μ. Φαραντου, *Τὸ παπικὸν πρωτεῖον καὶ ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία*, Ἀθήνα 1977, σ. 7.
21. Χρυς. Παπαδοπουλου, *Σχέσεις Ὀρθοδόξων - Λατίνων κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰώνα*, σ. 102, Ἀθήνα 1925.
22. Ἀργότερα, ὁ πατριάρχης Φώτιος, οἱ πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, στὴ συλλογικὴ Ἐγκύκλιό τους (τοῦ 1848), χαρακτηρίζουν ὡς «αἵρεση» αὐτὴν τὴ διδασκαλία καί, πολὺ πρόσφατα, ὁ πατριάρχης Δημήτριος Α' στὴν Ἐγκύκλιό του (τῆς 21ης Μαρτίου 1981) δήλωνε ὅτι τὸ Filioque εἶναι «*ἐντελῶς ἀπαράδεκτο καὶ πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ*» (Πατρ. Δημητρίου Α', "Allocution du 30 novembre 1979", in: "*S.O.P.*" Nº 43 (Δεκέμβριος 1979), Supplement Documentation: "La rencontre de Jean - Paul II et de Dimitrios Ier", p. 23.
23. Χαρ. Σωτηροπουλου, *Νηπτικοὶ Πατέρες καὶ Πατέρες τῶν Μέσων Χρόνων*, Ἀθήνα 1996, σ. 596 κ.ἑξ.

Λόγος τρίτος: Περὶ τῶν Ἀζύμων.

Εἶναι ἀντίθετοι μὲ τοὺς ἱεροὺς Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγκεκριμένα μὲ τὸν Ο' τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τὸν ΛΗ' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου[24]. Ὅλοι οἱ ἀποστολικοὶ Πατέρες μᾶς παρέδωσαν νὰ γίνεται ἡ Θεία Λειτουργία μὲ κοινὸ ἄρτο καὶ ὄχι μὲ ἄζυμο. Στὴν ἀρχὴ καὶ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ λειτουργοῦσαν μὲ ἔνζυμο ἄρτο. Ἀπὸ τὸν Πάπα ὅμως Ἀλέξανδρο καὶ μετά, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἱερουργεῖ μὲ ἄζυμα καὶ ὄχι μὲ κοινὸ ἄρτο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἀνατρέπει τὴν κοινὴ Παράδοση καὶ τοὺς Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

Λόγος τέταρτος: Περὶ Πνικτοῦ καὶ Αἵματος.

Ἡ βρώση αἵματος ἀπαγορεύεται, σύμφωνα καὶ μὲ τὸ Λευιτικὸ τῆς Π.Δ. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοπικὴ Σύνοδος τῆς Γάγγρας μὲ Κανόνα της ἀπαγορεύει τοῦτο[25].

Λόγος Πέμπτος: Περὶ τῶν νηστευόντων τὸ Σάββατον, περὶ Θείας Μεταλήψεως, Ἁγίου Εὐχελαίου καὶ βαπτίσματος.

Στὸν λόγο αὐτὸν (περὶ νηστείας τοῦ Σαββάτου), οἱ Παπικοὶ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν κανόνα ΞΖ' τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων[26].

Ἐπίσης, ἀναιροῦνται πλάνες τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ὅσον

24. Ἡ Σύνοδος τῆς Λαοδικείας ἔδωσε ἕναν ἀνοικτὸ κανόνα τῶν Κανονικῶν καὶ Ἀναγνωστέων βιβλίων, ἐπειδὴ ἡ Ἁγία Γραφὴ βρισκόταν ἀκόμα ὑπὸ διαμόρφωση. Ἡ ἑπόμενη σχετικὴ σύνοδος, ἡ Σύνοδος τῆς Καρθαγένης, ποὺ συγκλήθηκε μετὰ ἀπὸ 60 χρόνια, ἀναφέρει: «*Ὅτι οὐ δεῖ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἄζυμα λαμβάνειν, ἢ κοινωνεῖν ταῖς ἀσεβείαις αὐτῶν*».
25. Β' Κανὼν τῆς ἐν Γάγγρᾳ Συνόδου: «*Εἴ τις ἐσθίοντα κρέα χωρὶς αἵματος καὶ εἰδωλοθύτου καὶ πνικτοῦ μετ' εὐλαβείας καὶ πίστεως κατακρίνοι, ὡς ἂν διὰ τὸ μεταλαμβάνειν ἐλπίδα μὴ ἔχοντα, ἀνάθεμα ἔστω*».
26. «*Εἴ τις κληρικὸς εὑρεθῇ τὴν Κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, πλὴν τοῦ ἑνὸς μόνου, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκὸς, ἀφοριζέσθω*».

ἀφορᾶ στὸ βάπτισμα τῶν βρεφῶν, τὴ μετάδοση στοὺς πιστοὺς μόνο τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄχι καὶ τοῦ αἵματος, καὶ τὸ ὅτι τὸ ἅγιο Εὐχέλαιο τελεῖται μόνο γιὰ τοὺς ἀποθνήσκοντες καὶ ὄχι γιὰ ἀρρώστους[27].

Αὐτοὶ ἦταν καὶ οἱ λόγοι, ποὺ προτάθηκαν στὴν ἑνωτικὴ Σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας (1438-1439) γιὰ τὴν ἕνωση τῶν Ἐκκλησιῶν.

Στὸν ἐπίλογο, ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κων/λεως ἀναφέρει ὅτι οἱ Λατῖνοι διέφθειραν ὄχι μόνο τὰ δόγματα τῆς Πίστης μας, ἀλλ' εἰσήγαγαν καὶ νεωτερισμοὺς καὶ καινοτομίες στὶς Παραδόσεις μας. Συμβουλεύει δὲ τοὺς Ὀρθόδοξους Χριστιανοὺς τῆς Ἀντιόχειας νὰ φυλάξουν τὴν πατροπαράδοτη Πίστη τους ποὺ παρέλαβαν ἀπὸ τοὺς Πατέρες τους καὶ ὑπενθυμίζει μὲ ἔμφαση καὶ μὲ κατηγορηματικὸ τρόπο, ὅτι, ὅποιος ἀθετεῖ τὰ δόγματα καὶ τὶς Παραδόσεις τῆς Ὀρθοδοξίας, γίνεται ὑπόδικος στὸν Θεὸ καὶ ἁμαρτάνει.

Ἂς δοῦμε ὅμως τὰ πράγματα ἱστορικά: Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο (1853-1856), ἄρχισε ἡ δράση τῶν Οὐνιτῶν στὴ Βουλγαρία, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τότε ἐπαρχία τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐθναρχίας. Ἡ δράση αὐτή, παράλληλα μὲ ἄλλους παράγοντες (βλ. *πανσλαβισμὸ*) ὁδήγησε στὸ Βουλγαρικὸ σχίσμα τοῦ 1870 καὶ στὴν ἐκ τῶν ὑστέρων δημιουργηθεῖσα Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία (1872). Ἤδη ὅμως, τὸ ἔτος 1887, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἵδρυση τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στηλίτευσε τὴν παράνομη δράση τῶν Οὐνιτῶν μὲ Ἐγκύκλιό του.

Γιὰ νὰ καταδειχθεῖ τὸ μέγεθος τοῦ προβλήματος, θὰ ἀναφερθοῦμε μόνο σὲ δύο ντοκουμέντα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφήνοντας αὐτὰ νὰ δώσουν τὸ στίγμα τῆς ὅλης πορείας τοῦ θέματος. Τὰ κείμενα προέρχονται ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Π. Δρακόπουλου[28]. Τὸ πρῶτο εἶναι ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Dictatus Pa-*

27. Τοῦτο ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου «*ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν, προσκαλεσάσθω….*»· ἐπίσης, «*ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀρρώστους καὶ ἐθεράπευαν…*» (Ἰακ. 5, 14).

28. Π. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαίωνας - Ἑλληνικὸς καὶ Δυτικὸς (Φιλοσοφία καὶ προφητεία)*, ἔκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 2002, *http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/drakopoulos_secular.html#51_top*

pae τοῦ Γρηγορίου Ζ'[29]. Τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι ἀπὸ τὴν Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίου Γ' (1160/61-1216) πρὸς τοὺς πρίγκιπες τῆς Γερμανίας[30]. Στὰ κείμενα αὐτὰ φαίνεται ἡ ὑπεροψία τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ θέση της γιὰ τὸ ἀλάθητό της στὸ ὅλο πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ βασιλεῖς καὶ ἄλλοι ἐγκόσμιοι ἡγεμόνες, δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἀνέχονται ἐπὶ πολὺ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς λεγόμενης «Ἁγίας Ἕδρας», καὶ νὰ μὴ διεκδικοῦν τὴν ἀνεξαρτησία τους καὶ τὴν ἀπαλλαγή τους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Γι' αὐτό, καὶ στὸ διάβα τῆς εὐρωπαϊκῆς μεσαιωνικῆς Ἱστορίας ὑπῆρχαν οἱ ἀναπότρεπτες συγκρούσεις τῶν διαφόρων ἡγεμόνων μὲ τὸν Πάπα.

Ἂς ἐπανέλθουμε ὅμως στὴ Σύνοδο τοῦ 1722 τοῦ Πατριαρχείου, στὴν ὁποία παρευρίσκεται καὶ συμμετέχει ἐνεργὰ ὁ Νοταρᾶς Χρύσανθος (1663-1731)[31], σύνοδο ποὺ συνῆλθε[32] στὴν Κωνσταντινούπο-

29. «1. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μόνου. 2. Μόνον ὁ ποντίφηξ Ρώμης δύναται ν' ἀποκληθῇ καθολικός. 3. Μόνον αὐτὸς δύναται νὰ ἐκθρονίσῃ ἢ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐπίσκοπον…4. Μόνον αὐτὸς δύναται νὰ χρησιμοποιῇ αὐτοκρατορικὰ διάσημα…[…], 12. Μόνον αὐτὸς δύναται νὰ καθαιρῇ ἡγεμόνας. 13. Μόνον αὐτὸς δύναται νὰ μεταθέτῃ ἐπισκόπους….16. Δὲν δύναται νὰ συγκληθῇ Σύνοδος ἄνευ ἐντολῆς του. 17. Οὐδὲν βιβλίον δύναται νὰ θεωρηθῇ κανονικὸν ἄνευ τῆς ἐγκρίσεώς του. 18. Αὐτὸν οὐδεὶς δύναται νὰ τὸν κρίνῃ…[…]. 22. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπλανήθη καὶ οὔτε θὰ πλανηθῇ εἰς τὸ μέλλον. 23. Ὁ ποντίφηξ, ἐφ' ὅσον ἐξελέγη κανονικῶς, εἶναι ἀναμφιβόλως ἅγιος διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πέτρου» (C. 1020-1085).

30. «Ἀλλ' οἱ πρίγκιπες θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίζουν καὶ πράγματι ἀναγνωρίζουν, ὅτι τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἐξουσία τῆς ἐξετάσεως τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον ἐκλέγεται βασιλεὺς καὶ προώρισται νὰ στεφθῇ αὐτοκράτωρ ἀνήκει εἰς ἡμᾶς, οἵτινες χρίομεν καὶ στέφομεν· διότι εἶναι νόμος γενικῆς ἀποδοχῆς ὅτι ἡ ἐξέτασις τοῦ προσώπου ἀνήκει εἰς τὸν ἐπιθέτοντα τὰς χεῖρας. Ἐὰν οἱ πρίγκιπες ἐξέλεγον ὡς βασιλέα ἱερόσυλον ἢ ἀφωρισμένον, τύραννον, τρελλὸν ἢ αἱρετικόν, θὰ ἔπρεπε ἡμεῖς νὰ τὸν χρίσωμεν καὶ νὰ τὸν στέψωμεν; Βεβαίως ὄχι».

31. Ὁ Χρύσανθος Νοταρᾶς (ἱεράρχης, συγγραφέας καὶ θεολόγος) ἀνέπτυξε ἐνεργὸ δράση στὸν εὐρύτερο ἐκκλησιαστικὸ χῶρο τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἐπιτυγχάνοντας νὰ ἐπηρεάσει καὶ τὶς σύγχρονές του πολιτικὲς ἐξελίξεις. Διετέλεσε πατριάρχης Ἱεροσολύμων γιὰ 24 περίπου χρόνια, διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο ἐργάστηκε μὲ ζῆλο γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τὴν πνευματική τους πρόοδο.

32. Ἀκράδαντη Πίστη τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας εἶναι ὅτι ἡ Θεία Χάρη εἶναι ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ ὁρᾶται μυστικὰ καὶ ἀπόρρητα

λη, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει φαινόμενα προσηλυτισμοῦ καὶ αὐθαιρεσίας τῶν Λατίνων ἔναντι τῶν Ὀρθοδόξων. Ὁ Χρύσανθος Νοταρᾶς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ συνέταξε τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν λόγῳ Συνόδου[33].

Στὰ πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Χρύσανθου Νοταρᾶ, γιὰ τὴν προάσπιση τῶν συμφερόντων τῶν ὁμόδοξων, ἐντάσσεται καὶ ἡ καθαίρεση τοῦ λατινόφρονα Πατριάρχη Ἀντιοχείας Σεραφείμ, μὲ Ἐγκύκλιο ποὺ ἐξέδωσε στὴ Σμύρνη τὸ 1725. Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ γράφει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα Ἰννοκέντιο τὸν ΙΓ' (1721-1724), καταγγέλλοντας τὴ δράση τῶν Λατίνων μοναχῶν στὴν Παλαιστίνη[34]. Παρατηροῦμε, λοιπὸν, ὅτι ἡ δράση τῶν Λατίνων στὶς ἐπαρχίες τῆς Ἀντιοχείας εἶχε ξεπεράσει κάθε προηγούμενο τὴν περίοδο αὐτή.

Ἱστορικὴ Ἐπισκόπηση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας

Τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας εἶναι τὸ τρίτο στὴν τάξη μεταξὺ τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων καὶ διοικεῖται σύμφωνα μὲ τοὺς Θείους καὶ ἱεροὺς Κανόνες καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ Παράδοση. Διατηροῦσε ἄριστες σχέσεις μὲ τὸ πρωτόθρονο Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, οἱ ὁποῖες συνεχίστηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρα-

---

ἀπὸ τοὺς τελείους καὶ Ἁγίους ὡς ἄκτιστον Φῶς, ὡς Θαβώρειον Φῶς. Αὕτη εἶναι ἡ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τὴν ἐβίωσαν οἱ Ἅγιοι διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Κατὰ τὸν ἅγιο Μάρκο Ἐφέσου τὸν Εὐγενικό, «*καὶ ἡμεῖς μέν, τῆς ἀκτίστου καὶ Θείας φύσεως ἄκτιστον καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν εἶναὶ φαμεν, κατὰ τοὺς Πατέρας· οὗτοι δὲ (οἱ λατινίζοντες) μετὰ τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Θωμᾶ, τὴν μὲν θέλησιν ταὐτὸν τῇ οὐσίᾳ, τὴν δὲ Θείαν ἐνέργειαν κτιστὴν εἶναι λέγουσι, κἄν τε θεότης ὀνομάζοιτο, κἄν τε Θεῖον καὶ ἄϋλον Φῶς, κἄν τε Πνεῦμα Ἅγιον, κἄν τὲ τι τοιοῦτον ἕτερον· καὶ οὕτω κτιστὴν θεότητα καὶ κτιστὸν Θεῖον Φῶς καὶ κτιστὸν Πνεῦμα Ἅγιον τὰ πονηρὰ πρεσβεύουσι κτίσματα*»· βλ. ἁγ. Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ, *Ἐγκύκλιος «τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς γῆς καὶ τῶν νήσων εὑρισκομένοις Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς»*, ἀπὸ: Ἰω. Καρμίρη, *Τὰ δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1960, τόμ. 1, σ. 428.

33. *Μ.Ε.Ε.* (Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια), Ἀθήνα 1926², σ. 739.
34. Βλ. Ἀρχιμανδρίτη Καλλιστου (1959), «Ὁ Πατριάρχης Χρύσανθος [1707-1731]», *Νέα Σιών*, σελ. 427-435 καὶ 482-496.

τίας[35], κατὰ τὴν ὁποία περίοδο κατέστη «*ἀντιλήπτωρ τῶν χειμαζομένων ἐν Ἀνατολῇ Ὀρθοδόξων Πατριαρχείων, ὁσάκις ἐνέκυπτον ζητήματα κανονισμοῦ*»[36].

Μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀντιόχειας καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς Λατίνους, δημιουργήθηκαν πολλὰ προβλήματα γιὰ τὶς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς, ἀφοῦ ἡ πολιτικὴ τῶν Λατίνων ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἐχθρικὴ γιὰ τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία[37]. Μάλιστα, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς ἀπευθύνει ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴ νῆσο Λῆμνο ὄχι μόνο στοὺς Ὀρθόδοξους Ἀντιοχεῖς, ἀλλὰ σ' ὅλους τούς Ὀρθόδοξους Χριστιανούς, ἐν ὄψει τῆς Συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας (1438-39)[38], νὰ ἀποδοκιμάσουν ἀφενὸς τὴν ἑνωτικὴ Σύνοδο τῆς Φερράρας, ἀφετέρου νὰ μεμφθοῦν τοὺς «Γραικολατίνους» (*Οὐνίτες*), ποὺ ἀποτελοῦσαν τοὺς πιὸ ἐπικίνδυνους ἐχθροὺς τῆς Ὀρθοδοξίας[39].

Αὐτὴ περίπου ἦταν ἡ κατάσταση στὶς σχέσεις Λατίνων - Ὀρθοδόξων κατὰ τὸν 18ο αἰώνα, ὅπως καταγράφεται μέσα ἀπὸ τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ ἔτους 1723.

35. Χρυς. Παπαδοπουλου, «Ἡ κατάστασις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὸν ΙΔ' αἰώνα» (ἀνάτυπο ἐκ τοῦ ΙΓ' τόμου τῆς ἐπετηρίδας τῆς *Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*), ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 142.
36. Βαρναβα Τζωρτζατου, *Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῶν Ὀρθοδόξων Πατριαρχείων μετὰ ἱστορικῶν ἀνασκοπήσεων*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου 126, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 105-106.
37. Β. Φειδα, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Β', σ. 570-571 καὶ 623-624, Ἀθήνα.
38. Τὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας εἶχαν ἀποδοκιμάσει (πρὶν τὴν Ἅλωση) καὶ τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καθὼς καὶ τῆς Ρωσίας (μετὰ τὴν Ἅλωση), τὸ 1484. Ἀντίθετα, οἱ Λατῖνοι θεωροῦν τὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας ὡς τὴ μόνη μετὰ τὸ Σχίσμα Οἰκουμενικὴ Σύνοδο· βλ. Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge University Press, 1959.
39. Κ. Γιαννακοπουλου, *Βυζάντιο καὶ Δύση. Ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν ἀμφιθαλῶν στὸν Μεσαίωνα καὶ στὴν Ἰταλικὴ Χερσόνησο (330-1600)*, ἐκδόσεις Ἑστία, Ἀθήνα 1985, σ. 40.

Β) Οἱ Σχέσεις Λατίνων - Ὀρθοδόξων κατὰ τὸν 19ο αἰώνα.

Ἂς δοῦμε, ὅμως, ποιὰ κατάσταση ἐπικρατεῖ ἕναν αἰώνα μετὰ ὡς πρὸς τὶς σχέσεις πάλι μεταξύ Λατίνων - Ὀρθοδόξων. Ὁ Πάπας Γρηγόριος ΙΣΤ' ἀνεβαίνει στὸν θρόνο τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας τὸ ἔτος 1831 (ἕως 1846). Ἦταν ὁ τελευταῖος Πάπας, ποὺ δὲν προερχόταν ἀπὸ τὴν τάξη τῶν Ἐπισκόπων. Στὸ ἔργο του, μὲ τὸν τίτλο «*Ὁ θρίαμβος τῆς Ἁγίας Ἕδρας*» διακήρυττε ὅτι ὁ Πάπας ὡς πραγματικὸς μονάρχης πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἀλάθητος. Ὁ διάδοχός του, Πάπας Πῖος Θ' (1846-1878), κατοχύρωσε συνοδικὰ τὸ ἀλάθητο τῶν Παπῶν. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ἐνισχύθηκε ἰδιαίτερα ὁ παπικὸς συγκεντρωτισμὸς καὶ ἀπαγορεύτηκαν οἱ ἐθνικὲς ἐπισκοπικὲς σύνοδοι[40].

Μετὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους, Ἀμερικανοὶ μισσιονάριοι τὸ 1828 ἔφτασαν στὴν ἐρειπωμένη καὶ ἐρημωμένη, χωρὶς καμία ὑποδομὴ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, Ἑλλάδα, στοχεύοντας, μέσα ἀπὸ τὴν ἵδρυση σχολείων, τὴν ἔκδοση βιβλίων γιὰ μαθητὲς καὶ ἐνηλίκους καὶ τὴν ἐκπαίδευση τῶν γυναικῶν, νὰ προπαγανδίσουν τὶς θρησκευτικές τους δοξασίες. Ἡ παρουσία τους προκάλεσε ὑποψίες καὶ φόβους στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐνῶ συγχρόνως ἐνεργοποίησε ἀμυντικοὺς μηχανισμοὺς στὸ ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα[41].

Κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ., καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, τὸ αἴτημα γιὰ Ἐκπαίδευση προβάλλει ἔντονο ἀπὸ τὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ χρόνια. Οἱ Μισσιονάριοι, ἰδίως στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, ἐπιδιώκουν νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα. Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ

40. Ὁ καθηγητὴς π. Γεώργιος Μεταλληνὸς προσέφερε στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ «Ὀρθοδόξου Τύπου» κριτικὴ παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ προτεστάντη Ἑλβετοῦ θεολόγου August Bernard Hastel «Πῶς ἔγινε ὁ Πάπας Ἀλάθητος»· τὸ κείμενο εἶναι εἰλημμένο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗ», τεῦχος 17.

41. Π. ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ, *Ἀμερικὴ καὶ Προτεσταντισμὸς – Ἡ «Εὐαγγελικὴ Αὐτοκρατορία» καὶ οἱ ὁραματισμοὶ τῶν Ἀμερικανῶν Μισιονάριων γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸν 19ο αἰώνα*, Ἀθήνα 2005.

Ἑταιρεία (1836) θὰ προσπαθήσει νὰ λειτουργήσει ὡς «ἀντίπαλον δέος» στὶς ἐνέργειες τῶν ξένων, στοχεύοντας σὲ μία ὅσο τὸ δυνατὸν ἀμιγῶς ἑλληνοκεντρικὴ Παιδεία. Τὸ Ἀρσάκειο θὰ στελεχώσει μὲ ἀποφοίτους του τὰ σχολεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Παράλληλα, ἐπεκτείνοντας τὸν ἐθνικό του ρόλο μὲ τὴ σύσταση σχολείων σὲ ἀρκετὲς περιοχὲς τῆς Ἐπικράτειας, ὑποκαθιστᾶ τὴν Πολιτεία[42].

Τὸ τελευταῖο διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο μετὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, δυτικοὶ ἱεραπόστολοι, Παπικοὶ καὶ Προτεστάντες, θὰ δημιουργήσουν σφύζουσες ἑστίες δράσης στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ κράτος. Οἱ «διαφωτιστὲς» αὐτοὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ ἀναμορφώσουν τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα. Ὁ ἀποτελεσματικότερος τρόπος πραγμάτωσης τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἦταν ὁ δρόμος τῆς Παιδείας. Ἤδη ἀπὸ τὸ 1827 ἱδρύεται στὴ Σύρο Σχολὴ θηλέων ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Korck[43]. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Σῦρο, σχολεῖα ἱδρύονται στὰ Ἑπτάνησα, στὸν Πόρο καὶ στὸ Λιμένιο (Σπάρτης). Ἐπίσης, στὴν Πάτρα ἀναπτύσσουν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα οἱ Βαπτιστὲς Μισσιονάριοι[44].

Ὁ ἴδιος ὁ Korck μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Καποδίστριας πρόβαλλε συχνὰ ἀντιρρήσεις στὴν κυκλοφορία προτεσταντικῶν φυλλαδίων, ποὺ πρόσβαλλαν τὴ θρησκευτικὴ παράδοση τοῦ λαοῦ[45]. Ἐξ ἄλλου, ὁ Καποδίστριας ἔγραφε στὸν Ἀμερικανὸ μισσιονάριο Rufus Anderson, ὅτι «*οἱ Ἕλληνες θὰ δέχονταν εὐχαρίστως σχολεῖα καὶ ἄλλα, βι-*

42. Δ. Κανελλοπουλου, «Ἡ ἐκπαίδευση τῶν θηλέων, ἡ δράση τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴ μετοθωνικὴ περίοδο καὶ ἡ ἵδρυση τοῦ Ἀρσακείου Πατρῶν», *www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kanellopoulos.htm - 122k -*
43. Ὁ Christian Ludwig Korck (1800-1842) ἦλθε στὴν Ἑλλάδα ὡς μέλος τῆς ἱεραποστολῆς τῆς *Church Missionary Sosiety*. Ὁ Korck παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ διευθυντῆ γιὰ «λόγους ὑγείας» (!) τὸ 1836, ὕστερα ἀπὸ ἔντονη ἀντιπαράθεση μὲ τοὺς συναδέλφους του στὸ Διδασκαλεῖο.
44. Βλ. P. E. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches (1820-1870),* Chicago 1937, p. 124.
45. Βλ. Γράμμα τοῦ Korck ἀπὸ 20.11.1829 στὴν *Church Missionary Society* τοῦ Λονδίνου, ἀπὸ: Γ. Δ. Μεταλληνου, *Τὸ ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἁγ. Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικήν, κατὰ τὸν ΙΘ' αἰώνα*, Ἀθῆναι 2004, σ. 397.

βλία, εἰκόνες, καὶ τέλος κάθε τί, ποὺ δὲν θὰ τοὺς ἀποσποῦσε ἢ δὲν θὰ ὑπονόμευε τὴν πίστη τους στὴν Ἐκκλησία τοῦ Ἔθνους τους».

Τὸ νεοελληνικὸ κράτος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς διαμόρφωσής του δέχεται ξένες ἐπιδράσεις καὶ δείχνει μία «μανία» ἐξευρωπαϊσμοῦ, ἐκδυτικισμοῦ[46]. Ἱεραπόστολοι παπικοὶ καὶ ἰδιαίτερα προτεστάντες μισσιονάριοι, διεισδύουν στὴ διαμόρφωση τοῦ νεοελληνικοῦ βίου μέσω τῆς Παιδείας. Ἔτσι, ἐλεύθεροι καὶ νομικὰ κατοχυρωμένοι ἱδρύουν, ἐποπτεύουν, διευθύνουν σχολεῖα ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῶν δικῶν τους κοινωνιῶν. Ἐκδίδουν καὶ μεταφράζουν βιβλία στὴν ἁπλῆ νεοελληνικὴ γλώσσα, ἀκόμα καὶ βιβλία ὕμνων καὶ τραγουδιῶν[47].

Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος ποὺ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ ΣΤ' τὸ 1836[48] μὲ Ἐγκύκλιό του στηλιτεύει τοὺς προπαγανδιστικῶς καὶ προσηλυτιστικῶς δρῶντες στὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολὴ Διαμαρτυρόμενους ἱεραπόστολους καὶ ἀναφέρει ὅτι οἱ μισσιονάριοι ἐπιχείρησαν μὲ ὅλους τοὺς τρόπους νὰ εἰσέλθουν στὴν Ἑλλάδα, γιατρεύοντας δωρεάν, διδάσκοντας ἀμισθὶ καὶ χαρίζοντας ἢ πουλώντας σὲ ἐλάχιστη τιμὴ βιβλία, προσπαθώντας ἔτσι νὰ κερδίσουν τὴν εὔνοια τῶν Ὀρθοδόξων. Σίγουρα πολλὰ ἀπὸ ὅσα ἀναφέρει, δὲν ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὴν πραγματικότητα, δίνουν ὡστόσο τὸ στίγμα τῆς στάσης τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξαπλωτικῆς στάσεως θεμελιώνεται ἀπὸ τὸν Κύριλλο Λούκαρι (1572-1638) πρὸς διείσδυση στὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Οἱ μισσιονάριοι, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν τραγικὴ θέση τοῦ ὑπόδουλου Ὀρθόδοξου Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐξαπέστειλαν σμήνη φανατικῶν Μισσιοναρίων Ἄγγλων Ἱεραποστόλων, Ἀμερικανῶν, Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, μὲ στόχο τὴ διάδοση τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, μὲ σκοπὸ τὴν ἐκ τῶν κάτω μεταρ-

46. Γ. Δ. Μεταλληνου, *Παράδοση καὶ ἀλλοτρίωση*, ἔκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1989, σ. 260.

47. Βλ. ἔνθ' ἀν., σ. 310-318.

48. «*Ἐγκύκλιος Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐπιστολή, παραινετικὴ πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξους, εἰς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν, ἐκδοθεῖσα καὶ διακηρυχθεῖσα παρὰ τοῦ παναγιωτάτου καὶ θειοτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Γρηγορίου ΣΤ΄ καὶ τῆς περὶ αὐτὸν Ἱερᾶς Συνόδου, ἐν Κων/πόλει ἀωλη΄*».

ρύθμιση τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Ὡς μέσα ἐπίτευξης τοῦ σκοποῦ τους χρησιμοποίησαν τὴ μετάφραση τῆς Γραφῆς, τὴ διοργάνωση θρησκευτικῶν διαλέξεων, τὴ δαπάνη ἄφθονων χρημάτων πρὸς τοῦτο, τὴν ἵδρυση σχολείων κ.τ.λ.

Μπροστὰ σὲ αὐτὴν τὴν κατάσταση, ποὺ δημιουργήθηκε, ἀντιδρᾶ ἡ Ἱ.Σ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ λαός, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' (1835- 1840 καὶ 1867- 1871), ὁ Κλῆρος καὶ ὁ Τύπος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ματαιώσουν τὰ σχέδια τῶν Διαμαρτυρομένων περὶ ἐκπροτεσταντισμοῦ τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, ἦταν νὰ ἐκδοθεῖ ἡ Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1836. Ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1836 τοῦ Πατριάρχη Γρηγορίου ΣΤ' ἀναφέρεται στὶς πρακτικὲς διαφορὲς τῶν Ὀρθοδόξων – Προτεσταντῶν καὶ λιγότερο στὶς θεωρητικές, διότι οἱ πρακτικὲς διαφορὲς ἦταν περισσότερο προσιτὲς στὸν λαό, ὅπως περὶ ἁγίων Εἰκόνων, λειψάνων, μνημόσυνων, νηστειῶν, μοναχικοῦ βίου κ.τ.λ. Ἔτσι, ἀπέτυχαν τότε οἱ προσηλυτιστικὲς προσπάθειες τῶν Διαμαρτυρομένων, γι' αὐτὸ στὶς διάφορες Οἰκουμενικὲς Κινήσεις ἐπανειλημμένα ζήτησε τοῦτο ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἡ Ἐγκύκλιος αὐτὴ τοῦ ἔτους 1837 δημοσιεύτηκε στὴν Ἀθήνα, μεταφράστηκε καὶ ρωσιστί καὶ γερμανιστί[49].

Ἐπακολούθησε καὶ Ἐγκύκλιος παραινετικὴ περὶ ἀποφυγῆς ἑτεροδιδασκαλίας *ἀωλθ'* (1838). Ἂς δοῦμε, ὅμως, ἀναλυτικότερα τὸ κείμενο τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ ἔτους 1836.

Τὸ κυρίως κείμενο τῆς Ἐγκυκλίου (ἐδῶ γίνεται μία εἰσαγωγὴ γιὰ τοὺς αἱρετικοὺς) ἀναφέρεται στὰ παρακάτω θέματα: α) Λούθηρος καὶ οἱ συναφεῖς αἱρέσεις του, β) τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῶν λουθηρανικῶν αἱρέσεων, γ) Ζβίγγλιος καὶ οἱ συναφεῖς αἱρέσεις του, δ) Καλβῖνος καὶ οἱ συναφεῖς αἱρέσεις του, ε) Σωκῖνοι καὶ οἱ συναφεῖς αἱρέσεις τους, στ) σημερινὲς αἱρέσεις καὶ οἱ ἐπιβουλές τους, ζ) πρὸς τοὺς ἀποστόλους τῶν σημερινῶν αἱρετικῶν, η) διαταγὲς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου, θ) συμβουλὲς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τῶν ἄλλων Παροικιῶν, ι) προτροπὴ πρὸς τοὺς ἁπαντα-

49. Σημειώνεται, ἐπίσης, ὅτι στὶς 19 Δεκεμβρίου 1839 ἐξέδωσε Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ ἐγκύκλιο («*Περὶ τῆς νεωστὶ ἀναφανείσης ἀντιχρίστου διδασκαλίας τοῦ Θεοσεβισμοῦ*») ἐναντίον τοῦ Θεόφιλου Καΐρη καὶ τῆς διδασκαλίας του.

χοῦ Ὀρθοδόξους Ἀρχιερεῖς καὶ Ἱερεῖς, ια) νουθεσίες πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξους, καὶ ιβ) ζητήματα ὡς πρὸς τὶς σχέσεις προσηλύτων καὶ Ὀρθοδόξων ἤδη Χριστιανῶν.

Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς Ἐγκυκλίου γίνεται λόγος γενικὰ γιὰ τὶς αἱρετικὲς διδασκαλίες τῶν σημερινῶν αἱρετικῶν, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ δόλιους καὶ ἐπιτήδειους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ ὀπαδούς τῶν Λουθήρου, Καλβίνου, Σωκίνων καὶ ἄλλων πολλῶν αἱρετικῶν. Οἱ ἴδιοι λέγουν (ἀναφέρει ἡ Ἐγκύκλιος) ὅτι τὴ στέγη τῆς Βαβυλώνας[50] κατεδάφισε ὁ Λούθηρος, τὰ τείχη της ὁ Καλβῖνος καὶ τὰ θεμέλιά της οἱ Σωκῖνοι. Συγκεκριμένα, τὸ κυρίως κείμενο τῆς Ἐγκυκλίου ἀναφέρεται στὰ παρακάτω θέματα καὶ τὰ ὁποῖα ἀναλύουμε:

Α) Περὶ Λουθήρου καὶ τῶν αἱρέσεών του (βίος Λουθήρου).

Ὁ Λούθηρος ἦταν ἱερομόναχος καὶ διῆγε κατ' ἀρχὴν βίο σεμνό. Τὸ ἔτος 1525 νυμφεύεται τὴ μοναχὴ Κατερίνα. Ἡ διδασκαλία του, ἀναφέρει ἡ Ἐγκύκλιος, εἶναι ἐχθρικὴ πρὸς τὸν Μοναχισμὸ καὶ διακωμωδεῖ τὶς μοναχικὲς ἐπαγγελίες. Δὲν δέχεται τὸ αὐτεξούσιο στὸν ἄνθρωπο (δηλαδὴ υἱοθετεῖ τὸν Ἀπόλυτο Προορισμὸ) καὶ διακηρύσσει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ σωθεῖ μόνον μὲ τὴν πίστη του καὶ ὄχι μὲ τὰ ἔργα του. Δέχεται μόνο τὴν Ἁγία Γραφὴ καὶ ὄχι καὶ τήν ἱερά Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὰ Μυστήρια δέχεται μόνον δύο, τὸ Βάπτισμα καὶ τὴ Θ. Εὐχαριστία, γιὰ τὴν ὁποία πιστεύει ὅτι δὲν γίνεται *μεταβολή* τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἄρτου.

Β) Ἀποτελέσματα αἱρέσεων Λουθήρου.

Ἡ Ἐγκύκλιος, μὲ λίγα λόγια, ἀναλύει τὴ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου, τονίζοντας ὅτι:

50. Ὡς «Βαβυλὼν» χαρακτηρίζεται ἡ Ἐκκλησία, σύμφωνα μὲ τὶς *Αποστολικές Παραδόσεις*.

1) εἶναι διδασκαλία φθοροποιός, ἀφενὸς θρησκευτική, διότι ἀναιρεῖ τὴν οὐσία τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἀφετέρου πολιτική, διότι εἰσάγει τὴ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν καὶ παροτρύνει τὴν παράβαση τῶν νόμων,
2) εἶναι διδασκαλία ποὺ δίνει ἐλευθερία στὰ πάθη, παραλείπει ὅλα τὰ ἐγκλήματα, καὶ ἐμποδίζει τοὺς ἀγῶνες τῶν λαῶν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς, καὶ
3) εἶναι διδασκαλία ποὺ ἀποτινάζει τὸν χρηστὸ ζυγὸ τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ, διότι τὸν θεωρεῖ πολὺ βαρύ, γιὰ νὰ τὸν ὑπομένει ὁ πιστὸς καὶ ὡς ἐκ τούτου προξένησε μεγάλη ζημιὰ στὸν Κλῆρο καὶ τὸν λαό. Σὲ τοῦτο συνετέλεσε ἡ ἀμάθειά τους σὲ βασικὰ θέματα Πίστεως.

Οἱ αἱρετικοὶ αὐτοί, συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος, εἶναι πλήρεις κακίας καὶ ὑποκρίσεως, διότι ἰσχυρίζονται δῆθεν ὅτι θὰ διορθώσουν τὴ διαφθορὰ στὴν Ἐκκλησία, ἐνῶ κατορθώνουν τὸ ἀντίθετο. Ἀπὸ τὸ σχολεῖο τοῦ Λουθήρου ἐξῆλθαν ἄλλες 200 αἱρέσεις καὶ φατρίες, ἀντιφατικὲς μεταξύ τους, ποὺ προξενοῦν μεγάλο κακὸ στὸ πλήρωμα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Γ) Περὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τῶν αἱρέσεών του.

Μεταξὺ τῶν φατριῶν τοῦ Λουθήρου, συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος, κατατάσσεται καὶ ὁ Ζβίγγλιος, ὁ ὁποῖος ἦταν στὴν ἀρχὴ στρατιωτικὸς καὶ ἔπειτα ἔγινε ἱερομόναχος. Ἡ Ἐγκύκλιος τὸν ἀποκαλεῖ πνεῦμα περιορισμένο καὶ διεφθαρμένο. Ἀποδίδει τὰ πάντα στὸ αὐτεξούσιο καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζεται μόνος του, χωρὶς τὴ Θεία Χάρη. Γιὰ τὸ μυστήριο τῆς Θ. Εὐχαριστίας δὲν δέχεται τὴ *μετουσίωση*, οὔτε τὴν πραγματικὴ ὕπαρξη Χριστοῦ, ὅπως ὁ Λούθηρος, ἀλλ' ἁπλῆ εἰκόνα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη καὶ οἱ εἰδωλολάτρες θὰ εἰσαχθοῦν στὸν Παράδεισο ἰσχυρίζεται.

Δ) Περὶ τοῦ Καλβίνου καὶ τῶν αἱρέσεών του.

Συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος γιὰ τὸν Καλβῖνο, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πλέον αἱρετικὸς καὶ ἐπικίνδυνος καὶ φθοροποιὸς ὅλων. Ἡγήθηκε φατρίας

Λουθηρανῶν. Δὲν ἀναγνωρίζει λατρεία, οὔτε ἱεραρχικὴ ἐξουσία, δηλαδὴ οὔτε Πατριάρχες, Ἀρχιερεῖς, Ἱερεῖς, Εἰκόνες, Ἑορτές, θρησκευτικὲς τελετές. Δίδαξε στὴ Γενεύη τῆς Ἐλβετίας. Πεθαίνει τὸ ἔτος 1954 σὲ ἡλικία 54 ἐτῶν.

Ε) Περὶ τῶν Σωκίνων καὶ τῶν αἱρέσεών τους.

Ἀποκαλεῖται ὡς ὀλεθριότατη αἵρεση, διότι ριζικὰ ἀνατρέπει ὅλη τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὸν Χριστιανισμό. Ἐπαγγέλλεται τὴν ἀσέβεια. Ἡγέτες τῆς αἱρέσεως αὐτῆς ἦταν: 1) ὁ Μιχαὴλ Σερβέτος, ὁ ὁποῖος δίδαξε τὸ 1531 καὶ πολέμησε τὸν ἕνα μόνον καὶ τρισυπόστατο Θεό καὶ 2) οἱ δύο Σωκῖνοι, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ διδασκαλία τους εἶναι ἀντίθετοι μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες, τὰ θαύματα, τὴν Ἁγία Τριάδα, τὰ δόγματα, τὴν ἔνσαρκο Οἰκονομία, τοὺς Ἁγίους κ.τ.λ. Καυχῶνται ὅτι ἐπαγγέλλονται τὸ φῶς, ἀλλὰ βρίσκονται στὸ σκότος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λουθήρου, ὅπως ἀναφέρει ἡ Ἐγκύκλιος.

ΣΤ) Περὶ τῶν σημερινῶν αἱρετικῶν καὶ τῶν ἐπιβουλῶν τους.

Οἱ σημερινὲς αἱρέσεις, συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος, προσλαμβάνουν διάφορα σχήματα, προσποιοῦνται φιλανθρωπίες, ἐπαγγέλλονται σοφία καὶ Παιδεία, ὑπόσχονται εὐεργεσίες, περιφέρονται ἄλλοτε ὡς ἰατροί – ἀνάργυροι, ἄλλοτε ὡς ἔμποροι καὶ ἄλλοτε ὡς Ἀπόστολοι καὶ Διδάσκαλοι, δαπανοῦν χρήματα γιὰ ἐκτύπωση βιβλιαρίων καὶ πολεμοῦν, εἴτε εὐθέως, εἴτε ἐκ πλαγίου τὰ δόγματα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἐπίσης, στρέφονται κατὰ τοῦ μοναχικοῦ Τάγματος. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος, ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία στηλιτεύει τὰ ἐχθρικά τους Κινήματα καὶ τὴν ἄδικη καὶ μέγιστη παρανομία ποὺ κατεργάζονται ἐθνικῶς καὶ θρησκευτικῶς, τὰ ὁποῖα (Κινήματα) μολύνουν τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

Ζ) Πρὸς τοὺς Ἀποστόλους τῶν σημερινῶν αἱρετικῶν.

Ἀπευθύνεται ἡ Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς καὶ τοὺς προτρέπει νὰ ἀφήσουν τὸν προσηλυτισμὸ σὲ βάρος τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, νὰ ἀφήσουν ἐνέργειες, ὅπως διανομή, μεταφορὰ γραφῶν, βιβλιαρίων καὶ ἄλλων μέσων. Ἐπίσης, τοὺς στηλιτεύει νὰ ἀφήσουν ἥσυχους τούς Ὀρθοδόξους νὰ πρεσβεύουν τὴ θρησκεία τῶν προγόνων τους, ὅπως μέχρι σήμερα ἔκαναν, καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἔκδοση βιβλιαρίων, ποὺ διαβάλλουν τὴ θρησκεία τῶν πατέρων τους καὶ τὴ δημιουργία σχολείων ἐναντίον τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῶν ποιμένων της. Ἀκόμη δέ, νὰ παύσουν νὰ συκοφαντοῦν τὴν Ὀρθοδοξία καὶ νὰ σεβαστοῦν τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνῶν καὶ τὰ προνόμιά τους.

Η) Διαταγὲς στοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου.

Πρὸς ἀντιμετώπιση τῆς ὅλης αὐτῆς καταστάσεως ἡ Ἐγκύκλιος προτείνει τὰ ἑξῆς:

1. νὰ συσταθεῖ σὲ κάθε παροικία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ἐκκλησιαστικὴ πνευματικὴ Ἐπιτροπή, ὥστε νὰ δίδει τὶς ἀπαραίτητες καὶ κατάλληλες κάθε φορὰ ὁδηγίες,
2. οἱ γονεῖς νὰ μὴ στέλνουν τὰ παιδιά τους σὲ ἑτερόδοξα σχολεῖα, ἀλλὰ ἀπεναντίας προτρέπει τοὺς ποιμένες νὰ διδάσκουν τὴν ἱερὰ θρησκεία καὶ νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ φόβο Θεοῦ,
3. οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Παιδείας καὶ νὰ προστατεύουν τοὺς ἐνάρετους θεοσεβεῖς διδασκάλους, καὶ
4. τέλος, ἐπειδὴ τὸ κακὸ εἶχε παραγίνει καὶ δὲν μποροῦσε μὲ ἄλλο τρόπο νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ κατάσταση μὲ τὰ προπαγανδιστικὰ ἔντυπα τῶν αἱρετικῶν, ἡ Ἐγκύκλιος προτρέπει τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου νὰ συγκεντρώσουν τὰ διεφθαρμένα βιβλιάρια ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Ὀρθοδόξων καὶ νὰ δίδουν βιβλία Ὀρθόδοξων διδασκάλων. Ἀκόμη, νὰ συγκεντρώσουν ὅλες τὶς μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅσες ἀπὸ αὐτὲς λογίζονται ὡς ἀπαράδεκτες.

Θ) Συμβουλὲς πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς ἄλλων Παροικιῶν.

Ἐπειδὴ αὐτοὶ οἱ ψευδαπόστολοι, οἱ αἱρετικοί, ἔχουν ἐξαπλωθεῖ σ' ὅλην τὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολὴ καὶ προπαγανδίζουν ἀσύστολα ὄχι μόνον στὶς παροικίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ, γι' αὐτό, συμβουλεύει ἡ Ἐγκύκλιος τοὺς συναδέλφους καὶ συλλειτουργοὺς νὰ προσέχουν καὶ νὰ παίρνουν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἀπόκρουση αὐτῶν τῶν φοβερῶν λύκων.

Ι) Προτροπὴ πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξους Ἀρχιερεῖς – Ἱερεῖς.

Προτρέπει ἡ Ἐγκύκλιος τοὺς ἱερωμένους, ἀναφέροντας ὅτι «*ἐμεῖς ὑποσχεθήκαμε στὸν Θεὸ νὰ διαφυλάξουμε ἀκέραιη, ἀκαινοτόμητη τὴν Ὀρθοδοξία, ὅπως τὴν παραλάβαμε ἀπὸ τοὺς προκατόχους μας…*» καὶ συνεχίζει νὰ διακηρύττει μὲ παρρησία ὅτι «*θὰ εἶναι μεγάλη ντροπὴ σὲ μᾶς ὅλους, ἂν ὁ Λουθηρο-Καλβινισμὸς εἰσαχθεῖ καὶ προοδεύσει στοὺς Ὀρθόδοξους λαούς, ὁ ὁποῖος μηχανευόμενος παντοίους τρόπους, θέλει νὰ διαφθείρει τὸν Ὀρθόδοξο λαὸ μὲ τὰ αἱρετικά του φρονήματα, ὕπουλα δρώντας*». Προτρέπει, ἐπίσης, ὅλους τούς Ὀρθοδόξους Ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς νὰ μὴ εὐνοοῦν τοὺς δολίους σκοπούς τους, γιὰ νὰ μὴ μᾶς θεωροῦν εἴτε ἀμαθεῖς καὶ ἀπαίδευτους, εἴτε ἀδιάφορους καὶ ἀμελεῖς.

ΙΑ) Νουθεσίες πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθόδοξους Λαούς.

Ἀπευθύνει, ἐπίσης, προτροπὲς καὶ παραινέσεις καὶ σ' ὅλο τὸ πλήρωμα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὸν λαό, καὶ τοὺς ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐπίβουλους ἐχθροὺς τῆς ἀμώμητης Πίστεώς μας.

Συνεχίζει δὲ ἡ Ἐγκύκλιος ὅτι εἶναι ντροπὴ αὐτὴ ἡ Πίστη ποὺ ἀποκάλυψε ὁ Θεός, καὶ κηρύχθηκε ἀπὸ τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, στερεώθηκε μὲ μάρτυρες, μὲ θαύματα, διαφυλάχτηκε ἀπὸ τόσες αἱρέσεις, θριάμβευσε κατὰ τόσων ἐχθρῶν, μετὰ ἀπὸ τόσους αἰῶνες διασώθηκε σώα καὶ ἄσπιλη, νὰ τὴν ἀφήσουμε, γιὰ νὰ ἀκολουθή-

σουμε τὸν Λούθηρο καὶ τὸν Καλβῖνο, οἱ ὁποῖοι ἀναθεματίστηκαν ἀπὸ τὶς ἅγιες καὶ Οἰκουμενικὲς Συνόδους.

Ἔτσι, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν αὐτά, θὰ πρέπει, συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος, νὰ ὑπακούσετε στὶς δικές μας συμβουλές, νὰ πράξετε, ὅσα σᾶς λέμε, νὰ προφυλάξετε τοὺς ἑαυτούς σας καὶ τὰ τέκνα σας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς αἱρετικούς, νὰ προσέχετε καὶ ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς σας, ποὺ πλανήθηκαν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ψευτοδιδασκάλους, οἱ ὁποῖοι εἶναι χειρότεροι καὶ ἄξιοι καταφρονήσεως, καὶ ἂν ἀκόμα εἶναι συγγενεῖς ἢ φίλοι.

ΙΒ) Πρὸς τοὺς προσήλυτους καὶ τοὺς ὁμογενεῖς μας ἢ ὅσους συντάσσονται μὲ αὐτοὺς τοὺς νέους αἱρετικούς.

Ἡ Ἐγκύκλιος γνωστοποιεῖ στοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξους ὅτι θὰ ληφθοῦν ὅλα τὰ μέσα καὶ συγκεκριμένα εἴτε θὰ διορθώσουμε καὶ θὰ ἀνακαλέσουμε στὴν εὐθεῖα ὁδὸ τοὺς πεπλανημένους, εἴτε ὅλα τὰ σάπια μέλη θὰ ἀποκόψουμε, ἀποβάλλοντάς τα ἀπὸ τὴν ὁλομέλεια τῶν πιστῶν. Ἡ Ἐκκλησία, ὅσους ἀπὸ ἄγνοια πλανήθηκαν καί, ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀπαλλάξει αὐτοὺς ἀπὸ τὴ βαρύτατη ἐνοχή, ἀπονέμει ἄφεση. Γι' αὐτό, συμβουλεύει τοὺς κατὰ τόπους Πατέρες νὰ λύσουν αὐτοὺς ἀπὸ τὴ θανάσιμη ἁμαρτία, ἐφόσον ἐξομολογηθοῦν, ἔτσι ὥστε κι' ἐμεῖς νὰ τοὺς δεχθοῦμε στὶς ἀγκάλες μας σὰν τέκνα ἀγαπητὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Τελειώνοντας ἡ Ἐγκύκλιος μὲ τὴ σύμφωνη κοινὴ γνώμη τῶν Πατριαρχῶν, Ἀλεξανδρείας κ. Ἱεροθέου, Ἀντιοχείας κ. Μεθοδίου καὶ Ἱεροσολύμων κ. Ἀθανασίου, καὶ λοιπῶν ἁγίων Πατριαρχῶν προκατόχων, ἀποφάνθηκε συνοδικά, γιὰ νὰ ἀποκρουσθεῖ ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος πρὸς γνώση καὶ ὁδηγία τῶν Ὀρθοδόξων ποιμένων καὶ λαῶν.

Μὲ τὴν Ἐγκύκλιο αὐτὴν ἐκφράζεται ἡ ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπικρατήσει ἡ γαλήνη στὴν Ἐκκλησία, τὴν ὁποία διατάραξαν οἱ ἀναφανέντες αἱρετικοί, καὶ συμβουλεύει ὅλοι νὰ ἐκτελέσουν πρόθυμα ὅσα ὁ Κύριος ὑπαγορεύει πρὸς στήριγμα τῆς Ὀρθοδοξίας, καὶ νὰ δείξουν οἱ Χριστιανοὶ ὅτι εἶναι γνήσιοι Ὀρθόδοξοι καὶ πιστὰ τέκνα τῆς Ὀρθοδοξίας.

ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οἱ Ἐγκύκλιοι τοῦ 1722 καὶ τοῦ 1836, μὲ διαφορὰ 114 ἐτῶν, κατὰ τοὺς 18ο καὶ 19ο αἰῶνες, ἀποτελοῦν τρανὴ ἀπόδειξη ὅτι δὲν ἔσβησε ἡ Ὀρθόδοξη Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπεναντίας μέσα σὲ ὅλα αὐτὰ γαλουχήθηκε καὶ ἐξῆλθε ἰσχυρότερη, σ' αὐτὰ τὰ δύσκολα χρόνια. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία, ὅσο περισσότερο μάχεται καὶ πολεμᾶται, τόσο περισσότερο ἀνδρώνεται καὶ ὀρθοποδεῖ.

Πράγματι, οἱ μισσιονάριοι κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ πρὸ προηγούμενου αἰώνα (ἀρχὲς 19ου αἰώνα), σκέφθηκαν ὅτι τότε ἦταν ἡ εὐκαιρία νὰ ἁλωθεῖ, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ἡ Ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Μετὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ τὴ δημιουργία ἀνεξάρτητου Κράτους, ἦταν εὐκαιρία νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα κράτος μὲ εὐρωπαϊκὸ προσανατολισμό, σύμφωνα μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα, ὄχι μόνο κρατικά, ἐθνικά, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικά, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὶς προτεσταντικὲς ἰδέες τῆς Δύσης.

Ἔτσι, λοιπόν, ρίχτηκαν στὴ μάχη οἱ Μισσιονάριοι, νὰ κατασπαράξουν τοὺς Ὀρθόδοξους Χριστιανοὺς καὶ τὴν Ὀρθόδοξη Παράδοση τῶν Πατέρων τους. Παρὰ ταῦτα, ὅμως, δὲν τὰ κατάφεραν. Ἡ Ὀρθοδοξία πολεμούμενη, ἐνισχύεται περισσότερο.

Ἡ ἀντίδραση στὴν Ἑλλάδα εἶναι πιὸ ἐμφανής, ἰδίως μετὰ τὸ 1850, δηλ. 14 χρόνια μετὰ τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ Πατριάρχη (τὸ ἔτος 1836) καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὶς ἀπόψεις τοῦ Μακρυγιάννη σχετικὰ μὲ τὸν ρόλο τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὰ πολιτικὰ τεκταινόμενα τῆς χώρας μας καὶ τὴν παρασκηνιακὴ δράση τους, ἀλλὰ καὶ τὸ κήρυγμα τῶν λαϊκῶν διαφωτιστῶν Παπουλάκου καὶ Φλαμιάτου, πού, ὅπως φαίνεται, εἶχε ἀποτέλεσμα. Τὸ 1854, ὑπουργικὴ ἐγκύκλιος ὁρίζει νὰ γίνεται στὰ σχολεῖα, τουλάχιστον μία φορὰ τὴν ἑβδομάδα, ἀνάγνωση τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν ἀπὸ τὰ Μηναῖα. Παράλληλα, ὑπάρχει πρόταση τοῦ Δημ. Στρούμπου (1855)[51] νὰ

51. Δ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ ἐκπαίδευση τῶν θηλέων, ἡ δράση τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴ μετοθωνικὴ περίοδο καὶ ἡ ἵδρυση τοῦ Ἀρσα-

προτιμῶνται ἱερεῖς ὡς δάσκαλοι. Τέλος, τὸ 1857 εἰσάγεται ὁ θεσμὸς τοῦ ἐκκλησιασμοῦ τῶν μαθητῶν τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς γιορτές.

Παρόλο ποὺ οἱ Προτεστάντες κατηγοροῦνται γιὰ προσηλυτισμό, ὅμως τὰ σχολεῖα τους προσελκύουν τὶς κόρες εὐκατάστατων καὶ μορφωμένων Ἑλλήνων τοῦ ἐλεύθερου κράτους καὶ τῆς Διασπορᾶς[52]. Οἱ λεγόμενες «Μεγάλες Δυνάμεις» δὲν ἀρκοῦνται στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολεμική τους ἰσχύ, ἀλλὰ «*προσπαθοῦν νὰ ξοδεύουν γιὰ τὸν χρησιμοθηρικὸ διεθνισμὸ τῆς γλώσσας τους καὶ τὴ διάδοση τῆς Παιδείας τους σὲ ὅλες τὶς χῶρες καὶ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἱεραποστολῶν τους*»[53].

Ἡ συνείδηση, θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ, τῶν Ἑλλήνων ἀρχίζει νὰ διαβρώνεται μέσω τῆς Ἐκπαίδευσης, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκπαίδευση στὰ ἀστικὰ κέντρα, ὅπως Ἀθήνας, Πάτρας, Σύρου, Χανίων, Σπάρτης, Κέρκυρας κ.λπ. γίνεται στὴ βάση τῶν δυτικῶν προτύπων ὑπὸ τὴν καθοδήγηση, ἐπίβλεψη, προγραμματισμὸ κ.λπ. ἱεραποστόλων, κυρίως Προτεσταντῶν[54].

Ἡ ἀντίδραση ἄρχισε περὶ τὸ 1840 καὶ κορυφώνεται τὸ 1850. Ὅμως, ἤδη ἡ πρώτη γενιὰ μετὰ τὴν ἐπανάσταση ἔχει μπολιαστεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Δύσης καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τῶν ἐνεργειῶν ὅσων μολύνθηκαν πνευματικὰ φθάνουν σχεδὸν μέχρι τὶς μέρες μας[55]. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία πρὸς τὴ βιομηχανική, τὴν τεχνοκρατούμενη κοινωνία, συνοδεύεται μὲ τὴν ἔντονη διείσδυση τῆς Δύσης στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Ἀναπόφευκτα, συνέπειες εἶχε τοῦτο καὶ στὶς σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν[56].

κείου Πατρῶν», *http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kanellopoulos.htm*

52. Βλ. Γ. Πετροπουλου, *Πολιτικὴ καὶ συγκρότηση κράτους στὸ ἑλληνικὸ Βασίλειο (1833-1843)*, τόμ. Α'-Β', Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθν. Τράπεζας, Ἀθήνα 1985-1986, σελ. 346-349 καὶ 563 κ.ἑξ.
53. Βλ. Χρ. Γιανναρα, *Ἡ νεοελληνικὴ ταυτότητα*, Ἀθήνα, 1978, σ. 82.
54. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνου, ὅ.π., σ. 287-300.
55. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνου, ὅ.π., σ. 301-303.
56. Βλ. Ν. Σαρρη, «Νοηματοδότηση καὶ ἀξιοποίηση στοιχείων τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας στὴν ἐποχή μας», στὸ: *Παραδοσιακὸς χορὸς καὶ λαϊκὴ δημιουργία*, ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1999, σελ. 41-46, Β. Φιλια, *Κοινωνιολογία τῆς Ὑπανάπτυξης*, ἔκδ. Σύγχρονη ἐποχή, Ἀθήνα 1996, σ. 17-24.

Ἡ κατάσταση σήμερα στὶς σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν ἔχει ὅμως ἀλλάξει; Ποιὰ ἡ θέση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας σήμερα στὰ θέματα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα;

Σημεῖο-σταθμός στὴν προσπάθεια αὐτὴν ἦταν ἡ πρώτη —ἔπειτα ἀπὸ πέντε αἰῶνες «σιωπῆς»— συνάντηση Πάπα καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη, ποὺ ἔγινε στοὺς Ἁγίους Τόπους τὸ 1964, μὲ πρωταγωνιστὲς τὸν Παῦλο ΣΤ' καὶ τὸν Ἀθηναγόρα[57]. Ἀπὸ τότε καὶ παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς δυσκολίες, οἱ πνευματικοὶ ἡγέτες τῶν «δύο πνευμόνων» τοῦ Χριστιανισμοῦ (Δυτικοῦ καὶ Ἀνατολικοῦ), ὑποστηρίζουν τὴν ἀνάγκη ἐπίλυσης τῶν διαφορῶν μέσω τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου, ποὺ ὡς στόχο ἔχει τὴν πλήρη ἑνότητα τοῦ διαιρεμένου Σώματος τοῦ Χριστοῦ.

Τὸ ἔτος 1979 ἐγκαινιάστηκε ἕνας νέος διάλογος μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία[58]. Τὸ ἴδιο ἔτος, ἱδρύθηκε ἡ Διεθνὴς Μεικτὴ Ἐπι-

57. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1951, ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας μὲ Ἐγκύκλια Πατριαρχικὰ Γράμματα πρὸς τοὺς Μακαριωτάτους Πατριάρχες καὶ τοὺς Προέδρους τῶν Ὀρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ἀνακοινώνει ὅτι τὸ ζωτικοτάτης σημασίας θέμα γιὰ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, δηλαδὴ ἡ σύγκληση τῆς Πανορθόδοξης Προσυνόδου, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολεῖ πάντοτε τὸν Οἰκουμενικὸ Θρόνο, γι' αὐτὸ καὶ μὲ ἀπόφαση τῆς Ἱερᾶς αὐτοῦ Συνόδου θέτει ἐκ νέου τὸ θέμα αὐτὸ στὴν κρίση τους. Οἱ ἐπίσημες ἐπισκέψεις στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες Ἀντιοχείας Θεοδόσιο, Ἱεροσολύμων Βενέδικτο, Σερβίας Γερμανὸ καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Θεόκλητο, ποὺ πραγματοποιήθηκαν τὸ 1959, γιὰ ἐπαφὲς καὶ συνομιλίες μὲ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, καθὼς καὶ ἡ Ἱερὴ Πορεία, ποὺ πραγματοποίησε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας πρὸς τὰ ἀρχαῖα Ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, περιλαμβάνονται μέσα στὸ προπαρασκευαστικὸ στάδιο τῆς σύγκλησης τῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης (*http://www.cmkon.org/index.htm*).

58. Βλ. Στυλ. Παπαδοπουλου, *Ὁ θεολογικὸς διάλογος ὀρθοδοξίας καὶ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ*, Ἀθήνα 1981, σ. 19. Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖται σήμερα ἀπὸ ἕνδεκα (11) Καθολικὲς Ἐπισκοπὲς, ποὺ διακρίνονται στὶς ἀναγνωρισμένες καὶ τὶς μὴ ἀναγνωρισμένες ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Οἱ τελευταῖες δὲν ἀναγνωρίζονται, ἐπειδὴ ἡ σύστασή τους ἔγινε μετὰ τὸ 1830, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι τὸ Πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου τοῦ 1830 ἀφοροῦσε μόνο στὶς μέχρι τότε ὑφιστάμενες Καθολικὲς ἐπαρχίες. Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία περιλαμβάνει τὶς ἑξῆς Ἀρχιεπισκοπὲς καὶ Ἐπισκο-

τροπὴ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ τῆς Ὀρθόδοξης καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ διάλογος αὐτὸς βρίσκεται σὲ μία

πές: Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν (ἱδρύθηκε τὸ 1835 καὶ περιλαμβάνει τὴν Ἀθήνα, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα), Ἀρχιεπισκοπὴ Ρόδου (ἱδρύθηκε τὸ 1897 καὶ περιλαμβάνει τὰ Δωδεκάνησα, τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Νάξου-Τήνου καὶ τὰ νησιὰ Νάξο, Πόρο, Ἀντίπαρο, Ἀμοργό, Τῆνο, Μύκονο, Ἄνδρο καὶ Δῆλο· παράλληλα, λειτουργεῖ ὡς Μητρόπολη γιὰ ὅλο τὸ Αἰγαῖο), Ἐπισκοπὴ Χίου (ἱδρύθηκε τὸν 13ο αἰώνα· περιλαμβάνει τὰ νησιὰ Χίο, Μυτιλήνη, Σάμο καὶ τὰ ὑπόλοιπα νησιὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου), Ἀρχιεπισκοπὴ Κέρκυρας (καλύπτει τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου, Ἀποστολικὸ Βικαριάτο Θεσσαλονίκης· ἱδρύθηκε τὸ 1926. Σύμφωνα μὲ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐπαρχία αὐτὴ δὲν πληροῖ ὅλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ σὲ αὐτοτελῆ Ἐπισκοπή), Ἐπισκοπὴ Σύρου (ἱδρύθηκε τὸν 13ο αἰώνα), Ἐπισκοπὴ Θήρας (ἱδρύθηκε τὸ 1204 καὶ ἔχει περίπου 150 μέλη· ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ παρουσία σηματοδοτεῖται μὲ τὴν παρουσία τοῦ τάγματος τῶν Δομηνικανῶν μοναχῶν ἤδη ἀπὸ τὸ 1596), Ἐπισκοπὴ Κρήτης (ἱδρύθηκε τὸ 1874), Ἐξαρχία τῶν Ἀρμενορρύθμων Καθολικῶν (ἱδρύθηκε τὸ 1925 μὲ τὴν ἔλευση προσφύγων στὴ χώρα μας, μετὰ τὴ γενοκτονία τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1918), Ἀποστολικὴ Ἐξαρχία τῶν Ἑλληνόρρυθμων Καθολικῶν/Οὐνιτῶν (ἱδρύθηκε τὸ 1923· τὰ μέλη της προέρχονται ἀπὸ μία προσπάθεια ποὺ ξεκίνησε στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα). Οἱ Ἑλληνόρρυθμοι Ρωμαιοκαθολικοὶ ἀκολουθοῦν τὸ βυζαντινὸ λειτουργικὸ Τυπικό, ἐνῶ διοικητικὰ ὑπάγονται στὴν ΡΚαθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς ΡΚαθολικῆς Ἱεραρχίας ἱδρύθηκε τὸ 1965, ἐνῶ τὸ τελευταῖο Καταστατικό της ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἕδρα τὸ 1983, ἀφοῦ προσαρμόστηκε στὸν Νέο Κώδικα Κανονικοῦ Δικαίου τῆς ΡΚαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτερο διοικητικὸ ὄργανο. Τὰ μέλη της εἶναι ἕξι: τρεῖς Ἀρχιεπίσκοποι, ἕνας Ἐπίσκοπος καὶ δύο Ἔξαρχοι (ὁ ἕνας εἶναι τιτουλάριος Ἐπίσκοπος), ὅλοι Ἕλληνες πολίτες. Οἱ Ἱεράρχες διορίζονται ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἕδρα, ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῆς τοπικῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας. Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνόδου ἐκλέγεται ἀνὰ τριετία. Τὰ μέλη δὲν εἶναι ἰσόβια, παραιτοῦνται καὶ ἀντικαθίστανται μὲ τὴ συμπλήρωση τοῦ ἑβδομηκοστοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας τους.

α) Τὰ ἀνδρικὰ τάγματα διαιροῦνται σὲ μοναχικὰ καὶ ἱερομοναχικά. Μοναχικὰ τάγματα: Ἀδελφοὶ Μαριανοὶ καὶ Ἀδελφοὶ Χριστιανικῶν Σχολῶν. Τὰ ἀνδρικὰ ἱερομοναχικὰ τάγματα εἶναι: Οἱ Ἰησουίτες, οἱ Καπουκῖνοι, οἱ Ἀσσομψιονιστές, οἱ Λαζαριστὲς ἢ Ἀδελφοὶ τῆς Ἱεραποστολῆς, οἱ Φραγκισκανοὶ καὶ οἱ Δομηνικανοί.

β) Τὰ γυναικεῖα μοναχικὰ τάγματα: Ἀδελφὲς τοῦ Ἐλέους, Ἀδελφὲς τοῦ Ἁγίου Ἰωσὴφ τῆς Ἐμφανίσεως, Οὐρσουλίνες, Ἀδελφὲς τῆς Παμμακαρίστου, Ἀδελφὲς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Ἀδελφὲς τοῦ Καρμήλου, Δομηνικανές,

στασιμότητα ἐξ αἰτίας τῆς παράνομης δράσης τῆς Οὐνίας στὶς πρώην κομμουνιστικὲς χῶρες, Πολωνία, Οὐκρανία, Ρουμανία κ.τ.λ. Αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ λόγος ποὺ στὴ Συνδιάσκεψη τῆς Ρόδου ἀνάγκασε τοὺς Ὀρθοδόξους νὰ καταθέσουν ψήφισμα διαμαρτυρίας. Κατὰ τὰ ἔτη ποὺ ἐπακολούθησαν, στὶς συνδιασκέψεις [Φράϊζινγκ τῆς Γερμανίας (1990) καὶ Μπέλεμεντ[59] τοῦ Λιβάνου (1993)] γιὰ τὸν διάλογο, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καταδίκασε ὁμόφωνα τὴν Οὐνία[60], ἐνῶ θεωρήθηκε ὅτι εἶναι μία ἀνάρμοστη καὶ ἀπαράδεκτη μέθοδος πρὸς ἐπίτευξη τῆς ἑνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν[61].

Ἡ Οὐνία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μέθοδο ἀποκατάστασης τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ εἶναι μία πράξη προσηλυτισμοῦ. Καὶ κάτι ἀκόμη σημαντικὸ· στοὺς λατινόφρονες ἀνῆκαν Αὐτοκράτορες, Πατριάρχες, Ἀρχιερεῖς, πολιτικοὶ ἡγέτες, μὲ ἐξουσία καὶ δύναμη κοσμική. Ἀνθίστανται οἱ πιστοὶ Ὀρθόδοξοι παντοῦ καὶ εἰδικὰ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Οἱ Λατινόφρονες ἐκβιάζουν τοὺς Ἁγιορεῖτες Πατέρες νὰ προσκυνήσουν τὸν Πάπα. Οἱ πλεῖστοι, ὅμως, προτιμοῦν τὸν θάνατο καὶ τελειώνονται μαρτυρικὰ στὶς ἱερὲς Μονὲς Ἰβήρων, Βατοπεδίου καὶ Ζωγράφου.

Σήμερα, «*οἱ εὐγενεῖς χειρονομίες τῆς Ρώμης δὲν μᾶς πείθουν, διότι συνοδεύονται ἀπὸ πράξεις ἐχθρικὲς πρὸς τὴν Ὀρθοδοξία (σύναψη*

Φραγκισκανίδες, Ἀδελφὲς τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ, Μικρὲς Ἀδελφὲς τοῦ Ἰησοῦ, Ἱεραπόστολοι τῆς Ἀγάπης, Φοκολαρίνες (*http://www.cathecclesia.gr/hellas*, Ἱστοσελίδα τῆς ΡΚαθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, *http://www.catholic.gr*, Ἐπίσημο site τῆς Ἁγίας Ἕδρας (*http://www.vatican.va*).

59. Στὴ συνδιάσκεψη αὐτὴν ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τοὺς Παπικοὺς ἡ χρήση τοῦ ὅρου «ἀδελφὲς ἐκκλησίες», ὡς ἐνδεικτικὸ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων. Ἔνδειξη καὶ αὐτὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν. Ἐπίσης, ὁ ὅρος «ἀδελφὲς ἐκκλησίες» ἐξαιρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Πάπα Ἰωάννου - Παύλου Β', ποὺ ὑπέγραψε τὸ κείμενο στὶς 30-6-2000. Ἀντ' αὐτοῦ, προτιμοῦν τὸν ὅρο «θυγατέρα ἐκκλησία» (ἐφημ. *Ὀρθόδοξος Τύπος*, 12-1-2001).

60. Ευγ. Μορατου, «Ἡ ἀναβίωση τῆς Οὐνίας στὴν Τρανσυλβανία, ὀρθόδοξη – Ἱστορικὴ θεώρηση», στὸ συλλογικὸ ἔργο: *Ἡ Οὐνία χθὲς καὶ σήμερα*, ἔκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1999, σ. 123.

61. Μεταξὺ τῶν ἀντιδρώντων στὸ Κείμενο του Balamand ἦταν καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς ὁποίας μὲ ἐπιστολή της πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ. Βαρθολομαῖο τὸ χαρακτήριζε «ἀπαράδεκτο ἀπὸ ὀρθόδοξη ἄποψη» (ἐφημ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 393/16-1-1994).

διπλωματικῶν σχέσεων μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, διατήρηση τῆς Οὐνίας, συμμετοχὴ Οὐνιτῶν στὸν διάλογο καὶ πρόσφατα ἐπίσημη χειροτονία Οὐνίτου Ρουμάνου ἐπισκόπου ἀπὸ τὸν Πάπα)»[62].

Ἐξάλλου, ἕνας σύγχρονος θεολόγος ἀναφέρει σχετικὰ ὅτι ἡ ἀναζήτηση τῆς χριστιανικῆς ἑνότητας εἶναι εὐγενικὴ καὶ εὐλογημένη προσπάθεια, διότι ἡ χριστιανικὴ διάσπαση εἶναι μία ἀνοικτὴ πληγὴ στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ μεγαλύτερη καὶ ἡ περισσότερα ὑποσχόμενη «οἰκουμενικὴ ἀρετή», εἶναι ἡ ὑπομονή. Εἶναι κανεὶς ὑποχρεωμένος νὰ προχωρᾶ πολὺ ἀργά…

Προτοῦ, λοιπὸν προταθεῖ ὁποιοδήποτε «σχῆμα χριστιανικῆς ἑνότητας», οἱ διαχωρισμένοι Χριστιανοὶ πρέπει νὰ μάθουν νὰ γνωρίζουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον[63]. Σήμερα, ὅμως, καταβάλλεται προσπάθεια ἀπὸ «δυτικοὺς θεολόγους» (ἰδιαίτερα τῶν Pl. Deseil, J. Danielou καὶ H. v. Baltasar) νὰ ἐπανέλθει ἡ σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη σὲ πατερικὴ βάση.

Μάλιστα, ἐκτός τοῦ ὅτι ἡ Β' Βατικανικὴ Σύνοδος ἔκανε μερικὰ μεγάλα ἀνοίγματα, ἔδωσε μία ὤθηση στροφῆς πρὸς τὶς πηγές, πατερικὲς καὶ λειτουργικές, ὅπως ὁμολογοῦν κορυφαῖοι Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ κυρίως θεολόγοι[64]. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἕνωσης τῶν Χριστιανῶν, εἶναι δεδομένο ὅτι ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει συνειδητοποιήσει ἐξ ἀρχῆς τὸν λόγο τοῦ ἀποστόλου Παύλου «*ἓν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμεν*»[65].

Ἐν τούτοις, ἡ ἕνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν προσκρούει σὲ συγκεκριμένες δυσκολίες ποὺ δὲν εἶναι ἀμελητέες. Ὁ πατριάρχης Δημήτριος δὲν δίστασε νὰ ἐπικαλεστεῖ «σοβαρὰ θεολογικὰ προβλήματα, ποὺ ἀφοροῦν σὲ οὐσιώδη κεφάλαια τῆς χριστιανικῆς πίστεως» καὶ ἀντιτίθενται ἀκόμη στὴν ἀποκατάσταση πλήρους κοινωνίας ἀνάμεσα στὶς δύο Ἐκκλησίες. Ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ δυσκολίες καὶ μὲ ποιὰ μέσα ἐλπίζεται νὰ ὑπερπηδηθοῦν[66];

---

62. Ἀρχιμανδρίτου Γεωργιου (Καψανη), *Ὀρθοδοξία καὶ Οὐμανισμός. Ὀρθοδοξία καὶ Παπισμός*, ἔκδοσις Ἱ. Μ. Ὁσίου Γρηγορίου, Ἅγιον Ὄρος 1998[4], σ. 47-61.
63. Περιοδικὸ «Ἀνάπλασις», τ. Αὔγ.-Σεπτ. 1965, σ. 12.
64. Θαναση Χουπα, «Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία στὴν Εὐρώπη σήμερα», στὸ περιοδικὸ «Χριστιανικὴ Φοιτητικὴ Ἕνωση», *www.xfe.gr.*
65. Α' Κορ. 10, 17.
66. Πλακιδα Deseille, «Ἡ πορεία μου στὴν Ὀρθοδοξία», στὸ: *www.oodegr.com/oode/biblia*

Οἱ κυριότερες δυσκολίες τοποθετοῦνται στὸ ἐπίπεδο τῆς Ἐκκλησιολογίας καὶ τῆς τριαδικῆς διδασκαλίας. Στὰ δύο αὐτὰ σημαντικὰ σημεῖα, ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία γνώρισε δογματικὲς ἐξελίξεις, ποὺ οἱ ἄλλες Ἐκκλησίες δὲν δέχτηκαν ποτὲ καὶ ποὺ θεώρησαν ὡς παραχαράξεις τῆς ἀποστολικῆς Παραδόσεως. Γι' αὐτό, καθημερινὰ εὔχεται σὲ ὅλες τὶς λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις «*ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου... καὶ τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως*». Εἶναι, ἐπίσης δεδομένο ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία ἐπιθυμεῖ τὴν «ἑνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ» καὶ ὄχι τὴν ἀπόλυτη ὁμοιομορφία, τηρώντας τοὺς Κανόνες τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας[67].

Ὁ διάλογος τῶν Ἐκκλησιῶν «*εἶναι ὑπόθεση ζωῆς: δὲν ἐξαντλεῖται μόνο στὰ σημεῖα ποὺ χωρίζουν τὶς Ἐκκλησίες, οὔτε τελειώνει μὲ τὴν ἐπίτευξη ἐπιμέρους στόχων. Οἱ προτεραιότητες ἑνὸς κόσμου ποὺ συνεχῶς ἀλλάζει, θέτουν ἐνώπιόν μας νέα προβλήματα, ὅπως τὰ παρακάτω: ἀπὸ τὴν οἰκολογία καὶ τὴν ἐξάντληση τῶν βιώσιμων πόρων, ἀπὸ τὴ βιοηθικὴ καὶ τὴν εὐθανασία, ὥς προκλήσεις στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν κρίση ἀξιῶν, ἰδιαίτερα στὴν οἰκοδόμηση μίας κοινωνίας δικαίου…*»[68].

«*Πρέπει νὰ μεριμνήσουμε γιὰ τὴν ἑνότητα τῆς ἐκκλησίας*», ὑπογράμμισε στὴν ὁμιλία του ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας καὶ συνεχίζει: «*Ὁ διάλογος εἶναι δύσκολος, μὲ πάρα πολλὰ προβλήματα. Ἔχει, ὡστόσο, ἀξιόλογη προοπτική. Ἡ ἀτζέντα του εἶναι πλούσια καὶ τὰ θέματα πρὸς ἐπίλυση εἶναι πολλά. Ὁ ἐφησυχασμός, ὡστόσο, εἶναι ἔγκλημα. Ὁ διάλογος εἶναι ὁ μόνος τρόπος, γιὰ νὰ*

67. Πράγματι, στὸν β' Κανόνα τῆς Πενθέκτης Οἰκουμ. Συνόδου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀποτελεῖ καὶ ἕνα εἶδος ἐπίσημης συνοπτικῆς κωδικοποιήσεως τῶν ἱ. Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, διαβάζουμε: «*Ἔδοξε δὲ καὶ τοῦτο τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ... ὥστε μένειν καὶ ἀπὸ τὸν νῦν βεβαίους καὶ ἀσφαλεῖς, πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατρείαν παθῶν, τοὺς... ἱεροὺς κανόνας, τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντας. Καὶ μηδενὶ ἐξεῖναι τοὺς προδηλωθέντας παραχαράττειν κανόνας, ἢ ἀθετεῖν, ἢ ἑτέρους παρὰ τοὺς προκειμένους παραδέχεσθαι κανόνας, ψευδεπιγράφως ὑπὸ τινων συντεθέντας, τῶν τὴν ἀλήθειαν καπηλεύειν ἐπιχειρησάντων*».

68. Βλ. σχετικὴ εἰσήγηση τοῦ καθηγητῆ Αθ. Βλετση στὴν *Ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα* μὲ θέμα «Ὁ Θεολογικὸς Διάλογος μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας» (20 Μαΐου 2009, Αἴθουσα Τελετῶν τοῦ Α.Π.Θ.).

θεραπευτεῖ ἕνα σχίσμα. Ἡ κριτική μας πρέπει νὰ ἐπικεντρωθεῖ σὲ ἕνα σημεῖο: Ἂν γίνεται μὲ πιστότητα στὴν ἀλήθεια τῆς Ὀρθοδοξίας. Τέτοια κριτική, ὅμως, δὲν ἔχει ἀσκηθεῖ ἀπὸ κανέναν ἕως τώρα. Πρέπει νὰ παύσει κάθε προσηλυτιστικὴ ἐνέργεια. Δὲν πρέπει νὰ λέμε ὄχι γενικῶς καὶ ἀορίστως, ἀλλὰ νὰ ἐπισημαίνουμε καὶ τὰ εὐοίωνα σημεῖα τοῦ διαλόγου. Νὰ προχωρήσουμε στὸ διάλογο ἐναποθέτοντας τὴν ἔκβασή του στὸν Θεὸ»[69].

Ἐπίσης, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Δημήτριος Σαλάχας, Ἔξαρχος τῶν Ἑλληνορρύθμων Ρωμαιοκαθολικῶν Ἑλλάδος, καθηγητὴς Πανεπιστημίου καὶ μέλος τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὸν Θεολογικὸ Διάλογο Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπὸ τὴν ἔναρξή του τὸ 1980 στὴ νῆσο Πάτμο, ἀναφέρει ὅτι οἱ δογματικὲς ἐξελίξεις στὴ Δύση κατὰ τὴ δεύτερη χιλιετία, ἐρήμην τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐξετάζονται ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ τῶν ἱερῶν Κανόνων τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας. Ἐπίσης, χαρακτηρίζει «εὔλογες» τὶς ἀνησυχίες, ποὺ ἐκδηλώνονται στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν διεξαγόμενο Διάλογο καὶ σημειώνει χαρακτηριστικὰ «*εἶναι πολὺ μακρὺς ἀκόμα ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἕνωση καὶ ὅτι θὰ χρειασθοῦν ἀκόμη ἀρκετὲς δεκαετίες διαλόγου, χωρὶς νὰ προδιαγράφεται ἀκόμα ἡ μελλοντικὴ ἔκβασή του*»[70].

Σήμερα, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης σπεύδει νὰ ἐπισημάνει τὸ ἑξῆς: «*Ἴσως, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Πάπα στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο νὰ μὴν ἐκλαμβάνεται ὡς σημαντικὴ ἀπὸ κάποιους παρατηρητές, συνιστᾶ ὅμως βῆμα καθοριστικὸ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ὁμαλῶν καὶ ἀδελφικῶν σχέσεων. Αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιανόητο πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια*»[71].

Ὁ ρόλος τῶν Θρησκειῶν, καὶ εἰδικότερα ὁ κοινὸς ρόλος τῶν Ἐκκλησιῶν Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ Ὀρθοδόξου, εἶναι καθοριστικῆς σημασίας σὲ ἕναν κόσμο, ποὺ μαστίζεται ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὴ φτώχεια, σὲ ἕναν κόσμο στὸν ὁποῖο οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ

69. Εἰσήγηση τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα στὴν ἀνωτέρω Ἡμερίδα Α.Π.Θ.

70. *http://www.amen.gr/index.php?mod=news&op=article&aid=747*

71. http://www.greekamericannewsagency.com/main μὲ τίτλο: «Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Πάπα στὴν Κωνσταντινούπολη. Βῆμα ἐπαναπροσέγγισης τῶν δύο Ἐκκλησιῶν».

κακοποιοῦνται καὶ γίνονται ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης, σὲ ἕναν κόσμο ποὺ τὸ φυσικὸ περιβάλλον μολύνεται καὶ καταστρέφεται.

Κανεὶς δὲν ἔχει ἀντίρρηση στὴ συνεργασία τῶν Ἐκκλησιῶν σὲ τέτοια θέματα, τὰ ὁποῖα ὄντως ἔχουν προτεραιότητα στὸ σημερινὸ παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, ὅπου τὰ πάντα ἐξελίσσονται μὲ ταχύτατο ρυθμὸ καὶ ἡ βιοτεχνολογία θὰ διαδραματίσει ἕναν καινούργιο ρόλο στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως, τὰ θέματα Πίστεως εἶναι ζωτικὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς μας ζωῆς, καὶ δύσκολα θυσιάζονται στὸ πλαίσιο μίας συνεργασίας γιὰ τὴν εἰρήνη. Ὑπάρχουν θέματα κοινῆς συνεννόησης, ποὺ εἶναι ἡ πίστη στὸν Τριαδικὸ Θεό, στοὺς Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ στὴν ἰδιαίτερη Παράδοση ἑκάστης Ἐκκλησίας. Οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς Πίστεώς μας δὲν ἀπεμπολοῦνται, δὲν ἀλλοτριώνονται, δὲν ξεπουλιοῦνται μὲ ὁποιοδήποτε ἀντάλλαγμα.

Μουσικες Εικονες και Συμβολισμοι στο Εργο του Αγιου Γρηγοριου Νυσσης

Γιάννης Πλεμμένος
Νομικὸς – Ἐθνομουσικολόγος, MPhil, PhD.

Εἰσαγωγὴ

Γρηγόριος ἦταν ἀδελφός τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία ἀκολούθησε ἐκκλησιαστικὴ σταδιοδρομία, ὑπηρετώντας ἀρχικὰ ὡς διάκονος στὴ γενέτειρά του Καισάρεια. Μετὰ ἀπὸ ἕνα διάστημα κοσμικῶν ἐνασχολήσεων, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου δίδαξε ρητορικὴ καὶ νυμφεύτηκε, πείσθηκε νὰ ἀκολουθήσει τὸν ἀδελφό του Βασίλειο καὶ τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸ στὸ μοναστικὸ ἐρημητήριο τοῦ πρώτου, στὸν Πόντο. Τὸ 371 χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Νύσσης, μίας μικρῆς πόλης στὴ μητροπολιτικὴ περιφέρεια τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἂν καὶ στὴν ὕστερη περίοδο τῆς ζωῆς του ἐμφανιζόταν περιστασιακὰ στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἱεροκήρυκας ἢ μέλος τῶν συνόδων, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε τὴ διοικητικὴ ἱκανότητα τοῦ Βασιλείου οὔτε τὴ ρητορικὴ δεινότητα τοῦ Γρηγορίου. Παρόλα αὐτά, θεωρεῖται ὁ πιὸ ἐμβριθὴς στοχαστὴς καὶ γενικὰ ὁ πιὸ ἐπιτυχημένος συγγραφέας ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγάλους Καππαδόκες.

Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἀπουσιάζουν οἱ ἀναφορές του στὴ Μουσικὴ ἀπὸ τὴ διεθνῆ βιβλιογραφία, ἀντίθετα μὲ ὅ,τι συμβαίνει μὲ ἄλλους συγχρόνους του ἐκκλησιαστικοὺς συγγρα-

φεῖς, ὅπως τὸν Μέγα Βασίλειο, τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο κ.ἄ, ἐνῶ ἀκόμα καὶ ἔγκυροι μελετητὲς τῆς Μουσικῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων θεωροῦν ὅτι ἡ συνεισφορά του στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι ὑποδεέστερη[1]. Ἐντούτοις, ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀναφορῶν τοῦ Γρηγορίου στὴ Μουσικὴ ἀποκαλύπτει μία πλούσια θεματολογία καὶ πυκνότητα ἀναφορῶν. Ὁ Γρηγόριος φαίνεται ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ νεοπλατωνικὴ ἀντίληψη περὶ τῆς Μουσικῆς καὶ τῶν Τεχνῶν, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλους συγχρόνους του ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Τὰ θέματα, ποὺ πραγματεύεται, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἁρμονίας, ἡ αἴσθηση τῆς ἀκοῆς καὶ ἡ ἀκρόαση, τὰ μουσικὰ ὄργανα καὶ οἱ συμβολισμοί τους, οἱ ἔννοιες τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ χοροῦ στὴ φυσικὴ καὶ πνευματική τους διάσταση, ἡ ἐκφορὰ τῆς φωνῆς καὶ ἡ ψαλμώδηση.

Γιὰ τὸν Γρηγόριο, ἡ Τέχνη εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος κρίκος μεταξύ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συναποτελεῖται ὁ ἄνθρωπος. Κάθε κατασκεύασμα «ἐνεργεῖται κατὰ βούλησιν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς τέχνης, ἡ δὲ τέχνη εἶναι ἀποτέλεσμα διανοίας σταθερᾶς ἐκδηλουμένης διὰ τῆς ὕλης πρὸς κάποιον σκοπόν, ἡ δὲ διάνοια εἶναι φυσικὴ κίνησις καὶ ἐνέργεια τοῦ νοῦ» (*Μακρίνια*, τ. 1, σ. 239). Ὁ Γρηγόριος πιστεύει ὅτι τὶς Τέχνες «δίδαξε» στὸν ἄνθρωπο ὁ Θεός, ὄχι ὅμως ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ καθοδηγώντας τον μέσῳ τῆς δυνατότητας τῆς φύσης του νὰ τὶς ἐπινοεῖ (*Β' Ἀντιρρητικός*, τ. 2, σ. 411). Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἔπειτα ἔγκειται στὸν ἄνθρωπο νὰ θέτει τὴν Τέχνη στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀγαθοῦ ἢ ὄχι, ἂν καὶ δέχεται ἀξιωματικὰ ὅτι ἡ δημιουργικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς κατασκευάστηκε μὲ κύριο σκοπὸ νὰ ἐπιθυμεῖ τὸ ἀγαθό, καίτοι κάποτε ρέπει πρὸς τὸ φαῦλο. Φαίνεται, πάντως, ὅτι τὴ Μουσικὴ καὶ τὸν χορό, τουλάχιστον στὸ πλαίσιο τῆς διασκέδασης, τὰ ἐντάσσει στὰ «*κατώτερα μαθήματα*» τῆς διάνοιας τοῦ ἀνθρώπου, σημειώνοντας ὅτι «τὸ νὰ θελήσει δηλαδὴ κανένας νὰ μηχανευτεῖ κάτι, γιὰ νὰ καταπλήξει ἢ νὰ διασκεδάσει ὅσους παρακολουθοῦν..., ἀποτελοῦν ἐναργέστατη ἀπόδειξη ὅτι καὶ τὰ ἀνώτερα μαθήματα μπορεῖ νὰ τὰ διανοηθεῖ μὲ τὴν ἐπινοητικὴ δύναμη» (τ. 2, σ. 413).

1. Βλ. κυρίως στὸ: J. McKinnon, 1989, σ. 73-4.

Στὴν παροῦσα μελέτη, ποὺ ἔχει περισσότερο εἰσαγωγικὸ χαρακτήρα, χρησιμοποιεῖται ἡ νεοελληνικὴ ἀπόδοση τῶν χωρίων, ποὺ ἀναφέρονται στὴ Μουσική, ἂν καί, ὅταν αὐτὸ κρίνεται ἀπαραίτητο, παρατίθενται καὶ πρωτότυπα ἀποσπάσματα.

Ἡ ἔννοια τῆς ἁρμονίας

Ἡ ἁρμονία, στὴν ἐποχὴ τοῦ Γρηγορίου, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, σήμαινε κάτι πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι στὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ὁρολογία, ποὺ ἔτσι περιγράφει τὴν ἁρμονικὴ συνοδεία (*συγχορδία*). Ἡ γενικὴ σημασία τῆς ἁρμονίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἦταν αὐτὴ τῆς σύνδεσης, τῆς ἄρθρωσης, ἐνῶ στὴ μουσικὴ ὁρολογία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἁρμονία ἦταν τὸ ταίριασμα (*συμφωνία*) τῶν ἤχων, ἡ χόρδιση τοῦ ὀργάνου (*ἁρμογή*), μὲ σκοπὸ ἀσφαλῶς τὸ ἄρτιο αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα (Μιχαηλίδης, 1989, σ. 52-53)[2]. Ἡ ἁρμονία ἦταν μία ἔννοια ποὺ χρησιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Ἴωνες φιλοσόφους, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα στὴ θεωρία του τῆς «Ἁρμονίας τῶν σφαιρῶν». Στὸ παρὸν κεφάλαιο, θὰ περιοριστοῦμε ἀποκλειστικὰ στὴ χρήση τῆς μουσικῆς ἁρμονίας ἀπὸ τὸν Γρηγόριο, ἂν καὶ τὴν ἴδια ἔννοια χρησιμοποιεῖ καὶ στὸν χῶρο τῆς Βιολογίας καὶ Κοσμολογίας.

Στὸν *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως* λόγο του (*Μακρίνια*), ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τὴν εἰκόνα τῆς ἁρμονίας στὸν διάλογο μεταξύ τοῦ ἰδίου καὶ τῆς ἀδελφῆς του Μακρίνας γιὰ τὸ θέμα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ὁ διάλογος αὐτός, ποὺ ἔλαβε χώρα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ τους Βασιλείου καὶ μὲ τὴ Μακρίνα στὴν ἐπιθανάτια κλίνη της, ἔχει παρομοιαστεῖ μὲ αὐτὸν τοῦ Πλάτωνα στὸ *Περὶ ψυχῆς*, ὅπου ὁ Φαίδων βρίσκει τὸν δάσκαλό του Σωκράτη νὰ περνάει τὶς τελευταῖες ὧρες του στὴ φυλακὴ (Κοκκινάκης, 1979, τ. 1, σ. 129). Μὲ ἀφορμὴ τὸν ψαλμικὸ στίχο «*Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ*…» (Ψαλμ. 18), ὁ Γρηγόριος βάζει τὴ Μακρίνα νὰ προτίθεται νὰ ἀποκαλύψει στὸν Γρηγόριο «τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον διηγεῖται ἡ κτίσις τῶν ὄντων διὰ τῶν θαυμασίων αὐτῆς […], διὰ τῶν φαινομέ-

2. Ἀπό τὸ ρῆμα *ἁρμόζω* ἢ *ἁρμόττω*.

νων τῆς ὁποίας ὁ σοφὸς καὶ καλλιτεχνικὸς [τεχνικὸς] λόγος ἠχεῖ μέσα εἰς τὴν καρδίαν μας» (τ. 1, σ. 223-5).

Ὁ Γρηγόριος δέχεται ὅτι «*ἀπὸ τὴν σοφὴν καὶ ἔντεχνον διακόσμησιν τῶν ὄντων*»[3] εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιληφθοῦμε «συλλογιστικῶς», δηλ. μὲ τὴ λογική μας, «τὴν ὑπὲρ τὸ πᾶν εὑρισκομένην σοφίαν, ἡ ὁποία ἐνθεωρεῖται εἰς τὴν φύσιν», ἀλλ' ἐκφράζει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἁρμονία ὕλης καὶ πνεύματος, ἡ ὁποία θὰ συζητηθεῖ στὴν ἑνότητα γιὰ τὰ μουσικὰ ὄργανα (τ. 1, σ. 227). Σύμφωνα μὲ ἔγκυρους σχολιαστές του, γιὰ τὸν Γρηγόριο «ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ διαλαλεῖ διαφοροτρόπως ἡ ὁρατὴ μορφὴ τῆς Δημιουργίας μὲ ὅλην τὴ σύνθεσιν τῶν φαινομένων ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐνδοτέραν μαρτυρίαν τῶν μυστικῶν τόνων τῆς ψυχῆς μας, ποὺ ἀποκαλύπτει τὴν ἁρμονίαν τῆς Θείας βουλῆς εἰς τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα δημιουργήματα» (Κοκκινάκης, 1979, τ. 1, σ. 40).

Στὸν *Γ' κατὰ Εὐνομίου* λόγο του ὁ Γρηγόριος, σχολιάζοντας τὴ θέση τοῦ Εὐνομίου ὅτι «οἱ οὐσίες παραλλάσσουν μεταξύ τους», ἐκφράζει ἀμφιβολία γιὰ τὴν καταλληλότητα τῆς λέξης «παραλλαγή», ποὺ ἐφαρμόζεται «γιὰ σώματα, ὅταν ἕνα μέλος ἀπὸ κάποια παράλυση ἢ κάποιο ἄλλο πάθημα ξεφύγει ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἁρμονία» (τ. 3, σ. 163-5). Τὸ γεγονός, λοιπόν, τῆς ἀσυμφωνίας μεταξὺ Πατέρα καὶ Υἱοῦ, σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Εὐνομίου, θεωρεῖται, κατὰ τὸν Γρηγόριο, ὡς ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν ἁρμονία, μὲ τὸν τρόπο ποὺ «οἱ μουσικοὶ συνηθίζουν νὰ ὀνομάζουν τὴ συμφωνία τῶν τόνων ἁρμονία, καὶ δυσαρμονία ὅ,τι ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ρυθμὸ καὶ τοὺς μουσικοὺς φθόγγους. Γι' αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο νὰ πεῖς παραλλαγμένο ἢ ἀνάρμοστο» (τ. 3, σ. 167). Εἶναι ἀξιοθαύμαστο τὸ ὅτι ἕνας ἐκκλησιαστικὸς ἄνδρας χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῶν μουσικῶν, ποὺ κουρδίζουν τὰ ὄργανά τους, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὸ φλέγον γιὰ τὴν ἐποχὴ θεολογικὸ θέμα τῆς «εὐαρμοστίας» τοῦ Πατέρα μὲ τὸν Υἱὸ ὡς πρὸς τὴν οὐσία.

Στὸν *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* λόγο του, ὁ Γρηγόριος, ἀπὸ τὸ πρῶτο ἤδη κεφάλαιο[4], μᾶς δίνει εἰκόνες ἁρμονίας ἀπὸ τὴ ζωὴ

3. «Διὰ τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ φύσει τῶν ὄντων σοφῶν τε καὶ τεχνικῶν λόγων, ἐν τῇ ἁρμονίᾳ καὶ διακοσμήσει».
4. «Μερικὴ φυσιολογία περὶ τοῦ κόσμου καὶ εὔχαρις διήγησις περὶ τῶν γεγονότων, ποὺ προηγήθηκαν τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου».

τῶν πρωτοπλάστων στὸν Παράδεισο, στὸν ὁποῖον φαντάζεται ὅτι «οἱ ρεματιὲς καὶ τὰ σύσκια ὅλα ἀντηχοῦσαν παντοῦ ἀπὸ τὶς μελωδίες τῶν ὠδικῶν πτηνῶν» (τ. 5, σ. 31). Ἔγκυροι σχολιαστὲς συνδέουν τὶς περιγραφὲς αὐτές, ὅπως καὶ ἄλλες ποὺ προηγοῦνται, μὲ προσωπικὲς ἐμπειρίες τοῦ Γρηγορίου στὸ κτῆμα τῆς οἰκογενείας του στὸν Πόντο, ὅπου πέρασε μέρος τῆς νεανικῆς του ζωῆς (ὅ.π.). Ὁ λόγος αὐτὸς γράφτηκε τὸ 379, ἕναν χρόνο μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου, μετὰ ἀπὸ προτροπὴ τοῦ νεότερου ἀδελφοῦ του Πέτρου, νὰ συμπληρώσει τὸ ἔργο τοῦ ἐκλιπόντος ἀδελφοῦ τους, καθὼς ὁ Βασίλειος εἶχε ὑποσχεθεῖ μία ὁμιλία μὲ αὐτὸ τὸ θέμα (Χρήστου, 1987, σ. 7).

Ἡ ἔννοια τῆς ἁρμονίας διαπερνᾶ καὶ τὸν *Ἀπολογητικὸν περὶ τῆς Ἑξαημέρου*, ποὺ ἀποτελεῖ προσθήκη στὴν *Ἑξαήμερο τοῦ Μ. Βασιλείου* καὶ γράφτηκε κατόπιν προτροπῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Πέτρου τὸ 379 (Χρήστου, 1987, σ. 10). Μὲ ἀφορμὴ καὶ πάλι τὸν ψαλμικὸ στίχο «*Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ...*» (Ψαλμ. 18, 2), ὁ Γρηγόριος σημειώνει ὅτι, ἂν καὶ «στοὺς ἐπιστήμονες ἀντὶ λόγου γίνεται ἡ παρουσιαζομένη σ' αὐτοὺς τεχνικὴ θεωρία διὰ τῆς ἐναρμονίου περιφορᾶς» (17), ὑπάρχουν ὅμως καὶ κάποιοι «ποὺ ἀκούουν τὰ λεγόμενα παχύτερα καὶ ἴσως δέχονται καὶ ἦχο φωνῆς καὶ ἔναρθρο λόγο ἀπὸ τὴ διήγηση τῶν οὐρανῶν» (τ. 5, σ. 269). Ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται προφανῶς στὴν πυθαγορικὴ ἀντίληψη ὅτι οἱ πλανῆτες, περιστρεφόμενοι, παράγουν διάφορους μουσικοὺς ἤχους, ποὺ δὲν γίνονται ἀπὸ ὅλους ἀντιληπτοί (Μιχηλίδης, ὅπ.π., σ. 54).

Στὸ δοκίμιο *Εἰς τὴν προσευχὴν* (Λόγος Δ'), ὁ Γρηγόριος, ἑρμηνεύοντας τὴ φράση «*Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον*», προειδοποιεῖ τὸν πιστὸ πὼς «ἂν ὅμως διαλυθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἁρμονία τῆς ζωῆς μας καὶ βρεῖ κάποιο τρόπο νὰ εἰσέλθει μέσα μας τὸ φίδι τῆς ἡδονῆς, θὰ φωλιάσει ἐκεῖ καὶ θὰ εἶναι ἀδύνατο ἐξαιτίας τῶν λεπιῶν ν' ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ψυχῆς» (τ. 8, σ. 91). Ἐδῶ ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται στὴν ἀνάγκη τοῦ Χριστιανοῦ νὰ περιορισθεῖ στὸν «ἐπιούσιον ἄρτον», δηλ. στὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα ἀγαθὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ὄχι στὰ ἐπιπλέον καὶ περιττά, ποὺ τὸ μόνο ποὺ προσφέρουν εἶναι ἡ ἀπόλαυση καὶ ἡ ἡδονή. Ἔτσι, ἡ ἁρμονία ταυτίζεται μὲ τὴν «ὀλιγάρκεια» καὶ τὴ «μετριοπάθεια», διότι, ὅπως λέγει λίγο νωρίτερα, ὁ Χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ζητεῖ «οὔτε ἐπι-

γραφὴ σὲ στῆλες, οὔτε πίνακες, οὔτε μεταξωτὰ ὑφάσματα, οὔτε ἀκροάσεις μουσικῆς, τίποτε κάτι παρόμοιο, ἀπὸ ὅσα ἀποσποῦν τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴ Θεία καὶ προτιμότερη ἀπὸ ἄλλη φροντίδα, ἀλλὰ τὸ ψωμὶ» (τ. 8, σ. 87).

Κατὰ παρόμοιο τρόπο, στὸ δοκίμιο *Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων*, γίνεται λόγος γιὰ τὴν «καταπληκτικὴ ἁρμονία τοῦ ἤθους, τὴ συγκροτημένη ἀπὸ τὰ ἀντίθετα» (τ. 8, σ. 439). Ὁ πρόωρος θάνατος τῶν βρεφῶν παρομοιάζεται μὲ ἕνα συμπόσιο, ὅπου ὁ ἐπιστάτης φροντίζει νὰ ἀπομακρύνει ἔγκαιρα τοὺς συμποσιαστὲς, ποὺ προβλέπει ὅτι πρόκειται νὰ ἐκτραποῦν ἀπὸ τὴ σεμνότητα ἐξαιτίας τῆς μέθης. Ὁ λόγος δηλ. ποὺ ἀφαρπάζονται πρόωρα, φέρεται ὅτι εἶναι ἡ εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ μὴν προλάβουν νὰ ἁμαρτήσουν, ἀλλὰ νὰ ὁδηγηθοῦν κατ' εὐθεῖαν στὸν Παράδεισο. Ἡ σχέση τῆς ἁρμονίας μὲ τὰ πρόωρα ἀποθνήσκοντα νήπια ἔγκειται στὸ ὅτι αὐτὰ θεωροῦνται ὅτι δὲν ἔχουν προλάβει νὰ μετάσχουν οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε τῆς κακίας, καὶ ἄρα βρίσκονται σὲ μία ἐνδιάμεση κατάσταση. Ἡ ἁρμονία ὡς *Μέση Κατάσταση* μεταξὺ δύο ἀντιθέτων ἀπαντᾶ στὸν Πλάτωνα, ἰδίως στὸ *Συμπόσιον*, ὅπου ὁ Ἔρως δὲν θεωρεῖται οὔτε ὄμορφος, οὔτε ἄσχημος, οὔτε θεὸς, οὔτε ἄνθρωπος, ἀλλὰ δαίμων (201δ-212γ). Τὸ δοκίμιο αὐτὸ εἶναι ἀφιερωμένο στὸν κυβερνήτη τῆς Καππαδοκίας Ἱέριο καὶ φαίνεται πὼς ἀπευθυνόταν στοὺς πιὸ μορφωμένους πιστοὺς τῆς ἐποχῆς του.

Στὸ *Β΄ Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Στέφανον τὸν Πρωτομάρτυρα* (386), ὁ Γρηγόριος ὀνομάζει τὴ χορεία τῶν Ἀποστόλων «ἁρμονικὸ χορὸ» (ἀποστολικὴ ἁρμονία), μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι «ὅλη ἡ συμπεριφορά τους συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ εἶναι ὁ τρόπος ὁμόγνωμος καὶ ἡ πίστη κοινὴ» (τ. 11, σ. 167). Ἁρμονικὸς εἶναι ὅμως καὶ ὁ ἔπαινος τῶν Ἀποστόλων, διότι «ὅπως εἶναι κοινὰ τὰ εὐσεβῆ σημεῖα στὰ ὁποῖα πλεονεκτοῦν, εἶναι κοινὰ καὶ τὰ ἐγκώμια ἐκ μέρους τῆς ἀλήθειας» (ὅπ.π.).

2. Ἡ ἀκρόαση

Στὸν *Β΄ Ἀντιρρητικὸ* λόγο του, ὁ Γρηγόριος προσπαθεῖ νὰ ἀντικρούσει τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Εὐνόμιου ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιγράφουμε

τὸν Θεὸ μὲ λόγια, διότι «ὅσα λέγονται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εἶναι φυσικὸ νὰ διαλύονται μαζὶ μὲ τὴν ἐκφώνησή τους» (τ. 2, σ. 345). Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀφηρημένη καὶ φευγαλέα φύση τοῦ ἤχου, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Εὐνόμιος σημειώνει ὅτι, ἀντίθετα μὲ ἄλλες μορφὲς Τέχνης, ὅπως ἡ Κεραμική, «ὅσα προφέρομε μὲ τὴ φωνή μας μὲ τὴν ἐφάπαξ διατύπωση τοῦ λόγου μὲ τὰ χείλη μας [...], ταυτόχρονα προφέραμε τὴ λέξη μὲ τὴ φωνή μας καὶ δὲν ὑπάρχει ὅ,τι εἴπαμε. Κι ὅταν πάλι ἡ πνοὴ τῆς φωνῆς μας διαχυθεῖ στὸν ἀέρα, δὲν ἀποτυπώθηκε κανένα χνάρι ἀπὸ ὅσα εἴπαμε στὸν τόπο, ὅπου διαχύθηκε ἡ φωνή μας» (ὅπ.π.). Ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾶ ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπάρχει ἡ γραφή, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποτυπώσει τὸν ἦχο τῆς φωνῆς καὶ «εἶναι ἰσοδύναμα γιὰ τὴ φανέρωση τῆς σκέψης ὁ φθόγγος καὶ τὸ γράμμα», ἀφ' ἑτέρου δὲ «τὸ νόημα τῶν λόγων διὰ μέσου τῆς ἀκοῆς χαράζεται στὸ μνημονικὸ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀκροατῆ» (ὅπ.π.).

Ἡ μελωδικὴ ἐκφορὰ ἐντοπίζεται καὶ στὴ διένεξη τοῦ Γρηγορίου μὲ τὸν Εὐνόμιο, γιὰ τὸ ἂν ὁ Θεὸς ψαλμωδεῖ. Στὴ θέση τοῦ Εὐνόμιου ὅτι ὁ Θεὸς ἀναφέρεται νὰ ὁμιλεῖ κατὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου («*καὶ εἶπεν ὁ Θεός*»), ὁ Γρηγόριος ἀντιτείνει ὅτι ἡ «ὁμιλία» πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ μεταφορικά, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶχε κάποιον ἀκροατὴ ἀλλ' οὔτε μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι μιλοῦσε στὸν ἑαυτό του (τ. 2, σ. 421). Ὁ Εὐνόμιος εἶχε ἀπαντήσει ὅτι ὁ Πατὴρ θὰ μποροῦσε νὰ ὁμιλεῖ στὸν Υἱό, ἀλλ' ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει καὶ αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμό, ἀφ' ἑνός, ἐπειδὴ ὁ Υἱός, ὡς ὁμοούσιος μὲ τὸν Πατέρα, γνώριζε καὶ δὲν εἶχε ἀνάγκη ἐνημέρωσης, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ «τὸ Θεῖο εἶναι πέρα ἀπὸ ὅραση καὶ ἀκοὴ καὶ γεύση» (τ. 2, σ. 425). Ἡ μόνη παραχώρηση ποὺ κάνουν ἄλλοι σύγχρονοί του συγγραφεῖς, εἶναι νὰ παρομοιάζουν τὸν Θεὸ μὲ κιθαρωδὸ (Ἰω. Χρυσόστομος).

Ἂν, ἐπίσης, σκοπὸς τῆς «ὁμιλίας» τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ὠφέλεια, ὁ Γρηγόριος ἀναρωτιέται ποιὸν ἤθελε νὰ ὠφελήσει ὁ Θεὸς μὲ τὸ νὰ «ψάλλει στὸν ἑαυτὸ του [«*ἐφ' ἑαυτοῦ ῥαψωδεῖν*»], ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε κάποιος ποὺ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὸ νόημα τῶν λέξεων αὐτῶν» (τ. 2, σ. 449). Ὁ Θεὸς «ὁμιλεῖ», ὅπως οἱ οὐρανοὶ «*διηγοῦνται*» καὶ τὸ στερέωμα «ἀναγγέλει» τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Ψαλμωδό. Ὁ Γρηγόριος δέχεται, βέβαια, ὅτι μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ὁ Θεὸς ἔχει ἀποκαλυφθεῖ κάποιες φορὲς μέσῳ τοῦ Λόγου, ὅπως κατὰ τὴ Βάπτιση τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἰορδάνη (τ. 2, σ. 443). Τοῦτο, ὅμως,

ἦταν μία παραχώρηση, γιὰ νὰ διαβεβαιώσει τοὺς ἀκροατὲς γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν γεγονότων. Ὁ Γρηγόριος πιστεύει ὅτι ὁ λόγος ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους («οὔτε ἡ ἀσώματη φύση τῶν ὑπερκόσμιων δυνάμεων ὀνομάζει τὸ Θεῖο μὲ τὴ φωνὴ καὶ τὴ γλώσσα»), καθὼς «ἡ νοερὴ λειτουργία δὲν ἔχει κανένα συγχρωτισμὸ μὲ τὰ ὑλικὰ ὄργανα καὶ τὴν ὑπηρεσία τους» (τ. 2, σ. 509). Ὁ Γρηγόριος καταλήγει ὅτι στὸν Θεὸ ὀφείλονται ὅλα τὰ πράγματα, αὐτὰ καθεαυτὰ ὅμως, καὶ ὄχι οἱ ὀνομασίες τους, ὅπως «τὸ ὄνομα τῶν Σειρήνων», ποὺ δηλώνει στὸν Ἠσαΐα «τὴν ἡδονὴν τῆς ἀκοῆς» (13, 21) (τ. 2, σ. 531).

Στὸν *Ἀντιρρητικὸν εἰς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν* λόγο, καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴ θέση τοῦ Εὐνομίου ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «κτιστὸς» καὶ «ὅμοιος μὲ τὸν Πατέρα Του μὲ μία κατ' ἐξαίρεση ὁμοιότητα μὲ ἰδιαίτερη ἔννοια», ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται στὴ μίμηση τῆς Φύσης ἀπὸ τὴν Τέχνη καὶ πῶς αὐτὴ συλλαμβάνεται ἀπὸ τὰ διάφορα αἰσθητήρια τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Γρηγόριος σημειώνει πὼς ἡ Τέχνη μπορεῖ νὰ ξεγελάσει τὸν δέκτη της, ὅπως «μποροῦμε νὰ πάθουμε καὶ στὴν ἀκοή, ὅταν κάποιος μιμεῖται μὲ τὴ φωνὴ του τὸ κελάδημα τοῦ ἀηδονιοῦ καὶ πείσει τὴν ἀκοή μας νὰ νομίζει ὅτι ἀκούει τὸ πουλὶ» (τ. 3, σ. 579). Τὸ παράδειγμα αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ παρέλαβε ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, ποὺ ἀναφέρεται στὸν βασιλιὰ τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαο Β' (444-360 π.Χ.), στὸν ὁποῖο παρουσιάστηκε κάποτε ὁ μουσικὸς Καλιππίδης, ποὺ καυχιόταν ὅτι μποροῦσε νὰ μιμηθεῖ τὸ ἀηδόνι, ἀλλ' ὁ βασιλιὰς, ἀντ' αὐτοῦ, προτίμησε τελικὰ αὐτούσιο τὸν φυσικὸ ἦχο τοῦ μελωδικοῦ πτηνοῦ, λέγοντας τὸ περίφημο «*αὐτὰς* [δηλ. τὰς ἀηδόνας] *ἄκουκα*» (*Ἀγησίλαος* 21, 9). Ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει αὐτὸ τὸ εἶδος ὁμοιότητας μεταξὺ Θ. Πατέρα καὶ Υἱοῦ – Θ. Λόγου ὡς βλάσφημο.

Στὸ ἐπίπεδο, πάντως, τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Γρηγόριος δέχεται ὅτι τὸ στοιχεῖο τῆς διάκρισης μεταξὺ εὐχάριστου καὶ δυσάρεστου ἤχου εἶναι θεόσδοτο. Στὸν *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* λόγο του καὶ στὸ κεφ. 6 («Ἐξέτασις τῆς συγγενείας τοῦ νοῦ πρὸς τὴν φύση...»), ἐπισημαίνει ὅτι «μία ἑνιαία ἀντιληπτικὴ δύναμις ὑπάρχει, ὁ μέσα εὑρισκόμενος νοῦς ποὺ λειτουργεῖ διὰ μέσου καθενὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια καὶ συλλαμβάνει τὰ ὄντα» καὶ ὁ ὁποῖος «συλλαμβάνει διὰ τῆς ἀκοῆς τὸ λεγόμενο, ἀγαπᾶ τὸ εὐχάριστο καὶ ἀποστρέφεται τὸ δυσάρεστο» (τ. 5, σ. 43). Προσθέτει, ἐπίσης, ὅτι «αὐτὸς ποὺ ἐφύ-

τευσε τὸ αὐτὶ [«*ὁ φυτεύσας τὸ οὖς*»]», σύμφωνα μὲ τὸν Ψαλμωδὸ [Ψαλμ. 93, 9], δηλ. ὁ Θεός, «ἐτοποθέτησε αὐτὲς τὶς ἐνέργειες σὰν γνωριστικοὺς χαρακτῆρες στὴ φύση τῶν ἀνθρώπων σύμφωνα μὲ τὰ δικά Του ἀρχέτυπα» (τ. 5, σ. 43).

Στὸ κεφ. 8 τοῦ ἴδιου λόγου («Γιατί τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὄρθιο καὶ ὅτι τὰ χέρια ὑπάρχουν γιὰ ἐξυπηρέτηση τοῦ λόγου...»), ὁ Γρηγόριος σημειώνει πὼς «ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰδεῖ ὅτι οἱ μουσικοὶ συνθέτουν τὴ μουσικὴ κατὰ τὸ εἶδος τῶν ὀργάνων, καὶ οὔτε αὐλοῦν μὲ βαρβίτους, οὔτε κιθαρίζουν μὲ αὐλούς, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔπρεπε ἡ κατασκευὴ τῶν ὀργάνων νὰ εἶναι κατάλληλη πρὸς τὸν λόγο, ὥστε αὐτός, μορφούμενος ἀπὸ τὰ φωνητικὰ μόρια, νὰ ἠχεῖ καταλλήλως πρὸς τὴ χρεία τῶν λόγων» (τ. 5, σ. 59-61). Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ, ὁ Γρηγόριος διατυπώνει μία ἐνδιαφέρουσα ἄποψη γιὰ τὴ χρήση τῶν χεριῶν ὡς «γνωρίσματος τῆς λογικῆς φύσεως», καθὼς «σημειώνουμε τὸν λόγο μὲ γράμματα διὰ τῆς δεξιότητος τοῦ χεριοῦ», πρᾶγμα ποὺ «δὲν στερεῖται λογικῆς χάριτος, τὸ νὰ ὁμιλοῦμε διὰ γραμμάτων καὶ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ συζητοῦμε μὲ τὸ χέρι, ἐκφράζοντας τὶς φωνὲς μὲ τοὺς χαρακτῆρες τῶν στοιχείων» (τ. 5, σ. 53). Στὴ χρήση τῶν χεριῶν ὡς παραπληρωμάτων τῆς φωνῆς μποροῦμε νὰ ἐντάξουμε καὶ τὴ βυζαντινὴ «χειρονομία» ἀλλὰ καὶ τὶς κινήσεις τοῦ μαέστρου, ποὺ διευθύνει μία ὀρχήστρα.

Στὸ κεφ. 10 («*Ὅτι ὁ νοῦς ἐνεργεῖ διὰ τῶν αἰσθήσεων*»), ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται στὴν ἀκοή, τὴν ὁποία ἀντιδιαστέλλει ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς φωνῆς, ἀφοῦ «ἡ πρώτη εἶναι γιὰ τὴν παραγωγὴ ἤχου, ἡ δεύτερη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ἀπ' ἔξω νοημάτων. Καὶ δὲν ἀναμιγνύεται ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ παραμένει στὴν ἐνέργεια, στὴν ὁποία τάχθηκε ἀπὸ τὴ Φύση, χωρὶς νὰ ἐνοχλεῖ τὴ διπλανή, οὔτε ἡ ἀκοὴ λαλεῖ, οὔτε ἡ φωνὴ ἀκούει. Ἡ μία προφέρει πάντοτε κάτι, ἐνῶ ἡ ἀκοὴ δεχομένη παντοτινὰ, δὲν γεμίζει, ὅπως λέγει ὁ Σολομών [Ἐκκλησ. 1, 8]» (τ. 5, σ. 65-67). Ὁ Γρηγόριος στέκεται, στὴ συνέχεια, στὴ λειτουργία τῆς ἀκοῆς, ποὺ περιγράφει ὡς «τὸ περισσότερο ἀξιοθαύμαστο μέσα μας ἀπὸ ὅλα» μέσα ἀπὸ μία σειρὰ ρητορικῶν ἐρωτημάτων (τ. 5, σ. 67). Τελικά, ὅμως, θεωρεῖ τὴν ἀκοὴ ὡς μία ἀπὸ τὶς «εἰσόδους» τοῦ νοῦ, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὡς «εὐρύχωρη πόλη» καὶ ὁ ὁποῖος ξεχωρίζει καὶ ἐξετάζει τὰ εἰσερχόμενα, τοποθετώντας τα «στοὺς καταλλήλους τόπους τῆς γνώσεως» (σ. 69).

Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ μουσικὲς εἰκόνες γιὰ νὰ περιγράψει τὸ εὐχάριστο ἄκουσμα τῶν λόγων, ἀκόμα καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ ἐπιστολικὴ γραφή. Στὴν ἐπιστολή του στὸν Ὀτρήιο, ἐπίσκοπο Μελιτινῆς, ἐκθειάζει τὴν ὀμορφιὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ πρώτου, χρησιμοποιώντας εἰκόνες ἀπὸ τὸ φυσικὸ βασίλειο: «Ποιὸ ἀνοιξιάτικο λουλούδι εἶναι τόσο ὡραῖο, ποιὰ κελαδήματα μουσικῶν πουλιῶν [«*τίνες τοιαῦται τῶν ᾠδικῶν ὀρνίθων φωναί*»]...ὅσο ἡ πνευματικὴ ἄνοιξη ποὺ ἐδίωξε τὴν κατήφεια καὶ χαροποίησε τὴ ζωή μας μὲ τὴν εἰρηνικὴ ἀκτινοβολία ἀπὸ τὸ φῶς τῶν ἐπιστολῶν σου;» (τ. 4, σ. 397). Συμπληρώνει, ἐπίσης, ὅτι «ἀπέραντη παρηγοριὰ θὰ προσφέρει στὶς ψυχές μας ἡ γλυκιὰ φωνή σου, ἠχώντας στὶς ἀκοὲς μας», ὑπονοώντας μία νέα ἐπιστολὴ ἐκ μέρους τοῦ Ὀτρήιου (ὅπ.π.). Ἀντίθετα, στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Εὐσέβιο, σημειώνει μὲ μετριοφροσύνη ὅτι στὸ γράμμα του «δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος στολισμένος μὲ τὰ ἄνθη καλοταιριασμένων καὶ εὔηχων λέξεων, ὥστε νὰ θεωρεῖται ἡ ἐπιστολὴ δῶρο γιὰ φιλολόγους»[5] (τ. 4, σ. 375).

Ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται καὶ στὰ ἐφάμαρτα ἀκροάματα, στὰ ὁποῖα ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ τῶν ἀκροατῶν του. Στὴν ἐπιστολὴ του *Περὶ τῶν ἀπιόντων εἰς Ἱεροσόλυμα*, ἀπορρίπτει τὸν ἰσχυρισμὸ κάποιων πιστῶν ὅτι ἡ μετάβαση στὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι καθῆκον τῶν Χριστιανῶν, ἐξαιτίας τῶν κινδύνων, ποὺ συναντᾶ ὁ προσκυνητής, στοὺς ὁποίους συμπεριλαμβάνει «τὰ πανδοχεῖα καὶ τὰ καταλύματα», ὅπου ὑπάρχει «πολλὴ ἐλευθερία καὶ ἀδιαφορία γιὰ τὸ κακὸ» καὶ ὅπου, μεταξὺ τῶν ἄλλων, «μολύνεται ἡ ἀκοή» (σ. 4, σ. 353). Ὅταν εἶχε ὁ ἴδιος μεταβεῖ ἐκεῖ, γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς κινδύνους, «τὸ ὄχημα τὸ εἴχαμε κάνει ἐκκλησία καὶ μοναστήρι καὶ σ' ὅλο τὸ ταξίδι ψάλλαμε ὅλοι μαζὶ [«*διὰ πάσης τῆς ὁδοῦ συμψαλόντων πάντων*»]» (σ. 4, σ. 357). Ἐντούτοις, ὁμολογεῖ ὅτι μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ ταξίδι «οὔτε ἡ πίστη μου ἐλαττώθηκε, οὔτε αὐξήθηκε», διότι, κατὰ τὴ γνώμη του, δὲν εἶναι ὁ τόπος, ἀλλ' ὁ τρόπος ποὺ πλησιάζει κανεὶς τὸν Θεὸ (ὅπ.π.). Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ χρησιμοποίησε, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραής, γιὰ νὰ πλήξει τὴν ἀξία τοῦ προ-

5. «Λόγος μὲν τὶς περιηνθισμένος ταῖς καλλιφώνοις τε καὶ εὐσυνθέτοις τῶν λέξεών ἐστιν οὐδεὶς».

σκυνήματος στοὺς Ἁγίους Τόπους γιὰ τοὺς δικούς του, βέβαια, λόγους (Μεταλληνὸς, 2001, σ. 44-52).

Στὸ δοκίμιο *Εἰς τὴν προσευχὴν* (Λόγος Ε'), ὁ Γρηγόριος, ὅπως οἱ Πλούταρχος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, θεωρεῖ τὴν ἀκοὴ ὡς πύλη εἰσόδου τῶν παθῶν, ποὺ βλάπτουν τὴν ψυχὴ, ρωτώντας ρητορικά: «Ποιανοῦ δὲν εἶναι ἔνοχα τ' αὐτιά;» (τ. 8, σ. 113), σημειώνοντας ὅτι «ἀνοίγει τὸ αὐτὶ τὰ παράθυρα στὸν θάνατο καὶ μὲ ὅσα ἀκούει δέχεται πολλὰ πάθη στὴν ψυχή, φόβο, λύπη, θυμό, ἡδονή, ἐπιθυμία, γέλιου ξέσπασμα καὶ τὰ παρόμοια» (τ. 8, σ. 113-115). Θεωρεῖ, πάντως, ὅτι κάθε ἄνθρωπο «βρώμισε ἡ ἀπαίδευτη ἀκοή», ἀπὸ τὴν ὁποία μόνο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ μπορεῖ νὰ γλυτώσει ὁ πιστὸς (τ. 8, σ. 115). Τὴν ἴδια στιγμὴ ἀναφέρεται στὴν «ἀκοὴ τοῦ Θεοῦ», στὴν ὁποία ἡ παράκληση τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ φτάσει («μένει ἀτελέσφορη»), «ἂν μαζὶ δὲν φωνάξει καὶ ἡ συνείδηση, ὅτι εἶναι καλὴ ἡ μετάδοση τῆς εὐσπλαχνίας» (τ. 8, σ. 115-117). Ὑπογραμμίζει, τέλος, ὅτι ἡ φωνὴ κάποιου πιστοῦ μπορεῖ κάποτε νὰ μὴν εἰσακουστεῖ, «γιατί ἀντηχεῖ ἐντονώτερα ἡ φωνὴ ἐκείνου ποὺ ὑποφέρει» (τ. 8, σ. 117).

Στὸ δοκίμο *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς* (Λόγος Δ') καὶ στὸν στίχο «*Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται*», ὁ Γρηγόριος στρέφεται κατὰ τῶν διαφόρων μορφῶν Τέχνης, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀκροαμάτων, ὡς περιττῶν καὶ ἐπιβλαβῶν παραπληρωμάτων τῆς τροφῆς καὶ τῆς πόσης, ἰδίως στὸ πλαίσιο τῶν συμποσίων. Δίπλα στὰ ἀνάγλυφα ποτήρια καὶ στὰ ζωγραφισμένα πιάτα, ἀπορρίπτει «καὶ τ' ἄλλα στοιχεῖα τῆς πέτρινης αὐτῆς τροφῆς, δηλαδὴ τὰ αἰσχρὰ θεάματα, τὰ ἐμπαθῆ ἀκούσματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀνοίγουν τὸν δρόμο, γιὰ νὰ εἰσέλθει στὸν ἑαυτό τους ἡ ἀκολουθία τῶν παθῶν, νοστιμίζοντας τὴν τροφή, συνδαυλίζοντας τὰ προσανάματα τῆς ἀκολασίας» (σ. 193). Ὁ Γρηγόριος συμπεραίνει πὼς «ὅποιος στράγγισε τὴν ἡδονὴ σὲ ἀκροάματα καὶ θεάματα», δὲν κέρδισε τελικὰ τίποτα, ἀφοῦ κάθε εἶδος ἡδονῆς ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὸ σῶμα..., πετάει καὶ φεύγει μὲ τὸ ποὺ θὰ πλησιάσει χωρὶς νὰ μένει σ' αὐτοὺς ποὺ τὴ δοκίμασαν οὔτε μία στιγμὴ» (τ. 8, σ. 199).

Ἀνάμεσα στὰ ἐφάμαρτα ἀκροάματα, ὁ Γρηγόριος συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ αἱρετικὰ κηρύγματα τῶν συγχρόνων του θεολόγων.

Καταφερόμενος ἐναντίον τοῦ Ἀπολλιναρίου στὸν *Ἀντιρρητικό* του πρὸς αὐτὸν λόγο, σημειώνει ὁ Γρηγόριος μὲ διάθεση εἰρωνείας ὅτι «ἄδικα μᾶς τραγούδησε τώρα τὶς ραψωδίες του γιὰ τὴ σάρκα»[6] (τ. 4, σ. 239). Ὁ λόγος αὐτὸς γράφτηκε λίγο μετὰ τὸ 385 καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποκρούσει τὶς δοξασίες τοῦ Ἀπολλιναρίου, ὅπως ἐκτίθενται στὸ σύγγραμμά του *Ἀπόδειξις περὶ τῆς Θείας σαρκώσεως* (Σακαλής, 1989, σ. 6). Σχολιάζοντας τὸν στίχο «*Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται*» (Λόγος Ζ'), ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ τὴν εἰρήνη ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπόλαυσης, ἀφοῦ «ἂν ὑπάρχουν ὅσα τιμοῦμε στὴ ζωὴ...χῶροι διασκεδάσεων γιὰ τοὺς νέους καὶ ὅλα ὅσα ἀποτελοῦν ἐφευρέσεις γι' ἀπολαύσεις, καὶ ἂν προστεθοῦν σ' αὐτὰ τὰ εὐχάριστα θεάματα καὶ τὰ μουσικὰ ἀκροάματα καὶ ὅτι ἄλλο συντελεῖ στὴν εὐχαρίστηση τῆς ζωῆς ὅσων διασκεδάζουν...ἀλλὰ ἀπουσιάζει τὸ ἀγαθὸ τῆς εἰρήνης, ποιὰ εἶναι ἡ ὠφέλειά τους, ἂν ὁ πόλεμος ἐμποδίζει τὴν ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν;» (τ. 8, σ. 255). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μέσα στὴ δίνη τοῦ πολέμου ἐξαφανίζονται ὄχι μόνο «τ' ἀκονημένα ξίφη», ἀλλὰ «καὶ ἡ βροντερὴ σάλπιγγα» «καὶ οἱ ἀλλαλαγμοὶ» (τ. 8, σ. 255-57).

Στὸν *Λόγον εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, ὁ Γρηγόριος πιστεύει ὅτι ἡ νεκρώσιμη ψαλτικὴ Ἀκολουθία βοηθᾶ τὸν κεκοιμημένο νὰ συντονιστεῖ μὲ τὸν πνευματικὸ κόσμο, καθώς, ὅταν ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν προτέρα του κατάσταση (τὸ σῶμα), «ἀνοίγει τὸ αἰσθητήριο τῆς ἀκοῆς, μὲ τὸ ὁποῖο ἀκούει «τὰ ἄρρητα ρήματα ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ ἐκφράσει ὁ ἄνθρωπος», ὅπως λέει ὁ Ἀπόστολος, ἀνοίγει ἐπίσης τὸ στόμα του καὶ ἕλκει τὸ καθαρὸ καὶ ἄυλο Πνεῦμα, ποὺ τὸν τονώνει γιὰ τὴ νοητὴ φωνὴ καὶ τὸν ἀληθινὸ λόγο, ὅταν ἀναμιχθεῖ μὲ τὸ τραγούδι ὅσων ἑορτάζουν στὸν χορὸ τῶν Ἁγίων» (τ. 10, σ. 173). Μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴ αὐτήν, ὁ Γρηγόριος προσπαθεῖ νὰ πείσει τοὺς πιστοὺς ὅτι δὲν ἁρμόζει νὰ θρηνοῦν γιὰ τοὺς νεκρούς τους, ἀλλὰ νὰ χαίρονται, ἀφοῦ αὐτοὶ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν «τωρινὴ φυλακή» τους.

6. «Μάτην οὖν αὐτῷ τὰ περὶ τῆς σαρκὸς νῦν εἰρημένα διερῥαψώδηται».

3. Μουσικὰ ὄργανα

Ἡ Μουσικὴ κάνει τὴν παρουσία της στὸ ἔργο τοῦ Γρηγόριου μέσα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ καὶ τὴ χρήση μουσικῶν ὀργάνων. Παρόλο ποὺ τὰ ὄργανα χρησιμοποιοῦνται μεταφορικά, ἡ μνεία τους καὶ ὁ τρόπος περιγραφῆς τους προδίδει μία ἐξοικείωση τοῦ συγγραφέα μὲ τὶς μουσικὲς δραστηριότητες. Ἂν καὶ ἡ ἐξοικείωσή του αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὴ θεωρητικὴ ἐνασχόλησή του μὲ τὸ θέμα ἢ στὶς ἀρχαῖες πηγές του, ποὺ κάνουν ἐκτενῆ μνεία τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἡ κατὰ περίπτωση λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς κατασκευῆς καὶ λειτουργίας κάποιων ὀργάνων δείχνει ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶχε παρευρεθεῖ σὲ μουσικὰ γεγονότα ἢ εἶχε συμβουλευθεῖ μουσικοὺς ἐκτελεστές. Σὲ αὐτό, βέβαια, εἶχε τὸ προηγούμενο ἄλλων Χριστιανῶν συγγραφέων, μὲ πρῶτον τὸν ἀδελφό του Βασίλειο.

Ὁ Γρηγόριος μνημονεύει τόσο πνευστὰ ὅσο καὶ ἔγχορδα μουσικὰ ὄργανα σὲ ἀρκετὰ σημεῖα τῶν ἔργων του, καὶ τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ γιὰ διαφορετικοὺς σκοπούς. Ἀνάμεσα στὰ πνευστά, σημαντικὴ θέση κατέχει ἡ σάλπιγγα, ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ πολεμικὰ σαλπίσματα ἢ ἀπὸ τοὺς κήρυκες (Μιχαηλίδης, 1989, σ. 278). Ὁ Γρηγόριος ἐπιφυλάσσει διάφορες χρήσεις τῆς σάλπιγγας στὸ ἔργο του, μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι τὸ ἐγερτήριο σάλπισμα τῆς Δευτέρας Παρουσίας, σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ ἀποστόλου Παύλου[7]. Στὸν *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως διάλογο* (*Μακρίνια*), σημειώνεται ὅτι «μὲ κάποιο πρόσταγμα καὶ ἦχο σαλπίγγων [...] ἀκαριαίως ὅλο μαζὶ τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν καὶ τῶν πεσμένων θὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀθανάτου φύσεως» (τ. 1, σ. 357). Ἡ ἴδια εἰκόνα χρησιμοποιεῖται καὶ στὸ δοκίμιο *Πρὸς Ὀλύμπιον, περὶ τελειότητος* (τ. 8)[8], ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία, στὴν ὁποία θὰ ἀναστηθοῦν ὅλοι, «ὅταν ἠχήσει ἡ ἔσχατη σάλπιγγα». Τὸ ἴδιο χωρίο τοῦ ἀποστόλου Παύλου μὲ τὴ σάλπιγγα (Α' Κορ. 15, 51-2) μνημονεύει καὶ στὸν *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* λόγο του (κεφ. 22)[9],

7. «Σαλπίσει γὰρ καὶ οἱ νεκροὶ ἀναστήσονται» (Α' Κορ. 15, 52).
8. Τὸ ἐν λόγῳ δοκίμιο γράφτηκε καὶ ἀφιερώθηκε στὸν Ὀλύμπιο, πού, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν *Βίο της Μακρίνης*, ἦταν ἀσκητής.
9. «Πρὸς ἐκείνους ποὺ λέγουν ἂν ἡ ἀνάστασις εἶναι καλὸ καὶ ἀγαθό, γιατί δὲν ἔγινε ἤδη ἀλλὰ ἐλπίζεται μετὰ παρέλευση χρόνων».

ὅπου κάνει λόγο γιὰ «τὴν αἰφνίδια στάση τοῦ χρόνου καὶ τὴ διάλυση τῶν κινουμένων πρὸς τὸ ἀντίστροφο [...] "ὅταν ἠχήσει ἡ σάλπιγγα ἡ ἐσχάτη"» (τ. 5, σ. 161). Σχολιάζοντας τὸ χωρίο, ὁ Γρηγόριος ἐπισημαίνει ὅτι «ἀρκεῖ μόνο νὰ ἠχήσει ἡ σάλπιγγα τῆς ἀναστάσεως, ποὺ ἀφυπνίζει τοὺς νεκροὺς καὶ μεταβάλλει ἀθρόως πρὸς τὴν ἀφθαρσία, ὅσους ἀπέμειναν στὴ ζωὴ καθ' ὁμοιότητα ἐκείνων ποὺ ἀλλοιώνονται ἀπὸ τὴν ἀνάσταση, ὥστε τὸ βάρος τῆς σαρκὸς νὰ μὴ σκύβει πλέον πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ συγκρατεῖ τὸν ὄγκο στὴ γῆ, ἀλλὰ νὰ κινεῖται μετάρσιο στὸν ἀέρα» (ὅπ.π.). Ἐδῶ φαίνεται ὅτι ἡ πνευστὴ ἰδιότητα τοῦ ὀργάνου συσχετίζεται μὲ τὴ μεταρσίωση τοῦ σώματος στὸν ἀέρα. Ἡ σάλπιγγα ἀπὸ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου (Α' Θεσσ. 4, 16) μνημονεύεται καὶ στὸ κεφ. 25[10], ὅπου ὁ Γρηγόριος, ἀναφερόμενος στὴν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου, συγκρίνει τὴ φωνὴ τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἔβγαλε ἔξω τὸν Λάζαρο, μὲ σάλπιγγα: «Ὅπως δηλ. κατὰ τὴν ἀναστοιχείωση τοῦ σύμπαντος [...] θὰ κατεβεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος μ' ἕνα πρόσταγμα, μὲ φωνὴ Ἀρχαγγέλου, καὶ μὲ σάλπιγγα θ' ἀναστήσει τοὺς νεκροὺς σὲ ἀφθαρσία, ἔτσι καὶ τώρα ὁ εὑρισκόμενος μέσα στὸν τάφο, μὲ τὴ φωνὴ τοῦ προστάγματος, ἀπέσεισε τὸν θάνατο σὰν νὰ ἦταν ὕπνος καὶ ἐτίναξε ἀπὸ ἐπάνω του τὴ διαφθορά, ποὺ εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὴ νεκρότητα» (τ. 5, σ. 187).

Ἡ σάλπιγγα, ὡς προανάκρουσμα τῆς Δευτέρας Παρουσίας, ἐντοπίζεται καὶ στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, ὅπου ἡ χρήση της ἀντιπαραβάλλεται μὲ τὰ «ἐργαστήρια» τῶν ὠδικῶν πτηνῶν πού, λίγο πρὶν τὸ σάλπισμα, παρασύρουν μὲ τὴ μουσικὴ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἐγκαταλείπουν «καὶ σπίτι διακοσμημένο μὲ χρυσὸ καὶ μάρμαρα θεσσαλικὰ καὶ λακωνικὰ», γιὰ νὰ πάρουν θέση «κάτω ἀπὸ τὰ δέντρα» (τ. 10, σ. 429). Ὅλα αὐτὰ ὅμως διακόπτονται, «ὅταν θὰ ἀντηχήσει ἡ σάλπιγγα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς οὐρανούς, ὅπως λέει ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ: "Θὰ σαλπίσει καὶ οἱ νεκροὶ θ' ἀναστηθοῦν" [Α' Κορ. 15, 52]. Καὶ ἀλλοῦ πάλι γράφει σαφέστερα: 'Καὶ θὰ στείλει τοὺς Ἀγγέλους Του μὲ δυνατὴ φωνὴ σάλπιγγας καὶ θὰ μαζέψει τοὺς ἐκλεκτούς του».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ

10. «Πῶς θὰ μποροῦσε καὶ κάποιος ἄπιστος νὰ προσαχθεῖ νὰ πιστεύσει στὴ Γραφή, ὅταν διδάσκει γιὰ τὴν ἀνάσταση».

τὴ σάλπιγγα καὶ μὲ μεταφορικὴ σημασία, περιγράφοντας ἔτσι τὸ βροντερὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Στὸν *Α' Ἀντιρρητικὸ εἰς τὸν Πρῶτον Λόγον τοῦ Εὐνομίου*, ὁ Γρηγόριος ὀνομάζει τὸν ἀδελφό του, Μέγα Βασίλειο, «τὴ θεία ἐκείνη σάλπιγγα», ποὺ «σκεπάζει μὲ τὴ φωνή της τὸν κάθε λόγο καὶ τὸν κάθε ἦχο» (τ. 2, σ. 21). Ὁ Εὐνόμιος ἦταν ἕνας αἱρετικὸς τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴν Καππαδοκία, ποὺ ἀπέρριπτε τὸ «ὁμοούσιον» τῆς Ἁγ. Τριάδος (ὅτι δηλ. ἡ οὐσία τοῦ Πατέρα ἦταν ὅμοια μὲ αὐτὴν τοῦ Υἱοῦ), ὑποστηρίζοντας εἴτε τὸ «ὁμοιούσιον» (δηλ. τὴ σχετικὴ ὁμοιότητα τῶν προσώπων αὐτῶν), εἴτε τὸ «ἀνόμοιον» (δηλ. ὅτι τὸ σχετικὰ ὅμοιο μὲ κάτι, εἶναι καὶ σχετικὰ ἀνόμοιο μὲ αὐτό). Στὸν Εὐνόμιο εἶχε ἀπαντήσει ὁ Μέγας Βασίλειος μὲ τὸν *Ἀνατρεπτικὸ Λόγο* του, ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης δίνει τὴ δική του ἀπάντηση στοὺς πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιῤῥητικοὺς λόγους του, ποὺ ἀποτελοῦν ἀνταπάντηση στὸν Εὐνόμιο (Σακαλής, 1987, σ. 5-8). Ὁ Γρηγόριος ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπιση τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅταν ὁ τελευταῖος εἶναι νεκρὸς (379-380), γι' αὐτὸ καὶ ἐνδέχεται νὰ ἀπηχεῖ καὶ τὴ σχέση τῆς σάλπιγγας μὲ τὴ Δευτέρα Παρουσία καὶ τὴν Ἀνάσταση τῶν νεκρῶν (Ἑβρ. 12, 19).

Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὸ «Ὁ δὲ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει»*, ὁ Γρηγόριος περιγράφει τὴν ἐντολὴ αὐτὴν τοῦ Ἀποστόλου ὡς «φοβερὴ σάλπιγγα τῆς ἀποστολικῆς παραγγελίας» (τ. 10, σ. 289). Ἡ ὁμιλία στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς πορνείας, παρουσιάζοντας ὡς πρότυπο ἀρετῆς τὸν Ἰωσὴφ τὸν Πάγκαλο, ποὺ ἀπέφυγε τὶς ἄσεμνες προτάσεις τῆς γυναίκας τοῦ Πετεφρῆ (Γεν. 39, 11-14).

Στὸν λόγο του *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου*, ὁ Γρηγόριος προτρέπει τοὺς ἀκροατές του νὰ ἀνεβοῦν στὸ ὄρος Χωρὴβ (Δευτ. 12, 6), μὲ τὸ ὁποῖο συμβολίζεται ἡ «ὑψηλὴ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ νὰ «ψάλλουμε στὸν φιλάνθρωπο Θεὸ τὸν ἐπινίκιο ὕμνο...μὲ τὸν ἦχο τῶν θεϊκῶν σαλπίγγων», ποὺ εἶναι «τὰ λόγια τοῦ μακαρίου Λουκᾶ», γιὰ νὰ «ἀγγίξουμε τὴ μέση μας ἀκοή, ποὺ εἶναι σὰν νὰ μᾶς φωνάζει ἀπὸ τὰ ἅγια ἄδυτα τῆς μυσταγωγίας τοῦ Πνεύματος» (τ. 11, σ. 93).

Στὸ *Α' Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας* (383), ὁ Γρηγόριος ἐπικαλεῖται κάποια δύναμη, γιὰ νὰ τοῦ «δώσει φωνὴ ἰσχυρότερη ἀπὸ τῆς σάλπιγγας, ποὺ νὰ σκεπάσει μὲ τὸν ἦχο της τὴ

βοὴ τοῦ πλήθους καὶ ν' ἀποθέσει τὰ λόγια μου στὶς ἀκοὲς τῶν συγκεντρωμένων» (τ. 11, σ. 175). Τὸ παράδειγμα τῆς σάλπιγγας τὸ χρησιμοποιεῖ ἐξαιτίας τοῦ συνωστισμοῦ, ποὺ παρατηροῦσε στὸ ἐκκλησίασμα ἐκείνη τὴν ἡμέρα, καὶ πού, ἂν καὶ ἐνοχλητικὸ γιὰ τοὺς πιστούς, ὀνομάζει «κορύφωμα τῆς χαρᾶς». Πρὸς τὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἐγκωμίου, ὁ Γρηγόριος ἐκφράζει τὴν ἀνησυχία του γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀκουστεῖ ἐν μέσω τέτοιας κοσμοσυρροῆς, ἀφοῦ εἶναι «ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος καὶ μόλις μ' ἀκοῦνε οἱ γύρω μου, ὅταν μιλῶ καὶ ἂς βάζω δυνατὴ φωνὴ» (τ. 11, σ. 185). Τὸ ἴδιο καὶ στὸ *Β' Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*, ὅπου παραπονιέται γιὰ τὸν θόρυβο τοῦ ἀκροατηρίου του καὶ εὔχεται νὰ διέθετε φωνὴ σὰν τῆς σάλπιγγας, γιὰ νὰ ἀκούγεται ἀπὸ ὅλους (τ. 11, σ. 191).

Στὸ *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγα μάρτυρα Θεόδωρον*, ὁ Γρηγόριος περιγράφει τὸ κήρυγμα τοῦ Ἁγίου ὡς σάλπισμα, σημειώνοντας ὅτι «σάλπισε ὁ ἅγιος μάρτυρας ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ τάξη καὶ ἀφοῦ κινητοποίησε πολλοὺς ἀπὸ διάφορα μέρη, τοὺς κάλεσε στὸ μέρος τῆς ἀνάπαυσής του, ὄχι βέβαια ἑτοιμάζοντάς τους γιὰ πόλεμο, ἀλλὰ συναθροίζοντάς τους στὴ γλυκιὰ καὶ κατεξοχὴν ἁρμόζουσα στοὺς Χριστιανοὺς εἰρήνη» (τ. 11, σ. 247). Τὸ σάλπισμα τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, λέει ὁ Γρηγόριος, «καὶ τοῦ περασμένου χρόνου τὸν βαρβαρικὸ σάλο καθησύχασε καὶ τὸν φρικτὸ πόλεμο τῶν ἄγριων Σκυθῶν σταμάτησε, ἐπισείοντας ἐναντίον τους δεινὸ καὶ φοβερὸ γιὰ ὅσους τὸ εἶδαν καὶ εἶχαν πλησιάσει, ὄχι κράνος μὲ τριπλὸ λοφίο, οὔτε ξίφος ἀκονισμένο καλὰ ποὺ ἀστράφτει στὸν ἥλιο, ἀλλὰ τὸν ἀλεξίκακο καὶ παντοδύναμο σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ» (ὅπ.π.). Τὸ ἐγκώμιο αὐτό, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ 381, ἀποτελεῖ ἔκκληση στὸν μάρτυρα νὰ συνδράμει τὸν αὐτοκράτορα κατὰ τῶν Γότθων, γιὰ νὰ μὴ καταστρέψουν τὰ ἱερὰ (Σακαλής, 1991, τ. 11, σ. 11).

Στὴν *Περὶ εὐποιίας* ὁμιλία του, ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται στὴ χρήση τῆς σάλπιγγας στὸ πλαίσιο τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων, περιγράφοντας ἔτσι τὸ κάλεσμα γιὰ ἔργα εὐποιίας: «Ὅπως δηλαδὴ οἱ ἀγωνοθέτες τῶν μάταιων ἀγώνων, δηλώνοντας τὴ φιλοδοξία τους μὲ τὴ σάλπιγγα, ὑπόσχονται πλούτη σ' ὅλους ὅσοι ἀγωνίζονται στὸν στίβο, ἔτσι καὶ ἡ εὐεργεσία καλεῖ κοντὰ της ὅλους ὅσους ἀντιμετωπίζουν δύσκολες περιστάσεις καὶ σ' ὅσους τὴν πλησιάζουν, μοιράζει ὄχι τιμὲς χτυπημάτων, ἀλλὰ θεραπεία τῶν συμφορῶν» (τ. 10, σ. 221).

Ὁ Γρηγόριος δὲν ἀφήνει ἔξω καὶ τὴ χρήση τῆς σάλπιγγας ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους στὸ πλαίσιο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Στὸ δοκίμιό του *Εἰς τὴν προσευχήν*, ποὺ ἀποτελεῖ ἀνάλυση τῆς *Κυριακῆς Προσευχῆς*, καὶ στὴν ἑρμηνεία τῆς πρώτης φράσης («*Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*»), ἀναφέρεται στὴν «κατάπληξη», ποὺ ἔνιωσαν οἱ Ἰσραηλίτες ἀπὸ τὶς σάλπιγγες, ὅταν ὁ Μωυσῆς εἶχε ἀνεβεῖ στὸ ὄρος Σινᾶ, γιὰ νὰ παραλάβει τὶς Δέκα Ἐντολὲς ἀπὸ τὸν Θεὸ (τ. 8, σ. 39). Συγκρίνοντας τὸν Μωυσῆ μὲ τὸν «νέο νομοθέτη» Χριστό, ὁ Γρηγόριος σημειώνει ὅτι ὁ τελευταῖος δὲν παρουσιάζει στὸν πιστὸ κανένα ὄρος, «οὔτε τοὺς ἤχους τῶν σαλπίγγων, ποὺ ἀντηχοῦσαν ἀκατανόητα καὶ ἀπειλητικά», ἀλλ', ἀντιθέτως, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸν ἴδιο τὸν οὐρανὸ μέσῳ τῆς ἀρετῆς (ὅπ.π.). Ὁ Γρηγόριος διευκρινίζει ὅτι «δὲν διδασκόμαστε κάποιους φθόγγους, ποὺ ἐκφωνοῦνται μὲ κάποιες συλλαβές, ἀλλὰ τὸν τρόπο τῆς ἀνάβασης στὸν Θεό, ποὺ κατορθώνεται μὲ οὐράνια πολιτεία» (τ. 8, σ. 41).

Ὁ Γρηγόριος ἀνοίγει τὴν ὁμιλία του *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ* μὲ τὸν στίχο τοῦ Δαβὶδ «*Σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν*» (Ψαλμ. 80, 4), ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ὁποίου αὐτοχαρακτηρίζεται ὡς «σαλπιγκτὴς τῆς ἱερᾶς ἡμέρας», διευκρινίζοντας πάντως ὅτι «ἡ σάλπιγγα τοῦ Νόμου, ὅπως ὑποδεικνύει νὰ ἐννοήσομε ὁ Ἀπόστολος, εἶναι ὁ λόγος. Γιατὶ λέει ὅτι δὲν πρέπει ὁ ἦχος τῆς σάλπιγγας νὰ γίνεται ἀσαφής [Α' Κορ. 14, 7], ἀλλὰ οἱ φθόγγοι νὰ εἶναι εὐδιάκριτοι, γιὰ νὰ εἶναι σαφεῖς σ' ὅσους ἀκοῦνε» (τ. 10, σ. 327). Ἐδῶ ταυτίζει τὸν δυνατὸ ἦχο τῆς σάλπιγγας, ποὺ ἐξαιτίας τῆς ἔντασής του δὲν χάνει κανένα φθόγγο, μὲ τὴν εὐκρίνεια καὶ τὴ σαφήνεια τοῦ κηρύγματος. Στὴ συνέχεια, προτρέπει τοὺς πιστοὺς νὰ ἀφήσουν καὶ αὐτοὶ «κάποια λαμπρὴ ἠχώ, ποὺ ν' ἀκουστεῖ μακριὰ καὶ ποὺ δὲν εἶναι καθόλου κατώτερη ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς κεράτινης σάλπιγγας. Γιατὶ καὶ ὁ Νόμος ποὺ προδιαγράφει τὴν ἀλήθεια μὲ τοὺς τύπους τῆς σκιᾶς, νομοθέτησε τὸν ἦχο τῶν σαλπίγγων κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς σκηνοπηγίας [Λευ. 23, 24]» (ὅπ.π.). Ἡ ὁμιλία αὐτὴ ἐκφωνήθηκε τὸ 388, καὶ ἀνήκει στὶς πρῶτες μὲ τὸ θέμα αὐτό, ἀφοῦ ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων εἶχε πρόσφατα καθιερωθεῖ στὴν Ἀνατολή.

Ὁ Γρηγόριος μᾶς δίνει καὶ μία θεολογικὴ ἑρμηνεία τῶν σαλπίγγων καὶ τῆς μεταφορικῆς σημασίας τους στὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη: «Ἀλλὰ ἐπειδή, ὅταν εἰσῆλθε ἡ ἁμαρτία κλείστηκαν

τὰ στόματα ἐκείνων ποὺ κυρίεψε ἡ κακία καὶ σώπασε ἡ φωνὴ τῆς χαρᾶς καὶ διαλύθηκε τὸ σύμφωνο τραγούδι τῶν ἑορταστῶν, ἀφοῦ τὸ ἀνθρώπινο γένος δὲν συνεόρταζε μὲ τὴν ὑπερκόσμια φύση, γι' αὐτὸ ἦλθαν οἱ σάλπιγγες τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων, ποὺ ὁ Νόμος τὶς λέει 'κεράτινες', ἐπειδὴ ἡ κατασκευή τους προερχόταν ἀπὸ τὸν ἀληθινὸ μονόκερο. Αὐτές, μὲ τὴ δύναμη τοῦ Πνεύματος, ἠχολόγησαν τὸν λόγο τῆς ἀλήθειας, ὥστε ν' ἀνοίξει ἡ ἀκοὴ ἡ φραγμένη ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ γίνει μία σύμφωνη ἑορτή, ποὺ μὲ τὸν εὐπρεπισμὸ τῆς σκηνοπηγίας τῆς κάτω κτίσης νὰ συμμελωδεῖ καὶ αὐτὴ μὲ τὶς ὑψηλὲς καὶ ὑπέρτερες δυνάμεις, τὶς γύρω ἀπὸ τὸ ἄνω θυσιαστήριο» (τ. 10, σ. 329).

Γιὰ τὸν Γρηγόριο, ὁ λόγος, ποὺ οἱ σάλπιγγες τῶν Ἑβραίων ὀνομάστηκαν κεράτινες, προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ θυσιαστήριο, ὅπου ἔμπαινε μία φορὰ τὸν χρόνο μόνο ὁ Ἀρχιερέας, ἦταν στολισμένο μὲ προβεβλημένα κέρατα. Κατὰ μεταφορά, «τὰ κέρατα τοῦ νοητοῦ θυσιαστηρίου εἶναι οἱ Δυνάμεις οἱ ὑψηλὲς καὶ ἐξέχουσες τῆς νοερῆς φύσης», μὲ τὶς ὁποῖες «συνάπτεται κατὰ τὴ σκηνοπηγία τῆς ἀνάστασης ἡ ἀνθρώπινη φύση εὐτρεπισμένη μὲ τὴν ἀνακαίνιση τῶν σωμάτων» (ὅπ.π.). Στὴν πραγματικότητα, ἡ κεράτινη σάλπιγγα, ποὺ ὀνομαζόταν καὶ *κέρας*, ἦταν κατασκευασμένη ἀπὸ κέρατο καὶ ἦταν καμπυλωτή, ἐνῶ διέθετε καὶ ἐπιστόμιο καὶ ἐθεωρεῖτο ἐπινόηση τῶν Τυρρηνῶν, σύμφωνα μὲ ἀρχαῖες πηγὲς (Μιχαηλίδης, 1989, σ. 278).

Ἐκτὸς ἀπὸ σάλπιγγες, ὁ Γρηγόριος μνημονεύει καὶ ἄλλα μουσικὰ ὄργανα, ὅπως αὐλοὺς καὶ κιθάρες, στὰ ὁποῖα (ὄργανα) δὲν ἐπιφυλάσσει πάντα εὐνοϊκὴ ἀντιμετώπιση στὴ ρεαλιστική τους διάσταση. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἀπηχεῖ τὴν ἐπιφυλακτικὴ στάση τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἀπέναντι στοὺς αὐλοὺς καὶ τὶς κιθάρες. Τόσο ὁ Πλάτων ὅσο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐγκρίνουν τὴ χρήση τοῦ αὐλοῦ στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, καθὼς τὸ ἐν λόγῳ ὄργανο εἶχε ταυτιστεῖ μὲ τὴ διονυσιακὴ λατρεία καὶ τὶς ὀργιαστικὲς τελετές[11]. Ἀλλὰ καὶ ἡ κιθάρα ἀπορρίπτεται γιὰ τὸν μέσο καλλιεργημένο πολίτη, ἀφοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελματίες μουσι-

11. Βλ. τὸ σκεπτικὸ τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸν αὐλὸ στὴν *Πολιτεία* (399^{δ}).

κούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχαιραν ἐκτιμήσεως ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους (West, 1999, σ. 71-78)[12].

Οἱ αὐλοὶ καὶ οἱ λύρες ἐπανέρχονται στὸν *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* λόγο του (κεφ. 9)[13], ὅπου συγκρίνει τὴ διαμεσολάβηση τῶν ὀργάνων μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης φωνῆς ὡς διερμηνευτοῦ τῶν ψυχικῶν διανοημάτων τοῦ ἀνθρώπου, σημειώνοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος «ἐχρειάσθηκε αὐτὴν τὴν ὀργανικὴ σωματικὴ κατασκευή, ὥστε, ἐγγίζοντας σὰν πλῆκτρο τὰ φωνητικὰ ὄργανα, νὰ ἑρμηνεύσει τὴν ἐσωτερικὴ κίνηση μὲ κάποιο εἶδος ἀποτυπώσεως τῶν φθόγγων. Καὶ ὅπως ἕνας ἔμπειρος τῆς Μουσικῆς, ἂν ἀπὸ κάποια πάθηση δὲν ἔχει δική του φωνή, θέλοντας ὅμως νὰ ἐπιδείξει τὴν ἐπιστήμη του, μπορεῖ νὰ μελωδήσει μὲ ξένες φωνές, ἐκδηλώνοντας τὴν Τέχνη μὲ αὐλοὺς καὶ λύρες, ἔτσι καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς γίνεται εὑρετὴς παντοειδῶν νοημάτων, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ δείξει τὶς ὁρμὲς τῆς διάνοιας στὴν ψυχή, ἀφοῦ αὐτὴ ἀντιλαμβάνεται διὰ σωματικῶν αἰσθήσεων, σὰν ἔντεχνος ἁρμοστὴς ἐγγίζει τὰ ἔμψυχα τοῦτα ὄργανα καὶ μὲ τὴν ἐνήχηση τούτων φανερώνει τὰ κρυφὰ νοήματα» (τ. 5, σ. 63).

Στὴ συνέχεια, ὁ Γρηγόριος ἀντιπαραβάλλει τὴ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης φωνῆς μὲ αὐτὴν τῶν μουσικῶν ὀργάνων, σημειώνοντας ὅτι «εἶναι ἡ μουσικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργάνου μικτή, ἀποτελούμενη ἀπὸ αὐλὸ καὶ λύρα, σὰν νὰ ἠχοῦν μαζὶ ταυτοχρόνως σὲ συναυλία [«*ἐν συνῳδία*»]. Ὁ ἀέρας ὠθεῖται πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τὰ ἀναπνευστικὰ ἀγγεῖα διὰ τῆς ἀρτηρίας τοῦ λάρυγγος. Ὅταν λοιπὸν ἡ ὁρμὴ τοῦ ὁμιλοῦντος πιέσει τὸ μέρος γιὰ ἐκφορά, ὁ ἀέρας κτυπώντας στὶς ἐσωτερικὲς προβολές, ποὺ περικλείουν κυκλικῶς τοῦτον τὸν αὐλοειδῆ πόρο, μιμεῖται κάπως τὴ φωνὴ ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸν αὐλό, σειόμενος μέσα στὸν κύκλο μὲ τὶς ὑμενώδεις ἐξοχές. Ὁ οὐρανίσκος παραλαμβάνει τὸν ἀπὸ κάτω φθόγγο μὲ τὴν κοιλότητά του καί, διασπώντας τὴ φωνὴ μὲ τοὺς χόνδρους ποὺ εἶναι στὸ

12. Ὁ Ἀριστοτέλης στὰ *Πολιτικά* του (1341α) χαρακτηρίζει τὸν αὐλὸ «ὄργανον τεχνικό», δηλ. ἐπαγγελματικό.

13. «Ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου κατασκευάσθηκε, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ὄργανο ἐξυπηρετήσεως τοῦ λόγου».

πέρασμα, σὰν μὲ λεπίδες, στοὺς δύο αὐλοὺς [«*διδύμοις αὐλοῖς*»] ποὺ φθάνουν ἕως τοὺς μυκτῆρες, κάμει τὸν ἦχο δυνατώτερο. Τὰ μάγουλα πάλι καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ συσκευὴ τοῦ φάρυγγος, ὅπου τὸ πηγούνι χαλαρώνεται κοιλαινόμενο καὶ ἐπεκτείνεται σὲ ὀξὺ σχῆμα, ὅλα αὐτὰ ὑποκρίνονται κατὰ ποικίλους καὶ πολλοὺς τρόπους τὴν κίνηση τοῦ πλήκτρου στὶς χορδές, προσαρμόζοντας κατὰ περιστάσεις τοὺς τόνους πρὸς τὴ χρεία μὲ πολλὴ ταχύτητα. Τῶν χειλέων δὲ τὸ ἄνοιγμα καὶ τὸ κλείσιμο κάμουν τὸ ἴδιο μὲ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰ δάκτυλα ρυθμίζουν τὸν ἀέρα καὶ τὴν ἁρμονία τοῦ μέλους τοῦ αὐλοῦ» (τ. 5, σ. 63-65).

Στὸν *Β' Ἀντιρρητικὸ* λόγο του, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ μία εἰκόνα ἀπὸ τὰ μουσικὰ ὄργανα, γιὰ νὰ περιγράψει τὸν τρόπο ἐκφορᾶς τῆς ἀνθρώπινης φωνῆς, σημειώνοντας πὼς «δίνει τὸν ἦχο της ἀπὸ κάτω, ὅμοια μὲ αὐτὸ ἡ ἀρτηρία συνδεδεμένη μὲ τὸν φάρυγγα, ἡ ὑπερώα μὲ τὸ κενὸ ποὺ ὑπέρκειται καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ ρουθούνια, ὅπως ὁ καβαλάρης τῆς κιθάρας ἀπὸ ἐπάνω πλαταίνει τὸν φθόγγο μὲ τὸν ἦχο» (τ. 2, σ. 419). Μπορεῖ τὸ σῶμα νὰ ἀποτελεῖ, ὅπως καὶ τὸ μουσικὸ ὄργανο, τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζεται τὸ πνεῦμα, ἡ κατάσταση ὅμως στὴν ὁποία βρίσκεται, εἶναι κρίσιμη γιὰ τὴν ὁμαλὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς μετάβασης.

Στὸ κεφ. 12 τοῦ *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* λόγου του[14], σημειώνει ὅτι «τὸ σῶμα ἔχει δημιουργηθεῖ σὰν μουσικὸ ὄργανο. Ὅπως λοιπὸν πολλὲς φορὲς συμβαίνει μ' ἐκείνους ποὺ γνωρίζουν νὰ μελωδοῦν, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ δείξουν τὴν ἐπιστήμη, ἐπειδὴ ἡ ἀχρήστευση τῶν ὀργάνων δὲν παραδέχεται τὴν τέχνη (διότι τὸ ἐφθαρμένο ἀπὸ τὸν χρόνο ἢ θραυσμένο ἀπὸ πτώση ἢ ἀχρηστευμένο ἀπὸ σκουριὰ καὶ μούχλα ὄργανο, μένει ἄφωνο καὶ ἀνενέργητο, ἔστω καὶ ἂν παίζεται ἀπὸ κάποιον ποὺ διακρίνεται στὴν αὐλητικὴ τέχνη)[15], ἔτσι καὶ ὁ νοῦς, καθὼς διήκει διὰ μέσου ὅλου τοῦ σωματικοῦ ὀργάνου καὶ προσεγγίζει κάθε μέρος καταλλήλως διὰ τῶν νοη-

14. «Ἐξέτασις περὶ τοῦ ποῦ εὑρίσκεται τὸ ἡγεμονικόν...».
15. «Τὸ γὰρ ἢ χρόνῳ φθαρὲν ἢ παρεῤῥηγμένον ἐκ καταπτώσεως ἢ ὑπὸ τινος ἰοῦ καὶ εὐρῶτος ἠχρειωμένον, ἄφθογγον μένει καὶ ἀνενέργητον, κἂν ὑπὸ τοῦ προέχειν δοκοῦντος κατὰ τὴν αὐλητικὴν τέχνην ἐμπνέηται».

τικῶν ἐνεργειῶν, σύμφωνα μὲ τὴ φύση του, σ' ἐκεῖνα μὲν ποὺ λειτουργοῦν κατὰ φύση, ἐνεργεῖ τὰ ἁρμόδια, σ' ἐκεῖνα ὅμως ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ δεχθοῦν τὴν τεχνική του κίνηση, μένει ἄπρακτος καὶ ἀνενέργητος» (τ. 5, σ. 83).

Στὸ ἑπόμενο κεφ. 13 («Αἴτια τοῦ ὕπνου, τοῦ χασμουρητοῦ, τῶν ὀνείρων»), ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ ἕνα παρόμοιο παράδειγμα μὲ ἕνα ξεκούρδιστο ὄργανο, γιὰ νὰ περιγράψει τὴ χαλάρωση τῶν αἰσθήσεων κατὰ τὸν ὕπνο: «Ὅπως ἕνας μουσικός, ὅταν κτυπήσει τὸ πλῆκτρο μὲ χορδὲς τῆς λύρας χαλασμένες, δὲν παράγει μέλος μὲ ρυθμό, διότι τὸ ξεκούρδιστο ὄργανο δὲν μπορεῖ νὰ ἠχήσει, ἀλλὰ τὸ μὲν χέρι κινεῖται τεχνικῶς πολλὲς φορές, φέρει τὸ πλῆκτρο πρὸς τὴν τοπικὴ θέση τῶν τόνων, δὲν ὑπάρχει ὅμως ὄργανο γιὰ νὰ ἠχήσει, παρὰ ἁπλῶς ἱκανὸ νὰ ὑπηχεῖ ἕνα ἀσήμαντο καὶ ἄρρυθμο βόμβο στὴν κίνηση τῶν χορδῶν[16], ἔτσι, ὅταν χαλαρωθεῖ ἡ ὀργανικὴ συσκευὴ τῶν αἰσθητηρίων διὰ τοῦ ὕπνου, ὁ τεχνίτης ἢ ἠρεμεῖ ἐντελῶς, ἂν τὸ ὄργανο ὑποστεῖ τελεία διάλυση ἀπὸ παραχόρτασμα καὶ βάρος, ἢ ἐνεργεῖ ἀτόνως καὶ ἀμυδρῶς, ἀφοῦ τὸ αἰσθητικὸ ὄργανο δὲν ὑποδέχεται μὲ ἀκρίβεια τὴν τέχνη» (τ. 5, σ. 99).

Στὸ δοκίμιο *Τί τὸ Χριστιανῶν ὄνομα ἢ ἐπάγγελμα*, ὁ Γρηγόριος, ἀπευθυνόμενος σὲ κάποιον Ἀρμένιο, τὸν χαρακτηρίζει ὡς «πλῆκτρον ποὺ χτυπᾶ τὶς χορδὲς γηραιᾶς λύρας». Στὴν πραγματικότητα, θὰ εὐχόταν νὰ συζητοῦσαν διὰ ζώσης, ἀφοῦ τότε ἡ ὠφέλεια θὰ ἦταν διπλῆ: ἀφ' ἑνὸς θὰ βλέπονταν καὶ ἀφ' ἑτέρου «ἡ φρόνησή σου θὰ ξυπνοῦσε, ὅπως τὸ πλῆκτρο τὴ γεροντική μου κιθάρα» (τ. 8, σ. 355). Σχολιαστὲς σημειώνουν ὅτι ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸν «βεβαιωνόμαστε μὲ τὸν πιὸ εὔγλωττο τρόπο γιὰ τὴν ἡλικία, τὰ συναισθήματα καὶ τὴν πραγματικὴ κατάσταση τοῦ συγγραφέα» (Σακαλής, 1989, σ. 9). Ὁ Γρηγόριος ἀποκαλεῖ τὶς παλαιότερες συζητήσεις τους «ἀσκήσεις γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ γύμνασμα γιὰ τὴ θεοσέβεια» (τ. 8, σ. 353). Ὁ

16. «Ὥσπερ τις μουσικὸς κεχαλασμέναις ταῖς χορδαῖς τῆς λύρας ἐμβαλῶν τὸ πλῆκτρον, οὐ κατὰ ῥυθμὸν παράγει τὸ μέλος, οὐ γὰρ ἂν τὸ μὴ συντεταμένον ἠχήσειεν, ἀλλ' ἡ μὲν χεὶρ τεχνικῶς πολλάκις κινεῖται, πρὸς τὴν τοπικὴν θέσιν τῶν τόνων τὸ πλῆκτρον ἄγουσα, τὸ δὲ ἠχοῦν οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ ὅσον ἄσημον τινὰ καὶ ἀσύντακτον ἐν τῇ κινήσει τῶν χορδῶν ὑπηχεῖ τὸν βόμβον».

Ἀρμένιος τοῦ εἶχε ὑποβάλει τὸ ἐρώτημα ποὺ διατυπώνεται στὸν τίτλο τοῦ δοκιμίου, στὸ ὁποῖο ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾶ ὅτι τὸ «ἐπάγγελμα» τῶν Χριστιανῶν εἶναι ἡ μίμηση τῆς Θείας φύσεως πού, κατὰ τὴ γνώμη του, δὲν ὑπερβαίνει τὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κιθάρα ἐμφανίζεται καὶ στὸν λόγο *Εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα* ἢ *εἰς τὴν Πεντηκοστὴν* ποὺ ἀνοίγει μὲ τὶς ἑξῆς φράσεις: «Ὁ Δαβὶδ κάνει πιὸ χαρμόσυνο τὸ νόημα κάθε ἑορτῆς, προσαρμόζοντας πάντοτε κατάλληλα στὴν ἀπαίτηση τῆς ἑορτῆς τὴν παναρμόνια ἐκείνη κιθάρα του. Ἂς μᾶς φαιδρύνει λοιπὸν ὁ ἴδιος προφήτης καὶ τὴ μεγάλη ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀνακρούοντας μὲ τὸ πλῆκτρο τοῦ Πνεύματος στὶς χορδὲς του τὴ μελωδία τῆς σοφίας. Ἂς μᾶς πεῖ ἀπὸ τὴν ἔνθεη ἐκείνη μελωδία, τὸ κατάλληλο στὴ Χάρη τῆς ἑορτῆς αὐτῆς "ἐλᾶτε νὰ ὑψώσομε στὸν Κύριο φωνὲς ἀγαλλίασης"»[17] (τ. 11, σ. 51).

Στὸν *Ἐπιτάφιον εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τὸν ψαλμικὸ στίχο «στὶς ἰτιὲς κρεμάσαμε τὰ ὄργανά μας, καταδικάζοντας τοὺς ἑαυτούς μας καὶ τὰ ὄργανά μας σὲ σιωπὴ», ποὺ τραγουδοῦσαν οἱ Ἑβραῖοι στὴ βαβυλώνεια αἰχμαλωσία[18], συμπληρώνοντας «Κάνω δική μου τὴν ὠδὴ αὐτὴ» (τ. 11, σ. 339). Τὸν ψαλμικὸ στίχο τὸν ἑρμηνεύει ὡς ἑξῆς: «Καὶ ἂν ἀναφέρεις τὶς ἰτιὲς καὶ τὰ ὄργανα, εἶναι δικό μου καὶ τὸ αἴνιγμα αὐτό. Γιατί ἀληθινὰ κρεμάσαμε τὴ ζωή μας στὶς ἰτιές. Ἡ ἰτιὰ εἶναι δέντρο ἄκαρπο καὶ ἀπὸ ἐμᾶς ἔπεσε κάτω ὁ γλυκὸς καρπὸς τῆς ζωῆς. Γίναμε λοιπὸν ἰτιὲς ἄκαρπες, κρεμώντας πάνω στὰ δέντρα ἀδρανῆ καὶ ἀκίνητα τὰ ὄργανα τῆς ἀγάπης [...] Καὶ ἡ γλῶσσα, κολλημένη στὸν λάρυγγα, ἔφραξε ὅλες τὶς ἐξόδους τῆς φωνῆς, γιὰ νὰ μὴν ξανακούσουμε ἐκείνη τὴ γλυκιὰ φωνὴ» (ὅ.π.). Ὁ ἐπιτάφιος ἐκφωνήθηκε στὴν Κων/πολη τὸ 381 μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τῆς Συνόδου, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας εἶχε πεθάνει ὁ Μελέτιος (Σακαλής, 1991, τ. 11, σ. 11).

17. Εἶναι ὁ ψαλμικὸς στίχος «*Δεῦτε, ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ*» (Ψαλμ. 94, 1).
18. Πρόκειται γιὰ τὸν ψαλμικὸ στίχο «*Ἐπὶ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῆς* [τῆς Σιῶν] *ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν*» (Ψαλμ. 136, 3-4).

4. Οἱ συμβολισμοὶ

Σὲ κάποιες περιπτώσεις, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ ἀναλογίες ἀπὸ τὴ λαϊκὴ μουσικὴ τῆς ἐποχῆς του. Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, ὁμολογεῖ ἐνώπιον τοῦ ἀσφυκτικοῦ ἀκροατηρίου του πὼς «ἐπεξεργάζομαι μ' εὐχαρίστηση τὸν λόγο μου, ὅπως οἱ βοσκοὶ τὰ ποιμενικά τους τραγούδια» (τ. 10, σ. 365). Ἡ ὁμιλία αὐτὴ ἐκφωνήθηκε τὸ 383 καὶ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν τυπολογία τοῦ βαπτίσματος καὶ τοὺς συμβολισμοὺς τῆς τελετῆς αὐτῆς. Στὴν ἴδια ὁμιλία ἀναφέρεται καὶ στὰ μέλη ποὺ ταιριάζουν σὲ κάθε περίσταση, ὅπως θὰ κάνει καὶ ὁ ἴδιος μὲ τὴν ὁμιλία του: «Τὸν γάμο τὸν τραγουδᾶμε μὲ ἐπιθαλάμια, στὸ πένθος λέμε τοὺς ἐπικήδειους θρήνους ποὺ συνηθίζονται ... στὶς διασκεδάσεις διώχνουμε τὸ πνίξιμο καὶ τὴν ἔνταση τῆς ψυχῆς» (τ. 10, σ. 367). Τὸ ἴδιο θέμα θίγει καὶ στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, σημειώνοντας ὅτι κανένας ρήτορας δὲν θὰ ἦταν «τόσο ἀνόητος καὶ γελοῖος ὑπέρμετρα, ὥστε, ὅταν τὸν καλέσουν στὸ πανηγύρι τοῦ γάμου, ν' ἀφήσει τοὺς κατάλληλους καὶ κομψοὺς λόγους, ποὺ εἶναι γεμᾶτοι ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ πανηγυριοῦ, καὶ ν' ἀρχίσει νὰ θρηνεῖ λυπητερὰ τραγούδια καὶ νὰ ὀλοφύρεται γιὰ συμφορὲς τῆς τραγωδίας μέσα στοὺς νυφικοὺς θαλάμους» (τ. 10, σ. 405).

Στὸν *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* λόγο του, κεφ. 10 («*Ὅτι ὁ νοῦς ἐνεργεῖ διὰ τῶν αἰσθήσεων*»), ὁ Γρηγόριος ἀντιλαμβάνεται τὸν νοῦ νὰ «μουσουργεῖ τὸν λόγο μέσα μας», μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος λογικὸ ὂν (τ. 5, σ. 65).

Στὸν *Περὶ εὐποιίας* λόγο του, ὁ Γρηγόριος, ἀναφερόμενος στὴν ὀρθὴ χρήση τῆς γλώσσας, διευκρινίζει ὅτι «γι' αὐτὸ καὶ ὁ λεπτότατος ὑμένας ποὺ τὴ δένει ἀπὸ κάτω μὲ τὴν κάτω γνάθο, λέγεται χαλινός, γιὰ νὰ μὴ μιλᾶ ἀσυνάρτητα δίχως τάξη», προτρέποντας τοὺς πιστοὺς νὰ βάζουν τὴ γλῶσσα τους νὰ «ψάλλει» καὶ νὰ «μὴ βλασφημεῖ» (τ. 10, σ. 213).

Στὴν ἴδια ὁμιλία, γιὰ νὰ κάνει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος πιὸ εὔγλωττη τὴ δυστυχία τῶν φτωχῶν, περιγράφει ἕνα συμπόσιο τῶν πλουσίων ποὺ περιλαμβάνει, μεταξὺ τῶν ἄλλων, «γελωτοποιούς, μίμους, κιθαριστές, τραγουδιστές, τσαρλατάνους [*ᾠδούς*], πολυλογάδες [*κομψολόγους*], μουσικοὺς —ἄντρες καὶ γυναῖκες [μουσικούς, μουσικὰς]—, χορεύτριες, ὅλο τὸν ὁρμαθὸ τῆς ἀσέλγειας [Ἐκκλ. 2, 8], ἀγό-

ρια μὲ μακριὰ κοριτσίστικα μαλλιά, κορίτσια ἀδιάντροπα, ἀδελφὲς στὴν ἀναίδεια τῆς Ἡρωδιάδας, ποὺ φονεύουν τὸν Ἰωάννη [Ματθ. 14, 3, Λουκ. 3, 19], τὸν θεοειδῆ καὶ φιλόσοφο νοῦ ποὺ ὑπάρχει στὸν καθένα μας ... Καὶ ἐνῶ φωνάζουν γοερά, δὲν ἀκούγονται, γιατί ἐμποδίζει ὁ ἦχος τῶν αὐλῶν καὶ τὰ τραγούδια τὰ αὐτοσχέδια καὶ τὰ πλατιὰ γέλια καὶ οἱ καγχασμοὶ» (τ. 10, σ. 229). Τὴν ἴδια στιγμή, προτρέπει τὸν ἀναγνώστη του νὰ ἀποδοκιμάσει «τοὺς θλιβεροὺς χορευτές, τὴ θρηνητικὴ καὶ σκυθρωπὴ αὐτὴ σύναξη [«*γοερὸν καὶ κατεστυγνασμένον τοῦτον χορὸν*»]. Πῶς κάνουν πομπὴ τὶς δυστυχίες τους, πῶς κάνουν θέατρο μὲ τὸν ἑαυτό τους τὴν κακόμορφη φύση, καὶ ποὺ σὰν κάποιοι θαυματοποιοὶ δείχνουν τὶς πολυποίκιλες ἀναπηρίες τους σ' ὅσους τοὺς τριγυρίζουν; Ποιητὲς τραγουδιῶν ὅλο γόους [«*ποιηταὶ γοερῶν μελῳδημάτων*»], ἐφευρέτες λυπητερῶν διηγημάτων, μουσικοὶ τῶν ἄθλιων ἐκείνων τραγουδιῶν [«*μελοποιοὶ τῶν πονηρῶν ἐκείνων ᾀσμάτων*»], τραγωδοποιοὶ [*τραγῳδοὶ*] τῆς παράξενης αὐτῆς καὶ γεμάτης δυστυχία τραγωδίας, δὲν χρησιμοποιοῦν ἄσχετα μὲ τὰ δυστυχήματά τους τραγικὰ πάθη, ἀλλὰ γεμίζουν τὴ σκηνὴ μὲ τὰ δικά τους δεινά» (τ. 10, σ. 243-245). Ἡ ὁμιλία αὐτή, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ 382, ἀπέβλεπε στὴν τόνωση τῆς φιλανθρωπίας, καθὼς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη περιφέρονταν πολλοὶ γυμνοὶ καὶ ἄστεγοι, ἐξαιτίας τῶν πολέμων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀσθενειῶν (Σακαλής, 1990, σ. 9). Προϋπόθεση ὅμως γιὰ τὴν εὐποιία, εἶναι ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὰ κακά, ὅπως, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ἡ προσοχὴ στὰ ἐκ τῆς γλώσσας ἐξερχόμενα λόγια καὶ ἄσματα.

Στὸν λόγο *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου*, ὁ Γρηγόριος παρουσιάζει τὸν Παῦλο, «σὰν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν θρόνο τῆς δόξας τὸν ὑψηλὸ καὶ μετάρσιο, κοντὰ στὸν ὁποῖο στέκεται, προετοιμάζοντας τιμητικὴ προπομπὴ γιὰ τὴ σημερινὴ ἁγία καὶ δεσποτικὴ ἑορτὴ πρὸς ὑποδοχὴ τοῦ βασιλιᾶ τῆς δόξας καί, παρατάσσοντας κατὰ στίχους, ὅπως θὰ ἔλεγε κανείς, σὲ μία σύναξη μυστικὴ καὶ ἀπόκρυφη τὸν λαὸ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ «βασίλειον ἱεράτευμα», [νὰ] κανονίζει τὴν τάξη καὶ τὸν ρυθμὸ [*ῥυθμίαν*] καὶ τὴν ἁρμονικὴ λειτουργία [*εὐαρμοστία*] τῆς κόσμιας πολιτείας», μὲ βάση μία φράση τοῦ Ἀποστόλου[19].

19. «Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε» (Α' Κορ. 14, 20).

5. Ρυθμὸς - Χορὸς

Ὅπως καὶ τὰ μουσικὰ ὄργανα, ἔτσι καὶ ὁ χορὸς χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Γρηγόριο μὲ μεταφορικὸ τρόπο, γιὰ νὰ περιγράψει διάφορα στάδια τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης (*αὔξησης*) ἢ στασιμότητας τοῦ ἀνθρώπου. Στὸν *Α' Ἀντιρρητικὸ εἰς τὸν Πρῶτον Λόγον τοῦ Εὐνομίου*, ὁ Γρηγόριος συγκρίνει τὸν αἱρετικὸ συγγραφέα μὲ κάποιον «ἀπὸ τοὺς θαυματοποιοὺς τῆς σκηνῆς», ποὺ κάνει «τὸν λόγο νὰ καμπανίζει μὲ σχήματα παράλληλα καὶ ἰσόκωλα, μὲ συνηχήσεις καὶ ὁμοιοκαταληξίες μὲ τὴ ρυθμικὴ κίνηση τῶν λέξεων, ρυθμισμένη μὲ ὅλ' αὐτὰ σὰν μὲ κρόταλα. Τέτοια εἶναι μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα τὰ κελαϊδήματά του στὰ προοίμιά του, αὐτὰ τὰ βλακώδη καὶ ἐπιτηδευμένα σωτάδεια ἐξευρήματα, ποὺ νομίζω ὅτι δὲν θὰ τ' ἀπαγγέλλει οὔτε σὲ ἤρεμη ἴσως κατάσταση ἀλλὰ θὰ κρατεῖ τὸν ρυθμὸ μὲ τὸ χτύπημα τοῦ ποδιοῦ καὶ μὲ κροτάλισμα τῶν δαχτύλων, καὶ συνάμα θὰ τὰ ἀπαγγέλλει μελωδικά, σύμφωνα μὲ τὸ μέτρο καὶ θὰ λέει 'δὲν θὰ ὑπάρξει πιὰ ἀνάγκη μήτε λόγων ἑτέρων μήτε πόνων δευτέρων'» (τ. 2, σ. 23). Τὰ *Σωτάδεια* μέτρα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἰωνικὰ καὶ μείζονος καταληκτικὰ τετράμετρα, καὶ πῆραν τὴν ὀνομασία τους ἀπὸ τὸν ποιητὴ Σωτάδη, ἀρχηγὸ τῆς Σχολῆς τῶν «κιναιδολόγων» ἢ «κιναιδογράφων», ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴ Μαρώνεια τῆς Κρήτης καὶ ἄκμασε ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου. Ὁ Γρηγόριος συγκρίνει τὸν Εὐνόμιο, ποὺ εἶχε καταδικαστεῖ ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ 360, μὲ τὸν Σωτάδη, διότι καὶ ὁ τελευταῖος διώχθηκε ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο, ἐξαιτίας ἑνὸς σκωπτικοῦ στίχου, ποὺ εἶχε γράψει στὸν γάμο του, καὶ ἐκτελέστηκε.

Στὸν ἴδιο λόγο, ὁ Γρηγόριος, ἀναφερόμενος στὸ ἐξυβριστικὸ περιεχόμενο τῶν γραπτῶν τοῦ Εὐνομίου, σημειώνει πὼς «ὅπως σ' ἐκείνους ποὺ καταστολίζουν τὸν λόγο τους, κάποιες συνδετικὲς λέξεις συμπληρώνουν τὴν ἔλλειψη τοῦ ρυθμοῦ, παρεμβάλλοντας στὴν πλοκὴ τῶν λέξεων τὴ μελωδικότητα καὶ τὴν ἁρμονία, ἔτσι καὶ τοῦτος στὰ περισσότερα σημεῖα καταποικίλλει τὴ συγγραφή του μὲ τὶς λοιδορίες, καμαρώνοντας γιὰ τὸ πλεόνασμα τῆς δύναμής του γιὰ ὕβρεις» (τ. 2, σ. 297).

Στὸν *Β' Ἀντιρρητικό*, ὁ Γρηγόριος, ἀναφερόμενος στὴν ἀπάντηση τοῦ Εὐνόμιου στὸν ἀδελφό του Βασίλειο, σημειώνει πὼς ὁ αἱρε-

σιάρχης προσπαθεῖ νὰ ξεγελάσει τοὺς ἀναγνῶστες του «χορεύοντας μὲ πολλὲς φιγοῦρες τὸν πυρρίχιο μὲ τὸ στριφογύρισμα τῶν σοφισμάτων» (τ. 2, σ. 355). Ὁ πυρρίχιος ἦταν ὁ πιὸ σπουδαῖος πολεμικὸς χορὸς ποὺ ἐκτελεῖτο μὲ μεγαλοπρέπεια, λαμπρότητα καὶ σὲ γρήγορο ρυθμὸ ἀπὸ ἕνα ἢ περισσότερα ζευγάρια χορευτῶν ποὺ φοροῦσαν πανοπλία καὶ μιμοῦνταν τὶς κινήσεις τῶν πολεμιστῶν σὲ ἐπίθεση ἢ ἄμυνα (Μιχαηλίδης, 1989, σ. 273). Χορευόταν κυρίως στὴ Σπάρτη ἀπὸ νέους στὴ γιορτὴ τῶν Διοσκούρων (Κάστορα καὶ Πολυδεύκη), ἀλλὰ στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα εἶχε μεταλλαγεῖ σὲ διονυσιακὸ χορό, στὸν ὁποῖον συμμετεῖχαν καὶ γυναῖκες. Στὸν ἴδιο λόγο, ὁ Γρηγόριος, ἀναφερόμενος στὴν ὑποδοχὴ τῆς ἀπάντησης τοῦ Μεγ. Βασιλείου ἀπὸ τὸν Εὐνόμιο, σημειώνει ὅτι «χορεύει περιφρονητικὰ πάνω σὲ ὅσα εἰπώθηκαν, πάλι ὅπως ἔχει συνηθίσει διακωμωδώντας τὰ ὀνόματα μὲ τὸν κρότο τῶν λεξειδίων» (τ. 2, σ. 417).

Στὸ *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, ὁ Γρηγόριος ὀνομάζει τὴν προσευχὴ «κορυφαία τοῦ χοροῦ τῶν ἀρετῶν», μέσω τῆς ὁποίας ὁ πιστὸς μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει καὶ τὶς ὑπόλοιπες ἀρετὲς (τ. 8, σ. 337). Στὸν *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως* διάλογό του (*Μακρίνια*), ὁ Γρηγόριος, ἀναλύοντας τὸν στίχο «*συστήσασθε ἑορτὴν ἐν τοῖς πυκάζουσιν ἕως κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου*» (Ψαλμ. 118, 27), σημειώνει ὅτι ὁ στίχος «προαναγγέλλει αἰνιγματωδῶς, ὅτι θὰ συστηθῇ μία ἑορτὴ πάσης τῆς λογικῆς κτίσεως, καθ' ἣν τὰ ὑποδεέστερα μετὰ τῶν ὑπερεχόντων στοιχείων θὰ συγχορεύουν συνοδίᾳ τῶν ἀγαθῶν» (τ. 1, σ. 351).

Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ χοροῦ, καθὼς ἐπιδαψιλεύει ἐπαίνους στὴν ἐπιστολή του πρὸς ἕναν σοφιστή, γιὰ τὸν ὁποῖον σημειώνει ὅτι τὴν τέχνη του τὴν ἀσκοῦσε «μὲ τὴν ἀνείπωτη καὶ μουσικὴ δύναμη τῶν λόγων σου», ὥστε «ἀκόμα καὶ ἐμένα τὸν γέροντα μὲ ἔκανες ν' ἀναπηδῶ καὶ ὑποκινεῖς νὰ χορέψουν ὅσους δὲν ἔχουν ἰδέα ἀπὸ χορὸ» (τ. 4, σ. 479).

Στὴν Γ' Ὁμιλία του *Περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου* (3), ὁ Γρηγόριος, ἀναφερόμενος στὴν «εὔκρατη καὶ εἰρηνικὴ συμφωνία τῶν ἐποχῶν μεταξύ τους» ποὺ ὑπῆρχε στὸν Παράδεισο, χρησιμοποιεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ χοροῦ, γιὰ νὰ ἀποδώσει αὐτὴν τὴ συμφωνία: «Οἱ ἐποχὲς ἐχόρευαν ὅλες μαζὶ γύρω σ' ἐκεῖνον τὸν τόπο, ἀλλ' ἐπίσης ἔτρεχαν μαζὶ [«*συνέτρεχον*»] μὲ τὰ ἐξαίρετα ἀγαθὰ τους, δορυφορώντας τῆς ἀνοίξεως τὰ τερπνά, τοῦ θέρους τὰ τρόφιμα, οἱ φθινο-

πωρινὲς εὐφροσύνες, οἱ χειμερινὲς ἀναπαύσεις» (τ. 5, σ. 451). Πιὸ κάτω (7) σημειώνει ὅτι στὸν Παράδεισο «εἶναι καὶ παντοειδῆ γένη πτηνῶν, ποὺ προσφέρουν θαυμαστὴ ἀπόλαυση μὲ τὴν ὀμορφιὰ τῶν πτερῶν καὶ τὴ μουσικὴ, ποὺ ἔχουν ἀπὸ τὴ φύση [*τὴν ἐκ φύσεως μουσικὴν*]» (τ. 5, σ. 455).

Στὸ *Περὶ τί τὸ τοῦ Χριστιανοῦ ἐπάγγελμα*, ὁ Γρηγόριος διηγεῖται στὸν Ἁρμόνιο μία διδακτικὴ ἱστορία, εἰλημμένη ἀπὸ τὸν Λουκιανό, ποὺ περιγράφει ἕναν πίθηκο ποὺ χόρευε: «Λένε ὅτι ἕνας θαυματοποιὸς στὴν Ἀλεξάνδρεια γύμνασε ἕναν πίθηκο νὰ ἐπιδίδεται μ' εὐκινησία σὲ φιγοῦρες χοροῦ, τοῦ φόρεσε ἕνα προσωπεῖο χορευτῶν καὶ ἕνα ροῦχο κατάλληλο γιὰ τὸ νούμερό του, τὸν συνόδεψε μὲ χορὸ καὶ ὁ πίθηκος τὰ κατάφερνε, κάνοντας λυγίσματα, σύμφωνα μὲ τὸν ρυθμὸ τῆς μουσικῆς καὶ μὲ ὅλα αὐτὰ ποὺ ἔκανε καὶ ἔπαιζε ἔκρυβε τὸν πραγματικὸ ἑαυτό του. Καὶ ἐνῶ τὸ θέατρο ἦταν γοητευμένο ἀπὸ τὸ παράξενο θέαμα, ἕνας ἀπὸ τοὺς πολὺ ἀστείους ποὺ ἦταν ἐκεῖ, θέλησε νὰ δείξει σ' αὐτοὺς ποὺ παρακολουθοῦσαν μ' ἀνοιχτὸ τὸ στόμα ὅτι ὁ πίθηκος ἦταν πραγματικὰ πίθηκος. Ἐνῶ, λοιπόν, φώναζαν ὅλοι καὶ χαλοῦσαν τὸν κόσμο μὲ τὶς ρυθμικὲς περιστροφὲς τοῦ πιθήκου, ποὺ παρακολουθοῦσε μὲ τὶς κινήσεις του τὸ τραγούδι καὶ τὴ μουσική, λένε ὅτι πέταξε στὴν ὀρχήστρα μερικοὺς ξηροὺς καρποὺς ποὺ ἐρεθίζουν τὴ λαιμαργία τῶν ζώων αὐτῶν. Ὁ πίθηκος τότε, χωρὶς νὰ χασομερήσει, βλέποντας σκορπισμένα μπροστὰ στὸν χορὸ τὰ ἀμύγδαλα, ξέχασε καὶ τὸν χορὸ καὶ τὰ χειροκροτήματα καὶ τὸ ὡραῖο ροῦχο ποὺ φοροῦσε, καὶ ὅρμησε στὰ ἀμύγδαλα, χουφτώνοντας μέσα στὰ χέρια του ὅσα βρῆκε. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ἐμποδίζει τὸ προσωπεῖο τὸ στόμα του, ξεσκίζει τὴν παραπλανητικὴ προσωπίδα μὲ τὰ νύχια του καὶ τὴ βγάζει, ὥστε νὰ προκαλέσει ξέσπασμα γέλιου στοὺς θεατὲς ἀντὶ τὸν ἔπαινο καὶ τὸν θαυμασμό, καθὼς φάνηκε ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς προσωπίδας ἄσχημος καὶ κωμικὸς» (τ. 8, σ. 355-57). Στὸ πρόσωπο τοῦ πιθήκου ὁ Γρηγόριος ἐντοπίζει τὸν Χριστιανὸ ποὺ δὲν εἶναι εἰλικρινὴς στὴν πίστη του, καὶ μὲ τὸν πρῶτο πειρασμὸ ἐγκαταλείπει τὸ ἔργο του. Οἱ ξηροὶ καρποὶ συμβολίζουν τοὺς διάφορους πειρασμούς, ὅπως τὴ φιλοχρηματία καὶ τὴ φιληδονία, ποὺ καταφέρνουν νὰ ξεσκίσουν τὸ προσωπεῖο τῆς σωφροσύνης ἢ τῆς πραότητας.

Στὸν *Λόγον εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν*, ὁ Γρηγόριος, προσπαθώ-

ντας νὰ δελεάσει τοὺς πιστοὺς στὴ μετάνοια, ἀναφέρεται στὴν παραβολὴ τοῦ Ἀσώτου Υἱοῦ, ὅπου μεταξὺ αὐτῶν ποὺ κερδίζει κατὰ τὴν ἐπιστροφή του εἶναι «οἱ χοροί, τὸ μοσχάρι, τὰ τραγούδια καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὅσα ἀπαριθμοῦνται στὸ Εὐαγγέλιο» (τ. 10, σ. 23). Ὁ λόγος αὐτός, ποὺ φαίνεται ὅτι φέρει λανθασμένο τίτλο, ἀφοῦ ἐκφωνήθηκε μᾶλλον στὴ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (381), ἀντικρούει τοὺς Πνευματομάχους, ποὺ πρέσβευαν ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα μαζὶ μὲ τὸν Υἱὸ ἦταν ὑποδεέστερα ἀπὸ τὸν Πατέρα, καὶ οἱ ὁποῖοι εἶχαν προσελκύσει ἀρκετοὺς πιστοὺς (Σακαλής, 1990, σ. 7). Μὲ τὴν παραβολὴ τοῦ Ἀσώτου προσπαθεῖ νὰ συνετίσει τοὺς ἀποσκιρτήσαντες πιστούς, προβάλλοντάς τους ὅλα τὰ ὀφέλη (μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ «*συμφωνίαι καὶ οἱ χοροὶ*» τῆς Παραβολῆς).

Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, ὁ Γρηγόριος προσκαλεῖ τοὺς ἀκροατές του νὰ ἀπαγγείλουν μαζί του «τὰ λόγια τῆς ψαλμωδίας, χορεύοντας ἀντάμα μὲ τὸν μεγαλόφωνο Δαβίδ, "*Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου*"» (Ψαλμ. 117, 25) (τ. 10, σ. 327). Στὴν ἴδια ὁμιλία καλεῖ τοὺς πιστοὺς «νὰ ξεσηκώσουμε τὶς ψυχές μας γιὰ τὸν πνευματικὸ χορὸ καὶ ἂς βάλουμε πρωτοχορευτὴ καὶ ἀρχηγὸ καὶ κορυφαῖο τοῦ χοροῦ μας τὸν Δαβὶδ καὶ ἂς ποῦμε μαζὶ μ' ἐκεῖνον τὸν μελωδικὸ ἐκεῖνο στίχο ποὺ ψάλαμε πρὶν ἀπὸ λίγο», δηλ. τὸ «*Σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι*» (τ. 10, σ. 329). Ἐντούτοις, στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα* ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ τῶν ἀκροατῶν του στὸν ἑορτασμὸ «ὄχι μὲ χοροὺς καὶ πιοτά, ἀλλὰ μὲ σκέψεις θεϊκὲς» (τ. 10, σ. 407). Στὸν λόγο *Εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα* (ἐκφωνήθηκε τὸ 388) ὁ Γρηγόριος προτρέπει τοὺς πιστοὺς νὰ κάνουν ὁδηγὸ τους τὸν Δαβὶδ «καὶ ἂς πάρει συγχορευτή του τὸν Ἀπόστολο» (τ. 11, σ. 55). Ἡ εἰκόνα ὀφείλεται στὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ Δαβὶδ μὲ τὸν ἀπ. Παῦλο, ποὺ κάνει ὁ Γρηγόριος πάνω στὸν ψαλμικὸ στίχο «*Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ*» (94, 1).

Στὸ *Β' Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*, ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται στὸν Διάβολο ποὺ στὰ πρόσωπα τῶν μαρτύρων «εἶδε ἕνα χορὸ ἔνοπλο [«*ἐνόπλιόν τινα χοροστασίαν*»], ποὺ μέσα στὴ στράτευσή τους χόρευαν γιὰ τὸν Θεό, ὄμορφους στὴν ὄψη, μ' ἀγριωπὸ βλέμμα, μὲ ἀγέρωχο φρόνημα, γρήγορους στὰ πόδια, νὰ ξεχειλίζουν ἀπὸ δύναμη, μὲ συμμετρικὸ σῶμα [«*συμμετρίαν μελῶν*»], ν' ἀστράφτει ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς περισσότερο ἀπὸ τὴν ἄρτια

σωματικὴ διάπλαση σὲ ὅλα τὰ προτερήματα ποὺ εἶχαν» (τ. 11, σ. 197). Ὁ *ἐνόπλιος* ἦταν ἀρχαῖος πολεμικὸς χορός, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Ξενοφώντα καὶ συνοδευόταν ἀπὸ αὐλό (Μιχαηλίδης, 1989, σ. 117).

Στὸν *Ἐπιτάφιον εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*, ὁ Γρηγόριος, θέλοντας νὰ τονίσει τὴ θλίψη γιὰ τὸν χαμὸ τοῦ ἐπισκόπου, ἀντιπαραβάλλει τὰ χαρούμενα ἄσματα μὲ τοὺς θρήνους, σημειώνοντας ὅτι «τότε χορεύαμε χοροὺς τοῦ γάμου, τώρα θρηνοῦμε ἀξιολύπητοι γιὰ τὸ πένθος μας. Τότε τραγουδούσαμε τὸ τραγούδι τοῦ πνευματικοῦ γάμου, τώρα μοιρολογοῦμε» (τ. 11, σ. 325). Πρὸς τὸ τέλος, ζητεῖ ἀπὸ τοὺς ἀκροατές του νὰ διαδώσουν στὸν ὑπόλοιπο κόσμο «πῶς ὁ καλὸς Δαβὶδ χόρευε γύρω ἀπὸ τὸ σκῆνος του, μοιράζοντας τὸν ἑαυτό του μὲ πολλοὺς καὶ διάφορους τρόπους σὲ μύριες ὁμάδες, σὲ ἀλλόγλωσσους καὶ ὁμόγλωσσους» (τ. 11, σ. 343).

Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς* (κεφ. 6), «ἡ γόνιμος καὶ καλλιτεχνικὴ φαντασία» τοῦ Γρηγορίου, ἀναφερόμενη στὴ νοσταλγία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν αἰωνιότητα, περιγράφει αὐτὴν τὴν κατάσταση «ὡς χοροστασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πάντα συμμετέχουν μὲ ἀρχηγὸν τὸν ἄνθρωπον: *Ἦν γὰρ μία τῆς λογικῆς φύσεως χοροστασία, πρὸς ἓν βλέπουσα τὸν τοῦ χοροῦ κορυφαῖον καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἐνδιδομένην αὐτῷ κινήσει διὰ τῆς ἐντολῆς ἁρμονίαν τὸν χορὸν ἀνελίσσουσα*'. Τὴν ὡραία ὅμως αὐτὴν παγκοσμίαν συμφωνία διέλυσεν ἡ ἁμαρτία, ἡ ὁποία καὶ τὸν ἄνθρωπον, ποὺ εἶχε μετὰ τῶν ἀγγέλων κοινωνίαν, "*πτῶμα ἐποίησεν*"» (Κοκκινάκης, 1979, τ. 1, σ. 92). Σχολιαστές του σημειώνουν ὅτι «*ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τῶν ἐπιδράσεων τῆς κακίας ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Δημιουργίας εἰς τὸν Θεόν, πρὸς συνέχειαν τῆς "συνωδίας" μὲ κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τὸν ἄνθρωπον*» (Κοκκινάκης, ὅπ.π., σ. 99).

6. Ψαλμωδία

Στὸν *Ἀντιρρητικὸν εἰς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν*, ὁ Γρηγόριος προσπαθεῖ νὰ ἀπορρίψει τὴν «αἰσθητότητα» τοῦ Θείου λόγου. Ἀναφερόμενος στὸν ψαλμικὸ στίχο «*Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθη-*

σαν καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος Αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτοῦ» (Ψαλμ. 32, 6), σημειώνει πὼς ὁ πιστὸς «φυσικὰ δὲν ἐθεώρησε τὸν Λόγο ὡς ὁμιλία, οὔτε τὸ Πνεῦμα ὡς ἀναπνοή. Ἀλλὰ μὲ ὅσα ἄκουσε, ἀποτύπωσε μέσα του τὸν Θεὸ Λόγο καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ», διότι «βέβαια δὲν μπορεῖ τὸ ἴδιο καὶ νὰ κτίζει καὶ νὰ κτίζεται» (τ. 3, σ. 547). Λίγο πιὸ κάτω καὶ μὲ ἀφορμὴ τὸν ἀποστολικὸ λόγο ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα βοηθᾶ τοὺς πιστοὺς στὴν κατανόηση τῶν Θείων λογίων «*ὑπηχῶν εὐχομένοις*» (Α' Κορ. 3, 6), διευκρινίζει ὅτι τὸ νόημα τῆς φράσης εἶναι μεταφορικό, ἀφοῦ αὐτὸς ποὺ πιστεύει τὸ ἀντίθετο, «παραφέρεται τόσο καὶ ἔχει χάσει τόσο πολὺ τὸ μυαλό του, ὥστε νὰ περιμένει νὰ μάθει ἀπὸ ἐμένα ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα δὲν εἶναι καμπάνα ἢ πιθάρι ἄδειο, ποὺ ἀντηχεῖ καὶ δονεῖται μὲ τὴ φωνὴ τοῦ προσευχομένου σὰν νὰ δέχεται κάποιο χτύπημα» (τ. 3, σ. 623).

Στὸν *Γ' Κατὰ Εὐνομίου* λόγο του, ὁ Γρηγόριος ξεκαθαρίζει ὅτι ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ὑμνωδίας εἶναι ἡ εὐσέβεια, σημειώνοντας ὅτι «δὲν ζητήθηκε ἀπὸ μᾶς νὰ τιμοῦμε τὸν Θεὸ μὲ τὰ χείλη, οὔτε καὶ ἡ εὐσέβεια κρίνεται ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς, ἀλλὰ πρέπει πρῶτα ἡ καρδιά μας νὰ πιστέψει στὸν Υἱό, γιὰ νὰ δικαιωθοῦμε, καὶ τότε νὰ ὁμολογήσει τὸ στόμα μας, γιὰ νὰ σωθοῦμε» (τ. 3, σ. 162-3). Ὁ Γρηγόριος ἀρύεται τὴ φράση ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο (Ρωμ. 10, 10), συνεχίζοντας: «Γι' αὐτὸ λέω ὅτι πρέπει ν' ἀποβλέπουμε στὴ σκέψη ἐκείνων ποὺ προβάλλουν τάχα τοὺς λόγους τῆς πίστης καὶ νὰ μὴ δελεαζόμαστε ἀπὸ τὰ ὀνόματα [«*μὴ πρὸς τὰς φωνὰς δελεάζεσθαι*»]» (ὅπ.π.). Ὁ Γρηγόριος, βέβαια, ἀναφέρεται στὴ διδασκαλία τοῦ Εὐνόμιου, ἀλλὰ οἱ θέσεις του φαίνεται ὅτι ἀφοροῦν καὶ στὶς ἄλλες χρήσεις τῆς φωνῆς.

Συνέχεια τοῦ παραπάνω συλλογισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ σχόλιο τοῦ Γρηγορίου στὸν λόγο του *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν πνευματομάχων*, γιὰ τὴν ἐλαχιστότητα τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὑμνολόγηση τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ «ἂν ὅλα τὰ ἔθνη εἶναι σὰν μία σταγόνα ἀπὸ ἕνα βαρέλι, ὅπως λέει ὁ Ἠσαΐας [Ἠσ. 40, 15], ἂν ἑνωθεῖ ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναπέμψει σύμφωνη δοξολογία[20],

20. «Ἐὰν πᾶσα ἡ τῶν ἀνθρώπων ζωὴ συναρμοσθεῖσα ὁμόφωνον ἀναπέμψει τὴν δόξαν».

τί προσθήκη θ' ἀποτελέσει ἡ χάρη τῆς σταγόνας γι' αὐτὸν, ποὺ εἶναι ἔνδοξος ἀπὸ τὴ φύση του;» (τ. 4, σ. 80-81).

Ὁ Γρηγόριος ξεκαθαρίζει ὅτι ἡ Θεία φύση «δὲν ἔχει ἀνάγκη τίποτε» καί, ὅσοι ἀναπέμπουν δοξολογία σὲ αὐτήν, «δὲν προσφέρουν κάποια τιμή», ἀλλὰ οὐσιαστικὰ «εὐεργετοῦν τὸν ἑαυτό τους μὲ τὰ αἰτήματά τους γιὰ σωτηρία», ὑπογραμμίζοντας ὅτι «ἡ δέηση εἶναι δικό σου κέρδος ἐσένα ποὺ ζητᾶς, δὲν εἶναι τιμὴ ἐκείνου ποὺ τὴν ἱκανοποιεῖ» (τ. 4, σ. 105). Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναπτύσσει πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης στὴν *Πραγματεία περὶ μουσικῆς*, ὅπου σημειώνει πὼς «*ὁ Θεὸς βεβαιότατα δὲν εἶναι ἐνδεὴς μελωδιῶν καὶ μουσουργημάτων […] ἀλλ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν αὐτοῦ λαὸν κατὰ συγκατάβασιν, τῆς φωνητικῆς καὶ ὀργανικῆς μουσικῆς τὴν χρῆσιν*» (σ. 22-23). Στὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἡ δοξολόγηση τοῦ Θεοῦ εἶναι πιὸ ἐνδεδειγμένη, ὅταν ἐκφράζεται «μὲ λόγια» ἢ «μὲ τὴ στάση», ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾶ ὅτι «ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν διαθέτει κανένα δῶρο ἄξιο γιὰ τὸν Θεό, γιατὶ ἀπὸ τὰ δικά μας ἀγαθὰ δὲν ἔχει ἀνάγκη ὁ δημιουργός μας. Ἐμεῖς ὅμως οἱ ἄνθρωποι, ὅποιες ἐκδηλώσεις τιμῆς καὶ ἀγάπης κάνομε μεταξύ μας […], αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις τὶς μεταφέραμε στὴ λατρεία τῆς ἀνώτερης φύσης, προσφέροντας ὡς δῶρα ὅσα τιμοῦμε ἐμεῖς στὴν ἀτίμητη φύση» (τ. 4, σ. 109).

Στὸν ἴδιο λόγο, ὁ Γρηγόριος, ἀντικρούοντας τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ἀπολλιναρίου γιὰ ἀνεξάρτητη λειτουργία τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν νοῦ στὴ δοξολογητικὴ διαδικασία, χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ ὕμνου τῶν Τριῶν Παίδων ἐν καμίνῳ, ὅπου «ἡ δοξολογία τῶν τριῶν παίδων [Δαν. 3, 86], ποὺ συμπεριλαμβάνει τὰ πνεύματα καὶ τὶς ψυχὲς τῶν δικαίων, γιὰ νὰ πάρουν μέρος στὴ δοξολογία τους, δὲν συνιστᾶ στὶς ψυχὲς νὰ ψάλλουν χωριστὰ οἱ ψυχὲς καὶ χώρια πάλι ἀπὸ τὶς ψυχὲς τὰ πνεύματα, ὅπως νομίζει ὁ Ἀπολλινάριος. Ποιὸ θὰ εἶναι τὸ ἰδιαίτερο δοξολογητικὸ ἆσμα τῆς ψυχῆς [«*τῆς ψυχῆς ἰδιάζων αἶνος*»], ποὺ δὲν τὸ γεμίζει μὲ νόημα ἡ διάνοια; Γιατί ψυχὴ, χωρὶς νοῦ, εἶναι ἕνα ζῶο χωρὶς λογικὴ καὶ νοητικὴ ἐνέργεια ... Ἂς ὑποθέσουμε ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ καταρτισθεῖ δοξολογία τοῦ Θεοῦ [«*αἶνον τῷ Θεῷ*»] ἀπὸ τὰ πνεύματα, ἐπειδὴ λέει ὅτι τὰ πνεύματα εἶναι νοῦς. Ἂν ὅμως φαντάζεται τὴν ψυχὴ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν νοῦ, πῶς ὁ δίχως νοῦ θὰ δοξολογήσει [«*αἰνέσει*»] τὸν Θεό; Ποιὰ

ἀ-νόητη δοξολογία θὰ ἀρέσει στὸν Θεό;[21] Σὲ τί ἄλλο θὰ χρειαζόταν ἡ ψυχὴ τὸν νοῦ, ἂν τῆς ἔφτανε ἡ δύναμή της νὰ δοξολογεῖ ἀπὸ μόνη της [«*καθ' ἑαυτὴν ὑμνωδοῦσα*»] τὸν Θεὸ καὶ νὰ τὸν ψάλλει καὶ νὰ μὴν ἔχει καθόλου ἀνάγκη ἀπὸ τὴ βοήθεια τοῦ νοῦ;» (τ. 4, σ. 267).

Ἡ ψαλμωδία, κατὰ τὸν Γρηγόριο, συνοδεύει καὶ τὸν κόσμο τῶν πνευμάτων καὶ τῶν κεκοιμημένων δικαίων. Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν*, καλεῖ τοὺς ἀκροατὲς «νὰ ὑψώσουν τὸ βλέμμα τους στὴν οὐράνια στρατιά», νὰ «δοῦμε τοὺς χοροὺς τῶν ἀγγέλων», νὰ «ἀκούσουμε τὴ Θεία τους ὑμνωδία», μὲ τὸν «ὕμνο τῶν ἑορταστῶν»: «*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ*» (Λουκ. 2, 14) (τ. 10, σ. 343). Ὁ Γρηγόριος ὁλοκληρώνει τὴν ὁμιλία μὲ τὴ χαρμόσυνη διακήρυξη ὅτι «τώρα ἀκούγονται σ' ὅλην τὴν οἰκουμένη ὁμόφωνα τὰ τραγούδια ὅσων ἑορτάζουν» (τ. 10, σ. 359) καὶ ὅτι «γίνεται κοινὸς ὁ ὕμνος ὅλης τῆς κτίσης, καθὼς ἀναπέμουν ὅλοι σύμφωνη δοξολογία στὸν Δεσπότη τῆς κτίσης» (τ. 10, σ. 363). Τὸν ἴδιο ὕμνο ποὺ «ἔψαλλαν» οἱ Ἄγγελοι τὴ νύχτα τῆς Γεννήσεως, μνημονεύει καὶ στὸν λόγο του *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου*, συμπληρώνοντας ὅτι «ἔτσι καυχώμενοι οἱ μακάριοι χοροὶ τῶν Ἀγγέλων γιὰ τὴ θεϊκὴ ὑπηρεσία τους, τὴν ἐξαιρετικὴ καὶ πραγματικὰ καθαρὴ καὶ ἀμετάβλητη, βλέποντας μέσα μας τὰ γνωρίσματα τῆς ἀληθινῆς ἁγιότητας, δὲν θὰ μᾶς ἀποκρούσουν καὶ δὲν θὰ ἀρνηθοῦν νὰ μᾶς δεχτοῦν κοινωνοὺς τῆς αἰώνιας εὐφροσύνης» (τ. 11, σ. 71).

Ἡ ψαλμωδία συνδέεται καὶ μὲ τὴν ὁλονυκτία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Γρηγόριος μᾶς δίνει σημαντικὲς λεπτομέρειες[22]. Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ Σωτήριον Πάσχα*, ὁ Γρηγόριος σημειώνει ὅτι «ὁ λόγος, ποὺ ὅλες τὶς νύχτες ἀντηχεῖ στὶς ἀκοές μας, μὲ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους καὶ ὠδὲς πνευματικὲς [«*ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ὠδαῖς πνευματικαῖς*»], κυλώντας μὲ τὴν ἀκοὴ σὰν ἕνα ρεῦμα μέσα στὴν ψυχή, μᾶς γέμισε ἀπὸ ἀγαθὲς ἐλπίδες» (τ. 11, σ. 17). Ὁ Γρηγόριος κλείνει τὴν ὁμιλία μὲ τὴν ἑξῆς νικητήρια προτροπὴ στοὺς πιστούς: «Ἂς ἀλλαλάξουμε, καὶ ὁ ἀλλαλαγμὸς εἶναι οἱ ἐπινίκιες ζητωκραυγὲς ποὺ ὑψώνουν οἱ νικητὲς κατὰ τῶν νικημένων» (τ. 11, σ. 21). Στὸ *Γ'*

21. «Τὶς ἐξ ἀνοίας ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑμνωδία;»
22. Αὐτὸ ἔχει σημειωθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν McKinnon, ὅπ.π., 1989, σ. 73-4.

Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας (Καισάρεια 379), ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται στὴν πρώτη πανήγυρη τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων, ποὺ εἶχε προσκληθεῖ νὰ τελέσει, καὶ ὅπου, φτάνοντας στὸ χωριό, «γινόταν ὁλονύκτια Ἀκολουθία μέσα σὲ κῆπο, ὅπου ἦταν καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων καὶ τὰ τιμοῦσαν μὲ ψαλμοὺς» (τ. 11, σ. 239).

Στὴν ἐπιστολή του *Πρὸς τινὰ Ἰωάννην περὶ τινων ὑποθέσεων καὶ περὶ τῆς διαγωγῆς καὶ καταστάσεως τῆς τοιαύτης ἀδελφῆς αὐτοῦ Μακρίνης*, ὁ Γρηγόριος σημειώνει πὼς τὴν ἀδελφή του Μακρίνα «τριγύριζε πολυπληθὴς χορὸς παρθένων, τὶς ὁποῖες εἶχε γεννήσει ἐκείνη μὲ τὶς πνευματικὲς ὠδίνες της καὶ τὶς ὁδηγοῦσε στὴν τελείωση μὲ κάθε ἐπιμέλεια ... Ἡ κατοικία της δὲν ἔμενε ποτὲ σιωπηλή, ἀλλ' ἀντηχοῦσε ἀπὸ ψαλμωδίες νύχτα καὶ μέρα. Μποροῦσες νὰ δεῖς ... στόμα ποὺ μελετοῦσε ἀδιάκοπα τὸν νόμο, ἀκοὴ ποὺ μαθήτευε στὰ Θεῖα» (τ. 4, σ. 443). Γιὰ τὸν χορὸ τῶν παρθένων κάνει λόγο καὶ στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἀβλάβιο, ὅπου σημειώνει πὼς, «ὅταν τελικὰ φτάσαμε στὴ μέση τῶν στοῶν, βλέπουμε ἕνα ποτάμι ἀπὸ φωτιὰ νὰ χύνεται μέσα στὴν ἐκκλησία: ἦταν ὁ χορὸς τῶν παρθένων ποὺ κρατοῦσαν τὶς λαμπάδες στὰ χέρια καὶ πιασμένες ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη προχωροῦσαν πρὸς τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας, ποὺ ἔλαμπε ὁλόκληρη ἀπὸ κεριά» (τ. 4, σ. 389).

Στὸν *Λόγο εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν*, ὁ Γρηγόριος μνημονεύει τὸ «ὑπόψαλμα, ποὺ ὅλοι ἀπὸ κοινοῦ ἀναφωνοῦμε στὴν ψαλμωδία μας: 'Μέγας εἶναι ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς'» (Ψαλμ. 146, 5) (τ. 10, σ. 27). Ὁ Γρηγόριος κλείνει τὸν λόγο του μὲ μία εἰκόνα ἀπὸ ἄλλον Ψαλμὸ (Ψαλμ. 67, 32-35), σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο οἱ πρέσβεις ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο «θὰ ψάλλουν μαζί μας τὸν ἐπινίκιο ὕμνο σ' αὐτὸν, ποὺ καλεῖ ὅλους μας στὴ Βασιλεία του» (τ. 10, σ. 31).

Στὴν ὁμιλία του *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται καὶ σὲ ἕναν «ἱερὸ» ὕμνο «ποὺ ψάλαμε πρὶν ἀπὸ λίγο», ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τὴν ἀφορμὴ τῆς ὁμιλίας του: «*Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοὶ*» (Ψαλμ. 116, 1). Ἂν καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἐν λόγῳ Ψαλμοῦ ὁ Δαβὶδ «ἀπευθύνεται σὲ ὁμάδες ἀνθρώπων, καλώντας τοὺς ὁσίους ἢ διεγείροντας τὰ παιδιὰ γιὰ τὴν ὑμνωδία, τώρα ὅμως συνάγει μὲ τὸ ψαλτῆρι του ἔθνη καὶ λα-

ούς» (τ. 10, σ. 401). Ὁ Γρηγόριος ὀνειρεύεται τὴ μέρα ποὺ «ὅλα τὰ ἔθνη καὶ οἱ λαοὶ ὅλων τῶν αἰώνων, ὑποκύπτοντας θὰ προσφέρουν ἀβίαστη προσκύνηση καὶ θὰ πραγματοποιηθεῖ μία θαυμάσια σύμφωνη δοξολογία τῶν ὁσίων, ποὺ εἶναι συνηθισμένοι νὰ ὑμνοῦν, καὶ τῶν ἀσεβῶν ποὺ θερμοπαρακαλοῦν ἐξ ἀνάγκης. Καὶ τότε ἀληθινὰ θὰ ψαλεῖ ὁμόφωνα ἀπὸ ὅλους ὁ ἐπινίκιος ὕμνος, καὶ τῶν ἡττημένων καὶ τῶν νικητῶν» (σ. 403).

Ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται καὶ στὸν παραμυθητικὸ ρόλο τῆς Μουσικῆς μπροστὰ στὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου. Στὸ *Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν μάρτυρα Θεόδωρον*, ὁ Γρηγόριος σημειώνει ὅτι ὁ μάρτυρας, ἐν μέσῳ φρικτῶν βασανιστηρίων, «ἔψαλλε ἕνα στίχο ἀπὸ τοὺς Ψαλμοὺς γιὰ τὰ βασανιστήριά του»: *'Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, διὰ παντὸς ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου'*» (Ψαλμ. 33, 1), ὑπογραμμίζοντας ὅτι «ἐκεῖνοι κομμάτιαζαν τὶς σάρκες του καὶ αὐτὸς ἔψαλλε, σὰν νὰ ὑπέμενε τὴν τιμωρία κάποιος ἄλλος» (τ. 11, σ. 263). Ἡ ψαλμωδία συνδέεται καὶ μὲ ἕνα θαυμαστὸ γεγονὸς ἀργότερα στὸ δεσμωτήριο, ὅπου «μέσα στὴ νύχτα ἀκουγόταν φωνὴ ἀπὸ πλῆθος ἀνθρώπων ποὺ ἔψαλλαν καὶ ἔβλεπαν οἱ ἀπ' ἔξω σὰν λάμψη ἀπὸ παννυχίδα λαμπάδες ποὺ ἔφεγγαν, ὥστε ὁ δεσμοφύλακας ἀνησύχησε ἀπὸ τὸ παράδοξο θέαμα καὶ ἄκουσμα, καὶ ὅρμησε μέσα στὸ σπιτάκι, ὅπου δὲν βρῆκε κανέναν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μάρτυρα ποὺ ἡσύχαζε καὶ τοὺς ἄλλους φυλακισμένους ποὺ κοιμοῦνταν» (ὅπ.π.).

Στὸν *Ἐπιτάφιον εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*, ὁ Γρηγόριος, θέλοντας νὰ τονίσει τὴ θλίψη γιὰ τὸν χαμὸ τοῦ ἐπισκόπου, εὔχεται νὰ ἦταν ἱκανὸς «ν' ἀνεβῶ στὸν ὄγκο τῆς συμφορᾶς καὶ ἀπὸ 'κεῖ νὰ βγάλω φωνὴ ἀντάξια τοῦ παθήματός μας, ὅπως ἔκαναν αὐτοὶ ἐδῶ οἱ γενναῖοι, θρηνώντας μεγαλόφωνα τὴ συμφορὰ τῆς ἀπώλειας τοῦ πατέρα τους» (τ. 11, σ. 323-5). Παραδέχεται ὅμως ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ὑποχρεώσει «τὴ γλῶσσα νὰ ὑπηρετήσει τὸν λόγο, ἀφοῦ σὰν μὲ κάποιο βαρὺ δεσμὸ ἔχει δεθεῖ μὲ τὴ συμφορά», ἢ «ν' ἀνοίξω τὸ στόμα μου ποὺ τὸ κρατεῖ ἀκίνητο ἡ ἀφασία» ἢ «ν' ἀφήσω φωνὴ ποὺ ἀπὸ συνήθεια κατολισθαίνει σὲ πόνο καὶ σὲ θρήνους» (ὅπ.π.). Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἐκλιπὼν ἀποκαλεῖται «ἡ ἀκοὴ ποὺ γνωρίζει τὴ Θεία φωνή, ἡ γλῶσσα ἐκείνη, τὸ ἁγνὸ ἐγκαλλώπισμα τῆς ἀλήθειας» (τ. 11, σ. 331). Ὁ Γρηγόριος φτάνει σὲ ἕνα σπαρακτικὸ κρεσέντο, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ λόγια τοῦ προφήτη «Καλέσατε τὰς θρηνού-

σας», δηλ. τὶς μοιρολογίστρες (Ἱερ. 9, 16), «γιατὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταλαγιάσει ἀλλιῶς μία καρδιὰ ποὺ φλέγεται καὶ εἶναι φουσκωμένη ἀπὸ τὸ πάθος, ἂν δὲν ἀνακουφιστεῖ μὲ στεναγμοὺς καὶ δάκρυα» (τ. 11, σ. 337).

Στὸν *Παραμυθητικὸν λόγον εἰς Πουλχερίαν*, κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου καὶ τῆς βασίλισσας Πλακκίλας ποὺ πέθανε σὲ μικρὴ ἡλικία (385), ὁ Γρηγόριος ἀναρωτιέται ἂν ὑπάρχει κάποιος ποὺ «δὲν ἁρμόνισε στὴν κοινὴ θρηνωδία καὶ τὶς δικές του φωνές»[23] (τ. 11, σ. 379). Ὁ Γρηγόριος φαντάζεται ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νεκρικῆς πομπῆς «καὶ ὁ μεγάλος Δαβὶδ δάνεισε τὴν ὑμνωδία του στοὺς θρήνους καὶ ἀλλάζοντας τὰ χαρούμενα τραγούδια τοῦ χοροῦ μὲ τὰ θλιβερὰ καὶ πένθιμα, προκαλοῦσε μὲ τὴ μελωδία του τοὺς θρήνους» (τ. 11, σ. 381). Γιὰ νὰ παρηγορήσει τοὺς πενθοῦντες γονεῖς τῆς κοπέλλας, ὁ Γρηγόριος σημειώνει ὅτι «εἶναι γλυκὺ τὸ στόμα ποὺ καλλωπίζεται ἀπὸ Θεῖες ὑμνωδίες»[24] (τ. 11, σ. 383). Ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ νὰ δείξει τὴ ρευστότητα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰώβ, ποὺ "ἐν μιᾷ νυκτὶ" ἔχασε, μεταξὺ ἄλλων, «θεάματα συνηθισμένα στὴν περίσταση καὶ ἀκροάματα καὶ ὅλες τὶς συμποτικὲς εὐθυμίες» (τ. 11, σ. 391).

Στὸν δὲ *Ἐπιτάφιον εἰς Πλακίλλαν βασίλισσαν*, σύζυγο τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου, ὁ Γρηγόριος καλεῖ τοὺς ἁπανταχοῦ ἀνθρώπους νὰ στενάξουν «ἀπὸ κοινοῦ γιὰ τὴ συμφορά», νὰ συγκροτήσουν «μία θρηνωδία ἀπὸ κοινοῦ»[25] καὶ νὰ κλάψουν «ἀπὸ κοινοῦ τὴν κοινὴ ἀπώλεια ὅλων» (τ. 11, σ. 351). Ὀνομάζει δὲ τὴν ἐκλιποῦσα βασίλισσα «ἁρμονικὴ ἀνάμειξη τῶν ἀρετῶν» [«*σύμμικτος τῶν ἀγαθῶν ἁρμονία*»] (τ. 11, σ. 355).

Μία ἄλλη χρήση τῶν θρηνητικῶν ὕμνων συναντᾶμε στὸν *Γ' κατὰ Εὐνομίου* λόγο του, ὅπου καλεῖ τοὺς ἀκροατές του «νὰ θρηνήσομε τὴν ἀξιολύπητη καὶ δύστυχη αὐτὴ γενεὰ [δηλ. αὐτὴν τοῦ Εὐνομίου καὶ τῶν μαθητῶν του], ποὺ προκάλεσε τέτοιο ἀνάβρυσμα κακῶν», δηλ. τὴν αἵρεση (τ. 3, σ. 383). Χρησιμοποιώντας τὸ παράδειγμα τοῦ «ζηλωτῆ» Ἱερεμία, ποὺ «κάποτε θρήνησε μὲ τὸν Ἰουδα-

23. «Τὶς οὐ κατέμιξε τῇ κοινῇ συνωδίᾳ τοῦ θρήνου τὰς ἰδίας φωνάς;»
24. «Ὡς ἡδὺ τὸ στόμα τὸ ταῖς θείαις ὑμνωδίαις καλλωπιζόμενον».
25. «Κοινὴ τοῦ θρήνου τὴν συνωδίαν στήσασθε».

ϊκὸ λαό, ὅταν μόνοιασαν γιὰ τὸ κακὸ μὲ τὸν Ἰεχωνία, ἀρχηγὸ τῆς εἰδωλολατρίας, καὶ γιὰ τὴν παρανομία τους στὴ θρησκεία καταδικάστηκαν στὴν ἀσσυριακὴ αἰχμαλωσία, ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὸ ἁγίασμα καὶ ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὴν πατρικὴ κληρονομιά» (Ἱερ. 24,1 καὶ 34, 17), σημειώνει ὅτι αὐτὰ «τὰ θρηνητικὰ τραγούδια εἶναι καταλληλότερα[26], τώρα ποὺ ὁ μιμητὴς τοῦ Ἰεχωνία [δηλ. ὁ Εὐνόμιος] παρασύρει στὸ νέο αὐτὸ εἶδος τῆς εἰδωλολατρίας ὅσους ξεγελιοῦνται, ἀπομακρύνοντάς τους ἀπὸ τὴν πατρικὴ κληρονομιά», δηλ. τὴν Πίστη (ὅπ.π.). Λίγο δὲ πιὸ κάτω συμπληρώνει πὼς τὰ δόγματα τοῦ Εὐνόμιου «εἶναι ἄξια γιὰ δάκρυα καὶ θρηνωδίες [«*δακρύων ἄξια καὶ θρηνητικῆς συναυλίας*»]» (τ. 3, σ. 425).

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ, *Πραγματεία περὶ μουσικῆς, ἐκδίδοται ἐκ χειρογράφου τ[ης] ἐν Κιέβῳ βιβλιοθήκης, ὑπὸ Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου Ἀρχιμανδρίτου*, Τεργέστη 1868.

ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, «Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια», στό: Γρηγορίου Νύσσης, *Ἅπαντα τὰ ἔργα 1, Δογματικὰ Α'*, Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τόμ. 46, Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόρος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1979.

MCKINNON JAMES, *Music in Early Christian Literature*, Cambridge Studies in Early Music, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἁγίου φωτός*, Ἀθήνα 2001.

ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ ΣΟΛΩΝ, *Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1989[2].

ΠΛΕΜΜΕΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Συζητώντας γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μουσική: ἕνα διαχρονικὸ ταξίδι*, ἐκδόσεις Ἐν πλῷ, Ἀθήνα 2004.

26. «Τούτους μοι δοκεῖ νῦν τοὺς θρήνους οἰκειότερον ἄδεσθαι».

ΣΑΚΑΛΗΣ ΙΓΝΑΤΙΟΣ, «Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια», στὸ: Γρηγορίου Νύσσης, *Ἅπαντα τὰ ἔργα*, τ. 2, 3, 4, 8, 10, 11, Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 91, 94, 98, 100, 103, 107, Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1987, 1988, 1989 (2), 1990, 1991.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, «Εἰσαγωγή, κείμενο, σχόλια», στό: Γρηγορίου Νύσσης, *Ἅπαντα τὰ ἔργα 5, Ἑρμηνευτικὰ Α΄*, Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 91, Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1987.

WEST M., L., *Ἀρχαία ἑλληνικὴ μουσική*, Στάθης Κομνηνὸς (μτφρ.), ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα 1999.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ 1ου ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Πέτρος Κυριακίδης
Διαχειριστὴς τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη»

Μακαριώτατε Πατριάρχα Ἱεροσολύμων κύριε Θεόφιλε,

Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς,

ἐκλεκτοὶ προσκεκλημένοι,

κυρίες καὶ κύριοι,

φίλες καὶ φίλοι,

Μὲ μεγάλη χαρὰ σᾶς καλοσωρίζουμε στὸ πρῶτο διεθνὲς συνέδριο ποὺ διοργανώνει ἡ Μὴ Κυβερνητικὴ Ὀργάνωση «Ρωμηοσύνη». Ἡ ΜΚΟ «Ρωμηοσύνη» ἀποτελεῖ φορέα τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ ἱδρύθηκε τὸν Μάϊο τοῦ 2008 στὴν Ἀθήνα, μὲ ἕδρα τὴν Ἐξαρχία τοῦ Παναγίου Τάφου. Καὶ ἐπιτρέψατέ μου νὰ ὁμολογήσω ὅτι θεωρῶ τὴν ὑπηρεσία ποὺ προσφέρω ὡς διαχειριστὴς τῆς ΜΚΟ «Ρωμηοσύνη», σὰν τὴ μεγαλύτερη τιμὴ τῆς ζωῆς μου.

Ὁ σκοπός μας εἶναι διπλός: ὁ ἕνας κλάδος εἶναι ἡ στήριξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητας στὸ πολύπλευρο πνευματικό, πολιτισμικὸ καὶ ἱστορικὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελοῦν. Ἡ καταγραφὴ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἱερῶν

Μονῶν, προσκυνημάτων, μνημείων καὶ ἐκκλησιῶν, καθὼς καὶ ἡ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση αὐτῶν. Κι' ἀκόμη, ἡ ἵδρυση σχολείων καὶ σχολῶν καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν πνευματικὴ πρόοδο καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ Πατριαρχείου μας στὴν Ἁγία Γῆ.

Ὁ ἄλλος κλάδος εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ΜΚΟ «Ρωμηοσύνη» ἔχει καὶ μιὰ εὐρύτερη διάσταση. Ἀγκαλιάζει ὁλόκληρη τὴ Ρωμηοσύνη μας. Ἀποδέχεται ὅτι ἐκφραστὲς τῆς Ρωμηοσύνης εἶναι ἡ ἐθνική μας Παράδοση, ἡ κατασταλαγμένη ἑλληνορθόδοξη Παράδοση, τὸ σύνολο τῶν ἀξιῶν τοῦ ἔθνους, ποὺ περνᾶνε ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας στὴν ἄλλη. Αὐτὲς οἱ ἀξίες, ἐκφραζόμενες μὲ σύγχρονους ὅρους, συνιστοῦν τὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη, τὸν πολιτισμό, τὰ Γράμματα, τὴν Τέχνη καὶ τὴν Ἐπιστήμη. Ἀληθινά, οἱ ἀξίες αὐτὲς εἶναι ἀποτυπωμένες στὸν Ἕλληνα νοῦ, ποὺ ἀνέφερε καὶ ὁ Μακαριώτατος στὴν πρόσφατη συνάντησή μας. Αὐτὸς ὁ Ἕλληνας νοῦς πρέπει νὰ ἐνεργοποιηθεῖ καὶ νὰ ἀξιοποιηθεῖ.

Μέλημά μας θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ διαφύλαξη αὐτῆς τῆς ἀπίστευτης κληρονομιᾶς τῆς Ἁγίας Γῆς. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἱερὴ παρακαταθήκη. Πιστεύω καὶ εὐελπιστῶ ὅτι ἡ ΜΚΟ «Ρωμηοσύνη» θὰ συμβάλει, ὅσο μπορεῖ καλύτερα, στὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Τέλος, θὰ ἤθελα νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ τελειώσω μὲ τοὺς στίχους τοῦ Κύπριου ποιητῆ: «*Ἡ Ρωμηοσύνη ἔν φυλὴ συνότζερη τοῦ κόσμου. Ἡ Ρωμηοσύνη ἔν νὰ χαθεῖ ὄντας ὁ κόσμος λείψει*».

Σᾶς εὐχαριστῶ πολύ.

SUMMARY

It is with great pleasure that I welcome you all, to the first, international conference, organized by the NGO "Romeosyni". Allow me to share with you, if you will, that serving as the manager of the "Romeosyni" NGO, is truly, the greatest honor of my life.

Our purpose is twofold: firstly, to support the institution of the Patriarchate of Jerusalem and its multi-faceted intellectual, cultural and historical mission, and secondly, to preserve the Greek Orthodox tradition, art and culture. All of these, are values deeply instilled in the Greek mentality. Our mission is to preserve this significant heritage, our sacred heritage, in the Holy Land.

At this point, I wish to conclude with the lyrics of a Cypriot poet: "Romeosyni" i.e. the Greek spirit and presence, "is everywhere in the world. Romeosyni will disappear only when the whole world disappears."

Thank you.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Πατριαρχικα Κειμενα
και
Εκκλησιαστικα Χρονικα

ΠΑΣΧΑΛΙΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ*

Ἀριθμ. Πρωτ.
180

ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΩι

Τῷ Παναγιωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης καί Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ,

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ὁ Γ΄

Ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ
καί πάσης Παλαιστίνης,

Ἀσπασμόν ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,
ἐκ νεκρῶν ἐνδόξως Ἀναστάντι.

Παγκόσμιος χαρά, ἐπουράνιος καί ἐπίγειος, Ἀγγέλων καί ἀνθρώπων, ἀοράτου κόσμου καί ὁρατοῦ, ἀνέτειλε σήμερον ἐκ τοῦ Πανιέρου καί Ζωοδόχου Τάφου, ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν ἀρχαίων ἐπαγγελιῶν, ἐν τῇ παγγενεῖ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων, τῶν τε προαπελθόντων, τῶν τε ἐσομένων πάντων, ὅτι ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός *«ὁ ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος καί νεκρῶν ἐλευθερωτής»*, Ὅστις *«κατά ἀτιμίαν δι' ὑπομονῆς τόν στέφα-*

---

* Ὅμοια Γράμματα ἀπεστάλησαν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας καὶ Ἀρχηγοὺς τῶν Αὐτοκεφάλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

νον τῶν ἀκανθῶν περιδεδεμένος, ἀναστάς, τό διάδημα τῆς κατά τοῦ θανάτου νίκης διεδήσατο».

Ὁ γάρ Βασιλεύς τῆς εἰρήνης, Χριστός Ἰησοῦς, διατρανώσας θεανδρικῶς τά κρύφια Αὐτοῦ τοῖς ἐν Ἅιδῃ, ἐν τῇ τριημέρῳ Αὐτοῦ ταφῇ, καί φωτίσας διά τῆς τῇ Αὐτοῦ παναγίᾳ ψυχῇ ἡνωμένης Θεότητος τά καταχθόνια, ἐγένετο Ὁδός πρός τό Φῶς τοῖς ἀπ᾽ αἰῶνος συνεχομένοις ταῖς τοῦ Ἅιδου σειραῖς, ἐπειγομένοις ἐκεῖσε ἀγαλλομένῳ ποδί, ὥστε ἐκπληροῦσθαι τό προφητικόν λόγιον *«ὁ Θεός ἥρπακεν καί ἰάσεται ἡμᾶς, πατάξει καί μοτώσει ἡμᾶς· ὑγιάσει ἡμᾶς μετά δύο ἡμέρας, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστησόμεθα καί ζησόμεθα ἐνώπιον αὐτοῦ, καί γνωσόμεθα· διώξομεν τοῦ γνῶναι τόν Κύριον, ὡς ὄρθρον ἕτοιμον εὑρήσομεν αὐτόν»* **(Ὡσ. 6, 1-3)**, Ὄρθρον τῷ ὄντι φαεινόν καί Ἥλιον δικαιοσύνης, ἀνατείλαντα ἡμῖν ἐκ τοῦ Τάφου, τόν Δημιουργόν καί Κτίστην τῶν ἁπάντων, τόν θέμενον ἐν τῇ ἰδίᾳ Αὐτοῦ ἐξουσίᾳ καιρούς καί χρόνους. Ὅστις, κατά τόν καιρόν τοῦτον τοῦ τῆς γῆς ἔαρος, ἐχαρίσατο ἡμῖν τοῖς ταπεινοῖς καί ἁμαρτωλοῖς καί ἀναξίοις, ἄλλο Ἔαρ καί Πάσχα αἰώνιον, ἀνατελοῦν ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι τῆς παλιγγενεσίας ὡς ἄνθη αἰώνια, ἔμψυχα τά σώματα τῶν δικαίων, λελαμπρυσμένα καί ἀφθαρτισθέντα θεϊκοῖς χαρίσμασιν, *«ἐνδεδυμένα Θεότητος ἐνδύματα οὐράνια».*

Ἡ ἐκ νεκρῶν Ἔγερσις τοῦ Θεανθρώπου ἐσήμανε τήν μόνην ἀληθῆ ἐλευθερίαν, τήν ἐκ τῆς πρῴην ἀφεύκτου δουλείας τῆς ἁμαρτίας καί τοῦ θανάτου, ἥντινα μόνος Αὐτός, οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἠδύνατο ἡμῖν διά τοῦ πυρός τῆς Αὐτοῦ Θεότητος χαρίσασθαι, πυρός ἀναλώσαντος τήν δύναμιν τῆς ἁμαρτίας, τοῦ θανάτου τό κέντρον καί τοῦ Ἅιδου τό νῖκος. Οὕτως, ἀποθέμενοι τό τῆς νηστείας φορτίον, ἑορτάζομεν καινήν ἑορτήν, ἀπαρχήν βιοτῆς αἰωνίου, ὅτι *«Χριστός ἐγερθείς ἐκ νεκρῶν, ὅλην τήν ζωήν τῶν ἀνθρώπων ἑορτήν ἀπειργάσατο»*, προαγόμεθα δέ βαθμιαίως εἰς τήν βεβαίαν αἴσθησιν τῆς Αὐτοῦ Ἀναστάσεως καί νίκης ἐπί τοῦ θανάτου καί τῆς ἁμαρτίας, καθ᾽ ὅ μέτρον ἀγωνιζόμεθα κατά τῶν ἐν ἡμῖν ἀφορμῶν τῆς ἁμαρτίας, ἀποδεχόμενοι διά τῶν Μυστηρίων τῆς Ἁγίας ἡμῶν Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καί δι᾽ ἀσκήσεως τῶν ἱερῶν ἀρετῶν τήν χάριν τῆς Αὐτοῦ Ἀναστάσεως ἐνεργοῦσαν ἐν ἡμῖν *«τό θέλειν καί τό ἐνεργεῖν ὑπέρ τῆς εὐδοκίας»* (Φιλ. β΄, 13).

Ἡ Ἁγιωτάτη Σιωνῖτις Ἐκκλησία, ἧς θεραπαινίς ἀπ᾽ αἰώνων ἡ

Ἱερά Ἁγιοταφιτική Ἀδελφότης, κυκλοῖ χαρμοσύνως σύν τοῖς συρρέουσιν ἐκ τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ ὁρίζοντος εὐλαβέσι προσκυνηταῖς τόν κενόν Τάφον καί ὄλβιον, τόν «*ζωῆς θείας θησαυρόν*», καταγγέλλουσα πανταχοῦ τά εὐαγγέλια τῆς κατά τοῦ κακοῦ παντελοῦς νίκης καί τῆς διά μόνου τοῦ Ἀναστάντος Θεανθρώπου Χριστοῦ ὑπερβάσεως τῆς περιρρεούσης φθορᾶς καί ἀπελπισίας ἐκ τῆς ἁμαρτίας. Ἔχοντες δέ πάντοτε ἐν τῇ Ἡμῶν καρδίᾳ τήν κατά τήν Κωνσταντίνου Πόλιν Ἁγιωτάτην Πρωτόθρονον Ἐκκλησίαν, τό σεπτόν Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, ἀπευθύνομεν τῇ Ὑμετέρᾳ λίαν Πεφιλημένῃ Ἡμῖν Παναγιότητι καί τοῖς σύν Αὐτῇ Ἱερωτάτοις Ἀρχιερεῦσιν ἐνθέρμους ἐκ καρδίας πασχαλίους εὐχάς, παρακαλοῦντες, ὅπως αὗται διαβιβασθῶσι καί τῷ φιλοχρίστῳ ποιμνίῳ τῆς κατ' Αὐτήν Ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας, εὐχόμεθα δέ Αὐτῇ τά βέλτιστα καί τήν παρά Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος δύναμιν πρός τό λυσιτελές τῇ κατά τήν Οἰκουμένην Μιᾷ, Ἁγίᾳ, Καθολικῇ καί Ἀποστολικῇ, Ὀρθοδόξῳ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ.

Ἐφ᾽ οἷς, ἑορτίως Αὐτῇ προσφθεγγόμενοι, Χριστός Ἀνέστη, περιπτυσσόμεθ᾽ Αὐτήν ἀδελφοποθήτως καί διατελοῦμεν.

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλήμ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ 2007

Τῆς Ὑμετέρας Γερασμιωτάτης Παναγιότητος
Ἀγαπητός ἐν Χριστῷ Ἀδελφός,

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ΄
Πατριάρχης Ἱεροσολύμων

ΕΟΡΤΙΟΝ ΓΡΑΜΜΑ*

Ἀριθμ. Πρωτ.
1040

ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΩ ι

Τῷ Παναγιωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης καί Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ,

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ὁ Γ΄

Ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ
καί πάσης Παλαιστίνης,

Ἀσπασμόν ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,
ὑπερφυῶς ἐκ Παρθένου Τεχθέντι.

«*Θεός τό τεχθέν, ἡ δέ Μήτηρ Παρθένος. Τί μεῖζον ἄλλον καινόν εἶδεν ἡ κτίσις;*». Ἡ τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστοῦ Γεννῶν ἔλευσις πληροῖ καί πάλιν τήν Οἰκουμένην θαυμασμοῦ, χαρᾶς καί ἀγαλλιάσεως. Ἰδού, τό ἀπ' αἰῶνος ἀπόκρυφον καί ἀγγέλοις ἄγνωστον Μυστήριον, τό τοῖς ἁγίοις Προφήταις προκηρυχθέν, πέρας λαβεῖν ἐπείγεται, «*Θεός ἐν ἀσυγχύτῳ ἑνώσει σαρκούμενος*», ἵνα θεώσῃ τό πρόσλημμα, παρεξόμενος τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων διά

* Ὅμοια Γράμματα ἀπεστάλησαν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας καὶ Ἀρχηγοὺς τῶν Αὐτοκεφάλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

Σταυροῦ καί Ἀναστάσεως καί Ἀναλήψεως, ἀθανασίαν καί ζωήν καί συγκαθεδρίαν μετά Πατρός καί Υἱοῦ καί Πνεύματος Ἁγίου. *«Ἰδού, Παρθένος τεκοῦσα βρέφος, τήν δίψαν ἔπαυσεν εὐθύς τήν τοῦ Ἀδάμ καί τοῦ Δαυίδ»*, δίψαν ἐκ τῆς ἀπωλείας τῆς Ἐδέμ καί τῆς ἐπικρατείας τῆς ἁμαρτίας. Ἀλλ' ἰδού, *«τήν Ἐδέμ Βηθλεέμ ἤνοιξε, δεῦτε ἴδωμεν· τήν τρυφήν ἐν κρυφῇ εὕρομεν· δεῦτε, λάβωμεν τά τοῦ Παραδείσου ἔνδον τοῦ Σπηλαίου»*.

Εὐλογηθέντες οἰκονομίᾳ Θεοῦ, πάντοτε ἀτενίζειν εἰς τούς Ἁγίους καί Θεοβαδίστους Τόπους, τούς δυνάμει Χριστοῦ καί νῦν καί ἀεί ἱσταμένους εἰς μαρτυρίαν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐλθούσης Βασιλείας, ἡμεῖς οἱ τῆς ἐπιγείου μέν Βηθλεέμ ταπεινοί Φύλακες, τῆς Μυστικῆς δέ Βηθλεέμ, τῆς προσκομιδῆς τῶν Θείων τῆς Εὐχαριστίας Δώρων, ταπεινότεροι ἱερουργοί, καί τῆς νοητῆς καί ἐπουρανίου Βηθλεέμ ἐπιθυμηταί, ἐν τῇ ὁποίᾳ καρπός ἐστι τοῦ Ξύλου τῆς Ζωῆς ὁ Χριστός, μορφούμενος μυστικῶς εἰς τάς καρδίας τῶν πιστῶν, τῇ χάριτι τοῦ Αὐτῷ ὁμοτίμου καί συμφυοῦς Ἁγίου Πνεύματος Αὐτοῦ, ἐκθαμβούμεθα τῇ ὑπερβολῇ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ καί τῷ βάθει τῶν κριμάτων Αὐτοῦ. Ἀληθῶς, *«ἡ Σοφία ᾠκοδόμησεν Ἑαυτῇ οἶκον καί ὑπήρεισε στύλους ἑπτά»*, δηλονότι, κατά τούς ἁγίους καί θεοφόρους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας *«ἡ ἐνυπόστατος καί ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρός εἰκών καί σοφία ... ἄνθρωπος εὐδοκήσας γενέσθαι φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ, διά τό σῶσαι τόν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντα πρότερον ἄνθρωπον, ᾠκοδόμησεν ἑαυτῷ οἶκον ὑλικόν τε καί ἔμψυχον, τόν τοῦ ἰδίου σώματος ναόν, ἐκ τῶν ἀχράντων αἱμάτων καί τῆς σαρκός τῆς παναγίας Παρθένου καί Θεοτόκου»*.

Ἐν τῇ ὑπερφυεῖ δέ ταύτῃ ὑποστατικῇ ἐν τῷ Χριστῷ Ἑνώσει τῶν δύο μορφῶν, Θείας τε καί ἀνθρωπίνης, ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, ὑπήρεισε *«τῷ παρ' αὐτῆς εἰς κατοικίαν ἑαυτῇ δημιουργηθέντι σωματικῷ θείῳ ναῷ, στύλους ἑπτά, τάς τοῦ παναγίου πνεύματος ἐνεργείας ἑπτά, κατά τήν τοῦ Ἠσαΐου δηλαδή πρόρρησιν»* · *«ἀφ' οὗ γάρ ἐπλήρωσε τήν δεσποτικήν σάρκα, ἀπ' αὐτῆς ἤντλει, ὡς ἀπό δεξαμενῆς, καί ἐδίδου τοῖς προφήταις καί ἀποστόλοις τάς δωρεάς»*. Ἐνεπλήσθη, τοίνυν, ἡ οἰκουμένη τῶν δωρεῶν τῆς ἀκτίστου Αὐτοῦ ἐνεργείας, Οὗτινος ἡ ἀρετή ἐκάλυψεν οὐρανούς, καί ἐθεασάμεθα τήν δόξαν Αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρά Πατρός πλήρη χάριτος καί ἀληθείας.

Ὁ δέ τῆς Ἀληθείας ἐχθρός καί τῆς ἀνθρωπότητος ἀπηνής τύ-

ραννος, ἐδέξατο σήμερον τά προμηνύματα τῆς αὐτοῦ καταργήσεως καί τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐν Χριστῷ εὐφροσύνης καί σωτηρίας· *«Εἰς τοῦτο γάρ ὁ Λόγος ἄνθρωπος καί Υἱός ἀνθρώπου ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὁ ἄνθρωπος χωρήσας τόν Λόγον καί τήν υἱοθεσίαν λαβών, γένηται υἱός τοῦ Θεοῦ»*, κατά τόν Ἅγιον Εἰρηναῖον, τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τεμόντος διαμπάξ τήν πρός Αὐτόν ἔχθραν καί ὀλέσαντος τήν τοῦ *«ψυχοφθόρου κρατοῦντος»* διαβόλου δύναμιν. Ἡ εὐφροσύνη δέ αὕτη εἶναι μεγάλη, διότι *«ἀφ' οὗ γάρ Παρθένος μήτηρ καί μήτηρ Παρθένος, ὁ στεναγμός ἐπαύσατο· ἡ θυγάτηρ τό μητρικόν διέλυσε ἔγκλημα· δι' αὐτῆς γάρ ὁ Δεσπότης σαρκωθείς πρός ἡμᾶς ἐπεδήμησεν. Ἦλθε δέ τά λυπηρά μεταβαλεῖν εἰς χαράν, ἦλθε τήν κατώδυνον ἀλλάξαι συνήθειαν, ἦλθε τά κάτω τοῖς ἄνω εἰρηνοποιῆσαι»*.

Τηλικαύτης χαρᾶς εὐαγγέλια καταγγέλλοντες πανταχοῦ ἀπό τοῦ Θεοδέγμονος τῆς Βηθλεέμ Σπηλαίου, εὐχόμεθα ὁλοψύχως, ὅπως ἡ Ὑμετέρα πεφιλημένη Ἡμῖν Παναγιότης, σύν ὁλοκλήρῳ τῇ κατ' Αὐτήν Ἁγιωτάτῃ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως, Κλήρῳ τε καί εὐσεβεῖ λαῷ, οἴκοι τε καί τῇ ὑπερορίᾳ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, πάντοτε καταυγάζηται τῷ φωτί τῆς ἐν Χριστῷ ὑποστατικῆς ἐλπίδος, μεθ' ἧς ὁ νέος Ἰσραήλ ἀληθῶς, κατά τό ἀποστολικόν, ἐλέγχομεν τά μή βλεπόμενα ἀγαθά τῆς Βασιλείας τοῦ ἐν Σπηλαίῳ τεχθέντος Παντοκράτορος Θεοῦ καί Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐπί δέ τούτοις, ἀπευθύνοντες τῇ Ὑμετέρᾳ Σεβασμιοποθήτῳ Ἡμῖν Παναγιότητι ἀπό τοῦ Σπηλαίου τῆς Ἁγίας Βηθλεέμ, τάς συγχαρητηρίους Ἡμῶν προσρήσεις καί θερμάς εὐχάς ἐπί τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστοῦ Γεννῶν, παρακαλοῦμεν κοινοποιηθῆναι ταύτας τῇ περί Αὐτήν σεπτῇ Ἱεραρχίᾳ καί τῷ πεπιστευμένῳ Αὐτῇ Κλήρῳ· κατασπαζόμενος δ' Αὐτήν ἀδελφοποθήτως ἐν τῷ ἐκ Παρθένου Τεχθέντι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, διατελοῦμεν.

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλήμ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ 2007

Τῆς Ὑμετέρας Γερασμιωτάτης Παναγιότητος
Ἀγαπητός ἐν Χριστῷ ἀδελφός,

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ΄
Πατριάρχης Ἱεροσολύμων

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ 2007

Μηνός Ἰανουαρίου

Πρώτη τοῦ Νέου Ἔτους 2007.

Τήν παραμονήν τῆς πρώτης τοῦ Νέου Ἔτους 2007, ἡμέραν Σάββατον, περί τήν 5:00 μ.μ. ὥραν, ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος Γ΄ προσῆλθεν εἰς τήν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου, ἔνθα ἐτέλεσε κατά τό ἔθος τήν τελετήν τῆς κοπῆς τῆς Βασιλόπιττας. Παρόντες ἦσαν οἱ Σεβασμ. Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου, ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου, τά μέλη τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος, οἱ καθηγηταί καί μαθηταί τῶν δύο Πατριαρχικῶν Σχολῶν, τῆς Ἁγίας Σιών καί τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καί πλεῖστοι ὁμογενεῖς τῆς Ἁγίας Πόλεως.

Ἀπευθυνόμενος εἰς τούς παρόντας, ὁ Μακαριώτατος ἐξεφώνησε τόν ἑξῆς λόγον:

Ἐκλαμπρότατε κ. Γενικέ Πρόξενε,
Ἀγαπητοί Ἀδελφοί,

«Ἄγει διπλῆν ἀληθῶς, ἡ Ἐκκλησία ἑορτήν σήμερον· Περιτομῆς, ὡς βρέφος, Δεσπότου, ὀφθέντος ἐπί γῆς, καί μνήμης οἰκέτου,

σοφοῦ καί τρισμάκαρος» (Κανών Μ. Βασιλείου, ᾠδή ε'), Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, οὗτινος τό ἔργον τῆς φιλανθρωπίας συνήγαγε πάντας ἡμᾶς εἰς τήν σεμνήν ταύτην τελετήν τοῦ βασιλείου ἐθίμου τῆς κοπῆς τῆς πίττας, συμπιπτούσης μέ τήν ἔναρξιν τοῦ νέου πολιτειακοῦ ἔτους.

Ὁ ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας τά πάντα προαιώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ Πατρός καί τήν σύμπασαν κτίσιν συστησάμενος τῷ παντοδυνάμῳ Αὐτοῦ λόγῳ, καιρούς δέ καί χρόνους ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ θέμενος, μᾶς ἠξίωσε νά ἑορτάσωμεν τόν ἐγκαινισμόν τοῦ νέου τῆς χρηστότητος Αὐτοῦ ἐνιαυτοῦ· ἐνιαυτοῦ τοῦ ὁποίου ἡ ἀναφορά δέν σχετίζεται μέ τήν ἔννοιαν τοῦ χρόνου ὡς χρόνου, ἀλλά μέ τήν φθοράν τῆς ἁμαρτίας, τῆς διά τοῦ παλαιοῦ Ἀδάμ, δηλαδή τοῦ πρωτοπλάστου, εἰσελθούσης καί διά τοῦ νέου Ἀδάμ, τοῦ Χριστοῦ, καταργηθείσης.

Εὐχαριστηρίους δοξολογικούς ὕμνους ἀναπέμπομεν τῷ Τριαδικῷ Θεῷ, τῷ Ἡλίῳ τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ Ὁποίου ἀνέτειλε τό Φῶς καί πάλιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Αὐτοῦ, καί δή ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ ὁποία καταυγαζομένη τῷ φωτί τῆς ἐνσάρκου Αὐτοῦ παρουσίας, πορεύεται τόν δρόμον τῆς νίκης τοῦ Φωτός κατά τοῦ σκότους, τῆς Δικαιοσύνης κατά τῆς ἀδικίας καί τῆς Ἀληθείας κατά τοῦ ψεύδους.

Εὐγνώμονες ὄντες ἐπί τῇ ποιμαντικῶς εὐδοκίμῳ καί καρποφόρῳ παρελεύσει τοῦ ἐνιαυσίου ἐκκλησιαστικοῦ κύκλου τοῦ δισχιλιοστοῦ ἕκτου σωτηρίου ἔτους (,βϛ'), δεόμεθα τοῦ σαρκί περιτμηθέντος Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ, τῆς ἀληθοῦς καί ἐνυποστάτου Σοφίας, τῆς συνεχούσης καί κυβερνώσης τά πάντα σοφῶς, ὅπως διά πρεσβειῶν τῆς Ὑπερευλογημένης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί Ἀειπαρθένου Μαρίας, τόν νῦν ἐγκαινιζόμενον καιρόν τοῦ νέου ἔτους, δισχιλιοστοῦ καί ἑβδόμου (,βζ'), διεξαγάγωμεν ἐν καταστάσει γαληνιώσῃ καί εἰρηνικῇ· ἔτι δέ, ὅπως Αὐτός διατηρήσῃ, τῇ Αὐτοῦ εὐλογίᾳ καί χάριτι πνευματικῇ, ἀστασίαστον τήν Ἐκκλησίαν Αὐτοῦ, ἀνεπηρέαστον τό Βασίλειον Ἱεράτευμα Αὐτοῦ, τό χριστεπώνυμον ἡμῶν ποίμνιον, καί ἀνεπιβούλευτον τήν ἑνότητα τῆς γεραρᾶς Ἁγιοταφιτικῆς Ἡμῶν Ἀδελφότητος. Ἔτη πολλά!

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μακαριώτατος ἔκοψε καί διένειμε τήν Βασιλόπιτταν εἰς τούς παρευρισκομένους, ἐνῷ οἱ μαθηταί τῶν Πατριαρχικῶν Σχολῶν ἔψαλλον τόν Πατριαρχικόν Πολυχρονισμόν, τά κάλανδα καί ἐκκλησιαστικούς ὕμνους.

Πατριαρχική Λειτουργία ἐν τῷ Ζωοδόχῳ Τάφῳ.

Διά τήν τέλεσιν τῆς Παρρησίας, συμφώνως τῷ Προσκυνηματικῷ Καθεστῶτι, κατῆλθε περί τήν 12ην μεσονυκτίου εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, τῶν κωδώνων κρουομένων, καί προέστη τῆς ἐν τῷ Ζωοδόχῳ Τάφῳ Θ. Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐπί τῇ Δεσποτικῇ Ἑορτῇ τῆς Περιτομῆς καί τῇ μνήμῃ τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας οὐρανοφάντορος τοῦ Μεγάλου, συλλειτουργούντων αὐτῷ τῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος μετά τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, προέστη τῆς λιτανείας πέριξ τοῦ Κουβουκλίου τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου τρίς μετά τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, μετά δέ τήν ἀπόλυσιν ἔκοψε τήν Βασιλόπιτταν εἰς τό Γραφεῖον τοῦ Ναοῦ, παρουσίᾳ τοῦ Παρασκευοφύλακος Ἀρχιμανδρίτου Ἰσιδώρου, τῶν «Ναϊτῶν» Ἁγιοταφιτῶν πατέρων, τοῦ ἱερατείου καί πολλῶν πιστῶν, ἐντοπίων καί προσκυνητῶν.

Πατριαρχική Χοροστασία.

Τήν πρωΐαν τῆς 1ης τοῦ Νέου Ἔτους καί περί ὥραν 7:00 π.μ. ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου εἰς τόν μοναστηριακόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης. Μετά τήν ἀπόλυσιν, οἱ Ἁγιοταφῖται Πατέρες μετέβησαν εἰς τό παρακείμενον Ἐπιτροπικόν. Ἐκεῖ προσῆλθεν ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος Γ΄, ὅστις καί ἔκοψε τήν Βασιλόπιτταν τῆς Ἀδελφότητος καί διένειμεν αὐτήν εἰς τούς Πατέρας, εὐχόμενος τά δέοντα.

Ἡ ἑορτή εἰς τήν Ἱεράν Μονήν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου.

Τήν πρωΐαν τῆς μνήμης τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐτελέσθη ἡ Θ. αὐτοῦ Λειτουργία εἰς τόν ναόν τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ Μονῆς παρά τήν Νέαν Πύλην ὑπό τοῦ Γέροντος Καμαράση ὁσιωτάτου Ἀρχιμ. Κελαδίωνος. Μετά τήν γενομένην ἀπόλυσιν καί τόν ψαλέντα Πολυχρονισμόν τοῦ Μακαριωτάτου ἐν τῷ ἡγουμενείῳ, ὁ Ἡγούμενος πανοσ. Ἀρχιμ. Κελαδίων, Γέρων Καμαράσης, ἐδεξιώθη τούς πανηγυριστάς.

Κοινή Τράπεζα.

Τήν 1ην τοῦ Νέου ἔτους 2007, περί τήν 12:30 ὥραν, παρετέθη Κοινή Τράπεζα ἐν τῷ Κεντρικῷ Μοναστηρίῳ, εἰς ἥν παρεκάθησαν μετά τοῦ Μακαριωτάτου οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς καί τά μέλη τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος. Μετά τό γεῦμα, ὁ Μακαριώτατος, εὐχόμενος τά βέλτιστα ὑπέρ τῆς Ἀδελφότητος καί τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν ποιμνίου, ἔκοψε τήν Βασιλόπιτταν, τῶν Ἀδελφῶν ψαλλόντων τόν Πολυχρονισμόν Αὐτοῦ.

Τελετή τῆς Βασιλόπιττας ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ.

Τήν Δευτέραν, 2αν τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 11:00, προσελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τήν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σιών Πατριαρχικήν Σχολήν ἔκοψε τήν Βασιλόπιτταν, παρουσίᾳ τοῦ Σχολάρχου ὁσιολογιωτάτου μοναχοῦ Φωτίου, τῶν καθηγητῶν καί τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς. Τῶν μαθητῶν δέ ψαλλόντων τόν Πολυχρονισμόν τοῦ Μακαριωτάτου καί τά κάλανδα, ὁ Μακαριώτατος διένειμε τήν πίτταν μέ δῶρα πρός τούς μαθητάς.

Παραμονή τῶν Φώτων.

Τήν Πέμπτην, 5ην τοῦ μηνός, Παραμονήν τῶν Φώτων, κατελθών ὁ Μακαριώτατος περί ὥραν 6.00 π.μ., εἰς τόν μοναστηριακόν Ναόν τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, προέστη τῆς ἀκολουθίας τῶν Μεγάλων Ὡρῶν, τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τῆς Θ. Λειτουργίας τοῦ

Μεγάλου Βασιλείου, ἐν χοροστασίᾳ, ἐν μέσῳ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν Ἁγιοταφιτῶν Ἀδελφῶν. Ἐν τέλει ὁ Μακαριώτατος ἐτέλεσε τόν Μικρόν Ἁγιασμόν, μεθ' ὅ, ἐν πομπῇ ἀνῆλθεν εἰς τά Πατριαρχεῖα, τῶν ἀδελφῶν καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων καθ' ὁδόν τό «*ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου Σου Κύριε...*». Γενομένης δέ συντόμου δεήσεως καί ψαλέντος τοῦ Πατριαρχικοῦ Πολυχρονισμοῦ, ἐγένετο ἀπόλυσις, ἐν προπόσει δ' ὁ Μακαριώτατος ηὔξατο τά δέοντα τῇ περιστάσει.

Ἁγιασμός ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί ὥραν ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Σεβαστείας κ. Θεοδόσιος κατελθών εἰς τόν Καθεδρικόν ναόν τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἐτέλεσε τόν Μικρόν Ἁγιασμόν, γενομένης δ' ἀπολύσεως ἀνῆλθεν εἰς τά Πατριαρχεῖα καί κατά τό εἰωθός ἡγίασε τήν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου τῇ παρουσίᾳ τοῦ Μακαριωτάτου καί τῶν ἀδελφῶν, οἵτινες εἶχον ἀνέλθει ἐνωρίτερον ἐκ τοῦ Μοναστηριακοῦ Ναοῦ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης καί ἀνέμενον.

Ἀρχιερατική Θ. Λειτουργία ἐν τῷ Πανιέρῳ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί ὥραν ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βόστρων κ. Τιμόθεος κατελθών εἰς τό Καθολικόν τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν, ἐν συνεχείᾳ δέ ἐτέλεσε τόν Μικρόν Ἁγιασμόν, μεθ' ὅ ἡγίασε τόν Ναόν, γενομένης δ' ἀπολύσεως ἀνῆλθεν εἰς τά Πατριαρχεῖα.

Ὁ ἁγιασμός τῶν ὑδάτων εἰς τάς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, περί ὥραν 9:30 π.μ. ἐξεκίνησε ἡ συνοδεία ἐκ τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ Μακαριωτάτου προπορευομένου, διά τήν Ἱεριχώ. Ἐνταῦθα ἐπεφυλάχθη Αὐτῷ θερμή ὑποδοχή ἐκ μέρους τῶν Ἀρχῶν τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας, τοῦ Δημάρχου τῆς πόλεως, καί τοῦ

ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἠλισαίου ὁσιολογιώτατου Ἀρχιμανδρίτου Ἀνδρέου. Ἀκολούθως ὁ Μακαριώτατος μετά τῆς συνοδείας αὐτοῦ κατηυθύνθη πρός τήν ἱεράν Μονήν τοῦ τιμίου Προδρόμου παρά τόν Ἰορδάνην, ὅπου καί ὑπεδέχθησαν Αὐτόν ὁ Ἐπιστάτης αὐτῆς καί Ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀββᾶ Γερασίμου, ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος, ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου μετά τοῦ Προξένου κ. Χριστοδούλου Μαργαρίτου, καί πλήθη λαοῦ, ἐντοπίων καί προσκυνητῶν. Εἰσελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν ναόν περί τήν 11:30 π.μ., ἐχοροστάτησεν εἰς τήν ἀκολουθίαν τῆς Θ΄ ὥρας καί ἀκολούθως ἐξῆλθεν ἐνδεδυμένος ἀρχιερατικόν μανδύαν, συνοδευόμενος δέ ὑπό κλήρου καί λαοῦ κατῆλθεν εἰς τάς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου καί ἐχοροστάτησεν εἰς τόν Μεγάλον Ἑσπερινόν τῆς ἑορτῆς τῶν Φώτων μετ' ἀρτοκλασίας καί ἐν συνεχείᾳ ἐτέλεσε τήν ἀκολουθίαν τοῦ Μικροῦ Ἁγιασμοῦ, παρόντων καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου καί τῶν ἐξ Ἑλλάδος παρεπιδημούντων Μητροπολιτῶν Καισαριανῆς κ. Δανιήλ, Πειραιῶς κ. Σεραφείμ καί Κοζάνης κ. Παύλου. Ἠκολούθησε νηστήσιμος τράπεζα εἰς τήν ἱεράν Λαύραν τοῦ Ἀββᾶ Γερασίμου.

Ἑορτή τῶν Θεοφανείων.

Τήν Παρασκευήν, 6ην Ἰανουαρίου, ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοφανείων, ἐτελέσθη ὁ Μέγας Ἁγιασμός καί ἀκολούθως ἡ Θ. Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς τό Καθολικόν τοῦ Πανίερου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπό τῆς Α.Θ. Μακαριότητος τοῦ Πατρός ἡμῶν καί Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου, συλλειτουργούντων αὐτῷ τῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν Καισαρείας κ. Βασιλείου, Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου, Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καθώς καί τῶν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος παρεπιδημούντων Μητροπολιτῶν Καισαριανῆς κ. Δανιήλ, Πειραιῶς κ. Σεραφείμ καί Κοζάνης κ. Παύλου.

Ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς Ἀμπούντ.

Ἑορτή τοῦ τιμίου Προδρόμου.

Τό Σάββατον, 7ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Συνάξεως τοῦ τιμίου Προδρόμου, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τόν Ναόν τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ Μονῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει, ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου.

Ἑορτή τῶν Χοζεβιτῶν Ἁγίων.

Τήν Κυριακήν, 8ην τοῦ μηνός, ἑωρτάσθη πανηγυρικῶς ἡ μνήμη τῶν ἁγίων Γεωργίου καί Ἰωάννου τῶν Χοζεβιτῶν εἰς τήν ἱεράν αὐτῶν Μονήν τοῦ Χοζεβᾶ. Ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἰορδάνου κ. Θεοφύλακτος προεξῆρξε τῆς πανηγυρικῆς ἀγρυπνίας, μεθ' ἥν παρετέθη τράπεζα εἰς τούς πολυπληθεῖς προσκυνητάς, φροντίδι τοῦ ἐπιστάτου τῆς Ἱ. Μονῆς, ὁσιωτάτου Μοναχοῦ Θεοφάνους.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου.

Τήν Τετάρτην, 11ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου, μετέβησαν εἰς τήν ἱεράν αὐτοῦ Μονήν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας, μεταξύ τοῦ Χωρίου τῶν Ποιμένων καί τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα, ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης κ.κ. Θεόφιλος, μετά τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου καί Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν παρετέθη γεῦμα εἰς τήν Πατριαρχικήν Συνοδείαν καί τούς πιστούς. Πρός εὐλογίαν τῶν πιστῶν, μετεφέρθη κατά τήν συνήθειαν διά προσκύνησιν ἡ ἱερά Κάρα τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἐκ τοῦ Σκευοφυλακίου τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως.

Ἑορτή τιμίας ἁλύσεως Ἀποστόλου Πέτρου.

Τήν Δευτέραν, 16ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς τιμίας ἁλύσεως τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τό παρεκκλήσιον ἐν τῷ τόπῳ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ ἁγίου

Νικοδήμου πλησίον τοῦ Πραιτωρίου, ὑπό τοῦ ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Νεκταρίου.

Ἑορτή τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου.

Τήν Τρίτην, 17ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρός ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τό παρεκκλήσιον αὐτοῦ ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπό τοῦ Ἡγουμένου τῆς ἱερᾶς Μονῆς ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Μοδέστου.

Ἑορτή τοῦ Μεγάλου Εὐθυμίου.

Τήν Παρασκευήν, 20ήν τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τόν Ναόν τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ Μονῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει, ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἡ καθηγουμένη, ὁσιωτάτη μοναχή Χριστονύμφη, ἐδεξιώθη τήν συνοδείαν τῶν πατέρων καί τούς πιστούς εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Σάββατον τῶν Ψυχῶν.

Τό Σάββατον τῶν Ψυχῶν, 29ην τοῦ μηνός, ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου, Τελετάρχου τῶν Πατριαρχείων, καί δύο διακόνων, προσῆλθεν εἰς τό Κοιμητήριον τῆς ἁγίας Σιών, περί τήν 6:30 π.μ. ὥραν, ἔνθα ἀνέπεμψε δεήσεις ὑπέρ μακαρίας μνήμης καί αἰωνίου ἀναπαύσεως τῶν ἀοιδίμων Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, Ἀρχιερέων, Ἱερέων, Διακόνων καί Μοναχῶν καί πάντων τῶν ἀπ' αἰώνων κεκοιμημένων πατέρων καί ἀδελφῶν ἡμῶν.

Ἑορτή τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Τήν Δευτέραν, 30ήν τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τῶν Τριῶν Μεγάλων Ἱεραρχῶν, Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων καί προστατῶν τῆς Παι-

δείας, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σιών, ἐν ᾗ ἡ Πατριαρχική Σχολή, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως κ Χριστοδούλου, Προέδρου τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας, συλλειτουργούντων τῶν Ἀρχιμανδριτῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς καί τῶν Διακόνων καί συμμετεχόντων τῶν καθηγητῶν καί τῶν δοκίμων, πρός οὕς καί ἐξεφώνησε λόγον διά τήν συμβολήν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τά ἑλληνοχριστιανικά γράμματα ἡ Θεολόγος Καθηγήτρια κ. Δέσποινα Τομαρᾶ.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐπηκολούθησεν ἡ σύντομος δέησις καί ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός εἰς τήν αἴθουσαν τελετῶν τῆς Σχολῆς, ἐν ᾗ ὁ Σχολάρχης ὁσιολογιώτατος Μοναχός π. Φώτιος ἐδεξιώθη πάντας τούς μετασχόντας εἰς τήν ἑορτήν.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Ιανουαριου.

Τήν 1ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 6:00 μ.μ. ἐπεσκέφθη τόν Μακαριώτατον ἡ πρῴην Πρωθυπουργός τῆς Οὐκρανίας κ. Julia Timochenko μετά τῆς συνοδείας αὐτῆς. Κατά τήν προσφώνησιν Αὐτοῦ ὁ Μακαριώτατος ἐτόνισε τήν σημασίαν τῆς ἐπισκέψεως ταύτης διά τόν λαόν τῆς Οὐκρανίας ὡς καί τήν σημασίαν τῆς συνυπάρξεως τῶν Οὐκρανῶν μετά τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας καί τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐν «*ποικιλίᾳ καί ἑνότητι*» εἰς τούς κόλπους τῆς Μητρός τῶν Ἐκκλησιῶν.

Τό Σάββατον, 7ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς Ἀμμάν τῆς Ἰορδανίας, ἔνθα εἰς τό ἐν Ἀμμάν Μητροπολιτικόν Μέγαρον ἐδέχθη τήν ἐπίσκεψιν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν Μέσης Ἀνατολῆς κ. Τζίριες Σάλεχ. Κατά τήν συνάντησιν ταύτην ὁ Μακαριώτατος ἔθιξε τό ζήτημα τῆς χριστιανικῆς παρουσίας ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ καί τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν χριστιανῶν φοιτητῶν.

Ἰωβηλαῖον Οἰκονόμου π. Κωνσταντίνου Κάρμας.

Τήν Κυριακήν, 8ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἱερόν ναόν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν

Ἀμπνταλη τοῦ Ἀμμάν τῆς Ἰορδανίας, συλλειτουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί πολλῶν ἱερέων. Πρό τοῦ τέλους τῆς Θ. Λειτουργίας ὁ Μακαριώτατος προσεφώνησε τόν Οἰκονόμον π. Κωνσταντῖνον Κάρμας, ὑπογραμμίζων τήν ἐκκλησιαστικήν, κοινωνικήν, φιλανθρωπικήν καί πατριωτικήν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς καί τήν σημασίαν τοῦ Ἰωβηλαίου ἐν τῇ Παλαιᾷ καί Καινῇ Διαθήκῃ. Τό ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας εἰς ἐπίσημον ἐκδήλωσιν, ἡ ὁποία ἐγένετο πρός τιμήν τοῦ π. Κωνσταντίνου Κάρμας, ὁ Μακαριώτατος ἐπαρασημοφόρησε τόν πολιόν τοῦτον λευΐτην μέ τό παράσημον τοῦ Ἀνωτέρου Ταξιάρχου τοῦ Παναγίου Τάφου.

Ἐγκαίνια νέου ἡγουμενείου ἐν Κάρακ τῆς Ἰορδανίας.

Τό Σάββατον, 14ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθη τό Κάρακ τῆς Ἰορδανίας, ἔνθα ἐπεφυλάχθη Αὐτῷ θερμή ὑποδοχή ὑπό τοῦ Ἡγουμένου πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Δαμιανοῦ, τῶν Τοπικῶν Ἀρχῶν καί τοῦ ἐκεῖ ἡμετέρου ποιμνίου.

Τήν ἑπομένην ἡμέραν, 15ην τοῦ μηνός, Κυριακήν τοῦ Τελώνου καί τοῦ Φαρισαίου, ὁ Μακαριώτατος προέστη τῆς Πατριαρχικῆς Θ. Λειτουργίας, συλλειτουργούντων αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου. Πρό τοῦ τέλους τῆς Θ. Λειτουργίας ὁ Μακαριώτατος ἐπαρασημοφόρησε τόν ἐπίτροπον τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου κ. Μπάσεμ Ἀλ-Ξούς. Ἐν συνεχείᾳ, ἔλαβε χώραν ἡ τελετή τῶν ἐγκαινίων τοῦ νέου Ἡγουμενείου. Διά τῆς παρουσίας των ἐτίμησαν τόν Μακαριώτατον ὁ ἐκ Κάρακ ὁρμώμενος πρῴην Ὑπουργός τῶν Ὑδάτων κ. Μούνδερ Χανταντίν, ὁ Νομάρχης κ. Φάουζη Ἰρσιεντάντ, ὁ Δήμαρχος κ. Μουχάμαντ Ἀλ-Μάστα, ὁ ὁποῖος παρέδωσεν εἰς τόν Μακαριώτατον συμβολικῶς τάς κλεῖς τῆς πόλεως καί ὁ Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν Ἰορδανίαν

κ. Τρύφων Παρασκευόπουλος. Κατόπιν ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθη τό Πανεπιστήμιον τῆς πόλεως τοῦ Κάρακ, ἔνθα ἔτυχεν θερμῆς ὑποδοχῆς ὑπό τοῦ Πρυτάνεως αὐτοῦ.

Τὴν Τρίτην, 17ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος συνηντήθη μετά τοῦ Προϊσταμένου τοῦ Τμήματος Ὑποθέσεων τῶν Χριστιανικῶν Κοινοτήτων τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν τοῦ Ἰσραήλ κ. Σεζάρ Μαρτζίε, τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου, Γέροντος Δραγουμάνου, τοῦ Σεβασμ. Ἀρχιεπ. Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Γέροντος Ἀρχιγραμματέως, τοῦ Ἀντιπροσώπου τῶν Φραγκισκανῶν π. Ἀθανασίου, τῶν Ἀρμενίων Ἀρχιεπισκόπου Ἄρη καί συνεζήτησαν θέματα, ἀφορῶντα εἰς τό πρόγραμμα τῶν ἑορτῶν τοῦ ἐγγίζοντος Πάσχα ὡς καί εἰς τήν χορήγησιν ἀδειῶν ὑπό τῆς Στρατιωτικῆς Πολιτικῆς Διοικήσεως τοῦ Ἰσραήλ εἰς τούς κατοίκους τῶν κατεχομένων περιοχῶν διά τήν συμμετοχήν των εἰς τάς τελετάς τοῦ Πάσχα ἐν Ἱερουσαλήμ.

Τὸ Σάββατον, 21ην τοῦ μηνός, ἐπεσκέφθησαν τόν Μακαριώτατον ὁ Πρόεδρος κ. Dirk καί τά μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ὀργανώσεως International Orthodox Christian Charities (I.O.C.C.) καί συνεζήτησαν τό θέμα τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν σχολείων τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου.

Τὴν Τρίτην, 24ην τοῦ μηνός, ἐπεσκέφθη τόν Μακαριώτατον ἀποστολή ἐκ τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου, συνοδευομένη ὑπό τοῦ Ἐπισκόπου τῶν Λουθηρανῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Μουνίμπ Γιουνάν καί συνεζήτησαν τά περί τῆς καταστάσεως τῶν χριστιανῶν εἰς τήν Ἁγίαν Γῆν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, καί περί ὥραν 4:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθη τό ἡμέτερον σχολεῖον ἐν Ἰόππῃ.

Τήν Τρίτην, 31ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ὁμάδα Προσκυνητῶν ἐκ Βουλγαρίας.

Μηνός Φεβρουαρίου

Τήν Πέμπτην, 2^{αν} τοῦ μηνός Φεβρουαρίου, ἐπί τῇ Δεσποτικῇ ἑορτῇ τῆς Ὑπαπαντῆς, ὁ Γέρων Ἀρχιγραμματεύς Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος μεταβάς εἰς τήν ἱεράν Μονήν τῆς Παναγίας Σεϊδανάγιας ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει, διά τήν τέλεσιν τῆς πανηγύρεως, εὗρε τήν εἴσοδον τοῦ Ναοῦ κεκλεισμένην τῇ συνεργίᾳ καί συμβουλῇ τῆς ἀντικανονικῆς ἡγουμένης καί τῶν καθαιρεθέντων σχισματικῶν ὀπαδῶν τοῦ καθαιρεθέντος Πρῴην Πατριάρχου Εἰρηναίου, μοναχοῦ Εἰρηναίου Γιακουμάκη, Χρυσοστόμου Μέντζελσον, καί Φωτίου Λιάκου. Τελικῶς, τῇ προσκλήσει καί ἐπεμβάσει τῆς Ἀστυνομίας ὁ Σεβασμιώτατος μετά τῆς συνοδείας τῶν πατέρων εἰσῆλθον εἰς τόν ἱερόν Ναόν καί ἐτέλεσαν ἀφ' ἑσπέρας μέν τόν Πανηγυρικόν Ἑσπερινόν, τήν δ' ἑπομένην πανηγυρικήν Θ. Λειτουργίαν, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου καί συλλειτουργούντων αὐτῷ Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων καί παρακολουθούντων ἐν κατανύξει πολλῶν ὁμογενῶν καί ἐντοπίων πιστῶν. Διαρκούσης τῆς Θ. Λειτουργίας, προσῆλθε μετά συνοδείας Ἁγιοταφιτῶν ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος καί προσεκύνησε.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, δέν ἔλαβε χώραν ἡ κατά τό ἔθος δεξίωσις, λόγῳ παρανόμου καταλήψεως τοῦ ἡγουμενείου ἀπό διετίας ὑπό τῆς μοναχῆς Φιλοθέης, ἀνηκούσης εἰς τήν σχισματικήν φατρίαν τοῦ καθαιρεθέντος πρ. πατριάρχου Εἰρηναίου, διά τοῦτο ὁ Σεβασμιώτατος μετά τῆς συνοδείας τῶν Ἁγιοταφιτῶν πατέρων ἐπέστρεψεν εἰς τό Κεντρικόν Μοναστήριον.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Συμεών.

Τήν Παρασκευήν, 3^{ην} τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Θεοδόχου, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου καί συλλειτουργούντων αὐτῷ Ἀρχιερέων, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, ἐτελέσθη μετά μεγαλοπρεπείας ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τόν ἑορτάζοντα Ναόν τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Συμεών τοῦ Θεοδόχου εἰς Καταμόνας, ἔνθα καί ὁ τάφος αὐτοῦ, τῇ παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου,

πολλῶν μοναχῶν καί μοναζουσῶν καί πιστῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων καί τῆς παροικίας τῆς Νέας Πόλεως. Τόν θεῖον λόγον ἐκήρυξεν ὁ Μακαριώτατος.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν προσῆλθον πάντες εἰς τό ἡγουμενεῖον, ἔνθα ἐγένετο σύντομος δέησις καί ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός. Ἐν συνεχείᾳ ὁ καθηγούμενος, πανοσ. Ἀρχιμ. Θεοδώρητος, ἐδεξιώθη πλουσίως τόν Μακαριώτατον καί πάντας τούς τιμήσαντας τήν ἑορτήν.

Ἐπί τῇ ἐνάρξει τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς.

Τήν 5ην τοῦ μηνός, Κυριακήν τῆς Τυροφάγου, ἐπικειμένης τῆς ἐνάρξεως τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, περί τήν 4:30 μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, προέστη ἀπό τοῦ Παραθρονίου, μετά Χαζρανίου, τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Μικροῦ Ἀποδείπνου, ἐν τέλει δ' ἀνέγνωσε τήν συγχωρητικήν εὐχήν τοῖς Ἀδελφοῖς καί ἀντηλλάγη ὁ ἀδελφικός ἀσπασμός.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος μετά συνοδείας, εἰς τόν Καθεδρικόν Ναόν τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἀνέγνωσε τήν συγχωρητικήν εὐχήν τῷ εὐσεβεῖ ποιμνίῳ.

Καθαρά Δευτέρα.

Τήν 6ην τοῦ μηνός, Καθαράν Δευτέραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, ἐχοροστάτησεν ἀπό τοῦ Παραθρονίου, μετά Χαζρανίου, εἰς τήν ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου μετά τοῦ Μεγάλου Κανόνος.

Πατριαρχική Χοροστασία.

Τήν 8ην τοῦ μηνός, Καθαράν Τετάρτην, κατελθών ὁ Μακαριώτατος, περί τήν 6:30 π.μ. ὥραν, εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων

Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, ἐχοροστάτησεν ἐν τῇ πρώτῃ Θ. Λειτουργίᾳ τῶν Προηγιασμένων Δώρων, ἐν μέσῳ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων καί τῶν Ἁγιοταφιτῶν Ἀδελφῶν.

Ἑορτή τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους.

Τήν παραμονήν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Χαραλάμπους δέν ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς ἡ Ἰσραηλινή Ἀστυνομία νά μεταβῶμεν εἰς τήν Ἱεράν αὐτοῦ Μονήν καί νά τελέσωμεν τόν Ἑσπερινόν. Ἐπέτρεψεν εἰς τόν πρῴην Πατριάρχην Εἰρηναῖον, ὁ ὁποῖος μετέβη ἐκεῖ μετά συνοδείας μισθωθέντων προσωπικῶν ραβδούχων καί μικρᾶς ὁμάδος λαϊκῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ζητωκραυγαζόντων καί προκαλούντων θέαμα πρός λύπην.

Ἀνήμερα τῆς ἑορτῆς ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς ἡ Ἀστυνομία τήν τέλεσιν τῆς Θ. Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων εἰς τό προαύλιον τοῦ Ναοῦ, χοροστατοῦντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, παρισταμένων τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου καί τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, δέν ἔλαβε χώραν ἡ κατά τό ἔθος δεξίωσις, λόγῳ παρανόμου καταλήψεως τοῦ ἡγουμενείου ἀπό διετίας ὑπό μοναζουσῶν, ἀνηκουσῶν εἰς τήν σχισματικήν φατρίαν τοῦ καθαιρεθέντος πρ. Πατριάρχου Εἰρηναίου, διά τοῦτο ὁ Σεβασμιώτατος μετά τῆς συνοδείας τῶν Ἁγιοταφιτῶν πατέρων ἐπέστρεψεν εἰς τό Κεντρικόν Μοναστήριον.

Α΄ Στάσις τῶν Χαιρετισμῶν – Πατριαρχική Χοροστασία.

Τήν Παρασκευήν, 10$^{\eta\nu}$ τοῦ μηνός, περί τήν 5:15 μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἀνέγνωσε τήν Α΄ στάσιν τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῷ Καθολικῷ, ἐν μέσῳ πλήθους πιστῶν.

Τό θαῦμα τῶν Κολλύβων τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος.

Τό Α΄ Σάββατον τῶν Νηστειῶν, 11ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ γενομένου θαύματος τῶν κολλύβων τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία μετ' ἀρτοκλασίας εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῆς φερωνύμου Μονῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, ὁ καθηγούμενος, ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Γαλακτίων, ἐδεξιώθη τούς ἑορταστάς εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Κυριακή τῆς Ὀρθοδοξίας.

Τήν 12ην τοῦ μηνός, Κυριακήν τῆς Ὀρθοδοξίας, Α΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν, ἐγένετο Παρρησία ἐν τῷ Πανιέρῳ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, καθ' ἥν, ἀφ' ἑσπέρας μέν χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου πατρός ἡμῶν καὶ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου ἐν τῷ Καθολικῷ, ἐψάλη ὁ Μέγας Ἑσπερινός μετ' ἀρτοκλασίας, τήν ἑπομένην δέ, προεξάρχοντος Αὐτοῦ καί συλλειτουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, προσηνέχθη ἡ ἀναίμακτος θυσία, ἐν τῷ Καθολικῷ, παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἱεροσολύμοις κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ κ. Χριστοδούλου Μαργαρίτου καί τῇ συμμετοχῇ τοῦ συρρεύσαντος εὐσεβοῦς ποιμνίου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, ὁ Μακαριώτατος προέστη τῆς ἐν τῷ Πανιέρῳ Ναῷ λιτανείας τῶν ἱερῶν Εἰκόνων, γενομένης δ' ἀπολύσεως, ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ἐν τῇ αἰθούσῃ τελετῶν ἐγένετο δεξίωσις, ἐν προπόσει δ' ηὔξατο τά δέοντα τῇ περιστάσει.

Θεῖον Κήρυγμα.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, Κυριακήν τῆς Ὀρθοδοξίας, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, χοροστατοῦντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, εἰς τό Καθολικόν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐψάλη ὁ κατανυκτικός Ἑσπερινός, καθ' ὅν ὁ Πανοσιολογιώ-

τατος Ἀρχιμανδρίτης Δημήτριος ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον πρός τό εὐσεβές ἐκκλησίασμα.

Β΄ Στάσις τῶν Χαιρετισμῶν.

Τήν Παρασκευήν, 17ην τοῦ μηνός, περί ὥραν 5:15 μ.μ., κατελθών ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Πέτρας κ. Κορνήλιος εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἀνέγνωσε τήν Β΄ Στάσιν τῶν Χαιρετισμῶν πρός τήν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.

Θεῖον κήρυγμα.

Τήν 19ην τοῦ μηνός, Β΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, χοροστατοῦντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νεαπόλεως κ. Ἀμβροσίου εἰς τό Καθολικόν τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐψάλη ὁ κατανυκτικός Ἑσπερινός, καθ' ὅν ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον τοῖς προσελθοῦσι πιστοῖς.

Γ΄ Στάσις τῶν Χαιρετισμῶν.

Τήν Παρασκευήν, 24ην τοῦ μηνός, περί ὥραν 5:15 μ.μ., κατελθών ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καπιτωλιάδος κ. Ἡσύχιος εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἀνέγνωσε τήν Γ΄ Στάσιν τῶν Χαιρετισμῶν πρός τήν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.

Κυριακή τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.

Τήν 26ην τοῦ μηνός, Κυριακήν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, ἐγένετο Παρρησία ἐν τῷ Πανιέρῳ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, καθ' ἥν ἀφ' ἑσπέρας μέν, χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου πατρός ἡμῶν καί Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου ἐψάλη ὁ Μέγας Ἑσπερινός, ἐν τῷ Καθολικῷ, μετ' ἀρτοκλασίας, τήν ἑπομένην δέ, προεξάρχοντος Αὐτοῦ καί συλλειτουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, προσηνέχθη ἡ ἀναίμακτος θυ-

σία, ἐν τῷ Ἱερῷ Κουβουκλίῳ τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου, παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἱεροσολύμοις κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ κ. Χριστοδούλου Μαργαρίτου καί τῇ συμμετοχῇ τοῦ συρρεύσαντος εὐσεβοῦς ποιμνίου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου, ἐγένετο ἡ ἐν τῷ Ναῷ λιτάνευσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ μετά τοῦ τιμίου Ξύλου εἰς ἁγιασμόν τῶν πιστῶν. Ἐν τέλει, γενομένης ἀπολύσεως, ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ἐν προπόσει ηὔξατο ὅπως, δυνάμει τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ Σταυροῦ, Κύριος ὁ Θεός καταξιώσῃ πάντας, ἵνα συνεορτάσωμεν τήν λαμπροφόρον Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν χαρᾷ καί ἀγαλλιάσει.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Πορφυρίου εἰς Γάζαν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, Κυριακήν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Τιβεριάδος κ. Ἀλέξιος, Πατριαρχικός Ἐπίτροπος ἐν Γάζῃ, ἐτέλεσε ἀρχιερατικήν πανηγυρικήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἐκεῖ ἱερόν ναόν τοῦ Ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης ἐπί τῇ μνήμῃ αὐτοῦ, συλλειτουργούντων αὐτῷ ἀρχιμανδριτῶν, ἱερέων καί διακόνων, τῇ ἀθρόᾳ συμμετοχῇ τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν τῆς πόλεως, πρός οὕς καί ἐκήρυξεν οὗτος τόν θεῖον λόγον.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Πατριαρχικός Ἐπίτροπος Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Τιβεριάδος κ. Ἀλέξιος ἐδεξιώθη πάντας εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Θεῖον κήρυγμα.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν 26ην τοῦ μηνός, Γ΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, χοροστατοῦντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου εἰς τό Καθολικόν τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐψάλη ὁ κατανυκτικός Ἑσπερινός, καθ' ὅν ὁ πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἰωακείμ ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον τοῖς προσελθοῦσι πιστοῖς.

Ἐπισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Φεβρουαριου.

Τό Σάββατον, 4ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Πρόεδρον καί τά μέλη τοῦ Ἱδρύματος ἁγίου Ἀνδρέου Ρωσίας, μετά τῶν ὁποίων συνεζήτησε τήν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου Μετοχίου ἐν Μόσχᾳ ὡς καί τήν κατοχύρωσιν τῆς θέσεως τοῦ ἡμετέρου ἀντιπροσώπου ἐν Μόσχᾳ ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Στεφάνου. Ὁ Μακαριώτατος συνεζήτησε καί τό θέμα τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Προέδρου τῆς Ρωσίας κ. Βλαδιμήρου Πούτιν εἰς Ἰορδανίαν ὡς καί τό θέμα τῆς παραχωρήσεως ἐκτάσεως γῆς ὑπό τῆς Ἰορδανικῆς Κυβερνήσεως εἰς τήν Ρωσικήν Ἐκκλησίαν παρά τήν ὄχθην τοῦ Ἰορδάνου πρός ἀνέγερσιν ξενῶνος διά τούς Ρώσους προσκυνητάς.

Τήν Κυριακήν, 5ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 19:30 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος παρευρέθη μετά συνοδείας εἰς τήν δεξίωσιν τήν ὁποίαν ἐπραγματοποίησεν ἡ Δημοκρατία τῆς Σερβίας, διά τήν ἐθνικήν ἑορτήν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων αὐτῆς, National and Armed Forces Day of the Republic of Serbia, διά τήν αὐτονομίαν καί τήν ἀνεξαρτησίαν τῆς Σερβίας. Ἡ δεξίωσις ἐπραγματοποιήθη εἰς τό ξενοδοχεῖον Daniel εἰς τήν περιοχήν Herzliya τοῦ Τέλ Ἀβίβ.

Τήν Κυριακήν, 12ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 17:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος μετά συνοδείας Ἀρχιερέων καί τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἱεροσολύμοις κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, παρέστη εἰς τήν ὑπό τῆς Ρωσικῆς Ἀποστολῆς δεξίωσιν διά τήν ὀνομαστικήν ἑορτήν τοῦ Πατριάρχου Μόσχας κ.κ. Ἀλεξίου.

Τήν Τρίτην, 14ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ἀναπληρωτήν Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας κ. Mihai Georgiou, εἰς τό πλαίσιον τῆς ἐπισήμου ἐπισκέψεώς του εἰς τό Ἰσραήλ.

Τήν Τετάρτην, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδείᾳ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου προεξῆρξε τῆς ἐξοδίου ἀκολουθίας τοῦ πρῴην Δημάρχου τοῦ Μπέιτ-Σαχούρ κ. Χάννα Ἐλ Ἄτρας.

Τήν Παρασκευήν, 24ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τήν παρά τήν Ραμάλλαν κώμην τοῦ Μπιρζέτ, ὅπου ἀνέγνωσε τήν ἀκολουθίαν τῶν Γ΄ Χαιρετισμῶν πρός τήν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.

Μηνός Μαρτίου

Δ΄ Στάσις τῶν Χαιρετισμῶν.

Τήν Παρασκευήν, 3ην τοῦ μηνός, περί ὥραν 5:15 μ.μ., κατελθών ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀβήλων κ. Δωρόθεος εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἀνέγνωσε τήν Δ΄ Στάσιν τῶν Χαιρετισμῶν πρός τήν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.

Ἑορτή τοῦ Ἀββᾶ Γερασίμου.

Τό Σάββατον, 4ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγίου Γερασίμου τοῦ Ἰορδανίτου, ἐτελέσθη ἀγρυπνία μέν ἀφ' ἑσπέρας εἰς τό παρεκκλήσιον τῆς εἰς Αἴγυπτον φυγῆς τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ ἱερᾷ αὐτοῦ Μονῇ, πανηγυρική δέ Θ. Λειτουργία τήν πρωΐαν τῆς ἑορτῆς εἰς τό Καθολικόν τῆς Μονῆς, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου Πατρός ἡμῶν καί Πατριάρχου κ.κ. Θεοφίλου Γ΄, συλλειτουργούντων τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου, πολλῶν Ἱερέων καί συμπροσευχομένων μοναχῶν, μοναζουσῶν καί εὐσεβῶν πιστῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος, παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν εἰς πάντας.

Λειτουργία εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ τιμίου Σταυροῦ.

Τήν 5ην τοῦ μηνός, Δ΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν, περί τήν 7:30 π.μ. ὥραν, μεταβάς εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ τιμίου Σταυροῦ ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καπιτωλιάδος κ. Ἡσύχιος μετά συνοδείας Ἀρχιμανδριτῶν καί Ἱερέων, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν ἐπί τῇ μεθεόρτῳ μνήμῃ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως εἰς τόν τόπον, ἐν ᾧ ἐφυτεύθη τό τίμιον ξύλον τοῦ Σταυροῦ, τῇ κατανυκτικῇ παρακολουθήσει πολλῶν ὁμογενῶν καί ἐντοπίων ὀρθοδόξων πιστῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος, ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Κλαύδιος παρέθεσεν εἰς πάντας πλουσίαν μοναστηριακήν τράπεζαν.

Θεῖον κήρυγμα.

Περί τήν 2:30 μ.μ. τῆς ἰδίας ἡμέρας, Δ΄ Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν, κατελθών εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος, ἐχοροστάτησεν ἐν τῷ Καθολικῷ εἰς τόν κατανυκτικόν Ἑσπερινόν, ἐν τῷ τέλει τοῦ ὁποίου ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον εἰς τούς πιστούς.

Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνος.

Τήν Τετάρτην, 8ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 2:30 μ.μ., κατελθών εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θαβωρίου κ. Μεθόδιος, ἐχοροστάτησεν εἰς τό Καθολικόν εἰς τήν ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Κανόνος, τῶν Ἁγιοταφιτῶν καί πολλῶν φιλακολούθων πιστῶν ἐν κατανύξει παρακολουθούντων.

Μνήμη τῶν ἁγίων 40 Μαρτύρων – Ὀνομαστήρια τοῦ Μακαριωτάτου.

Τήν Πέμπτην, 9ην τοῦ μηνός ἐπί τῇ μνήμῃ τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, τῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῆς Σεβαστείας μαρτυρησάντων, ἥτις ἀποτελεῖ καί τήν ἑορτήν τῶν Ὀνομαστηρίων τῆς Α.Θ. Μακαριότητος, ἐτελέσθη Παρρησία ἐν τῷ Πανιέρῳ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν ᾗ ἔλαβε χώραν ἀφ' ἑσπέρας προϋπάντησις καί Ἑσπερινός, ἐν δέ τῇ πρωΐᾳ τῆς Πέμπτης Θ. Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων, παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τοῦ Προξένου κ. Χριστοδούλου Μαργαρίτου καί ἐν κατανύξει μετεχόντων πολλῶν πιστῶν.

Μετά τό πέρας τῆς Θ. Λειτουργίας καί τήν τελετήν τῆς Δοξολογίας ἅπαντες ἀνῆλθον εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα προσεφέρθη τό καθιερωμένον κέρασμα καί ἀπηυθύνθησαν πρός τόν Μακαριώτατον συγχαρητήριοι εὐχαί ἐπί τῇ ὀνομαστικῇ Αὐτοῦ ἑορτῇ ὑπό τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ἑλλάδος διά τοῦ Γενικοῦ Προξένου κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τοῦ Ἀντιπροσώπου τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας Ἀρχιμ. Τύχωνος τῶν Διευθυντῶν τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς καί τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου καί τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ ἁγίου

Ἰακώβου. Ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀδελφότητος προσεφώνησε τόν Μακαριώτατον ὁ Γέρων Ἀρχιγραμματεύς, Σεβασμ. Ἀρχιεπ. Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος ὡς ἑξῆς:

Μακαριώτατε Πάτερ καί Δέσποτα,

Εὐχάριστον καί χαροποιόν γεγονός ἑορτάζει σήμερον προσωπικῶς ἡ Ὑμετέρα Μακαριότης, ὡς φέρουσα τό ὄνομα τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοφίλου, ἑνός τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα καλλινίκων μαρτύρων, τῶν ἐν Σεβαστείᾳ τῇ λίμνῃ μαρτυρησάντων. Μεθ' Ὑμῶν εὐφροσύνως συνεορτάζει καί ἡ γεραρά ἡμῶν Ἁγιοταφιτική Ἀδελφότης, καθ᾽ὅτι Ὑμεῖς εἶσθε ὁ ἡγούμενος αὐτῆς καί τό εὐσεβές ἡμῶν ὀρθόδοξον ποίμνιον, καθ᾽ὅτι Ὑμεῖς εἶσθε ὁ Πατήρ αὐτοῦ καί Πατριάρχης. Λόγῳ τῆς ἰδιότητος Ὑμῶν ταύτης, τό ἑόρτιον τοῦτο γεγονός ἐξέρχεται τῶν προσωπικῶν ὁρίων καί καθίσταται πρωτίστως ἐκκλησιαστικόν καί προσκυνηματικόν.

Διά τόν λόγον τοῦτον ἐν ἑνί σώματι, σώματι Χριστοῦ, ἐν Ἐκκλησίᾳ, καί ἐν ἑνί στόματι καί μιᾷ καρδίᾳ, ἐτελέσαμεν τήν θείαν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων εἰς τήν πηγήν τῆς ζωῆς ἡμῶν, τόν τόπον τοῦ σταυροῦ καί τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λυτρωτοῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ἐν τῷ πανιέρῳ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Κοινωνήσαντες τοῦ ἀχράντου σώματος καί τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ἐνεδυναμώθημεν, ἐζωοποιήθημεν καί ἐνισχύθημεν ἐν τῇ στερεώσει τῆς κοινωνίας ἡμῶν μετά τοῦ Θεοῦ καί τῆς μετ' ἀλλήλων ὡς ἀδελφῶν.

Τήν κοινωνίαν ταύτην προεκτείνοντες νῦν ὀρθοδόξῳ καί ἁγιοταφιτικῷ τῷ ἔθει καί εἰς τήν αἴθουσαν ταύτην τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Θρόνου, προσάπτομεν εἰς τοὺς προσευχητηρίους τῆς ἀκολουθίας λόγους, ἡμεῖς μέν εὐχητηρίους υἱϊκούς, Ὑμεῖς δέ, Μακαριώτατε, πατρικούς, ἵνα ἡ χαρά ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

Τό πλήρωμα τῆς χαρᾶς ἡμῶν ταύτης ὀφείλεται εἰς τό ὅτι ὁ Θεός ἡμῶν ἤγαγεν ἡμᾶς εἰς τήν ἀγαθήν καί εὐλογημένην κατάστασιν ταύτην, νά διακονῶμεν δηλαδή τήν σῴζουσαν ἀλήθειαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Αὐτοῦ εἰς τά ἅγια σκηνώματα Αὐτοῦ, ἅτινα ἡγίασεν ἡ παρουσία Αὐτοῦ. Τοῦτο δέ πολλῷ

μᾶλλον ἐν τῇ συγκυρίᾳ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ὅτε κλυδωνισθέντες, οὐκ ἐβυθίσθημεν, δυσφημισθέντες, οὐ κατῃσχύνθημεν, πολεμηθέντες καί ἀπό κοινοῦ ἀγωνισθέντες, οὐκ ἐνικήθημεν, ἀλλά κανονικαῖς ἁγιοταφιτικαῖς, συνοδικαῖς καί πανορθοδόξοις διαδικασίαις ἤχθημεν εἰς τήν ὁμόφωνον καί ἐπαξίαν ἐκλογήν τῆς Ὑμετέρας σεπτῆς Μακαριότητος.

Ἐκτοτε ἐν ἀγαστῇ συνεργασίᾳ τῆς Ὑμετέρας πνευματικῆς Πατριαρχικῆς κορυφῆς μετά τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος καί τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ρωμαϊκοῦ-ὀρθοδόξου ἡμῶν ποιμνίου, τό σκάφος τῆς Σιωνίτιδος μητρός τῶν Ἐκκλησιῶν εὐθυδρομεῖ. Διασχίζει τά παρεμβαλλόμενα μικρά ἤ ὑπερυψούμενα μεγάλα κύματα καί ἐπιτελεῖ τήν ἀποστολήν αὐτοῦ ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ αὐτοῦ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ ἀνταξίως τῆς ἱστορίας αὐτοῦ καί τῶν ἀπαιτήσεων τῶν καιρῶν.

Τῆς ἐπιτελέσεως τῆς ἀποστολῆς ταύτης πρόσφατα ἀξιομνημόνευτα τεκμήρια τυγχάνουν ἡ ἐπίσκεψις τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος εἰς τήν ἐν Θεσσαλονίκῃ τόν παρελθόντα Δεκέμβριον συγκληθεῖσαν ΣΤ΄ Τακτικήν Συνέλευσιν τοῦ Ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ, ἡ ὑπό τήν αἰγίδα Ὑμῶν, τῇ συμμετοχῇ καί τῶν ἄλλων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγίας Γῆς πρό τῶν Χριστουγέννων πραγματοποιηθεῖσα ἐπίσκεψις συμπαραστάσεως τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κανταρβουρίας εἰς τήν γενέτειραν τοῦ Κυρίου πόλιν Βηθλεέμ, ἡ κατά τόν μῆνα Ἰανουάριον πραγματοποιηθεῖσα ποιμαντική Ὑμῶν ἐπίσκεψις εἰς Κάρακ τῆς Ἰορδανίας διά τά ἐγκαίνια τοῦ ἀνακαινισθέντος ἡγουμενείου, καθ' ἥν καί θερμῆς ἐτύχετε ὑποδοχῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Μότα τῆς πόλεως ταύτης καί ἡ προχθές μόλις λαβοῦσα χώρα ἐπίσκεψις τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος εἰς Ἰορδανίαν διά τήν ἐν Μαδηβᾷ, Κάρακ καί Ἰορδάνῃ ποταμῷ συνάντησιν Ὑμῶν μετά τοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐξωτερικῶν κ. Θεοδώρου Κασσίμη, ἔργοις καί λόγοις βοηθοῦντος τῷ ἡμετέρῳ Πατριαρχείῳ. Ἀξία μνήμης ὡσαύτως καί ἡ προσφάτως ἐν συνεργασίᾳ μετά τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπιτευχθεῖσα ποιμαντική διευθέτησις τοῦ, ὡς μή ὤφελε, χρονίσαντος προβλήματος τῶν ἐν ΗΠΑ ἀραβοφώνων Κοινοτήτων τοῦ ἡμετέρου Πατριαρ-

χείου. Ἡ οἰκονομική ἐνίσχυσις τῶν κοινοτήτων Ἀμπούντ, Μπιρζέτ καί Μπουρκίν καί τῶν καθ' ἡμέραν προσερχομένων τῷ Πατριαρχείῳ ἐνδεῶν ἀποτελοῦν ἐπίσης δείγματα τῆς ποιμαντικῆς καί φιλανθρώπου διαθέσεως καί τοποθετήσεως Ὑμῶν. Ἡ διά τοῦ προσωπικοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος καί διά δαπάνης τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν Κοινοῦ, ἁγιοταφιτῶν ἀδελφῶν, τοῦ «Συνδέσμου Οἱ Φίλοι τοῦ Παναγίου Τάφου» καί τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, ὁλοκληρωθεῖσα ἀνακαίνισις τῶν γραφείων τῆς Ἀρχιγραμματείας, ἐγγυᾶται τήν ἀποδοτικωτέραν ἐργασίαν τοῦ προσωπικοῦ αὐτῆς καί τήν εὐπρεπεστέραν καί ἀξιοπρεπεστέραν παρουσίασιν τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου.

Ἐπιτελοῦντες ταῦτα, Μακαριώτατε, δέν ἐφησυχάζομεν. Γνωρίζομεν ὅτι πολλά εἰσέτι τά κενά, πολλά εἰσέτι τά ἐλλείποντα, τήν ἀναπλήρωσιν ἀναμένοντα. Τοῦτο δέ καθ' ὅν χρόνον ἐχθροί τοῦ Πατριαρχείου παραμονεύουν ἔξω καί ἐχθροί ἐμφωλεύουν ἔσω. Ἄτομα καί ὀργανώσεις προσωπικῶν ἰδιοτελῶν συμφερόντων προσβλέπουν εἰς τό Πατριαρχεῖον ὡς εἰς ἐπιχειρηματικήν μονάδα καί προσπαθοῦν νά ἀποδυναμώσουν τοῦτο, ἵνα μή ἐκπληροῖ τόν ἐκκλησιαστικόν, κοινωνικόν, πολιτιστικόν καί συμφιλιωτικόν αὐτοῦ ρόλον ἐν τῇ τεταραγμένῃ περιοχῇ τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ. Ἄνθρωποι γνωρίζοντες τήν παλαιάν τέχνην τοῦ «διαίρει καί βασίλευε», ἐνσπείρουν διαβολάς ἀναμέσον ἡμῶν, κλονίζοντες τήν ἐναπομείνασαν ἡμῖν ἐκ τῆς κρίσεως ἐμπιστοσύνην, ἵνα ἡμεῖς, ὑποπτευόμενοι ἀλλήλους, μή συνεργαζώμεθα, ὡς δεῖ, καί ἐξυπηρετῶνται τά συμφέροντα ἐκείνων.

Καιρός, λοιπόν, διά τοῦτο, ἀνανήψεως, ἐπαγρυπνήσεως καί συνεργασίας ἐν τῷ παραδείγματι τῆς ὑπό τοῦ Θεοῦ ταχθείσης ἁρμονικῆς λειτουργίας τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐν συναρτήσει, ἀλληλοεξαρτήσει καί ἀλληλοεξυπηρετήσει μόνον ὑπαρχόντων.

Ἐν μιᾷ τοιαύτῃ σχέσει θεωροῦντες ἑαυτούς ὡς συνειδητοί Ἁγιοταφῖται, Μακαριώτατε, εὐχόμεθα Ὑμῖν ἐνθέρμως ἐπί τοῖς ὀνομαστηρίοις Ὑμῶν σήμερον, ὑγιείαν καί δύναμιν, δωρουμένην Ὑμῖν πλουσιοπαρόχως ἄνωθεν, ἵνα δύνησθε νά

ἀνταπεξέρχησθε ἐπιτυχῶς εἰς τάς ποικίλας ὑποχρεώσεις τῆς Πατριαρχικῆς καθέδρας, ἧς ἴδιον «τό πολυτάραχον καί πολυμέριμνον» κατά τόν μέγαν Φώτιον, καί κρατῆτε τό Πατριαρχεῖον εἰς τό ἁρμόζον ὕψος τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ. Γένοιτο.

Ἀντιφωνῶν ὁ Μακαριώτατος, εἶπε τά ἑξῆς:

«Ἐξέστη ὁρῶν τοὺς στεφάνους ὁ φρουρὸς τῶν Τεσσαράκοντα, καὶ παρωσάμενος τὸ φιλόζωον, ἀνεπτερώθη τῷ ἔρωτι, τῆς ἐπιφανείσης σου δόξης, καὶ σὺν τοῖς Μάρτυσιν ἔψαλλεν, Εὐλογητὸς εἶ ὁ Θεός, ὁ τῶν Πατέρων ἡμῶν».

Ἱερώτατοι ἅγιοι Ἀρχιερεῖς, ἐν Κυρίῳ ἀδελφοί
καί συλλειτουργοί τῆς Ἡμῶν Μετριότητος,
Ἐκλαμπρότατε κύριε Γενικέ Πρόξενε τῆς Ἑλλάδος,
Ὁσιολογιώτατοι Ἀρχιμανδρῖται, Πατέρες καί Ἀδελφοί,
Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά καί πεφιλημένα,

Ἡ μνήμη τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, τῶν μαρτυρησάντων εἰς τήν λίμνην τῆς Σεβαστείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, λαμπρύνει καί φαιδρύνει τάς ἁγίας ἡμέρας ταύτας τῆς ἁγίας καί Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, συνεκάλεσε δέ ἅπαντας ἡμᾶς σήμερον, διά νά εὐφρανθῶμεν πνευματικῶς διά τῆς χάριτος τῶν ἁγίων. Οἱ ἅγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες ἐνισχύουν καί τέρπουν ἡμᾶς, τόσον διά τοῦ ὑποδείγματος τοῦ ἁγίου βίου καί τῆς ὁμολογίας αὐτῶν, ὅσον καί διά τῶν πρεσβειῶν των, αἱ ὁποῖαι, κατά κοινήν ὁμολογίαν, προστατεύουν τό γένος τῶν Χριστιανῶν καί ὅσους ἐπικαλοῦνται αὐτούς, ἤδη ἀπό τῆς ἐποχῆς, κατά τήν ὁποίαν οἱ ἅγιοι αὐτοί στρατιῶται ἐδοξάσθησαν ὑπό τοῦ Θεοῦ διά τοῦ ἐν Χριστῷ Μαρτυρίου.

Ἡ δόξα αὕτη καί νίκη τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα δέν εἶναι δόξα καί τιμή ὡς ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀπεδίδοτο εἰς αὐτούς διά τάς νίκας, τάς ὁποίας ἔφερον ὡς ἐπίλεκτοι καί ἄριστοι στρατιῶται· εἶναι δόξα καί τιμή οὐράνιος, ἡ ὁποία ἐπισκιάζει καί καταλάμπει τούς ἀγωνιζομένους πνευματικῶς, κατά τοῦ δια-

βόλου καί τῆς ἁμαρτίας, τούς χρησιμοποιοῦντας τά πνευματικά ὅπλα τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς, κυρίως δέ τήν ταπεινοφροσύνην καί τήν ἀγάπην. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ δόξα εἵλκυσε καί ἕνα ἀπό τούς στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι ἐφρούρουν τούς ἁγίους, καί οὕτως εἰσῆλθεν εἰς τό στάδιον τῆς ἀθλήσεως καί ἀνεπλήρωσε τόν ἐλλείποντα ἀριθμόν, «*ἀνεπτερωμένος τῷ ἔρωτι τῆς ἐπιφανείσης τοῦ Θεοῦ δόξης*» ὡς λέγει ἀνωτέρω χαρακτηριστικῶς ὁ Ὑμνῳδός τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ὁ Μέγας Βασίλειος, εἰς τόν θαυμάσιον ἐγκωμιαστικόν αὐτοῦ λόγον διά τούς ἁγίους Τεσσαράκοντα Μάρτυρας, τονίζει μεταξύ ἄλλων τήν ἑνότητα, τήν ὁποίαν φέρει μεταξύ τῶν πιστῶν ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ, ὅπως εἶναι καταφανές εἰς τήν διήγησιν τοῦ Μαρτυρίου τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα. Τοῦτο δέ εἶναι ἑπόμενον, ἐφ' ὅσον, ὄντες Σῶμα Χριστοῦ καί μέλη ἐκ μέρους, ἑνούμενοι διά τῶν ἁγίων Μυστηρίων μετά τοῦ Χριστοῦ, ἑνούμενοι δέ καί μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ Χριστῷ, δέν διακρινόμεθα πλέον οἱ εἰς Χριστόν πιστεύοντες δι' ἄλλου τρόπου, ἀλλ' εἴμεθα πάντες ἕν· ὡς χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος, «*Γένος δὲ τὸ μὲν ἀνθρώπινον ἄλλο ἄλλου· τὸ δὲ πνευματικὸν ἓν πάντων. Κοινὸς γὰρ αὐτῶν πατὴρ ὁ Θεὸς, καὶ ἀδελφοὶ πάντες, οὐκ ἀπὸ ἑνὸς καὶ μιᾶς γεννηθέντες, ἀλλ' ἐκ τῆς υἱοθεσίας τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν διὰ τῆς ἀγάπης ὁμόνοιαν ἀλλήλοις συναρμοσθέντες*».

Διά τῆς ἀγάπης αὐτῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οἱ ἅγιοι πάντες ἑνοῦνται διά τοῦ Χριστοῦ καί μετά τῶν πιστῶν· καί ἐπειδή οἱ ἅγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες τῆς λίμνης τῆς Σεβαστείας, καταφρονοῦντες τοῦ φρικτοῦ θανάτου, ἠγάπησαν τόν Χριστόν μέχρι τέλους καί ἡγίασαν διά τῆς ὁμολογίας των, κατά τόν Μέγα Βασίλειον, τά στοιχεῖα τῆς φύσεως: τόν ἀέρα, ὁ ὁποῖος τούς ἐθέρισε διά τοῦ ψύχους, τήν γῆν, ἐπί τῆς ὁποίας ἠγωνίσθησαν, καί τά ψυχρά ὕδατα, εἰς τά ὁποῖα ἐρρίφθησαν τά μαρτυρικά αὐτῶν καί ἅγια λείψανα, διά τοῦτο καί ἔλαβον τήν χάριν, ὅπως εἶναι αἱ πρεσβεῖαι αὐτῶν εὐπρόσδεκτοι εἰς τόν Θεόν, ὑπέρ πάντων τῶν ἐπικαλουμένων αὐτούς ἐν πίστει καί ἀληθείᾳ. Ἡ Ἐκκλησία μας ὄχι μόνον τιμᾷ, ἀλλά καί μετά παρρησίας ἐπικαλεῖται τήν πρεσβείαν αὐτῶν· «Πόσα ἂν ἔκα-

μες, ἵνα ἕνα που εὕρῃς ὑπὲρ σοῦ δυσωποῦντα τὸν Κύριον; Τεσσαράκοντά εἰσι, σύμφωνον ἀναπέμποντες προσευχήν. Ὅπου δύο ἢ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἐκεῖ ἐστιν ἐν μέσῳ αὐτῶν. Ὅπου δὲ τεσσαράκοντα, τίς ἀμφιβάλλει Θεοῦ παρουσίαν; καθώς λέγει ὁ ἐγκωμιαστής των.

Τιμῶντες καί Ἡμεῖς σήμερον τήν μνήμην τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, φερώνυμοι ὄντες ἑνός ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Θεοφίλου, εὐχαριστοῦμεν Κυρίῳ τῷ Θεῷ, τῷ καταξιώσαντι πάντας ἡμᾶς, ἵνα καταστῶμεν διά τοῦ Κυριακοῦ Εὐχαριστιακοῦ Ποτηρίου κοινωνοί ἀφ' ἑνός τοῦ Αἵματος καί τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου τῆς πνευματικῆς μαρτυρίας τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Βεβαίως, ἡ μαρτυρία ἡμῶν, ὡς τοῦ παλαιφάτου Ἁγιοταφιτικοῦ Μοναχικοῦ Τάγματος τῶν Σπουδαίων, τοῦ διαπεπιστευμένου τήν διαφύλαξιν τῆς ἱερᾶς Παρακαταθήκης τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων καί τήν ποιμαντικήν διακονίαν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, ἐξακολουθεῖ διατρανουμένη πολυτρόπως, ὡς διά τοῦ μαρτυρίου τῆς μετ' αὐταπαρνήσεως διακονίας, τῆς ὑπομονῆς, τῆς προσευχῆς, τῆς μοναχικῆς βιοτῆς καί τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ «*θυμοῦ τοῦ δικαιοτάτου*», ὑπέρ τῶν εὐαγγελικῶν δογμάτων, ὑπέρ τῶν εὐσεβῶν παραδόσεων καί ἱερῶν θεσμῶν καί ὑπέρ τῆς διαφυλάξεως τῆς θεοδιδάκτου πίστεως.

Ἐπί τούτοις, ἐκφράζομεν τάς θερμάς Ἡμῶν εὐχαριστίας πρός πάντας ὑμᾶς, τούς τιμήσαντας διά τῆς παρουσίας ὑμῶν τήν Ἑορτήν ταύτην. Εὐχαριστοῦμεν θερμῶς τόν Γέροντα Ἀρχιγραμματέα, Ἱερώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχον, διά τήν ἐκ μέρους τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος καί τῆς σεβασμίας τοῦ Θρόνου Ἱεραρχίας προσφώνησιν αὐτοῦ πρός τήν Μετριότητα Ἡμῶν, τόν Ἐκλαμπρότατον Γενικόν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἱεροσολύμοις κ. Ἀνδρέαν Παπασταύρου· ἐπίσης, τόν Ὁσιολογιώτατον Μοναχόν Φώτιον, Σχολάρχην τῆς εὐκλεοῦς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῆς Σιών, τόν Ὁσιολογιώτατον Ἀρχιμανδρίτην Τύχωνα, Ἀντιπρόσωπον παρ' Ἡμῖν τῆς ἀδελφῆς Ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Ρωσσίας, διαβιβάσαντα Ἡμῖν τάς εὐχάς καί προσρήσεις τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς Ρωσσίας κ. Ἀλεξίου Β΄, τούς

ἐκπροσώπους τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, καί πάντας ὑμᾶς, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά.

Γένοιτο πᾶσιν Ἡμῖν ἡ κραταιά τοῦ Κυρίου προστασία, ἀρωγός ἐν τῷ βίῳ, πρεσβείαις τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί Ἀειπαρθένου Μαρίας, τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα καί πάντων τῶν ἁγίων. Ἔτη πολλά καί εὐλογημένα!

Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου.

Τήν Παρασκευήν, 10ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης κ.κ. Θεόφιλος Γ', κατελθών εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως περί τήν 5:15 μ.μ. ὥραν, προέστη τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἐν τῷ Καθολικῷ τῇ συμμετοχῇ πολλῶν εὐσεβῶν ὁμογενῶν πιστῶν καί εὐσεβῶν προσκυνητῶν.

Δοξολογία ἐπί τῇ ἐθνικῇ ἐπετείῳ τῆς 25ης Μαρτίου.

Τήν 12ην/25ην τοῦ μηνός, Ε΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν, περί ὥραν 10:30 π.μ., μετά τό πέρας τῆς Θ. Λειτουργίας, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, προέστη τῆς Δοξολογίας ἐπί τῇ ἐθνικῇ ἐπετείῳ τῆς 25ης Μαρτίου 1821, παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου καί ἄλλων μελῶν τοῦ Διπλωματικοῦ Σώματος, τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων καί πολλῶν ἐκ τῶν ὁμογενῶν τῆς παροικίας.

Μετά τήν Δοξολογίαν ὁ Μακαριώτατος καί ἡ συνοδεία τῶν Ἁγιοταφιτῶν ἀνῆλθον εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα εἰς τήν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου ηὐχήθη ἐν προπόσει ὑπέρ ἀναπαύσεως πάντων τῶν πεσόντων ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος εἰς τόν ἀγῶνα τοῦ 1821, ἐν ᾧ ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου ἀνέγνωσε μήνυμα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας τῆς Ἑλλάδος πρός τόν ἀπόδημον Ἑλληνισμόν.

Ἀκολούθως ὁ Μακαριώτατος, οἱ Ἁγιοταφῖται Πατέρες καί τά μέλη τῆς παροικίας παρέστησαν εἰς δεξίωσιν, παρατεθεῖσαν εἰς τήν Ἑλληνικήν Λέσχην ὑπό τοῦ Γενικοῦ Προξένου κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου.

Θεῖον κήρυγμα.

Τήν 2:30 μ.μ. τῆς ἰδίας ἡμέρας, Ε΄ Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Σεβαστείας κ. Θεοδόσιος κατελθών εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἐχοροστάτησεν εἰς τόν κατανυκτικόν Ἑσπερινόν εἰς τό Καθολικόν, ἐν ᾧ ὁ ὁσιολογιώτατος Μοναχός Σεραφείμ ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον εἰς τούς συνελθόντας πιστούς, ὁμογενεῖς καί προσκυνητάς.

Σχολικός ἑορτασμός τῆς 25ης Μαρτίου.

Τήν Δευτέραν, 13ην τοῦ μηνός, περί τήν 4:30 μ.μ. ὥραν, ἑώρτασεν ἡ Πατριαρχική Σχολή τῆς Ἁγίας Σιών τήν ἐθνικήν ἐπέτειον τῆς 25ης Μαρτίου 1821 εἰς τήν αἴθουσαν τελετῶν τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς. Τόν πανηγυρικόν τῆς ἡμέρας ἐξεφώνησεν ἡ Θεολόγος Καθηγήτρια Αἰκατερίνη-Εἰρήνη Κοκοτοῦ, οἱ μαθηταί δέ ἔψαλαν πατριωτικά ἄσματα, ἀπήγγειλαν ποιήματα καί ἔπαιξαν πατριωτικόν δρᾶμα. Τήν ἑορτήν ἐτίμησαν διά τῆς παρουσίας αὐτῶν ἡ Α.Θ. Μακαριότης, ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου, πολλοί Ἁγιοταφῖται Πατέρες καθώς καί μέλη τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας.

Σάββατον τοῦ Λαζάρου ἐπί τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν.

Τήν 18ην τοῦ μηνός, Σάββατον τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, ἀφ' ἑσπέρας, ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Καπιτωλιάδος κ. Ἡσύχιος ἀνελθών μετά συνοδείας περί τήν 3:00 μ.μ. ὥραν εἰς τό Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ἐχοροστάτησεν ἐν τῷ Ἑσπερινῷ εἰς τό προσκύνημα τῆς Ἀναλήψεως ἐπί τῇ ἑορτῇ τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, περί δέ τήν 5:00 μ.μ. ὥραν προέστη τῆς ἱερᾶς λιτανείας πρός τήν Μονήν τῶν Γαλιλαίων Ἀνδρῶν, ἔνθα παρουσίᾳ τοῦ Μακαριωτάτου ἐντός τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ, ὁ Ἱερώτατος ἀνέγνωσε τό Α΄ Ἑωθινόν Εὐαγγέλιον, μετά τό ὁποῖον ἐγένετο δέησις καί ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός.

Εὐλογήσαντος τοῦ Μακαριωτάτου τό πλήρωμα τῶν πιστῶν, ἐξεκίνησεν ἡ λιτανεία διά τό προσκύνημα τῆς Ἀναλήψεως, ἔνθα καί ἀνεγνώσθη τό ὑπόλοιπον τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου.

Τήν ἑπομένην ὁ Ἱερώτατος Ἅγιος Καπιτωλιάδος προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας εἰς τό προσκύνημα τῆς Ἀναλήψεως ἐπί τῇ ἑορτῇ τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἐν μέσῳ πολυπληθοῦς ἐκκλησιάσματος.

Σάββατον τοῦ Λαζάρου ἐν Βηθανίᾳ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, Σάββατον τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, προσελθών ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Βόστρων κ. Τιμόθεος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ παρεπιδημοῦντος Μητροπολίτου Λεμεσοῦ κ. Ἀθανασίου, εἰς τήν ἐν Βηθανίᾳ Ἱεράν Μονήν τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας, συλλειτουργούντων Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, τῇ κατανυκτικῇ παρακολουθήσει πολυπληθοῦς ἐκκλησιάσματος.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Σεβασμιώτατος προέστη τῆς πρός τόν τάφον τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἱερᾶς λιτανείας, ἔνθα ἀνεγνώσθη ἡ Εὐαγγελική περικοπή τῆς ἐγέρσεως αὐτοῦ καί ἐγένετο δέησις. Ἀκολούθως ὁ Σεβασμιώτατος μετά τοῦ ἱερατείου προσῆλθον εἰς τόν ἐπί τοῦ τάφου ἱερόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, ἔνθα ἀνεπέμφθη δέησις, ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός καί ἐγένετο ἀπόλυσις. Μετά ταῦτα ὁ Ἱερώτατος ἅγιος Βόστρων συνοδευόμενος ὑπό τοῦ ἱερατείου, προσῆλθεν εἰς τήν Ἱεράν Μονήν Μάρθας καί Μαρίας, ἔνθα ἡ καθηγουμένη, Ὁσιωτάτη Μοναχή Εὐπραξία, παρέθεσε νηστήσιμον τράπεζαν.

Κυριακή τῶν Βαΐων.

Τήν 19ην τοῦ μηνός, Κυριακήν τῶν Βαΐων, ἐγένετο Παρρησία εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, καθ' ἥν ἀφ' ἑσπέρας μέν, περί τήν 2:00 π.μ. ὥραν, ἐψάλη ὁ Μέγας Ἑσπερινός ἐν τῷ Καθολικῷ, ἐπί παρουσίᾳ πολυπληθοῦς εὐσεβοῦς ἐκκλησιάσματος, τήν ἑπομένην δέ, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου καί συλλειτουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, τῶν Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία, συμμετεχόντων τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου μετά μελῶν τοῦ Διπλωματικοῦ Σώματος καί πλήθους εὐλαβῶν προσκυνητῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐγένετο ἡ ἐν τῷ Ναῷ λιτάνευσις μετά Βαΐων, γενομένης δ' ἀπολύσεως, ὁ Μακαριώτατος μετά τῆς συνοδείας ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου, ηὐχήθη ἐν προπόσει τά δέοντα.

Λιτανεία ἀπό Βηθφαγῆς εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἅμα τῇ λήξει τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, οἱ Ἀρχιερεῖς, οἱ Ἱερεῖς καί πλῆθος λαοῦ ἀνῆλθον εἰς τήν ἐν Βηθφαγῇ Ἱεράν Μονήν τῆς Βαϊφόρου, ἔνθεν καί ἤρξαντο λιτανείας πρός τήν ἁγίαν πόλιν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπί πώλου ὄνου καθεσθέντος. Ἡ λιτανεία, ἧς προεξῆρξεν ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Καπιτωλιάδος κ. Ἡσύχιος καί ἧς μετέσχον πλήθη πιστῶν, ἔφθασε διά τῆς Γεθσημανῆς εἰς τήν παρά τήν Πύλην τῶν Λεόντων ἱεράν Μονήν τῶν Θεοπατόρων Ἰωακείμ καί Ἄννης.

Ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου.

Τό ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, 19ης τοῦ μηνός, περί τήν 5:15 μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἐχοροστάτησεν ἐν τῷ Καθολικῷ εἰς τήν ἀκολουθίαν τοῦ Νυμφίου καί ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον εἰς τούς πολυπληθεῖς προσκυνητάς.

Ἁγία καί Μεγάλη Δευτέρα.

Τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Δευτέραν, 20ήν τοῦ μηνός, περί τήν 5:15' μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θαβωρίου κ. Μεθόδιος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἐχοροστάτησεν εἰς τό Καθολικόν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Νυμφίου, ἐν ᾗ συμμετεῖχον ἐν ἄκρᾳ εὐλαβείᾳ πολυπληθεῖς προσκυνηταί.

Ἁγία καί Μεγάλη Τρίτη. Μετάβασις εἰς Ἰορδάνην.

Τήν πρωΐαν τῆς Μεγάλης Τρίτης, 21ης τοῦ μηνός, ἐκκινήσας ἐκ τοῦ Πατριαρχείου μετά συνοδείας ὁ Γέρων Δραγουμᾶνος, Ἱερώτατος Μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος μετέβη εἰς τάς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ πλησίον τῆς Μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου, ἔνθα ἐβαπτίσθη ὁ Κύριος ἡμῶν, καί ἐτέλεσε τήν τελετήν ἁγιασμοῦ τῶν ὑδάτων, ἐν ᾗ ἐβαπτίσθησαν τό παραδοσιακόν προσκυνηματικόν βάπτισμα πολυάριθμοι προοσκυνηταί ἐξ Ἑλλάδος καί ἀλλαχόθεν.

Ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου.

Τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Τρίτην, 21ην τοῦ μηνός, περί τήν 5:15 μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Νεαπόλεως κ. Ἀμβρόσιος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἐχοροστάτησεν ἐν τῷ Καθολικῷ εἰς τήν ἀκολουθίαν τοῦ Νυμφίου, ἥν παρηκολούθησε πλῆθος εὐλαβῶν προσκυνητῶν, πρός οὕς καί ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον.

Ἁγία καί Μεγάλη Τετάρτη.

Τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Τετάρτην, 22αν τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος κατελθών, περί τήν 7:00 π.μ. ὥραν, εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, ἐχοροστάτησεν ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ τῶν Προηγιασμένων Δώρων ἐν μέσῳ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, τῶν μελῶν τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος καί τοῦ συρρεύσαντος πλήθους τῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν.

Ἀκολουθία τοῦ Εὐχελαίου.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, ὁ Μακαριώτατος κατελθών εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, προέστη τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου, συνιερουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου ἐν μέσῳ τοῦ συρρεύσαντος εὐσεβοῦς λαοῦ.

Ἁγία καί Μεγάλη Πέμπτη – Ἱερός Νιπτήρ.

Τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Πέμπτην, 23ην τοῦ μηνός, κατελθών ὁ Μακαριώτατος, περί τήν 5:30 π.μ. ὥραν εἰς τόν Καθεδρικόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, περί δέ τήν 8:00 π.μ., προέστη τῆς τελετῆς τοῦ ἱεροῦ Νιπτῆρος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Αὐλῇ ἐπί προηυτρεπισμένης ἐξέδρας, ἐν μέσῳ χιλιάδων εὐλαβῶν προσκυνητῶν ἐν εὐλαβείᾳ καί κατανύξει παρακολουθούντων.

Μετά τήν τελετήν ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθε μετά συνοδείας εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἐν ᾧ ἐψάλλοντο ὑπό τῶν ψαλτῶν καθ' ὁδόν οἱ ἀναβαθμοί τοῦ δ΄ ἤχου: «*Ἐκ νεότητός μου...*».

Ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ Πατριαρχείου ἀνέμενον οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου, ὁπότε καί ἀνῆλθον πάντες ὁμοῦ εἰς τήν αἴθουσαν τῶν τελετῶν. Γενομένης συντόμου δεήσεως καί ψαλέντος τοῦ Πατριαρχικοῦ Πολυχρονισμοῦ, ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη ἐν προπόσει, ὅπως «*ὁ ὑποδείξας ἡμῖν ὁδόν ἀρίστην τήν ταπείνωσιν ἐν τῷ νίψαι τούς πόδας τῶν μαθητῶν*» κραταιοῖ τήν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων εἰς τό τελεῖν εἰς τόν αἰῶνα τόν ἅπαντα τάς μοναδικάς ταύτας τελετάς τῆς Ὀρθοδοξίας ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ.

Ἀκολουθία τῶν Ἁγίων Παθῶν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Πέμπτης περί τήν 5:15' μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, προέστη τῆς ἀκολουθίας τῶν Ἁγίων Παθῶν εἰς τό Καθολικόν, ἀναγινώσκων καί τό πρῶτον Εὐαγγέλιον τῆς Διαθήκης τῇ συμμετοχῇ πυκνοτάτου εὐσεβοῦς ἐκκλησιάσματος.

Ἁγία καί Μεγάλη Παρασκευή.

Τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Παρασκευήν, 24ην τοῦ μηνός, περί τήν 8:30 π.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Γέρων Δραγουμᾶνος Ἱερώτατος Μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος μετά συνοδείας Ἁγιοταφιτῶν εἰς τήν Ἁγίαν Αὐλήν, ἤνοιξε κατά τό καθεστώς τήν Πύλην τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν συνεχείᾳ περί τήν 9:30 π.μ. ὁ Σεβα-

σμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀβήλων κ. Δωρόθεος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ παρεπιδημοῦντος Μητροπολίτου Λεμεσοῦ κ. Ἀθανασίου, κατελθών εἰς τό Πραιτώριον, προέστη τῆς ἐκεῖθεν ἀρξαμένης μεγαλειώδους καί συγκινητικῆς πομπῆς πρός τόν Φρικτόν Γολγοθᾶν, φέρων ἐπ' ὤμων τόν τίμιον Σταυρόν καί ἀκολουθούμενος ὑπό πλήθους Ἱερέων, μοναχῶν καί εὐσεβοῦς λαοῦ, πάντων ψαλλόντων ἐν κατανύξει: «*τόν Σταυρόν Σου προσκυνοῦμεν, Δέσποτα....*».

Ὅτε ἡ πομπή ἔφθασεν εἰς τήν Ἁγίαν Αὐλήν, ὁ πανοσιολ. Ἀρχιμ. Ἰωακείμ ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον περί τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κυρίου. Ὅτε ὁ Σεβασμιώτατος ἐναπέθεσε τόν τίμιον Σταυρόν ἐπί τοῦ Φρικτοῦ Γολγοθᾶ, ἤρχισεν ἡ ἀνάγνωσις τῶν Ὡρῶν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς.

Ὁ Ἑσπερινός τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Περί τήν 2:00 μ.μ. ὥραν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ὁ Μακαριώτατος, φέρων μόνος ἐπιστήθιον σταυρόν, κατῆλθε μετά συνοδείας τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν διά τῆς κλίμακος τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἔνθα καί ἐχοροστάτησεν εἰς τό Καθολικόν εἰς τόν Ἑσπερινόν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, τοῦ μεγάλου κώδωνος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως πενθίμως κρουομένου. Μετά τόν Ἑσπερινόν, ὁ Μακαριώτατος μετά τῆς συνοδείας τῶν λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν ἀνῆλθον καί προσεκύνησαν ἐπί τοῦ Φρικτοῦ Γολγοθᾶ καί ἀκολούθως ἀνῆλθον εἰς τά Πατριαρχεῖα.

Ἀκολουθία τοῦ Ἐπιταφίου.

Τήν ἰδίαν ἁγίαν ἡμέραν, περί τήν 8:00 μ.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως μετά συνοδείας τῶν Σεβασμ. Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, τοῦ μεγάλου κώδωνος τοῦ Ναοῦ πενθίμως κρουομένου, προέστη τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἐπιταφίου, ἤτοι τοῦ Ὄρθρου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, καθ' ἥν ἀπό τοῦ Καθολικοῦ διά τοῦ «*Μή μου ἅπτου,*» τῶν «*Κλαπῶν*» καί τῶν ἄλλων παρεκκλησίων, ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐπί τοῦ Φρικτοῦ Γολγοθᾶ, ἔνθα, μετά τήν ἀνά-

γνωσιν τῆς Εὐαγγελικῆς περικοπῆς τῆς Σταυρώσεως, προσεκύνησε τόν ἐπί τῆς Ἁγίας Τραπέζης Ἐπιτάφιον, ὡς καί οἱ λοιποί Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς καί ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἱεροσολύμοις κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου, μεθ' ὅ τέσσαρες Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς αἴροντες τό Ἐπιτάφιον Εἰλητόν, κατῆλθον εἰς τόν χῶρον τῆς Ἀποκαθηλώσεως, μετά δέ τήν ἐκ γ' περιφοράν ἔθεσαν τόν Ἐπιτάφιον ἐπί τοῦ λίθου τῆς Ἀποκαθηλώσεως. Ἐπηκολούθησεν ἡ ὑπό τοῦ Μακαριωτάτου ἀνάγνωσις τῆς Εὐαγγελικῆς περικοπῆς τῆς Ἀποκαθηλώσεως. Ἀκολούθως, αἰρομένου καί πάλιν τοῦ Ἐπιταφίου ὑπό τεσσάρων Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων, ἤρξατο ἡ πέριξ τοῦ Παναγίου Τάφου λιτάνευσις ἐκ γ', τοῦ ἱερατείου καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων τά: «*Ἀκατάληπτόν ἐστι καί ἀγγέλοις καί βροτοῖς τό μυστήριον, Υἱέ, τῆς ἀρρήτου Σου ταφῆς...,*» μεθ' ὅ, τοῦ Ἐπιταφίου ἁπλωθέντος ἐπί τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου, ὁ Μακαριώτατος ἤρξατο τῶν Ἐγκωμίων. Μετά τήν Γ΄ Στάσιν αὐτῶν, ὁ παρεπιδημῶν Μητροπολίτης Λεμεσοῦ τῆς Κύπρου κ. Ἀθανάσιος ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον πρός τούς πολυπληθεῖς εὐσεβεῖς προσκυνητάς. Μετά ταῦτα ἐπεσφραγίσθη ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὄρθρου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ἐν τῷ Καθολικῷ.

Μέγα Σάββατον – Τελετή τοῦ ἁγίου Φωτός.

Τό ἅγιον καί Μέγα Σάββατον, 25ην τοῦ μηνός, περί τήν 12ην μ. ὥραν, ὁ Μακαριώτατος συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερατείου, κατῆλθε διά τῆς κλίμακος τοῦ ἁγίου Ἰακώβου εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως διά τήν τελετήν τοῦ ἁγίου Φωτός, κρουομένου πενθίμως τοῦ μεγάλου κώδωνος.

Τοῦ Μακαριωτάτου εἰσελθόντος εἰς τό ἱερόν τοῦ Καθολικοῦ, προσῆλθον οἱ ἐκπρόσωποι τῶν Ἀρμενίων, Κοπτῶν, Συριάνων καί Αἰθιόπων καί ἠσπάσαντο τήν χεῖρα Αὐτοῦ, προκειμένου νά λάβωσιν ὕστερον τό ἅγιον Φῶς. Μετά ταῦτα, ὁ Μακαριώτατος ἐνδεδυμένος ἀρχιερατικήν στολήν, προέστη τῆς πέριξ τοῦ Παναγίου Τάφου λιτανείας τρίς καί ἐν συνεχείᾳ, σταθείς πρό τοῦ ἱεροῦ Κουβουκλίου καί ἐκδυθείς τόν ἀρχιερατικόν σάκκον, εἰσῆλθεν ἐν αὐτῷ διά τήν τελετήν τοῦ Ἁγίου Φωτός.

Μετά τήν προσευχήν ἐντός τοῦ Παναγίου Τάφου, μετέδωσεν ὁ Μακαριώτατος τό ἅγιον Φῶς περί τήν 1:00 μ.μ. ὥραν διά τῆς βορείου θυρίδος τοῦ ἁγίου Κουβουκλίου καί ἀκολούθως ἀπό τῆς πύλης αὐτοῦ εἰς τά συνωστιζόμενα καί μετά κατανύξεως καί ἀγωνίας ἀναμένοντα πλήθη τῶν πιστῶν. Οἱ πιστοί ἔλαβον τοῦτο μετά πίστεως, χαρᾶς καί ἀγαλλιάσεως καί μετέδωσαν αὐτό ὁ εἷς εἰς τόν ἄλλον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ Ναοῦ μέχρι καί ἔξω εἰς τήν ἁγίαν Αὐλήν. Κρατῶν ὁ Μακαριώτατος τάς δύο δεσμίδας τοῦ ἁγίου Φωτός, προεχώρησεν ἀπό τοῦ ἁγίου Κουβουκλίου διά τοῦ Καθολικοῦ εἰς τό ἱερόν Βῆμα.

Μετά τήν λῆξιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Φωτός, ἐπηκολούθησεν ἡ Θ. Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου, ὁ δέ Μακαριώτατος ἀνῆλθε μετά μεγάλης συνοδείας τῶν κωδώνων χαρμοσύνως κρουομένων, εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα προσῆλθον καί ὑπέβαλον τά σέβη αὐτῶν ὁ Ἔξαρχος τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Ἑλλάδι Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Γεράσων κ. Θεοφάνης, οἱ ἐξ Ἑλλάδος διά τήν ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Φωτός ἐλθόντες ἐκκλησιαστικοί καί κυβερνητικοί παράγοντες, διπλωματικοί ἀντιπρόσωποι, δημοσιογράφοι καί πολλοί προσκυνηταί, πρός τούς ὁποίους καί ἀπηύθυνεν ὁ Μακαριώτατος πασχαλίους εὐχάς.

Τελετή τῆς Ἀναστάσεως – Πατριαρχική Λειτουργία.

Τήν 26^{ην} τοῦ μηνός, Κυριακήν τοῦ θείου Πάσχα, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως ἀπό τῆς 11^{ης} μ.μ. ὥρας τοῦ Μεγάλου Σαββάτου μετά συνοδείας τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων καί πολλῶν κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῶν κωδώνων χαρμοσύνως κρουομένων, προέστη τῆς τελετῆς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου μετά τήν ἐκ γ΄ λιτάνευσιν πέριξ τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου, τοῦ ἱερατείου καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων: «*Τήν Ἀνάστασίν Σου, Χριστέ Σωτήρ...*».

Ἀκολούθως Ἀρχιερέων τινῶν τοῦ Θρόνου ἀποχωρησάντων διά τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν μοναστηριακόν Ναόν τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, ὁ Μακαριώτατος ἐτέλεσε τήν πασχαλινήν

Θ. Λειτουργίαν ἐπί τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ Ἁγιοταφιτῶν Ἀρχιερέων, πολλῶν Ἀρχιμανδριτῶν καί Διακόνων καί ἐν χαρᾷ ἀνεκφράστῳ συμμετεχόντων τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους ἡμῶν καί πλήθους εὐσεβῶν προσκυνητῶν.

Πρό τῆς Θ. Λειτουργίας ὁ Γέρων Ἀρχιγραμματεύς Σεβασμ. Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος ἀνέγνωσε τό πασχαλινόν Πατριαρχικόν Μήνυμα:

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ΄
Ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ
καί πάσης Παλαιστίνης,
παντί τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας,
χάριν καί ἔλεος καί εἰρήνην
ἀπό τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου
τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ.

«*Οἱ ἀπ' αἰῶνος, ἐλευθερώθητε· οἱ πεπεδημένοι, ἐξέλθετε· οἱ ἐν τῷ σκότει ἀνακαλύφθητε· ἀφέθητε, οἱ αἰχμάλωτοι, καί τυφλοί, ἀναβλέψατε· ἔγειραι ὁ καθεύδων Ἀδάμ καί ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν· ἐπεφάνη γάρ Χριστός ἡ Ἀνάστασις*».

(Ἁγ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, PG 96, 604)

Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Σήμερον νικητήριοι ὕμνοι ἀντηχοῦν μυστικῶς ἀφ' ὅλης τῆς κτίσεως, ἐπιγείου καί οὐρανίου, ὁρωμένης καί ἀοράτου, διά τήν γενομένην παγκόσμιον καί αἰώνιον νίκην τοῦ Χριστοῦ, ἥτις «*ἐφώτισε τά σύμπαντα*». Σήμερον, τά οὐράνια, ἡνωμένα ἐν τῇ μιᾷ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ μετά τῶν ἐπιγείων, ἀπό κοινοῦ ἀγάλλονται διά τό Πάσχα τό πάντερπνόν τε καί πανσεβάσμιον· διότι διά τοῦ Χριστοῦ «*μία ποίμνη γέγονεν ἀγγέλων καί ἀνθρώπων*». Σήμερον, αἱ δυνάμεις τοῦ σκότους, τοῦ θανάτου καί τῆς ἁμαρτίας, ὁριστικῶς καταργηθεῖσαι ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ καί διά τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κεῖνται τρόπαια τοῦ Βασιλέως τῶν ὅλων, τοῦ ὄντος Α καί Ω, ἀρχῆς καί τέλους

(Ἀποκ. 22, 13), δι' Οὗ τά πάντα ἐγένετο καί Ὧι τά πάντα γόνυ κάμψει, ἐπουράνιά τε καί ἐπίγεια καί καταχθόνια (Φιλ. 2, 12), κατά τήν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτόν καί ὑποτάξαι τῷ Θεῷ Πατρί τά πάντα (Φιλ. 3, 21).

Ἡ νίκη αὕτη δέν εἶναι ἀντιληπτή οὔτε ὁρατή τοῖς μή ἀναγεγεννημένοις διά τοῦ λουτροῦ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας καί πνευματικῆς ἐργασίας ἐν τῷ μυστικῷ ἀμπελῶνι καί ὁρατῷ Σώματι τοῦ Χριστοῦ, τῇ Ἐκκλησίᾳ· καθίσταται ὅμως αἰσθητή τοῖς πιστοῖς, καθ' ὅ μέτρον, πρός χάριν τοῦ Χριστοῦ «*συμπάσχομεν, ἵνα καί συνδοξασθῶμεν*» (Ρωμ. 8, 17). Οὕτως, οἱ εἰς Χριστόν πιστεύοντες, διά τῆς δυνάμεως τῆς πίστεως εἰς τόν Ἀναστάντα καί τῆς ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι συμμετοχῆς εἰς τόν Σταυρόν καί τήν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, τρόπον συμμετοχῆς εἰς τά Ἅγια Μυστήρια καί ἐφαρμογῆς τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν, προβαίνουσιν «*ἀπό δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπό Κυρίου Πνεύματος*» (Β΄ Κορ. 3, 18), μή ἐμποδιζόμενοι ὑπό ἐξωτερικῶν ἐμποδίων, ἀλλ' ἀπολαύοντες τῆς ὑπό Χριστοῦ ἐνεργουμένης ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ ἐλευθερίας, ἔναντι τῶν πάλαι δεσμῶν τῆς θρησκευτικῆς πλάνης καί τῆς ἐμπαθοῦς βιοτῆς. Ταύτην τήν ἡμέραν προεκελάδει χαρμονικῶς ὁ Προφήτης Δαυίδ, λέγων ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, «*οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν· ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου, τερπνότητες ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος*» (Ψαλμ. 15, 10.11). Οὕτω, καθώς λέγει ὁ ἅγιος πατήρ ἡμῶν Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπί τῇ Ἑορτῇ τῆς Ἀναστάσεως, «*ἔξεστι καί ἡμῖν, ἐάν θέλωμεν, αὐξῆσαι, καί τήν δοθεῖσαν ἡμῖν χάριν μεγαλῦναι [τήν] διά τοῦ βαπτίσματος· αὔξεται δέ δι' ἔργων ἀγαθῶν, καί λαμπροτέρα γίνεται καί φαιδρότερον ἡμῖν παρέχει τό φῶς*» (PG 50, 442).

Ἡ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἡμῶν, καταγγέλλουσα καί εὐαγγελιζομένη ὡς ἑαυτῆς κρηπῖδα «*Ἰησοῦν καί τήν Ἀνάστασιν*» (Πράξ. 17, 18), προβάλλει ἑαυτήν, τό Σῶμα τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ, ὡς τήν ἐλπίδα τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τό ὁποῖον Σῶμα ἡ ἀνθρωπότης ἐγκεντριζομένη καί χάριτι Χριστοῦ, δυνάμει δέ τοῦ ἁγίου καί Ζωαρχικοῦ Πνεύμα-

τος, μεταβαλλομένη ἀπό ἀγριελαίου εἰς καλλιέλαιον, δικαιοῦται, ἁγιάζεται, φωτίζεται καί θεοῦται, ὑπερβαίνουσα τά φυσικά μεταπτωτικά ὅρια τῆς φθορᾶς, τῆς θνητότητος καί τῆς ἀπέλπιδος ἁμαρτίας. Ἐν γάρ τῷ Ἀναστάντι Χριστῷ ἐπελύθη ὁριστικῶς τό ἀνθρωπίνως ἄλυτον καί ἄφευκτον τοῦ θανάτου καί τοῦ Ἅιδου τοῦ παμφάγου, τοῦ πάλαι τιτρώσκοντος ἀνεξαιρέτως δικαίους καί ἀδίκους· «*ποῦ σου θάνατε, τό κέντρον; Ποῦ σου Ἅιδη, τό νῖκος;*» (Ρωμ. 15, 55). Διότι «*κατεπόθη*», σοῦ στένοντος, «*τό κράτος, καί ὥνπερ ἐβασίλευας ἐστέρησαι, οὕς δέ κατέπιες ἰσχύσας, πάντας ἐξήμεσας· ἐκένωσε γάρ τούς τάφους ὁ Σταυρωθείς, οὐκ ἰσχύει τοῦ θανάτου τό κράτος*».

Σήμερον, καθώς ἀνατέλλει «*αὐτή ἡ τῆς ἁγίας Κυριακῆς λαμπρά καί φαεσφόρος ἡμέρα, ἐν ᾗ τό ἄκτιστον φῶς σωματικῶς ἐκ τοῦ Τάφου πρόεισιν, ὡς Νυμφίος ὡραῖος τῷ κάλλει τῆς Ἀναστάσεως*», κατά τόν ἅγιον Πατέρα ἡμῶν Ἰωάννην τόν Δαμασκηνόν (PG 96, 628), τά εὐαγγέλια τῆς ἐν Χριστῷ ἀνακαινίσεως καί σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος περιάγουσι τῆς γῆς τά πέρατα, ὁ δέ ἱστορικός χρόνος εἰς τό ἑξῆς ἑνοποιεῖται, καθώς «*ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ*» ἐγγίζει ὁ ἀπαρτισμός τῆς ὀγδοάδος, ἡ ἔλευσις τῆς ἐν Χριστῷ καθολικῆς Ἀναστάσεως καί Δευτέρας ἐπιφανοῦς τοῦ Κυρίου Παρουσίας, ἀνακαινίσεως δέ τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἧς ἡ ἀπαρχή ὁ σήμερον Ἀναστάς ἐκ τοῦ Παναγίου Τάφου, οὗ τήν διαφύλαξιν ἡ Ἁγιοταφιτική Ἀδελφότης παρά Θεοῦ ἐμπεπιστεύμεθα, καί ἐξ Ἱερουσαλήμ Ἀνατείλας Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν.

Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου καί ἡ ἀληθής ἐν Χριστῷ ζωή τῶν πιστῶν, ἀποτελοῦσι σημεῖον ἀναφορᾶς καί ἐλπίδος δι' ὅλην τήν ἀνθρωπότητα· διότι ἐν τῷ Χριστῷ «*σφόδρα δοξασθησόμεθα, ἐν εὐτελείᾳ τήν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι*», ἀρκεῖ, ἵνα ἡ πολιτεία τῶν Χριστιανῶν κοσμῆται διά τῶν ἐν Χριστῷ ἔργων, καί ἵνα «*παντοδαπῶν ἀρετῶν τάς λαμπάδας ἑαυτῶν ἐμπιπλῶμεν, καί τῷ ἐλαίῳ τῆς εὐποιίας [καί ἐλεημοσύνης] ταύτας ἀφθόνως ἀρδεύωμεν καί τῷ φωτιστικῷ πυρί τῆς Ὀρθο-*

δόξου ἀνάπτωμεν Πίστεως». Οὕτω θά ὑπερβαίνωμεν ἀσφαλῶς τάς περί κύκλῳ δοκιμασίας, αἱ ὁποῖαι ἰδιαιτέρως πλήττουν τόν πολυπαθῆ ἡμῶν ἅγιον τοῦτο Τόπον, ἀλλά καί σύμπασαν τήν ἀνθρωπότητα. «*Εἴ τις, λοιπόν, εὐσεβής καί φιλόθεος, ἀπολαυέτω τῆς καλῆς ταύτης καί φαιδρᾶς πανηγύρεως· πάντες ἀπολαύσατε τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος· Ἀνέστη Χριστός καί ζωή πολιτεύεται, ἐφάνη δέ ἡ κοινή Βασιλεία. Αὐτῷ ἡ δόξα καί τό κράτος εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν*».

Χριστός Ἀνέστη!

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλήμ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ ,βζ'
Μετά Πατρικῶν Εὐχῶν καί Πατριαρχικῶν Εὐλογιῶν,
Διάπυρος πρός Κύριον Εὐχέτης,

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ'
Πατριάρχης Ἱεροσολύμων

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος μετά τῆς συνοδείας Αὐτοῦ ἀνῆλθον εἰς τά Πατριαρχεῖα καί καθίσαντες εἰς τό Ἐπιτροπικόν, ἔλαβον τά πασχάλια ᾠά καί τόν τυρόν.

Ἡ ἑορτή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.

Ἡ ἑορτή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί ἀειπαρθένου Μαρίας, τήν 25ην τοῦ μηνός Μαρτίου, συμπέσασα τῷ Μεγάλῳ Σαββάτῳ, ἑωρτάσθη εἰς τήν πόλιν Ναζαρέτ, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ναζαρέτ, ὡς ὁρίζει τό τυπικόν εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, κατά τό Μέγα Σάββατον καί τήν Κυριακήν τοῦ θείου Πάσχα. Ἡ λιτανεία τῆς ἑορτῆς μετετέθη διά τήν Κυριακήν τοῦ Θωμᾶ.

Ἑσπερινός τοῦ Θείου Πάσχα.

Τήν 12:00 μεσημβρινήν τῆς λαμπροφόρου ἡμέρας τοῦ Πάσχα ὁ Μακαριώτατος καί οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς ἐνδεδυμένοι ἀρχιερατικάς στολάς κατῆλθον ἐκ τῶν Πατριαρχείων μετά τῆς συνοδείας τοῦ ἱερατείου ἐν πάσῃ μεγαλοπρεπείᾳ εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως διά τόν Ἑσπερινόν τοῦ θείου Πάσχα, τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων καθ' ὁδόν τό: «*Χριστός ἀνέστη ἐκ νεκρῶν...*» εἰς ἀργόν Βυζαντινόν μέλος.

Κατά τόν Ἑσπερινόν ἀνεγνώσθη τό Εὐαγγέλιον τῆς ἀγάπης εἰς πλείστας ὅσας γλώσσας πρός χαράν καί ἀγαλλίασιν τῶν ἀκουόντων εἰς τάς γλώσσας αὐτῶν.

Μετά τόν Ἑσπερινόν ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν συνοδείᾳ εἰς τά Πατριαρχεῖα.

Δευτέρα τῆς Διακαινησίμου.

Τήν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου, 27ην τοῦ μηνός, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης περί τήν 7:00 π.μ. ὥραν ἐχοροστάτησεν εἰς τήν Θ. Λειτουργίαν, παρισταμένων τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Πατριαρχείου καί πάντων τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων καί πλήθους εὐσεβῶν προσκυνητῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, τοῦ Ἱερατείου καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων καθ' ὁδόν τό: «*Χριστός ἀνέστη ἐκ νεκρῶν...*». Ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου ἀνεπέμφθη δέησις καί ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός. Ἐπηκολούθησε δεξίωσις καί ὁ Μακαριώτατος ἐν προπόσει ηὐχήθη πᾶσι τήν χαράν καί τήν ἀγαλλίασιν τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐπηκολούθησεν ὁ ἀλληλοασπασμός τοῦ Μακαριωτάτου μετά τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων καί τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος, ἐξαιτουμένων τάς εὐχάς Αὐτοῦ ἐπί τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα καί λαμβανόντων παρ' Αὐτοῦ τά πασχάλια ᾠά.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Μαρτιου.

Τήν Δευτέραν, 6ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος συνοδείᾳ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, καί τῶν Ἀρχιμ. Γαλακτίωνος καί Ἱερωνύμου μετέβη εἰς τήν Ἰορδανίαν. Περί τήν 4:30 μ.μ. ἀφίχθη εἰς Μαδηβᾶν, ἔνθα συνηντήθη μετά τοῦ Ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Θεοδώρου Κασσίμη καί συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ τό θέμα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ «θρησκευτικοῦ τουρισμοῦ» εἰς τήν περιοχήν. Ὁ Πατριαρχικός Ἐπίτροπος ἐν Μαδηβᾷ Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Ἰννοκέντιος ἐξενάγησε τόν Ὑφυπουργόν καί τήν συνοδείαν αὐτοῦ εἰς τό ψηφιδωτόν τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τό ἀναπαριστάνον τήν Ἁγίαν Γῆν κατά τούς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί κατόπιν παρέθεσε τράπεζαν εἰς τούς προσκεκλημένους.

Ὁ Μακαριώτατος διενυκτέρευσεν εἰς τήν ἱεράν Μητρόπολιν ἐν Ἀμμάν καί τήν ἑπομένην, 7ην τοῦ μηνός, ἐπέστρεψε εἰς Ἱεροσόλυμα.

Τήν Τετάρτην, 8ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τήν ἀποστολήν τοῦ Ἱδρύματος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Ρωσσίας ἐν ὄψει τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα καί τῆς τελετῆς τοῦ ἁγίου Φωτός.

Τήν Τρίτην, 14ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ὁμάδα ἐκπροσώπων τῶν ἀραβοφώνων Κοινοτήτων τοῦ Καναδᾶ.

Τήν Τετάρτην, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ὑπουργόν Ἐμπορίου καί Τουρισμοῦ τῆς Κύπρου κ. Ἀντώνιον Μιχαηλίδην, μετά τοῦ ὁποίου συνεζήτησε τό θέμα τῆς συμβολῆς τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας εἰς τήν ἀνέγερσιν τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ ἐν Κάταρ.

Τήν Μεγάλην Δευτέραν, 20ήν τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τούς ὑπευθύνους τοῦ προσκυνηματικοῦ πρακτορείου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας «*Doprocinstvo*», οἱ ὁποῖοι καί ἐδώρησαν Αὐτῷ ἀντίγραφον τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας τῆς Γαλακτοτροφούσης ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου τῆς Σερβίας κ. Παύλου εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης διά τήν φιλοξενίαν, ἧς ἀπήλαυσαν.

Τήν Δευτέραν τῆς Διακαινησίμου, 27ην τοῦ μηνός, ἐπεσκέφθησαν ἐπί τῇ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα τήν Α. Θ. Μακαριότητα τόν Πατέρα ἡμῶν καί Πατριάρχην Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλον οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἄλλων δογμάτων τῆς Ἁγίας Γῆς, ὁ Ἀποστολικός Δελεγᾶτος, ὁ Λατῖνος Πατριάρχης, οἱ Φραγκισκανοί, οἱ Κόπται, οἱ Συρᾶνοι, οἱ

Αἰθίοπες, οἱ Λουθηρανοί, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Τμήματος Χριστιανικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων τοῦ Ἰσραήλ, τῆς Ἰσραηλινῆς Ἀστυνομίας καί τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας πλήν τῶν Ἀρμενίων ἐξ αἰτίας τῆς προκληθείσης ὑπ' αὐτῶν ἐντάσεως κατά τό Μέγα Σάββατον κατά τήν τελετήν τοῦ ἁγίου Φωτός.

Μηνός Ἀπριλίου

Κυριακή τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ ἤ τοῦ Ἀντίπασχα.

Τήν Κυριακήν τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ ἤ τοῦ Ἀντίπασχα, 2^{αν} τοῦ μηνός Ἀπριλίου, ἐγένετο Παρρησία εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, καθ' ἥν ἀφ' ἑσπέρας μέν χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου ἐψάλη ὁ Μέγας Ἑσπερινός εἰς τό Καθολικόν, τήν ἑπομένην δέ, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί συλλειτουργούντων Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία ἐπί τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Ἱερώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ηὐχήθη ἐν προπόσει τά δέοντα.

Πατριαρχική Λειτουργία ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τήν Κανᾶν τῆς Γαλιλαίας, ἔνθα ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἐκεῖ ἱερόν Ναόν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, πανηγυρίζοντος τήν ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος τῆς μετατροπῆς τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον ὑπό τοῦ Κυρίου, εὐλογήσαντος οὕτω τό Μυστήριον τοῦ γάμου. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος προέστη τῆς ἱερᾶς λιτανείας πέριξ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τῇ συμμετοχῇ τοῦ εὐσεβοῦς ἐντοπίου ποιμνίου. Μετά τό πέρας τῆς ἀκολουθίας ὁ Ἡγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Δοσίθεος παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν πρός πάντας τούς ἑορταστάς.

Κυριακή τῶν Μυροφόρων.

Τήν Κυριακήν τῶν Μυροφόρων, 9^{ην} τοῦ μηνός, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος κατελθών περί τήν 8:00 π.μ. ὥραν, εἰς τόν καθεδρικόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἐν ᾧ καί τό παρεκκλήσιον τῶν Ἁγίων Μυροφόρων γυναικῶν, ἐχοροστάτησεν εἰς τήν Θ. Λειτουργίαν.

Μετά τό τέλος τῆς Θ. Λειτουργίας, ὁ Σεβασμιώτατος καί τό ἐκκλησίασμα ἀνῆλθον εἰς τήν Πολυκλινικήν τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου, ἔνθα ἐδεξιώθη αὐτούς ὁ Σύλλογος τῶν «Μυροφόρων Γυναικῶν».

Πατριαρχική Θ. Λειτουργία ἐν Ρέμλῃ (ἀρχαίᾳ Ἀριμαθαίᾳ)

Τήν ἰδίαν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς τῶν Μυροφόρων, ὁ Μακαριώτατος μεταβάς μετά συνοδείας εἰς Ρέμλην (ἀρχαίαν Ἀριμάθειαν) ἐτέλεσε πανηγυρικήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἐκεῖ ἱερόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ τοῦ ἀπό Ἀριμαθαίας καί τῶν Ἁγίων Μυροφόρων Γυναικῶν. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος προέστη τῆς ἱερᾶς λιτανείας πέριξ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τῇ συμμετοχῇ τοῦ εὐσεβοῦς ἐντοπίου ποιμνίου. Μετά τό πέρας τῆς ἀκολουθίας ὁ Ἡγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Νήφων παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν πρός πάντας τούς ἑορταστάς.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Ἄκρῃ.

Τό Σάββατον, 22^{αν} τοῦ μηνός, ἑωρτάσθη ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, μετατιθεμένη μίαν ἡμέραν πρότερον, εἰς Ἄκραν (ἀρχαίαν Πτολεμαΐδα). Μεταβάς ἐκεῖ μετά συνοδείας ὁ Μακαριώτατος, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν Ναζαρέτ κ. Κυριακοῦ, Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου καθώς καί Ἀρχιμανδριτῶν ἡγουμένων τῶν Μονῶν τῆς περιοχῆς τῆς Γαλιλαίας καί ἐφημερίων Ἱερέων τῶν χωρίων τῆς περιφερείας Ἄκρης. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐπηκολούθησε λιτάνευσις τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου πέριξ τοῦ Ναοῦ, τῇ συμμετοχῇ πλήθους Ὀρθοδόξων πιστῶν τῆς πόλεως τῆς Ἄκρης καί τῶν περιχώρων.

Περί τήν μεσημβρίαν ὁ Ἡγούμενος ὁσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος μετά τῆς Κοινότητος Ἄκρης παρέθεσαν εἰς τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν Αὐτοῦ καί πολλούς ἐκ τοῦ ἐκκλησιάσματος πλουσίαν τράπεζαν.

Κυριακή τῆς Σαμαρείτιδος.

Τήν Κυριακήν τῆς Σαμαρείτιδος, 23^{ην} τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μεταβάς μετά συνοδείας εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ Φρέατος τοῦ

Ἰακώβ, προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας, συλλειτουργούντων Ἀρχιμανδριτῶν καί Ἱερέων τῶν πέριξ κωμῶν καί ἐν εὐλαβείᾳ πολλῇ παρακολουθούντων πολλῶν πιστῶν τῆς πόλεως τῆς Σαμαρείας καί τῶν περιχώρων.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος τοῦ Φρέατος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἰουστῖνος ἐδεξιώθη πάντας εἰς τό ἡγουμενεῖον καί ἀκολούθως περί τήν μεσημβρίαν παρέθεσε τράπεζαν εἰς τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν Αὐτοῦ καί πολλούς ἐκ τῶν προυχόντων τῆς περιοχῆς Νεαπόλεως.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, 23ην τοῦ μηνός, ἡμέραν ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος, προσελθών μετά συνοδείας περί τήν 8:00 π.μ. ὥραν εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μπετζαλλᾶ, προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας, ἥν παρηκολούθησαν πλήθη πιστῶν, μετά ταύτην δέ προέστη καί τῆς πέριξ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ λιτανεύσεως.

Περί τήν μεσημβρίαν ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς Μονῆς ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Σέργιος παρέθεσε τράπεζαν εἰς τόν Σεβασμιώτατον καί τήν συνοδείαν αὐτοῦ καί πολλούς ἐκ τῶν πιστῶν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ ὁσιώτατος ἱερομόναχος Σωφρόνιος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἱερόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Λύδδῃ ἐπί τοῦ τάφου αὐτοῦ, ὁ ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Κλαύδιος εἰς τόν ἱερόν Ναόν Ἁγίου Γεωργίου Ἑβραϊκῆς καί ὁ ὁσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Δημήτριος εἰς τόν ἱερόν Ναόν Ἁγίου Γεωργίου Νοσοκομείου.

Ἐπισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Απριλιου.

Τήν Παρασκευήν, 14ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Κοινότητος Ἰόππης διά θέματα ἀφορῶντα τό ἐκεῖ ποίμνιον.

Τήν Τρίτην, 18ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ἀποστολήν ἐκ Καναδᾶ καί ἐξ Ἀμερικῆς διά τήν κατάστασιν εἰς Κόσσοβον.

Τό ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τήν Λύδδαν, ὅπου συνηντήθη μετά τῶν ὑπευθύνων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ἰσραήλ διά τήν ἀνάπτυξιν τοῦ προσκυνήματος, τοῦ Ναοῦ καί τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου Λύδδης.

Τήν Τετάρτην, 19ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 1:00 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος παρευρέθη εἰς τήν ἐκδήλωσιν, τήν ὁποίαν διωργάνωσαν ἀπό κοινοῦ ἡ Ἑλληνική Ἕνωσις δι' Ἀτλαντικήν καί Εὐρωπαϊκήν συνεργασίαν καί τό Ἵδρυμα δι' Ἀμερικανικάς μελέτας, ἔνθα λαβών τόν λόγον, ἔλεξε τάδε:

Dear Participants,
Ladies and Gentlemen,

We welcome the initiative, which has been taken by the *"Fund for American Studies"* together with the *"Greek Association for Atlantic and European Co-operation"* to promote mutual tolerance and understanding between members of various faiths. By bringing together young leaders from all over the world, it grants them the opportunity to experience how ethnic-religious entities and Christian denominations live together in harmony, despite the fact that the political environment is in conflict.

The Holy Land, including Israel, Palestinian Autonomy, the Hashemite Kingdom of Jordan, and Jerusalem in particular, is the place where *"Mercy and truth have met together; Righteousness and peace have kissed "*, to quote the Holy Bible (*Psalms* 85, 1). At the same time, Jerusalem is the land where mercilessness and unrighteousness are met. It is the place, where one experiences human predicament that is the inexplicable phenomenon of the compatible togetherness of the various ethnic-religious entities or communities within an environment of politico-religious incompatibility.

The holy and sacred character that Jerusalem has for the three monotheistic religions, Judaism, Christianity and Islam, consti-

tutes the uniqueness of Jerusalem, which is a model for overcoming existing religious, cultural and national particularities, without attempting to destroy them.

It is the Jerusalem of multi-religious and multi-denominational physiognomy that provides religious and Church leaders the tremendous experience of leading their perspective communities into a mutual tolerance and peaceful symbiosis. Jerusalem, therefore, should be used as a school for everybody, especially young people and future leaders.

Thanking you for your kind invitation, We wish you success and good results in your gatherings.

Τήν Παρασκευήν, 28ην τοῦ μηνός, ἀντιπροσωπεία τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας συνηντήθη μετά τοῦ Μακαριωτάτου ἐν συνεχείᾳ τῆς προηγουμένης συναντήσεως τοῦ Μακαριωτάτου μετά τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἰορδανίας Γάζη καί τοῦ Δρ. Μπάσεμ Ἀμπντάλλα, Διευθυντοῦ τοῦ Πρωθυπουργικοῦ Γραφείου, διά θέματα ἀφορῶντα τό ἀραβόφωνον ποίμνιον.

Μηνός Μαΐου

Ἀπόδοσις τοῦ Θείου Πάσχα.

Τήν Τετάρτην, 3ην τοῦ μηνός Μαΐου, ἐπί τῇ Ἀποδόσει τῆς ἑορτῆς τοῦ θείου Πάσχα, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τό Καθολικόν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νεαπόλεως κ. Ἀμβροσίου. Τελουμένης τῆς Θ. Λειτουργίας, κατῆλθον κατά τό ἔθος ὁ Μακαριώτατος καί οἱ Ἁγιοταφῖται Πατέρες, μετά τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν μοναστηριακόν Ναόν τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, καί προσεκύνησαν εἰς τόν Πανάγιον Τάφον καί τόν Φρικτόν Γολγοθᾶν.

Ἑορτή τῆς Ἀναλήψεως.

Τήν Πέμπτην, 4ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑσπέρας, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος ἐτέλεσε τόν Ἑσπερινόν ἐπί τοῦ προσκυνήματος τῆς Ἀναλήψεως. Μετά μικράν διακοπήν καί ἀναψυχήν, ἤρξατο ἡ λιτανεία, ἥτις κατέληξεν εἰς τήν παρακειμένην Μονήν τῶν Γαλιλαίων Ἀνδρῶν, ἔνθα, παρουσίᾳ τοῦ Μακαριωτάτου, ἀνεγνώσθη τό Α΄ Ἑωθινόν Εὐαγγέλιον, ἐγένετο δέησις καί ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός. Ἀκολούθως ἡ πομπή ἐπέστρεψεν εἰς τό προσκύνημα τῆς Ἀναλήψεως, ὅπου συνεπληρώθη ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀποδείπνου καί οὕτως ἐπεσφραγίσθη ἡ ἑσπερινή ἀκολουθία.

Τήν ἑπομένην, κυριώνυμον ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, ὁ Σεβασμιώτατος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τό ἱερόν προσκύνημα τῇ συλλειτουργίᾳ πολλῶν ἱερέων καί τῇ συμμετοχῇ πολλῶν προσκυνητῶν καί ἐντοπίων πιστῶν.

Διαρκούσης τῆς Θ. Λειτουργίας, προσῆλθε κατά τό ἔθος ὁ Μακαριώτατος συνοδευόμενος ὑπό τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου, καί προσεκύνησεν εἰς τό προσκύνημα, ἀκολούθως δέ ἐπεσκέφθη τόν κατοικοῦντα εἰς τό πλησίον τοῦ προσκυνήματος τέμενος ἰμάμην, ὅστις καί ἐδεξιώθη Αὐτόν.

Ἑορτή τοῦ ἐν οὐρανῷ φανέντος σημείου τοῦ Σταυροῦ.

Τήν 7ην τοῦ μηνός, Κυριακήν τῶν ἁγίων Πατέρων, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ἐν οὐρανῷ φανέντος σημείου τοῦ Σταυροῦ ἀπό τοῦ Γολγοθᾶ μέχρι καί τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων (351 μ.Χ.), κατελθών εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θαβωρίου κ. Μεθόδιος, προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας, ἀκολούθως δέ καί τῆς πέριξ τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου λιτανείας, εἰς ἥν καί ἔλαβον μέρος οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου καί οἱ λοιποί Ἁγιοταφῖται Πατέρες. Ἐν συνεχείᾳ, πρό τοῦ ἱεροῦ Κουβουκλίου, ὁ προεξάρχων Ἀρχιερεύς ἀνέγνωσε τήν εὐαγγελικήν περικοπήν τῆς Κυριακῆς προσευχῆς καί ἀκολούθως τήν ἐπιστολήν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου πρός τόν υἱόν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καί αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Κωνστάντιον, περιγράφουσαν τό θαυμαστόν τοῦτο γεγονός.

Μετά τήν δέησιν καί τήν ἀπόλυσιν εἰς τό Καθολικόν ὁ Σεβασμιώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ὁ Μακαριώτατος, ἀναμένων ἐπί τοῦ Θρόνου, ηὐχήθη πᾶσι τήν δύναμιν τοῦ ζωοποιοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ.

Σάββατον τῶν Ψυχῶν.

Τό Σάββατον τῶν Ψυχῶν, 13ην τοῦ μηνός, ὁ ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Πορφύριος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τό παρεκκλήσιον τοῦ κοιμητηρίου τῆς Ἁγίας Σιών, ἀκολούθως δέ προσελθών ὁ Σεβασμ. Μητροπ. Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ τελετάρχου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου, ἐτέλεσε μνημόσυνον ἐπί τῶν τάφων τῶν ἀοιδίμων Πατριαρχῶν καί πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων.

Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς.

Τήν Κυριακήν τῆς Πεντηκοστῆς, 14ην τοῦ μηνός, ἐγένετο Παρρησία εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἀφ' ἑσπέρας μέν, χοροστατοῦντος ἐν τῷ Ἑσπερινῷ εἰς τό Καθολικόν τοῦ Σεβασμιω-

τάτου Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου, τήν ἑπομένην δέ, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ ἐν τῷ Παναγίῳ καί Ζωοδόχῳ Τάφῳ, συλλειτουργούντων Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων καί ἐν κατανύξει συμμετεχόντων πολλῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μακαριώτατος προέστη τοῦ Ἑσπερινοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Κουβουκλίου τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου, ἀναγινώσκων τάς εὐχάς τῆς Γονυκλισίας, ἐν ᾧ χρόνῳ οἱ Ἁγιοταφῖται Πατέρες ἐτέλουν τόν μοναστηριακόν Ἑσπερινόν τῆς Γονυκλισίας εἰς τό ἱερόν Βῆμα τοῦ Καθολικοῦ.

Μετά τήν Ἑσπερινόν ὁ Μακαριώτατος, συνοδείᾳ τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, ἀνῆλθεν εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ἐν προπόσει ηὐχήθη πλούσιον τόν φωτισμόν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τήν Ἁγιοταφιτικήν Ἀδελφότητα καί τούς πιστούς.

Ἑσπερινός τῆς Πεντηκοστῆς εἰς τήν Ἁγίαν Σιών.

Τό ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς περί τήν 3:00 μ.μ. ὥραν, προσελθών μετά συνοδείας ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος εἰς τό κοιμητήριον τῆς Ἁγίας Σιών, ἐχοροστάτησεν εἰς τόν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τελεσθέντα Ἑσπερινόν καί ἀνέγνωσε τήν α΄ εὐχήν τῆς Γονυκλισίας, ἐν ᾧ τάς ἄλλας ἀνέγνωσαν οἱ ἱερεῖς.

Μετά τόν Ἑσπερινόν ὁ Σεβασμιώτατος καί οἱ πιστοί προσῆλθον εἰς τήν αἴθουσαν τῆς προσκειμένης Πατριαρχικῆς Σχολῆς καί ἔλαβον ἀναψυκτικά.

Ἀρχιερατική Λειτουργία εἰς τήν Ἁγίαν Σιών.

Τήν ἑπομένην, Δευτέραν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, 15ην τοῦ μηνός, προσελθών ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος εἰς τόν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σιών ἱερόν Ναόν τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν καί ἐκήρυξε τό θεῖον λόγον, συλλειτουργούντων τῶν Ἀρχιμανδριτῶν τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς καί πολλῶν πιστῶν ἐν κατανύξει παρακολουθούντων.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐπηκολούθησε λιτανεία διά τῆς κατακόμβης καί τοῦ τάφου τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ εἰς τό ὑπερῷον, τῶν εὐχῶν τῆς γονυκλισίας ἀναγινωσκομένων ἀνά μίαν εἰς ἕκαστον ἱερόν τόπον ἀντιστοίχως. Ἅμα τῇ λήξει τῆς λιτανείας, ὁ Σεβασμιώτατος καί τό πλήρωμα ἀνῆλθον εἰς τήν αἴθουσαν τελετῶν τῆς Σχολῆς, ὅπου ἐγένετο δέησις, ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός καί ὁ Σχολάρχης ὁσιολογ. Μον. Φώτιος προσέφερεν ἀναψυκτικά.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς Ρωσικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καί προεξῆρξε τῆς Θ. Λειτουργίας, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, ἱερέων καί διακόνων ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καί τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας.

Ἑορτή τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης.

Τήν Κυριακήν τῶν Ἁγίων Πάντων, 21ην τοῦ μηνός, ἑωρτάσθη ἡ μοναστηριακή ἑορτή τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, εἰς τόν ἱερόν αὐτῶν Ναόν ἐν τῷ Κεντρικῷ Μοναστηρίῳ μετά πάσης μεγαλοπρεπείας καί εὐπρεπείας παρά τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων. Οὕτως ἀφ' ἑσπέρας ἐτελέσθη πανηγυρικός Ἑσπερινός μετ' ἀρτοκλασίας, χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου Πατρός ἡμῶν καί Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου. Μετά τόν Ἑσπερινόν ἐκάθισαν πάντες οἱ Πατέρες περί τόν Μακαριώτατον εἰς τήν αὐλήν τοῦ Ἐπιτροπικοῦ καί ἔλαβον κόλλυβα, ἄρτον καί οἶνον. Τήν ἑπομένην ὁ Μακαριώτατος προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας, συλλειτουργούντων Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων καί παρισταμένων τῶν Ἀρχιερέων και λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων.

Μετά τήν Λειτουργίαν κλῆρος καί λαός διῆλθον διά τῆς πύλης τοῦ Κεντρικοῦ Μοναστηρίου, ἔλαβον τά ἀρτίδια εὐλογίας καί ἀκολούθως ἀνῆλθον εἰς τήν αἴθουσαν τοῦ Πατριαρχείου, ἔνθα ἐγένετο σύντομος δέησις καί ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός. Ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη ὑγιείαν τοῖς ἀδελφοῖς ταῖς πρεσβείαις τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, προστατῶν τῶν Ἁγίων Τόπων.

Κυριακή τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ἁγίων.

Τήν Κυριακήν, 28ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ καθιερωθείσῃ ὑπό τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων μνήμῃ πάντων τῶν ἐν Παλαιστίνῃ διαλαμψάντων Ἁγίων, μετά τήν Κυριακήν τῶν Ἁγίων Πάντων, ἐτελέσθη πρός τιμήν αὐτῶν Θ. Λειτουργία εἰς τό Καθολικόν τοῦ πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Μαϊου.

Τήν 2αν τοῦ μηνός, ἡμέραν Τρίτην, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν νέον Ἀγγλικανόν Ἐπίσκοπον κ. Σουχέλ Νταουάνη.

Τήν 4ην τοῦ μηνός, Πέμπτην τῆς Ἀναλήψεως, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Γενικόν Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Κύπρου κ. Ἀλέξανδρον Ζήνωνα, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε νά ἐνημερωθῇ διά τά ἀναφυέντα προβλήματα τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου καί μετέφερε τήν διάθεσιν συμπαραστάσεως τοῦ Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

Τό Σάββατον, 6ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Διευθυντήν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Παναγιώτην Καρακάσην ὡς καί τόν αἰδεσιμώτατον π. Γεώργιον Τζουγανάτ καί συνεζήτησαν τό θέμα τῶν ἀραβοφώνων Κοινοτήτων τῆς Ἀμερικῆς, τῶν προσληφθεισῶν διά διαποίμανσιν ὑπό τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἐπί τοῦ μακαριστοῦ Πατριάρχου Διοδώρου.

Τήν Τρίτην, 9ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ἐν Καΐρῳ ἑδρεύοντα Συντονιστήν Ἐκπαιδεύσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τῆς Ἑλλάδος κ. Ἀνδρέαν Καρατζᾶν καί συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ τάς δυνατότητας ἀποσπάσεως διδασκάλων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τάς ἀραβοφώνους Σχολάς τοῦ Πατριαρχείου.

Τήν Παρασκευήν, 12ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 6:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό Χωρίον τῶν Ποιμένων καί παρέστη εἰς τήν 8ην τελετήν λήξεως τῶν μαθημάτων τοῦ ἐκεῖ λειτουργοῦντος σχολείου τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου, ἐπιδούς τά ἀπολυτήρια εἰς τούς ἀποφοιτήσαντας μαθητάς τοῦ Λυκείου.

Τό Σάββατον 13ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 10:00 π.μ. ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη κλιμάκιον ἐκπροσώπων τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, συνοδευομένων ὑπό δημοσιογράφων ἐξ Ἑλλάδος, ὑποβαλόντων ἐρωτήσεις ἐπί καιρίων θεμάτων, ἀφορώντων τό ἡμέτερον Πατριαρχεῖον.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί περί ὥραν 1:45 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος τῇ συνοδείᾳ τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί τοῦ ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Μοδέστου παρέστη εἰς τήν ἑορτήν διά τήν συμπλήρωσιν 125 ἐτῶν λειτουργίας τοῦ Ὀφθαλμολογικοῦ Νοσοκομείου «*St. John*», ἥτις ἔλαβε χώραν εἰς τόν Καθεδρικόν Ναόν τῶν Ἀγγλικανῶν «*St. George's Cathedral*».

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό ξενοδοχεῖον «Notre Dame», ὅπου ἐπραγματοποιήθη ἐκδήλωσις συμπαραστάσεως ὑπέρ τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου καί παρεχώρησε συνέντευξιν εἰς τόν ἀνταποκριτήν τῆς Ἑλληνικῆς Κρατικῆς Τηλεοράσεως κ. Πάνο Χαρίτον.

Τήν Δευτέραν 15ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 7:00 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τήν Ρωσικήν Ἀντιπροσωπείαν, ὅπου μετέσχε τῶν ἑορτασμῶν διά τήν ἐπέτειον τῆς Ἐνθρονίσεως τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Μόσχας καί πάσης Ρωσίας κ.κ. Ἀλεξίου.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τήν Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Ντόραν Μπακογιάννη.

Τήν Τετάρτην, 17ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, μετέβη εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν καί συνηντήθη μετά τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου διά τά θέματα τῶν ἀραβοφώνων Κοινοτήτων τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Μακαριώτατος μετά τῆς συνοδείας Αὐτοῦ παρέμεινε εἰς τό Φανάριον ἕως τήν Παρασκευήν, 19ην τοῦ μηνός, ὁπότε καί ἐπέστρεψεν εἰς τήν Ἱερουσαλήμ.

Τήν Πέμπτην, 25ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 12:00 μ. ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Ὑφυπουργόν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Εὐριπίδην Στυλιανίδην, μεθ' ὁμάδος ἐπιχειρηματιῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπεσκέφθησαν τό Ἰσραήλ δι' ὑπογραφήν συμφωνιῶν μετά τῆς Ἑλλάδος.

Μηνός Ἰουνίου

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου.

Τήν Δευτέραν, 12ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ὀνουφρίου, ὁ Μακαριώτατος, περιστοιχούμενος ὑπό συλλειτουργούντων Αὐτῷ Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Ἀρχιμανδριτῶν καί Διακόνων, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ Ἁγίου, κειμένην ἐν τῷ Ἀγρῷ τοῦ Κεραμέως. Ὁ Μακαριώτατος ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον εἰς τούς εὐλαβεῖς πιστούς. Ἡ ἡγουμένη, μοναχή Παϊσία, ἐδεξιώθη τόν Μακαριώτατον καί τούς ἑορταστάς εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἑορτή τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου.

Τήν Τετάρτην, 14ην τοῦ μηνός, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τόν Ναόν τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου ἐν Ἱεριχοῖ ὑπό τοῦ Μακαριωτάτου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων καί ἐν κατανύξει συμμετεχόντων τῶν Ὀρθοδόξων πιστῶν τῆς πόλεως καί τῶν ἐξ Ἱεροσολύμων ἀφιχθέντων.

Ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἀνδρέας, προσέφερεν εἰς πάντας ἀναψυκτικά μετά τήν Θ. Λειτουργίαν καί παρέθεσε τράπεζαν περί τήν μεσημβρίαν.

Τό Γενέθλιον τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

Τό Σάββατον, 24ην τοῦ μηνός, ἑωρτάσθη πανηγυρικῶς ἡ ἑορτή τῶν Γενεθλίων τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῇ ἱερᾷ αὐτοῦ Μονῇ ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ, Ὀρεινῇ-Ἀϊν Κάρεμ, διά Θ. Λειτουργίας, τελεσθείσης ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου.

Τό Γενέθλιον τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἑωρτάσθη πανηγυρικῶς καί ἐν τῇ ἱερᾷ παρακειμένῃ Μονῇ τῶν Ρώσων διά Θ. Λειτουργίας, τελεσθείσης ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου.

Ἑορτή τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου.

Τήν Πέμπτην, 29ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τῶν πρωτοκορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τόν περικαλλῆ αὐτῶν Ναόν ἐν Καπερναούμ τῇ παραθαλασσίᾳ ὑπό τοῦ Μακαριωτάτου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν Ναζαρέτ κ. Κυριακοῦ καί Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί Ἁγιοταφιτῶν ἱερομονάχων καθηγουμένων τῶν ὁμόρων Μονῶν καί ἐγγάμων ἱερέων τῆς περιοχῆς τῆς Γαλιλαίας, τῇ συμμετοχῇ πολλῶν πιστῶν ἐκ τῶν περιχώρων τῆς Γαλιλαίας.

Εἰς τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν αὐτοῦ καί πολλούς ἐκ τῶν πιστῶν παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν ἐκ τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης ὁ ἡγούμενος ὁσιώτατος μοναχός Εἰρήναρχος.

Ἑορτή τῆς Συνάξεως τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων.

Τήν Παρασκευήν, 30ήν τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τό ἱερόν Ναόν αὐτῶν παρά τήν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος ὑπό τοῦ Μακαριωτάτου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ναζαρέτ κ. Κυριακοῦ καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, τῶν Ἁγιοταφιτῶν ἡγουμένων τῶν ὁμόρων Μονῶν καί τῶν κληρικῶν τῶν ὁμόρων ἐνοριῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος, ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Τιμόθεος, προσέφερεν εἰς πάντας ἀναψυκτικά καί ἀκολούθως περί τήν μεσημβρίαν παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν ἐκ τῶν ἰχθύων τῆς Τιβεριάδος εἰς τόν Μακαριώτατον καί πολλούς ἐκ τοῦ ἐκκλησιάσματος.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Παρασκευοφύλαξ τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως πανοσ. Ἀρχιμ. Ἰσίδωρος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν τῇ προσκειμένῃ τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἀβραάμ.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Ιουνιου.

Τήν Τετάρτην, 7ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ὁμάδα Ἰσραηλινῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τέλ Ἀβίβ.

Τήν Κυριακήν, 11ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ὑπεδέχθη εἰς τήν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Πέτρας κ. Νεκτάριον, συνοδευόμενον ὑπό ὁμάδος 500 προσκυνητῶν ἐκ τῆς νήσου Κρήτης.

Τήν Πέμπτην, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί τοῦ ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Γαλακτίωνος, μετέβη εἰς τήν Ἰόππην διά τήν τελετήν ἀπονομῆς τῶν τίτλων εἰς τούς ἀποφοίτους τοῦ σχολείου τοῦ Πατριαρχείου διά τήν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἀραβόφωνον Κοινότητα αὐτοῦ.

Τήν Σάββατον, 17ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη ὡσαύτως εἰς τήν Χάϊφαν διά τήν τελετήν τῆς ἀποφοιτήσεως τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου τῆς ἐκεῖ ἡμετέρας ἀραβοφώνου Κοινότητος.

Τήν Τρίτην 20ήν τοῦ μηνός καί περί ὥραν 5:00 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος παρέστη εἰς τήν δεξίωσιν διά τήν ἐθνικήν ἑορτήν τοῦ Καναδᾶ, λαβοῦσαν χώραν ἐν τῇ διπλωματικῇ αὐτοῦ ἀντιπροσωπείᾳ εἰς Ραμάλλαν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μακαριώτατος παρέστη εἰς τήν δεξίωσιν διά τήν ἐθνικήν ἑορτήν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Λευκορωσίας καί τήν 15ην ἐπέτειον τῆς ἐνάρξεως τῶν διπλωματικῶν σχέσεων αὐτῆς μετά τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ.

Τήν Τετάρτην, 21ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 6:30 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος παρέστη εἰς τήν ἐκδήλωσιν διά τήν 231ην ἐπέτειον Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς εἰς τό Ἀμερικάνικον Προξενεῖον Ἱεροσολύμων.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, μετά τό πέρας τῆς δεξιώσεως, ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθη τήν οἰκίαν τοῦ ἐφημερίου τῆς Βηθλεέμ π. Γεωργίου Μπάντακ εἰς ἔνδειξιν συμπαραστάσεως αὐτῷ διά τό πρόσφατον αὐτοκινητιστικόν ἀτύχημα, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου μία ἐκ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ ἐθανατώθη καί ἡ ἑτέρα ἐπληγώθη κρισίμως.

Τήν Πέμπτην, 22αν τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς Ἀθήνας πρός ἐπίσκεψιν τοῦ ἀσθενοῦντος Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ.κ. Χριστοδούλου καί ηὐχήθη αὐτῷ ταχείαν ἀνάρρωσιν.

Μηνός Ἰουλίου

Τήν Πέμπτην, 20ήν τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ προφήτου Ἠλιού τοῦ Θεσβίτου ἐτελέσθη εἰς τήν ἱεράν αὐτοῦ Μονήν μεταξύ Ἱερουσαλήμ καί Βηθλεέμ πανηγυρικός Ἑσπερινός ἀφ' ἑσπέρας, χοροστατοῦντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί πανηγυρική Θ. Λειτουργία ἀνήμερα τῆς ἑορτῆς, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου καί συλλειτουργούντων Αὐτῷ τῶν Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Βόστρων κ. Τιμοθέου, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, καί Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, τῇ συμμετοχῇ πολλῶν πιστῶν ἐξ Ἱεροσολύμων καί τῶν περιχώρων τῆς Βηθλεέμ.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ ἡγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Παρθένιος ἐδεξιώθη πάντας εἰς τήν αἴθουσαν ὑποδοχῆς, περί τήν μεσημβρίαν δέ παρέθεσεν εἰς τόν Μακαριώτατον, τήν συνοδείαν Αὐτοῦ καί πολλούς ἐκ τοῦ ποιμνίου πλουσίαν τράπεζαν.

Ἑορτή τῆς Ἁγίας Μαρκέλλης.

Τό Σάββατον, 22αν τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Ἁγίας παρθενομάρτυρος Μαρκέλλης τῆς Χιοπολίτιδος, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τό παρεκκλήσιον αὐτῆς ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος ὑπό τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς ὁσιωτάτου Ἱερομονάχου Ἀμφιλοχίου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος, ὁσιώτατος Ἱερομόναχος Ἀμφιλόχιος, ἐδεξιώθη πάντας φιλοφρόνως εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἑορτή τῆς ἁγίας Ἄννης.

Τήν Τρίτην, 25ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἐτελέσθη ὑπό τοῦ καθηγουμένου, ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Πορφυρίου, Θ. Λειτουργία, ἥντινα παρηκολούθησαν φιλέορτοι πιστοί τῶν Ἱεροσολύμων. Τούτους ἐδεξιώθη εἰς τό ἡγουμενεῖον ὁ ἡγούμενος Ἀρχιμανδρίτης Πορφύριος μετά τήν Θ. Λειτουργίαν.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.

Τήν Πέμπτην, 27ην τοῦ μηνός, ἑωρτάσθη πανηγυρικῶς ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος καί ἰαματικοῦ Παντελεήμονος εἰς τήν ἱεράν αὐτοῦ Μονήν ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει δι' Ἑσπερινοῦ ἀφ' ἑσπέρας καί διά Θ. Λειτουργίας τήν πρωΐαν, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί πολλῶν πιστῶν εὐλαβουμένων τόν Ἅγιον ἐν κατανύξει παρακολουθούντων.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἡ καθηγουμένη, Ὁσιωτάτη μοναχή Χαριτίνη, ἐδεξιώθη πάντας φιλοφρόνως εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἐπισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Ιουλιου.

Τήν Τρίτην, 4ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Ἐπίσκοπον τῶν Ρώσων τῆς Διασπορᾶς Μητροπολίτην Βερολίνου κ. Μᾶρκον, μετά τοῦ ὁποίου συνεζήτησε τό θέμα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκπροσωπήσεως τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τῆς Διασπορᾶς εἰς τήν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου ὑπό κληρικοῦ φέροντος τόν βαθμόν Ἀρχιμανδρίτου καί οὐχί ἐπισκόπου.

Τήν Τετάρτην, 5ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, μετέβη εἰς τήν Ραμάλλαν καί παρέστη εἰς τήν ἐναρκτήριον Συνεδρίασιν τοῦ νέου Κεντρικοῦ Συμβουλίου τῆς Παλαιστίνης.

Τό Σάββατον, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀβήλων κ. Δωροθέου, μετέβη εἰς Φχές τῆς Ἰορδανίας καί ἐνεκαινίασε τό νέον Ἡγουμενεῖον.

Τήν Δευτέραν, 17ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ἐν Ἱεροσολύμοις βοηθόν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Χριστόδουλον Μαργαρίτην.

Τό Σάββατον, 22αν τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 8:00 π.μ. ὁ Μακαριώτατος, προσκεκλημένος ὑπό τοῦ Μητροπολίτου τῶν Ρώσων τῆς Διασπορᾶς κ. Μάρκου καί τῆς Ἡγουμένης τῆς ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς εἰς τήν Γεθσημανῆν ὁσιωτάτης μοναχῆς Ἐλισάβετ, παρέστη διά πρώτην φοράν εἰς τήν πανήγυριν τῆς ἐν λόγῳ ἱερᾶς Μονῆς καί μετά τό πέρας τῆς Θ. Λειτουργίας συνέφαγε μετά τῶν πανηγυριστῶν εἰς τήν παρατεθεῖσαν ἑόρτιον τράπεζαν.

Μηνός Αὐγούστου

Ἑορτή τῆς Μεταμορφώσεως ἐν Θαβωρίῳ.

Τήν Κυριακήν, 6ην τοῦ μηνός Αὐγούστου, ἑωρτάσθη πανηγυρικῶς ἡ ἑορτή τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Πατριαρχείου ἐπί τοῦ Ὄρους Θαβώρ δι' ἱερᾶς Ἀγρυπνίας, ἧς προεξῆρξεν ὁ Μακαριώτατος συλλειτουργούντων Αὐτῷ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί διά Θ. Λειτουργίας τήν πρωΐαν, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ναζαρέτ κ. Κυριακοῦ τῇ συμμετοχῇ ἐν τῇ Ἀγρυπνίᾳ καί τῇ πρωϊνῇ Θ. Λειτουργία χιλιάδων πιστῶν, προσκυνητῶν ἐξ Ἑλλάδος, Κύπρου, Ρωσσίας, Ρουμανίας καί ἀραβοφώνων ἐντοπίων τῆς περιοχῆς τῆς Γαλιλαίας. Μετά τήν Θ. λειτουργίαν ἐπηκολούθησε λιτανεία πέριξ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ.

Περί τήν μεσημβρίαν ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἱλαρίων παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν εἰς τόν Μακαριώτατον, τήν συνοδείαν Αὐτοῦ καί πολλούς ἐκ τοῦ ποιμνίου.

Ἑορτή τῆς Μεταμορφώσεως ἐν Γεθσημανῇ.

Ἡ ἑορτή τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἑωρτάσθη δι' Ἀρχιερατικῆς Θ. Λειτουργίας καί εἰς τό Θεομητορικόν Μνῆμα ἐν Γεθσημανῇ, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου, τῇ κατανυκτικῇ συμμετοχῇ πολλῶν προσκυνητῶν καί ἐντοπίων πιστῶν τῶν Ἱεροσολύμων καί ἄλλων πόλεων.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Ἱερώτατος μετά τῆς συνοδείας αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς τό ἡγουμενεῖον, ἔνθα ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Φιλούμενος ἐδεξιώθη πάντας φιλοφρόνως.

Ἑορτή τῆς Μεταμορφώσεως ἐν Ραμάλλᾳ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, μεταβάς ὁ Σεβασμ. Μητροπολίτης Καπιτω-

λιάδος κ. Ἡσύχιος εἰς Ραμάλλαν, συνήντησε πρό τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ ὁμάδα νεαρῶν ἀραβοφώνων, καθοδηγουμένων ὑπό τοῦ ἡγουμένου Ἀρχιμανδρίτου Μελετίου, οἱ ὁποῖοι ἠμπόδιζον αὐτόν νά εἰσέλθῃ ἐντός τοῦ ἱεροῦ ναοῦ. Τελικῶς, ὁ Σεβασμιώτατος τῇ συνδρομῇ καί βοηθείᾳ τῆς Ἐπιτροπῆς καί τοῦ εὐσεβοῦς ποιμνίου, εἰσῆλθε εἰς τόν ἐκεῖ ἱερόν Ναόν τῆς Μεταμορφώσεως καί ἐτέλεσε πανηγυρικήν Θ. Λειτουργίαν τῇ συμμετοχῇ πλήθους εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου λαοῦ τῆς πόλεως, εἰς ὅν ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Σεβασμιώτατος μετά τῆς συνοδείας αὐτοῦ ἀνεχώρησε διά τό Πατριαρχεῖον, διότι ὁ ἡγούμενος Ἀρχιμανδρίτης Μελέτιος, δέν παρέθεσε οὔτε δεξίωσιν, οὔτε τράπεζαν διά τήν ἑορτήν.

Κάθοδος τῆς Θεομητορικῆς εἰκόνος εἰς Γεθσημανῆν.

Τό Σάββατον, 12ην τοῦ μηνός, περί τήν 4:00 π.μ. ὥραν ἐγένετο ἡ κάθοδος τῆς Θεομητορικῆς εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως ἀπό τοῦ Μετοχίου τῆς Γεθσημανῆς τοῦ ἔναντι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως εἰς τήν Γεθσημανῆν, βασταζομένης ταύτης ὑπό τοῦ καθηγουμένου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Φιλουμένου, κρουομένων τῶν κωδώνων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καί ψαλλομένων τῶν ἐξαποστειλαρίων: «Ἀπόστολοι ἐκ περάτων...» Πέριξ τῆς ἱερᾶς εἰκόνος παρίσταντο παρεπιδημοῦντες Μητροπολῖται τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀρχιερεῖς τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καί πολλοί Ἁγιοταφῖται Πατέρες, μοναχοί καί μοναχαί. Πλήθη λαοῦ συνωστίζοντο, ἵνα προσκυνήσωσι τήν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος, ἥτις ἅμα τῷ τέλει τῆς λιτανείας ἐναπετέθη εἰς προηυτρεπισμένον Ἐπιτάφιον ἐν τῇ Πλατυτέρᾳ διά προσκύνησιν ὑπό τῶν πιστῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία, εἰς ἥν μετέσχον ἐν κατανύξει πλήθη πιστῶν.

Ἀκολουθία τοῦ Ἐπιταφίου ἐν Γεθσημανῇ.

Τήν Δευτέραν, 14ην τοῦ μηνός, παραμονήν τῆς Θεομητορικῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως, περί τήν 6:30 π.μ. ὥραν, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν λοιπῶν

Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, καί πολλῶν ἄλλων κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, κατῆλθεν ἐν πομπῇ πεζῇ εἰς τήν ἁγίαν Γεθσημανῆν, μετά δέ σύντομον ἀνάπαυσιν εἰς τήν αἴθουσαν ὑποδοχῆς, περί τήν 7:30 π.μ. ὥραν, ηὐλόγησε τήν εἴσοδον εἰς τόν πάνσεπτον Θεομητορικόν Ναόν, ἔνθα ὁ τάφος τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἀκολούθως ἐνεδύθη πλήρη ἀρχιερατικήν στολήν καί προέστη τῆς ἀκολουθίας τοῦ Θεομητορικοῦ Ἐπιταφίου, συμπαραστατούμενος ὑπό τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων καί πλειάδος κληρικῶν, τῇ συμμετοχῇ πολλῶν εὐλαβῶν προσκυνητῶν, πρός οὕς ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον διά τό πρόσωπον τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ὁ παρεπιδημῶν Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σερρῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κ. Θεολόγος.

Μετά τήν ἐν τῷ Ναῷ λιτάνευσιν τοῦ Ἐπιταφίου καί τήν δέησιν ὑπέρ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν ἔθνους καί τῶν κυβερνητῶν αὐτοῦ, ἐγένετο ἀπόλυσις καί ἀκολούθως ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τήν αἴθουσαν ὑποδοχῆς, ἔνθα ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Φιλούμενος προσέφερε κατά τήν συνήθειαν σταφυλάς καί ἀναψυκτικά.

Ἑορτή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Τήν Τρίτην, 15ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀφ' ἑσπέρας, περί τήν 3:30 μ.μ., κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν Ναόν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν Γεθσημανῇ, μετά συνοδείας, ἐχοροστάτησεν ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἑσπερινῷ, τῇ κατανυκτικῇ συμμετοχῇ πλήθους εὐλαβῶν προσκυνητῶν.

Τήν ἑπομένην, κυριώνυμον ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου καί συλλειτουργούντων καί τῶν Ἁγιοταφιτῶν Ἀρχιερέων, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, προσηνέχθη ἡ ἀναίμακτος θυσία εἰς τό Θεομητορικόν Μνῆμα.

Μετά τήν ἀπόλυσιν ἐν τῷ Ναῷ, ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τό ἡγουμενεῖον, ἔνθα ἐγένετο δέησις, ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός καί ἀντηλλάγησαν αἱ δέουσαι ἑόρτιοι προσρήσεις.

Ἡ ἑορτή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Ἀμπούντ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, μεταβάς ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος εἰς τήν κώμην Ἀμπούντ, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν πανηγυρίζοντα Ναόν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῇ πανδήμῳ συμμετοχῇ τῶν κατοίκων.

Μετά τήν Λειτουργίαν ὁ Σεβασμιώτατος προσῆλθεν εἰς τήν οἰκίαν τοῦ ἱερέως π. Ἀμπντάλλα Σιμιρίν, ὅστις περί τήν μεσημβρίαν παρέθεσε τράπεζαν.

Ἀπόδοσις τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως.

Τήν Τετάρτην, 23ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἀποδόσει τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐπί τοῦ Τάφου τῆς Θεοτόκου ἐν Γεθσημανῇ, ἤρξατο ἡ ἄνοδος ἐν πομπῇ τῆς Θεομητορικῆς εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, βασταζομένης ὑπό τοῦ καθηγουμένου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Φιλουμένου, πρός τό ἀπέναντι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Μετόχιον τῆς Γεθσημανῆς, τοῦ ἱερατείου καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων ἐν κατανύξει καθ' ὁδόν τά ἐξαποστειλάρια: «*Ἀπόστολοι ἐκ περάτων...*» καί τοῦ λαοῦ μετά σεβασμοῦ καί εὐλαβείας ἀσπαζομένου τήν ἱεράν εἰκόνα.

Ὅτε ἡ πομπή ἔφθασεν ἐγγύς τῶν Πατριαρχείων, ἀνεπέμφθη δέησις, ὁ δέ Μακαριώτατος, οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς καί οἱ λοιποί Ἁγιοταφῖται Πατέρες, προσελθόντες ἠσπάσαντο τήν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ἀκολούθως δέ ἐσυνεχίσθη ἡ λιτανεία, μέχρις οὗ ἔφθασεν εἰς τήν αὐλήν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἔνθα ἀνεπέμφθη καί πάλιν δέησις, μεθ' ἥν ἀναβιβασθεῖσα ἡ εἰκών εἰς τό παρεκκλήσιον τοῦ Μετοχίου, ἐναπετέθη εἰς τό ἐξιδιασμένον εἰκονοστάσιον αὐτῆς καί ἀνεπέμφθη δέησις καί ἐψάλη ὁ Πατριαρχικός Πολυχρονισμός καί οὕτω ἐπεσφραγίσθησαν αἱ ἑορταστικαί ἐκδηλώσεις πρός τιμήν τῆς Θεοτόκου.

Ἑορτή τοῦ τιμίου Προδρόμου.

Τήν Τρίτην, 29ην Αὐγούστου, ἐπί τῇ μνήμῃ τῆς ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καί Βα-

πτιστοῦ Ἰωάννου, ἐτελέσθη κατανυκτική Θ. Λειτουργία εἰς τήν ἱεράν αὐτοῦ Μονήν τῆς Παλαιᾶς Πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῇ συμμετοχῇ πολλῶν φιλεόρτων πιστῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ ἡγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Ἀγλάϊος, ἐδεξιώθη πάντας εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Αυγουστου.

Τήν Πέμπτην, 3ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Ἱερώτατον Μητροπολίτην Ἀρκαλοχωρίου, Καστελλίου καί Βιάννου κ. Ἀνδρέαν μεθ' ὁμάδος προσκυνητῶν.

Τήν Παρασκευήν, 18ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ἀποστολήν ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Γεωργίας, διά τό ἀναφυέν ζήτημα τῆς ἀγορᾶς δύο οἰκιῶν, μιᾶς εἰς Βηθλεέμ καί μιᾶς εἰς Λύδδαν, ἀγορασθεισῶν ὑπ' αὐτῶν, ἵνα χρησιμοποιῶνται ὡς προσκυνηματικοί οἶκοι Γεωργιανῶν μοναχῶν ἢ μοναζουσῶν. Ὁ Μακαριώτατος διηυκρίνησεν ὅτι ἀπαίτησις τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου εἶναι τό Πατριαρχεῖον τῆς Γεωργίας νά παύσῃ τήν λειτουργίαν τῶν ἀντικανονικῶν τούτων οἴκων καί νά ἀνακαλέσῃ τάς Γεωργιανάς μοναζούσας εἰς Γεωργίαν.

Τήν Κυριακήν, 20ήν τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 6:30 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος, προσκεκλημένος ὤν, μετέβη εἰς τό «*Van Leer Jerusalem Institute*» καί μετέσχεν εἰς τάς ἐργασίας διεθνοῦς Συνεδρίου, ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ «*Network of Europian Foundations*» μέ θέμα: «*Ἡ θρησκεία καί ἡ Δημοκρατία εἰς τήν Εὐρώπην*».

Τήν Πέμπτην, 24ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό Γενικόν Προξενεῖον τῶν Η.Π.Α. ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου συνηντήθη μετά τοῦ Λατίνου Πατριάρχου εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Μισέλ Σαμπάχ καί τοῦ ἐπισκόπου τῶν Λουθηρανῶν κ. Μουνίμπ Γιουνάν διά τό ἐπίκαιρον ζήτημα τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος εἰς τήν Ἱερουσαλήμ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν κ. Trond Bakkevig, διά τήν προπαρασκευήν τῆς συγκλήσεως τοῦ Συμβουλίου θρησκευτικῶν Καθιδρυμάτων τῆς Ἁγίας Γῆς, «*Council of the Religious Institutions of the Holy Land*», προγραμματιζομένης διά τήν 10ην Ὀκτωβρίου (ν.ἡ.) τρέχοντος ἔτους.

Τήν Παρασκευήν, 25ην τοῦ μηνός, καί περί ὥραν 10:00 π.μ. ὁ Μακαριώτατος μετά συνοδείας τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, μετέβη εἰς τήν ἱεράν Μονήν Ἁγίας Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς ἐν Γεθσημανῇ, ὅπου ὑπεδέχθη τόν Ἐξοχώτατον Πρίγκιπα τῆς Οὐαλίας κ. Ἐδουάρδον, ἐλθόντα ἐκεῖ τῇ συνοδείᾳ τοῦ Προξένου τῆς Ἀγγλίας, ἵνα ἀποτίσῃ φόρον τιμῆς εἰς τήν ἐκεῖ ἐνταφιασμένην πριγκίπισσαν τοῦ Battenberg Ἀλίκην.

Ὁ Μακαριώτατος ἐτέλεσε τρισάγιον ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῆς πριγκιπίσσης πρό τοῦ τάφου αὐτῆς καί ἀκολούθως, προσφωνῶν τόν Ἐξοχώτατον πρίγκιπα Ἐδουάρδον, τοῦ ἀπένειμε χρυσοῦν σταυρόν, ἵνα φυλάττῃ αὐτόν καί τήν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Γεράσων κ. Θεοφάνης παρευρέθη εἰς τό ἐν Ἀθήναις 9ον Πανελλήνιον Θεολογικόν Συνέδριον μέ θέμα: «*Ἡ παγκοσμιοποίησις καί ἡ οἰκουμενικότης τῆς Ὀρθοδοξίας*».

Τήν Δευτέραν, 28ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τήν ἐπίσκεψιν τῆς Γενικῆς Ἐλεγκτοῦ τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας κ. Κρυστάλλας Γεωργκάτζη, συνοδευομένης ὑπό τοῦ Ἐκλαμπροτάτου Πρέσβεως τῆς Κύπρου ἐν Τέλ Ἀβίβ κ. Ζωδιάτου καί τοῦ Ἀκολούθου τῆς Πρεσβείας κ. Τάκη Δημοσθένους.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί περί ὥραν 1:30 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος παρέστη εἰς δεξίωσιν πραγματοποιηθεῖσαν ὑπό τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας κ. Alain Remy εἰς τό Γαλλικόν Προξενεῖον τῶν Ἱεροσολύμων.

Μηνός Σεπτεμβρίου

Τό Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου.

Τήν Παρασκευήν, 8ην τοῦ μηνός Σεπτεμβρίου, μεταβάς εἰς Μπετζάλλαν ὁ Μακαριώτατος μετά συνοδείας, ἐτέλεσε πανηγυρικήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τόν ἐκεῖ πανηγυρίζοντα ἱερόν Ναόν τοῦ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου τῇ πανδήμω συμμετοχῇ τῶν Ὀρθοδόξων πιστῶν τῆς κώμης ταύτης.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ ἡγούμενος, ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Νάρκισσος, μετά τῶν ἐφημερίων καί τοῦ λαοῦ ὑπεδέχθησαν τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν Αὐτοῦ εἰς τό ἡγουμενεῖον, ἀκολούθως δέ περί τήν μεσημβρίαν παρέθεσαν γεῦμα εἰς τό ξενοδοχεῖον Bethlehem.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος προέστη τῆς Θ. Λειτουργίας εἰς τόν Ναόν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπί τοῦ Θεομητορικοῦ Μνήματος ἐν Γεθσημανῇ.

Ἑορτή τῶν Θεοπατόρων Ἰωακείμ καί Ἄννης.

Τό Σάββατον, 9ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τῶν Ἁγίων καί Δικαίων Θεοπατόρων Ἰωακείμ καί Ἄννης, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τήν ἱεράν Μονήν αὐτῶν παρά τήν πύλην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὑπό τοῦ ἡγουμένου, ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Πορφυρίου, ὅστις καί ἐδεξιώθη τούς εὐλαβεῖς ἑορταστάς μετά τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἑορτή τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως.

Τήν Τετάρτην, 13ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐτελέσθη ἐν αὐτῷ ἡ Θ. Λειτουργία ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Νεαπόλεως κ. Ἀμβροσίου, τῇ συμμετοχῇ πατέρων καί εὐσεβῶν χριστιανῶν.

Ἑορτή τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ.

Τήν Πέμπτην, 14ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ἐγένετο μεγαλοπρεπής Παρρησία εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, καθ' ἥν ἀφ' ἑσπέρας μέν, χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου, ἐψάλη ὁ Μέγας Ἑσπερινός ἐν τῷ Καθολικῷ, τήν ἑπομένην δέ, προεξάρχοντος Αὐτοῦ καί συλλειτουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τό Καθολικόν τῇ εὐλαβεῖ συμμετοχῇ πλήθους προσκυνητῶν καί φιλεόρτων πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐγένετο ἐντός τοῦ πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἡ λιτάνευσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ μετά τοῦ τιμίου Ξύλου. Προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου, ἡ πομπή ἐξῆλθε τοῦ Καθολικοῦ, διῆλθεν ἔμπροσθεν τοῦ Παναγίου Τάφου καί τῆς Ἀποκαθηλώσεως καί ἔφθασεν εἰς τό Σπήλαιον τῆς Εὑρέσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ὅπου καί ἐγένετο ἡ Ὕψωσις. Ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο ἡ λιτάνευσις πέριξ τοῦ Παναγίου καί Ζωοδόχου Τάφου τρίς, τῶν Ἱερέων καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων τά: «*Ἀκατάληπτόν ἐστι καί ἀγγέλοις καί βροτοῖς...*» Ἐν συνεχείᾳ ἡ ἱερά πομπή διά τῆς Ἀποκαθηλώσεως ἔφθασεν ἐπί τοῦ Φρικτοῦ Γολγοθᾶ, ὅπου καί ἐγένετο πάλιν ἡ Ὕψωσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ καί ἀκολούθως ἀπόλυσις.

Ἐκ τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἡ πομπή τῶν Ἀρχιερέων καί Ἱερέων ἀνῆλθεν εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη πᾶσι τοῖς παρισταμένοις τήν δύναμιν καί τήν ἐνίσχυσιν τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ Σταυροῦ.

Θεία Λειτουργία ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τοῦ τιμίου Σταυροῦ.

Τήν Κυριακήν μετά τήν Ὕψωσιν, 17ην τοῦ μηνός, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἐπί τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἐφυτεύθη τό ξύλον τοῦ τιμίου Σταυροῦ, προεξάρχοντος τοῦ καθηγουμένου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Κλαυδίου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος ἐδεξιώθη φιλοφρόνως πάντας εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἑορτή τῆς Ἁγίας Θέκλης.

Τήν Κυριακήν, 24ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Ἁγίας Πρωτομάρτυρος καί ἰσαποστόλου Θέκλης, ἀφ' ἑσπέρας μέν, χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου, ἐψάλη ὁ Μέγας Ἑσπερινός εἰς τόν ἱερόν Ναόν αὐτῆς ἐντός τοῦ Κεντρικοῦ Μοναστηρίου, τήν πρωΐαν δέ ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. λειτουργία, προεξάρχοντος τοῦ ἐφημερίου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Ἀγλαΐου.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν πάντες οἱ Πατέρες προσῆλθον εἰς τό Ἐπιτροπικόν, ὅπου ἔλαβον τόν ἄρτον καί τά κόλλυβα καί ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη, ὅπως, ταῖς πρεσβείαις τῆς Ἁγίας Θέκλης, ἡ Ἀδελφότης ἐπιτελῇ θεαρέστως τό ἔργον αὐτῆς ἐν τοῖς Ἁγίοις Τόποις.

Ἑορτή τοῦ Ἀββᾶ Χαρίτωνος.

Τήν Πέμπτην, 28ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνος, ἐτελέσθη Θ. Λειτουργία ἐπί τῶν ἐρειπίων τῆς Λαύρας αὐτοῦ ἐν Ἀιν-Φάραχ ὑπό τοῦ τελετάρχου τῶν Πατριαρχείων ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου, συνοδευομένου ὑπό μοναχῶν, μοναζουσῶν καί εὐσεβῶν χριστιανῶν.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Σεπτεμβριου.

Τήν Παρασκευήν, 1ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ἀντιπροσωπείαν ἐκ τῆς ἀραβοφώνου Κοινότητος τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου ἐν Ἰόππῃ διά ζητήματα ἀφορῶντα τό ποίμνιον.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ἐκπροσώπους τῆς Κοινότητος τῆς Χάϊφας διά τό θέμα τοῦ εἰκονοστασίου τοῦ νέου ἱεροῦ ναοῦ εἰς τήν πόλιν αὐτῶν.

Τήν Δευτέραν, 4ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Χριστιανικῶν Ὑποθέσεων τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας διά τό θέμα τοῦ ἐν ἀργίᾳ τελοῦντος Ἀρχιεπισκόπου Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου.

Τήν Τρίτην, 19ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς Ἀμμάν τῆς Ἰορδανίας μετά τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωρο-

θέου καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, τῶν ὁσιωτάτων Ἀρχιμανδριτῶν Γαλακτίωνος καί Ἱερωνύμου καί παρεκάθησε εἰς γεῦμα μετά τοῦ πρῴην ὑπουργοῦ κ. Μοῦνδερ Χανταντίν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τό Μητροπολιτικόν Μέγαρον ἐν Ἀμμάν ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ἐκπροσώπους τῆς Κοινότητος τῆς Σάλτης διά θέματα ἀφορῶντα τό ἐκεῖ ποίμνιον. Ἐν συνεχείᾳ ἀπένειμε τό παράσημον τοῦ Σταυροφόρου τοῦ Παναγίου Τάφου εἰς τόν κ. Μοῦσα Μπετζάλη, δωρητήν τεμαχίου γῆς εἰς Μαδηβᾶν δι' ἀνέγερσιν ἱεροῦ Ναοῦ καί σχολείου.

Τήν Πέμπτην, 21ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην, διά νά συμμετάσχῃ εἰς τάς ἐργασίας τοῦ 27ου Πανελληνίου Συνεδρίου Γαστρεντερολογίας ὑπό τήν Διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἰωάννου Κουντουρᾶ.

Τήν Τετάρτην, 27ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ἐκπρόσωπον τοῦ Ἱδρύματος «*Bnei Brith International*» κ. David J. Michaelis, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξέθεσε τούς σκοπούς τοῦ Ἱδρύματος, ἐνῶ ὁ Μακαριώτατος ἐπαρουσίασε τήν θέσιν τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου ἔναντι τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ ὡς καί τήν θέσιν ἡμῶν ἔναντι τοῦ διαλόγου μεταξύ Ἰουδαϊσμοῦ - Χριστιανισμοῦ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, τό ἑσπέρας, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό σχολεῖον «Talita Koumi» ἐν Μπετζάλλᾳ καί προήδρευσε εἰς τήν συνάντησιν τῶν ἐκπροσώπων Θρησκευτικῶν Ἱδρυμάτων τῆς Ἁγίας Γῆς «*Council of Religion Institutions in the Holy Land*». Εἰς τήν συνάντησιν αὐτήν ἔλαβον μέρος ὁ Λατῖνος Πατριάρχης κ. Φουάντ Τουάλ, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Ἀρμενίου Πατριάρχου Ἐπίσκοπος Ἄρης, ὁ Λουθηρανός Ἐπίσκοπος κ. Μουνίμπ Γιουνάν, ὁ Ἀγγλικανός Ἐπίσκοπος κ. Σουχέλ Νταουάνη, ὁ Γενικός Γραμματεύς τοῦ Ἀρχιραββίνου κ. Oded Weiner καί ἐκ τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας ὁ σεῖχης κ. Ταμίμη διά τήν συνέχισιν τῶν συζητήσεων ἐπί τοῦ θέματος τῆς συμβολῆς τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν εἰς τήν ἐπικράτησιν τῆς εἰρήνης εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν, εἰς τήν Πόλιν τῶν Ἱεροσολύμων καί τήν Ἁγίαν Γῆν ἐν γένει.

Μηνός Ὀκτωβρίου

Ἀνακομιδή τοῦ σκηνώματος τοῦ ὁσίου Σάββα τοῦ ἡγιασμένου.

Τήν Πέμπτην, 12ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, ἀνεχώρησε διά τήν Μονήν τοῦ Ἁγίου Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου, ἔνθα διανυκτερεύσας, προεξῆρξε τῆς ὁλονυκτίου ἀγρυπνίας ἐπί τῇ μνήμῃ τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ σκηνώματος τοῦ ὁσίου τήν 13ην Ὀκτωβρίου 1965 ἐκ Βενετίας. Τήν κατανυκτικήν ταύτην ἀκολουθίαν, συνοδευομένην ὑπό τοῦ κηρύγματος τοῦ Μακαριωτάτου, παρηκολούθησαν πολλοί μονάζοντες καί πολλοί Ὀρθόδοξοι πιστοί ἐκ τῶν περιχώρων τῆς Βηθλεέμ.

Δοξολογία ἐπί τῇ 28ῃ Ὀκτωβρίου.

Τήν Κυριακήν, 15ην/28ην Ὀκτωβρίου, μετά τό πέρας τῆς Θ. Λειτουργίας, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, κατῆλθε περί τήν 10:00 π.μ. ὥραν εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, ἔνθα ἐν τῷ Καθολικῷ προέστη Δοξολογίας ἐπί τῇ ἐπετείῳ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τῶν διδασκόντων καί διδασκομένων τῶν δύο Πατριαρχικῶν Σχολῶν καί πολλῶν ὁμογενῶν. Μετά τήν δοξολογίαν, ἡ συνοδεία τῶν Πατέρων ἀνῆλθε ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου, ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη ἐν προπόσει ὑπέρ ἀναπαύσεως πάντων τῶν κατά τόν πόλεμον τοῦ 1940 πεσόντων ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος καί ὑπέρ εὐημερίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν.

Σχολικός ἑορτασμός τῆς 28ης Ὀκτωβρίου.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν περί τήν 12ην μ. ἐγένετο ὁ σχολικός ἑορτασμός τῆς ἐθνικῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου εἰς τήν Πατριαρχικήν

Σχολήν τῆς Ἁγίας Σιών, καθ' ὅν ἐξεφώνησε τόν πανηγυρικόν τῆς ἡμέρας ἡ Θεολόγος Καθηγήτρια κ. Δέσποινα Τομαρᾶ καί οἱ μαθηταί ἀπήγγειλαν ποιήματα καί ἔψαλαν πατριωτικά ᾄσματα, παρουσίᾳ τῆς Α.Θ. Μακαριότητος, τοῦ Γενικοῦ Προξένου καί μελῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, τῶν καθηγητῶν καί ὁμογενῶν τῆς παροικίας.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου.

Τήν Δευτέραν, 23ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἀγομένῃ Θρονικῇ ἑορτῇ τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου, ἐτελέσθη εἰς τόν Καθεδρικόν Ναόν τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἀφ' ἑσπέρας μέν πανηγυρικός Ἑσπερινός, τήν πρωΐαν δέ τῆς ἑπομένης, πανηγυρική Θ. Λειτουργία, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, τῇ παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου. Μετά τό Κοινωνικόν ὁ Μακαριώτατος ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον τοῖς πιστοῖς.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος καί ἡ συνοδεία Αὐτοῦ ἀνῆλθον διά τῆς κλίμακος τοῦ ἁγίου Ἰακώβου εἰς τά Πατριαρχεῖα, τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων καθ' ὁδόν τό ἀπολυτίκιον τοῦ ἁγίου Ἰακώβου: «*Ὡς τοῦ Κυρίου μαθητής ἀνεδέξω, δίκαιε, τό Εὐαγγέλιον....*». Διερχόμενοι διά τῆς πύλης τοῦ Κεντρικοῦ Μοναστηρίου ἐλάμβανον τά καθιερωμένα ἀρτίδια εὐλογίας. Ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου, μετά τήν δέησιν καί τόν Πατριαρχικόν Πολυχρονισμόν, ὁ Μακαριώτατος, ηὐχήθη πᾶσι, ὅπως, ταῖς πρεσβείαις τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, πρώτου ἱεράρχου τῶν Ἱεροσολύμων, ἑορτάζωσι ἐπί ἔτη ὅσα πλεῖστα τήν ἑορτήν αὐτοῦ ἐν ὑγιείᾳ καί εὐημερίᾳ.

Μνημόσυνον τῶν Πατριαρχῶν.

Τήν Τρίτην, 24ην τοῦ μηνός, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λει-

τουργία εἰς τό παρά τόν Ναόν τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου παρεκκλήσιον τῶν Ἁγίων Τεσσάρακοντα Μαρτύρων, ἀκολούθως δέ ἐψάλη ἐπιμνημόσυνος δέησις ὑπέρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν ἀοιδίμων Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, ὧν τά ὀστᾶ ἀναπαύονται ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τούτῳ.

Ἑορτή τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Τήν Πέμπτην, 26ην τοῦ μηνός, ἐγένετο πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τό παρεκκλήσιον τό προσκείμενον τῇ ὁμονύμῳ Σχολῇ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου καί συμμετεχόντων τῶν καθηγητῶν καί τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς, πρός οὕς καί ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, οἱ καθηγηταί καί οἱ μαθηταί ὑπεδέχθησαν τόν Σεβασμιώτατον καί τήν συνοδείαν αὐτοῦ εἰς τήν Σχολήν.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Οκτωβριου.

Τήν Δευτέραν, 2αν τοῦ μηνός Ὀκτωβρίου, τό ἑσπέρας, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό Γενικόν Προξενεῖον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἔνθα εἰς τήν παρατεθεῖσαν δεξίωσιν συνηντήθη μετά τῆς Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῶν Η.Π.Α. κ. Contoliza Rice.

Τήν Τρίτην, 3ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 8:30 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό Γενικόν Προξενεῖον τῆς Ἱσπανίας καί παρέστη εἰς τήν δεξίωσιν διά τήν ἐθνικήν ἑορτήν αὐτῆς.

Τήν Τετάρτην, 4ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου, Γέροντος Δραγουμάνου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Γέροντος Ἀρχιγραμματέως, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων μετέβη εἰς Βηθλεέμ, ἔνθα ἐν τῇ Βασιλικῇ τῆς Γεννήσεως μετά τοῦ ἐκεῖ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου, Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου ὑπεδέχθη τήν Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς κ. Contoliza Rice, κατά τήν ἐπίσημον ἐπίσκεψιν αὐτῆς εἰς τήν περιο-

χήν. Ἡ ὑποδοχή ἐγένετο μόνον ὑφ' ἡμῶν ὡς κατόχων τῆς Βασιλικῆς, ἐνῶ οἱ Φραγκισκανοί καί οἱ Ἀρμένιοι εὑρίσκοντο εἰς τόν ἐξιδιασμένον δι' αὐτούς τόπον.

Κατά τήν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τήν Βασιλικήν ὑπεδέχθη αὐτήν ὁ Πατριαρχικός Ἐπίτροπος, Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἰορδάνου κ. Θεοφύλακτος, ἐνῶ ὁ Μακαριώτατος μετά τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων καί Ἁγιοταφιτῶν πατέρων ἀνέμενον εἰς τό μέσον τῆς Βασιλικῆς, ἔνθα ἀφιχθείσης καί ὑποβαλούσης τά σέβη αὐτῆς, ἐξεναγήθη ἐντός τῆς Βασιλικῆς καί τοῦ ἁγίου Σπηλαίου ὑπό τοῦ Μακαριωτάτου, ὁ ὁποῖος εἰς τό τέλος ἐπέδωσεν αὐτῇ περικαλλῆ εἰκόνα τῆς Γεννήσεως καί δύο κηροπήγια. Ἀκολούθως ἡ Ὑπουργός ἐξερχομένη ἐκ τῆς βορείου κλίμακος τοῦ ἁγίου Σπηλαίου συνηντήθη μετά τῶν Ἀρμενίων εἰς τόν ἐξιδιασμένον χῶρον αὐτῶν καί ἀκολούθως μετά τῶν Φραγκισκανῶν εἰς τόν ναόν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης.

Τό ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ Μακαριώτατος παρευρέθη ὡς προσκεκλημένος εἰς ἐκδήλωσιν τῆς Οὐκρανικῆς πρεσβείας ἐν Τέλ-Ἀβίβ διά τήν ἐθνικήν αὐτῶν ἑορτήν.

Τήν Τετάρτην, 11ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τούς ἐκπροσώπους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ἰσραήλ κ. Uzi Cedar καί κ. Miha Cohen διά τό θέμα τῆς ἀναπτύξεως τῶν Καινοδιαθηκικῶν Μνημείων πέριξ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος, συμπεριλαμβανομένων τῶν Ἱερῶν Μονῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων εἰς Καπερναούμ καί Τιβεριάδα. Ὁ Μακαριώτατος ἐπέμενεν ἰδιαιτέρως εἰς τό ὅτι τό Πατριαρχεῖον θά συμφωνήσῃ εἰς τήν ἀνάπτυξιν αὐτήν, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ὁ θρησκευτικός χαρακτήρ τῶν προσκυνημάτων αὐτῶν.

Τήν Παρασκευήν, 13ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί τοῦ ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Ἱερωνύμου, μετέβη εἰς τό ξενοδοχεῖον «*Jerusalem Citadel*», ἔνθα ὑπεδέχθη Αὐτόν ὁ Μητροπολίτης Σμολένσκ κ. Κύριλλος ὡς προσκεκλημένον ὑπό τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας διά τούς ἑορτασμούς τῶν 160 ἐτῶν ἀπό τῆς ἱδρύσεως τῆς Ρωσικῆς Ἀποστολῆς (Missia) ἐν Ἱεροσολύμοις.

Ἐπί τῷ γεγονότι τούτῳ τήν Κυριακήν, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκό-

πων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί ἄλλων Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, μετά τό πέρας τῆς Δοξολογίας διά τήν Ἐθνικήν Ἐπέτειον τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, μετέβη εἰς τήν ἀνήκουσαν τῷ Ρωσικῷ Πατριαρχείῳ ἱεράν Μονήν Τιμίου Προδρόμου Ὀρεινῆς, ἔνθα ὑπεδέχθη Αὐτόν ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Σμολένσκ Κύριλλος, ὁ ὁποῖος εἶχε τελέσει ἀπό πρωΐας τήν Θ. Λειτουργίαν, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Μετά τήν τελετήν ὑποδοχῆς καί τάς προσφωνήσεις ἐν τῷ Ναῷ ἡ Ἡγουμένη τῆς ἱερᾶς Μονῆς ὁσιωτάτη μοναχή Γεωργία παρέθεσε τράπεζαν τῷ Μακαριωτάτῳ καί πᾶσι τοῖς ἑορτασταῖς.

Τήν Δευτέραν, 16ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ἀρχηγόν τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως καί Πρόεδρον τοῦ Πανελληνίου Σοσιαλιστικοῦ Κινήματος (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) κ. Γεώργιον Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τό Ἰσραήλ καί τήν Παλαιστινιακήν Αὐτονομίαν ὑπό τήν νέαν αὐτοῦ ἰδιότητα ὡς Προέδρου τῆς Διεθνοῦς Σοσιαλιστικῆς Κινήσεως.

Τήν Τρίτην, 17ην τοῦ μηνός ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό ξενοδοχεῖον Notre Dame, ἔνθα προέστη τῆς συναντήσεως τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγίας Γῆς μετά τοῦ Καρδιναλίου κ. Walter Casper διά θέματα ἀφορῶντα τούς διαχριστιανικούς διαλόγους.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί περί ὥραν 7:00 μ.μ. ὁ Μακαριώτατος παρέστη εἰς δεξίωσιν τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Τουρκίας.

Τήν Πέμπτην, 19ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 9:30 π.μ., ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Καρδινάλιον κ. Walter Casper.

Τήν Τρίτην, 31ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Διευθυντήν τοῦ Γ1 Κλάδου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἀεροπορίας τῆς Ἑλλάδος Ὑποπτέραρχον κ. Ζαχαρίαν Γκίκαν συνοδευόμενον ὑπό κλιμακίου ἀξιωματικῶν τῆς Ἀεροπορίας τῆς Ἑλλάδος καί τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ κ. Γκίκας ἐπέδωσε τῷ Μακαριωτάτῳ ἀναμνηστικήν πλακέταν ἐκ τῆς ἐπισκέψεως αὐτοῦ, ὁ δέ Μακαριώτατος ἐπέδωσε αὐτῷ πολύτιμον τόμον τῶν 2.000 Χριστιανοσύνης ὡς καί ἀχιβάδαν φιλντισένιαν ἀναπαριστάνουσαν τήν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος.

Μηνός Νοεμβρίου

Τήν Παρασκευήν, 3ην τοῦ μηνός Νοεμβρίου, ἐπί τῇ μνήμῃ τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τό ἐν Λύδδῃ ἱερόν Ναόν ἐπί τοῦ τάφου αὐτοῦ, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Βόστρων κ. Τιμοθέου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου καί τῇ εὐλαβεῖ συμμετοχῇ τῶν πιστῶν τῆς κώμης ταύτης ἀλλά καί ἄλλων, τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἕλληνος Πρέσβεως κ. Νικολάου Ζαφειροπούλου καί ἄλλων διπλωματῶν. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν, ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Ἱερομόναχος Σωφρόνιος, παρέθεσε πλουσίαν τράπεζαν.

Τῇ ἰδίᾳ ἡμέρᾳ ἐτελέσθη Θ. Λειτουργία πρός τιμήν τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἰς μέν τόν ἱερόν Ναόν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ συνοικίᾳ, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, εἰς δέ τόν τοῦ Νοσοκομείου ὑπό τοῦ ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Δημητρίου.

Ἑορτή τῶν Ἀρχαγγέλων εἰς Ἱεροσόλυμα.

Τήν Τετάρτην, 8ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Συνάξεως τῶν Ἁγίων Ἀρχαγγέλων, ἐτελέσθη πανηγυρικός Ἑσπερινός ἀφ' ἑσπέρας καί πανηγυρική Θ. Λειτουργία τήν πρωΐαν τῆς ἑορτῆς εἰς τὴν ἱεράν αὐτῶν Μονήν ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει, προεξάρχοντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῇ εὐσεβεῖ συμμετοχῇ πολλῶν φιλεόρτων πιστῶν.

Πάντας τούτους ἐδεξιώθη εἰς τό ἡγουμενεῖον μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος ὁσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Δημήτριος.

Ἑορτή τῶν Ἀρχαγγέλων εἰς Ἰόππην.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί πρός τιμήν τῶν ἁγίων Ἀρχαγγέλων ὁ Μακαριώτατος μεταβάς μετά συνοδείας εἰς Ἰόππην, προεξῆρξε τῆς πανηγυρικῆς Θ. Λειτουργίας εἰς τόν ἱερόν Ναόν αὐτῶν ἐντός τῆς ἱερᾶς

Μονῆς τοῦ Πατριαρχείου παρά τήν θάλασσαν, συλλειτουργούντων αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἰόππης κ. Δαμασκηνοῦ, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί Σεβαστείας κ. Θεοδοσίου. Ἡ συμμετοχή τῶν πιστῶν εἰς τήν Θ. Λειτουργίαν ὑπῆρξε μεγάλη. Ὁ καθηγούμενος Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἰόππης κ. Δαμασκηνός παρέθεσε τράπεζαν περί τήν μεσημβρίαν εἰς τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν Αὐτοῦ.

Ἐπέτειος τῆς Ἐνθρονίσεως τοῦ Μακαριωτάτου.

Τήν Πέμπτην, 9ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ 2α ἐπετείῳ τῆς Ἐνθρονίσεως τοῦ Μακαριωτάτου Πατρός ἡμῶν καί Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου Γ', κατελθών ὁ Μακαριώτατος περί τήν 10:30 π.μ. εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως τῇ συμμετοχῇ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων, Διακόνων καί πλήθους λαοῦ, προέστη Δοξολογίας, γενομένης δ' ἀπολύσεως ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα, ἐν τῇ αἰθούσῃ τελετῶν, λαβών τόν λόγον ὁ Γέρων Ἀρχιγραμματεύς, Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος, προσεφώνησε τόν Μακαριώτατον ὡς ἀκολούθως:

Μακαριώτατε Πάτερ καί Δέσποτα,

Μετά συμπλήρωσιν εὐλογημένης διετίας ἀπό τῆς σύν Θεῷ παμψηφεί ἐκλογῆς τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος εἰς τόν ἔνδοξον Θρόνον τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἑορτάζει σήμερον καί πανηγυρίζει Σιών ἡ Ἁγία, ἡ Μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν, τήν δευτέραν ἐπέτειον τοῦ γεγονότος τῆς κατά τήν ἐκκλησιαστικήν τάξιν Ἐνθρονίσεως. Ἡ μνήμη τοῦ γεγονότος τούτου συνεκέντρωσε ἀθρόως μοναχούς, κλῆρον καί λαόν, μέλη τίμια τοῦ παλαιφάτου ἡμῶν Πατριαρχείου ἐκ τοῦ κέντρου καί τῶν ἄκρων τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ ἀλλά καί ἐκεῖθεν αὐτῆς, εἰς τήν Ἁγίαν Πόλιν, τήν ἕδραν τοῦ Βασιλέως τοῦ Μεγάλου καί δή εἰς τό σέμνωμα τῆς πίστεως ἡμῶν, τόν πανίερον

Ναόν τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν αὐτῷ, ἀναμέσον Φρικτοῦ Γολγοθᾶ καί Παναγίου Τάφου, ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς, ἐν ᾧ διά τοῦ σταυροῦ καί τῆς ἀναστάσεως ἡ σωτηρία ἡμῶν εἰργάσθη, δοξολογίαν ἀνεπέμψαμεν τῷ παναγάθῳ Θεῷ ἡμῶν, τῷ παρασχόντι ἡμῖν ἐν τῇ ἀπείρῳ ἀγάπῃ Αὐτοῦ, μετά τόν δεινῶς ταλανίσαντα ἡμᾶς κλύδωνα, τήν Ὑμετέραν Μακαριότητα ὡς ἄξιον Πατέρα καί Πατριάρχην, ἡγούμενον τοῦ Τάγματος τῶν Σπουδαίων καί Προκαθήμενον τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Τόπων, εἰς τύπον καί τόπον Χριστοῦ ἱστάμενον. Τό γεγονός τοῦτο ἀξιοχρέως ἐκκλησιαστικῶς μνημονεύεται, ὡς συνέχον, στερεοῦν, προωθοῦν καί τελειοῦν τήν ἑνότητα τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας καί τήν εὔρυθμον, ἀποδοτικήν καί καρποφόρον λειτουργίαν ὅλων τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἕνεκα τούτου ἡ ἐν ἑνί πνεύματι καί μιᾷ καρδίᾳ δοξολογία ἐν τῷ Ναῷ, καί ἡ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ, τῷ ἱερῷ ὀσπιτίῳ ἡμῶν, σύναξις ἡμῶν ἐπί τό αὐτό, ἵνα τήν χαράν ἡμῶν καί ἐν ἀνταλλαγῇ προσφωνήσεων καί εὐχῶν ἐκδηλώσωμεν.

Ἡ χαρά ἡμῶν ὄντως αὐξάνει καί ὁλοκληροῦται ὡς ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι τῇ ἐμπνεύσει, πρωτοβουλίᾳ καί καθοδηγήσει τῆς Ὑμετέρας σεπτῆς Μακαριότητος, ὑποστηριζομένης ὑπό τῆς Ἁγίας καί ἱερᾶς Συνόδου καί τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος, τό Πατριαρχεῖον ἐξασκεῖ ἐπαξίως τό λειτουργικόν, προσκυνηματικόν, ποιμαντικόν, κοινωνικόν καί εἰρηνευτικόν ἔργον αὐτοῦ εἰς τόν χῶρον τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ.

Τοῦτο ἐκ τῶν πράξεων καί τῶν γεγονότων ἀποδεικνύεται. Ἐπί τούτων βασιζόμενος, ταπεινῶς καί μετριοπαθῶς ἐκφέρω τήν κρίσιν ὅτι φροντίς καί μέριμνα τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος, ἥντινα καί τῇ Ἀδελφότητι ἐνεπνεύσατε, ὑπῆρξε ἡ ἐνδελεχής καί ἐπισταμένη παρακολούθησις καί προώθησις τῶν θεμάτων καί ἐπίλυσις τῶν προβλημάτων τοῦ Πατριαρχείου, ἡ καθημερινή ὑποδοχή τῶν ἐκ διαφόρων Ὀρθοδόξων χωρῶν ἀφικνουμένων προσκυνητῶν, ἡ ἀπό τοῦ Πατριαρχικοῦ Ὑμῶν Θρόνου μύησις αὐτῶν εἰς τήν θεολογίαν τῶν παναγίων προσκυνημάτων, ἡ πληροφόρησις περί τοῦ ἔργου τοῦ Πατριαρχείου καί ἡ πλουσιοπάροχος φιλοξενία αὐτῶν. Εἰς τόν προ-

σκυνηματικόν τομέα οἱ μεμελετημένοι καί εὔστροφοι χειρισμοί Ὑμῶν συνετέλεσαν εἰς τήν ἐμπέδωσιν τῶν προσκυνηματικῶν ἡμῶν δικαιωμάτων, ὡς αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Φωτός τό παρελθόν Πάσχα καί τῶν ἀποκλειστικῶν δικαιωμάτων ἡμῶν εἰς τήν Βασιλικήν τῆς Γεννήσεως εἰς Βηθλεέμ κατά τήν πρόσφατον ἐν αὐτῇ ἐπίσκεψιν τῆς ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῶν ΗΠΑ.

Τήν ἀναβάθμισιν τοῦ ρόλου καί τήν ἐξύψωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριαρχείου προετάξατε ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς εὐφροσύνης Ὑμῶν κατά τάς ἐπισκέψεις εἰς τό Πατριαρχεῖον ἀρχηγῶν κρατῶν ἤ ἄλλων ἀξιωματούχων αὐτῶν. Διά τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος ἡγετική ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχή τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου εἰς γεγονότα, ὡς εἶναι ἡ πρωτοβουλία τῆς ἐν Ἀμμάν τῆς Ἰορδανίας ἀπό 17-21ης παρελθόντος μηνός Ἰουνίου λαβούσης χώραν *"Διεθνοῦς Διασκέψεως Εἰρήνης καί Δικαιοσύνης εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν"* τοῦ ΠΣΕ καί ἡ ἐν τῷ πλαισίῳ ταύτης ἐπίσκεψις εἰς τό Πατριαρχεῖον τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως αὐτοῦ κ. Samuel Cobia. Ἡ συμμετοχή ἐπίσης τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος εἰς τήν προσφάτως ἐν ΗΠΑ λαβοῦσαν χώραν συνάντησιν τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἁγίας Γῆς εἶναι ἐνδεικτική τοῦ ρόλου τοῦ Πατριαρχείου εἰς τάς ἐν τῷ χώρῳ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς σημειουμένας ἐξελίξεις. Οὐχ ἧττον ὅμως καί εἰς τόν χῶρον τῆς ἐπιστήμης τό Πατριαρχεῖον ἐπαξίως ἐξεπροσωπήθη διά τῆς πρωτοτύπου θεολογικῆς πατερικῆς ἐπιστημονικῆς διαλέξεως Ὑμῶν μέ θέμα: *"Ἡ ἁμαρτία ὡς ἀσθένεια καί ἡ μετάνοια ὡς θεραπεία"* εἰς τό προσφάτως ἐν Θεσσαλονίκῃ συγκληθέν 27ον Πανελλήνιον Ἰατρικόν Συνέδριον.

Ἡ ἐνίσχυσις τῆς παιδείας διά τῆς ἱδρύσεως νέων σχολείων, ὡς ἐν Μπετζάλλᾳ, Ραμάλλᾳ καί Ζάρκᾳ καί διά τῆς καταβολῆς τῶν διδάκτρων ἀπόρων φοιτητῶν εἶναι ἀπόδειξις τῆς φιλεκπαιδευτικῆς καί φιλανθρώπου διαθέσεως Ὑμῶν. Ἡ σημασία, ἥν ἀποδίδετε εἰς τήν παιδείαν, ἐμφαίνεται ἐξ ἄλλου καί ἐκ τῆς ἀποστολῆς τριῶν Ἁγιοταφιτῶν φοιτητῶν διά κανονικάς θεολογικάς σπουδάς εἰς Ἀθήνας μετά διακονίας ἐν τῇ Ἐξαρχίᾳ.

Κατά τάς ποιμαντικάς ἐπισκέψεις Ὑμῶν εἰς τάς πλείστας τῶν πόλεων καί τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων κωμῶν τῆς

δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου μετά συνοδείας ἀρχιερέων ἠμπεδώσατε τό ὀρθόδοξον τοῦ ποιμνίου φρόνημα καί ἦθος διά τῆς θείας λειτουργίας, τοῦ πατερικοῦ κηρυγματικοῦ λόγου καί τῆς διανομῆς θρησκευτικῶν βιβλίων καί φυλλαδίων, ἐν ταὐτῷ δέ καί οἰκονομικῶς ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων τοῦ Πατριαρχείου εἰς τάς ὑλικάς ἀνάγκας αὐτοῦ συνεβάλετε.

Αἱ σχέσεις πλήρους κοινωνίας μετά τῶν ἀδελφῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν διετηρήθησαν, μᾶλλον δέ καί ἐτελειώθησαν διά τῆς ρυθμίσεως μετά τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ θέματος τῶν ἀραβοφώνων Ὀρθοδόξων Κοινοτήτων τῶν ΗΠΑ καί μετά τοῦ Πατριαρχείου τῆς Γεωργίας τοῦ προβλήματος τῶν Γεωργιανῶν προσκυνηματικῶν οἴκων ἐν Λύδδῃ καί Βηθλεέμ.

Ταῦτα ἐκλεκτικῶς ἐκ τῶν πολλῶν πεπραγμένων καί ἐκ πεποιθήσεως καί οὐχί ὡς ἐξ ὀφφικίου ἀναφέρω, ἐπαναπεπαυμένος τήν συνείδησιν ὅτι ἀληθεύω πρωτίστως οὐχί πρός Ὑμᾶς ἀλλά πρός αὐτήν ταύτην τήν πραγματικότητα. Ταῦτα ἀφορῶντα Ὑμᾶς προσωπικῶς, Μακαριώτατε, ἀφοροῦν καί ἐν τῷ προσώπῳ Ὑμῶν τό Πατριαρχεῖον. Λεγόμενα, δίδουν ἀπάντησιν πρός τούς διαστρεβλοῦντας τήν ἀλήθειαν, ἀποδιώκουν ἀφ' ἡμῶν τῶν Ἁγιοταφιτῶν τόν δυνάμενον νά ὑπεισέλθῃ ἐνίοτε φθοροποιόν σκώληκα τῆς μεμψιμοιρίας καί τῆς ἀπαισιοδοξίας καί ἐμπνέουν πνεῦμα δημιουργικῆς αἰσιοδοξίας. Εἰς διάστημα διετίας τό Πατριαρχεῖον ὄντως πολλά κατέκτησε, ὁπωσδήποτε ὅμως εἴς τινα ὑπολειπόμεθα εἰσέτι. Πιστεύω ὅτι ἔχομεν εἰσέτι ἀνάγκην τελειώσεως εἰς τό νά στρέφωμεν τόν φακόν τῆς κριτικῆς πρῶτον ἔνδον ἡμῶν καί ἔπειτα ἐκτός ἡμῶν πρός τόν πλησίον καί νά συνειδητοποιῶμεν περισσότερον τόν ἐλλοχεύοντα εἰς πάντα ἄνθρωπον κίνδυνον τῆς περιβολῆς τῆς ὑποκειμενικῆς αὐτοῦ ἀπόψεως καί γνώμης διά τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἡ ὑπέρβασις τοῦ προσωπικοῦ ἐγώ μας χάριν τοῦ ἄλλου, εἶναι προϋπόθεσις, ἵνα πάσῃ θυσίᾳ διατηρήσωμεν καί ἀξιοποιήσωμεν τό πρόσφατον ἐκκλησιαστικόν ἁγιοταφιτικόν ἡμῶν ἐπίτευγμα, μή λησμονοῦντες ὅτι ὡς Ἁγιοταφῖται ἐδημιουργήσαμεν τοῦτο, ἐπειδή προετάξαμεν τήν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τά δίκαια τοῦ ἁγίου Τάφου καί ἐπειδή εἰς τό σῶμα τῆς Ἀδελφότητος δέν

ὑπῆρξαν κραδασμοί διασπάσεως. Ὁμονοήσαντες ὑπό τήν πίεσιν τῆς κρίσεως, ἀνάγκη ἐπίκειται ἡμῖν νά ὁμονοῶμεν καί ἐν τῇ ἀνέσει τῆς ὑπερβάσεως αὐτῆς σήμερον καί εἰς τό διηνεκές.

Μέ τάς σκέψεις ταύτας ἐξ ὀνόματος ὅλης τῆς Ἀδελφότητος, ὑψῶ τό ποτήριον, εὐχόμενος τῇ Ὑμετέρᾳ σεβαστῇ καί ἀγαπητῇ Μακαριότητι ὑγιείαν ἀδιάπτωτον ἐπί ἔτη πλεῖστα, πνεῦμα ἡγεμονικόν καί δύναμιν κυβερνητικήν ἄνωθεν διά τήν συνέχισιν δημιουργίας ἔργων καρποφόρων πρός ἔπαινον τοῦ εὐλογημένου ἡμῶν ἔθνους καί δόξαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν. Γένοιτο.

Ἐν συνεχείᾳ συνεχάρη τόν Μακαριώτατον ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου, ὁ Ἐκπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας καί προϊστάμενος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ρωσικῆς Ἀποστολῆς ὁσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Τύχων, ἡ Πρέσβυς τῆς Μολδαβίας, ὁ Σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς ἁγίας Σιών ὁσιώτατος Μοναχός Φώτιος, ὁ Διευθυντής τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου κ. Σαμίρ Ζανανίρι καί ὁ Ἐπίτροπος τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου κ. Ἰμπραήμ Σαλφίτη.

Ἀντιφωνῶν ὁ Μακαριώτατος, εἶπε τά ἑξῆς:

Ἀγαπητοί ἐν Χριστῷ ἀδελφοί,
Ἐκλαμπρότατε κ. Γενικέ Πρόξενε,
Τέκνα ἐν Χριστῷ ἀγαπητά,

Ἡ Ἁγία ἡμῶν τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία, οὖσα τεθεμελιωμένη ἐπί τοῦ Μαρτυρικοῦ Αἵματος τοῦ Σταυρωθέντος καί Ἀναστάντος Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ, ἀλλά καί ἐπί τοῦ ἀποστολικοῦ αἵματος τοῦ συμμάρτυρος καί πρώτου Ἐπισκόπου τῶν Ἱεροσολύμων, ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, εὐχαριστήριον δοξολογίαν ἀνέπεμψε τῷ Σωτῆρι καί Θεῷ ἡμῶν Χριστῷ, ἐπί τῇ εἰς διαδοχήν τοῦ Πρώτου αὐτῆς Ἱεράρχου γενομένῃ ἐνθρονίσει τῆς Ἡμετέρας Μετριότητος, διά ψήφων τῆς γεραρᾶς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος καί τῶν τιμίων μελῶν τῆς Ἁγίας καί ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἐπέτειος τῆς καταστάσεως τῆς Ἀναξιότητος Ἡμῶν ἐπί τοῦ Παλαιφάτου τοῦ Πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων Θρόνου, οἰκονομηθείσης ὑπό τῆς θείας Προνοίας πρός ἀποτροπήν τῶν τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλευσαμένων ὁρατῶν καί ἀοράτων πολεμίων, ἀποτελεῖ τεκμήριον ἀδιάψευστον, διά τό ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος τῆς Ἐκκλησίας, ταυτοχρόνως δέ Αὐτός οὗτος ὁ Χριστός εἶναι ἡ Κεφαλή καί ὁ Ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας, διό καί κατά τό Κυριακόν ρῆμα πύλαι Ἅιδου οὐ κατίσχυσαν, ἀλλ' οὐδέ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

Χάριτι τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί συνεργίᾳ τοῦ χριστεπωνύμου καί εὐλαβοῦς λογικοῦ ἡμῶν Ποιμνίου καί τοῦ Κλήρου, ἀλλά καί τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος, ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων συνεχίζει τό ἀποστολικόν αὐτῆς ἔργον, μεριμνῶσα ἀφ' ἑνός μέν ὑπέρ τῆς διαφυλάξεως τῶν ἱερῶν προνομίων καί ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους ἐπί τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων, ἀφ' ἑτέρου δέ ὑπέρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας καί τῶν ποιμαντικῶν ἀναγκῶν τοῦ κοινωνικῶς καί οἰκονομικῶς δοκιμαζομένου εὐσεβοῦς Ποιμνίου. Προσέτι δέ, οὐ παύεται νά εὐαγγελίζεται τό μήνυμα τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης καί εἰρήνης πρός ἅπαντας, ὡς καί τήν συνδιαλλαγήν καί τήν δικαιοσύνην, τούτων ἐκφραζομένων οὐχί διά λόγου, ἀλλά δι' ἔργων.

Δόξαν καί εὐχαριστίαν ὀφειλετικῶς ἀναπέμποντες τῷ ἁγίῳ Θεῷ, καί τοῖς Ἁγίοις Αὐτοῦ, ἰδίως τῇ Μητρί Αὐτοῦ, ὑπερευλογημένῃ Δεσποίνῃ ἡμῶν Θεοτόκῳ καί Ἀειπαρθένῳ Μαρίᾳ, εὐχόμεθα ὅπως Κύριος ὁ Θεός, κρατύνῃ τήν Ἁγίαν Αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, σκέπῃ τό χριστεπώνυμον ἡμῶν πλήρωμα καί χαρίζηται ὑπομονήν εἰς τήν Ἁγιοταφιτικήν ἡμῶν Ἀδελφότητα.

Εὐχαριστοῦμεν θερμῶς τούς προσφωνήσαντας Ἡμᾶς, τόν Γέροντα Ἀρχιγραμματέα, Ἱερώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχον, ὁμιλήσαντα ἐξ ὀνόματος τῶν μελῶν τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου καί τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος, τόν Ἐκλαμπρότατον Πρόξενον κ. Χριστόδουλον Μαργαρίτην, διαβιβάσαντα Ἡμῖν τάς συγχαρητηρίους εὐχάς τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀπουσιάζοντος Γενικοῦ Προξένου, Ἐξο-

χωτάτου Πρέσβεως κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τήν Πρέσβιν τῆς Δημοκρατίας τῆς Μολδαβίας κ. Larissa Miculet, τόν Πανοσιολογιώτατον Ἀρχιμανδρίτην Θεοφάνην, ἀντιπρόσωπον τῆς Ἀδελφῆς Ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Ρωσσίας, διαβιβάσαντα Ἡμῖν τάς εὐχάς τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Μόσχας κ. Ἀλεξίου, τόν Ἀξιότιμον κ. Ἰμπραήμ Σαλφίτη, ὁμιλήσαντα ἐκ μέρους τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, τόν Σχολάρχην τῆς Πατριαρχικῆς ἡμῶν Σχολῆς, Ὁσιολογιώτατον Μοναχόν Φώτιον, τόν Διευθυντήν τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐντιμότατον κ. Σαμίρ Ζανανίρι, καί ἅπαντας τούς παρισταμένους εἰς τόν ἑορτασμόν τοῦτον τῆς ἐνθρονιστηρίου ἐπετείου. Ἐπιδαψιλεύομεν πᾶσιν ὑμῖν τάς Πατριαρχικάς Ἡμῶν εὐχάς καί Πατρικάς εὐλογίας.

Εἰς ὑγιείαν πάντων ὑμῶν!

Ἐν τέλει ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τά συγχαρητήρια πάντων, εὐχομένων Αὐτῷ, μακρότητα ἡμερῶν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Σιωνίτιδος Μητρός τῶν Ἐκκλησιῶν.

Κοινή Τράπεζα.

Τήν μεσημβρίαν τῆς ἰδίας ἡμέρας, περί ὥραν 12:30 μ., λόγῳ μεταφορᾶς τῶν Πατριαρχικῶν Γραφείων προσωρινῶς εἰς τήν Τραπεζαρίαν τοῦ Κεντρικοῦ Μοναστηρίου, παρετέθη τοῖς ἀδελφοῖς γεῦμα εἰς τό ξενοδοχεῖον Notre-Dame, εἰς ὅ παρεκάθησαν μετά τοῦ Μακαριωτάτου οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου, ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας ὁσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Τύχων, οἱ Ἁγιοταφῖται ἀδελφοί καί ἱερεῖς τῆς ἡμετέρας Κοινότητος.

Ἑορτή τῶν Εἰσοδίων – Πατριαρχική Χοροστασία.

Τήν Τρίτην, 21^{ην} τοῦ μηνός, ἐπί τῇ ἑορτῇ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἐχοροστάτησεν ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν

τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, παρισταμένων τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων. Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τό Ἐπιτροπικόν ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη εἰς τούς Πατέρας πλουσίαν τήν προστασίαν καί τήν βοήθειαν τῆς Θεοτόκου.

Ἑορτή τῶν Εἰσοδίων εἰς Μεγάλην Παναγίαν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, ἐτελέσθη πανηγυρική Θ. Λειτουργία εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῶν Εἰσοδίων ἱερᾶς Μονῆς Μεγάλης Παναγίας παρά τό Πατριαρχεῖον ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀβήλων κ. Δωροθέου.

Τόν Σεβασμιώτατον, τήν συνοδείαν αὐτοῦ καί πάντας τούς φιλεόρτους ἐδεξιώθησαν μετά τήν Θ. Λειτουργίαν εἰς τό ἡγουμενεῖον ἡ καθηγουμένη ὁσιωτάτη μοναχή Νυμφοδώρα μετά τῆς συνοδείας αὐτῆς.

Ἀποστολή τοῦ Πατριαρχείου εἰς τήν Ἱεράν Μονήν τοῦ Σινᾶ.

Τήν Παρασκευήν, 24ην τοῦ μηνός, ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀβήλων κ. Δωρόθεος, ἡγούμενος μικρᾶς συνοδείας ἀνεχώρησε διά τήν Ἱεράν Μονήν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης ἐν Σινᾷ, ἐν ᾗ ἀφίχθη τό ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας. Ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου κ. Δαμιανός καί οἱ Σιναΐται Πατέρες ὑπεδέχθησαν ἐγκαρδίως τήν ἐξ Ἱεροσολύμων συνοδείαν. Τήν ὑποδοχήν ἠκολούθησεν ἡ προσκύνησις εἰς τήν Βασιλικήν καί τό παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Βάτου καί μικρά ἀνάπαυσις. Περί τήν 9:00 βραδυνήν ἤρχισεν ἡ ἀγρυπνία. Εἰς τόν Ἑσπερινόν προεξῆρξεν ὁ Ἅγιος Ἀβήλων, εἰς δέ τόν Ὄρθρον καί τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ Ἅγιος Σιναίου. Εἰς τήν κατανυκτικήν ἀτμόσφαιραν τῆς ὅλης ἑορτῆς συνέτειναν τά μέγιστα οἱ Ἁγιορεῖται καί Σιναΐται ψάλται Πατέρες καθώς καί οἱ ἐξ Ἀθηνῶν βυζαντινοί ἱεροψάλται. Λαός πολύς προσῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου καί ἐξ Ἑλλάδος. Μετά τήν λῆξιν τῆς Θ. Λειτουργίας ἠκολούθησε λιτανεία, μεθ' ἥν ἄνοδος εἰς τό ἡγουμενεῖον καί ἀνταλλαγή προσφωνήσεων καί συμβολικῶν δώρων. Μετά ταῦτα ἡ ἀποστολή τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων εἶχε τήν εὐκαιρίαν νά ἐπισκεφθῇ χώρους

τῆς Μονῆς, ὅπως τό κοιμητήριον καί τήν Βιβλιοθήκην. Μετά τήν τράπεζαν τῆς μεσημβρίας, ἡ Ἀποστολή ἀνεχώρησε καί τό ἑσπέρας τοῦ Σαββάτου, 25ης τοῦ μηνός, ἐπανῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἑορτή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς Ἱεροσόλυμα.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ἑωρτάσθη ἡ μνήμη τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης καί εἰς Ἱεροσόλυμα εἰς τήν ἱεράν αὐτῆς Μονήν ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει δι' Ἑσπερινοῦ ἀφ' ἑσπέρας καί διά Θ. Λειτουργίας τήν πρωΐαν, χοροστατοῦντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, τῇ συμμετοχῇ εὐσεβοῦς πυκνοῦ ἐκκλησιάσματος.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος ὁσιώτατος Μοναχός Φώτιος ἐδεξιώθη πάντας εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέου.

Τήν Πέμπτην, 30ήν Νοεμβρίου, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Μονῆς Ἀβραάμ παρά τοῦ ἐφημερίου τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Σάββα.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Νοεμβριου.

Τήν Πέμπτην, 2αν τοῦ μηνός καί περί ὥραν 4:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Πρόεδρον τῆς Οὐκρανίας κ. Victor Yushenko, συνοδευόμενον ὑπό κλιμακίου πολιτικῶν καί ἄλλων παραγόντων τῆς Οὐκρανίας. Ὁ Μακαριώτατος ἀπένειμε εἰς τόν Πρόεδρον τό παράσημον τοῦ Μεγαλοσταύρου τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὁ δέ Πρόεδρος ἐπέδωσεν Αὐτῷ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου καί ὡρολόγιον τοίχου τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Πρόεδρος συνοδευόμενος ὑπό τῶν Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Βόστρων κ. Τιμοθέου, τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί τοῦ πανοσιωτάτου Ἀρχιμ. Στεφάνου, Ἐξάρχου τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου εἰς Μόσχαν, κατῆλθεν εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, τῶν κωδώνων κρουομένων,

ἔνθα καί πρό τοῦ Παναγίου Τάφου καί τοῦ Φρικτοῦ Γολγοθᾶ ἀνεπέμφθη δέησις.

Τήν Παρασκευήν, 3ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν ἐκ Κύπρου ἐπιχειρηματίαν κ. Μίκη Ἰορδάνου, παρουσίᾳ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Βόστρων κ. Τιμοθέου, Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, καί συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ θέματα ἀφορῶντα τήν κτηματικήν περιουσίαν τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου εἰς Κύπρον.

Τό Σάββατον, 4ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου, μετέβη εἰς τήν Ἰορδανίαν καί προέστη τῆς τελετῆς τῶν ἐγκαινίων τῆς νέας πτέρυγος τοῦ σχολείου τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου διά τήν ἀραβόφωνον αὐτοῦ Κοινότητα τῆς Ζάρκας, ἡ ὁποία ἐγένετο τῇ φροντίδι καί ἐπιστασίᾳ τοῦ ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Ἰννοκεντίου, Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκπαιδεύσεως καί τοῦ Ἡγουμένου Ζάρκας ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου.

Τήν Κυριακήν, 5ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Ἱερώτατον Μητροπολίτην Σύρου καί Τήνου κ. Δωρόθεον μεθ' ὁμάδος προσκυνητῶν.

Τήν Δευτέραν, 6ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 3:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη ὁμάδα Βουλευτῶν ἐξ Ἀργεντινῆς.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν τό ἑσπέρας, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό σχολεῖον τῶν Λουθηρανῶν, εὑρισκόμενον εἰς τήν Μπετζάλλαν καί προέστη τῆς Συναντήσεως τῶν «*Ἀρχηγῶν τῶν Θρησκευτικῶν Καθιδρυμάτων τῆς Ἁγίας Γῆς*», ἐκ τῶν ὁποίων παρόντες ἦσαν ὁ Λατῖνος Πατριάρχης εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Μισέλ Σαμπάχ, ὁ ἐπίσκοπος τῶν Λουθηρανῶν κ. Μουνίμπ Γιουνάν, ὁ Ραββίνος David Rozen, ὁ κ. Σαλάχ Ζουχάικα, ἐκπρόσωπος τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας καί ἄλλοι καί συνεζήτησαν τό θέμα τοῦ καθεστῶτος τῆς Πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων ὡς πόλεως θρησκευτικῆς μέ ἀνοικτήν πρόσβασιν δι' ὅλα τά θρησκεύματα.

Τήν Κυριακήν, 12ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 7:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβή-

λων κ. Δωρόθεου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, μετέβη εἰς τό ξενοδοχεῖον Daniel ἐν Τέλ Ἀβίβ διά τήν ὑπό τῆς Κυπριακῆς Πρεσβείας δεξίωσιν ἐπί τῇ 47η ἐπετείῳ τῆς Κυπριακῆς Ἀνεξαρτησίας.

Τήν Δευτέραν, 20ήν τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τήν Ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας κ. Ἐρατῶ Κοζάκου–Μαρκουλῆν, συνοδευομένην ὑπό τοῦ Πρέσβεως κ. Εὐριπίδου Εὐρυβιάδου καί ὑπό τοῦ Πρέσβεως τῆς Κύπρου εἰς τό Ἰσραήλ κ. Γεωργίου Ζωδιάτου.

Τήν Τετάρτην, 29ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 10:00 π.μ., ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τήν Σχολήν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἔνθα, τῇ παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, ἐνεκαινίασε τήν νέαν πτέρυγα, ἥτις ἀπεπερατώθη τῇ χορηγίᾳ τοῦ Ὀργανισμοῦ US-Aid. Τήν τελετήν ἠκολούθησεν δεξίωσις εἰς τήν αἴθουσαν τελετῶν τῆς Σχολῆς.

Μηνός Δεκεμβρίου

Τριήμερος ἑορτασμός εἰς τόν Ἅγιον Σάββαν.

Τήν Κυριακήν, 3ην τοῦ μηνός Δεκεμβρίου, περί τήν 2:00 μ.μ. ὥραν ἀνεχώρησε μετά συνοδείας ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θαβωρίου κ. Μεθόδιος διά τήν ἱεράν Μονήν τοῦ Ἁγίου Σάββα, εἰς τήν ὁποίαν παρέμεινε, κατά τό καθιερωμένον, ἐπί τριήμερον. Ὁ Ἅγιος Θαβωρίου προέστη τῆς ἀκολουθίας ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ ἐπί τοῦ τάφου αὐτοῦ. Τῆς ἑορτῆς μετά Παννυχίδος τοῦ Ἁγίου Σάββα τοῦ ἡγιασμένου ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Μονῆς, ἐν ᾧ φυλάσσεται καί τό τίμιον λείψανον αὐτοῦ, προεξῆρξε, κατελθών ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος. Ἀναχωρήσαντος τοῦ Μακαριωτάτου, προεξῆρξε τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας ἐν τῷ παρεκκλησίῳ αὐτοῦ, ὅπερ καί ἦτο ὁ πρῶτος ναός τῆς Μονῆς, ὁ Ἅγιος Θαβωρίου, περικυκλούμενος ὑπό τῶν Ἁγιοσαββιτῶν Πατέρων καί ὑπό πολλῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ἐκ τῶν περιχώρων τῆς Βηθλεέμ καί τῶν Ἱεροσολύμων.

Εἰς τήν Παννυχίδα τοῦ Ἁγίου Σάββα ἔλαβον μέρος, συλλειτουργοῦντες μετά τοῦ Μακαριωτάτου, ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Καπιτωλιάδος κ. Ἡσύχιος καί οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιεπίσκοποι Ἀβήλων κ. Δωρόθεος, Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος καί Θαβωρίου κ. Μεθόδιος.

Ἅμα τῇ λήξει τῆς Λειτουργίας ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγίου Νικολάου καί τοῦ μνημοσύνου τῶν κεκοιμημένων πατέρων τῆς Μονῆς καί τῆς κοινῆς τραπέζης, ὁ Σεβασμιώτατος Ἅγιος Θαβωρίου μετά τῆς συνοδείας αὐτοῦ, κατευοδούμενος ὑπό τῶν Ἁγιοσαββιτῶν Πατέρων καί σταθμεύων ἐπ' ὀλίγον κατά τό ἔθιμον εἰς τήν ἱεράν Μονήν τοῦ Ἀββᾶ Θεοδοσίου, ἐπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἑορτή τῆς Ἁγίας Βαρβάρας.

Τήν Δευτέραν, 4ην τοῦ μηνός, ἐγένετο πανήγυρις διά τήν ἑορτήν τῆς Ἁγίας ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Βαρβάρας εἰς τό παρεκκλή-

σιον αὐτῆς ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, προεξάρχοντος ἐν τῷ Ἑσπερινῷ καί τῇ Θ. Λειτουργίᾳ τοῦ Καθηγουμένου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Πορφυρίου.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς Ἱερουσαλήμ.

Τήν Τρίτην, 5ην Δεκεμβρίου, ἑωρτάσθη ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου Πατρός ἡμῶν Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου καί εἰς Ἱεροσόλυμα εἰς τό παρεκκλήσιον αὐτοῦ ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῶν Ἀρχαγγέλων διά Θ. Λειτουργίας τελεσθείσης ὑπό τοῦ καθηγουμένου ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Δημητρίου.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Ἱερουσαλήμ.

Τήν Τετάρτην, 6ην τοῦ μηνός, πολλοί ἐκ τῶν φιλεόρτων κατοίκων τῶν Ἱεροσολύμων ἔσπευσαν εἰς τήν ἑορτήν τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν τῇ Ἱερᾷ αὐτοῦ Μονῇ ἐν τῇ Παλαιᾷ Πόλει, ἑορτασθεῖσαν πανηγυρικῶς δι' Ἑσπερινοῦ καί Θ. Λειτουργίας, προεξάρχοντος τοῦ Καθηγουμένου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Πορφυρίου.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Μπετζάλλαν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν ἑωρτάσθη πανηγυρικώτατα ἡ ἑορτή τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τόν Ἱερόν Ναόν αὐτοῦ ἐν τῇ πλησίον τῆς Βηθλεέμ κώμῃ τῆς Μπετζάλλας. Μεταβάς ἐκεῖ ὁ Μακαριώτατος ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, τοῦ καθηγουμένου ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Ναρκίσσου, τῶν ἐφημερίων τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ καί συμμετεχόντων τῶν πιστῶν τῆς κώμης ταύτης, ἵνα τιμήσωσι τόν πολιοῦχον αὐτῶν καί αἰτήσωνται τή προστασίαν αὐτοῦ.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος καί ἡ Κοινότης παρέθεσαν τράπεζαν εἰς τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν Αὐτοῦ.

Ἑορτή τῆς Ἁγίας Ἄννης.

Τό Σάββατον, 9ην τοῦ μηνός, ἑωρτάσθη ἡ ἑορτή τῆς συλλήψεως τῆς Ἁγίας Ἄννης εἰς τόν ἱερόν Ναόν τῶν Θεοπατόρων παρά τήν Πύλην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου δι' Ἑσπερινοῦ ἀφ' ἑσπέρας καί διά Θ. Λειτουργίας ἀνήμερα τῆς ἑορτῆς, προεξάρχοντος τοῦ ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Πορφυρίου.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος.

Τήν Τρίτην, 12ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμυθοῦντος τοῦ Θαυματουργοῦ, ἐτελέσθη πανηγυρικῶς Ἑσπερινός ἀφ' ἑσπέρας καί Θ. Λειτουργία τήν πρωΐαν τῆς ἑορτῆς, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, κηρύξαντος καί τόν θεῖον λόγον πρός τούς συρρεύσαντας πιστούς.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν ὁ καθηγούμενος, ὁσιώτατος Ἱερομόναχος Ἀμφιλόχιος, ἐδεξιώθη πάντας πλουσιοπαρόχως εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Ἐτήσιον σάρωμα τῆς Βασιλικῆς τῆς Βηθλεέμ.

Τήν Πέμπτην, 14ην/27ην τοῦ μηνός, συνῳδά τῷ Προσκυνηματικῷ Καθεστῶτι (Status Quo) ἐπί τῇ ἐγγιζούσῃ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων, ἐγένετο ἀπό τῆς 10:00 π.μ. ὥρας τό ἐτήσιον σάρωμα τῆς Βασιλικῆς τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεέμ παρουσίᾳ τοῦ Μακαριωτάτου, τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί πάντων σχεδόν τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων.

Κατά τήν διάρκειαν τοῦ σαρώματος, οἱ Ἀρμένιοι, ἀμφισβητοῦντες τό ἡμέτερον δικαίωμα καθαρισμοῦ τῶν τοίχων ὑπεράνω τοῦ ἐξιδιασμένου αὐτῶν χώρου ὑφ' ἡμῶν, ἀντέδρασαν προκλητικῶς, ρίπτοντες κατά τῶν πατέρων ξύλα καί ἄλλα ἀντικείμενα καί οὕτως ἐτραυματίσθη σοβαρῶς ὁ διακονητής τῆς Βηθλεέμ, δόκιμος μοναχός Λίβιος δεχθείς πλῆγμα εἰς τό στόμα ἐκ ξύλου ριφθέντος ὑπ' αὐτῶν καί ἀπολέσας οὕτω τρεῖς ὀδόντας. Εἰς τήν προκληθεῖσαν συμπλοκήν, ἐτραυματίσθη καί ὁ Ἱερομόναχος π. Σωφρόνιος εἰς τήν χεῖρα. Παρά τάς ἀντιδράσεις τῶν Ἀρμενίων καί τήν προκλητικήν

καί ἀναιδέστατον αὐτῶν συμπεριφοράν, οἱ Ἁγιοταφῖται πατέρες, ὑπομένοντες τούς κτύπους καί τά τραύματα, ἐξήσκησαν τό ἀναφαίρετον αὐτῶν δικαίωμα τοῦ καθαρισμοῦ ὅλων τῶν τμημάτων τῆς Βασιλικῆς τῆς Γεννήσεως, τά ὁποῖα ἡμεῖς συνῳδά τῷ Προσκυνηματικῷ Καθεστῶτι δικαιούμεθα νά καθαρίζωμεν.

Μετά τό πέρας τοῦ σαρώματος, οἱ Ἁγιοταφῖται Πατέρες ἀνῆλθον εἰς τό ἡγουμενεῖον, ἔνθα παρεκάθησαν εἰς γεῦμα παρατεθέν ὑπό τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου, Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου μετά τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ καί τῶν βοηθῶν αὐτοῦ καί τῶν ἐκπροσώπων τῶν Φραγκισκανῶν, πλήν τῶν Ἀρμενίων, μή προσελθόντων ἐξ αἰτίας τοῦ προκληθέντος ὑπ' αὐτῶν προβλήματος εἰς τόν Ναόν.

Κυριακή τῶν Προπατόρων.

Τήν Κυριακήν τῶν Προπατόρων, 17ην τοῦ μηνός, μεταβάς ὁ Μακαριώτατος εἰς τήν κώμην Μπετσαχούρ – Χωρίον τῶν Ποιμένων, προέστη πανηγυρικῆς Θ. Λειτουργίας εἰς τόν ἑορτάζοντα ἱερόν Ναόν τῶν ἁγίων Προπατόρων, εἰς ὅν συνέρρευσαν ἀθρόως οἱ πιστοί. Πρός αὐτούς ὁ Μακαριώτατος ἐκήρυξε τόν θεῖον λόγον.

Μετά τό τέλος τῆς Θ. Λειτουργίας, ἡ Κοινότης τοῦ Χωρίου τῶν Ποιμένων παρέθεσε γεῦμα εἰς τόν Μακαριώτατον καί τήν συνοδείαν Αὐτοῦ, τούς κληρικούς καί πολλούς ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κώμης εἰς τήν αἴθουσαν τελετῶν πλησίον τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ.

Ἐπίσκεψις εἰς τόν Πρόεδρον τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ.

Τήν Δευτέραν, 18ην/31ην τοῦ μηνός ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν Καισαρείας κ. Βασιλείου, Καπιτωλιάδος κ, Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου, Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου καί ἄλλων Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, ἐπεσκέφθη τόν Πρόεδρον τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ κ. Σιμόν Πέρες εἰς τήν ἐθιμοτυπικήν κατ' ἔτος ἐπίσκεψιν ὅλων τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν

τοῦ Ἰσραήλ. Εἰς τήν ἐπίσκεψιν αὐτήν ὁ Μακαριώτατος ἀντεφώνησεν ἐξ ὀνόματος ὅλων τῶν Χριστιανικῶν Κοινοτήτων εἰς τήν προσφώνησιν τοῦ Προέδρου τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ ἀντιφώνησις ἔχει ὡς ἑξῆς:

Your Excellency, Mr. Shimon Peres, the President of the State of Israel,
Honorable Ministers,
Distinguished Guests,

"The Earth is the Lord's and the fullness thereof; the world and all that dwell in it" (Ps. 23 (24), 1.2). The Christian Community as a whole and Christian Churches in particular have been assigned a specific mission, which is both local and universal; maintaining not only Christian presence in the Holy Land, but also peace and justice. In addition, and a present day challenge facing all of us, is the need to work hard to maintain the fabric of the societies within this region; an ingredient that is so crucial for the future generations across the faith spectrum.

The ab-antiquo legitimate privileges and rights accorded to the Jerusalem Patriarchate can be seen as the embodiment of all the Christian presence in this region and Holy Land.

Our mission is and shall continue to be a paramount spiritual and welfare mission that touches the community, the society and indeed the generations.

Religious and Spiritual institutions, like ours, have been proven to be extremely conducive in promoting values of co-existence, mutual respect and above all Love.

Our status, position and stand was both acquired and achieved. Resolve, and honesty is the very light that illuminates our path. Factual, is the vertical and horizontal ties with our forefathers; both spiritual and historical.

We strove for, attained and cherish the excellent relations that were enjoyed with religious establishments and all political domains; distinctively with the State of Israel. We have utmost confidence that such excellence is present and shall continue.

Our Greek Orthodox Patriarchate passed through ample trials, but utmost thanks to God the almighty; and as in the words

of the prophet David: "thou brought us into the snare; thou laid afflictions on our back. Thou did mount men upon our heads; we went through fire and through water but thou brought us to reach fulfilment" Ps (65/66 11-12).

Blessed also shall be all those who contributed hard; accordingly reinstating the spiritual integrity and entity of our Patriarchate together with fellow Christian communities; reaching a new phase, a better understanding and genuine relationships; enabling the Churches to exercise their rights, privileges and ancient customs.

Allow us and in this context to underline the common needs of our Christian community as a whole. We are discreetly citing issues of common concern with our high appreciation of the many positive steps, taken on the ground, by the Israeli State to accommodate our very needs, such as:

- Free movement of the faithful;
- Reconsideration of entry Visas for religious persons; and
- Matters of taxation.

We are invariably certain that further steps can, and will be taken.

May our spiritual and philanthropic mission, encompassing our commitment to fulfil this destination of pilgrims, flourish and continue the work of service and protection of our Shrines that is so beneficial to the very communities which devise this cherished Holy Land.

We the Christian communities are witness to the uniqueness of Jerusalem, which is a model for overcoming existing religious, cultural and ethnic particularities without attempting to destroy them; the opportunity to experience how ethnico-religious entities lived together in harmony over the ages. We all and without exception cherish the commandments of the Lord almighty and shall work towards achieving symbiosis between the faiths and ensure that Love is amongst the human kind. For their efforts exerted to achieving calm in the region, we take this opportunity to thank and commend all the institutions involved alongside us, both the Chief Rabbis and the Muslim clerics; their work and not

in the least through the newly developed Council of Religious Institutions of the Holy Land.

In this joyous gathering, We thank your Excellency for this cordial welcome. We pray for this imminent New Year to be one of prosperity, joy and good health for all citizens of the State of Israel.

Faithful that The Lord shall always deliver all of us to fulfilment.

Μνημόσυνον τῶν ἀοιδίμων Πατριαρχῶν καί λοιπῶν Ἁγιοταφιτῶν.

Τήν 24ην τοῦ μηνός, Κυριακήν πρό τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, χοροστατοῦντος τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Νεαπόλεως κ. Ἀμβροσίου, ἐτελέσθη ἡ Θ. Λειτουργία εἰς τόν πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως, μετ' αὐτήν δέ προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου τῇ συμμετοχῇ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, τῶν Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί Διακόνων, ἠκολούθησε τό μνημόσυνον τῶν ἀοιδίμων Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καί πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων.

Μετά τήν ἐπιμνημόσυνον δέησιν ἀνῆλθον πάντες ἐν πομπῇ εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα, μετά τήν διανομήν τῶν κολλύβων, προσηνέχθη ἡ «Μακαρία» καί ἀκολούθως ὁ Μακαριώτατος ηὐχήθη ὑπέρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν ἀοιδίμων Πατριαρχῶν καί πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων.

Ἀκολουθία τοῦ Εὐχελαίου.

Τήν Παρασκευήν, 22αν τοῦ μηνός, μετά τήν Ἑσπερινήν Ἀκολουθίαν εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου καί συνιερουργούντων Αὐτῷ τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, ἐτελέσθη ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Εὐχελαίου, παρισταμένων πάντων τῶν Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων καί πολλῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν καί πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Ἑορτή τῶν Χριστουγέννων ἐν Βηθλεέμ.

Τήν Κυριακήν, 24ην τοῦ μηνός, Παραμονήν τῶν Χριστουγέννων, μετά τό μνημόσυνον τῶν Πατέρων εἰς τόν Πανίερον Ναόν τῆς Ἀναστάσεως καί περί ὥραν 11:15 π.μ., ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, συνοδευόμενος ὑπό τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν μελῶν τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος, προπορευομένων τῶν Προσκόπων, τῇ παρουσίᾳ τῶν Ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἐξῆλθε τοῦ Πατριαρχείου καί κατηυθύνθη πρός τήν Πύλην τοῦ Δαυίδ, ἔνθεν πάντες, ἐπιβάντες ὀχημάτων, κατηυθύνθησαν πρός τήν ἱεράν Μονήν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ, ἔνθα ὑπεδέξατο Αὐτόν ὁ ἡγούμενος ὁσιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Παρθένιος, οἱ Δήμαρχοι τῆς Μπετζάλλας καί τοῦ Μπετσαχούρ καί οἱ προύχοντες καί στρατιωτικαί αἱ Ἰσραηλιναί Ἀρχαί τῆς περιοχῆς.

Μετά τήν σύντομον δεξίωσιν εἰς τήν αἴθουσαν τῆς ἱερᾶς Μονῆς, ἡ πομπή κατηυθύνθη πρός τήν Βηθλεέμ, συνοδευομένη ὑπό τῶν Ἰσραηλινῶν ἱππέων καί δυνάμεων Ἀσφαλείας ἕως τοῦ τάφου τῆς Ραχήλ, ἔνθα ἀντικατεστάθησαν ὑπό τῶν ἱππέων καί τῶν δυνάμεων Ἀσφαλείας τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας, αἱ ὁποῖαι συνώδευσαν αὐτήν ἕως τῆς Βασιλικῆς τῆς Γεννήσεως.

Κατά τήν ἄφιξιν εἰς Βηθλεέμ ἐπεφυλάχθη τῷ Μακαριωτάτῳ πρό τῆς Βασιλικῆς τῆς Γεννήσεως πάνδημος ὑποδοχή ὑπό τε τοῦ ἐν Βηθλεέμ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου, καί τῶν πανταχόθεν συνηθροισμένων Ἁγιοταφιτῶν πατέρων, τοῦ Δημάρχου τῆς πόλεως κ. Μπατάρσε, τοῦ Ὑπουργοῦ Τουρισμοῦ κ. Ζιγιάντ Μπάντακ, τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἀστυνομίας, πλείστων προυχόντων τῆς περιοχῆς καί πλήθους λαοῦ.

Μετά τήν προσφώνησιν τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου καί τήν ἀντιφώνησιν τοῦ Μακαριωτάτου, ἤρξατο ἡ εἴσοδος εἰς τήν Βασιλικήν, προπορευομένου τοῦ ἱερατείου καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων τό «*Ἡ γέννησίς Σου, Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν...*». Εἰσοδεύσας ὁ Μακαριώτατος εἰς τήν Βασιλικήν, ἔνθα ὑπεδέξατο Αὐτόν ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου, κατῆλθεν εἰς τό πάνσεπτον καί Θεοδέγμον Σπήλαιον, ἀπό τῆς νοτίου εἰσόδου αὐτοῦ, ἀκολούθως δέ θυμιάσας ἐν αὐτῷ, προσεκύνησε τόν πανάγιον τόπον τῆς Γεννή-

σεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔνθα δείκνυται ὁ Ἀστήρ, ὡς καί τήν Φάτνην, ἐν συνεχείᾳ δέ προσεκύνησαν οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς καί ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου. Ἀνελθών, εἶτα, διά τῆς βορείου κλίμακος, εἰς τό Καθολικόν τῆς Βασιλικῆς ὁ Μακαριώτατος, ἐχοροστάτησεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν Μεγάλων Ὡρῶν, τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν μέσῳ πολυπληθοῦς ἐκκλησιάσματος.

Μετά τήν Λειτουργίαν ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ διά τοῦ Βαπτιστηρίου εἰς τήν ἱεράν Μονήν, τῶν κωδώνων κρουομένων χαρμοσύνως, ἔνθα παρεκάθισεν μετά τῶν Σεβασμ. Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν μελῶν τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος εἰς κοινήν νηστήσιμον τράπεζαν παρατεθεῖσαν ὑπό τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου.

Περί τήν 6:30 μ.μ. ὥραν ἔλαβε χώραν εἰς τήν μεγάλην αἴθουσαν τῆς Μονῆς ἡ καθιερωμένη δεξίωσις πρός τιμήν τοῦ Προέδρου τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας κ. Μαχμούντ Ἀμπάς-Ἀμποῦ Μάζεν καί τῆς συνοδείας Αὐτοῦ, κατά τήν διάρκειαν τῆς ὁποίας ὁ Μακαριώτατος προσεφώνησε τόν Πρόεδρον ὡς ἑξῆς:

Ἐξοχώτατε κ. Πρόεδρε,

Ἡ μεθ' Ἡμῶν παρουσία Σας περιποιεῖ εἰς Ἡμᾶς μεγάλην τιμήν καί ἰδιαιτέραν χαράν· καί τοῦτο, διότι ἡ ἑορτή διά τήν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν εἰς αὐτόν τοῦτον τόν τόπον παρά τῷ ὁποίῳ ἱστάμεθα, τοὐτέστι παρά τῷ Σπηλαίῳ τῆς Βηθλεέμ, ἀποτελεῖ πανήγυριν ὄχι μόνον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀλλά κατ' ἐξοχήν συνόλου τοῦ Παλαιστινιακοῦ λαοῦ, τοῦ τελοῦντος ὑπό τήν πεπνυμένην πολιτικήν ἡγεσίαν τῆς Ὑμετέρας σεβαστῆς καί λίαν Ἡμῖν ἀγαπητῆς Ἐξοχότητος.

Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, δηλαδή τό ἡμέτερον Ἑλληνορθόδοξον Πατριαρχεῖον, καί αἱ ἄλλαι Ἀνατολικαί Χριστιανικαί Ὁμολογίαι ἑορτάζουν τήν εἴσοδον τοῦ θείου Λόγου τοῦ Φωτός τῆς Γνώσεως, τοῦ Ἡλίου τῆς Δικαιοσύνης, ἐντός τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος τούτου ἀψευδής φυσικός μάρτυς εἶναι ὁ ἱερός οὗτος τόπος, ἐπί τοῦ

ὁποίου διά μέσου τῶν αἰώνων καταγγέλλονται κατά τρόπον προσκυνηματικόν καί λατρευτικόν αἱ πανανθρώπινοι καί ἀναλλοίωτοι ἀξίαι τῆς εἰρήνης καί τῆς δικαιοσύνης.

Εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης, ὁ Ὁποῖος ἐδῶ καί 2.000 χρόνια κατέλαμψε τήν ἐν σκότει ἀνακειμένην ἀνθρωπότητα ἀπό τοῦ τόπου τούτου, θά λάμψῃ καί πάλιν ὡς φῶς διαχέον «*ἐπί γῆς εἰρήνην*», καί δή ἐπί τῆς Παλαιστινιακῆς Γῆς θά λάμψῃ δικαιοσύνην, εἰρήνην καί ἀγάπην μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ὡς τέκνων τοῦ Θεοῦ, ὡς λέγουν αἱ ἱεραί Γραφαί : «*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καί ἐπί γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*».

Εὐχόμεθα ἐκ βάθους καρδίας, ὅπως τό ἐκ τοῦ Σπηλαίου τῆς Βηθλεέμ ἀνατεῖλαν σεσαρκωμένον Φῶς, ἀφ' ἑνός μέν φωτίζῃ τήν διάνοιαν Ὑμῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ θερμαίνῃ τήν καρδίαν Ὑμῶν καί παρέχῃ τήν κυβερνητικήν δύναμιν, ἵνα φέρητε εἰς πέρας τήν ὑψηλήν Ὑμῶν ἐθνικήν ἀποστολήν, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Παλαιστινιακοῦ Λαοῦ καί πάντων τῶν κατοίκων τῆς Ἁγίας Γῆς.

Ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ δεχθῆτε παρ' Ἡμῶν τήν πένναν ταύτην, μετά τῆς εὐχῆς, ὅπως μέ αὐτήν τήν πένναν ὑπογράψητε τήν συνάντησιν εἰρήνης καί δικαιοσύνης.

Μετά τό πέρας τῆς δεξιώσεως ὁ Μακαριώτατος ἀνεχώρησεν εἰς Ἱεροσόλυμα, διά νά ἐπανέλθῃ καί πάλιν τήν 11ην μ.μ. ὥραν εἰς Βηθλεέμ διά τήν λειτουργίαν τῶν Χριστουγέννων.

Περί τήν 10:30 μ.μ. ὥραν, τῶν κωδώνων τῆς Βασιλικῆς κρουομένων, κατῆλθεν ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θαβωρίου κ. Μεθόδιος εἰς τήν Βασιλικήν, ἐν πομπῇ, διά τοῦ Βαπτιστηρίου, ἔνθα ἐχοροστάτησεν, ἐν τῷ Καθολικῷ, εἰς τόν Ὄρθρον τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων. Κατά τήν 11:30 μ.μ. ὥραν, προσελθών ὁ Μακαριώτατος καί περιβληθείς πλήρη Ἀρχιερατικήν στολήν, ὡς καί οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς, προέστη τῆς ἐν τῷ Σπηλαίῳ τελετῆς τῆς Γεννήσεως, τῇ παρουσίᾳ τοῦ Προέδρου τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας κ. Μαχμούντ Ἀμπάς, τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέου Παπασταύρου, τῶν τηλεοπτικῶν σταθμῶν ἀναμεταδιδόντων ἀνά τήν ὑφήλιον τήν τελετήν, καθ' ἥν ὁ Μακαριώτατος

ἀνέγνωσε τήν Εὐαγγελικήν περικοπήν τῆς Γεννήσεως ἑλληνιστί, ὁ δέ Σεβασμ. Ἀρχιεπ. Σεβαστείας κ. Θεοδόσιος ἀραβιστί.

Μετά τάς δεήσεις, ὁ Γέρων Ἀρχιγραμματεύς, Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος ἀνέγνωσε τό Πατριαρχικόν Μήνυμα τῶν Χριστουγέννων ἑλληνιστί, ὁ δέ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Σεβαστείας κ. Θεοδόσιος ἀραβιστί ὡς ἑξῆς:

«*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπί γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.*»
(Λουκ. 2, 14)

Ἀρχαίᾳ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει καί τάξει ἑπόμενοι, ἐξήλθομεν ἐκ τῆς πόλεως τῶν πόλεων, Ἱερουσαλήμ τῆς Ἁγίας, τῆς καθέδρας τοῦ Βασιλέως τοῦ Μεγάλου καί ἤλθομεν εἰς Βηθλεέμ, "*τήν οὐδαμῶς ἐλαχίστην ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα*" (Μιχ. 5,14). Εἰς αὐτήν ἐλθόντες, βιοῦμεν καί πάλιν τό παράδοξον καί ὑπέρλογον μυστήριον, δι' οὗ ὁ Θεός ηὐλόγησε καί ἐτίμησεν αὐτήν. Βιοῦμεν τό γεγονός ὅτι ὁ Θεός ἡμῶν ὁ ἄναρχος καί αἰώνιος, ὁ ἐξ ἀγάπης ἀποκαλύψας Ἑαυτόν πάλαι ποτέ ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου καί τῇ πλάσει τοῦ ἀνθρώπου, μή φέρων ὁρᾶν τυραννούμενον ὑπό τοῦ διαβόλου τό ἀπομακρυνθέν ἀπ' Αὐτοῦ πλάσμα τῶν χειρῶν Αὐτοῦ, τόν ἄνθρωπον, ηὐδόκησεν ἐν ἐσχάτοις χρόνοις, ἐπί Καίσαρος Αὐγούστου τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος, ἵνα ὁ Μονογενής Υἱός Αὐτοῦ γένηται ἄνθρωπος. Τοῦτο τό μυστήριον ὑπό τῶν θεοπνεύστων προφητῶν προανηγγέλθη, "*ἰδού ἡ Παρθένος ἐν γαστρί ἕξει καί τέξεται Υἱόν*" (Ἠσαΐου 7, 14), ἐκ Πνεύματος Ἁγίου ὑπό τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας ἀνθρωπίνως ἐτελεσιουργήθη, ὑπό Ἰωσήφ τοῦ μνήστορος διηκονήθη, ὑπό τῶν ἀγραυλούντων ποιμένων ἐθεάθη, ὑπό τῶν μάγων τῆς Ἀνατολῆς προσεκυνήθη, ἐν Γραφαῖς Ἁγίαις παρεδόθη καί ὑπό τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἡ πρώτη ὁρατή φανέρωσις τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ διεφυλάχθη καί διεκηρύχθη.

Πίστει προσεγγίζων τό μυστήριον τοῦτο ὁ θεοφόρος τῆς Ἐκκλησίας Πατήρ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ἐξηγεῖ ὅτι ἐν τούτῳ: "*Θεός κατακιρνᾶται τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἵνα τῷ ὕψει τοῦ Θεοῦ συναπαρτισθῇ τό ἀνθρώπινον*" (Κατά Ἀνθρω-

πομορφιτῶν ΚΑ΄, P.G. 76, 1152). "*Ζωοποιεῖ Χριστός διά τῆς ἰδίας σαρκός τούς κατεφθαρμένους*" (Εὐσεβ. Βασιλίσσαις P.G. 76, 1228A). "*Σάρκα λαβών καί ἰδίαν αὐτήν ποιησάμενος, ἐγεννήθη σαρκικῶς διά τῆς ἁγίας Θεοτόκου Μαρίας*" (Ἁγ. Κυρίλλ., Εὐσεβ. Βασιλίσσαις, P.G. 76, 1205A). Ἐν ἐκχειλίσει χαρᾶς πεπληρωμένης, θά δηλώση ἔτι πλατύτερον, "*Σήμερον Χριστός ὁ Δεσπότης τήν τῆς φιλανθρωπίας γέννησιν ἀνεδέξατο... Ὁ τῆς φιλανθρωπίας Λόγος κενοῦται, ὁ ἄσαρκος σαρκοῦται, ὁ ἁφῆ μή ὑποπίπτων διά τό τῆς φύσεως ἀσώματον, ψηλαφᾶται, ὁ ἄναρχος ὑπό ἀρχήν γίνεται σωματικήν, ὁ τέλειος αὔξει, ὁ πλούσιος ἐν καταλύματι τίκτεται, ὁ περιβάλλων τόν οὐρανόν ἐν νεφέλαις, σπαργανοῦται, ὁ βασιλεύς ἐν φάτνη κατατίθεται.*" (Ἀττικοῦ ἐπισκόπου, παρά Ἁγ. Κυρίλλ. Ἀλεξανδρείας, Εὐσεβ. Βασιλίσσαις, P.G.76, 1213B).

Τό μυστήριον τοῦτο ἀκολουθούμενον ὑπό τῶν ἄλλων μυστηρίων τῆς τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπί γῆς παρουσίας καί δράσεως, δηλονότι τῆς Βαπτίσεως, Μεταμορφώσεως, Σταυρώσεως, Ἀναστάσεως καί Ἀναλήψεως, ἀποτελεῖ τόν ἀκρογωνιαῖον λίθον τοῦ διδακτικοῦ καί ἁγιαστικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπί τοῦ προσώπου, τοῦ ἔργου καί τῆς διδασκαλίας τοῦ σαρκωθέντος καί ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου, ἑδραζομένη ἡ ὑπ' Αὐτοῦ ἱδρυθεῖσα Ἐκκλησία, τό σῶμα Αὐτοῦ, προσλαμβάνει τόν ἄνθρωπον διά τοῦ Βαπτίσματος καί τῶν ἄλλων μυστηρίων αὐτῆς, διδάσκει καί ἐξανθρωπίζει τοῦτον, θεραπεύει καί ἀναμορφοῖ εἰς τό ἀρχαῖον θεοειδές αὐτοῦ κάλλος. Ὡς ὁ Κύριος αὐτῆς λαθών ἐτέχθη ὑπό τό σπήλαιον, οὕτω καί ἡ Ἐκκλησία, ἀθορύβως πλήν ἐνεργῶς καί δραστικῶς, ἐνεργεῖ εἰς τήν κοινωνίαν ὡς "*μικρά ζύμη, ἥτις ὅλον τό φύραμα ζυμοῖ.*" (Κορ. Α΄,5, 6).

Τό θεραπευτικόν καί μεταμορφωτικόν ἔργον αὐτῆς διά τόν ἄνθρωπον τελεῖ ἡ Μία Ἁγία Καθολική καί Ἀποστολική τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀνά τά πέρατα τοῦ κόσμου καί ἡ τοπική τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ Μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπ' Αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, εἰς τούς τόπους τῆς ἐμφανείας Αὐτοῦ, τούς τόπους τῆς χάριτος. Ἐπ' αὐτῶν "*ἐπιδημήσας ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ὁ τοῦ Πατρός Μονογενής Θεός Λόγος, πρῶτον ἀνέδειξε*

τῶν Ἱεροσολύμων ποιμένα καί διδάσκαλον καί πιστόν οἰκονόμον τῶν μυστηρίων τῶν πνευματικῶν" τόν κατά σάρκα ἀδελφόν Αὐτοῦ Ἰάκωβον τόν Ἀδελφόθεον, ἀδιάκοποι διάδοχοι τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν οἱ Προκαθήμενοι Ἐπίσκοποι καί Πατριάρχαι Σιών τῆς Ἁγίας. Οὗτοι μετά τῆς περί αὐτούς Ἀδελφότητος τῶν Σπουδαίων καί τοῦ Ὀρθοδόξου κλήρου αὐτῶν διεφύλαξαν τούς Ἁγίους Τόπους ὡς τόπους ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ καί ὡς τόπους λατρείας Αὐτοῦ ὑπό τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ ποιμνίου αὐτῶν. Ἐν αὐτοῖς τοῖς τόποις καί ναοῖς, ἐν οἷς καί ὁ περικαλλής οὗτος Κωνσταντίνειος καί Ἰουστινιάνειος τῆς Βασιλικῆς τῆς Γεννήσεως, ἐσφυρηλατήθη τό Ὀρθόδοξον Χριστιανικόν Δόγμα καί ἦθος, τῆς ἐλευθέρας συνεργίας Θεοῦ καί ἀνθρώπου, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καί τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν, τό θεμελιωθέν ἐπί τοῦ ὕμνου τοῦ ἀπαγγελθέντος ὑπό τῶν ἀγγέλων ἀπό τῶν οὐρανῶν τῆς πόλεως ταύτης, τοῦ: "*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καί ἐπί γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*" (Λουκ. 2, 14).

Τοῦ θεϊκοῦ καί σωτηρίου τούτου μηνύματος ἀνάγκην ἀπόλυτον ἔχει ὁ ἄνθρωπος σήμερον εἴπερ ποτέ καί ἄλλοτε. Παρά τάς ἀξιολόγους καί ἐπαινετάς τεχνικάς, πολιτικάς, ἐπιστημονικάς καί πνευματικάς αὐτοῦ ἐπιδόσεις, προόδους, ἐπιτεύξεις, προσπαθείας, συμφωνίας καί συνθήκας εἰρήνης, ὁ ἄνθρωπος τοπικῶς καί παγκοσμίως, πολλῶν ὑπολείπεται εἰσέτι. Οἱ πόλεμοι, ἡ τρομοκρατία, αἱ ἀσθένειαι ὡς συνέπειαι τῆς ἁμαρτίας, αἱ αὐθαίρετοι ἀνθρώπιναι παραβιάσεις τοῦ θείου τρόπου λειτουργίας τῆς φύσεως, ἀφήνουν καθημερινῶς ἑκατοντάδας καί χιλιάδας θυμάτων ἀνθρωπίνων ζωῶν. Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ζωή αὐτοῦ δέν ἀποτελεῖ διά πολλούς ὑψίστην ἀξίαν. Τό ὑπό τοῦ Θεοῦ χορηγηθέν αὐτῷ αὐτεξούσιον πολλάκις καταπολεμεῖται καί καταστρατηγεῖται πολιτικῶς καί θρησκευτικῶς καί ἡ διεκδίκησις τοῦ δικαιώματος χρήσεως τοῦ θείου δώρου τούτου στοιχίζει αὐτῷ τήν ζωήν. Ὁ ἄνθρωπος, ἐλεούμενος ὑπό τοῦ Θεοῦ, πολλάκις δέν ἐπιδεικνύει ἔλεος πρός τόν συνάνθρωπον, ἐνῷ ζητεῖ τοῦτο δι' ἑαυτόν.

Ἡ θεραπεία μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως εὑρίσκεται ἐν τῇ προσλήψει καί οἰκειοποιήσει καί ἐνεργοποιήσει τῶν ἀποκα-

λυφθέντων ὑπό τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐν τῷ ἐνανθρωπήσαντι Υἱῷ Αὐτοῦ τῷ Μονογενεῖ. Τῆς ταπεινώσεως δηλονότι τοῦ δι' ἡμᾶς νηπιάσαντος σαρκί καί ἐν σπηλαίῳ γεννηθέντος καί ἐν φάτνῃ ἀνακλιθέντος. Τῆς εἰρήνης Αὐτοῦ ὡς Ἄρχοντος τῆς εἰρήνης. Τῆς ἀρνήσεως χρήσεως πάσης βίας ἐν τῇ καταδιώξει Αὐτοῦ ἀπό σπαργάνων καί τῇ προσφυγίᾳ Αὐτοῦ εἰς Αἴγυπτον. Τῆς πτωχείας Αὐτοῦ, "*ἥν ἐπτώχευσε δι' ἡμᾶς, πλούσιος ὤν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν*" (Κορ. Β', 8, 9). "*Τῆς χάριτος, ἥντινα πάντες ἐλάβομεν ἐκ τοῦ πληρώματος Αὐτοῦ*" (Ἰω. 1, 15).

Τό χαρμόσυνον, ἐλπιδοφόρον καί σωτήριον τοῦτο μήνυμα ἀπαγγέλλομεν παντί τῷ ποιμνίῳ Ἡμῶν, ὁπουδήποτε γῆς, ἰδίως δέ τῷ διαβιοῦντι ἐν ταῖς περιοχαῖς τῆς Παλαιστινιακῆς Αὐτονομίας ἐν εἰρήνῃ καί θρησκευτικῇ ἐλευθερίᾳ, εὐχόμενοι τῷ Κυβερνήτῃ αὐτοῦ, Ἐξοχωτάτῳ Προέδρῳ κ. Μαχμούδ Ἀμπᾶς Ἀμποῦ Μάζεν καί παντί τῷ Παλαιστινιακῷ λαῷ εἰρήνην, εὐστάθειαν, εὐημερίαν, ἐθνικήν ἀνεξαρτησίαν καί πᾶν ἀγαθόν τῆς ἐλευθερίας καί δεόμενοι τοῦ Θεοῦ, ὅπως φωτίσῃ διά τοῦ Πνεύματος Αὐτοῦ τούς ἡγέτας τῶν λαῶν διά τήν εὐόδωσιν τῶν εἰρηνευτικῶν διαπραγματεύσεων καί προσπαθειῶν ὑπέρ ἐπικρατήσεως τῆς εἰρήνης εἰς τήν Ἁγίαν Γῆν καί τόν σύμπαντα κόσμον.

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Βηθλεέμ, ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ 2007
Διάπυρος πρός Κύριον εὐχέτης

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ'
Πατριάρχης Ἱεροσολύμων

Ἐπηκολούθησεν ἡ ἐν τῇ Βασιλικῇ λιτάνευσις ἐκ τρίτου, τοῦ ἱερατείου καί τῶν ψαλτῶν ψαλλόντων τάς Καταβασίας τῶν Χριστουγέννων καί τά τροπάρια τῆς λιτανείας: «*Ἄγει νῦν πᾶσα ἡ γῆ...*». Ἐν τέλει, ἐν τῷ μέσῳ τῆς Βασιλικῆς ὁ Μακαριώτατος ἀνέπεμψε σύντομον δέησιν, μεθ' ἥν ἀπεχώρησαν οἱ Κυβερνητικοί ἐκπρόσωποι καί ἐπηκολούθησεν ἡ τέλεσις τῆς Θ. Λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐν τῇ Βασιλικῇ, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου καί συλλει-

τουργούντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἱερέων καί διακόνων ἐν μέσῳ πολυπληθοῦς ἐκκλησιάσματος. Τῆς Θ. Λειτουργίας ἐν τῷ πανσέπτῳ καί θεοδέγμονι Σπηλαίῳ, τελεσθείσης συγχρόνως μετά τῆς ἐν τῇ Βασιλικῇ Πατριαρχικῆς, προέστη ὁ Πατριαρχικός Ἐπίτροπος Βηθλεέμ, Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἰορδάνου κ. Θεοφύλακτος.

Γενομένης ἀπολύσεως, ὁ Μακαριώτατος ἀνῆλθεν ἐν πομπῇ εἰς τήν ἱεράν Μονήν, διά τοῦ Βαπτιστηρίου, τῶν κωδώνων κρουομένων χαρμοσύνως, ἔνθα παρεκάθισε μετά τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου καί τῶν μελῶν τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος εἰς κοινήν ἑόρτιον τράπεζαν, παρατεθεῖσαν ὑπό τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Θεοφυλάκτου, μεθ' ἥν ὁ Μακαριώτατος ἀνεχώρησεν, ἐπιστρέφων εἰς Ἱεροσόλυμα μετά τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων καί τοῦ ἱερατείου.

Διά τήν τήρησιν τοῦ Προσκυνηματικοῦ Καθεστῶτος, παρέμεινεν ἐν Βηθλεέμ ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος, Γέρων Δραγουμᾶνος, μετά τινων ἀδελφῶν, οἵτινες, περί τήν 9ην π.μ. ὥραν, προσκυνήσαντες ἐν τῷ Σπηλαίῳ, κατελθόντες καί ἀνελθόντες διά τῆς νοτίου κλίμακος αὐτοῦ, συνωδά τῷ Καθεστῶτι, ἀνεχώρησαν ἐπιστρέφοντες εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἑσπερινός Χριστουγέννων ἐν Χωρίῳ τῶν Ποιμένων – Μπετσαχούρ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, περί τήν 2:30 μ.μ. ὥραν, μεταβάς εἰς Χωρίον τῶν Ποιμένων – Μπετσαχούρ ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος, προέστη τοῦ Ἑσπερινοῦ ἐν τῷ νεοδμήτῳ Ναῷ τῆς Συνάξεως τῆς Θεοτόκου τῇ συρροῇ πυκνοῦ ἐκκλησιάσματος ἐκ τῆς κώμης ταύτης.

Μετά τόν Ἑσπερινόν ὁ Σεβασμιώτατος προσεκύνησεν εἰς τό Σπήλαιον τῶν Ποιμένων καί ἀκολούθως προσῆλθε μετά τῆς συνοδείας αὐτοῦ εἰς τήν αἴθουσαν ὑποδοχῆς, ὅπου καί ἐδεξιώθη αὐτόν ὁ Καθηγούμενος τοῦ Προσκυνήματος καί Πνευματικός τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα ὁσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Εὐδόκιμος.

Τήν ἑπομένην ὁ Σεβασμιώτατος μεταβάς εἰς Μπετσαχούρ, ἐτέλεσε τήν Θ. Λειτουργίαν, εἰς ἥν ἡ προσέλευσις τῶν πιστῶν ἦτο πάνδημος.

Πατριαρχική Χοροστασία.

Τήν Τρίτην, 26ην τοῦ μηνός, περί τήν 7:00 π.μ. ὥραν, κατελθών ὁ Μακαριώτατος εἰς τόν Πατριαρχικόν Ναόν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, ἐχοροστάτησεν εἰς τήν Θ. Λειτουργίαν ἐπί τῇ ἑορτῇ τῆς Συνάξεως τῆς Θεοτόκου καί ἀκολούθως ἐν πομπῇ ἀνῆλθεν εἰς τά Πατριαρχεῖα, ἔνθα μετά τήν δέησιν καί τόν Πατριαρχικόν Πολυχρονισμόν, προσῆλθον οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ Θρόνου διά τόν ἀδελφικόν ἀσπασμόν καί οἱ λοιποί Ἁγιοταφῖται Πατέρες ἠσπάσθησαν τήν χεῖρα Αὐτοῦ, μεθ' ὅ ἐπηκολούθησεν ὁ μεταξύ τῶν ἀδελφῶν ἀσπασμός καί οὕτως ἐπεσφραγίσθη ἡ ἑορτή τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως.

Ἀρχιερατική Λειτουργία ἐν Μπετζάλλᾳ.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν, μεταβάς μετά συνοδείας εἰς Μπετζάλλαν ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θαβωρίου κ. Μεθόδιος ἐτέλεσεν εἰς τόν ἐκεῖ Ναόν τῶν Γενεθλίων τῆς Θεοτόκου πανηγυρικήν Θ. Λειτουργίαν, εἰς ἥν προσῆλθον ἀθρόως οἱ κάτοικοι τῆς κώμης.

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Τήν Τετάρτην, 27ην τοῦ μηνός, ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Πρωτομάρτυρος καί Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, ἐτελέσθη εἰς τήν Ἱεράν αὐτοῦ Μονήν ἐν Γεθσημανῇ ἐπί τοῦ τόπου τοῦ λιθοβολισμοῦ αὐτοῦ πανηγυρική Θ. Λειτουργία ὑπό τοῦ ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Ἰωακείμ, συμμετεχόντων πολλῶν φιλεόρτων πιστῶν.

Μετά τήν Θ. Λειτουργίαν προσηνέχθη κέρασμα εἰς τό ἡγουμενεῖον.

Επισκεψεις και Αλλαι Εκδηλωσεις Μηνος Δεκεμβριου.

Τήν Παρασκευήν, 8ην τοῦ μηνός Δεκεμβρίου, ὁ Μακαριώτατος μετέβη εἰς τό Χωρίον τῶν Ποιμένων – Μπετσαχούρ, ἔνθα παρέστη εἰς ἐκδήλωσιν διά τήν ἔναρξιν τῶν ἑορτασμῶν τῶν Χριστουγέννων διά τῆς φωταγωγήσεως τοῦ χριστουγεννιάτικου δένδρου εἰς τό Δημαρχεῖον τῆς πόλεως.

Τήν Τετάρτην, 13ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 9:00 π.μ., ὁ Μακαριώτατος συνοδευόμενος ὑπό τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τοῦ Θρόνου, Ἀρχιμανδριτῶν καί διακόνων ἐπεσκέφθη τόν Λατῖνον Κουστωδόν τῆς Ἁγίας Γῆς εἰς τήν Μονήν τῶν Φραγκισκανῶν, τόν Λατῖνον Πατριάρχην εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Μισέλ Σαμπάχ εἰς τό Λατινικόν Πατριαρχεῖον καί ἀκολούθως τόν Ἀποστολικόν Δελεγᾶτον ἐν Ἱεροσολύμοις εἰς τήν κατοικίαν αὐτοῦ καί ηὐχήθη αὐτοῖς τά δέοντα ἐπί ταῖς ἑορταῖς τῶν Χριστουγέννων αὐτῶν.

Τήν ἰδίαν ἡμέραν καί περί ὥραν 9:30 π.μ., ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν τῆς Σερβίας κ. Vuck Jeremic. Τό ἑσπέρας περί ὥραν 8:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος μετά συνοδείας Ἁγιοταφιτῶν Πατέρων, παρέστη εἰς δεξίωσιν, ἡ ὁποία ἐδόθη ὑπό τῆς πρεσβείας τῆς Σερβίας εἰς τό ξενοδοχεῖον «*David Inter-Continenal*», πρός τιμήν τοῦ ὡς ἄνω Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν.

Τήν Πέμπτην, 14ην τοῦ μηνός καί περί ὥραν 6:00 μ.μ., ὁ Μακαριώτατος, προσκεκλημένος ὑπό τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἀμερικῆς κ. Jacob Walles, παρέστη μετά συνοδείας ἀδελφῶν εἰς δεξίωσιν δοθεῖσαν εἰς τό ξενοδοχεῖον «*Holiday Open House*».

Τήν Παρασκευήν, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Γεράσιμον ἐκ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Γεωργίας μεθ' ὁμάδος κληρικῶν. Οὗτος συνεχάρη τόν Μακαριώτατον ἐπί τῇ λήψει τῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως ἐκ τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ καί τόν προσεκάλεσε νά ἐπισκεφθῇ τήν Γεωργίαν.

Τήν Κυριακήν, 31ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος μετά συνοδείας Πατέρων, μετέβη εἰς Ραμάλλαν, ἵνα παραστῇ εἰς τήν 43ην Ἐπέτειον ἀπό τῆς ἱδρύσεως τῆς Ὀργανώσεως διά τήν Ἀπελευθέρωσιν τῆς Παλαιστίνης (P.L.O.).

Συνάντησις τῶν Ἀρχηγῶν τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν Ἱεροσολύμων εἰς τό Γαλλικόν Προξενεῖον.

Τήν Δευτέραν, 13ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος προσεκλήθη νά συμμετάσχῃ εἰς συνάντησιν διοργανωθεῖσαν ὑπό τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου μέ θέμα τήν Ἱερουσαλήμ καί τούς ἁγίους Τόπους. Τό θέμα τοῦτο ἀνέπτυξεν ὁ Μακαριώτατος τῇ παρουσίᾳ καί ἄλλων ὑψηλῶν προσκεκλημένων εἰς τήν εἰσήγησίν Του, ἔχουσαν ἀγγλιστί ὡς ἕπεται:

Your Excellencies,
Dear participants,

The question of Jerusalem, which is associated with the Holy Places and the faithful of the three monotheistic religions, has been of major concern and an issue of great significance on both local and international levels. In this short paper we will try to present an analysis from our Christian point of view in general, and, from our own Greek-Orthodox perspective in particular.

Jerusalem is inextricably associated with the sacred history that is the history of salvation, which includes both Old and New Testaments. The Patriarchate of Jerusalem constitutes part and parcel of the sacred history, therefore that of the Holy City of Jerusalem. Furthermore, the Jerusalem Patriarchate has been the religious establishment which to this day maintains a religious, cultural and physical heritage and, of course, looking at the 2000 years of historical developments, maintains an unbreakable continuity. The Greek Orthodox Patriarchate, as the well known Church of Jerusalem, has been an institution that embodies not only the sacred history, but also the secular and political history of Jerusalem and the Holy Land.

The Holy Places, here we place emphasis on the Christian Holy Places, have been the main reason for both the Christian presence and the influx of pilgrims to the Holy Land - and especially in Jerusalem throughout the ages. Jerusalem, as a sacred City to the three monotheistic religions, Judaism, Christianity

and Islam, has emerged as an indisputable ecumenical, religious and spiritual center, where the respective religious, historical and cultural heritages meet together in a unique and inexplicable situation. Here one can experience the notion of *"diversity in unity and unity in diversity"*. The Old City of Jerusalem is an example of unity in diversity and vice versa, which implies ethno-religious pluralism and co-existence as well as physical and cultural demographic pluralism.

In this respect, Jerusalem maintains a unique heritage, which is common to the universal community, which implies that no-one can have exclusive claims over this City, despite the fact that, historically and archaeologically speaking, Jerusalem belongs to Judaism, Christianity and Islam.

The Greek Orthodox Patriarchate or the Rum Orthodox Church:

As we mentioned above, this is the established Church in the land and is autocephalous, autonomous and independent. The Patriarch of the Orthodox Church occupies the highest hierarchical Christian position in the Land and is recognized as the senior Patriarch of Jerusalem, wherefore in this capacity he represents the Jerusalem Christian community.

The Status of Jerusalem

Current political developments over the Status of Jerusalem on the one hand and lack of respect for the ecclesiastical institutions on the other, especially the Patriarchate of Jerusalem, with known gross intervention by the Israeli authorities into the Patriarchate's spiritual affairs for the well known reasons, have raised serious concern regarding the future of Jerusalem which enshrines the major Holy Places.

In our understanding, Jerusalem, as a sacred City to the universal community is the key that can positively contribute to resolving the Middle-East conflicts in general and to enhancing the peace process between the Israelis and Palestinians.

It is the Holy Places and the respective church establishments

that have managed throughout the ages to create a very special and unique image of Jerusalem. In other words, Jerusalem has been treated by the international Community as a city which enjoys special privileges and guarantees. Politically speaking we are experiencing fast growing polarization between Israel, which claims to be a national home to the Jewish people and the Palestinians, who equally claim Palestine to be the national home to the Palestinian people. For instance, voices such as *"Palestinian Church"* or *"Israeli Church"* made mainly of Russian émigré, are heard here and there. Jerusalem, however, which is the bone of contention and the place of political and religious tension, has paradoxically not succumbed to that temptation of ethnic-religious and political polarization. This, we believe, is due to the role of the churches here, to the role of the major historical churches, which are associated with the Holy Places and, of course, their respective communities. The fact that the Jerusalem Churches are totally committed to their religious and spiritual missions and do not serve nor promote political and financial interests, is a factor which should be reckoned with.

The Church within the Arab-Islamic context

Jerusalem is not only associated with the sacred history, that is, with the Holy Scriptures, but also with the sacred book of Islam, that is the Quran. Here one should be reminded that the relationship between Jerusalem and the Arab regional world, namely Jordanian and Palestinian, has been established in and through the Jerusalem Church, which is the Rum-Orthodox Patriarchate of Jerusalem. The famous treaty between the Arab Khaliph Omar bin-Al Khattab and the Patriarch of Jerusalem Sophronios, is fundamental to understanding the very special relationship between the Jerusalem Christian entity and the Jerusalem or regional Islamic community. We say that it is fundamental, because throughout the historical Arab rule and its presence in our region, has produced a heritage which in our days is common to both the Jerusalem Patriarchate as well as the Arab, Jordanian and Pales-

tinian states. It is in this very context of the common heritage that the Patriarchate of Jerusalem enjoys a great respect and full trust. This means that from the Arab point of view, the Jerusalem Christian Holy Places enjoy respect not because of the Christians per se but because of the Patriarchate of Jerusalem being the ab antiquo Christian establishment, in Jerusalem and Palestine (we mean Jordan, Palestinian Authority and Israel proper).

Concluding remarks

Concluding the fact that Jerusalem has historically, religiously, and culturally been established as a Holy Place in itself, it should be treated as such and should maintain the characteristics of its heritage. That means that the Status of Jerusalem should be considered not only from a political point of view, but from other points of view as well, as from the religious and the Church point of view. We believe that the historical churches of Jerusalem should take part in the diplomatic process regarding the final resolution on the Status of Jerusalem.

Thanking you all, we are open to questions and comments.

Ἡ ρύθμισις τοῦ θέματος τῶν Ἀραβοφώνων Κοινοτήτων Η.Π.Α. τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, 15 Φεβρουαρίου 2007.

Τήν Τετάρτην, 15ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος ἐδέχθη τήν συσταθεῖσαν ὑπό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Ἐπιτροπήν, ἀποτελουμένην ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Αρχιεπισκόπου Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς κ. Δημητρίου καί τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας κ. Μελίτωνος, ἥτις συνεζήτησε μετά τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Πατριαρχείου, ἀποτελουμένης ὑπό τῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἰόππης κ. Δαμασκηνοῦ καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί τῶν ὁσιολογιωτάτων Ἀρχιμανδριτῶν κ. Δημητρίου καί κ. Γαλακτίωνος τό θέμα τῶν ἀρα-

βοφώνων Κοινοτήτων τῆς Ἀμερικῆς, τῶν προσληφθεισῶν πρός διαποίμανσιν ὑπό τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ μακαριστοῦ Πατριάρχου Διοδώρου.

Χάριν τῆς εἰρήνης καί τῆς ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν ἀγαστῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ἀπεφασίσθη, ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐκκλησιαστικήν κατάστασιν τῶν ὡς ἄνω Κοινοτήτων, ἡ ὑπογραφή Πρακτικοῦ Συμφωνίας, τό κείμενον τοῦ ὁποίου ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Ἐν συνεχείᾳ τῆς συμφωνίας μεταξύ τῆς Α.Θ. Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου καί τῆς Α.Θ. Μακαριότητος, τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου, κατά τήν εἰρηνικήν ἐπίσκεψιν τοῦ τελευταίου εἰς τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον μεταξύ 26ης – 30ῆς Μαΐου 2006 καί τάς κατ' αὐτήν διεξαχθείσας ἐπισήμους διμερεῖς συνομιλίας, ἐπεσκέφθησαν καί ἔσχον συνεργασίαν, ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου, μετά τῶν περί Αὐτόν Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν Καισαρείας κ. Βασιλείου, Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, καί Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστοδούλου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἰόππης κ. Δαμασκηνοῦ καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, ὡς καί τῶν Πανοσιολογιωτάτων Ἀρχιμανδριτῶν κ.κ. Δημητρίου καί Γαλακτίωνος, οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς κ. Δημήτριος καί Μητροπολίτης Φιλαδελφείας κ. Μελίτων, ὑπό τήν ἰδιότητα Ἀντιπροσωπείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου.

Κατά τήν μακράν συνεργασίαν ταύτην, ἀντηλλάγησαν διάφοροι σκέψεις καί ἀπόψεις ὡς πρός τήν λυσιτελεστέραν κανονικήν ρύθμισιν καί μέριμναν τῶν ἐν Ἀμερικῇ, Βορείῳ καί Νοτίῳ, ἐγκαταβιούντων Ὀρθοδόξων πιστῶν, Παλαιστινιακῆς καί Ἰορδανικῆς καταγωγῆς, καί τῶν ἐν ταῖς περιοχαῖς ταύταις ὠργανωμένων ἐνοριῶν κ.λ.π., διά τάς ὁποίας ἡ Ἁγιώτατη Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, ἀγαθῇ τῇ προθέσει, ἐπέδειξεν ἐνδιαφέ-

ρον πρός κάλυψιν ἀναφανεισῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, διεπιστώθη δέ ἐν τῷ τέλει τῆς συνεργασίας ταύτης ταυτότης ἀπόψεων καί ἀπεφασίσθησαν ὁμοφώνως τά ἀκόλουθα:

1. Τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων βεβαιοῖ, ὅτι σέβεται καί τηρεῖ τήν κανονικήν τάξιν καί μακραίωνα παράδοσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καί τήν ἐπί τῇ βάσει αὐτῶν καί τοῦ ΚΗ΄ Κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποκλειστικήν δικαιοδοσίαν καί ἁρμοδιότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπί τῆς Ὀρθοδόξου Διασπορᾶς (τῆς ἐκτός τῶν καθωρισμένων ὁρίων τῶν τοπικῶν Ὀρθοδόξων Πατριαρχικῶν καί Αὐτοκεφάλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐκτεινομένης).
2. Ὡς πρός τούς ἐγκατεστημένους ἐν Βορείῳ καί Νοτίῳ Ἀμερικῇ Ὀρθοδόξους πιστούς Παλαιστινιακῆς καί Ἰορδανικῆς καταγωγῆς καί τάς ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀρχιεπισκοπῇ Ἀμερικῆς καί ταῖς Μητροπόλεσι Μπουένος Ἄϊρες καί Μεξικοῦ καί ἐν οἱᾳδήτινι ἄλλῃ κανονικῶς ὠργανωμένῃ Ἐπαρχίᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Ἑνορίας καί Κοινότητας, τάς συγκειμένας ἐκ πιστῶν Ἰορδανικῆς καί Παλαιστινιακῆς καταγωγῆς, τήν προσήκουσαν ποιμαντικήν μέριμναν δι' αὐτούς καί αὐτάς θά λάβουν ἡ Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Ἀμερικῆς καί αἱ Ἱεραί Μητροπόλεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, εἰς τήν κανονικήν δικαιοδοσίαν καί μέριμναν τῶν ὁποίων καί ἐφεξῆς θά ὑπάγωνται.
3. Πρός ὑλοποίησιν τῆς κανονικῆς ρυθμίσεως καί ποιμαντικῆς μερίμνης ταύτης, ἡ Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Ἀμερικῆς καί αἱ ἀνωτέρω Ἱεραί Μητροπόλεις θά ἀναλάβουν τήν δέουσαν κανονικήν καί ποιμαντικήν μέριμναν καί θά δεχθοῦν αὐτάς καί θά ἐνσωματώσουν εἰς τήν κανονικήν δικαιοδοσίαν ἑκάστης. Τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων θά ἀναλάβῃ τήν ἀπαραίτητον ἐκκλησιαστικήν μέριμναν καί τό ἐνδιαφέρον πρός ὑπαγωγήν καί ἐνσωμάτωσιν τῶν Ἑνοριῶν τούτων εἰς τάς ἐν ταῖς περιοχαῖς ὠργανωμένας Ἱεράς Ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.
4. Πρός διατήρησιν τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑνοριῶν τούτων καί τῶν πιστῶν αὐτῶν, Παλαιστινιακῆς καί Ἰορδανικῆς κατα-

γωγῆς, μετά τοῦ τόπου καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων θά διορίσῃ ἱερέα αὐτοῦ, τόν ὁποῖον θά θέσῃ εἰς τήν διάθεσιν τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς, ὑπαγόμενον ὑπό τήν κανονικήν δικαιοδοσίαν καί ἐξάρτησιν αὐτῆς, ὁ ὁποῖος καί θά ἐπιδεικνύῃ ἐνδιαφέρον διά τάς συγκεκριμένας ἐνορίας καί τούς πιστούς αὐτῶν, ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρός τόν ἑκάστοτε Ἀρχιεπίσκοπον Ἀμερικῆς.

5. Ὁ ἴδιος ἱερεύς ἤ καί ἕτερος, κατόπιν ἀναλόγου διορισμοῦ ὑπό τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, θά δύναται νά ἀσκῇ ἀνάλογα καθήκοντα καί ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων Μπουένος Ἄϊρες, Μεξικοῦ κ.λ.π. ὑπό τάς αὐτάς ἁρμοδιότητας, κατά τά ἀνωτέρω (βλ. παρ. 4). Ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς διακονίας αὐτοῦ ταύτης ὁ οὐτωσί διοριζόμενος ἱερεύς θά ἔχῃ τήν ἀναφοράν αὐτοῦ εἰς τόν οἰκεῖον Ἱεράρχην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.
6. Αἱ περαιτέρω λεπτομέρειαι τῆς ὑλοποιήσεως τῆς ρυθμίσεως ταύτης θά καθορισθοῦν κατόπιν τῆς σχετικῆς μελέτης ὑπό τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς, ἐπί τῇ βάσει τῆς κανονικῆς τάξεως καί τῶν νομικῶς ἰσχυόντων ἐν Ἀμερικῇ Βορείῳ καί Νοτίῳ, καί ἐφ' ὅσον παραστῇ ἀνάγκη κατόπιν ἀξιολογήσεως τοῦ ἐν προκειμένῳ πορίσματος τῆς ὑλοποιήσεως τῆς ρυθμίσεως ταύτης ὑπό ἑκατέρωθεν ἀντιπροσωπειῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.
7. Διά πᾶσαν νεωτέραν ἵδρυσιν ἐνοριῶν ἤ καί χειροτονίαν κληρικῶν διά τάς πνευματικάς ἀνάγκας τῶν ἐν λόγῳ πιστῶν Ἰορδανικῆς καί Παλαιστινιακῆς καταγωγῆς τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Βορείῳ καί Νοτίῳ Ἀμερικῇ ἐφαρμόζονται αἱ ἰσχύουσαι ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀρχιεπισκοπῇ Ἀμερικῆς καί ἑκάστῃ Ἱερᾷ Μητροπόλει τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κανονικαί καί νομικαί προϋποθέσεις.
8. Τά ἀνωτέρω ἀπεφασίσθησαν ἐν Ἱεροσολύμοις, σήμερον, 15ην/28ην Φεβρουαρίου 2007, ἐν κοινῇ συνεδρίᾳ ὑπό τήν προεδρίαν τῆς Α.Θ. Μακαριότητος, τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου καί τῇ συμμετοχῇ τῶν ἀνωτέρω μνημο-

νευθέντων Συνοδικῶν μελῶν τῆς κατ' Αὐτόν Ἐκκλησίας καί τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπεγράφη δέ εἰς διπλοῦν τό παρόν Πρακτικόν καί ἀποφασίζεται ἡ ὑλοποίησις καί ἐφαρμογή τῶν διατάξεων αὐτοῦ.

Ἐν Ἱεροσολύμοις τῇ 15η / 28η Φεβρουαρίου 2007.

Διά τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον.

Ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς κ. Δημήτριος

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Φιλαδελφείας κ. Μελίτων

Διά τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Καπιτωλιάδος κ. Ἡσύχιος

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως κ. Χριστόδουλος

Ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἰόππης κ. Δαμασκηνός

Ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντίνης κ. Ἀρίσταρχος

Ὁ Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Δημήτριος

Ὁ Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης Γαλακτίων

6η Ἀκαδημαϊκή Συνάντησις Διαλόγου μεταξύ Ὀρθοδόξων καί ἐκπροσώπων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, 14-15 Μαρτίου 2007

Μεταξύ 14ης-15ης Μαρτίου 2007 ἔλαβε χώραν ἡ 6η Ἀκαδημαϊκή Συνάντησις Διαλόγου μεταξύ Ὀρθοδόξων καί ἐκπροσώπων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ μέ στόχον τήν προσέγγισιν τοῦ θέματος: «Ἡ θρησκευτική ἐλευθερία καί ἡ σχέσις μεταξύ ἐλευθερίας καί θρησκείας» καί τήν διατύπωσιν συγκεκριμένων προτάσεων, διά τῶν ὁποίων Ἰουδαϊσμός καί Χριστιανισμός θά δυνηθοῦν νά συμβάλουν εἰς τήν εἰρηνικήν συνύπαρξιν τῶν λαῶν ἐν ἐλευθερίᾳ καί δικαιοσύνῃ καί εἰς τήν προστασίαν θεμελιωδῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ὡς γνωστόν ὁ Διαθρησκειακός διάλογος τῆς Ὀρθοδοξίας καί τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐνεκαινιάσθη μέ πρωτοβουλίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ

Πατριαρχείου καί συμφώνως πρός ὁμόφωνον ἀπόφασιν τῆς Γ΄ Προσυνοδικῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως (1986).

Ἡ ἀναγκαιότης τοῦ Διαλόγου τούτου διά συμβολήν εἰς τήν ἀντιμετώπισιν καί ἐπίλυσιν ζωτικῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων εἰς μίαν ἐποχήν παγκοσμιοποιήσεως ἀπεδείχθη ἤδη ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε πραγματοποιηθεισῶν πέντε συναντήσεων θρησκευτικῶν, ἀκαδημαϊκῶν καί πνευματικῶν προσωπικοτήτων τῶν δύο θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Ἡ συνάντησις ἐπραγματοποιήθη εἰς τό Συνεδριακόν Κέντρον Van Leer Jerusalem Institute. Εἰς ταύτην ἀπό πλευρᾶς Ὀρθοδόξων ἀντεπροσωπεύθησαν τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, τό Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων, τά Πατριαρχεῖα τῆς Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας καί Γεωργίας καί αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου, Πολωνίας, Ἀλβανίας καί τῶν χωρῶν Τσεχίας καί Σλοβακίας.

Ἀπό πλευρᾶς Ἰουδαϊσμοῦ ἀντεπροσωπεύθησαν οἱ American Jewish Committee, American Jewish Congress, Antidefamation League, Bnei Brith International, the Orthodox Union, Rabbinical Council of America, Rabbinic Assembly, Union for Reform Judaism, Central Conference of American Rabbis, Israel Jewish Councils and Interreligius relations, Greek Jewish Community, Chief Rabbibate of Israel.

Ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τήν πρώτην ἡμέραν, Τετάρτην, 14ην Μαρτίου 2007, ἀνεγνώσθη ὑπό τοῦ ἱερέως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς π. Ἀλεξάνδρου Καρλούτσου, Μήνυμα τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου. Εἰς τοῦτο ἐτονίσθη ἡ σημασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς διαφοροποιήσεως. Ἐπεσημάνθη ὅτι συχνάκις ἡ ἐπιθυμία δι' ὁμογένειαν καταπιέζει τήν ἐλευθερίαν. Ὅτι ὁ Οἰκουμενικός Θρόνος συχνάκις ἀντιμετώπισε δεινά παρά τῶν ἑκάστοτε κυβερνήσεων καί ἐνίοτε καί καλά. Ἡ λύσις εἰς τό πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπό τήν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Μετά ταῦτα προσεφώνησε τούς Συνέδρους, ἡ Α.Θ. Μακαριότης ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, διά τῆς κάτωθι προσφωνήσεως:

Your Excellencies,

It is an honour to Us, as the Patriarch of Jerusalem, to be amongst you today and to address the Sixth Academic Meeting of the Dialogue between representatives of Eastern Orthodox Churches and representatives of Judaism, sponsored by His All-Holiness the Ecumenical Patriarch of Constantinople Bartholomaios, here, in Jerusalem.

Jerusalem has historically and religiously been declared a Holy City and a holy place per se. This is due to the fact that Jerusalem is inextricably associated with the sacred history, that is the hisory of prophetic Judaism and therefore, of the incarnate divine Oeconomia, the mystery of salvation.

It is precisely this very sacred history of the Bible, Old and New Testament, that justifies the unbreakable continuity of the presence of the Church of Jerusalem, which is well known as the Rum Orthodox Patriarchate of Jerusalem.

The Patriarchate of Jerusalem as the oldest and senior Christian establishment of the Holy Land originates from the early judaeo-christian community and as such continues to witness the prophets' revelational and incarnational kerygma of μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος (the Messenger of " the great counsel"), *"for a child is born to us, and a son is given to us, Whose government is upon His shoulder. And His name is called the Messenger of great counsel"* (Isaiah 9, 6).

It is in this very particular context, that the current dialogue is of great religious and theological siginificance, especially in our days and in our region. Jerusalem, as the cradle of moral monotheism, preached by Judaism proper and Orthodox Christianity, is the place and the space where one can experience the pentecostal spirit of the inter-denominational and inter-religious dialogue - in the same way there was the experience of communication on the day of Pentecost, even though numerous languages were spoken - for here there is dialogue between a variety of theocratic entities and religious communities.

We firmly believe that dialogues of this kind are on the one

hand conducive to reducing tension of religious extremism, on the other to promoting the spirit of mutual acceptance and tolerance, on the principle of human symbiosis and co-existence. For according to Ps. *23 (24), 1* "The earth is the Lord's and all its fulness, the Oecumene (the world) and those who dwell therein".

As for the subject to be discussed, that is *"Religious Freedom and the relation between freedom and religion"*, it is very much to the point of contemporary reality, both on international and national levels. For freedom, in our understanding, should not be exploited at the expense of religious principle and practice. Religion, as well, should not be used at the expense of the human right of freedom. We humbly maintain that common sense, not philosophical concepts or fleeting ideas is the practical answer to resolving problems of religious extremism.

Invoking upon you the grace of the Allmighty Lord, we prayerfully wish you success in the deliberations of this academic inter-religious meeting! Thank you, God bless you!

Ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς τά Ἱεροσόλυμα κ. Ἀνδρέας Παπασταύρου ἀνέγνωσε Μήνυμα τῆς Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Ντόρας Μπακογιάννη, τό νόημα τοῦ ὁποίου ἦτο ὅτι ὁ θρησκευτικός διάλογος εἶναι ἕν ἐποικοδομητικόν βῆμα πρός τήν συνύπαρξιν. Εἶναι ἕν βῆμα, διά νά μεταφερθῶμεν πέραν τῶν διαφορῶν εἰς τά πιστεύω μας καί νά κατακτήσωμεν κοινάς ἀρχάς. Ἂς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι δυστυχῶς ἐξεπαιδεύθημεν νά φοβώμεθα τόν ἄλλον, δέν ἐγεννήθημεν ὅμως οὕτως.

Μήνυμα ἀπηύθυνε καί ὁ ἐπί σειράν ἐτῶν ἀόκνως ἐργασθείς ὡς Πρόεδρος τοῦ ΣΑΕ, διακεκριμένος Ἕλλην τῆς Διασπορᾶς κ. Andrew Athens συγχαίρων διά τήν ἐπιλογήν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ὡς θέματος τῆς Ζ΄ συναντήσεως Ἰουδαϊσμοῦ καί Ὀρθοδοξίας καί ἐπισημαίνων τήν ἀνάγκην ἀμοιβαίας ὑποστηρίξεως, καθ' ἥν στιγμήν αἱ θρησκευτικαί ἐλευθερίαι τῶν δύο θρησκειῶν καταπιέζονται.

Μήνυμα ἀπηύθυνε καί ὁ ραββῖνος κ. David Rozen, President International of the Jewish Committee for Interreligius Consultation, ἀναφερόμενος εἰς τόν ἀπό δεκαετιῶν Ἀκαδημαϊκόν Διάλογον Ὀρθοδο-

ξίας καί Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐπίσης εἰς τό ὅτι ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ὀφείλει νά ἔχῃ τήν πλήρη αὐτονομίαν καί αὐτοτέλειάν της διά τήν ἐξάσκησιν τοῦ ρόλου της τοπικῶς καί διεθνῶς. Ὅτι ἡ Ζ΄ αὕτη συνάντησις γίνεται ἐν ὄψει τῆς προετοιμασίας τῶν ὀπαδῶν ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν διά τήν ἑορτήν τοῦ Πάσχα. Ὅτι ἡ ἐλευθερία, τήν ὁποίαν ἔδωσε εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, εἶναι ἐλευθερία ἐκλογῆς. Ἡ ἐλευθερία αὐτή καταπατεῖται, ὅταν προσβάλλωνται τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἡ ἀνθρωπίνη ζωή, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια. Ὅτι ὀφείλομεν νά ὑπερβῶμεν τάς ὑπαρχούσας θρησκευτικάς διαφοράς ἡμῶν καί νά συνεργαζώμεθα διά τό καλόν τῶν συνανθρώπων ἡμῶν. Ἐπαινῶν διά τήν δραστηριότητα αὐτοῦ τόν Μητροπολίτην Γαλλίας κ. Ἐμμανουήλ, δίδει εἰς αὐτόν τόν λόγον.

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Γαλλίας Ἐμμανουήλ ἀναφέρεται εἰς τήν νοσταλγίαν τῆς Ἱερουσαλήμ εἰς τόν Ἰουδαϊσμόν καί τόν Χριστιανισμόν, ἐκφραζομένην εἰς τόν 136 (137) Ψαλμόν: «Ἐπί τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος...». Ἀναφέρεται εἰς τήν σημασίαν τῆς συναντήσεως αὐτῆς μέ θέμα τήν θρησκευτικήν ἐλευθερίαν εἰς τό Ἰσραήλ, καθ' ἥν μάλιστα στιγμήν τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ δέν ἔχει ἀναγνωρίσει τόν νεοεκλεγέντα Μακαριώτατον Πατριάρχην Θεόφιλον, μετά τά πρόσφατα δεινά, τά ὁποῖα ὑπερέβη τό Πατριαρχεῖον.

Ἔναντι τῆς προωθουμένης παγκοσμιοποιήσεως, ἡ ὁποία ἰσοπεδώνει τά ἀνθρώπινα πρόσωπα, ἡ θρησκεία κατοχυρώνει τήν ἀξίαν τοῦ προσώπου καί τήν ἐλευθερίαν αὐτοῦ καί προάγει τήν εἰρήνην. Ὁ Διαθρησκειακός διάλογος μειώνει τάς δημιουργουμένας θρησκευτικάς καί πολιτικάς ἐντάσεις. Ἰουδαϊσμός καί Χριστιανισμός ὀφείλουν νά θεωρῶνται ὑπό τό πρῖσμα τῆς ἀλληλοσυμπληρώσεως ἀμφοτέρων. Αἱ θρησκεῖαι ὀφείλουν νά θέσουν ἑαυτάς εἰς τήν διακονίαν τῆς εἰρήνης καί τῆς δικαιοσύνης.

Εἰς τάς διημέρους ἐργασίας τῆς συναντήσεως αὐτῆς τό θέμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀνεπτύχθη ἐκ παραλλήλου ὑπό ἑνός Ἰουδαίου καί ὑπό ἑνός Ὀρθοδόξου ὁμιλητοῦ εἰς τάς τρεῖς κάτωθι ἑνότητας:

Α. Θρησκευτική ἐλευθερία καί νόμος εἰς τάς πηγάς ἡμῶν.

Β. Πιστότης εἰς τήν θρησκευτικήν ταυτότητα εἰς ἕνα σύγχρονον κόσμον.

Γ. Ἀντιμετωπίζοντες τάς προκλήσεις ἀπό συγκεκριμένα πλαίσια.

Αἱ κοιναί ἤ διαφορετικαί ἀπόψεις τῶν ὁμιλητῶν ἐπί τῶν ὡς ἄνω θεμάτων συζητηθεῖσαι καί σχολιασθεῖσαι ὑπό τῶν μετόχων τοῦ Συνεδρίου, ἀντιπροσώπων Ὀρθοδοξίας καί Ἰουδαϊσμοῦ, συνωψίσθησαν εἰς συμφωνηθέν κοινόν ἀνακοινωθέν, ἔχον ὡς ἕπεται:

COMMUNIQUE
6TH ACADEMIC MEETING BETWEEN JUDAISM AND ORTHODOX CHRISTIANITY JERUSALEM, MARCH 14-15, 2007

The Sixth Academic Meeting between Judaism and Orthodox Christianity on "Religious Liberty and the Relationship between Freedom and Religion" took place from March 14-15, 2007, in the Jurisdiction of the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem and held at the Van Leer Institute. The meeting was also made possible with the generous support of the Sapir Center for Jewish Education and Culture and of the Archons of the Order of St. Andrew, Ecumenical Patriarchate. The meeting was co-chaired by Chief Rabbi David Rosen, President of the International Jewish Committee on Interreligious Consultations and His Eminence Metropolitan Emmanuel of France, who heads the office of Interreligious and Intercultural Affairs to the Liaison Office of the Ecumenical Patriarchate to the European Union, Brussels.

The opening of the meeting began with the reading of a message from His All Holiness the Ecumenical Patriarch Bartholomew I, and the meeting was honored by the presence of His Beatitude Patriarch Theophilos Ill of Jerusalem and Chief Rabbi of the State of Israel, Rabbi Yonah Metzger. Patriarch Theophilos III also presented his message at the opening session and hosted a reception at the Patriarchate.

Greek government officials who sent their greetings to the participants included Her Excellency Mrs. Dora Bakogiannis, Minister of Foreign Affairs and His Excellency Mr. Thodoris Roussopoulos, Minister of State and Government Spokesman. Greetings were also delivered by Mr. Andrew Athens, Honorary

President of the World Council of Hellenes and Archon of the Ecumenical Patriarchate. Chief Rabbi Rosen opened with welcoming remarks followed by the introductory address of Metropolitan Emmanuel of France.

Forty delegates were present at the meeting representing Judaism and Orthodoxy. Among the observers were representatives from the Vatican as well as the Ecumenical Theological Research Fraternity in Israel.

The subject of the first session was "Religious Freedom and Law in our Sources." Presentations were made by Chief Rabbi Mordechai Piron, Chairman of the Sapir Center for Jewish Education and Culture in Jerusalem and Professor Vlassios Phidas of the University of Athens, representing the Ecumenical Patriarchate. The presentations of the second session, on "Faithfulness to a Religious Identity in the Modern World," were delivered by Rabbi Dr. Richard Hirsch, President of the World Union of Progressive Judaism in Jerusalem and Reverend Professor Thomas Fitzgerald, Dean of the Holy Cross Greek Orthodox School of Theology in Brookline, MA, representing the Ecumenical Patriarchate. Papers for the third session on "Addressing the Challenges from Concrete Contexts," were presented by Rabbi Dr. Richard Marker of New York and Reverend Dr. Sergey Hovorun of the Department for External Church Relations of the Patriarchate of Moscow.

The following principles were affirmed by the consultation:

a. The principle of religious freedom is a fundamental right that flows from our mutual biblical affirmation that all human beings are created in the image of God (Gen. 1:26-27). Freedom is a divine gift and religious value and as such must be respected and protected.
b. Because freedom enables us to choose between good and evil, the gift of freedom requires the exercise of responsibility. The manner in which we express our responsibility, profoundly affects human dignity and wider contexts in which the person lives: family, community, nation and humanity. We are, therefore, endowed with an ethical respon-

sibility to pursue righteousness, and to confront evil wherever we find it. Personal freedom, morality and responsibility are all interconnected.

c. Freedom of religion, freedom of conscience for all individuals and freedom to exercise one's worship and practices at the national, regional and international levels must be guaranteed. Otherwise, societies fail to respect the inviolable rights of persons of diverse religions as well as of those of no religion at all.
d. Religious communities are entitled to defend their own authentic religious identities against attempts to undermine them.

The preeminent value of the human person obliges us to respect all forms of religious and secular expression, as long as they do not infringe upon or threaten the security and religious freedom of individuals, communities and societies. Conversely, where militant secularism and religious extremism pose such a threat, they must be repudiated and combated.

Εἰρηνευτική πρωτοβουλία τοῦ Π.Σ.Ε. εἰς Μέσην Ἀνατολήν, 17-21 Ἰουνίου 2007

Μία τῶν πολλῶν εἰρηνευτικῶν πρωτοβουλιῶν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν ἀνά τόν κόσμον καί εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν, εἶναι ἡ λαβοῦσα χώραν ἀπό 17-21ης Ἰουνίου 2007, εἰς τό Ἀμμάν τῆς Ἰορδανίας ὑπό τόν τίτλον: "W.C.C., International Peace Conference, Churches together for Peace and Justice in the Middle East"/«Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν, Διεθνής Εἰρηνευτική Διάσκεψις, Αἱ Ἐκκλησίαι ἀπό κοινοῦ διά τήν δικαιοσύνην καί τήν εἰρήνην εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν».

Ἄμεσος σκοπός τῆς Διασκέψεως αὐτῆς ἦτο ἡ προώθησις τοῦ ἤδη θεσπισθέντος ὑπό τοῦ Π.Σ.Ε. Τμήματος μονίμου εἰρηνευτικῆς ἐργασίας, Palestine Israel Ecumenical Forum (P.I.E.F.)/Οἰκουμενικῆς Συνελεύσεως διά τήν Παλαιστίνην καί τό Ἰσραήλ.

Εἰς τάς ἐργασίας τῆς Διασκέψεως, ἡ ὁποία ἐφιλοξενήθη εἰς τό ξενοδοχεῖον Regency τοῦ Ἀμμάν, ἦσαν προσκεκλημέναι ὅλαι αἱ 13 Χριστιανικαί Ἐκκλησίαι τῶν Ἱεροσολύμων, αἱ 10 Ἐκκλησίαι-μέλη τοῦ ΣΕΜΑ, Ἐκκλησίαι-μέλη τοῦ Π.Σ.Ε. μετέχουσαι εἰς τήν εἰρηνευτικήν προσπάθειαν εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν, Οἰκουμενικοί ὀργανισμοί, εἰδικοί λειτουργοί, Μ.Κ.Ο., διεθνεῖς Ὀργανισμοί ὡς τῆς UNRWA, Ἐκκλησιαστικαί Ὀργανώσεις εἰς τήν Παλαιστίνην καί τό Ἰσραήλ.

Τάς ἐργασίας τῆς Διασκέψεως ἤνοιξε τήν πρωΐαν τῆς Δευτέρας, 18ης Ἰουνίου, ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Σασίμων κ. Γεννάδιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Vice Moderator τοῦ Π.Σ.Ε.

Τούς στόχους καί τούς σκοπούς τῆς Διασκέψεως ἀνέλυσεν εἰς τόν ἐναρκτήριον αὐτοῦ λόγον ὁ Γενικός Γραμματεύς τοῦ Π.Σ.Ε. Rev. Dr. Samuel Kobia.

Τό Πατριαρχεῖον τῶν Ἱεροσολύμων ἀντεπροσώπευσεν εἰς τήν Διάσκεψιν αὐτήν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας καί Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου ἐν Ἀμμάν κ. Βενεδίκτου, τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου, τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Ἀβήλων κ. Δωροθέου καί Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, μέλους τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Π.Σ.Ε., τοῦ ἰατροῦ κ. Odeh Kawas ἐξ Ἀμμάν τῆς Ἰορδανίας, ἐπίσης μέλους τῆς Κ.Ε. τοῦ Π.Σ.Ε., τοῦ Ἀρχιμ. Ἰννοκεντίου, Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου ἐν Μαδηβᾷ καί τοῦ Οἰκονόμου κ. Ἰμπραήμ Νταμπούρ, ἀντιπροσώπου τοῦ Πατριαρχείου εἰς τό ΣΕΜΑ καί ἑτέρων κληρικῶν τοῦ Πατριαρχείου ἐξ Ἀμμάν καί ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἰορδανίας κ.ἄ.

Πρῶτος ἐξ ὀνόματος τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἱερουσαλήμ καί τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀπηύθυνε Μήνυμα ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, ἔχον ὡς ἕπεται:

Your Excellencies,
Distinguished participants,

Firstly, we reaffirm Our immense appreciation for the hospitality of His Majesty King Abdallah the Second to this great gathering. We hold dearly His Majesty' s and the Hashemite King-

dom' s continued heritage and commitment to freedom of religion, to progressing bridging and understanding.

It is an honour for Us as the Patriarch of Jerusalem to be amongst you today and to address the International Peace Conference *"together for Peace and Justice in the Middle East"* sponsored by the World Council of Churches, here in Amman. The Middle East region has historically and religiously been declared a meeting place and a host of the three monotheistic religions that is Judaism, Christianity and Islam. This is due to the fact, that the Middle East is inextricably associated with the cultural history of the above mentioned religions. Initiatives and gatherings such as this one are of great importance for promoting values of peace and justice that are greatly needed in our present day and in our region. We say this because humanity is today confronted with harsh forces of injustice and humiliation. This is all taking place under the cover of political and religious umbrellas and in the name of All-mighty God. We commend and embrace all initiatives that call for peace and justice. We reaffirm the great importance attached to the involvement of the Churches of Christ from all over the world.

These international and world inter-Church gatherings help to further common understanding and tolerance of each other in the name of the common Father of all, the All-Mighty Creator of our common human nature and the common earth; for *"the Earth is the Lord's and the fullness thereof; the world and all that dwell in it" (Ps.* 23 (24), 1.2). The Christian Community as a whole and Christian Churches in particular have been assigned a specific mission, which is both local and universal; this local and universal mission aims at maintaining not only Christian presence in the Holy Land, but also peace and justice, as well as facing challenges and aspirations, encounters with real life, political, social, economical, religious and moral conditions, and relationships between fellowmen of different ethnic and religious affiliations. In addition, and a present day challenge facing all of us, is the need to work hard to maintain the fabric of the societies within this region; an ingredient that is so crucial for the future generations across the faith spectrum.

For these noble and vital causes, We, the Patriarchate of Jerusalem, the Mother Church, are prepared to lend ourselves to the various initiatives; may our presence, together with this world Churchs ingathering in Amman, give hope that the voice of those who have been victims of injustice and violence, is no longer *"the voice of one crying in the wilderness"* (*Matth.* 3, 3) but the way of awareness of Christian fellowship.

We are experiencing fast growing polarisation between Israel, who claims to be a national home to the Jewish people and Palestinians, who equally claim Palestine to be a national home to the Palestinian people. The Middle East region in general, and the Land of Israel and Palestine in particular, has seen much bloodshed. The Roum Orhodox Patriarchate of Jerusalem, as the historical Church of Palestine, Israel and Jordan, is witness to the experiences of the existing conflict between Israel and the Palestinian people. Violence, aggression, hatred and bigotry, which produce unrest and insecurity, have taken the place of peace and justice, which produce security and prosperity. We firmly believe that there is the possibility and the time that the conflict and hatred can be turned into durable and just peace. For the message of Prophet Isaiah *"that the nations shall beat their swords into ploughshares and their spears into sickles; and nation shall not take up sword against nation, neither shall they learn to war any more"* (*Is.* 2, 4) is sound and valid for now and for ever.

Jerusalem, as a holy city, which is host to many ethnic, religious and cultural entities, has not succumbed to such a temptation of political and religious polarisation. In our understanding, the existing ethnico-religious, and multi-cultural character of Jerusalem should be used as a model that should provide political and religious leaders with the tremendous experience of leading their people into mutual recognition and a peaceful coexistence.

Let us take advantage of all such gatherings, to encourage those who strive for peace to come and join forces with us, in order to promote peace and justice in our region for the sake and benefit of the generations to come. For "blessed are the peacemakers" (*Matth.* 5, 9). Thank you.

Μήνυμα ἀπηύθυνεν ἐν συνεχείᾳ ὁ Λατῖνος Πατριάρχης εἰς τήν Ἱερουσαλήμ κ. Μισέλ Σαμπάχ καί ὁ Γενικός Γραμματεύς τοῦ ΣΕΜΑ κ. George Saleh. Προσκεκλημένος διά συζήτησιν ἦτο ὁ Ὑπουργός Πολιτισμοῦ τοῦ Λιβάνου Dr. Tareq Mitri. Μεταξύ τῶν ὁμιλητῶν ἦτο καί ὁ Pasteur Jean-Arnold De Clermont, President of the Protestant Federation of France, President KEK.

Τήν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν ἐσήμανε τό ἑσπέρας τῆς Πέμπτης, 21ης Ἰουνίου ὁ Γενικός Γραμματεύς τοῦ Π.Σ.Ε. Rev. Dr. Samuel Kobia.

Οὗτος, τήν ἑπομένην, Παρασκευήν, 22αν Ἰουνίου, ἐπεσκέφθη τό Ἰσραήλ παραμείνας ἕως καί τήν Κυριακήν, 24ην Ἰουνίου. Κατά τό χρονικόν διάστημα αὐτό εἶχε συναντήσεις μεθ' ἑνός ἑκάστου τῶν ἀρχηγῶν τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τήν Ἁγίαν Γῆν.

Κατά τήν τάξιν ἐπεσκέφθη πρῶτον τόν Πατέρα ἡμῶν καί Πατριάρχην Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλον. Κατά τήν ἐπίσκεψιν αὐτήν ὁ Μακαριώτατος ἐτόνισε τήν σταθεράν στάσιν τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου εἰς τήν συμμετοχήν αὐτοῦ διά δύο μελῶν αὐτοῦ εἰς τήν Κεντρικήν Ἐπιτροπήν τοῦ Π.Σ.Ε., ὥστε διά τῆς προσεγγίσεως νά ὁδεύωμεν πρός μίαν ἀληθή ἑνότητα τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως, διά τήν ὁποίαν ἀπαιτεῖται εἰσέτι ἐπίπονος ἀγών καί ὄχι διά μίαν διοικητικήν ἑνότητα.

Ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς συναντήσεως αὐτῆς ὁ Μακαριώτατος ἐπαρασημοφόρησε τόν κ. S. Kobia μέ τήν τιμητικήν διάκρισιν τοῦ Σταυροφόρου τοῦ Τάγματος τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Παναγίου Τάφου διά τήν προσφοράν αὐτοῦ εἰς τήν χριστιανικήν ἑνότητα καί τήν συμπαράστασιν εἰς τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

Διάλεξις Α.Θ.Μ. Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου εἰς 27ον Πανελλήνιον Συνέδριον Γαστρεντερολογίας.

Μεταξύ 4ης καί 5ης Ὀκτωβρίου 2007 ἔλαβε χώραν εἰς Θεσσαλονίκην τό 27ον Πανελλήνιον Συνέδριον Γαστρεντερολογίας ὑπό τήν Διεύθυνσιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἰωάννου Κουντουρᾶ. Ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν ἐγένετο διά συντόμου ἐνημερώσεως ὑπό τοῦ κ. Κουντουρᾶ ἐπί τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν Συνεδρίων Γαστρεντερολογίας. Ὁ ἄνθρωπος, εἶπεν ὁ κ. Κουντουρᾶς, εἶναι «ἀσθενής τό σῶμα ἀλλά

καί τήν ψυχήν». Ἡμεῖς, ὡς ἰατροί ἐργαζόμεθα μέ τήν γνῶσιν, ἀντιμετωπίζομεν τόν φυσικόν θάνατον. Ἡ «γνῶσις ὅμως φυσιοῖ». Χρειαζόμεθα, Μακαριώτατε, τόν ἰδικόν Σας πνευματικόν λόγον διά τήν ἰδικήν μας πρακτικήν κοινωνίαν. Σύντομον λόγον ἀπηύθυναν οἱ Καθηγηταί κ. Κουντουρᾶς, καί ὁ κ. Τόμπρας καί ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Μάνθος. Παρόντες μεταξύ ἄλλων ἦσαν ὁ Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμ. π. Ἰωάννης Τασσιᾶς καί ὁ Δήμαρχος Θεσσαλονίκης κ. Βασίλειος Παπαγεωργόπουλος.

Μετά τάς ὡς ἄνω συντόμους εἰσηγήσεις, ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος ἀνέπτυξε τό θέμα: «Ἡ ἁμαρτία ὡς ἀσθένεια καί ἡ μετάνοια ὡς θεραπεία» ὡς ἕπεται:

Τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Μακαριότητος
τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων
κ.κ. Θεοφίλου Γ΄

«Ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστι διά παντός»·
ἡ ἁμαρτία ὡς νόσος[1].

Λόγος ἐκφωνηθείς τήν 21ην Σεπτεμβρίου / 4ην Ὀκτωβρίου 2007
εἰς τήν ἔναρξιν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ
27ου Πανελληνίου Συνεδρίου Γαστρεντερολογίας

Ἐλλογιμώτατοι κ. Καθηγηταί
καί ἐκλεκτοί Σύνεδροι,

Ἐν πρώτοις θέλομεν νά ἐκφράσωμεν τάς θερμάς Ἡμῶν εὐχαριστίας εἰς τόν Πρόεδρον καί τά μέλη τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνεδρίου διά τήν πρόσκλησίν των νά προσφωνήσωμεν τό παρόν Συνέδριον.

1. Τό ἀρχικόν κείμενον τῆς εἰσηγήσεως ἔχει ὑποστῆ μερικήν ἐπεξεργασίαν, κυρίως μέ προσθήκην παραπομπῶν, ἀλλά καί ἀπαραιτήτων συμπληρώσεων καί διευκρινίσεων εἰς τό κυρίως σῶμα τοῦ κειμένου.

Προλεγόμενα

Εἰς Συνέδριον, καθαρῶς ἰατρικῆς φύσεως, ἐπελέξαμεν τήν θεώρησιν τῆς ἁμαρτίας καί τῆς θεραπείας αὐτῆς ἐξ ἐπόψεως ἁγιογραφικῆς – βιβλικῆς, ἀναφερόμενοι εἰς τήν Παλαιάν Διάθηκην καί μάλιστα εἰς τό βιβλίον τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαβίδ. Θά καταβληθῇ προσπάθεια ἑρμηνείας τῶν δαβιτικῶν λόγων τοῦ Πεντηκοστοῦ Ψαλμοῦ, «*ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστί διά παντός*»[2]. Τό θέμα μας ἀφορᾷ εἰς τήν θεώρησιν τῆς ἁμαρτίας ὡς νόσου, ἀφ' ἑνός, τῆς δέ μετανοίας ὡς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς, ἀφ' ἑτέρου. Τοῦτο εἶναι εὔλογον εἰς τήν ἰουδαιοχριστιανικήν παράδοσιν καί εὐσέβειαν, ἡ ὁποία ἐκφράζεται διά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, αὐτή δέ συνίσταται εἰς τήν συμμετοχήν τοῦ πιστοῦ εἰς στά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, τά ὁποῖα δέν ἀποτελοῦν ἁπλᾶς θρησκευτικάς καί ἠθικάς πράξεις, ἀλλά μέσα καί φάρμακα θεραπευτικά. Καί λέγομεν μέσα θεραπευτικά, διότι ὁ ἄνθρωπος δέν ἀποτελεῖ μόνον βιολογικήν ὀντότητα, ἀλλά καί πνευματικήν. Εἰς τήν ἐποχήν μας ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅσον ποτέ ἄλλοτε, ἡ ἀλληλεπίδρασις σώματος καί ψυχῆς.

Τό θέμα τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀπέραντον, περιοριζόμεθα δέ διά τοῦτο μόνον εἰς μερικά βασικά σημεῖα του.

Πῶς σχετίζονται ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς καί ἡ τοῦ σώματος

Ἡ σχέσις τῆς φυσικῆς ὑγείας, τοῦ σώματος, καί τῆς πνευματικῆς εὐεξίας, τῆς ψυχῆς, φαίνεται, συνοπτικῶς, εἰς τά ἑξῆς: ἡ σωματική ὑγεία καί ἡ σωματική ἀσθένεια ἔχουν ρυθμισθῆ ἀπό τόν Θεόν οὕτως, ὥστε νά ἀποτελοῦν εἰκόνας, ἤ εὐλήπτους παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι γενικῶς αἰσθητοποιοῦν - ἀπεικονίζουν, χάριν ἡμῶν, τήν ὑγείαν καί τήν ἀσθένειαν τῆς ψυχῆς. Κατά τούς λόγους τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «*ἡ ἰατρική τέχνη ἔχει ἐπιτραπῆ ἀπό τόν Θεόν, ὁ Ὁποῖος ρυθμίζει ὁλόκλη-*

2. *Ψαλμ.* 50, 5.

ρον τήν ζωήν μας, ὥστε νά εἶναι εἰκών τῆς θεραπείας τῆς ψυχῆς, ὑποδεικνύουσα τήν ἀπόθεσιν τῶν περιττῶν καί τήν προσθήκην ὅσων λείπουν»[3].

Κατά δεύτερον λόγον, ἡ συμφυΐα ψυχῆς καί σώματος ποιεῖ καί τά δύο αὐτά μέρη ἑνότητα ἡ ὁποία ἐπηρεάζεται συνολικῶς ἀπό τήν ὑγείαν ἑκάστου ἐκ τῶν δύο· κατά τούς ἐγκρίτους ἁγίους Πατέρας, τό σῶμα περιέχεται καί ζωοποιεῖται ἀπό τήν ψυχήν —δέν περιέχει τήν ψυχήν[4]— ἀποτελοῦν δέ ἀμφότερα, ὡς δύο διάφοροι φύσεις, μίαν σύνθετον ὑπόστασιν, εἶναι δηλαδή ὁμοϋπόστατα[5]· καί μολονότι ὁ τρόπος αὐτῆς τῆς συμφυΐας ψυχῆς καί σώματος εἶναι ἄγνωστος εἰς τούς ἀνθρώπους[6], ὡστόσον εἶναι ἀναντίρρητος ἡ ἀμφίπλευρος ἀλληλεπίδρασις τῶν δύο εἰς τόν πνευματικόν ἀγῶνα τῆς μετανοίας· ὡς λέγει χαρακτηριστικῶς μεταξύ ἄλλων ὁ Ὅσιος Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης εἰς τό γνωστόν ἔργον του «*Κλῖμαξ*» περί τῆς ἐπιδράσεως τοῦ σώματος ἐπί τῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς, «*εἶναι θαυμαστόν νά βλέπῃ κανείς νοῦν ἀσώματον νά*

3. *Ὅροι κατά πλάτος* 55, PG 31, 1044C· « [...] ἡ ἰατρική τέχνη εἰς τύπον τῆς κατά ψυχήν θεραπείας τήν ἀπόθεσιν τοῦ περισσοῦ, καί τήν τοῦ λείποντος πρόσθεσιν ὑποτιθεμένη ὑπό τοῦ πᾶσαν ἡμῖν τήν ζωήν οἰκονομοῦντος Θεοῦ συγκεχώρηται».
4. Αγιου Γρηγοριου του Παλαμα, *Ἑκατόν Πεντήκοντα Κεφάλαια,* 61, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμ-ματα τόμ. Ε΄, ἐπιμελείᾳ. Π. Χρήστου, ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 70. «Ἡ μέντοι ψυχή συν-έχουσα τό σῶμα, ᾧ καί συνεκτίσθη, πανταχοῦ τοῦ σώματός ἐστιν, οὐχ ὡς ἐν τόπῳ οὐδ' ὡς περιεχομένη, ἀλλ' ὡς συνέχουσά τε καί περιέχουσα καί ζωοποιοῦσα τοῦτο, κατ' εἰκόνα καί τοῦτο ἔχουσα Θεοῦ».
5. Αγιου Ιωαννου του Δαμασκηνου, *Κεφάλαια Φιλοσοφικά* 48, PG 94, 624A· «Ὁμοϋπόστατά εἰσιν, ὅτε δύο φύσεις ἐν μιᾷ ὑποστάσει ἑνωθῶσι καί μίαν σχῶσιν ὑπόστασιν σύνθετον καί ἕν πρόσωπον, ὡς ψυχή καί σῶμα».
6. Αγιου Γρηγοριου Νυσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας* 11, PG 45, 44A· «Εἰ δέ ζητεῖς πῶς κατακιρνᾶται θεότης πρός τό ἀνθρώπινον, ὥρα σοι ζητεῖν πρό τούτου, τίς πρός τήν σάρκα τῆς ψυχῆς ἡ συμφυία. Εἰ δέ τῆς σῆς ἀγνοεῖται ψυχῆς ὁ τρόπος, καθ' ὅν ἑνοῦται τῷ σώματι, μηδέ ἐκεῖνο πάντως οἴου δεῖν ἐντός γενέσθαι τῆς σῆς καταλήψεως. Ἀλλ' ὥσπερ ἐνταῦθα καί ἕτερον εἶναί τι παρά τό σῶμα τήν ψυχήν πεπιστεύκαμεν ἐκ τοῦ μονωθεῖσαν τῆς ψυχῆς τήν σάρκα νεκράν τε καί ἀνενέργητον γενέσθαι, καί τόν τῆς ἑνώσεως οὐκ ἐπιγινώσκομεν τρόπον· οὕτω κἀκεῖ ... » κ.λπ.

μολύνεται καί σκοτίζεται ἀπό τό σῶμα, καί πάλιν αὐτόν τόν ἄυλον νοῦν ἀπό τό πήλινον σῶμα νά ἀνακαθαίρεται καί νά λεπτύνεται»[7]· καί πάλιν ἐξ ἀντιθέτου τονίζεται, λ.χ. εἰς τήν ἱεράν ὑμνογραφίαν, ὅτι ἀπό τῶν πολλῶν ἁμαρτιῶν ἀσθενεῖ ὄχι μόνον ἡ ψυχή, ἀλλά καί τό σῶμα[8], προφανῶς λόγῳ ἀπουσίας τῆς θείας χάριτος ἡ ὁποία τό ἐνισχύει.

Κατά τρίτον, ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς ἀπό τήν θανατηφόρον ἁμαρτίαν, ἀλλά καί ἡ θεογνωσία, καί ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί τοῦ πλησίον κατά τή θέωσιν, ὡς ἀπώτεροι στόχοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἰατρείας, κατά τήν ἐμπειρίαν καί διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, πλησιάζουν ἀκριβῶς τόν ἐμπειρισμόν καί τόν θετικισμόν τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν[9], καί ὄχι τόν περί Θεοῦ διανοητικόν στοχασμόν καί τήν ἐπινοητικότητα τοῦ φιλοσοφικο-θεολογικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Μεσαίωνος καί τῆς Σχολαστικῆς Θεολογίας. Ὡς ἔχει περί τούτου εὐστόχως ἐπισημανθῆ, *«ἡ ἐμπειρική μέθοδος ἐκμαθήσεως μιᾶς ἐπιστήμης, ὅσον ἀφορᾷ στά οὐσιώδη θέματα μεθοδολογίας, ἀντα-*

7. *Κλῖμαξ* 14, 24, ἐκδ. Ἰ. Μ. τοῦ Παρακλήτου, Ὠρωπός Ἀττικῆς, 1994[6], σελ. 190 (PG 88, 868C): «Θαῦμα ἰδέσθαι νοῦν ἀσώματον ὑπό σώματος μολυνόμενον καί σκοτούμενον· καί πάλιν διά πηλοῦ τόν ἄυλον ἀνακαθαιρόμενόν τε καί λεπτυνόμενον».
8. Ἐκ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς Μικρᾶς καί τῆς Μεγάλης Παρακλήσεως, ἐκ τῶν Μεγαλυναρίων τῆς θ΄ ᾠδῆς : «*Ἀπό τῶν πολλῶν μου ἁμαρτιῶν ἀσθενεῖ τό σῶμα, ἀσθενεῖ μου καί ἡ ψυχή*».
9. Ὑπό τήν ἔννοιαν, ὅτι καθώς ὁ ἐμπειρισμός (ἐμπειριοκρατία - empirismus) ὑπολαμβάνει τήν ἐμπειρίαν ὡς ἀρχήν τῆς γνώσεως, ὁ δέ θετικισμός, ἡ θετική φιλοσοφία (positivismus), δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τό ἀντιληπτόν κατ' αἴσθησιν (μολονότι ἀθεϊστικῶς θεωρεῖ τοῦτο ὡς μοναδικήν πραγματικότητα), οὕτω καθ' ἡμᾶς καί ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ἐμπειρίαν τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐν «αἰσθήσει καί πληροφορίᾳ» ἡ ὁποία χαριτώνει καί λαμπρύνει τήν ψυχήν καί τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ οὗ τά ἄφθορα ἱερά λείψανα τῶν Ἁγίων, ἡ ὑπέρ φύσιν ἄσκησίς των, ἡ ἀκριβής πρόγνωσις τῶν μελλόντων καί βαθεῖα γνῶσις καί διόρασις περί τῶν ἐνεστώτων, αἱ θαυματουργοί τῶν Ἁγίων πρεσβεῖαι κ.ἄ., τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀψευδεῖς, «ἁπτούς» καί ἐν πείρᾳ μάρτυρας τῆς δράσεως τοῦ Θεοῦ, κατά τήν ὁποίαν «νικᾶται φύσεως τάξις». Περί ἐμπειριοκρατίας καί θετικῆς φιλοσοφίας βλ. Χρ. Ανδρουτσου, *Λεξικόν τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1965, σελ. 134. 178.

ποκρίνεται πλήρως εἰς τήν Πατερική μέθοδο θεογνωσίας, δηλαδή θεολογίας [...] ὁ φωτισμός εἶναι μία ἐμπειρική κατάστασις, ὅπως καί ἡ θέωσις εἶναι μία ἐμπειρική κατάστασις, πού δέν ἔχουν καμμία σχέσι μέ μεταφυσική, δηλαδή μέ φιλοσοφικό στοχασμό»[10]. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, αἱ ἐκκλησιαστικαί τῶν θεοφόρων Ἀποστόλων καί Πατέρων διδασκαλίαι περί μετανοίας ἀποτελοῦν ἐπίσης ἀνακοινώσεις ἰατρικῆς φύσεως καί εἰς αὐτάς θά βασισθῶμεν διά τήν ἀνάλυσιν τοῦ θέματός μας.

Ὁ θάνατος ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας

Ἡ θεώρησις τῆς ἁμαρτίας ὡς νόσου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας τό ἀνθρώπινον γένος ὑπόκειται εἰς τούς νόμους τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου, θεμελιώνεται εἰς τήν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία θεμελιώνεται εἰς τήν μετά τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν, τήν θέωσιν, τῶν θεοφόρων Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Ἀποστόλων καί λοιπῶν Ἁγίων. Ἀντιθέτως, εἰς τήν σκέψιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καί εἰς τήν μετέπειτα δυτικήν θεολογίαν ὁ θάνατος ἡρμηνεύθη ὡς τιμωρία τοῦ Ἀδάμ καί τῶν ἀπογόνων του, οἱ ὁποῖοι, ὑπάρχοντες σπερματικῶς ἐν τῷ σώματι τοῦ Ἀδάμ, ἥμαρτον μέ ἐκεῖνον, ἐξ αἰτίας τῆς συλλογικῆς των παραβάσεως τῆς ἐντολῆς περί βρώσεως τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως[11]. Ἀντιθέτως, διά τήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἡ φυσική φθορά καί ὁ σωματικός θάνατος —τά ὁποῖα συγκαταβατικῶς ἐπετράπησαν ἀπό τόν Θεόν— ὄχι μόνον δέν ἀποτελοῦν πρωταρχικόν θέλημα τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ Θεός «*θάνατον οὐκ ἐποίη-*

10. Πρωτοπρεσβυτερου Ιω. Ρωμανιδου, *Πατερική Θεολογία*, ἐκδ. Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 61.
11. Πρβλ. Του Αυτου, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α΄, ἐκδ. Π.Σ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 114έ. Του Αυτου, *Πατερική Θεολογία*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 25έέ. Του Αυτου, Ρωμηοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2002[3], σελ. 139έ.

σεν»[12], ἀλλ' εἶναι φυσικά ἀποτελέσματα τῆς ἐλευθέρας ἀπομακρύνσεως τῶν πρωτοπλάστων ἀπό τόν Θεόν καί παραδοχῆς τῆς συμβουλίας τοῦ ὄφεως, καί τῆς προτιμήσεώς των πρός τήν αἰσθητήν ἡδονήν τοῦ ξύλου· ἡ φθορά αὕτη, ἀπούσης δηλαδή τῆς ζωοποιοῦ χάριτος, ἐποίησε τό σῶμα μέν τοῦ ἀνθρώπου παθητόν[13] ἐξ οὗ καί θνητόν, ὑποκείμενον εἰς πάθη ἀδιάβλητα – ἀναμάρτητα *(πεῖναν, δίψαν, κάματον, κ.λπ.)*· ἡ ἔλλειψις, ὅμως, τῆς χάριτος καί ἐκ τῆς ψυχῆς, κατά δικαίαν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφῆκε τόν ἄνθρωπον ἔρημον φωτισμοῦ, ἐσκοτισμένον κατά τόν νοῦν, καί κληρονομικῶς ἐπιρρεπῆ πρός τήν παράχρησιν τῶν φυσικῶν παθῶν καί τῶν ἐνεργειῶν ψυχῆς καί σώματος, ἡ ὁποία παράχρησις συνιστᾷ κατάστασιν παρά φύσιν, δηλαδή νόσον καί ἁμαρτίαν, ὡς παράβασιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, τό ὁποῖον συνιστᾷ κατά φύσιν ζωήν· εἶναι χαρακτηριστική ἐν προκειμένῳ ἡ φράσις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας περί τῶν ὡς ἄνω: *«Ἡ φύσις μας ἠσθένησε τήν νόσον τῆς ἁμαρτίας, ἐξ αἰτίας τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνός, δηλαδή τοῦ Ἀδάμ. Οὕτως, ἐγένοντο ἁμαρτωλοί οἱ πολλοί, ὄχι ἐπειδή διέπραξαν παράβασιν μέ τόν Ἀδάμ, διότι τότε ἀκόμη δέν ὑπῆρχον, ἀλλ' ἐπειδή προέρχονται ἐκ τῆς φύσεώς του [τοῦ Ἀδάμ], ἡ ὁποία ἔπεσεν ὑπό τόν νόμον τῆς ἁμαρτίας»*[14].

---

12. *Σοφ. Σολ.* 1, 13· «... ὅτι ὁ Θεός θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδέ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων»· καί *Σοφ. Σολ.* 2, 23έ.· « ... ὅτι ὁ Θεός ἔκτισε τόν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καί εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἐποίησεν αὐτόν· φθόνῳ δέ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τόν κόσμον».
13. Βλ. χαρακτηριστικῶς Αββα Δωροθεου, *Διδασκαλία* Α΄ 1, PG 88, 1617B-1620A· «Ὅτε δέ παρέβη τήν ἐντολήν καί ἔφαγεν ἐκ τοῦ ξύλου οὗ ἐνετείλατο ὁ Θεός μή φαγεῖν ἀπ' αὐτοῦ, τότε ἐξεβλήθη τοῦ παραδείσου· ἐξέπεσε γάρ ἐκ τοῦ κατά φύσιν καί ἦν ἐν τῷ παρά φύσιν, τουτ' ἔστιν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἐν τῇ φιλοδοξίᾳ καί φιληδονίᾳ τοῦ βίου τούτου καί τοῖς λοιποῖς πάθεσι, κατακυριευόμενος ὑπ' αὐτῶν· κατεδούλωσε γάρ αὐτοῖς ἑαυτόν διά τῆς παραβάσεως. Τότε λοιπόν ηὐξήθη κατά μέρος ἡ κακία καί ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος».
14. Αγιου Κυριλλου Αλεξανδρειας, *Εἰς τό Ρωμ. 5, 18.* PG 74, 789A.B· «Νενόσηκεν ἡ φύσις τήν ἁμαρτίαν, διά τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνός, τοὐτέστιν Ἀδάμ. Οὕτω δέ ἁμαρτωλοί κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὐχ ὡς ἐν τῷ Ἀδάμ συμπαραβεβηκότες, οὐ γάρ ἦσαν πώποτε, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἐκείνου φύσεως ὄντες, τῆς ὑπό νόμον πεσούσης τῆς ἁμαρτίας». Βλ. ἐπίσης Αγιου Αναστασιου του Σιναϊτου,

Ἡ Παλαιά Διαθήκη ὡς ἰατρεῖον «πρώτων βοηθειῶν» τῆς ἀνθρωπότητος

Ἡ κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος, μετά τήν πτῶσιν καί ἔξοδον ἀπό τόν Παράδεισον καί πρό τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ σωτηριώδους ἔργου τῆς Θείας Οἰκονομίας ὑπό τοῦ Ἰδίου τοῦ ἐνσάρκου Λόγου καί Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, διαζωγραφεῖται μέ ἔντονα χρώματα εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην· πέραν τῆς διαπιστώσεως, ὅτι «*ἅπαντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός*»[15] ἡ περιγραφή τοῦ Προφήτου Ἠσαΐου φανερώνει τήν τεραστίαν, ὁλόσωμον καί ἀνίατον πληγήν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐξ αἰτίας τῆς ἁμαρτίας· «*τί ἔτι πληγῆτε προστιθέντες ἀνομίαν; Πᾶσα κεφαλή εἰς πόνον καί πᾶσα καρδία εἰς λύπην. Ἀπό ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὔτε τραῦμα, οὔτε μώλωψ οὔτε πληγή φλεγμαίνουσα, οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἔλαιον, οὔτε καταδέσμους*»[16]. Εἰς τόν λαόν τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου καί τῶν Προφητῶν, ἄν καί προσηρμοσμένη συγκαταβατικῶς εἰς τά μέτρα τῆς γενικῆς τότε φθορᾶς καί ἀδυναμίας[17] (τήν ὁποίαν προσαρμογήν

Ἐρωτήσεις καί ἀποκρίσεις περί διαφόρων κεφαλαίων 143, PG 89, 796A.B· « […] φθαρτός ἐξ ἀφθάρτου γέγονε καί ὑπηνέχθη τοῖς τοῦ θανάτου δεσμοῖς. Ἐπειδή δέ εἰς τοῦτο πεσών ἐπαιδοποίησεν, οἱ ἐξ αὐτοῦ γεγονότες ὡς ἀπό φθαρτοῦ φθαρτοί γεγόναμεν. Οὕτω γεγόναμεν τῆς ἐν Ἀδάμ κατάρας κληρονόμοι. Οὐ γάρ πάντως ὡς σύν ἐκείνῳ παρακούσαντες τῆς θείας ἐκείνης ἐντολῆς τετιμωρήμεθα, ἀλλ' ὅτι, ὡς ἔφην, θνητός γεγονώς, εἰς τό ἐξ αὐτοῦ σπέρμα παρέπεμψε τήν ἁμαρτίαν. Θνητοί γάρ γεγόναμεν ἐκ θνητοῦ».

15. *Ψαλμ.* 13, 1.3.

16. *Ἠσ.* 1, 5.6.

17. Τοῦτο εἶναι φανερόν, παραδείγματος χάριν, καί ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου πρός τούς Μαθητάς «Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις [...] ἐγώ δέ λέγω ὑμῖν [...]» (*Ματθ.* 5, 21.22.27.28.31-34.38.39.43.44) καί ἐκ τοῦ λεχθέντος πρός τούς Φαρισαίους περί τοῦ «ἀποστασίου», τοῦ διαζυγίου, ὅτι τοῦτο ἦτο ρύθμισις τῆς μωσαϊκῆς νομοθεσίας «*πρός τήν σκληροκαρδίαν*» τῶν Ἰουδαίων καί ὄχι τό πρωταρχικόν θέλημα τοῦ Θεοῦ, τό ὁποῖον ἦτο ἡ μόνιμος σύζευξις ἑνός ἀνδρός πρός μίαν μόνον γυναῖκα (*Ματθ.* 19, 3-8. *Μάρκ.* 10, 2-9). Λοιπόν, λόγῳ τῆς ἐλλείψεως τῆς Χάριτος εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην, τόσον ἡ

οἱ Χριστιανοί ἔχουν τήν ἀπό Χριστοῦ ἐντολήν νά ὑπερβοῦν[18]), διέσωσε —πάντως— τήν ἀλήθειαν περί τῆς πνευματικῆς καί θανατηφόρου ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλά καί τῆς ἰάσεως αὐτῆς διά τῆς παρουσίας τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀγγέλου Γιαχβέ, ὁ ὁποῖος δίδεται εἰς ἡμᾶς ὡς παιδίον, ἀλλά εἶναι Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελος καί Θεός Ἰσχυρός, κατά τήν προφητείαν τοῦ θεσπεσίου Ἠσαΐου[19], ἤ εἶναι ὁ «*υἱός τοῦ ἀνθρώπου*», ὁ Ὁποῖος, κατά τόν χριστολογικόν ἑβδομηκοστόν ἕνατον Ψαλμόν ἀποτελεῖ τήν φανέρωσιν τῆς «δεξιᾶς» δηλαδή τῆς φιλανθρώπου Προνοίας τοῦ Θεοῦ[20]· ἐπίσης, ἡ Παλαιά Διαθήκη διέσωσε τήν

θεϊκή νομοθεσία ἦτο περισσότερον ἐπιεικής, ὅσον καί οἱ ὅροι τῆς ἀρετῆς ὑποδεέστεροι, ὡς φαίνεται εἰς τούς λόγους τοῦ ΑΓΙΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Περί ὅρου ζωῆς* 16, PG 98, 120C · «Πρόδηλον γάρ ὡς τοῖς πρό τοῦ νόμου, καί αὖθις μετά τόν νόμον, οὐ ταυτόν ἦν πέρας τῆς νίκης· οὐδέ τοῖς ἴσοις ἀγωνίσμασιν ἐνιδροῦν αὐτούς· καί διά τοῦτο ἡ Γραφή οὐχ ἁπλῶς τόν Νῶε τέλειον δίκαιον ἀπεκάλεσεν, ἀλλ' "ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ", προσέθηκεν". Ἐπίσης τοῦ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἑρμηνεία εἰς τούς Ψαλμούς* 7, 4 PG 55, 86· «Ποίαν οὖν σχοίημεν συγγνώμην ἡμεῖς, ποίαν δέ ἀπολογίαν, μετά τήν Χριστοῦ παρουσίαν μή φθάνοντες εἰς τά μέτρα τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ πολιτευομένων, καί ταῦτα πολλήν περισσείαν ἀπαιτούμενοι; *Ἐάν γάρ μή περισσεύσῃ,* φησίν,*ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλέον τῶν Φαρισαίων, οὐ μή εἰσέλθητε εἰς τήν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* Ὥσπερ γάρ οὐκ ἔστιν ἴσος ὁ ἐν τῷ νόμῳ τά αὐτά κατορθῶν τῷ πρό τοῦ νόμου, οὕτως οὔτε ὁ ἐν τῇ χάριτι τῷ ἐν τῷ νόμῳ, ἀλλά καί ἀπό τοῦ καιροῦ πολλή γίνεται ἡ διαφορά».

18. *Ματθ.* 5, 20· «Λέγω γάρ ὑμῖν ὅτι ἐάν μή περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καί Φαρισαίων, οὐ μή εἰσέλθητε εἰς τήν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν».
19. *Ἠσ.* 9, 5.6 «παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱός καί ἐδόθη ἡμῖν [...] καί καλεῖται τό ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστός σύμβουλος, θεός ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἄρχων εἰρήνης, πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος» κ.λπ.. Ἡ προσδοκία αὐτή ἐπίσης προβάλλεται συνεσκιασμένως μέν, ἀλλ' ἰσχυρῶς καί εἰς ἄλλας φράσεις, ὅπως «οὐ πρέσβυς οὐδέ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτός Κύριος ἔσωσεν αὐτούς» (*Ἠσ.* 63, 9) καί «μετά τοῦτο ἐπί γῆς ὤφθη καί ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη» (*Βαρούχ* 3, 38) κ.ἄ..
20. *Ψαλμ.* 79, 18. «Γενηθήτω ἡ χείρ σου ἐπ' ἄνδρα δεξιᾶς σου καί ἐπί υἱόν ἀνθρώπου ὅν ἐκραταίωσας σεαυτῷ». Πρβλ. καί τοῦ ἱεροῦ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Ἑρμηνεῖαι εἰς τούς Ψαλμούς* 79, 16 PG 80, 1516.C· «Δεξιάν δέ καλεῖ τήν Πρόνοιαν» καί ΑΥΤΟΘΙ 79, 18 PG 80, 1517.C «Ἀπολαύσωμεν τοίνυν τῆς σῆς κηδεμονίας διά τό οὕτω σε φιλανθρωπίᾳ νικώμενον ἐξ ἡμῶν σαρκοῦσθαι».

προσδοκίαν τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἁμαρτωλοῦ καί ἀναισθήτου ἀνθρωπίνης καρδίας, λιθίνης λόγῳ τῆς ἁμαρτίας, ὑπό καρδίας σαρκίνης, δηλαδή ζώσης καί αἰσθητικῆς, καί τῆς πληρώσεώς της ὑπό Πνεύματος καινοῦ, ἁγίου, κατά τάς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ, ὡς παρουσιάζονται εἰς τόν Προφήτην Ἰεζεκιήλ[21].

Οὕτως, εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην, ὀρθῶς ἑρμηνευομένην, δέν ἀποτελεῖ ἡ σχέσις Θεοῦ καί ἀνθρώπου σχέσιν δοῦναι καί λαβεῖν ἤ ἁπλῶς ὑποτελείας ὑπηκόου πρός βασιλέα, βασιζομένη εἰς τήν τήρησιν ἐξωτερικῶν τυπικῶν ἐντολῶν, ἀλλά σχέσιν Θεοῦ Πατρός καί Ἰατροῦ, δηλαδή Λυτρωτοῦ, πρός υἱούς καί θυγατέρας θεραπευομένους ἐκ τῆς ἁμαρτίας, ὡς ὁ Προφητάναξ Δαβίδ παρακαλεῖ τόν Θεόν, λέγων «*ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενής εἰμι· ἴασαί με, ὅτι ἐταράχθη τά ὀστᾶ μου*» καί ἀλλαχοῦ «*Κύριε, βοηθέ μου καί λυτρωτά μου*» [22]. Αἱ νομικαί θυσίαι, κατά τόν Ἀπόστολον Παῦλον, εἶχον ὡς σκοπόν νά προκαλέσουν εἰς τόν Ἰουδαῖον τήν συναίσθησιν τῆς ἐξ ἁμαρτιῶν ἀκαθαρσίας, διά τήν ὁποίαν ἔπρεπε νά ὑποβάλλεται τακτικῶς εἰς νομικούς καθαρισμούς, χωρίς ὅμως νά δύναται πράγματι νά καθαρισθῇ. Ὡς γράφει σαφῶς εἰς τήν πρός Ἑβραίους ἐπιστολήν, ὁ Νόμος διά τῶν νομικῶν θυσιῶν «*οὐδέποτε δύναται τούς προσερχομένους τελειῶσαι· ἐπεί, οὐκ ἄν ἐπαύσαντο [αἱ θυσίαι] προσφερόμεναι, διά τό μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τούς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους; ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν· ἀδύνατον γάρ αἷμα ταύρων καί τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας*»[23]. Αἱ νομικαί πάλιν ἐντολαί, μολονότι ὑποδεέστεραι καί ἐλαφρότεραι τῶν εὐαγγελικῶν, ὡστόσον δέν ἦτο δυνατόν νά τηρηθοῦν μέ τελειότητα, σχεδόν ὑπό οὐδενός ἀνθρώπου, διότι ἔλειπεν ἡ

21. *Ἰεζ.* 36, 26 Βλ. καί *Β΄ Κορ.* 3, 3.
22. *Ψαλμ.* 6, 3. 18, 15. Βλ. π.χ. *Δευτ.* 30, 3 « Καί ἰάσεται Κύριος τάς ἁμαρτίας σου καί ἐλεήσει σε ». Ψαλμ. 29, 3. 4 «Κύριε, ὁ Θεός μου, ἐκέκραξα πρός σέ καί ἰάσω με· Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ Ἅιδου τήν ψυχήν μου, ἔσωσάς με ἀπό τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον».
23. *Ἑβρ.* 10, 1- 4.

Χάρις τοῦ ἐν τῷ Σώματι τῆς Ἐκκλησίας ἐνεργοῦντος ἁγίου Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ[24]· οὕτως, ἐδημιουργεῖτο εἰς τούς Ἰουδαίους ἡ συναίσθησις τῆς ἰδίας των ἀδυναμίας καί τῆς ἀνάγκης ὑπερβάσεως τῆς ἁμαρτητικῆς φορᾶς, κατά τά λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ***«διά Νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας»***[25] καί ἐγίνετο προετοιμασία διά τήν εἰσαγωγήν καλυτέρας ἐλπίδος *«οὐδέν γάρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγή δέ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ»*[26]. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ Παλαιά Διαθήκη ἤ καλλίτερον, ἡ *«Προεκκλησία»* τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ, ἔχουσα ρόλον Ἰατρείου *«πρώτων βοηθειῶν»*, τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκαλλιέργει τήν ἀπέχθειαν ἤ, ἄν θέλετε, τό μῖσος κατά τῆς ἁμαρτίας, περιγράφουσα, καθώς προείπομεν, μέ χρώματα μελανά τή νίκην τῆς ἁμαρτίας καί τοῦ θανάτου ἐπί τοῦ ἀνθρώπου[27]· ἐπίσης, προανήγγελλε τήν ἔλευσιν τοῦ Ἰατροῦ καί θεραπευτοῦ, ἐτήρει μέτρα πρός ἀποτροπήν τῆς διαδόσεως καί ἐπιρρώσεως τῆς ἁμαρτητικῆς νόσου μεταξύ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀκόμη καί διά ποινῶν θανάτου, ἀλλά δέν ἠδύνατο νά δώση τό φάρμακον καθ' ἑαυτό, τήν Θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Πάντως, εἶναι σαφές εἰς ὅσους μελετοῦν τήν Παλαιάν Διαθήκην ἄνευ προκαταλήψεων, ἀκόμη καί εἰς μή Χριστιανούς, καθώς συνέβη εἰς τό *«εὐσεβές λεῖμμα»* τῶν πρώτων Ἰουδαιο-Χριστιανῶν, εἶναι, λέγομεν, σαφές, ὅτι ἡ ἰδία ἡ Παλαιά Διάθηκη προαναγγέλλει τήν συμπλήρωσιν καί ἀληθῆ κατα-

24. Πρβλ. *Ρωμ.* 7, 21-25· «εὑρίσκω ἄρα τόν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοί ποιεῖν τό καλόν, ὅτι ἐμοί τό κακόν παράκειται· συνήδομαι γάρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατά τόν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δέ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου, ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καί αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. Ταλαίπωρος ἐγώ ἄνθρωπος! τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Εὐχαριστῷ τῷ Θεῷ διά Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν».
25. *Ρωμ.* 3, 20.
26. *Ἑβρ.* 7, 19.
27. Πρβλ. *Ψαλμ.* 13, 1.3 «Ἅπαντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός». *Λουκ.* 1, 68. 79· «Εὐλογητός ὁ Θεός τοῦ Ἰσραήλ, ὅς ἐπεσκέψατο καί ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ […] ἐπιφάναι τοῖς ἐν σκότει καί σκιᾷ θανάτου καθημένοις».

νόησίν της διά τῆς Καινῆς Διαθήκης τῶν Εὐαγγελικῶν καί Ἀποστολικῶν διδασκαλιῶν ἐν τῷ Σώματι τοῦ Χριστοῦ, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Παραδείγματος χάριν, ἀριδήλως δηλώνεται μεταξύ ἄλλων, ὅτι θά ἐξέλθῃ νόμος καί λόγος Κυρίου ὄχι πλέον ἐκ τοῦ Σινᾶ, ἀλλ' ἐξ Ἱερουσαλήμ, θυσία δέ καθαρά θά προσφέρεται πανταχοῦ καί ὄχι μόνον εἰς Ἱερουσαλήμ[28]. Διά τοῦτο καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος σημειώνει ὅτι «*τέλος νόμου*», δηλαδή σκοπός τοῦ Νόμου, εἶναι ὁ «*Χριστός, εἰς δικαιοσύνην παντί τῷ πιστεύοντι*»[29].

Πάντως, τό θρησκευτικόν περιβάλλον τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, περιφρουρούμενον ὑπό τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, κατά τή διδασκαλίαν τῶν Πατριαρχῶν καί Προφητῶν, καί ἐπιβάλλον τήν πρός τόν Θεόν κατά πρᾶξιν εὐσέβειαν, διά τῶν νομικῶν δηλαδή ἐντολῶν, ἦτο ἀναμφιβόλως Ἀποκάλυψις ἐξ Οὐρανοῦ[30], πνευματικός ἀμπελών περιφρουρούμενος φραγμῷ καί ὑπηρέταις, κατά τούς λόγους τοῦ Χριστοῦ[31], Ἀποκάλυψις δοθεῖσα «ἐν δόξῃ», κατά τούς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου[32], δηλαδή ἐντός τῆς ὑπερφώτου δόξης τοῦ Θεοῦ, ἀπέδωκε δέ ὡς εὐκλεῆ καί πανάγιον καρπόν τήν Μητέρα τοῦ Θεοῦ, τήν «*ἐν γυναιξίν εὐλογημένην*», τήν «*ἀπό τότε μακαρισθησομένην ὑπό πασῶν τῶν γενεῶν*», κατά τό ἱερόν Εὐαγγέλιον[33]. Ἡ Γέννησις καί ἡ ἐν ἁγιασμῷ προετοιμασία τῆς Θεοτόκου ἐσήμανε τό «*πλήρωμα τοῦ χρόνου*» διά τήν ἐνανθρώπησιν τοῦ μεγάλου Ἰατροῦ καί Σωτῆρος Χριστοῦ[34]. Ἡ

28. *Ἠσ.* 2, 3-4 καί *Μαλ.* 1, 11.
29. *Ρωμ.* 10, 4.
30. *Ἑβρ.* 8, 5 «Οἵτινες ὑποδείγματι καί σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθώς κεχρημάτισται Μωϋσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τήν σκηνήν· ὅρα γάρ φησι, ποιήσεις πάντα κατά τόν τύπον τόν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει».
31. *Ματθ.* 21, 33 κατά τάς σχετικάς πατερικάς ἑρμηνείας.
32. *Β΄ Κορ.* 3, 11 «Εἰ τό καταργούμενον διά δόξης, πολλῷ μᾶλλον τό μένον ἐν δόξῃ».
33. Πρβλ. *Λουκ.* 1, 42. 48.
34. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ φράσις τοῦ Αγιου Ανδρεου Κρητης περί τῆς Κυρίας Θεοτόκου, τήν ὁποίαν ὀνομάζει «*τέλος τό σκοπιμώτατον καί ὕστατον δημιουργίας ἁπάσης, δι' ἥν ὁ κόσμος ἐγένετο*». *Κανών εἰς τήν Ὑπεραγίαν Θεοτό-*

ἰδία ἡ Ἁγία Γραφή ἀναφέρει, ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Ἰσραήλ καί ἡ ὑπέρ αὐτοῦ διάκρισις τοῦ Θεοῦ δέν ἐγένετο χάρις εἰς τήν ἀρετήν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν συνόλῳ, ἀλλά χάρις εἰς τάς ὑποσχέσεις πρός τούς ἁγίους Πατριάρχας, διά νά ἀποδειχθῇ ὁ Θεός ἀληθής[35]· φαίνεται καθαρῶς ἐν τέλει, ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ Ἰσραήλ εἶχεν ὡς σκοπόν τήν ἐμφάνισιν τοῦ προσώπου ἐκείνου, τό ὁποῖον θά ἐγίνετο «*χωρίον τοῦ ἀχωρήτου*»[36], ὁ τόπος τῆς ἑνώσεως θείας καί ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ Χριστῷ, δηλαδή εἶχεν ὡς σκοπόν τήν ἱστορικήν ἀνάδειξιν τοῦ παναγίου προσώπου τῆς Θεοτόκου Μαρίας, μόνης καταλλήλου πρός τήν ἐνσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου· λέγει σχετικῶς ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Οἰκουμένης φωστήρ: Ὁ Θεός, «*ἔκανεν εἰς τάς καταλλήλους περιστάσεις ἐκλογήν τῶν γενῶν καί τῶν φυλῶν, ἀπό τάς ὁποίας θά ἀνεπτύσσετο ἡ πολυΰμνητος ράβδος, ἀπό τήν ὁποίαν θά προήρχετο τό ἄνθος, διά τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νά ἐπιτελέση τήν σωτηριώδη οἰκονομίαν παντός τοῦ γένους*»[37].

Ὁ σωτηριώδης, κατά τά ἀνωτέρω, ρόλος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διά τήν ἀνθρωπότητα φαίνεται καθαρῶς καί εἰς τούς λόγους τοῦ Κυρίου πρός τήν Σαμαρείτιδα, παρά τῷ φρέατι τοῦ Ἰακώβ, ὅτι «***ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστί***»[38], μολονότι ἀναγνωρίζεται, ὅτι ὁ Ἰουδαϊσμός, ὅταν δέν ὁδηγῇ εἰς τόν

κον, ἦχος πλ. α΄, Κυριακῇ ἑσπέρας (ἐκ τῶν ἐν τῷ τέλει, προσόμοιον γ΄), ἐν Αγιου Νικοδημου Αγιορειτου, *Θεοτοκάριον*, ἐκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη (ἄ.χ.), σελ. 177.

35. *Ἰεζ.* 36, 22. *Δαν.* 3, 34.

36. Αγιου Κυριλλου Αλεξανδρειας, *Ἐγκώμιον εἰς τήν ἁγίαν Μαρίαν τήν Θεοτόκον* PG 77, 1032.D· «Χαίροις, Μαρία, τό χωρίον τοῦ ἀχωρήτου, ἡ τόν Μονογενῆ Θεόν Λόγον χωρήσασα, ἡ τόν στάχυν ἄνευ ἀρότρου καί σπέρματος βλαστήσασα τόν ἀμαράντινον».

37. *Κεφάλαια Ἑκατόν Πεντήκοντα* 53, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα τόμ. Ε΄, ἐπιμελείᾳ Π. Χρήστου, ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1992 , σελ. 66*έ.*· «τῶν γενῶν κατά καιρόν ἐκλογήν ἐποιεῖτο καί τῶν φυλῶν, ὅθεν ἄν ἡ πολυύμνητος ἀναβῇ ράβδος, ἐξ ἧς τό ἄνθος, δι' οὗ τήν παντός τοῦ γένους σωστικήν οἰκονομίαν ἐκτελέσειν ἔμελλεν».

38. *Ἰω.* 4, 22.

Μεσσίαν Χριστόν, καθίσταται ἄκαρπος συκῆ[39] καί ἀποτελεῖ δυσπιστίαν πρός τόν Μωϋσῆν, ὁ ὁποῖος ἐλάλησε περί τοῦ Ἰησοῦ *«εἰ γάρ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἄν ἐμοί· περί γάρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν»· «ἐάν γάρ μή πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν»*[40], ἄλλωστε καί ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης Ἀβραάμ εἶχε μυηθῆ προορατικῶς εἰς τό Μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, συμφώνως πρός τούς λόγους τοῦ Χριστοῦ[41].

Ἡ Ἐκκλησία ὡς τό τέλειον Ἰατρεῖον

Ἡ θεραπεία, λοιπόν, τῆς ἀνθρωπότητος προητοιμάσθη εἰς τόν ἰουδαϊκόν λαόν ὑπό τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ἀλλά καί εἰς τά ἔθνη μέ ἄλλους τρόπους τῆς θείας Προνοίας, ὥστε νά γίνῃ ποθητή καί ἀναμενομένη ἡ ἔλευσις τοῦ λυτρωτοῦ.

Ἐν τέλει ἡ ἕνωσις τῶν δύο φύσεων, θείας καί ἀνθρωπίνης, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ καί Λόγου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ ἀνάπλασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καί θεραπείαν της ἀπό τήν ἁμαρτίαν. Καθώς ἡ πυράκτωσις τοῦ σιδήρου, λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, τόν καθιστᾷ ἀπρόσιτον, οὕτω καί ἡ πυράκτωσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ διά τοῦ πυρός τῆς Θεότητος τήν καθιστᾷ ἀπρόσιτον εἰς τόν διάβολον[42]. Ὡς πρός τήν σωτηριώδη μετοχήν τῶν πιστῶν εἰς τό

39. Βλ. τήν ὑμνογραφίαν τῆς Μ. Ἑβδομάδος, συγκεκριμένως τῆς Μεγάλης Τρίτης. Ἡ ξηρανθεῖσα συκῆ χρησιμοποιεῖται διά νά δείξῃ τήν ἀκαρπίαν τῆς Συναγωγῆς, λ.χ. εἰς τό δίστιχον τοῦ Συναξαρίου: *«Τήν συναγωγήν, συκῆν Χριστός, Ἑβραίων, καρπῶν ἄμοιρον πνευματικῶν εἰκάζων, ἀρᾷ ξηραίνει· ἧς φύγωμεν τό πάθος»*.
40. *Ἰω.* 5, 46. 8, 24.
41. *Ἰω.* 8, 56· «Ἀβραάμ ὁ πατήρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τήν ἡμέραν τήν ἐμήν, καί εἶδε καί ἐχάρη».
42. Αγιου Ιωαννου του Δαμασκηνου, *Λόγος εἰς τήν ξηρανθεῖσαν συκῆν καί εἰς τήν παραβολήν τοῦ ἀμπελῶνος*, 2 PG 96, 577C: «Ὥσπερ γάρ ἀπρόσιτος ὁ σίδηρος τῷ πυρί ἑνούμενος, οὕτως ὁ χόρτος τῆς ἡμετέρας φύσεως ἑνωθείς τῷ πυρί τῆς θεότητος, ἀπρόσιτος τῷ διαβόλῳ γέγονε».

Σῶμα καί Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, διά τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, σημειώνει τά ἑξῆς ὁ Μέγας Ἀθανάσιος: «*Διά τοῦτο λέγεται καί εἶναι πρωτότοκος ἡμῶν [τῶν ἀνθρώπων], ἐπειδή, ἐνῷ πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀπώλλυντο ἐξ αἰτίας τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ, πρώτη ἡ δική Του σάρκα ἀναμέσον τῶν ἄλλων [ἀνθρώπων] ἐσώθη καί ἠλευθερώθη, ἐπειδή ἐγένετο σῶμα τοῦ ἰδίου τοῦ Λόγου, καί λοιπόν καί ἐμεῖς, ἐπειδή εἴμεθα σύσσωμοι [μέ Ἐκεῖνον], σῳζόμεθα καθώς ἐκεῖνο*»[43]. Κατά τούς λόγους τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου, ὅταν πᾶσα μέθοδος ἰατρείας ἀπεδείχθη ἀνεπαρκής διά τούς ἀνθρώπους, «*ὅτε πᾶς ἰατρείας ἐξηλέγχθη τρόπος*»[44], τότε ἐπιτελεῖται ἡ Θεία Οἰκονομία, «*ἐπειδή θείας ἔχρηζε τό πρᾶγμα δυνάμεως*»[45] καί καθιδρύεται ἡ Ἐκκλησία ὡς Σῶμα Χριστοῦ, ἡ ὁποία δέν εἶναι δικαστήριον, ἀλλά ἰατρεῖον: «*εἴσελθε, μετανόησον· ἰατρεῖον γάρ ἐστιν ἐνταῦθα, οὐ δικαστήριον, οὐκ εὐθύνας ἁμαρτημάτων ἀπαιτοῦν, ἀλλά συγχώρησιν ἁμαρτημάτων παρέχον*»[46]. Ἡ σωτηρία εἰς τό Ἰατρεῖον τοῦτο πραγματοποιεῖται μέ τήν καθαρτικήν ἐνέργειαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κυρίως δέ μέ τήν Θείαν Μετάληψιν, ὅπως πολύ εὐστόχως διατυπώνει ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἑρμηνεύων τόν στίχον τοῦ 50οῦ Ψαλμοῦ, «*ραντιεῖς με ὑσσώπῳ καί καθαρισθήσομαι*», διά τῶν ἑξῆς λόγων: «*Μέ πλάγιον τρόπον* [μέ τήν θερμήν καί καθαρτικήν ὕσσωπον], *ὑποδηλώνει τήν ἐνέργειαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ ὁποία ἔρχεται ἐντός ἡμῶν· τοῦ Ὁποίου ἡ χάρις μᾶς κάμει ζέοντας εἰς τό πνεῦμα, καί ἐκτήκει κάθε ρύπον ἐντός ἡμῶν, ὡς τό πῦρ, καθώς εἰσέρχεται ἀοράτως. Διά τοῦτο λέγουν οἱ Πνευματοφόροι, ὅτι ὁ Χριστός μᾶς βαπτίζει μέ Ἅγιον Πνεῦμα καί πῦρ. Τό τίμιον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, πάλιν, ὄχι μόνον μᾶς ἀπαλλάττει ἀπό τήν φθοράν,*

43. *Κατά Ἀρειανῶν λόγος Β΄*, 61· PG 26, 277B· «Ἐν τούτῳ πρωτότοκος λέγεται καί ἔστιν ἡμῶν, ἐπειδή, πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀπολλυμένων κατά τήν παράβασιν τοῦ Ἀδάμ, πρώτη τῶν ἄλλων ἐσώθη καί ἠλευθερώθη ἡ ἐκείνου σάρξ, ὡς αὐτοῦ τοῦ Λόγου σῶμα γενομένη, καί λοιπόν ἡμεῖς, ὡς σύσσωμοι τυγχάνοντες, κατ' ἐκεῖνο σῳζόμεθα».
44. *Εἰς τήν πρός Ρωμαίους ζ΄*, 3· PG 60, 445.
45. *Εἰς τήν πρός Ἐφεσίους γ΄*, 2· PG 62, 25.
46. *Περί ἐλεημοσύνης καί εἰς τάς δέκα παρθένους γ΄*, 4· PG 49, 297.

ἀλλά καί ἀπό πᾶσαν ἀκαθαρσίαν κεκρυμμένην εἰς τά ἐνδότερα, καί δέν μᾶς ἀφίνει νά ψυχραινώμεθα πρός ὀκνηρίαν»[47].

Εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ζωήν, λοιπόν, συντελεῖται ἡ παντελής ἐξάλειψις τῆς ἁμαρτίας, πρωτίστως διά τοῦ ἱεροῦ Βαπτίσματος. Ἐάν δέ κάποιος ἁμαρτήση μετά τό Βάπτισμα βαρέως, δέν δύναται πλέον νά ἀποκατασταθῇ ἐντελῶς εἰς τήν καθαρότητα, τήν ὁποίαν εἶχεν ἀμέσως μετά τό Βάπτισμα· τοῦτο συμπεραίνεται μεταξύ ἄλλων καί ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων, διευκρινίζοντος ἐν προκειμένῳ τά ἑξῆς: «*ὅπως ὅταν ἡ πληγή προχωρήση εἰς τό σῶμα, ἀκόμη καί ἐάν γίνη κάποια θεραπεία, ὅμως ἡ πληγή παραμένει, οὕτω καί ἡ ἁμαρτία προσβάλλει τήν ψυχήν καί τό σῶμα, καί παραμένουν τά σημάδια τῶν οὐλῶν πανταχοῦ, ἀφαιροῦνται δέ μόνον ἀπό ὅσους λαμβάνουν τό λουτρόν τοῦ Βαπτίσματος. Λοιπόν, τά μέν παρελθόντα τραύματα ψυχῆς καί σώματος θεραπεύει ὁ Θεός διά τοῦ Βαπτίσματος, ὡς πρός τά μελλοντικά δέ, ἄς προφυλασσώμεθα ἅπαντες ἀπό κοινοῦ· ὥστε, διατηρώντας καθαρόν τόν χιτῶνα τοῦ σώματος αὐτοῦ, νά κληρονομήσωμεν αἰωνίαν Βασιλείαν Θεοῦ καί μή ἀπολέσωμεν τήν οὐρανίαν σωτηρίαν δι' ὀλίγην πορνείαν ἤ ἡδυπάθειαν ἤ κάποιαν ἄλλην πρᾶξιν ἁμαρτίας*»[48]. Ἡ ἁμαρτία, ὡς κατάστασις

47. *Εἰς τούς Ψαλμούς*, 50 PG 69, 1096C.D· «Πλαγίως οὖν *[διά τῆς θερμῆς καί καθαρτικῆς ὑσσώπου]* ὑπεμφαίνει τήν ἐν ἡμῖν γινομένην τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργειαν, οὗ ἡ χάρις ζέοντας ἡμᾶς ἀποτελεῖ τῷ πνεύματι, καί πάντα ρύπον ἐκτήκει τόν ἐν ἡμῖν, πυρός δίκην ἀοράτως εἰσχεομένη. Διά γάρ τοι τοῦτο βαπτίζεσθαί φασιν ἡμᾶς οἱ πνευματοφόροι παρά Χριστοῦ Πνεύματι Ἁγίῳ καί πυρί. Καί τό τίμιον δέ αἷμα Χριστοῦ οὐ μόνον ἡμᾶς ἀπαλλάττει φθορᾶς, ἀλλά γάρ καί ἁπάσης ἀκαθαρσίας τῆς εἰς τό ἔσω κεκρυμμένης, καί ἀποψύχεσθαι οὐκ ἐᾷ πρός [τό] ῥάθυμον».

48. *Κατήχησις Φωτιζομένων* 18, 20· PG 33, 1041A.B: «Ὥσπερ γάρ πληγῆς προχωρησάσης ἐν τῷ σώματι, κἂν θεραπεία γένηταί τις, ὅμως ἡ οὐλή μένει, οὕτω καί ἡ ἁμαρτία πλήσσει τήν ψυχήν καί τό σῶμα, καί μένουσιν οἱ τύποι τῶν οὐλῶν ἐν πᾶσι· περιαιροῦνται δέ μόνον ἀπό τῶν λαμβανόντων τό λουτρόν. Τά μέν οὖν παρελθόντα ψυχῆς καί σώματος τραύματα θεραπεύει Θεός διά τοῦ βαπτίσματος, πρός δέ τά μέλλοντα λοιπόν ἑαυτούς ἀσφαλι-

παρά φύσιν πληροῖ πάντοτε τήν ψυχήν ἀθυμίας καί ταραχῆς, κατ' ἔκπτωσιν ἀπό τῆς εἰρήνης καί ἀρετῆς διά τήν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη, διότι κατά τόν ἅγιον Δωρόθεον τῆς Γάζης *«ἡ ἁμαρτία εἶναι πρόξενος ταλαιπωρίας καί ἀποσαθρώνει αὐτόν ὁ ὁποῖος τήν ἔχει»*[49].

Καί ἐπειδή πάντες ἐλάβομεν τό Βάπτισμα, ἀλλά οἱ περισσότεροι δέν τό τηροῦν ἀμόλυντον, ἀπαιτεῖται δι' ὅλους ἡ μετάνοια, πρός θεραπείαν τῆς ἁμαρτίας. Ἡ ὁδός πρός τήν τελείαν ὑγιείαν, δηλαδή τήν ἁγιότητα, **τή θέωσιν**, διέρχεται διά τῶν σταδίων πρῶτον **τῆς καθάρσεως**, δηλαδή τῆς μεταμορφώσεως τῶν παθῶν ἀπό τό παρά φύσιν εἰς τό κατά φύσιν, καί δεύτερον **τοῦ φωτισμοῦ**[50], κατά τό ὁποῖον στάδιον ὁ φωτιζόμενος Χριστιανός ἀντιλαμβάνεται ἀπλανῶς τό νόημα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τάς ἀφανεῖς παγίδας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, τούς λόγους τῆς θείας Προνοίας περί τῶν ὄντων, τήν ψυχικήν κατάστασιν τῶν συνανθρώπων κ.ἄ. Ἡ **θέωσις ἤ δοξασμός,** ὡς τελικόν στάδιον, εἶναι ἡ εἴσοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τήν δόξαν τῆς Ἁγίας Τριάδος· κατά τό στάδιον τοῦτο ὁ ἄνθρωπος καθίσταται κατά χάριν ἄκτιστος καί κοινωνός ὑπερφυῶν χαρισμάτων καί ἀπροσμετρήτου θεϊκῆς γνώσεως, βεβαίως δέ καί πλείστης ἀγάπης πρός τόν Θεόν καί τόν συνάνθρωπον καί τελείας ταπεινοφροσύνης. Ὅμως τό θέμα τῶν σταδίων τῆς χριστιανικῆς τελειώσεως, κ**αθάρσεως, φωτισμοῦ καί θεώσεως** ἔχει γίνει ἀντικείμενον πολλῶν εἰδικῶν μελετῶν καί διά τοῦτο δέν ἐπεκτεινόμεθα.

ζώμεθα κοινῇ πάντες· ἵνα καθαρόν τοῦτον τοῦ σώματος τόν χιτῶνα διατηρήσαντες, καί μή δι' ὀλίγης πορνείας καί ἡδυπαθείας, ἤ τινος ἄλλης ἁμαρτίας πρᾶξιν ἀπολέσωμεν οὐράνιον σωτηρίαν· ἀλλ' ἵνα κληρονομήσωμεν Βασιλείαν Θεοῦ αἰώνιον» *κ.λπ.*

49. Αββα Δωροθεου, *Διδασκαλία Ζ΄* 3, PG 88, 1700D· «Ἡ γάρ ἁμαρτία ταλαιπωροποιός ἐστι καί σαθροῖ τόν ἔχοντα αὐτήν».

50. Βλ. ἐνδεικτικῶς Πρωτοπρεσβυτερου Ιω. Ρωμανιδου, *Πατερική Θεολογία*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 42-48. 49ἑ. 58ἑἑ. 65ἑ. 89ἑἑ. 97

Ἁμαρτία καί μετάνοια: ὁμοιότητες μέ τήν θεραπείαν τῶν σωμάτων.

Ἡ μετάνοια, ὡς θεραπεία τῆς νόσου τῆς ἁμαρτίας, παρουσιάζει, καθώς ἐλέχθη, πολλάς ὁμοιότητας καί ἀναλογίας μέ τήν ἰατρικήν τῶν σωμάτων.

Ἡ ἐκκλησιαστική ζωή, ὡς συσσωμάτωσις εἰς τόν Χριστόν, ἡ ὁποία διά τῆς καθάρσεως ἐκ τῆς ἁμαρτίας καί διά τοῦ φωτισμοῦ ὁδηγεῖ τόν ἄνθρωπον εἰς τήν ἕνωσιν μέ τόν Θεόν, τήν θέωσιν, ὡς διαρκῆ ἐνοίκησιν τῆς χάριτος τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς τόν ἄνθρωπον, ἀρχίζει, ὡς καί ἡ ἰατρική, μέ μέτρα προληπτικά κατά τῆς ἁμαρτίας· ἐάν ἡ πρόληψις μέσῳ τῆς ἀποφυγῆς τῆς ἁμαρτίας ἀποτύχῃ, τότε προχωρεῖ εἰς τήν θεραπείαν. Ἡ ἰδία ἡ Ἁγία Γραφή, αἱ ἐντολαί τοῦ Κυρίου, δέν εἶναι παρά πρόληψις, ἐν πρώτοις, κατά τῆς ἁμαρτίας. Λέγει ἄλλωστε χαρακτηριστικῶς καί ἡ ἰδία ἡ Ἁγία Γραφή εἰς τό βιβλίον τῆς Σοφίας Σειράχ, ὅτι πρέπει νά ἀποφεύγωμεν τήν ἁμαρτίαν ὡς θανατηφόρον ὄφιν: «*Ὡς ἀπό προσώπου ὄφεως φεῦγε ἀπό ἁμαρτίας, ἐάν γάρ προσέλθῃς, δήξεταί σε· ὀδόντες λέοντος οἱ ὀδόντες αὐτῆς ἀναιροῦντες ψυχάς ἀνθρώπων*»[51].

Ἡ ὑπό τῆς Ἐκκλησίας θεραπεία τῆς ψυχῆς, πάντως, ὅπως καί εἰς τήν ἰατρικήν, ἀπαιτεῖ ἀνόθευτα τά φάρμακα, ἀλλά θέλει καί τήν δεοντολογίαν ἀκριβῆ καί ἀναλλοίωτον, δηλαδή, τήν δογματικήν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας – διότι ὀρθή πίστις σημαίνει ὀρθόν τρόπον ζωῆς, τά δέ Μυστήρια ἐνεργά, ἐντός τῆς κανονικῆς Ἐκκλησίας· εἶναι σαφές διά τούς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι δέν δύναται νά ὑπάρξῃ ἀληθής ἀρετή εἰς τούς κόλπους τῆς αἱρέσεως, καθώς λ.χ. ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος σημειώνει: «*Εἶναι ἀδύνατον ἀπό τό χιόνι νά προέρχεται φλόγα· περισσότερον, ὅμως, ἀδύνατον εἶναι νά ὑπάρχῃ ταπείνωσις εἰς τούς ἑτεροδόξους· τοῦτο, λοιπόν, εἶναι κατόρθωμα τῶν πιστῶν καί εὐσεβῶν, καί μάλιστα ὅσων ἔχουν καθαρ-*

51. *Σοφ. Σειρ.* 21, 2.

θῆ»[52]. Ἡ διατήρησις τῆς Πίστεως εἶναι προϋπόθεσις τῆς σωτηρίας, κατά τούς ἁγίους Πατέρας, ὡς διατήρησις τῶν ὀρθῶν μεθόδων διαγνώσεως καί τῶν τρόπων θεραπείας, ἐφ' ὅσον ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, συμβουλεύων τόν πνευματικόν ποιμένα, λέγει «*Τήν ἀκεραίαν πίστιν καί τά εὐσεβῆ δόγματα ἄς ἀφήσῃς πρῶτον ἀπό ὅλα κληρονομίαν εἰς τά τέκνα σου, ὥστε ὄχι μόνον τά τέκνα σου, ἀλλά καί τά ἐκείνων τέκνα νά ὁδηγήσῃς εἰς τόν Κύριον διά τῆς ὁδοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας*»[53]. Καί ὁ ἰδικός μας ἅγιος Θεόδωρος Ἐπίσκοπος Ἐδέσσης, ὁ ἐκ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα, γράφει περί τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ὀρθῆς Πίστεως, ὅτι πρό πάντων καί ἐπί πᾶσι πρέπει ὁ Μοναχός νά ἔχῃ τήν ψυχήν περιπεφραγμένην μέ τά θεῖα δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας[54].

Οἱ ἱεροί Κανόνες, οἱ ρυθμίζοντες τήν ζωήν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Σώματος, τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἐντάσσονται καί αὐτοί εἰς τό ἴδιον πλαίσιον τῆς πνευματικῆς ἰατρικῆς καί δέν ἀποτελοῦν ἄνωθεν ἐπιβεβλημένην νομοθεσίαν ἀντίθετον μέ τήν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἰατρικήν μέθοδον, ἐπανορθωτικήν τῆς ἁμαρτίας, ἡ ὁποία εἶναι παρά φύσιν. Εἶναι χαρακτηριστική ἐν προκειμένῳ ἡ φράσις τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου περί τῶν ἱερῶν Κανόνων τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅτι αὐτοί καθιερώθησαν «*πρός ψυχῶν θεραπείαν καί ἰατρείαν παθῶν*»[55].

---

52. *Κλῖμαξ* 25, 31, ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 273 (PG 88, 996B)· «Ἀμήχανον ἐκ χιόνος προϊέναι φλόγα· ἀμηχανώτερον δέ ἐν ἑτεροδόξοις ταπεινοφροσύνην ὑπάρχειν· πιστῶν καί εὐσεβῶν τό κατόρθωμα λοιπόν, καί τούτων κεκαθαρμένων».
53. Αγιου Ιωαννου του Σιναϊτου, *Εἰς τόν Ποιμένα* 97, ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 402 (PG 88, 1201A)· «Πίστεως ἀπαθοῦς καί δογμάτων εὐσεβῶν πρό πάντων κληρονομίαν τοῖς υἱοῖς καταλίμ-πανε· ἵνα μή μόνον τούς υἱούς, ἀλλά καί τά ἔκγονά σου Κυρίῳ δι' ὁδοῦ ὀρθοδοξίας προσαγάγῃς».
54. Αγιου Θεοδωρου Εδεσσης, *Κεφάλαια πάνυ ψυχωφελῆ*, 99 ἐν *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Α΄, ἐκδ. Ἀστήρ, ἐν Ἀθήναις 1982, σελ. 323· «Πρό πάντων δέ καί ἐπί πᾶσιν, ὀρθοδόξῳ πίστει περιπεφράχθαι τῇ ψυχῇ κατά τά θεῖα δόγματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας παρά τῶν θεοκηρύκων Ἀποστόλων καί τῶν ἁγίων Πατέρων».
55. Αγαπιου Ιερομοναχου και Νικοδημου του Μοναχου, *Πηδάλιον τῆς νοητῆς Νηός τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας*,

Ἡ εἰκών, μέ ἄλλα λόγια ὁ ρόλος, τοῦ πνευματικοῦ Πατρός καί Ἐξομολόγου ἑκάστου πιστοῦ καί ἰδίως τῶν Μοναχῶν, ἡ ζωή τῶν ὁποίων πρέπει νά ἀποτελῇ ὑπόδειγμα διά τούς Χριστιανούς, διαζωγραφεῖται εἰς τά πατερικά κείμενα μέ ἐκφράσεις καί εἰκόνας λαμβανομένας πολλάκις ἐκ τῆς Ἰατρικῆς· ὁ πνευματικός πατήρ, ὡς καί ὁ ἰατρός, πρέπει νά εἶναι ὁ ἴδιος ὑγιής, νά μή ἀηδιάζῃ ἐκ τῆς δυσωδίας καί τῆς θέας τῶν τραυμάτων τῆς ἁμαρτίας, καί νά χρησιμοποιῇ καταλλήλως τά ἐργαλεῖα του, τά ὁποῖα εἶναι ἀνάλογα τῆς ἰατρικῆς, καυτῆρες —δηλαδή ἐπιτίμια, κολλύρια, δηλαδή ἐπιπλήξεις, σπόγγος— δηλαδή λόγια ἤπια καί γλυκέα, κ.ἄ. πολλά[56]. Ἀλλά καί οἱ ἀσθενεῖς, οἱ ἁμαρτωλοί —δηλαδή ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι— πρέπει νά προσβλέπωμεν εἰς τόν πνευματικόν μας Πατέρα καί Ἐξομολόγον, ὡς εἰς ἀγαπητόν ἰατρόν· λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος εἰς τούς *Ὅρους κατά πλάτος: «Καθώς εἴπομεν, ὅτι πρέπει ὁ Προεστώς νά προσφέρῃ ἄνευ πάθους τήν θεραπείαν εἰς τούς ἀσθενεῖς, παρομοίως πρέπει καί οἱ θεραπευόμενοι νά μή δέχωνται ἐχθρικῶς τά ἐπιτίμια, μήτε νά νομίζουν τυραννίαν τήν φροντίδα ἡ ὁποία προσφέρεται εἰς αὐτούς ἀπό εὐσπλαγχνίαν, μέ σκοπόν τήν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς. Διότι εἶναι αἰσχρόν, οἱ μέν ἀσθενεῖς εἰς τό σῶμα νά ἐμπιστεύωνται τούς ἰατρούς τόσον πολύ, ὥστε ἀκόμη καί ἐάν ἐκεῖνοι κόπτουν ἤ καυτηριάζουν ἤ προσφέρουν πικρά φάρμακα, νά τούς θεωροῦν εὐεργέτας, ἡμεῖς δέ νά μή ἔχωμεν τήν ἰδίαν διάθεσιν πρός τούς θεραπευτάς τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὅταν διενεργοῦν τήν σωτηρίαν μας, μέ κάποιον ἐπίπονον τρόπον»*[57]. Μάλιστα, ἐπειδή ἀρχή πάσης ἁμαρ-

ἐν Ἀθήναις 1886, σελ. 183. Β΄ Κανών τῆς ΣΤ΄: «Ἔδοξε δέ καί τοῦτο τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ Συνόδῳ, κάλλιστά τε καί σπουδαιότατα, ὥστε μένειν καί ἀπό τοῦ νῦν βεβαίους καί ἀσφαλεῖς πρός ψυχῶν θεραπείαν καί ἰατρείαν παθῶν, τούς ὑπό τῶν πρό ἡμῶν ἁγίων καί μακαρίων Πατέρων δεχθέντας καί κυρωθέντας, ἀλλά μήν καί παραδοθέντας ἡμῖν ὀνόματι τῶν ἁγίων καί ἐνδόξων Ἀποστόλων πε΄ Κανόνας».

56. Αγιου Ιωαννου του Σιναϊτου, *Εἰς τόν Ποιμένα* 4.11.12, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 381.383 (PG 88, 1166B.1168 Dέέ.).

57. *Ὅροι κατά πλάτος* 52 PG 31, 1041B: «Ὥσπερ δέ τόν προεστῶτα εἴπομεν χρῆναι ἀπαθῶς προσάγειν τάς θεραπείας τοῖς ἀσθενοῦσιν, οὕτω πάλιν

τίας εἶναι ἡ ὑπερηφάνεια[58], ὡς πεπλανημένη αἴσθησις αὐταρκείας καί αὐτοδυναμίας τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία φέρει τήν ἀμέλειαν, διά τοῦτο, καί μόνον ἡ ὑπακοή καί συμμόρφωσις πρός τάς προτροπάς τοῦ πνευματικοῦ Πατρός καί ἡ διακοπή τοῦ ἰδικοῦ μας θελήματος, ἕλκει τήν χάριν τοῦ Θεοῦ, εἶναι δέ ἡ καλυτέρα ὁδός θεραπείας[59].

Ἡ μέν ὕπαρξις, ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου διέπεται ἀπό τήν αὐτεξούσιον, ἐλευθέραν αὐτοῦ καί νοεράν ψυχήν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καί τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καί δημιουργοῦ της[60]. Τό σῶμα – μολονότι ἰδιαίτερον κτῆμα τῆς ψυχῆς, δέν εἶναι αὐθυπόστατος οὐσία, ἀλλ' ἐνυπόστατος εἰς τήν ψυχήν. Διά τοῦτο καί ἡ θεραπεία τῆς ἁμαρτίας ἐπικεντρώνεται εἰς τήν ψυχήν, ἀλλά μέ τήν βοήθειαν τοῦ σώματος[61]. Ἄλλωστε, ἡ ἁμαρτία,

---

χρή τούς θεραπευομένους μή πρός ἔχθραν δέχεσθαι τά ἐπιτίμια, μηδέ τυραννίδα νομίζειν τήν ἀπό εὐσπλαγχνίας ἐπί σωτηρίᾳ τῆς ψυχῆς προσαγομένην αὐτῷ ἐπιμέλειαν. Αἰσχρόν γάρ τούς μέν τά σώματα νοσοῦντας τοσοῦτον τοῖς ἰατροῖς καταπιστεύειν, ὥστε, κἂν τέμνωσι, κἂν καίωσι, καί πικροῖς τοῖς φαρμάκοις ἀνιῶσιν, εὐεργέτας λογίζεσθαι, ἡμᾶς δέ πρός τούς τῶν ψυχῶν ἡμῶν θεραπευτάς, ὅταν δι' ἐπιπόνου ἀγωγῆς τήν σωτηρίαν ἡμῖν κατεργάζωνται, μή τήν αὐτήν ἔχειν διάθεσιν» κ.λπ.

58. Βλ. χαρακτηριστικῶς Αγιου Ιωαννου του Χρυσοστομου, *Εἰς τήν Β΄ πρός Θεσσαλονικεῖς*, 1, 2 PG 62, 470έ.· «Ὅρα πῶς ἀρχή ἁμαρτίας ὑπερηφανία; Πῶς δέ ἀρχή ὑπερηφανίας τό μή εἰδέναι τόν Κύριον; Εἰκότως· ὁ γάρ εἰδώς τόν Θεόν ὡς εἰδέναι χρή, ὁ εἰδώς ὅτι ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ τοσοῦτον ἐταπεινοφρόνησεν, οὐκ ἐπαίρεται· ὁ δέ ταῦτα μή εἰδώς, ἐπαίρεται· πρός ἀπόνοιαν γάρ ἀλείφει ἡ ὑπερηφανία».

59. Βλ. χαρακτηριστικῶς Αγιου Διαδοχου Φωτικης, *Κεφάλαια Γνωστικά ρ΄* 41, ἐπιμελείᾳ Édouard des Places, Sources Chrétiennes 5, 108έ.: «Ἡ ὑπακοή πρῶτον ἐν πάσαις ταῖς εἰσαγωγοῖς ἀρεταῖς ὑπάρχειν ἔγνωσται καλόν· ἀθετεῖ γάρ τέως τήν οἴησιν, τίκτει δέ ἡμῖν τήν ταπεινοφροσύνην [...] Πρῶτον οὖν τούτου ἐπιμελεῖσθαι δεῖ τούς πρός τήν οἴησιν τοῦ διαβόλου ἀναδεχομένους πάλην· δείξει γάρ ἡμῖν αὕτη προϊοῦσι πάσας ἀπλανῶς τάς τρίβους τῶν ἀρετῶν».

60. Μεγαλου Βασιλειου, *Ὁμιλία εἰς τό Πρόσεχε σεαυτῷ*, 3· PG 31, 204A: «Ἡμεῖς μέν οὖν ἐσμεν ἡ ψυχή καί ὁ νοῦς, καθό κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος γεγενήμεθα· ἡμέτερα δέ τό σῶμα καί αἱ δι' αὐτοῦ αἰσθήσεις».

61. Αγιου Ιωαννου του Δαμασκηνου, *Ἔκδοσις ἀκριβής τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως* 12 (26), PG 94, 928B: «Κοινά δέ ψυχῆς καί σώματος αἱ ἀρεταί, ἐχουσῶν καί τούτων ἐπί τήν ψυχήν ἀναφοράν, οἷον ψυχῆς προσχρωμένης σώματι».

εἴτε διαπράττεται μόνον εἰς τήν ψυχήν εἴτε καί διά τοῦ σώματος, ἀναφέρεται εἰς τήν ψυχήν καί ποτέ εἰς τό σῶμα μόνον[62]. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής μάλιστα ἐπισημαίνει *«Τά φαγητά δέν εἶναι κακά, ἀλλά ἡ γαστριμαργία. Οὔτε ἡ παιδοποιΐα, ἀλλά ἡ πορνεία. Οὔτε τά χρήματα, ἀλλά ἡ φιλαργυρία [...] δέν ὑπάρχει κακόν εἰς τά πράγματα καθ' ἑαυτά, παρά μόνον ἡ παράχρησίς των, ὀφειλομένη εἰς τήν ἀμέλειαν τοῦ νοῦ διά τήν φυσικήν καλλιέργειαν»*[63].

Ἡ νοσηρά ἁμαρτητική κατάστασις, ἐκτείνεται εἰς τρία πεδία[64]· πρῶτον, εἰς τόν νοῦν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ὀφθαλμός τῆς ψυχῆς, ὅπου ἐκδηλώνεται ὡς **«προσπάθεια»**, δηλαδή ὡς προσκόλλησις τοῦ νοός εἰς τά ἀντικείμενα τῶν παθῶν, κεχρωματισμένα μέ ἐπιθυμίαν, ἐπειδή αὐτά προσφέρουν ἐμπαθῆ ἡδονήν εἰς τήν ψυχήν· δεύτερον, εἰς τήν πνευματικήν καρδίαν, δηλαδή εἰς τό κέντρον τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ὅπου ἐκδηλώνεται ὡς **«ἡδυπάθεια»,** δηλαδή ὡς στροφή τῆς καρδίας καί συνόλου τῆς ψυχῆς πρός τάς ἀπολαύσεις τῶν παθῶν, ἡ ὁποία στροφή ἀποδιώκει τήν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐπειδή ὁ ἄνθρωπος αὐτοπροαιρέτως ἐγκαταλείπει τήν καθαράν ὁδόν τοῦ Θεοῦ καί προτιμᾷ τά πάθη. Τέλος, ὅταν ἡ ἁμαρτία διαπράττεται καί διά τοῦ σώματος, δημιουργεῖ εἰς αὐτό τήν **«ἐμπάθειαν»** δηλαδή τό σῶμα πάσχει —μέ τήν γνωστήν ἀρνητικήν ἔννοιαν—

62. Αγιου Κυριλλου Ιεροσολυμων, *Κατηχήσεις φωτιζομένων* 4, 23 PG 33, 485.A· «Ἐπειδή τό σῶμα οὐχ ἁμαρτάνει καθ' ἑαυτό, ἀλλά διά τοῦ σώματος ἡ ψυχή. Ἐργαλεῖόν ἐστι τό σῶμα καί ὥσπερ ἱμάτιον καί στολή ψυχῆς· κἄν μέν ὑπό ταύτης πορνείᾳ παραδοθῇ γίνεται ἀκάθαρτον· ἐάν δέ ἁγίᾳ ψυχῇ συνοικήσῃ, γίνεται ναός ἁγίου Πνεύματος».

63. Μεταγλώττισις ἐκ τοῦ *Περί ἀγάπης ἑκατοντάς Γ΄* 4· PG 90, 1017C.D.

64. Κατά τήν διατύπωσιν τῶν Αγιων Καλλιστου και Ιγνατιου των Ξανθοπουλων, (ἀκολουθούντων τόν Ἅγιον Ἠλίαν τόν Ἐκδικον), *Περί τῶν αἱρουμένων ἡσύχως βιῶναι καί μοναστικῶς*, 88 ἐν *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Δ΄, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἐν Ἀθήναις 1991, σελ. 282· « [...] ὕλη πονηρά, σώματος μέν, ἐμπάθεια· ψυχῆς δέ, ἡδυπάθεια· προσπάθεια δέ, τοῦ νοός. Κατηγορεῖται δέ, τῆς μέν, ἀφή· τῆς δέ, αἱ λοιπαί αἰσθήσεις· τῆς δέ τελευταίας, ἐναντία διάθεσις. Ἔτι· ὁ μέν ἡδυπαθής, πλησίον ἐστί τοῦ ἐμπαθοῦς· ὁ δέ προσπαθής, τοῦ ἡδυπαθοῦς· μακράν δέ ἀμφοτέρων, ὁ ἀπαθής».

τά πάθη. Οὕτως, ἡ ὅλη ὕπαρξίς μας καθίσταται —ἐπειδή ἀναχωρεῖ ἡ θεία ἐνέργεια— εὐεπίφορος πρός τήν ἁμαρτίαν. Ἡ διάπραξις της ἁμαρτίας, ὡς κατάληξις τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος ἐναντίον τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν, ἀποτελεῖ θάνατον τῆς ψυχῆς[65]. Καί τοῦτο, διότι διώκει τήν καθαράν ἐνέργειαν, δηλαδή τήν χάριν τοῦ Θεοῦ καί ἰσχυροποιεῖ τήν ἐνέργειαν τῆς ἁμαρτίας, ἐφ' ὅσον κατά τήν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας «*ἡ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον*»[66], ἐνῷ νικώμενοι ὑπό τῆς ἁμαρτίας καθιστάμεθα δοῦλοι της: «*ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καί δεδούλωται*»[67], καί «*σειραῖς δέ τῶν αὐτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται*»[68]. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων πνευματικῶς παθολογικῶν καταστάσεων θεραπεύονται, γενικῶς εἰπεῖν, ἡ μέν προσπάθεια τοῦ νοός διά τῆς ἡσυχίας καί τῆς προσοχῆς, ἡ ἡδυπάθεια τῆς καρδίας διά τῆς ἀγρυπνίας καί τῆς σιωπῆς καί ἡ ἐμπάθεια τοῦ σώματος διά τῆς νηστείας καί τῆς προσευχῆς[69].

Ἡ ἐξυγίανσις τῆς ψυχῆς, ἐνεργεῖται ὑπό τοῦ ἀσθενοῦς καί τοῦ ἰατροῦ του Ἐξομολόγου διά μεθόδων ἀναλόγων τῆς ἰατρικῆς, πρῶτον διά τῆς ἀποτροπῆς τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ἁμαρτητικοῦ καρκινώματος καί δεύτερον διά τῆς ἐξυγιάνσεως τοῦ κέντρου τῆς ἀσθενείας, δηλαδή τῆς καρδίας, ἐφ' ὅσον κατά τούς λόγους τοῦ Χριστοῦ ἡ ἁμαρτία ἑδρεύει εἰς τήν πνευματικήν καρδίαν – δηλαδή τήν τῆς ψυχῆς, ἐντός ἡμῶν·

65. Αββα Δωροθεου, *Διδασκαλία ΚΒ΄* 6, PG 88, 1829A· «Προεῖπον γάρ ὑμῖν πολλάκις, ὅτι πᾶσα ἡ κατ' ἐνέργειαν ἁμαρτία πάλιν ὑποχειρίους ἡμᾶς ποιεῖ, ἐπειδή ἑκόντες ἑαυτούς καταβάλλομεν καί καταδουλοῦμεν».
66. *Ἰακ.* 1, 14.15· «Ἕκαστος δέ πειράζεται ὑπό τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καί δελεαζόμενος. Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δέ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον».
67. *Β΄ Πέτρ.* 2, 19.
68. *Παροιμ.* 5, 22.
69. Αγιων Καλλιστου και Ιγνατιου των Ξανθοπουλων, ἔνθ' ἀνωτ. 89, σελ. 282· «Ἀπόλλυται ἐκ ψυχῆς, ἐμπάθεια μέν, διά νηστείας καί προσευχῆς· ἡδυπάθεια δέ, δι' ἀγρυπνίας καί σιωπῆς· ἡ δέ προσπάθεια, διά ἡσυχίας καί προσοχῆς· ἀπάθεια δέ συνίσταται ἐκ μνήμης Θεοῦ».

«ἐκ γάρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοί πονηροί» κατά τούς λόγους τοῦ Χριστοῦ[70]. Ἡ μέθοδος τῆς θεραπείας, ἀκολουθεῖ τό γνωστόν ἀξίωμα τῆς ἰατρικῆς *«τά ἐναντία τῶν ἐναντίων ἰάματα»*[71], ἡ δέ διάγνωσις, βάσει τῆς ὁποίας ἐφαρμόζεται ἡ θεραπευτική ἀγωγή, βασίζεται εἴτε εἰς τάς διαπραττομένας ἁμαρτίας εἴτε εἰς τούς λογισμούς· τό μέ ποίους λογισμούς ἀσχολεῖται ὁ νοῦς, φανερώνει πρός ποῖα πάθη ἐπιρρέπει ἡ ψυχή· οὕτως ἑρμηνεύεται, κατά τόν ἡμέτερον ἅγιον Ἀββᾶν Δωρόθεον τῆς Γάζης[72], ὁ ψαλμικός στίχος *«διέκυψαν πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τήν ἀνομίαν, ὅπως ἄν ἐξολοθρευθῶσιν εἰς τόν αἰῶνα»* (*Ψαλμ.* 91, 8).

Συμφώνως πρός τό ὡς ἄνω ἀξίωμα τῆς Ἰατρικῆς, ἡ μετάνοια εἶναι στροφή —ἀλλαγή πορείας— τοῦ νοός (*«μετα-νοεῖν»*), ὅπως φαίνεται καί εἰς τήν παραβολήν τοῦ ἀσώτου υἱοῦ, ὅπου λέγεται ὅτι ὁ ἄσωτος ἦλθεν *«εἰς ἑαυτόν»*[73]. Ἡ ἐπιστροφή αὐτή κατευθύνεται εἰς ἐσωτερικήν —νοεράν, ἀλλά καί πρακτικήν— ἐνασχόλησιν ἀντίθετον αὐτῆς τῶν ἐφαμάρτων παθῶν, ἤ ὡς θέτει τοῦτο ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος: *«Μετάνοιά ἐστι διαλλαγή Κυρίου, διά τῆς τῶν ἐναντίων τοῖς πταίσμασιν ἀγαθοεργίας»*[74]. Διά τοῦτο καί ὁ Μέγας Βασίλειος συμβουλεύει: *«Ἐπειδή ἡμαρτήσαμεν μέ τό σῶμα, ὅταν παρουσιάσαμε τά μέλη μας δοῦλα τῆς ἁμαρτίας, πρός ἀνομίαν, διά τοῦτο, μέ τό* ***σῶμα*** *καί ἄς μετανοήσωμεν [...] Ἐλοιδόρησας; Εὐλόγησον!*

70. *Ματθ.* 15, 19, *Μάρκ.* 7, 21.22.

71. Αγιου Ιωαννου του Δαμασκηνου, *Λόγος εἰς τήν ξηρανθεῖσαν συκῆν καί εἰς τήν παραβολήν τοῦ ἀμπελῶνος,* 2, PG 96, 577C· «καί ἐπειδή τά ἐναντία τῶν ἐναντίων ἰάματα οἱ τῶν ἰατρῶν παῖδές φασι, διά τῶν ἐναντίων καταβάλλει *[ὁ Χριστός]* τά ἐναντία: τήν ἡδονήν διά τῶν πόνων, τήν ὑπερηφανίαν διά τῆς ταπεινώσεως».

72. Αββα Δωροθεου, *Διδασκαλία ΙΓ΄* 7, PG 88, 1769A· «Ἁμαρτωλοί ἀνατέλλοντες ὡσεί χόρτος εἰσίν οἱ ἐμπαθεῖς λογισμοί [...] Ὅτε οὖν ἀνατείλωσιν οἱ ἐμπαθεῖς λογισμοί ἐν τῇ ψυχῇ, τότε διακύπτουσι, τοῦτ' ἔστιν ἀναφαίνονται, πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τήν ἀνομίαν, οἵτινές εἰσι τά πάθη, ὅπως ἄν ἐξολοθρευθῶσιν εἰς τόν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ὅταν γάρ ἀναφανῶσι τά πάθη τοῖς λεγομένοις (sic), τότε ἐξολοθρεύονται ἀπ' αὐτῶν».

73. *Λουκ.* 15, 17.

74. Κλῖμαξ 5, 2, ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 115 (PG 88, 764B).

Ἐπλεονέκτησας; Ἀπόδος! Ἐμεθύσθης; Νήστευσον! [...] Ἐφόνευσας; Μαρτύρησον κ.λπ.». Τελικῶς ἡ ὑγιεία τῆς ψυχῆς δέν εἶναι δικανική μετά τοῦ Θεοῦ ρύθμισις, διά τοῦ πνευματικοῦ ὡς συνηγόρου, ἀλλ' ἴασις τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία βιώνεται ἐμπειρικῶς ὡς μέθεξις τῶν χαρισμάτων τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διά τοῦτο καί ἡ Καινή Διαθήκη μᾶς ὑπενθυμίζει, ὅτι εἴμεθα ὑπό τήν υἱοθεσίαν τοῦ Θεοῦ, μόνον ἄν ἡ ὕπαρξίς μας κατευθύνεται ὑπό τοῦ ἁγίου Πνεύματος[75]· παρομοίως οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦν μόνον τήν ὕπαρξιν ὑπερφυσικῶν χαρισμάτων, λ.χ. βαθείας ταπεινοφροσύνης καί ἀκαταπαύστου ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπόδειξιν τελείας θεραπείας τῆς ψυχῆς. Εἰς περίπτωσιν ἐλλείψεως τοιούτων χαρισμάτων πρέπει νά ἐπιδιδώμεθα εἰς ἔργα ἐλέους καί φιλανθρωπίας, διά νά ἀναπληρώσωμεν τάς ἐλλείψεις[76]. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὑγιείας τῆς ψυχῆς ἀπό τό παρά φύσιν εἰς τό κατά φύσιν, δηλαδή εἰς τήν δυναμικήν κίνησιν τῆς ψυχῆς πρός τόν Θεόν, περιγράφεται ἀπό τόν Ἅγιον Διάδοχον Φωτικῆς ὡς ἑξῆς: «*γνώρισμα τῆς καθαρᾶς ψυχῆς εἶναι λόγος ἄνευ κακίας, ζῆλος ἄνευ φθόνου καί ἄπαυστος ἔρως διά τόν Κύριον τῆς δόξης*»[77]. Ἡ φυσική, λοιπόν, κατάστασις τῆς ψυχῆς δέν εἶναι ἡ μή ἐνέργεια τῶν παθῶν, κατά τά πρότυπα ἴσως τῆς στωϊκῆς ἀπαθείας, ἀλλά ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς πρός τόν Θεόν, διά πράξεως καί θεωρίας, ἡ ὁποία συνεπιφέρει τήν ἀνιδιοτελῆ ἀγάπην πρός τόν πλησίον. Ἄλλωστε, ὑπενθυμίζουν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ὁ ἡγεμών νοῦς, ἐάν δέν κατευθύνεται πρός τόν Θεόν, ἐκπίτει εἰς τό παρά φύσιν εἴτε τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων, μέ παράχρησιν τοῦ δικαίου θυμοῦ, εἴτε τῶν κτηνῶν, μέ κατάχρησιν τῆς ἐπιθυμίας· «*νοῦς ἀποστάς τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας ἤ κτηνώδης ἤ δαι-*

75. *Ρωμ.* 8, 14· «Ὅσοι γάρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοί Θεοῦ».

76. Αγιου Ιωαννου του Σιναϊτου, *Κλῖμαξ* 5, 18 ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 131 (PG 88, 780 A.B).

77. Αγιου Διαδοχου Φωτικης, *Κεφάλαια Γνωστικά ρ΄* 19, ἔνθ' ἀνωτ. SC 5, 94: «Ψυχῆς καθαρᾶς ἴδιον, λόγος μέν ἄφθονος, ζῆλος δέ ἄκακος, ἔρως δέ ἄπαυστος τοῦ Κυρίου τῆς δόξης».

μονιώδης γίνεται»[78], διότι ὁ νοῦς ἐξομοιώνεται πρός ἐκεῖνο μετά τοῦ ὁποίου ἀσχολεῖται ἐκτενῶς[79]. Βάσει τούτων ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι ἡ ὑγιεία τῆς ψυχῆς εἶναι αἰσθητή καί ἀπό τόν πρῶην ἀσθενῆ καί δέν τήν πληροφορεῖται ἐξωτερικῶς μόνον, δηλαδή ἀπό τόν ἰατρόν· διά τοῦτο ἐπισημαίνουν οἱ ἅγιοι Πατέρες, ὅτι πρέπει καί ἐμεῖς νά κρίνωμεν καί ἀφ' ἑαυτῶν τήν πορείαν τῆς ὑγιείας μας, ὡς λέγει σχετικῶς ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος *«Ἐάν ἐκ συναρπαγῆς ἔδωκας ὑποσχέσεις παραμονῆς (εἰς κάποιαν Μονήν), ἀλλά βλέπεις νά μή ἔχῃ προκοπήν ὁ ὀφθαλμός τῆς ψυχῆς, μή ἀποκρούσῃς τόν ἀποχωρισμόν»*[80]. Διά τόν ἴδιον λόγον τονίζεται ὅτι πρέπει καί ἡ ἐπιλογή τοῦ Πνευματικοῦ μας πατρός νά γίνεται μέ προσοχήν, ὥστε νά μή εὕρωμεν κάποιον ἄπειρον, ὡς ναύτην, ἐνῷ ἀναζητοῦμεν κυβερνήτην, δηλαδή ἔμπειρον ὁδηγόν τῆς ψυχῆς μας[81].

Διαφοραί εἰς τήν θεραπείαν ψυχῆς καί σώματος

Ὡστόσον, ἐάν ἅπαντα τά ὡς ἄνω, ἔστω καί στοιχειωδῶς παρουσιαζόμενα, δεικνύουν τάς ἀναλογίας μεταξύ τῆς ποιμα-

78. Αγιου Παλλαδιου Επισκοπου Ελενουπολεως, *Λαυσαϊκή Ἱστορία, Περί Διοκλῆ* (98), PG 34, 1203D-1204A. «Ὁ νοῦς ἀποστάς τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας κατ' ἔννοιαν, ἤ δαίμων γίνεται ἤ κτῆνος· [...] Νοῦς ἀνθρώπου Θεοῦ θεωρίας ἀναχωρήσας ἐξ ἀνάγκης ἤ τῷ τῆς ἐπιθυμίας δαίμονι περιπίπτει τῷ ἄγοντι εἰς ἀκολασίαν, ἤ τῷ θυμικῷ πνεύματι περιπίπτει τῷ πονηρῷ, ὅθεν αἱ ἄλογοι τίκτονται ὁρμαί. Καί τήν μέν ἀκόλαστον ἐπιθυμίαν ἔλεγεν εἶναι κτηνώδη, τόν δέ θυμόν κίνησιν δαιμονιώδη».
79. Αγιου Μαξιμου του Ομολογητου, *Περί ἀγάπης ἑκατοντάς Γ΄*, 71· PG 90, 1037C.D· «Εἴωθε γάρ ὁ νοῦς ἐν οἷς χρονίζει πράγμασιν, ἐν αὐτοῖς καί πλατύνεσθαι· ἐν οἷς δέ πλατύνεται, ἐν αὐτοῖς καί τήν ἐπιθυμίαν καί τήν ἀγάπην τρέψαι».
80. *Κλῖμαξ* 4, 96, ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 102έ. (PG 88, 716C).
81. Ἐνδεικτικῶς βλ. Αγιου Ιωαννου του Σιναϊτου, *Κλῖμαξ* 4, 7 ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 67 (PG 88, 680.D) «[...] τόν κυβερνήτην ἐξετάσωμεν καί ἀνακρίνωμεν καί, ἵν' οὕτως εἴπω, πειράσωμεν· ἵνα μή τῷ ναύτῃ ὡς κυβερνήτῃ, καί τῷ νοσοῦντι ὡς ἰατρῷ, καί τῷ ἐμπαθεῖ ὡς ἀπαθεῖ, καί τῷ πελάγει ὡς λιμένι περιπεσόντες, ἕτοιμον ἑαυτοῖς ναυάγιον προξενήσωμεν».

ντικῆς ἰατρικῆς τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς ἰατρικῆς τῶν σωμάτων, ὑπάρχουν μεταξύ των καί μερικαί ἀξιοσημείωτοι διαφοραί.

Μία τοιαύτη διαφορά φανερώνεται καί εἰς τόν τίτλον τῆς εἰσηγήσεως αὐτῆς· τό ὅτι αἱ ἁμαρτίαι τοῦ ἀνθρώπου «*ἐνώπιόν αὐτοῦ εἰσι διά παντός*» φανερώνει ἐν πρώτοις τήν ὁλόθυμον σπουδήν καί τό ἐνδιαφέρον πρός τήν μετάνοιαν. Γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ ἅγιος Ἡσύχιος Ἱεροσολύμων: «*Εἶναι πολύ καλόν, ὅταν κάποιος γνωρίζει τήν ἁμαρτίαν του καί ἔχει πάντοτε πρό ὀφθαλμῶν τά πταίσματά του. Διότι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος γνωρίζει καί ἐνθυμεῖται καί κατανοεῖ μέ τούς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς τά τραύματα τῶν πταισμάτων του, αἰσχύνεται, ἔχει τύψεις εἰς τήν ψυχήν ἀπό τήν ἐνθύμησιν, καί ἀναγκαζόμενος ἀπό τήν αἰσχύνην ἔρχεται εἰς μεταμέλειαν. Ἀντιθέτως, αὐτός ὁ ὁποῖος ἔπαθε λήθην, προχωρεῖ εἰς ἄλλα ἁμαρτήματα, ὡς ἄν νά μή διέπραξε τίποτε*»[82]. Πάντως, ἀντιθέτως πρός τήν ἰατρικήν τῶν σωμάτων, ὅπου λαμβάνεται μέριμνα νά μή ἐνθυμῆται ἐπί πολύ ὁ ἀσθενής τήν νοσηράν κατάστασιν, διά ψυχολογικούς λόγους, ἡ συνεχής ἐνθύμησις τῶν ἁμαρτιῶν εἶναι ἀπαραίτητος διά τήν μετάνοιαν, ἀκόμη καί μετά τήν ἐξάλειψιν τῶν ἁμαρτημάτων, πρός ἀποφυγήν ἀφ' ἑνός μέν τῆς λήθης, ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ἁμαρτίας, καί πρός κατάνυξιν, ἀλλά μέ τήν προϋπόθεσιν καί εἰς τόν βαθμόν κατά τόν ὁποῖον ἡ ἐνθύμησις αὐτή δέν ὁδηγεῖ εἰς ἀπόγνωσιν[83]· συνεπῶς, ἡ μετάνοια ὡς θεραπεία ἀπό τήν ἁμαρτίαν δέν εἶναι

82. *Εἰς τούς Ψαλμούς*, 50 PG 93, 1199 C.D: «Μακάριον ὅταν τις οἰκείαν ἁμαρτίαν ἐπίσταται, ἐν ὀφθαλμοῖς δέ ἔχει διαπαντός τά πταίσματα. Ὁ μέν γάρ γινώσκων, καί μεμνημένος, καί τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς ψυχῆς κατανοῶν τῶν ἑαυτοῦ πταισμάτων τά τραύματα, αἰσχύνεται, τῇ μνήμῃ τήν ψυχήν νύττεται, καί ὑπέρ [*μᾶλλον* ὑπό] τῆς αἰσχύνης ἀναγκασθείς εἰς μεταμέλειαν ἔρχεται. Ὁ δέ λήθην παθών, εἰς ἕτερα πάλιν ἁμαρτήματα (ὡς μηδενός αὐτῷ κακοῦ πραχθέντος) προσάγεται *[μᾶλλον· προάγεται]*».

83. Αγιου Ιωαννου του Σιναΐτου, *Κλῖμαξ* 5, 23 ἐκδ. Ἱ.Μ. τοῦ Παρακλήτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 132 (PG 88, 780.B) «Οὐδέν τῶν τοῦ Θεοῦ οἰκτιρμῶν ἴσον ἤ μεῖζον ὑπάρχει· διόπερ ὁ ἀπογινώσκων ἑαυτόν ἔσφαξε». Αρχιμανδριτου Σωφρονιου, *Ὁ ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης*, ἐκδ. Ἱ.Μ. Τιμίου Προδρόμου Ἔσσεξ Ἀγγλίας, 1990[5] , σελ. 237ἑέ. «Κράτα τό νοῦ σου εἰς τόν ἅδη καί μή ἀπελπίζεσαι».

παθητική κατάστασις, ἀλλά ἀπαιτεῖται εἰς αὐτήν συνεχής ἐγρήγορσις, ἐφ' ὅσον ὡς πρωταρχική νοσογόνος κατάστασις θεωρεῖται ἀπό τούς Πατέρας ἡ ἀμέλεια[84].

Αἱ ἁμαρτίαι, ὡς συγκεκριμέναι ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπό τήν νοσογόνον κατάστασιν τῶν παθῶν, δέν εἶναι πάντως ἀθέλητοι, δέν παραβιάζουν δηλαδή οὐδέποτε τήν ψυχήν, ἡ ὁποία δύναται πάντοτε, ἀκόμη καί εἰς τό βάραθρον τῆς κακίας καί τῆς ἐνεργείας τῶν παθῶν ἐάν πέσῃ, νά ἀνανήψῃ, ἐάν ἐξ ὅλης δυνάμεως ἐκζητήσῃ τήν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Αὐτή εἶναι ἀξιοσημείωτος διαφορά ἀπό τήν σωματικήν ἀσθένειαν, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε ἐπώδυνος καί διά τοῦτο μισητή εἰς τόν ἄνθρωπον. Ἀντιθέτως ἡ ἁμαρτία, φέρουσα μεθ' ἑαυτῆς καί κάποιαν ψευδῆ ψυχικήν ἤ σωματικήν ἡδονήν, ἕλκει τήν ψυχήν πρός τήν αὐτῆς συνήθειαν καί ἕξιν[85]. Ἐδῶ συντελεῖται τό μέγα μυστήριον τῆς προαιρέσεως —τῆς ἐλευθέρας ἐπιλογῆς— τοῦ ἀνθρώπου, κατά τό ὁποῖον ἡ ψυχή, μολονότι γνωρίζουσα καί ἀπό συνειδήσεως καί ἀπό τῆς ἰδίας ἐμπειρίας καί ἀπό διδασκαλίας, τάς δωρεάς καί τό κάλλος τοῦ Θεοῦ καί τήν φθοράν καί πνευματικήν δυσωδίαν τῆς ἁμαρτίας, ὡστόσον προτιμᾷ τήν ἁμαρτίαν. Καί τοῦτο ἀφορᾷ πρωτίστως εἰς τήν προαίρεσιν, παρά τήν μεσολάβησιν καί ἄλλων παραγόντων, διότι οὐδείς μᾶς ἐξαναγκάζει εἰς ἁμαρτίαν: «*ἑαυτόν μή ἀδικοῦντα, οὐδείς παραβλάψαι δύναται ἕτερος*»[86] - «*οὐδείς ἄλλος δέν δύναται νά βλάψῃ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δέν ἀδικεῖ τόν ἑαυτόν του*» κατά τά χρυσοστομικά λόγια· παρασυρόμεθα λοιπόν ἐξ ἀπροσεξίας —μέ ἰδικήν μας ὅμως εὐθύνην— καθότι «*ἕκαστος πειράζεται ὑπό τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καί δε-*

84. Πρβλ. Αγιου Μαξιμου του Ομολογητου, *Περί ἀγάπης ἑκατοντάς Β΄*, 82· PG 90, 1009C.

85. Πρβλ. Αγιου Μαξιμου του Ομολογητου, *Περί ἀγάπης ἑκατοντάς Β΄*, 41· PG 90, 997B· «Πᾶσα σχεδόν ἁμαρτία, διά ἡδονήν γίνεται· καί ἡ ταύτης ἀναίρεσις, διά κακοπαθείας καί λύπης, ἤ ἑκουσίου ἤ ἀκουσίου, διά μετανοίας, ἤ οἰκονομικῆς ἐπιφορᾶς διά τῆς προνοίας ἐπαγομένης».

86. *Ὅτι τόν ἑαυτόν μή ἀδικοῦντα οὐδείς παραβλάψαι δύναται* 16, PG 52, 477· «Ὁρᾷς ὅτι τόν μή ἑαυτόν ἀδικοῦντα οὐδείς ἕτερος παραβλάψαι δυνήσεται;».

λεαζόμενος, εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν»[87]. Καί εἶναι ἀκριβῶς ἡ προτίμησις αὐτή τῆς ἁμαρτίας ἡ ὁποία καθιστᾷ τόν ἄνθρωπον ἀνεπίδεκτον διά τόν θεῖον φωτισμόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τήν αἰώνιον Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τήν ἀνακαίνισιν τοῦ ἀνθρώπου· *«πᾶς ὁ φαῦλα πράσσων μισεῖ τό φῶς καί οὐκ ἔρχεται πρός τό φῶς, ἵνα μή ἐλεγχθῇ τά ἔργα αὐτοῦ»*[88]. Ἔχομεν, δηλαδή, ἀσθενεῖς οἱ ὁποῖοι δέν θέλουν νά θεραπευθοῦν ἀπό τήν νοσογόνον ἁμαρτίαν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπαναλαμβάνουν τήν παράβασιν τῶν πρωτοπλάστων. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικόν ἐν προκειμένῳ ἕν μικρόν κεφάλαιον ἀπό τή διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου, τό ὁποῖον, ἐξ αἰτίας τῆς σημασίας του, παραθέτομεν ὁλόκληρον· συνάγεται εὐχερῶς ἀπό τό χωρίον τοῦτο, ὅτι ἡ μέν φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ εἶναι πλουσία καί συνεχής, ἀλλά δέν μᾶς ὠφελεῖ ἐάν ἐμεῖς δέν καταστήσωμεν ἑαυτούς δεκτικούς τῆς φιλανθρωπίας αὐτῆς, πρᾶγμα τό ὁποῖον πρέπει νά μᾶς κρατῇ πάντοτε εἰς ἐγρήγορσιν· λέγει ἐπί λέξει: *«Ὁ Θεός εἶναι ἀγαθός καί ἀπαθής καί ἀμετάβλητος. Ἄν λοιπόν κάποιος νομίζῃ μέν λογικήν καί ἀληθῆ τήν διαπίστωσιν, ὅτι ὁ Θεός δέν μεταβάλλεται, ἀπορεῖ ὅμως, πῶς ἀφ' ἑνός χαίρει διά τούς ἀγαθούς καί ἀφ' ἑτέρου ἀποστρέφεται τούς κακούς· καί ὅτι ὀργίζεται ἐναντίον ὅσων ἁμαρτάνουν, ἀλλά γίνεται εὔσπλαγχνος, ὅταν ὑπηρετῆται, πρέπει νά εἴπωμεν, ὅτι ὁ Θεός οὔτε χαίρει, οὔτε ὀργίζεται, διότι τό νά χαίρῃ καί νά λυπῆταί τις εἶναι πάθος· οὔτε ἐξυπηρετεῖται μέ δῶρα, διότι τότε θά ἐνικᾶτο ἀπό τήν ἡδονήν· καί δέν εἶναι θεμιτόν νά εὐπραγῇ ἤ δυσπραγῇ ὁ Θεός ἀναλόγως μέ τά ἀνθρώπινα πράγματα. Ἀλλ' Ἐκεῖνος μέν, μόνον εἶναι ἀγαθός καί ὠφελεῖ καί δέν βλάπτει ποτέ, παραμένων ἴδιος καί ἀπαράλλακτος· ἐμεῖς, ὅμως, παραμένοντες μέν ἀγαθοί, συναπτόμεθα μέ τόν Θεόν, λόγῳ ὁμοιότητος· γινόμενοι δέ κακοί, χωριζόμεθα ἀπό τόν Θεόν, λόγῳ ἀνομοιότητος μέ αὐτόν. Καί ζῶντες μέ ἀρετήν ἀκολουθοῦμεν τόν Θεόν, ἀλλ' ὅταν γινώμεθα κακοί,*

87. *Ἰακ.* 1, 14.15.
88. *Ἰω.* 3, 20.

κάνομεν Αὐτόν ἐχθρόν μας, ὄχι ἐπειδή Αὐτός ὀργίζεται ματαίως, ἀλλ' ἐπειδή τά ἁμαρτήματα δέν ἀφίνουν τόν Θεόν νά λάμψη ἐντός ἡμῶν, ἀλλά μᾶς συνάπτουν μέ τούς βασανιστικούς δαίμονας. Ἐάν πάλιν εὑρίσκομεν λύσιν τῶν ἁμαρτιῶν μέ προσευχάς καί ἐλεημοσύνας, δέν ὑπηρετοῦμεν ἤ μεταβάλλομεν τόν Θεόν, ἀλλά μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν μας καί τῆς ἐπιστροφῆς πρός τόν Θεόν, ἰατρεύοντες τήν ἰδικήν μας κακίαν, πάλιν χαιρόμεθα τήν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Συνεπῶς, εἶναι ὅμοιον τό νά λέγωμεν, ὅτι ὁ Θεός ἀποστρέφεται τούς κακούς καί τό νά λέγωμεν, ὅτι ὁ ἥλιος κρύπτεται ἀπό τούς τυφλούς»[89].

Ἄλλη ἀξιοσημείωτος διαφορά εἰς τήν θεραπείαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ὕπαρξις δυνάμεων ἐξωτερικῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἑτέρων δυνάμεων, παρά τά πάθη, αἱ ὁποῖαι, ἀπρόβλεπτοι διά τούς περισσοτέρους ἀνθρώπους (τούς μή ἁγίους), προσπαθοῦν νά ἐπαυξάνουν τά πάθη εἰς τήν ψυχήν μέ διαφόρους τρόπους. Ὁμιλοῦμεν βεβαίως διά τάς ἀποστατικάς δυνάμεις τοῦ σκότους, ἡ καταπολέμησις τῆς δράσεως τῶν ὁποίων συνιστᾷ ἕνα διαρκῆ «ἀόρατον πόλεμον» διά τόν Χριστιανόν καί τήν ὁποίαν δρᾶσιν ἀντιλαμβάνεται καθείς πιστός Χριστιανός, ὅταν ἀγωνίζεται νομίμως τόν πνευματικόν ἀγῶνα. Ἤδη ἀπό τήν Καινήν Διαθήκην διδασκόμεθα τήν ὕπαρξιν τοῦ διαβόλου καί τῶν ὑποτακτικῶν του δαιμόνων, ἡ κατάργησις τῶν ἔργων τοῦ ὁποίου ἦτο ὁ σκοπός τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ[90]. Δέν πρόκειται περί ἀπροσώπου δυνάμεως ἤ συμβόλου τοῦ κακοῦ, ἀλλά προσώπου, τό ὁποῖον ἔχει νοήματα[91], τό ὁποῖον καταλαμβάνει καί καταστρέφει τήν ζωήν[92], ὑποβάλλει εἰς τάς καρδίας τῶν ἀνθρώ-

89. *Παραινέσεις περί ἤθους ἀνθρώπων καί χρηστῆς πολιτείας* 150, ἐν *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τόμ. Α΄, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἐν Ἀθήναις 1982, σελ. 24.

90. *Α΄ Ἰω.* 3, 8· «Εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ, ἵνα λύσῃ τά ἔργα τοῦ διαβόλου».

91. *Β΄ Κορ.* 2, 11 «Ἵνα μή πλεονεκτηθῶμεν ὑπό τοῦ σατανᾶ· οὐ γάρ αὐτοῦ τά νοήματα ἀγνοοῦμεν».

92. *Λουκ.* 8, 33 «Ἐξελθόντα δέ τά δαιμόνια ἀπό τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθον εἰς τούς χοίρους καί ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατά τοῦ κρημνοῦ εἰς τήν λίμνην καί ἀπεπνίγη».

πων προτάσεις ἁμαρτίας, ὡς ἐγένετο καί εἰς τόν Ἰούδαν[93], καί ἐνεργεῖ ἀοράτως ἐντός τῶν υἱῶν τῆς ἀπειθείας[94]. Ἀντιπαερχόμενοι τήν τεραστίαν περί τούτου χριστιανικήν γραμματείαν, ἀρκούμεθα μόνον εἰς τόν Ἅγιον Μάξιμον τόν Ὁμολογητήν, ὁ ὁποῖος γράφει χαρακτηριστικῶς: «*οἱ δαίμονες, καθείς ἀναλόγως πρός τήν ἐνδιαθέτως ὑποκειμένην ἐπιτηδειότητά του, δραστηριοποιεῖται εἰς τό νά ἐπιφέρῃ πειρασμούς μέ ἕνα ἤ ἄλλον τρόπον. Διότι ἄλλος ἀπό αὐτούς εἶναι δημιουργός διαφορετικῆς κακίας καί σαφῶς ἄλλος ἀπό αὐτούς εἶναι περισσότερον βρωμερός ἀπό ἄλλους καί πρός ἕν εἶδος κακίας περισσότερον ἐπιτήδειος*»[95]. Ἀλλοῦ γράφει ἐπίσης: «*οἱ δαίμονες λαμβάνουν τάς ἀφορμάς, διά νά κινητοποιοῦν ἐντός ἡμῶν τούς ἐμπαθεῖς λογισμούς, ἀπό τά πάθη τά ὁποῖα εἶναι ὑποτεθειμένα εἰς τήν ψυχήν· ἔπειτα πολεμοῦντες μέσῳ τούτων τόν νοῦν, τόν ὠθοῦν νά ἔλθῃ εἰς συγκατάθεσιν τῆς ἁμαρτίας· καί ἐάν ἡττηθῇ, τόν ὁδηγοῦν εἰς τήν ἁμαρτίαν κατά διάνοιαν, ἀφοῦ δέ αὐτή ὁλοκληρωθῇ, τόν φέρουν αἰχμάλωτον καί εἰς τήν διάπραξιν [τῆς ἁμαρτίας]. Μετά ἀπό αὐτήν, ἀφοῦ λοιπόν ἔχουν ἐρημώσει τήν ψυχήν μέσῳ τῶν λογισμῶν, ὑποχωροῦν μαζί μέ αὐτούς καί μένει μόνον εἰς τόν νοῦν τό εἴδωλον τῆς ἁμαρτίας*»[96].

Ἡ θεραπευτική δύναμις, ἡ ὁποία ἐπεμβαίνει εἰς τήν ψυχήν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι, εἰς ἀντίθεσιν μέ τήν ἀνθρωπίνην Ἰατρικήν, ὄχι μόνον ὑπέρ τήν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά μάλιστα ἄκτιστος. Τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικῶς ἐμφανές εἰς τούς ἁγίους, τούς κατ' ἐξοχήν καί μόνους κατά κυριολεξίαν πνευματικῶς ὑγιεῖς, τῶν ὁποίων τά σώματα, λόγῳ τῆς θεώσεώς των μετά τῆς ψυχῆς, μετά θάνατον παραμένουν ἀδιάφθορα καί διενεργοῦν θαύματα, ὡς μνημόνια καί δοχεῖα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία πρότερον εἶχεν ἐνοικήσει εἰς τήν ψυχήν των·

93. *Ἰω.* 13, 2 «Καί δείπνου γενομένου, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τήν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτόν παραδῷ ... ».

94. *Ἐφ.* 2, 11 «... κατά τόν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας».

95. Μεταγλώττισις ἐκ τοῦ *Πρός Θαλάσσιον περί διαφόρων ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς* 26, PG 90, 345.D-348.A.

96. Μεταγλώττισις ἐκ τοῦ *Περί ἀγάπης ἑκατοντάς Β΄* 31· PG 90, 993B.C.

βεβαίως, καί ζῶντες οἱ Ἅγιοι κοσμοῦνται ὑπό θεϊκῶν, ἀκτίστων χαρισμάτων, τῶν ὁποίων αἱ ἐκδηλώσεις εἶναι ὁμολογουμένως ὑπέρ φύσιν, ἐφ' ὅσον «*Θεός ὅπου βούλεται, νικᾶται φύσεως τάξις*». Κατά τήν χαρακτηριστικήν ἐν προκειμένῳ ἔκφρασιν τοῦ οὐρανοφάντορος Μ. Βασιλείου περί τῶν ἱερῶν λειψάνων· «*Αὐτός ὁ ὁποῖος ἥψατο ὀστᾶ Μάρτυρος, λαμβάνει κάποιαν μετοχήν ἁγιασμοῦ, ἀπό τήν χάριν ἡ ὁποία παρεδρεύει εἰς τό σῶμα [τοῦ ἁγίου Μάρτυρος]*»[97]. Ἡ δρᾶσις τῆς ἀκτίστου θεϊκῆς χάριτος βεβαίως σημαίνει, ὅτι οὐδέν ἁμάρτημα ἤ πάθος δέν εἶναι ἀνίατον διά τόν Θεόν, ἐάν ὑπάρχῃ ἀληθής διάθεσις μετανοίας ἀπό πλευρᾶς τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἡ θεραπευτική δύναμις εἶναι ἡ παντοδύναμος ἄκτιστος θεία χάρις, ἡ «*τά ἀσθενῆ θεραπεύουσα καί τά ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα*».

Τέλος, ἡ σημαντικωτέρα διαφορά, ἔγκειται εἰς τήν κατάληξιν τῆς ψυχικῆς ἀσθενείας τῆς ἁμαρτίας ἤ τῆς ψυχικῆς ὑγιείας, δηλαδή τῆς ἁγιότητος. Ἐνῷ δηλαδή ἡ τοῦ σώματος ἀσθένεια ἔχει κατάληξιν τόν θάνατον, ὅμως ἡ κατάστασις τῆς ψυχῆς, εἴτε ὑγιής μέ τήν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, εἴτε νοσηρά – ἀποκρυσταλλώνεται ἀναλόγως, κατά τήν ἔξοδόν της ἐκ τοῦ σώματος. Ἐάν ἡ ψυχή ἀναχωρήσῃ ἀπό τήν σωματικήν ζωήν ταύτην, μή θεραπευθεῖσα, τότε διατηρεῖ τήν ἀποκτηθεῖσαν ἁμαρτητικήν της ροπήν, πρός τό σκότος, πρός τήν ἀπουσίαν τοῦ φωτός τῆς χάριτος, κατά τήν ἕξιν, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Ἀββᾶς Δωρόθεος, τοῦ κακοῦ: «*Οὕτω [μετά θάνατον] καί ἡ ἐμπαθής ψυχή· πάντοτε κολάζεται ἡ ἀθλία ἀπό τήν ἰδικήν της κακοεξίαν, ἔχουσα πάντοτε τήν πικράν μνήμην καί τήν ἐπώδυνον ἐνασχόλησιν τῶν παθῶν, τά ὁποῖα τήν καίουν καί τήν καταφλέγουν*»[98]. Ἐπιπλέον δέ, ἐπειδή στερεῖται ἡ ψυχή πάσης

97. *Εἰς τόν ριε΄ Ψαλμόν* 4, PG 30, 112C· «Νυνί δέ ὁ ἁψάμενος ὀστέων μάρτυρος, λαμβάνει τινά μετουσίαν ἁγιασμοῦ ἐκ τῆς τῷ σώματι παρεδρευούσης χάριτος. Τίμιος οὖν ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ».

98. *Διδασκαλία ΙΒ΄* 3, PG 88, 1752C· «Οὕτω καί ἡ ἐμπαθής ψυχή· πάντοτε κολάζεται ἡ ἀθλία ὑπό τῆς ἰδίας κακοεξίας, ἔχουσα ἀεί τήν πικράν μνήμην καί τήν ἐπώδυνον ἀδολεσχίαν τῶν παθῶν καιόντων ἀεί καί καταφλεγόντων αὐτήν».

ἀνθρωπίνης παρηγορίας, ὑποφέρει ἀκόμη περισσότερον[99]. Ἡ κατάστασις αὐτή θά ἐπιδεινωθῇ διά τάς ἀνετοίμους ψυχάς εἰς τήν γενικήν Ἀνάστασιν, ὅταν ἡ ὑπερβολή τῆς ἀνακαινιστικῆς θείας Χάριτος, τῆς Χάριτος τοῦ Χριστοῦ, ἀποκαλυπτομένου ἐν τῇ δόξῃ Του, θά γίνῃ ἀντιληπτή ἀπό τάς φιλοθέους ψυχάς ὡς φῶς καί Βασιλεία καί δόξα καί ἀγαλλίασις, διότι μέ τήν ὀρθήν καί ἐπαξίαν συμμετοχήν των εἰς τήν ἄκτιστον χάριν τοῦ Θεοῦ μέσῳ τῶν ἱερῶν Μυστηρίων, αἱ φιλόθεοι ψυχαί ἔχουν ἀποκτήσει τόν «ἀρραβῶνα» τοῦ Πνεύματος καί κάποιαν δεκτικότητα πρός τό ἄκτιστον φῶς[100]· ἀντιθέτως, αἱ μή δεκτικαί καί μή δεχθεῖσαι τήν προετοιμασίαν αὐτήν ψυχαί, δέχονται τό φῶς τοῦτο, ὡς πῦρ, κατά τούς λόγους τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐπειδή ἐχρησιμοποίησαν κακῶς τήν σάρκα· *«Ὅποιος, λόγῳ τῆς συζυγίας μέ τό σῶμα ἐγένετο χειρότερος, καί τόσον πολύ κατεσχέθη ἀπό τόν πηλόν, ὥστε νά μή δύναται νά ἀτενίσῃ πρός τάς λάμψεις τῆς ἀληθείας, μήτε νά ὑπερβῇ τά χαμηλά [...], εἶναι ἄθλιος, νομίζω, λόγῳ τῆς τυφλώσεώς του [...] ἀποκομίζων πονηρόν καρπόν πονηρᾶς γνώμης ἤ*

99. Του Αυτου, *Διδασκαλία ΙΒ΄* 2, PG 88, 1752.A «Διά γάρ τοῦ σώματος τούτου περισπᾶται ἡ ψυχή ἀπό τῶν παθῶν αὐτῆς, καί παρακαλεῖται, τρώγει, πίνει, κοιμᾶται, συντυγχάνει, ἀπάγεται μετά τῶν ἀγαπητῶν. Ἐπειδάν δέ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σώματος, μονοῦται αὕτη, καί τά πάθη αὐτῆς, καί λοιπόν κολάζεται πάντοτε ὑπ' αὐτῶν, εἰς αὐτά ἀδολεσχοῦσα καί φλεγομένη ὑπό τῆς ὀχλήσεως αὐτῶν, καί διασπαραττομένη ὑπ' αὐτῶν, ὡς μηδέ μνημονεῦσαι Θεοῦ δύνασθαι».

100. Πρβλ. Πρωτοπρεσβυτερου Ιω. Ρωμανιδου, *Πατερική Θεολογία*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 47έ. «Ὁπότε τό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν παπάδων δέν εἶναι νά μᾶς βοηθήσουν νά δοῦμε αὐτήν τήν δόξα, διότι αὐτό θά γίνῃ ὁπωσδήποτε. Τό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ἑστιάζεται εἰς τό *πῶς* θά δῇ ὁ κάθε ἄνθρωπος τόν Θεόν. Ὄχι εἰς τό ἄν θά δῇ τόν Θεόν. Δηλαδή τό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νά κηρύττῃ στούς ἀνθρώπους ὅτι ὑπάρχει Θεός ἀληθινός, ὅτι ὁ Θεός ἀποκαλύπτεται εἴτε ὡς Φῶς, εἴτε ὡς πῦρ καταναλίσκον, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι κατά τήν Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ θά δοῦμε τόν Θεόν, καί νά προετοιμάζῃ τά μέλη της, ὥστε νά δοῦν τόν Θεόν ὄχι σάν φωτιά, ἀλλά σάν Φῶς (*[ἐπιμελητοῦ ὑποσημείωσις] 18:* Βέβαια μερική ἐμπειρία τῆς θέας αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀμέσως μετά τήν ἔξοδο τῆς ψυχῆς τους ἀπό τό σῶμα, δηλαδή μετά τόν βιολογικό θάνατο)».

νά κατακριθῇ εἰς τό σκότος ἤ νά ἰδῇ ὡς πῦρ Ἐκεῖνον, τόν ὁποῖον δέν ἐγνώρισεν ὡς φῶς»[101]. Παρομοίως καί ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής διευκρινίζει ὅτι παράδεισος καί κόλασις εἶναι διαφορετικοί τρόποι μετοχῆς εἰς τήν ἰδίαν ἀνακαινιστικήν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία θά διαπεράσῃ ἀνεμποδίστως ἀγγέλους καί ἀνθρώπους εἰς τήν Β΄ Παρουσίαν τοῦ Κυρίου. Συνεπῶς, δέν εἶναι ὁ παράδεισος καί ἡ κόλασις διακεκριμέναι ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ. Λέγει ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐπί λέξει: *«Ὁ μέν Θεός, κατά μίαν ἀπειροδύναμον βούλησιν τῆς ἀγαθότητός Του, θά συνελκύσῃ τούς πάντας, ἀγγέλους καί ἀνθρώπους, ἀγαθούς καί πονηρούς. Ὅμως ὅλοι αὐτοί εἰς τόν Θεόν, ὁ Ὁποῖος θά διαπεράσῃ τούς πάντας ἄνευ ἐμποδίου, δέν θά μετάσχουν ἐξ ἴσου, ἀλλά ἀναλόγως μέ τόν ἑαυτόν των»*[102].

Ἀντιστοίχως, ἡ ὑγιεία τῆς ψυχῆς δέν περιορίζεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τήν ἀπαλλαγήν μόνον ἀπό τά παρά φύσιν πάθη τῆς ἁμαρτίας καί εἰς τήν εἰρηνικήν αὐτῆς κατάστασιν, ἀλλά ἐπεκτείνεται πέραν τούτων. Καί τοῦτο, διότι τό σωτηριῶδες Μυστήριον τῆς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ δέν ἐπανήνεγκεν ἁπλῶς τόν ἄνθρωπον, τήν ἀνθρωπίνην φύσιν, εἰς τό ἀρχαῖον του κάλλος, ἐάν θέλετε, εἰς τήν προπτωτικήν κατάστασιν, ἀλλά διά τῆς Ἀναστάσεως καί Ἀναλήψεως ὁ Χριστός κατέστησεν

101. *Λόγος 21, εἰς τόν Μέγαν Ἀθανάσιον, 2,* PG 35, 1084C.D· «ὅστις δέ ὑπό τῆς συζυγίας χείρων ἐγένετο, καί τοσοῦτον τῷ πηλῷ συνεσχέθη, ὡς μή δυνηθῆναι ἐμβλέψαι πρός τάς τῆς ἀληθείας αὐγάς, μηδέ ὑπέρ τά κάτω γενέσθαι [...] ἄθλιος οὗτος ἐμοί τῆς τυφλώσεως [...] πονηρόν πονηρᾶς δόξης καρπόν δρεπόμενος ἤ ζόφον κατακριθῆναι ἤ ὡς πῦρ ἰδεῖν, ὅν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισεν».

102. *Πρός Θαλάσσιον περί διαφόρων ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς* 61 (σχόλιον 19), PG 90, 645A.B· «Ὁ μέν Θεός φησι, κατά μίαν ἀπειροδύναμον τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ βούλησιν πάντας συνέξει καί ἀγγέλους καί ἀνθρώπους· ἀγαθούς τε καί πονηρούς· οὗτοι δέ πάντες, οὐκ ἴσως μεθέξουσι Θεοῦ, τοῦ διά πάντων ἀσχέτως χωρήσοντος· ἀλλ' ἀναλόγως ἑαυτοῖς. Οἱ μέν τῇ φύσει φυλάξαντες ἰσονομοῦσαν διά πάντων τήν γνώμην, καί τῶν τῆς φύσεως λόγων κατ' ἐνέργειαν δεκτικήν αὐτήν καταστήσαντες, καθ᾽ ὅλον τόν τοῦ ἀεί εὖ εἶναι λόγον, διά τήν πρός τήν θείαν βούλησιν τῆς γνώμης εὐπάθειαν, ὅλως μεθέξουσι τῆς ἀγαθότητος κατά τήν αὐτοῖς ἐπιλάμπουσαν ὡς ἐν ἀγγέλοις, ἤ ὡς ἐν ἀνθρώποις, θείαν ζωήν» καί τά λοιπά ἐνδιαφέροντα.

αὐτήν «καινήν κτίσιν», δηλαδή κυρίαρχον τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου, ἀθάνατον καί συγκάθεδρον τῆς Ἁγίας Τριάδος: «*τότε ἐδημιούργησε τόν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ, τώρα τόν ἥνωσε μέ τόν Ἴδιον τόν Θεόν· τότε ἔδωκεν εἰς αὐτόν ἐντολήν νά ἐξουσιάζῃ τούς ἰχθύας καί τά ζῶα, τώρα ἀνήγαγε τήν ἀπαρχήν [τῶν ἀνθρώπων, τόν Χριστόν] ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν*»[103]. Πρόκειται περί ἐκείνων «*ἅ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καί οὖς οὐκ ἤκουσε καί ἐπί καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἅ ἡτοίμασεν ὁ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν*»[104] καί τά ὁποῖα προγεύονται οἱ πιστοί καί πρό τοῦ θανάτου των, ἀναλόγως πρός τήν κάθαρσιν, τόν φωτισμόν ἤ καί τήν θέωσίν των. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, λέγει τά ἑξῆς διά τά μετά τήν ἔξοδόν μας ἀπό τό σῶμα καί τήν Ἀνάστασιν: «*πᾶσα καλή καί θεοφιλής ψυχή, ὅταν ἀπαλλαγῆ ἀπό τά ἐγκόσμια, ἀφοῦ λυθῆ ἀπό τό συνδεδεμένον της σῶμα, τότε ἀμέσως συναισθάνεται καί θεωρεῖ τό καλόν, τό ὁποῖον τήν ἀναμένει, διότι ἐκεῖνο τό ὁποῖον τήν ἐσκότιζεν ἀνεκαθάρη ἤ ἀπετέθη ἤ δέν γνωρίζω πῶς νά τό εἴπω· καί εὐχαριστεῖται μέ κάποιαν θαυμασίαν ἡδονήν καί ἀγάλλεται καί κατευθύνεται μέ ἱλαρότητα πρός τόν Δεσπότην της [...] μετ᾽ ὀλίγον χρόνον, ἀφοῦ λάβῃ καί τό συγγενικόν της σαρκίον ἀπό τήν γῆν, ἡ ὁποία τό ἔδωκε καί εἰς τήν ὁποίαν τό ἐνεπιστεύθη (ὅπως γνωρίζει ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος τά συνέδεσε καί τά ἔλυσε), μετά τοῦ ὁποίου ἠγωνίσθη μέ φιλοσοφίαν διά τά μετά θάνατον, συγκληρονομεῖ μαζί μέ ἐκεῖνο τήν μετά θάνατον δόξαν· καί ὅπως μετέσχε τῶν μοχθηρῶν ἐκείνου, λόγῳ τῆς συμφυΐας, οὕτω μεταδίδει εἰς ἐκεῖνο ἀπό τῶν ἰδικῶν της τερπνῶν, ἀφοῦ ὁλόκληρον τό ἀναλώσῃ πρός ἑαυτήν, καί γίνῃ μετ' ἐκείνου ἕν, καί πνεῦμα καί νοῦς καί θεός, ἀφοῦ καταποθῇ τό θνητόν καί ρευστόν ἀπό τήν ζωήν*»[105].

---

103. Αγιου Ιωαννου του Χρυσοστομου, *Εἰς Ἰω.* 25, 2 PG 59, 150· «τότε κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησε τόν ἄνθρωπον, νῦν αὐτῷ τῷ Θεῷ ἥνωσε· τότε ἰχθύων ἄρχειν καί θηρίων ἐκέλευσε, νῦν ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν τήν ἀπαρχήν ἀνήγαγε».
104. *Α΄ Κορ.* 2, 9.
105. Μεταγλώττισις ἐκ τοῦ ἔργου του, *Εἰς Καισάριον τόν ἑαυτοῦ ἀδελφόν ἐπιτάφιος* 21, PG 35, 781B-784A.

Ἐπίλογος

Κατακλείοντες, ἐν πρώτοις θέλομεν νά ἐπισημάνωμεν τήν ὕπαρξιν ἀναλογιῶν, ἀλλά καί διαφορῶν μεταξύ τῆς ἰατρικῆς θεραπείας τῆς ψυχῆς καί τῆς ἰατρικῆς θεραπείας τοῦ σώματος. Ἐν συνεχείᾳ δέ νά ὑπογραμμίσωμεν τόν ἐμπειρικόν χαρακτῆρα τῆς μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας· ἐν ᾧ, δηλαδή, ὡρισμένοι ἐπιστήμονες θεωροῦν τόν ἄνθρωπον ὡς ἁπλῆν βιολογικήν ὀντότητα, Ἡμεῖς κατεδείξαμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν ἀποτελεῖ μόνον βιολογικήν ὀντότητα, ἀλλά περιβάλλεται ἀπό ἐνέργειαν, ἡ ὁποία κατά τήν ἁγίαν Γραφήν καί τήν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι τό ἐπιπλέον τῆς βιολογικῆς ὀντότητος, τό πνευματικόν αὐτῆς μέρος, ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία κατ' οὐσίαν εἶναι καί πηγή ἐνεργείας, διότι τό εἶναι αὐτῆς ἔχει ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ Θεός «*ἐνεφύσησεν εἰς τό πρόσωπον αὐτοῦ [τοῦ ἀνθρώπου] πνοήν ζωῆς, καί ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχήν ζῶσαν*»[106].

Ἐπιπροσθέτως θέλομεν νά τονίσωμεν, τήν πατερικήν μέθοδον διά τῆς ὁποίας ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς ἡ ὕπαρξις καί ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Αὐτή δέ εἶναι ἡ ἰδία μας πρόθεσις καί ἑτοίμη καρδία· «*δεῖξον μοι τόν ἄνθρωπόν σου, κἀγώ σοι δείξω τόν Θεόν μου ... διότι ὁ Θεός εἶναι ὁρατός εἰς αὐτούς οἱ ὁποῖοι δύνανται νά Τόν ἴδουν, ἐάν ἔχουν ἀνεῳγμένους τούς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς*» κατά τόν λόγον τοῦ ἀρχαίου χριστιανοῦ ἀπολογητοῦ Θεοφίλου[107]. Ἡ ὁδός αὐτή ἐκκινεῖ μέν ἀπό τῆς πλήρους ἐπιγνώσεως τῆς νοσηρᾶς ἁμαρτωλότητός μας καί τῆς ἀνεξελέγκτου φθορᾶς κόσμου καί ἀνθρώπου, ἐπιγνώσεως κοινῆς εἰς πάντα ἄνθρωπον («κοινῆς γάρ φύσεως» οἱ πάντες μετέχομεν –κατά τούς ἁγίους Πατέρας), διότι ἅπαντες ἀναγνωρίζομεν, ὅτι οἱ

106. *Γέν.* 2, 7.

107. *Πρός Αὐτόλυκον* 1, 2 PG 6, 1025· «Ἀλλά καί ἐάν φῇς "δεῖξον μοι τόν Θεόν σου" κἀγώ σοι εἴποιμι ἄν "δεῖξον μοι τόν ἄνθρωπόν σου, κἀγώ σοι δείξω τόν Θεόν μου"· ἐπεί, δεῖξον βλέποντας τούς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς σου, καί τά ὦτα τῆς καρδίας σου ἀκούοντα *[...]*. Βλέπεται γάρ Θεός τοῖς δυναμένοις αὐτόν ὁρᾶν, ἐπάν ἔχωσι τούς ὀφθαλμούς ἀνεῳγμένους τῆς ψυχῆς».

περισσότεροι τελοῦμεν ὑπό τήν δουλείαν τινῶν ἐφαμάρτων καί νοσογόνων παθῶν· τοῦτο προϋποθέτει ἐπίσης, ὅτι ἀποδεχόμεθα τήν ἀσύγκριτον ἀξίαν καί τιμήν τῆς ψυχῆς, κατά τούς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου· *«Τί γάρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐάν τόν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τήν δέ ψυχήν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἤ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;»*[108]. Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ προοδεύει διά τῆς μετανοίας καί καθάρσεως, δηλαδή διά τῆς ἀλλαγῆς τρόπου ζωῆς, τήν ὁποίαν περιληπτικῶς περιεγράψαμεν, πρός τόν φωτισμόν νοός καί καρδίας καί τήν θέωσιν, τά ὁποῖα εἶναι καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι καθίστανται γνωσταί μόνον εἰς τούς πνευματικῶς ἀγωνιζομένους. Ἐκεῖ πλέον ἀποκαλύπτεται κατά τρόπον ἐμπειρικόν *«ὁ κρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος»*[109], ὁ πνευματικός ἄνθρωπος, καί *«ἡ ἐντός ἡμῶν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ»*[110], ὁ *«ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι θησαυρός»*[111], κατά τόν ἁγιόσοφον Παῦλον, ὡς ἀρραβών καί πρόγευσις τῆς κοινῆς Ἀναστάσεως καί τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ.

Προσφώνησις Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου εἰς Διεθνές Συνέδριον ἐπί συμπληρώσει 1600 ἐτῶν ἀπό τῆς κοιμήσεως τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Τό Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διωργάνωσεν εἰς Θεσσαλονίκην ἀπό 23ης ἕως 25ης Νοεμβρίου 2007 Διεθνές Συνέδριον ἐπί τῇ συμπληρώσει 1600 ἐτῶν ἀπό τῆς κοιμήσεως τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Προσκεκλημένος εἰς τοῦτο ἦτο ἡ Α.Θ. Μακαριότης ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος. Ἀνταποκρινόμενος εἰς τήν πρό-

108. *Ματθ.* 16, 26.
109. *Α΄ Πετρ.* 3, 4.
110. Πρβλ. Λουκ. 17, 21.
111. Β΄ Κορ. 4, 7.

σκλησιν αὐτήν ὁ Μακαριώτατος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Γέροντος Ἀρχιγραμματέως, Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου καί τοῦ ὁσιολογιωτάτου Μοναχοῦ π. Σεραφείμ, ἀφίχθη ἀεροπορικῶς μέσῳ Ἀθηνῶν εἰς Θεσσαλονίκην, τήν πρωΐαν τῆς Παρασκευῆς, 23ης Νοεμβρίου.

Εἰς τό Ἀεροδρόμιον «Μακεδονία» τῆς Θεσσαλονίκης τόν ὑπεδέχθη ὁ Μητροπολίτης Νεαπόλεως καί Σταυρουπόλεως κ. Βαρνάβας, ὁ Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης Ἀρχιμανδρίτης π. Ἰωάννης Τασσιᾶς καί ἱερεῖς τῶν δύο τούτων Μητροπόλεων. Συνοδευόμενος ὑπ' αὐτῶν ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθη τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης κ. Ἄνθιμον καί ἐν συνεχείᾳ τόν Πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Μάνθον, μετά τοῦ ὁποίου ἀντήλλαξαν ἀπόψεις διά συμπαράστασιν εἰς τό Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων, κυρίως εἰς τήν συντήρησιν τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου καί τήν ἵδρυσιν Κέντρου Μελετῶν εἰς τήν Ἱεράν Μονήν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθη τόν περικαλλῆ Ἱερόν Ναόν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς Μητροπόλεως Νεαπόλεως καί Σταυρουπόλεως καί παρεκάθισεν εἰς γεῦμα παρατεθέν πρός τιμήν Αὐτοῦ ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νεαπόλεως καί Σταυρουπόλεως κ. Βαρνάβα.

Κατά τήν διάρκειαν τῆς ἐπισκέψεως ταύτης ὁ Μακαριώτατος εἶχε τήν εὐκαιρίαν νά ἴδῃ τόν γηραιόν καί ἀσθενοῦντα πρῴην Μητροπολίτην Νεαπόλεως καί Σταυρουπόλεως κ. Διονύσιον.

Τό ἑσπέρας ὁ Μακαριώτατος προσῆλθε εἰς τόν χῶρον τοῦ Συνεδρίου διά τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν Χρυσόστομον. Εἰς αὐτήν ἔλαβον μέρος μέ τάς εἰσηγήσεις των 80 περίπου Καθηγηταί, Θεολόγοι, ἐρευνηταί διαφόρων εἰδικοτήτων.

Ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ Συνεδρίου, τόσον ὁ Γενικός Γραμματεύς αὐτοῦ Καθηγητής Αἰδεσιμολογιώτατος π. Θεόδωρος Ζήσης, ὅσον καί ὁ Κοσμήτωρ τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας κ. Χρῆστος Οἰκονόμου, ἔκαμαν ἰδιαιτέραν μνείαν περί τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καί τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου κ. Θεοφίλου.

Εὐθύς ἀμέσως ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Θεόφιλος ὡμίλησε περί τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τό κείμενον τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Παναγιώτατε Μητροπολῖτα Θεσσαλονίκης κ. Ἄνθιμε,

Πανιερώτατοι ἅγιοι Ἀρχιερεῖς,

Αἰδεσιμολογιώτατε Πρόεδρε τῆς Ὀργανωτικῆς καί Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνεδρίου,

Ἐλλογιμώτατε κ. Κοσμῆτορ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,

Ἐλλογιμώτατε Πρόεδρε τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς,

Ἐλλογιμώτατοι κ. Καθηγηταί,

Ἐκλεκτοί Σύνεδροι,

Ἡ τοῦ Οἰκουμενικοῦ διδασκάλου Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου παγκόσμιος ἀκτινοβολία συνεκάλεσε καί συνήθροισεν ἡμᾶς ἅπαντας κατά τάς ἡμέρας ταύτας ἐκ τῶν περάτων τῆς Οἰκουμένης εἰς τήν ἔνδοξον πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καί εἰς τό τοῖς πᾶσι καί εὐφήμως γνωστόν Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον αὐτῆς, πρός τιμήν καί ἔπαινον τοῦ πανσέπτου ρήτορος καί πρός ἐντρύφησιν εἰς τήν αὐτοῦ θεόσοφον διδασκαλίαν, ἡ ὁποία εὐφραίνει ἀληθῶς, ὡς πηγή ζῶντος ὕδατος, τούς προσερχομένους εἰς αὐτήν μετά δίψης ψυχῆς καί ταπεινώσεως. Διά τοῦτο τό Διεθνές τοῦτο Ἐπιστημονικόν Συνέδριον, μολονότι ὁμήγυρις ἀκαδημαϊκή, ἀποτελεῖ ἅμα καί ἐκκλησιαστικήν τινα πανήγυριν.

Εἶναι δυσχερέστατον νά ὑφάνῃ κανείς λόγους ἐπαινετικούς ἀξίους τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, καθ' ὅσον μόνον ὅσοι ἔχουν ὁμοιότητά τινα πρός τήν τῶν Ἁγίων θείαν ἐν Χριστῷ καθαρότητα, δύνανται ἀξίως νά προσεγγίσουν τήν θεοφόρον ἐκείνων ψυχήν, τά ὑψιπετῆ νοήματα καί τάς ἀκτίστους αὐτῶν ἐμπειρίας. Αὐτό τό ὁποῖον βλέπομεν ἡμεῖς ὡς τεκμήριον τῆς τελείας αὐτῶν ἀρετῆς εἶναι ὁ βίος των. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ἐγένετο ***«ἥλιος πολύφωτος τήν οἰκουμένην καταυγάζων»*** διά τῶν θεοπνεύστων λόγων ἀλλά καί τῶν ἔργων του. Ἀνελθών εἰς τόν περιφανέστατον τῆς Βασιλευούσης Θρόνον ἐπολιτεύθη ὡς οὐρανοπολίτης, διαπρέψας ἐν τῇ μέχρι θανάτου ἀγάπη

τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ καί τῇ μετριοφροσύνῃ, καυχησάμενος ἐν μόνῳ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι καί τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασι καί ὑπέρ τούτων λαλήσας μετά παρρησίας ἐνώπιον Βασιλέων καί ἀρχόντων. Πεπροικισμένος διά πολλῶν φυσικῶν χαρισμάτων, ἐθεώρησε ταῦτα ὡς σκύβαλα, χάριν τῶν ἀοράτων καί προσδοκωμένων, ἡγέτης ἀπαθῶς χρησιμοποιήσας τήν περιφάνειαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν θρόνων καί προθύμως ταύτην ἀπαρνησάμενος χάριν τῶν ἀδικουμένων, καί ὑπέρ τοῦ δικαίου μαρτυρικῶς ἀποθανών. Τούτου οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ὁ ὁποῖος ὅμως κόσμος μετά τήν κοίμησιν αὐτοῦ, ποθῶν τήν χριστομίμητον αὐτοῦ ἀγάπην, τιμᾷ ἐπί αἰῶνας καί χιλιετίας τήν μνήμην καί τά θαυματόβρυτα αὐτοῦ ἱερά Λείψανα καί ἐπικαλεῖται τάς ἀληθῶς ἐνεργεῖς αὐτοῦ πρεσβείας. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, ὅμορος τῆς ἀναθρεψάσης τόν Χρυσόστομον Συρίας, τῆς ἀναδειξάσης καί τόν ἡμέτερον μέγαν Ἰωάννην τόν Δαμασκηνόν, παλαιόθεν ἀπέδιδε μεγάλην τιμήν εἰς αὐτόν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖ καί τό γεγονός, ὅτι ἀρκετά τῶν παλαιῶν χειρογράφων τοῦ καθ' ἡμᾶς Πατριαρχείου, ἀναγόμενα ἕως εἰς τόν δέκατον αἰῶνα, περιλαμβάνουν ἔργα χρυσοστομικά. Ἡ δέ ποιμαντική χρῆσις τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ὡς καί πανταχοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι παρ' ἡμῖν σήμερον ἐκτενεστάτη, ἕνεκα τοῦ πλούτου, τῆς εὐρύτητος καί τῆς ἁπλότητος αὐτῆς.

Ὁ Θεῖος Χρυσόστομος, καίτοι πρότερον αὐστηρότατος ἀσκητής ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Συρίᾳ, γενόμενος ἔνθεον ἠχεῖον τοῦ Παρακλήτου καί ***«ποταμός θεόβρυτος ἐκ τῆς Ἐδέμ μυστικῶς ἐξερχόμενος»***, παρέχει τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος προσηρμοσμένην εἰς τάς συνθήκας τοῦ κοινωνικοῦ βίου καί τήν ἀδυναμίαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ Χριστιανῶν, ὡς τροφήν μέλιτος καί γάλακτος· γάλακτος διά τήν ἀσθένειαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ Χριστιανῶν, μέλιτος δέ διά τήν γλυκύτητα τῆς φιλανθρωπίας, τῆς παρακλήσεως, τῆς ἐν Χριστῷ ἐλπίδος καί τῆς ἐν μετανοίᾳ συγκαταβατικότητος μετά τῶν ὁποίων ἀρτύει αὐτήν· καί πάλιν ὅμως, μέσῳ τοῦ μέλιτος καί τοῦ γάλακτος τούτου διαφεύγουν ἀπαυγάσματα τῆς βαθείας αὐτοῦ θεϊκῆς γνώσεως καί τῆς ἀπό Θεοῦ πνευματικῆς ὀξυδερκείας,

μετά τῶν ὁποίων ἀνατέμνει τά περί Θεοῦ, ἀνθρώπου καί κόσμου ζητήματα καί καταφλέγει τάς δαιμονικάς κατά τοῦ ἀνθρώπου παγίδας.

Ἐάν, λοιπόν, ἡ συγκαταβατικότης τῆς διδασκαλίας τοῦ Χρυσορρήμονος Ἰωάννου, ἐχούσης ποιμαντικήν κατεύθυνσιν, καλύπτει ὑπ' αὐτήν, ὡς ὑπ' ἄλλο μωσαϊκόν τοῦ προσώπου κάλυμμα, τάς ἐλλάμψεις καί τήν ἐξ αὐτῶν θεολογίαν, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν τήν ψυχήν αὐτοῦ, ὅμως καί πάλιν ἀμυδρῶς παραγυμνοῦται ἡ θεολογική ἀκρίβεια αὐτοῦ εἰς τά σημεῖα ἐκεῖνα τῶν λόγων του, ἔνθα ἅπτεται σημαντικῶν θεολογικῶν ζητημάτων. Λέγομεν τοῦτο διότι, εἰς τήν θεολογίαν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ μεγάλου καυχήματος τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Ὀρθοδοξίας ὅλης, ἡ χρῆσις τῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἶναι συχνή, δεικνύουσα ἀφ' ἑνός τήν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι διά τῶν αἰώνων ἄρρηκτον συνοχήν τῆς διδασκαλίας τῶν ἐγκρίτων τῆς Ἐκκλησίας Ἁγίων Πατέρων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κοινόν ἀλλήλοις νοῦν, ***«νοῦν Χριστοῦ»***, κονιορτοποιοῦσα ἀφ' ἑτέρου τήν τῶν βαρλααμιτῶν καί τῶν λατινοθωμιστῶν ἀριστοτελικήν ψευδο-θεολογίαν. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, μετ' ἐκεῖνον ὁ Ἅγιος Φιλόθεος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καί ἄλλοι Πατέρες, χρησιμοποιοῦν χωρία τοῦ Ἁγίου Χρυσοστόμου, εὐάριθμα μέν, ἀλλ' ἰσχυρότατα, διά νά ἀποδείξουν τήν διάκρισιν θείας οὐσίας καί θείας ἐνεργείας, τό μεριστόν τῆς θείας ἐνεργείας, ἀλλ' οὐχί τῆς θείας οὐσίας οὐδέ τῶν θείων Ὑποστάσεων, τό ὅτι ἡ θεία οὐσία ὑπέρκειται τῆς θείας ἐνεργείας οὐ κατά τόν λόγον κτιστοῦ καί ἀκτίστου, ἀλλ' αἰτιατοῦ καί αἰτίου, διά νά δείξουν ἐπίσης τήν ὑπό τῆς Ἐκκλησίας χρῆσιν τῆς λέξεως «Πνεῦμα», οὐ μόνον ἐπί τῆς ὑποστάσεως ἀλλά καί ἐπί τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καί ἕτερα πολλά. Λέγει, παραδείγματος χάριν, ὁ ὑψίνους Χρυσόστομος προοδοποιῶν τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ: ***«Εἰ γὰρ [ἐπί τοῦ πυρός] ἔνθα οὐσία ἐστὶ τὸ μεταλαμβανόμενον καὶ σῶμα, καὶ μερίζεται, καὶ οὐ μερίζεται, πολλῷ μᾶλλον ὅταν περὶ ἐνεργείας ὁ λόγος ᾖ, καὶ ἐνεργείας τῆς ἐξ ἀσωμάτου οὐσίας, οὐδὲν εἰκὸς τοιοῦτον παθεῖν»*** **(*Εἰς Ἰωάννην* ιδ΄, PG 59, 92).** Ἀλλαχοῦ ἐπι-

σημαίνει: «***πάντες ἡμεῖς μέτρῳ τήν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν ἐλάβομεν. Πνεῦμα γάρ ἐνταῦθα τήν ἐνέργειαν λέγει· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ μεριζομένη· οὗτος δέ [ὁ Θεός] ἀμέτρητον ἔχει καί ὁλόκληρον πᾶσαν τήν ἐνέργειαν. Εἰ δέ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῷ μᾶλλον ἡ οὐσία*» (***Εἰς Ἰωάννην λ΄, PG 59, 174).*** Περί δέ τοῦ φωτός τοῦ φανέντος τοῖς Μαθηταῖς ἐπί τοῦ ὄρους Θαβώρ γράφει «***Λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος ἐπί τοῦ ὄρους, τῆς θεότητος παραδειξάσης τάς ἀκτῖνας αὐτῆς*» (*Α΄ Πρός Θεόδωρον* ια΄, PG 47, 292).**

Οἱ τοῦ Ἁγίου Χρυσοστόμου ἕνεκα τῆς Αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας πειρασμοί, διά τῶν ὁποίων ὁ τῆς Οἰκουμένης Διδάσκαλος ἀνεδείχθη ὁμολογητής καί μάρτυς, ἐνέπλεξαν ἅπασαν σχεδόν τήν Ἐκκλησίαν εἰς τήν θλιβεράν «***Σύνοδον παρά τήν Δρῦν***», δείξαντα πόσον εἶναι δυνατόν νά σφάλλουν αἱ ἀνθρώπιναι κρίσεις εἰς τά τοῦ βίου καί τῆς διδασκαλίας τῶν Ἁγίων Πατέρων καί πόσον πάντοτε ἡ Ἐκκλησία κινδυνεύει πρωτίστως, κατά τά παύλεια λόγια, ὑπό «*λύκων βαρέων, ἀνισταμένων ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, λαλούντων διεστραμμένα*». Παρά ταῦτα, ἡ ἀλήθεια τελικῶς ἀποκατέστη νεύσει Θεοῦ, ὡς καί ὁ Ἅγιος ἐπί τοῦ θρόνου του καί εἰς τήν πρέπουσαν εἰς αὐτόν τιμήν. Σήμερον, ἅπασα ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καί ἡ ἰδίως ἡ Ρωμηοσύνη ἡ ἔχουσα τήν ἀναφοράν αὐτῆς εἰς τά τέσσαρα τῆς Ἀνατολῆς πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα, καί ἰδίως εἰς τό Πρωτόθρονον Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινοπόλεως, τό ὁρατόν σημεῖον ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἐναβρύνεται ἐπί τῷ Ἁγίῳ Χρυσοστόμῳ, τῷ ἐκ τῆς ἑλληνοφώνου Ἀντιοχείας καί τῆς συριακῆς ἐρήμου ἀναχθέντι εἰς Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως καί ἐκεῖθεν εἰς κοινόν τῶν Ὀρθοδόξων πνευματικόν χάρμα καί καύχημα.

Εὐχαριστοῦμεν τῇ ὀργανωτικῇ ἐπιτροπῇ τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου Συνεδρίου καί τῷ αὐτῆς Προέδρῳ, Αἰδεσιμολογιωτάτῳ Πρωτοπρεσβυτέρῳ πατρί Θεοδώρῳ Ζήσῃ, διά τήν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων γενομένην πρόσκλησιν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἡμῶν Μετριότητος, διά τῆς ἐπιτροπῆς δέ συγχαίρομεν καί τῇ Αὐτοῦ Θειοτάτῃ Παναγιότητι τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ κ.κ. Βαρθολομαίῳ, ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ ὁποίου

τό Συνέδριον τέθειται, ἀλλά καί τῷ Τμήματι Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διά ταύτην τήν πρωτοβουλίαν, ἡ ὁποία πρόκειται νά γίνῃ σημεῖον ἐπιστημονικῆς ἀναφορᾶς. Ἐκ τοῦ Παναγίου Τάφου καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Γῆς, μεταφέρομεν δαψιλεῖς τάς εὐλογίας εἰς ἅπαντας τούς περιεστῶτας, εὐχόμενοι ὅπως ἡ Ὀρθοδοξία, τό ὑπέρ τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας καί ζωῆς ἀνυποχώρητον φρόνημα τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου, ἡ ἀγάπη καί συγκαταβατικότης, ἀλλά καί ἡ διδασκαλία αὐτοῦ μελετώμενα συνοδεύωσι πάντας, ἐνισχυόμενα ὑπό τῶν αὐτοῦ πεπαρρησιασμένων πρός Θεόν πρεσβειῶν.

Εὐχαριστῶ.

Ὁ Μακαριώτατος ἐν συνεχείᾳ παρηκολούθησεν διαλέξεις ὁμιλητῶν. Μετά τάς διαλέξεις, εἰς τό πλαίσιον τῆς τελετῆς ἀναγορεύσεως διδακτόρων, ἐζητήθη ἡ εὐλογία τοῦ Μακαριωτάτου, ὁπότε καί ἐδόθη αὐτῷ ἡ εὐκαιρία νά ὁμιλήσῃ περί τῆς Ρωμηοσύνης καί τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καί νά ἀπαντήσῃ εἰς ἐρωτήσεις.

Τό ἑσπέρας παρετέθη δεῖπνον πρός τιμήν τοῦ Μακαριωτάτου ὑπό τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εἰς τό Ξενοδοχεῖον Electra.

Τήν ἑπομένην, Σάββατον, 24ην Νοεμβρίου ὁ Μακαριώτατος παρηκολούθησε διαλέξεις τινάς καί εἰσηγήσεις, ὁπότε καί εὐλογήσας τούς μετέχοντας εἰς τό Συνέδριον, ἀνεχώρησε καί κατηυθύνθη διά τό ἀεροδρόμιον Θεσσαλονίκης, ἔνθεν ἀπεγειώθη δι' Ἀθήνας καί ἐκεῖθεν δι' Ἱεροσόλυμα.

Προσφώνησις Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου εἰς Γενικήν Συνέλευσιν Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν Μέσης Ἀνατολῆς, 26-30 Νεομβρίου 2007

Ἀπό 26ης ἕως 30ῆς Νοεμβρίου 2007 ἔλαβε χώραν εἰς τήν Πάφον τῆς Κύπρου Γενική Συνέλευσις τοῦ Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν τῆς

Μέσης Ἀνατολῆς. Εἰς τήν Συνέλευσιν αὐτήν παρέστη αὐτοπροσώπως ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Γέροντος Ἀρχιγραμματέως, Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀβήλων κ. Δωροθέου, τοῦ ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου κ. Ἰννοκεντίου καί τοῦ Αἰδεσιμολογιωτάτου Οἰκονόμου π. Ἀβραάμ Νταμπούρ.

Εἰς τό ἀεροδρόμιον τῆς Λάρνακος ὑπεδέχθη, ἀφικνούμενον τόν Μακαριώτατον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλον, ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου κ. Χρυσόστομος καί οἱ Θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι Νεαπόλεως κ. Πορφύριος καί Ἀμαθοῦντος κ. Νικόλαος.

Αἱ ἐργασίαι τῆς Συνελεύσεως ἤρχισαν τήν Τρίτην, 27ην Νοεμβρίου 2007. Τά μέλη τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως προσεφώνησε ὁ Γενικός Γραμματεύς τοῦ ΣΕΜΑ κ. Τζίριες Σάλεχ. Ἀνεγνώσθησαν Μηνύματα τοῦ πρῴην Ἀρχιεπισκόπου Καντερβουρίας Σεβασμιωτάτου Mr. George Carey, τοῦ Πάπα Βενεδίκτου 16ου ὑπό τοῦ Ἀποστολικοῦ Δελεγάτου καί τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ. Χρυσοστόμου.

Τό Μήνυμα τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεοφίλου, ἐκφωνηθέν ὑπό τοῦ ἰδίου, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Your Beatitudes,
Your Eminences and Graces,
Your Excellencies,
Fellow Clergy,
Sisters and Brothers in Christ:

Events and gatherings such as this one, are of great importance for promoting values that are greatly needed in our present day. We say this because our humanity is today confronted with harsh forces of disrespect and even humiliation. This is all taking place under the cover of religious umbrellas and in the name of almighty God.

This international and inter-religious effect of togetherness, help to further common understanding and tolerance of each

other in the name of the common father of all, the almighty creator of our human nature.

We Thank God for this meeting and for the ability to communicate amongst ourselves.

We reaffirm the great importance attached to the involvement of the Churches of Christ and reaffirm that The Patriarchate of Jerusalem embraces all initiatives that call for peace and justice in the world generally and in our beloved middle east specifically.

Of paramount importance is the promotion of values of peace and justice. Violence, aggression, hatred and bigotry, which produce unrest and insecurity, have taken the place of peace and justice, which produce security and prosperity. We firmly believe that there is now the possibility and the time that the conflict and hatred can be turned into durable and just peace. One of the main roads that must be travelled to achieving this is the road of Reconciliation between God and Man made in Christ.

Importance of Christianity and its presence, especially in our beloved Holy Land must be emphasised protected and empowered for not only does it lend itself to keeping liberalism alive but is a great help in facing a difficult present day challenge, namely: the need to maintain the fabric of the societies within this region; an ingredient that is so crucial for the future generations across the spectrum of faiths.

Through providing welfare, be it through social programs or education, the work of the Churches is clear and must be both supported and expanded.

Focus must also be shed on the promotion of religious dialogue for nurturing mutual respect, symbiosis and coexistence. The Patriarchate of Jerusalem, also known as the Mother Chruch is witness to the uniqueness of Jerusalem, which is a model for overcoming existing religious, cultural and ethnic particularities, without attempting to destroy them; the opportunity to experience how ethnico-religious entities and Christian denominations live together in harmony, despite the fact that the political environment is in conflict.

The Patriarchate of Jerusalem is again in a position to carry on

its leading historical mission of the longest continuation and to be part of the guarantee for the status not only of the holy places as places of worship but also the status of Jerusalem on the physical and cultural ground.

The Patriarchate of Jerusalem, the Mother Church, and in our strive to lend ourselves to the various initiatives; commend the work of this Council and encourage the Council to look at methods of Restructuring and reorganisation in all aspects. We cheer the Council to work towards minimising mismanagement and support it fully to "cut through the red tape" and eliminate bureaucracy. We greatly appreciate the Council's readiness to accept constructive self-criticism as well as lending itself and its ears to the massive wave of positive change.

We Thank the Church of Cyprus, His Beatitude Archbishop of Cyprus Chrisostomos and Members of his Holy Synod for their Abrahamic hospitality and the facilitation of this Gathering.

We also extend our thanks to the Cyprus Political Authority for its support now and since the very inception of this council. We pray for peace and justice to prevail not only in the Holy Land but also in this great Island that has experienced much division.

Let us take advantage of the times, to encourage those who strive for peace to come and join forces in order to promote peace and justice both in our region and in this blessed Island of Cyprus, for the sake and benefit of the generations to come. For "blessed are the peace-makers" (Math. 5, 9).

Thank you.

Αἱ ἐργασίαι τῆς Συνελεύσεως ἐσυνεχίσθησαν ἕως καί τῆς 30ῆς Νοεμβρίου 2007. Αἱ ἐκθέσεις, ἀναλύσεις, προτάσεις, εἰσηγήσεις, ἀποφάσεις εἶχον ὡς στόχον τήν ἐπίτευξιν καλλιτέρας διοικητικῆς ὀργανώσεως τοῦ Συμβουλίου καί στενωτέρας συνεργασίας τῶν τεσσάρων αὐτοῦ χριστιανικῶν οἰκογενειῶν ἤτοι Ὀρθοδόξων, Ρωμαιοκαθολικῶν, Ἀγγλικανῶν καί Εὐαγγελικῶν, τῶν ἐπί μέρους Τμημάτων αὐτοῦ καί τῶν μελῶν αὐτοῦ, προκειμένου τό Συμβούλιον νά ἀντιπροσωπεύῃ τούς χριστιανούς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μέ

μίαν ἑνιαίαν φωνήν, συντελοῦσαν ὡσαύτως εἰς τήν προσέγγισιν τοῦ χριστιανικοῦ καί μουσουλμανικοῦ κόσμου.

Δι' ἐκλογικῆς διαδικασίας ἡ Προεδρία διά τήν προσεχῆ τετραετίαν ἀνετέθη εἰς τόν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλον.

Ἀξιοποιῶν τήν ἐπίσκεψιν Αὐτοῦ εἰς τήν Κύπρον διά τήν συμμετοχήν Αὐτοῦ εἰς τήν Συνέλευσιν αὐτήν ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος ἐπεσκέφθη μετά τῆς συνοδείας Αὐτοῦ καί τοῦ ἐν Κύπρῳ ἀντιπροσώπου Αὐτοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Βόστρων κ. Τιμοθέου τό κτῆμα τοῦ Πατριαρχείου εἰς τήν παραμεθόριον περιοχήν Λευκωσίας καί τό κτῆμα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἁγίου Χρυσοστόμου Κουτσοβέντη. Ἐν συνεχείᾳ μετέβη εἰς τό οἴκημα τοῦ Πατριαρχείου παρά τήν Ἱεράν Ἀρχιεπισκοπήν Κύπρου, τό ὁποῖον θά χρησιμεύσῃ ὡς Ἔξαρχία τοῦ Πατριαρχείου. Ἐπίσης ἐπεσκέφθη τό κτίριον τῆς ὁδοῦ Λήδρας, τό κτῆμα εἰς τόν Ὕψωνα καί τό Ἀκρωτήρι. Κατά τήν ἐπίσκεψιν ταύτην ὁ ἅγιος Βόστρων ἐνημέρωσε τόν Μακαριώτατον ἐπί τῆς καταστάσεως τῆς περιουσίας τοῦ Πατριαρχείου εἰς τήν Κύπρον.

Τήν μεσημβρίαν τῆς Τετάρτης, 28ης Νοεμβρίου, ὁ Μητροπολίτης Λεμεσοῦ κ. Ἀθανάσιος παρέθεσε γεῦμα πρός τιμήν τοῦ Μακαριωτάτου.

Τό ἑσπέρας τῆς Πέμπτης, 29ης Νοεμβρίου, ὁ Μακαριώτατος μετά τῆς συνοδείας Αὐτοῦ διῆλθε διά τῆς ἐν Λευκωσίας Πρεσβείας τοῦ Λιβάνου, ἐπί τῇ ἐπετείῳ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ καί ἀνεχώρησε διά τά Ἱεροσόλυμα.

Ἀναγνώρισις τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ. κ. Θεοφίλου Γ΄ ἀπό τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ.

Τήν Δευτέραν, 11ην/24ην τοῦ μηνός, ὁ Μακαριώτατος Πατήρ ἡμῶν καί Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος Γ', συνοδευόμενος ὑπό τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καπιτωλιάδος κ. Ἡσυχίου καί τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντίνης κ. Ἀριστάρχου, Γέροντος Ἀρχιγραμματέως καί Θαβωρίου κ. Μεθοδίου, τοῦ Γραμματέως τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου ὁσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου κ. Δημητρίου, τοῦ ὁσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου κ. Γαλακτίωνος, Εἰση-

γητοῦ εἰς τά Πατριαρχεῖα καί τοῦ δικηγόρου τοῦ Πατριαρχείου κ. Ράμη Μούγραμπη ἐπεσκέφθη εἰς τό Γραφεῖον αὐτοῦ τόν Ὑπουργόν τῶν Ἐσωτερικῶν τοῦ Ἰσραήλ, κ. Μέϊρ Σιτρίτ, παρουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καί τῶν Ὑπευθύνων τοῦ Τμήματος Θρησκευτικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν τοῦ Ἰσραήλ κ. Γιακούμπ Σαλάμε καί κ. Σεζάρ Μαρτζίε. Ἐκ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν ἔλαβε ὁ Μακαριώτατος τό σχετικόν ἔγγραφον τῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως τῆς ἐκλογῆς Αὐτοῦ καί τῶν προνομίων Αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου ἀπό τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ.

Τό σχετικόν Ὑπουργικόν ἔγγραφον μετεφρασμένον ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς, ἔχει ἑλληνιστί ὡς ἑξῆς:

Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν
Ὑψηλόν Βεράτιον

Ἐξ ὀνόματος τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Κράτους τοῦ Ἰσραήλ ἀποδέχομαι, ἐγκρίνω καί ἀναγνωρίζω τήν ἐκλογήν ἀπό τήν Ἱεράν Σύνοδον εἰς τάς 22 Αὐγούστου 2005 τοῦ Μακαριωτάτου ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ὡς Ἑλληνορθοδόξου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, εἰς τήν θέσιν τοῦ Πατριάρχου Εἰρηναίου τοῦ Α΄.

Ὁ Μακαριώτατος Θεόφιλος θά ἐξασκῇ πάντα τά δικαιώματα, τάς ἐξουσίας, τάς δικαιοδοσίας καί τά προνόμια συνῳδά τοῖς ἀρχαίοις ἐθίμοις, ταῖς πρακτικαῖς καί τοῖς φιρμανίοις, τά ὁποῖα διά νόμου ἀνήκουν εἰς τό ὑψηλόν αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἐξεδόθη εἰς τά Ἱεροσόλυμα εἰς τάς 24 Δεκεμβρίου 2007.

Μέϊρ Σιτρίτ
Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν

καί ἀγγλιστί ὡς ἑξῆς:

Minister of Interior
HIGH BERAT

On behalf of the Government of Israel, I hereby accept, approve and recognize the election by the Holy Synod of August 22, 2005, of his Beatitude THEOFILOS GIANNOPOULOS as the Greek Orthodox Patriarch of Jerusalem, in place of the Patriarch Irineos I.

His Beatitude Theofilos shall exercise all the rights, powers, jurisdictions and privileges according to the ancient customs, practices and firmans, which are by law appartenant to his high office.

Given in Jerusalem, this twenty fourth of December, 2007.

Meir Sheetrit

Εἰς τό πλαίσιον τῆς ἐπισκέψεως αὐτῆς καί τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς ἀναγνωρίσεως ἐγένετο συζήτησις περί τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ μεταξύ τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ καί τοῦ Πατριαρχείου διά μίαν συνεργασίαν πρός ὄφελος τῶν πολιτῶν τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ καί τῶν μελῶν τοῦ ποιμνίου τοῦ Πατριαρχείου.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Ἀνδρέας Μιχαηλίδης, *Ὁ Μητροπολίτης Χίου Ἰωακεὶμ Στρουμπῆς. Ἡ κοινωνική του δράση στὴ Χίο καὶ ἡ δίωξή του*, ἐκδ. ΑΛΦΑ ΠΙ, Χίος 2009, σ. 168.

Τὸ ἔργον τοῦ ἱστοριοδίφου, ἱστορικοῦ τῆς Ἰατρικῆς, Ἀνδρέα Μιχαηλίδου, γνωστοῦ γιὰ τὶς ἀρχειακές του ἔρευνες, γιὰ τὴν ἱστορία τῶν κοινωφελῶν ἱδρυμάτων τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος, τῆς Χίου, ἐντάσσεται στὴν προσπάθεια ποὺ καταβάλλει ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Χίου κ.κ. Διονύσιος νὰ ἀποκαταστήσει τὸν Μητροπολίτη Ἰωακείμ, μὲ τὴν εὐκαιρία συμπληρώσεως ἑξήντα ἐτῶν ἀπὸ τὴν κοίμησή του, τὸ 2010.

Προτάσσεται ὁ Πρόλογος τοῦ Γ. Καραγιάννη (σ. 7-10) καὶ τὸ «Εἰσαγωγικὸ Σημείωμα, Προλεγόμενα καὶ πολιτικὰ σχόλια» τοῦ Ν. Δ. Χαρτουλάρη (σ. 11-20). Διάχυτη εἶναι ἡ διάθεση τῶν δύο συγγραφέων νὰ ἐξάρουν τὴ δράση τῶν τριῶν καθαιρεθέντων Μητροπολιτῶν, τοῦ Ἀντωνίου Ἠλείας, τοῦ Ἰωακεὶμ Κοζάνης καὶ Ἰωακεὶμ Χίου, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς (1941-1944) καὶ νὰ μειώσουν κάπως τὴ συμβολὴ τοῦ Κλήρου κατὰ τῶν κατακτητῶν. Στὶς αἰτιάσεις αὐτὲς ὀφείλουμε νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι δύο Μητροπολίτες, ὁ Λήμνου Διονύσιος καὶ κατόπιν Τρίκκης καὶ Σταγῶν, καὶ ὁ Δημητριάδος Δαμασκηνὸς ἐνεκλείσθησαν στὸ στρατόπεδο συγκεντρώσεως Dachau τῆς Βαυαρίας. Γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Κλήρου ἔχει γίνει λόγος ἐκτενὴς κατὰ τὸ παρελθὸν[1], ἡ δὲ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπένει-

1. Κ. ΒΟΒΟΛΙΝΗ, *Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, 1453-1953*, Ἀθῆναι 1952, ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΛΗΜΝΟΥ, *Ἐκτελεσθέντες καὶ Μαρτυρήσαντες Κληρικοὶ 1941-1949*, Ἀθήνα, Ἐλεύθερη Σκέψις, 2009 (ἀνατ.).

με «*ὁμοθύμως μετὰ θάνατον*» χρυσὸ μετάλλιο στὴ «*σεπτὴν ὁμάδα*» τῶν 223 ἱερέων, οἱ ὁποῖοι ἐμαρτύρησαν ἀπό τοῦ 1941[2], κάτι δυστυχῶς ποὺ ἀποσιωπᾶται. Περαιτέρω, στὴν τοποθέτηση τοῦ Καραγιάννη ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Δαμασκηνὸς (Παπανδρέου) (1881-1949, Ἀρχιεπ. 1941-1949) ἦταν ὡς πρόσωπο ἀρεστὸ στοὺς Βρεταννοὺς καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος πρ. Ἀθηνῶν Χρύσανθος Φιλιππίδης (1881-1949, Ἀρχιεπ. 1938-1941), ἐκπροσωποῦσε τὸν βασιλέα Γεώργιο Β' στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα καὶ ὑπῆρξε καθοδηγητὴς τῶν μαχητικῶν ὁμάδων τῆς ἀκροδεξιᾶς (σ. 8), ἀξίζει νὰ ἀνασκευασθεῖ μὲ βάση τὰ ἀρχειακὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Χρυσάνθου. Εἰδικώτερα, τὴν 3η Νοεμβρίου 1941 ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ἡ Σύνοδος ἔδωσαν ἔνορκη διαβεβαίωση πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως στὴν ἰταλικὴ Κυβέρνηση, ἐνῶ τὴν 5η Φεβρουαρίου 1944, μερικοὺς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀπελευθέρωση (18 Ὀκτωβρίου 1944), οἱ ἀδελφοὶ Μηνόπουλοι, ἀνεψιοὶ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοκλήτου, ἐπεσκέφθησαν τὸν Χρύσανθο καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσαν ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἦραν τὴν ἐμπιστοσύνη τους πρὸς τὸν Δαμασκηνό, ὁ ὁποῖος συνεργάζεται μὲ τοὺς κομμουνιστὲς καὶ βολιδοσκοποῦσαν τὸν Χρύσανθο, ἐὰν ἤθελε νὰ ἀναλάβει Ἀρχιεπίσκοπος, πρᾶγμα ποὺ τὸ ἀρνήθηκε[3].

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, καὶ ἐνῶ ὁ Χρύσανθος ἀνέμενε τὴν ἀποκατάστασή του στὸν Ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἤθελαν νὰ θέσουν ζήτημα ἀρχιεπισκοπικό. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Α. Α. Πάλλη πρὸς τὸν Χρύσανθο (18 Σεπτεμβρίου 1946)[4], ὅπου σημειώνεται ἐμφατικὰ ὅτι «*ἡ Κυβέρνησις πιέζεται νὰ ἐπαναφέρη εἰς Ἀρχιεπισκοπικὸν Θρόνον Δαμασκηνὸν*»[5], πρᾶγμα ἀποκαλυπτικὸ τοῦ ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ παραμείνει ὁ Δαμασκηνὸς στὸν Θρόνο.

---

2. Πρβλ. τὴν Ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Γ. Οἰκονόμου κατὰ τὴν πανηγυρικὴ συνεδρία τοῦ Δεκεμβρίου 1949, σ. 245, ἀναφ. ὑπὸ Κ. ΜΠΟΝΗ «Ἡ «ἄμαχος ἰσχὺς» τῆς Ἀκαδημίας», *Νέα Σιών*, ΟΣΤ' (1984) 200-247, ἐδῶ σ. 238-239.
3. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΑΣΟΥΔΗ, ἐπιμ., *Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρύσανθος ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος, ἡ ἐθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ δρᾶσίς του 1926-1949 (ἐκ τοῦ Ἀρχείου του)*, Βιβλίον Β', Ἀθῆναι 1972, 388-389.
4. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΑΣΟΥΔΗ, ἐπιμ., *Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν*... ἐνθ' ἀν., 454-455.
5. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΑΣΟΥΔΗ, ἐπιμ., *Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος*… ἐνθ' ἀν., σ. 449.

Ἀκολουθεῖ τὸ Σημείωμα τοῦ συγγραφέα (σ. 21-23), στὸ ὁποῖο διαλαμβάνει τὰ τῆς δομῆς τοῦ ἔργου. Στὶς σελίδες 25-76, ἐξιστορεῖται ὁ βίος, οἱ σπουδὲς καὶ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο τοῦ Μητροπολίτου Ἰωακεὶμ (Χίος 1880 - Χίος 1950). Στὶς σελίδες αὐτές, γίνεται ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὴν συμβολὴ τοῦ Ἰωακεὶμ γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν ἀπόρων καὶ ἀδυνάτων, καθὼς καὶ στὶς περιπέτειες τοῦ Ἰωακεὶμ μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση καὶ τὴν τελική του καθαίρεση.

Στὸ Ἐπίμετρο (σ. 77-138) ἀναδημοσιεύονται κείμενα τοῦ Μητροπολίτου Ἰωακείμ: (α) Ἡ δίκη τοῦ Μητροπολίτου Χίου Ἰωακεὶμ καὶ αἱ φάσεις αὐτῆς κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἰδίου (σ. 79-81), (β) Ἀναφορὰ τοῦ Μητροπολίτου Χίου Ἰωακεὶμ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (σ. 82-101), (γ) Γραπτὴ ἀπολογία τοῦ Μητροπολίτου Χίου Ἰωακεὶμ πρὸς τὸν ἀνακριτικὸ Ἔξαρχο (σ. 102-119), (δ) Ἀγόρευση τοῦ Μητροπολίτου Χίου ἐνώπιον τοῦ Πρωτοβαθμίου Συνοδικοῦ Δικαστηρίου (σ. 120-134), (ε) Ἀνακεφαλαίωση (σ. 135-136) καὶ (στ) τὰ Γενικὰ Συμπεράσματα (σ. 137-138).

Τὸ Παράρτημα μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὸν βίο τοῦ Μητροπολίτου Ἰωακεὶμ (σ. 139-165) κατακλείει τὴν ὅλη μελέτη.

Ἀπουσιάζουν εὑρετήρια Ὀνομάτων καὶ Τοπωνυμίων, τὰ ὁποῖα θὰ καθιστοῦσαν τὴν μελέτη περισσότερο χρηστική.

Χρῆστος Π. Μπαλόγλου

Σοφοκλῆς Γ. Δημητρακόπουλος, *Χριστιανικὴ Αἴγινα. Γενικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ἐκδ. Παρρησία, Ἀθήνα 2009, σ. 548.

Τὸ βιβλίον τοῦ θεολόγου καὶ φιλολόγου Σ. Δημητρακοπούλου ἐντάσσεται θεματικὰ στὴν τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἀποτελεῖ καρπὸ πολυετοῦς ἐρεύνης, συλλογῆς καὶ ταξινομήσεως τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ.

Μετὰ τὸν ἀναλυτικὸ Πίνακα Περιεχομένων (σ. 5-13), ἀκολουθεῖ, πρῶτον, ὁ Πρόλογος τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Αἰγίνης, Ὕδρας καὶ Σπετσῶν κ.κ. Ἐφραὶμ (σ. 15-16) καὶ δεύτερον τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου πρ. Αἰγίνης, Ὕδρας καὶ Σπετσῶν κ.κ. Ἱεροθέου (V 2007).

Ἡ «Εἰσαγωγὴ» (σ. 23-43) διαγράφει μὲ συντομία τὴν κοσμικὴ ἱστορία τῆς νήσου Αἰγίνης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τὴν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Αἴγινα ἱδρύεται ἀπὸ Ἀργείους καὶ Ἐπιδαυρίους, ἀπεξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Ἐπιδαυρο μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου[6], ἀκμάζει κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 7ου π.Χ. αἰώνα ἕως τὸν ἐκτοπισμὸ τῶν Αἰγινητῶν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὸ 431 π.Χ.[7]. Ἰδιαιτέρως ὀφείλουμε νὰ ἐξάρουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ «ἐμπορικὸς δῆμος» τῶν Αἰγινητῶν, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης[8], εἶχε λάβει εἰδικὴ ἄδεια ἀπὸ τὸν Φαραὼ Ἄμασι νὰ κατασκευάσει ἐμπορικὸ σταθμὸ στὴ Ναύκρατι[9].

Ἡ μελέτη ἔχει ἀνάπτυγμα ἕξι Μερῶν: Τὸ Μέρος Α' Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Αἴγινας (σ. 45-250), συγκείμενο ἀπὸ ἕνδεκα κεφάλαια, διαλαμβάνει τὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ νησιοῦ, πιθανὸν ἀπὸ τὸν Κρίσπο, ἐνῶ δὲν θεωρεῖται ἀπίθανο νὰ διῆλθε καὶ ὁ ἀπ. Παῦλος ἀπὸ τὸ νησὶ κατὰ τὴ μετάβασή του ἀπὸ τὴν Κόρινθο πρὸς τὴν Ἔφεσο. Ὁ συγγραφέας ἀναδεικνύει τὴν ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς Αἰγίνης, ἡ ὁποία ἕως τὰ τέλη τοῦ ὀγδόου αἰώνα ὑπάγεται στὴ Μητρόπολη Κορίνθου. Δύο ἐπίσκοποί της, πρῶτον ὁ Κυριακὸς καὶ δεύτερον, ὁ Γαβριήλ, ἔλαβαν μέρος σὲ δύο Οἰκουμενικὲς Συνόδους. Ὁ πρῶτος στὴν Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (451 μ.Χ.) καὶ ὁ δεύτερος στὴν Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς ΚΠολεως (24 Σεπτεμβρίου – 13 Ὀκτωβρίου 787). Ἐνδιαφέρον ἐνέχει ἡ πληροφορία ποὺ παραδίδεται, ὅτι ἡ ἱερὰ Μητρόπολη Μεγάρων ἱδρύθηκε κατὰ πρῶτον τὸ 1926 ἐπὶ δικτατορίας Παγκάλου, καὶ ἡ Αἴγινα ὑπήχθη σὲ αὐτὴν τὴν Μητρόπολη. Ὁ νόμος αὐτὸς καταργήθηκε καὶ μετὰ ἀπὸ δέκα χρόνια, τὸ 1936, ἡ Αἴγινα ὑπήχθη στὴν ἱερὰ Μητρόπολη Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, στὴν ὁποία ἀνήκει ἔκτοτε. Ἡ κατανομὴ αὐτὴ ἔλαβε χώρα, διότι τὸ ἔτος αὐτὸ ἱδρύθηκε ἡ Ἱερὰ Μητρόπολη Ἀττικῆς καὶ Με-

6. Ηροδοτου, *Ἱστοριῶν* Ε 83.
7. Η. Winterscheidt, *Aigina. Eine Untersuchung ueber seine Gesellschaft und Wirtschaft*. Wurzburg, Mayr, 1938. Εμμ. Μικρογιαννακη, «Ἡ τύχη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐξοικισθέντων Αἰγινητῶν», *Κρητικὰ Χρονικὰ* 33 (1971) 395-424.
8. Αριστοτελους, *Πολιτικὰ* 1291 b 24.
9. Ἡ εἰδικὴ αὐτὴ ἄδεια εἶχε δοθεῖ στοὺς Μιλησίους καὶ Σαμίους. Ηροδοτου, *Ἱστοριῶν* Β 178, 1-3.

γαρίδος, ἀποχωριζομένη ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν.

Τὸ Μέρος Β′ (σ. 251-330) καταγράφει τοὺς Ἁγίους τῆς Αἰγίνης, τὸ Μέρος Γ′ (σ. 333-360) τὶς παλαιοχριστιανικὲς – βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς Αἰγίνης, τὸ Μέρος Δ′ (σ. 437-474) τὶς ἐνοριακὲς Ἐκκλησίες της καὶ τὸ μέρος ΣΤ′ (σ. 475-547) τὰ Μοναστήρια τῆς Αἰγίνης.

Ἀνεπιφύλακτα τὸ ἔργον τοῦ λογίου Σοφοκλέους Δημητρακοπούλου συμβάλλει στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς χώρας μας καὶ στὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη γενικότερα.

Χρῆστος Π. Μπαλόγλου